

ВЛАДИМИР БАСАРАИА

ИҶЫМҢАҚӘА

II-томкны

Апхэынтшэкэтыжырта
Акэа 2011

ВЛАДИМИР БАСАРАИА

ИҶЫМТАҚҶА

II-томкны

Ақбатәи атом
Аповестқәа

Алхэынтшәкәтыжырта
Акәа 2011

ББК 84 (5Абх) 6
Б 29

Владимир Басариа. Ифымтақәа реизга.
Афбатәи атом. Аповестқәа.
Ацхәынтшәыәтыжбырта. Акәа, 2011. – 420 д.

АШӨАЦШЬ АЦШШӨЫ АЦСАХУЕИТ

Синат Гэланба Мсыгэ изыхь ақытан диит, ихэычрагыи
Сихигеит, аха қытала даазамызт хэа ирцхьазон итаацэа
рнаосангыи хатала дыздыруаз. Доеидасуа даналага нахыс
ақалақь ахь ихы дырхахьан – ақытан ашкол даатыхны уахь
дтарцеит, акы ибап, акы иахап хэа иазыцхьазаны. Аха,
данхэычыз зажэа кэышқэа дырзызырөлоз иабду данцсы,
аамтала дытганы аоныка дахьааргаз дамаханы дыкан.
Рацэак даанхарцгыи игэы итамызт ақытафэы, днызкылашаз
тагылазаашьақ дақэымшэазтгыи. Иаб, апсра ианақэшэа, игэы
кахашэа дкалазаап, ицкэын зацэы цытрак аоны димазарц
итаххеит...

Синат иабгыи апсра ашьтахь такэ анаат, ицкэын апара
дапыркьаны дахьимаз гэниго далагеит, аха аамтала дахьын-
зарымихыз даанкыланы даман.

Синат есааира дарцысхон. Еитах апарахьы дцараны
дыкоуп хэа рылафхьан Мсыгэ изыхь ауаагыи. Иара деилкьа-
еилгэыцэза, уагыи-тынхагыи, усгыи-хэысгыи дрыхьзо
дыкан. Аха абри ақытан ауаа иаазкэылаз рахаидеи мацхон,
апсшьарамшкэа раан имоапыргоз алахэыхракэа еиха-еиха
ирцэыхьшэашэахо иаауан. Уаха, апц агэазы лак шыргыи,
цьоук аакылсны, иаарбаандаотэны иргарашэа, рыпцкэа
заны риарта иаалахон, ахэыцрагыи иалагон, иины адэы
иаакэлеижьтеи, Сталин атэыла напхгара аито даналагаз
аахыс, уи адышьман изы цьара ажэа наак рамхахэахьоу
ирымхэацу ргэаладыршэарц. Досу игэыла, иуа-ицынха
гэрамгартас дкацаны, рөкэа азы нартартэазшэа икэызгаза
иаанхон, азэы инаилацэажэар ртахзамкэаны. Ажэлар
ашэазыза иатэнатэит, ауафытэыоса игэрагара рцэызны,
ируа-ирхэо рзымдыруа ишэакьеит.

Ауабытэыюса зыгэра иго акы дахыпшуазароуп, убри цэымзацас ипхозароуп, амоагы арлашозароуп, уи амоагы иара данызароуп хара дцарц азын. Зеггы ркны агэрагара аницэыз, гэацэа игразамшэа дкалоит, ихгы агэра имго даналагалак, ацслымз ихшыбао итацсоушэа, дкэызгаза даанхоит. Убас рыхыны икан Мсыгэ изыхь ауаапсыра, егырт акытакэа зеггы ркны аипш. Иара акыта ахата акэзар, хыхь-хыхьла икэызгаза иказшэа убон, аха ашхам зэытыхэхэоз ауаацэгакэа реырмашьца ирылан, хыхынтэи иаарыдырцоз катцо. Абарткэа зеггы уи акыта дырхэапсон.

Синат Гэланба абра иказаара, цара инеира-иааира, адгыл ахэапсара хнаоозшэа избоз рацэафын, избанзар, акы – ипшра-исахьа, иказшьа рыла акыта агэадура хэа изырхэартэ дыкан; обагы – ахацэа мацохо иахьауаз ргэы иланьрыкылон, жэаха уахык абрыгь–абрыгь дыргеит, иаха абри ауао даарыпхьан дахьырга хэдыруам хэа ажэабжь баапскэа аарылаоуан. Уи даара иеипагэгэа иканацион азы, Синат иеипш иказ, уао илапш иташэоз ацеицэа иреигэыргьаларц, дара ирзынхарц ртахын.

Хэылпазык, Синат иаб Сатбеи аусурахынтэи аоны да-нааи амра ташэахьан, аха макьана алапш-цапшы ыкан. Аапнын. Алацара аамта иасакахэымтан азы, ацэмаа икын иаргы. Ичкэынгы архака усура дцаны дыкан, амхыртакэа хызкаауаз дрыцхраауан, макьанагы дыхнымхэыцызт.

– Уаха цэыкьа уаазцазеи, ура? – цаалтит Сатбеи ипхэыс, ажэкеи ахэаракеи ахьеиллыргоз ажэтракынтэи.

Сатбеи атак камцазакэаны ишыапкэа изэзэеит, иеггы зык накэитэан, ашта дныкэлеит. Убаскан ауп зеигэышэ зыхэда икэкны иаауаз Синат агэшэ данаатала.

– Сапхьа уааит, саб, хара аандакацаоцэа ирласны хзеипырымтит, – иеигэышэ апынца ивара адгыл иналаиркацан, даатгылеит Синат, иаб иааигэа данааи.

– Уара ара уаангыларцугэы итоукитакэу?! Акалакь ахьгы атара цаны... – аб иажэа намыгзакэаны иешааникылаз-гы, Синат идырит уи иихэарц иитахыз. Дахьынеицапшыз, иакэзамшэа дыкан иаб, зны ихафы гэхэарак, иааирак аныпшуан, аха рацэак нтра амоуазшэа ибон, уи ихафы еита имашьцаны дахьынацапшуаз. Днаиазцаарцгы итаххан, аха игэагьанза, аб иихэаз инацлыргызит иан:

– Ахэычы дааганы айгэышэ иуркит, дышнеиуа аеагеи абахаи иуркуеит, мацкыа-шыацкыа иахаазаз... – ажэтра ашэ ныхтданы лэаалхеит.

– Уи усым, нана, – ибжы уахэ иналцигалеит Синат, – сара уигы сылшоит, амч азы сашшуам. – Абриггы ихэон, аха иаб иакэын дызэацшуаз. Аб, уи диеацшыщыцхыаза, гэадурак ихафы инаныланы, нас инытаба ицон. Ичкэын иахэ акы ихэарц дшахыццакуаз инибаалон азын, Синат инацицеит: – Саб, икои иахыа ыыцс?

– Хнапкэа анахцеит... – ихэеит, иажэа дназыгэдуны. Нас илахэ неикэицеит: – Иаха дыргеит Цыгэанат... Акгы зхаразамаз ауафы... Хкытан иара иакара изыкэгэыгуаз дрымазамызт. Диашахэафын, иахылшоз дущхраауан, да-хьузмышэоз дупырхагахомызт... Хаамта ыыци апартией ддраргъажэафаны дхаман. Ажэлэр рмапуфы иаша иакэын.

– Ишца? Хколнхара апартиачеика амазаныкэгаф Цыгэанат Нанба ддырбаандаон? – ицъашыаны иаб днеизыцшит ачкэын.

– Унаан, Цыгэанат хэашабга! Уи данырга нахыс, зыгэра уго хэа адунеи уаф данымзаап!.. – иаалцэымыгхеит ангы, лычкэыни лыцшэмеи днарзааигэахан.

– Ааи, аха шэара шэнапы знышэцаз иарбану, Цыгэанат шэикэзбану?! – дтааит уажэы Синат ишицэымыгхаз мфашыо, ифы акуа-иашытуа.

– Ус Анцэа иахкэырхуп, ус кхцпарын ицэгыак аадыруа-зар, аха ибзиарада ицэгыарак азэгы издырам Цыгэанат. Аписар ифын, иаргы саргы хнапкэа ацафны араион ахэ идэыкэахцеит ашэкэы, иахтиуа хакабла хара ишахтэу ала акэыршахатгазы иара икны сахэнеиз. Уи иаирбеит Цыгэанат акгы шихарамыз, дышуафыцкыоу.

* * *

Синат ауаа рылацш дыцашэаны дызлаказ ала, аусхэартаа-гы аконтораагы избахэ рдыруан, уимоу, араион акынзагы ихэз назазаап, аха ус имырзакэаны иааиуан, дагыцыршэон. Абарт аамтакэа рыла, уи ицышэара иазкыз ауаа ибзианы дыр-цахъан: мацкыа-шыацкыа дшаазоу, аеилахэара бзиа ишибо, иара дахэнеиуаз ачаракэа, апсхэракэа, азеицш тыпкэа рыла иеилыркаахъан ахэз дшашытоу, дналкаазарц шитаху, избахэ

бзианы ианырхэо цэанырра ыцк шиоуа, убарткэа рыла ихыхрагы цэбаа цэггак шатахым. Арахь уихэацшыр, агэарт, агэзиан, ихала ихэыцны моа хэахэак анылашыа издыруамызт. Ус шакэу араион ахыгы ирдыруан, аха акгы ахымхэаакэаны иаиуан, Цэгэанат Нанба инаигэтасны дтаркаанза. Уажэы, уи данырга, нас, уи ихьчаразы ашэкэы иаб Сатбеи инапы ананита, игэаларшэара арццакзар акэхап.

– Синат, араион ахь иуцхэоит уацэы, – ихэеит аусхэарта анапхгафы, Синат ифызцэеи иареи аанда ахыкарцоз ыла данаарыдгыла.

Зегы рейгэышэкэа нарымпыцышэшэарц егэаарыгым-хеит. Рыцшшэахэкэа рхыгга иаарыдгылаз инаицацшит. Егы, игэы азэеит ирыхыыз, иажэагы инацитцеит, даачча-шэа: – «Уацэы» анысхэа, цэггара шацам еилкауп хэа сыкоуп, аеакы иазхэоу аускэа ус акэзам ишеикэдыршэо. Насгы уаргы-саргы еицхацхэоит. Ашыжь сара скны унеир хэиццоит.

– Аа, ус акэхап, уара иумдыруеи ишеигу, – иааиларцсеит, рыцсгы еиха иааивыргеит. Аха гэаныла изхэақэозгы ыкан: «уара иумдыруеи ирзтэу шырзтэу, ацх агэазы ишгатэу, акт шырзыотэу... уажэ иауубах...» Абри ашытахь шэицхыызкгы наишьтарцон, ргэы итахэаены, иахартэ ирамхэхэрхэа иацэшэаны.

– Абри арцыс иоуп, арцыс бзиацэкэа!.. – эааитит астаршын Чахмат Тарлышба, араион акны иахьнеиз зыкны ионалаз даныфархацгыла.

– Синат Гэланба? – диазцааит, инапгы рыгэгэаны иааимихит уи.

– Ааи, – Синат ибжыгы аамырдуцэакэаны, аха инапы ахьиргэгээз гэалаказаарак инацеит.

– Абас ауафы еиеамс хишьтоуп хара, дагыхацшааит хэа сыкоуп, – Чахмат иахь даацаажэеит. – Шэтэакэа! – на-аак аскамкэа инапы нарыкэикит. Даргы натэакэеит. Иара инацитцеит: – Арекомендациякэа акы хара хкынтэи ишэоуеит, аеакы – шэкыта акомэартэ иачеика иканатааит, егы – уара ухаа, афыза Тарлышба.

– Исзеилкаауам!.. – ицэажэоз днеиэацшит Синат.

– Сталин ипартия уалахцоит.

Синат даахэыцит, ихы нышьтацалашэа.

– Узызхэыцуа здыруеит, – инацицеит егы, – Сталин ипартия хэа иашьтазам, ус иагьумахазац, излазбо ала, аха Ленин иеиҕикааз акоммунистэ партия, Сталин иеихеихаит. Убри ауп исхэазгы иаанаго.

– Хымпада ииашангы ишэхэеит, авожд ихыз иад-хэалатэзар акэхап хара хпартия, – инакэиргызит Синат.

– Синат Гэланба зегы еиликаауеит, абгьяахэа еиликааит шэара шэажэа кэышкэагы, – дныбжалеит, ихылца ацыс тахэуазшэа, ихаҕы ааилыбзаа-ааилыбзаауа, иблакэагы аалашан, Чахмат.

– Убри ауп зегы хаззааиуа. Нас ари дкоммунист иашахар ами, ус дагыкалароуп, сталинец иашаханы даныкала, убри ауп зегы ирыцку. Уи иацахо иакэны дызбом сназэацшыз арпыс еилкэа, – дцэажэон зыкны итэаз. – Убри акнытэ уатэытцэа уа акоммунистцэа ааизганы дшэыдышэкыл, ари иоыза арпыс идкылара ыргэагэатэым.

– Мшэан, амазаныкэгао дамазамеи уатэи апартиачеика? – даанацшы-аапшит, иххэаз цэганы ихэоу ибзианы ихэоу ихатагы изеилымкаакэаны.

– Уи узлацэажэаз уажэы иатыцым... – ихы шытымхзакэаны атак кайцеит астал иахатэаз.

– Сатамзааит...

– Мап, арпыс, – ихы дааоахеит уажэы уи, – атамзаара ашьтапара абатаху...

– Иеилахкааит, хцалап... – доагылеит Чахмат. Синатгы днаишьталеит.

Синат апартиахь данрыдыркыла, еихагы ибга гэгэаны ибеит иаб Сатбеи. «Сара сиашоуп, аиаша аапшуеит... хымпада, иаапшуеит. Цыгэанат Нанба дышуаоытцэаоу, дышкоммунист иашоу аапшуеит. – Игэы итихэауан уи. – Снапы зцазоыз ашэкэы иашоуп хэа ирымпхэазатгы, сыцкэын игэра ганы апартия даларцарымызт» – абас игэы иаанарганы ауха даныштала, адыроаены ажэабжэ ыыц иахаит: «Иаха иаакылсын, аписар дыргеит!»

Убаскан игэы кахаит Сатбеи: «Саргы иаасыдгыломашь, анацалбеит». Аха иаарласны даеа хтыск калеит. Аписар

дшыргаз анраха, адырсоены Чахмат ихата Синат дидхьейт.

– Уаатэа, – иацхьа игылаз акээрде наиирбеит данааонала. Нас инациейт: – Арайон акынтэй ргэаанагароуп иуасхэо. Ишудыруа, аколнхара апартиачеика амазаныкэгао Цыгэанат Нанба х-Совет Еидгыла даган, ажэлар драган. Итыц уажэраан-за итацэуп, уи уара иаануылароуп, ус ахэейт апартия.

– Мап, мап, сара исылшом уи. Уажэоуп апартия саналала, апышэа сымам, макъана исылшом! – даагытцэыгытцэит Синат.

– Хыхьынтэй иузаацхауп, хыхьынтэй... насгы аколнхара ахантэаоы иаха дыргейт... аамтала уи иускэагы наугзалоит. Нас, апышэа ануоулак, уи итыц уара иутэуп.

– Хқыта ажэлар рнапхгара сара исылшом, насгы саб излеихэо ала, Цыгэанат Нанба акгы ихаразам, ирласны дхынхэуейт, хаизыцшыроуп! – дзымтэазт, дгыланы даагэатеийт.

– Угэы пумжэан, арцыс, урт шцаша иейт, хынхэышья рымазам. Сталин изакэан иафагылаз хир шимбо удыруаз. Аписар дзыргеи зугэхэуа? Ажэлар рага Цыгэанат Нанба дихьчарц ашэкэы инапы ахьацаиоыз азы иаргы дшыгэрагам еилыркааит азоуп.

Синат уажэы, астаршын итапанча ткъаны инейгэыди-тазшэа, дауалуашейт, ицсы ауада иазымкыкэан, икбае ахэынцэракэа циртлейт, абар, абар даакызкызып ухэаратэы ихафы аалашьцан, илабжышкэа нхаддылейт.

– Саб... Саб дсымкэкэааны сара мазаныкэгаоыс скаларцу?... – дныоытцэааит. Аха, нас ицхэхэ еихамгыло дрыхьташьит.

– Уеыртынч, Синат, – ихэейт астаршын арцыс иахь, – сара издыруейт узыргэамтыз.

Синат даатгылан, илакэа тырхаха астаршын днейеацшит. Аикэара зхыоуаз Чахмат ихафы амалахазгы икэацазо-мызт, абриакара иара деилашуанацы, уи ибла еикэатцэакэа иртассы иртажызы ицымшь ахэыцкэа цъара иаамтысит. Ишьапацакэа ныкэырсуа, изиакккэа ирчыжь-чыжьюан. Изара тахаха иакэыршаз амаканаа хынхалаза икамларц азын, уажэы-уажэы икэырпшы-нацэа навтишьуан.

– Уааскъаны ара сапхьа уаатэеи, акы усырбоит, – истол амгэа дынталеит Чахмат.

Синат данаатэа, аоыра зныз бгыцк аатыганы иацхьа инькэитан, иара апенцыр ахь цшыртас инькаитеит. Уи данацхьа, уамашэагы имбазеит, иаб иеихэахьан аписари иареи рнапкэа ацаоны Цыгэанат дшырыхьчоз, аха ицьеишъаз, ари, араион акны ирыдкыланы итаоыз ашэкэыбгыц, зеггы иаарылхны Чахмат изизаартиз акэын. Ус атахызар акэхарын хэа азизбеит Синат. Дзызхэыцуаз, ари ашэкэы аниирба ашътахь, уаб даага, аписар дахьагаз ахь ихы хархароуп хэа иеихэоу иеимхэоу акэын. Ауаоы зеггы дырзыцшызароуп. Синат иаб абахтахь ддэыкэцаны, иара апартиачеика унахагыл хэа наиархэар? Аха, мап, мап, уи аоыза апстазаарафы имбац, иагьимахац: аб, ажэлар рага дихьчоит хэа дырзны, аца, апартиачеика амазаныкэгара идыргало. Аеакуп – иарггы уахь дишьтаргалар. Абри атыхэтэантэи еиха дзыцшын уажэы иара. Иблакэа аартааны, рыцхарак ихафы ианыцшуа, Чахмат инаикэикит.

– Синат, уара уарцыс бзиоуп, уеилкьоуп, угэгэоуп, аихабырагы аицбырагы бзиа урбоит, – Чахмат икэыпшынацэа хыхька иоаирххан, доагыланы, иацхьа итэаз ижэоа инапы ныкэикит. – Уара уахатыр деикэнархеит уаб Сатбеи, аписар дишьтамгалакэаны даанрыжыт...

– Уи ишца? Сахатыр азы акэымзар, саб дшэырзуану? Нас, сахатыр збаз дарбану? – доацкэеит Синат. – Саб анхамоада акгы издырзом. Ажэлар ирагоуггы диздырзом.

– Оот, убри ауп сыззаирц истаху, – инапы иоыз абгыц инакэирххеит, – абри аписар иеидкыланы инапы ахьацаиоыз, игэрамгоу уаоуп хэа дзырпхьазеит аихабыра, уара ишухэо иказам аускэа, дад. Анапынцарагы идыруеит уаб, чышэракэак имцахьази. Ажэлар ирагацэоуггы идыруеит, рагашьас уаоы икаицоггы идыруеит хэа дрыцхьазеит. Аписар дахэыртэит. Ари, сара сеаеажьны деикэсырхеит, хкыта зыкэгэыцша ацеи димоуп, уи ацеи идагы цсыхэа хамам хэа сыкэгылеит. Уи удыруазароуп уара. Сыбла аацысызтгы, уаб инатэхэаны ажэоан иналарцаз абыбыц еицш, ишьтамтагы убараны укамызт...

– Нас икастдараны икои сара? – ибжы аарлахэа интикааит Синат, асаара дышьтацшуа.

– Уахагылоит апартиачеика, нас аколнхара ахантэаора. Умбои, ачаижэла ахькарцсоцэкьа, иапырхагаз шакао ыкоу?

Ачаижэлала рмакэанкэа ртэны иганы абнахь иржуеит иаа-роуразар. Урт ажэлар ирагазами, Сталин иеиѳикаауа аколлективтэ нхамѳа иагацэазами?

– Сара... Сара арака сыкоуп, аха уи аѳыза азэы икаицеит хэа смахазац...

– Икаицтацзарггы икаицар каллои. Ажэлар драгоуп хэа ахара здыло убриггы ихароутэыр калоит. Аписар нахьхы дахьнаргаз иѳы икэшахатхеит ачаижэла ганы абна агэта анышэ ишеитаз ала.

– Аха, мшэан, ус иказамызтеи?!

– Сара сеаѳажны деикэсырхеит уаб, убри алаггы ухатаггы уеикэсырхеит, уаб дантроцкыистха уарггы ушызымхоз еилумкаауеи... Уаахэыци! Агэра зладхаирцарыз уаб Сатбеи, аписар ачаижэла ганы ианижуаз иара дышицмыз ала?

Синат ицэа даатзызааит, уажэеипш ахаанггы игэы трысны дкамлацызт, ихыыз ихатаггы изымдыруа, икыышэкэа аакэацкэацеит.

«Уи дышицмыз агэра ганы сыкоуп сара, аха дсыцын хэа диѳагылару? Ус кайцар ишцаиуеи саб?» – игэы дынтахэыцит Синат.

– Макьана сара ара сыкоуп, хқыта сеихабуп, схэатэы акыр пхылнадоит, убриггы удыруаз... – ибла цырцыркэа рыла дихэацшуан Чахмат.

Синат ддэылтны данца ауп Чахмат ихаѳы анирчча. «Апсызкѳы атэгэыр шака ирхианы, ирманшэаланы изааиршэло акара, ирласны апсыз аѳашэоит!» – игэы интихэааит ашэ ахьаартыз акынтэи, аусхэарта ашта интыцхьаз Синат иахь ихы шытыхны дыцшуа. «Ах, ианшьа... – инапы астал иныкэикшеит, – ианшьа Сеилах ицыхэа знык акэыцьмакэа исызрылакыр, рыц еихыскэа исзырѳаршэыр, нас дызтарцэахыша ахапы дара ирыцшаауан!» – уажэы ицбымшь жэпакэа еитах ицардаха иблакэа инартахаит. – «Ашьауразы аамта ааины икоуп, уи сара исаѳсмыжыроуп. Лыцха шэымазааит, шэара сышэмацуѳуп, сыцсы танапы шэарт агэреи акамчи сыркны сеыжэызпаз акарлышкэа. Икоу умбои, Синат, санбадырзуеи хэа угэыткыа-псыткыаха утэазар апкыс, ханбаирзуеи хэа игэыткыа-псыткыаха уара

иухэапшуазар еиха иеигъуп. Уара сыцэгэыр узаёасыршээз, уаншьа Сеилах икны сшьа кэапеила истарц ауп».

Ианшьа хэа уи дызёыз, уаёы еибагак иакэын. Чахмат Тар-лышбеи иарей еикэлацэан, иагъеиёызцэан. Сасык дитаар-гъы, асасцэа рацэаёоны итааргъы, Сеилах дрыдимыртэалар иузомызт. Аамтагъы иман Сеилах, дтаацэаразамызт. Иара ихэалон еипш, «ажёёан акны апсаатэ ахы ишакэитү еипш, адгъыл акны иара ихы дакэитны» ибон. Цшрей сахъалеигъы деикэшэан, иахэшъаца Синатгъы «ианшьа иахъ дцеит теитцшла» рхэон дыздыруаз. Чахмат пхэыс данааигоз иара дакэымшэеит, аха, ашьтахъ днеит тацабара. Издырхиаз астал ирцшзеит, ажэалыцшаахла дцэажэеит уа, атаца хэычы диныхэеит ишакэнагаз. Аха ацыхэтэаны лынасыц анлыдиныхэала, илгэампхацэакэаны иаалылыжжит, дагъаа-цэажэеит:

– Изатахыз, мшэан, абриакара ачара ду ируз, сара насыц сывамзар?!

Иахаз игэампхеит Сеилах, аха акгъы ахымхэаакэаны ус дцеит, роыцъагъы еиманы иара иахъ сасра инейрц ахэара катцаны, уи анакэхо иара адырра шрито нарахэаны. Чахмат иакэзар, иааицакэалазеит, имтарсны иааигаз ипхэыс, уажэраанзагъы имкыкыханы иибоз, уажэгъы, иёыза гэакъа икны ас иаахтны илхэаз аниаха. Абри ашьтахъ атаца хэычы лыпшэма дыхэшаха диацэажэо дыкан азы, иара игэынчыхъагъы ныцаба ицеит, еиха-еихагъы лыгэрагара далагеит. «Гэартла» ианейцэажэакэа ашьтахъ, Сеилах иахъ сасра ханбацой хэа диазцааит.

– Иара адырра анхаито, – налатейкит иаргъы дааи-гэыргъаны.

– Ихароума дахьынхо?

– Аладахъала хқыта уахъналагыло, аёбатэи аёны иара итэоуп.

– Пхэыс дзааимгой?

– Итахым. Дычкэыноуп, дныкэоит.

Абасрейцэажэара ашьтахъ, еыла азэы агэашэ даалагылеит. Уи Чахмат иаб иашъа ица иакэын.

– Лажэба Хамид уацэы дыржуеит, шэышыкэса дрейхан, хэашабга. Иахцартоуп. Уацэтэи амш икэумырзыргъы аура-тэы излакоу ала, уажэы хнабжысны хаар, хус халгон, хтаца

хэычы лгэы иалымсуазар, – инеимда-ааимданы днареапшит уи дааеыжэпын.

– Иаузеи, – лхэеит атаца дааѳамхазакэаны. Атаца абас дѳабгза атак ахылтаз ааѳеишьеит иеыжэпыз, аха акгы ахимхэаит, «икалазеи, апсуа цас зынзаск илцэызны дыкоума?» хэа шигэахэуазгы. Анцэахша илѳызаз ари апхэызба уаалызхэыцыр, хшыѳолагы дмачуп ззумхэашаз, лказшьақэа агэылацэагы ианыргэамцхалоз ыкан ара дыо-нанагалеижэтеи, аха иланарыжэуан, дымцарсны дѳаа-ѳаауа дахэааигаз иавырбон. Данаарга ашьтахь лтаацэа ишыкалазцэқэа анеилыркаа, (зны, лара илтахханы диццеит хэа рархэеит, аеазны, уажэыцэқэа илтахымызт, аха длыргэыгхэан, уи дақэгэыгны дигеит хэа рархэеит), лан рапхэа днагыланы, ауаа лыцны дааит. «Шэахэааз шэца, сара стэы сара избап» хэа атак рытаны илышьтит лара.

Ауха ацх такэгы имцакэаны ихынхэит еыла ацсрахыи ицаз Чахмати иаб иашэа ипеи. Чахмат иеи икэадыри напхэакны акэачаб ахэаркыз амацурта данѳонала, иани иаби изыцшны итэан.

– Атаца хэычы аѳаѳора цырцыруа иеилырганы даналга, акэасқэахь дхалеит, алампагы каххаа иаркуп, – лхэеит иан, атаца итахылѳаз ихэы аацэырганы инаизықэыргыло.

Акраниѳагы, такэаамта иани иаби драцэажэо дтэан, ир-ласны ицхэыс лахь дхаларц шитахызгы, урт рахатыр азы иеынкыланы.

– Ацх цеит, нан, уцсы шыа! – иан ианидылта, ашышьыхэа дындэылцит.

Рышьталарта ауадаѳы алампа тааза иаркны ауацэак ахы икэгылан, риарта кацазамкэаны, акэыршэ шықэршэыц иеи-қэацс икан. Дауалуашеит ас ианиба. Азали ауадақэеи ааимиркэеит, аха чытбжыы цэаргы икамызт, ипхэысгы дибомызт. Чахмат иани иабигы иреимхэеит макэана, знымзар-зны агэылара имнеицыз ипхэыс қэыцш цхыбжэон гэыларак дшыкамыз дырны, цэаргы дыдымцаалеит. Дышиашаз иаб иашэа ица иѳы днеины дѳаиргылеит. Уигы дмыцэазацызт, ацсрахынтэи ианыхынхэгы лассы дышьтамлазаап.

– Икалазеи цэгэарас? – ахышэтхэа дѳатқэан иеааилеи-хэеит, Чахмат илахь еиқэны даниба.

– Алиас, – ихэеит егы, –уҗаца дыкам аоны...
– Нас иҗахдои? – даауалуашеит.
– Хымпада, дыбналеит... лхабар аоны ааигэа-сигэа иҗа-
зам...

– Ус угэы изаанагои?

– Сеилах дахтан иацы... Лцэажэашыа сгэамцхеит... аха...

– «Аха» закэызеи?

– «Аха» зысхэаз, уи данца ашытахь, еиха лҗазшыа бзиахеит,
еиха лыелырхааит... Аха баша сгэы сыртынчзаап.

– Уеизгы, иугэамцхаз арбану Сеилах данышэтаз?

– Уи, лара дныхэаны, лынасың анлыдиныхэала, ғаалтит:
– «Изатахыз, мшэан, абриакара ачара ду ируз, сара насың
сымамзар?»

– Лҗазшыа бзиахеит хэа угэы изаанагои, аоны шэхала
шэанааизынха?

– Дсыцэнымхошэа лхы слырбеит. – Алиас даахэыцит.

– Ус калцар лылшон лыгэҗақы анагзаразы.

– Дахыаанагаз лҗахымзар, илулакгы аеуеит, аха машэырк
лыхыу лыоныка дцацэҗкыоу еилымкаак эаны хҗаииа хазлацэа-
ри шыоук рызҗаб...

– Хашнеиуа Сеилахгы дышытаххып. Лҗаацэа рҗкны
хахьнеиуагы азэы дҗацзар ами. Угэы ишпцаанагои?

– Изаманоуп, Сеилах акреилызцо уафуп. Егьа умхэан,
ари ус мариам.

Алҗа агэазы Сеилах ионы ашҗа иааҗалеит, ихыз хэангы
ғыртит. Доацкьеит иара, харпцацэы абарцагы дааҗаххит.

– Алиасисареихаупиутааз. Уеиалахэа, цыаранзаухацымцар
җалом... – иидыруз ибжы акэзамкэаны, иҗахэаны
иааиаҗаит Чахмат ибжы, уимоу, икыцкыцыуазшэагы
иҗан.

– Уааласы, Сеилах, уегы укэадырроуп, – нацицеит Ал-
иасгы.

Сеилах агэра игеит ыызарахэа ада аеакала гэоарас дыш-
рымамыз иҗааз ахацэа. Иара изын мдыршыас иҗааз уажэшыҗа
Шыасиа лыпшаарахь ишипхыоз. Иҗагылазаашыа даарак деи-
гэыргыазомызт уажэы. О-мцакы дрыбжыагыланы абылра
дағын. Аҗаацэа ааилатэоны аамҗазы, лара дитааит. Ахухухэа
ала аншы: «Уарбан уа иааиуа!» – хэа ибжы нарганы,
амапурҗа ашэ шаартыз адэы дныкэлеит. Шыасиа илбон

аматурта запэык акны шакэыз акэачаб ахьаркыз. Агэтэы кэаскыа хэычы еикэылашыца икан. Иагылдырит Сеилах имала абри атызтыц дшахыз, гэыбгангыы лхы иалтеит, зымала икоу ахаца икны атх леалакны дахыааз азы.

Лара амоан лгэаанагарақэа аеакзан. Днеип иацы илбаз Сеилах ионата. Икалап хэа дгэыгит иан, иаб, ма иахэшьяк, иашьяк. Ахэса иреиуаны илбо, леыналгэыдлыршэлап, дрыцхаршыап, дыртэахып уаха, иара Сеилах дидырып, дызустоу реихэап, арыцхара дзыкэшэаз акны илыдгылап. Уацэы лыюныка дыргарц азын дрыхэап, драшыапкып, срыцхашэшья азалымдара иакэшэаз апхэыс, лхэап. Аха уажэы атагылазаашьяқэа злакалаз ала, илхэо лфамшэо, лыбз мкэуа лэы иаатахеит Сеилах данаалпыла.

– Бызустада, бара?! – дналазцааит, ахухухэа ишуаз ала анаалкэица, амза качча ишыказгыы дизымдыркэаны.

– Сара соуп, Шьасиа, иацы сасра уахыыказ, Тарлышаа ртаца! – лгэы ааикэхэаланы инаиаталкит, лыбз акуа-иашытуа.

Цкыа дылзааигэаханы дналэацшит Ззара еихышэашэо иапхыа игылаз апхэызба. Лхафы хагыежыаа гэыкы-тэыкуан, лыбла гэытбаакэа тшаша дизыцшуан. Абар, иацы Чахматраа ркны даныказ, аюы изынахауа, ихагыежыуа имац зуаз Чахмат ипхэыс қэыцш!

Лара лацкыс иара деицэахеит. Измааназ изымдырит уаха атх леалак, дзацэха, знык ада иимбац Тарлышаа ртаца, макыана агэыларатэкыа имнеицыз, абра дахыбо. Зцаарас илитарызеи, мшэан, уажэы? Иибо цыашыо дгылан. Нас дааналпыркэычы-шыапыркэчит, аюныка бааи хэа леихэару-илеимхэару дакэымшэо.

– Амапуртахь снеир калома? – лхэеит апыжэара лара иаанкыланы.

Амапурта ианыюнала днатэан, иаргыы днартэаны иалхэеит зегы-зегыы, итаацэарафы пхэысхэа азэыр дыка-зар лхы рыдылкыларц дшааз, настгыы иара длыцхраарц дышикэгэыгыз.

– Аешыара сызныкэугап хэа сакэгэыцит, укыиара сакэ-гэыцит. Унапы сануп. Ишубо сзацэуп! – даагыацэыцацэит апыхэтэаны.

Сеилах уажэы-уажэы ицшшэахэы ипсахуан, илеихэарыз
ихафэы изаагомызт. Акыр дхэацэыхэыцэит дахытэаз, дгыланы
длеифеит, дхэыцит, ацыхэтэаны иагыхэеит ашэахыгы ифы-
нахо:

– Шьасиа, стаца, ссыза гэакы ипхэыс хэа сбыхэапшуан
шэара шэкны саныЙаз, аха уи мап анацэыбк пхэыск
бысыгалатуам, арыскак бсыкэгэыцны банаа, бхэатэы
насызгоит. Сеы скэадырып, аеакы сымам, аха сеыхэда
бныкэкны бызгап бани баби рахь, мамзар, Анцаагы
исатэеишыарым...

– Уаагыл, икалозар!.. – диашьапкуа доатцкэит лара. –
Уаха аоныка цашьа сымазам. Санырымбалак, Тарлышаа
сани саби рахь икылнамгарц зыкаларым. Сара уа сырбар,
схынта-фынтара еиха ирацэахоит. Срымбар иаахынхэып.
Ашацкыразы сымфопугароуп, сани саби сышьталарц
идэылцаанза!..

Еитах деилапатеит Сеилах. Ддэыкэлеит, дхынхэит, деита-
дэыкэлеит, деитахынхэит. Аха, нас, дныкэалан алампа аап-
шааны инаиркын, лацхьа днагыланы акэаскыа дынхалеит.
Азал ашэ ааиртын, иацхьа днашьтны алампа налиркит:

– Азал бныонысны, ашьтахьтэи ауада хэычы быонала.
Акаруатгы гылоуп, ацэартагы ануп. Бахыныонало ашэ
аоныцкала алыкэ ныларшэны быцсы шьа. Ашацкыразы
сара бсырфыхоит...

Уажэы, имцакыоукьадха ижэлон арахыгы анахыгы –
арахь, иара ида хьчао дызмам апхэыс; анахь, иыыза бзиа азэы
илеитарц игэы изызтам. Аееилахэара дафуп Сеилах, арахь
ихшыо блакыа-блакыо аоны ионагыежьюеит. Иееилахэаны
ашырхэа азал дныонысын, ауада хэычы ашэ днас-насит.

– Издыруеит узыкэшэаз, – фэалтит уахынтэи Шьасиа, –
аха уоны сааит сыцхыоукырц. Ирхэоит, апсуа ица дызшыыз,
уи иаб шиакэыз изымдырзакэа дыпхьейкырц данитаа,
аамтала иахынзахэтэз чархэара изимуит хэа. Иааиз ркны
иумырзан сызбахэ...

Имшазацызт арт ахыок арпарцэа Шьасиа лыоната иан-
еыжэцыз. Аха уахь дшымнеицыз еилкааны ихынхэит, уаха
икарпарыз. Сеилахыгы иеырмашьцаны дрыцын. Ани аби
агэтыха роуит, аха лхабарк рмахакэаны цыаргы рхы рзыр-

хомызт, ашыбыжыгы Чахматраахь иааны ухэан-схэанкэа ирзызырфоуа изтэомызт азы реанкыланы икан. Сеилах иаацэылашоны ионы дааит. Шьасиа дыхианы дыштэаз аниба, ауаа амоадукэа ирнылаанза, еыхэдала дымоацганы, лыоны ашта дынтаргыланы дхынхэит.

Иеигэныоқэеит аотаацэаракгы. Икаитцахуаз Чахмат, ауаа иманы дцеит-дааит, Сеилахгы уи дышицзаз дицын, рыбжьаказаразгы даара иеишэеит, аха акгы злыцуаз акэмызт. Аус ззеилахаз аотаацэарак акгы рзеилымхкэаны ус иааицэыхарахеит. Абна алымха амоуп. Чахмат абри еипш аус данакэшэа ауаа, ашарпазы Сеилах цхэызба ссирк ионы ашта дынтганы, иеыхэда дықэкны дигеит хэа иахаит.

«Ааи, иуцэыззом, уаргы убас уакэшэеит, аха саргы абас ауп сшақэшэаз», – ихэан, икалаз шыкалаз зеггы иеихэеит хацацас. Уи нахыс ажэакэа нарбжьыс-аарбжьысуа, абзхэацэагы инадырцэи-аадырцэиуа, ағыбгарра инағадыргылеит, иаацысыр, инағапыххаа ицаратэы: Чахмат ицхэыс лцара Сеилах рыоны иааира иахкыазшэа, урт убаскан еигэацхеибашыазшэа. Ионыка днеирц убратэкка иеибырхэазшэа, ауаа лара ауадахь акэымкэа, ианизэфыртуаз ииартакынцэкка дыштыазшэа, Сеилах амахагыара ныкэи-газшэа.

Арт аиоызцэа аоыцэа хэыч-хэычы инеилызаа ицеит, иахыагы-уацэггы. Аха Чахмат агэаг шиграгэаз даанхеит, ишыа кэапеила атара дзыпшын ес-иаашар. Чахмат атаацэара далалеит, ахылцгы Анцэа иатэеишыеит. Ашытахь астаршына анирта, акамчгы гэгэацаза ианидыркы, икалаз арзракэа раамта датэнатэзо даналага, Сеилах икынгы ишыа аура ирцакыр цэгга имбо акынза днеит. Уажэы Сеилах иахэшьяпа иара ицэггэыр данағаиршэуаз, абри дзызхэыцуаз игэтакы ихаирштуамызт.

* * *

Синат ихы-ицсы зеггы акэцо иусура ғыц напы аир-кит. Амч-алшара иара иман, апшра-сахыа игмызт, изхаша царалагы дейкэшэан. Даашьомызт, ажэларгы бзиа дырбон: «Дышпақэнаго ианаршыаз амацура!» – изырхэон жэпаоык. Апарторганизация амазаныкэгарагы аколнхара

ахантэаорагы еилагзо даауан хантэаоыс дшыҕамызгы, аҕаларагы дшашытамызгы. Аколнхара ахантэаоык дазыр-цшаарц Чахмат икны ианаацэыригоз, абҕаахэа дахьир-хэуан: «Ихахцо дыкам, рхэеит, араион ахь! – ихэон, – уара иуқэкуп!» – нацицон.

Сатбеи иакэын уажэы агэаанагарақэа ирылахаз, избанзар иара кыыс имазамкэа дызлаауаз ала, аписаргы иаарласны дхынхэуеит хэа дшыпшыз ихабар аныкамлаза, дшыбжыазы еилкаахо ианалага, лассы-лассы гэтыхас ишытихуа далаге-ит.

– Уара Синат, – ихэеит уахык, атаацэа анааилатэа, – абри хписар дзыхдыркыаз хэа иеилукаахьои?

Синат ари азцаара атак акацара марианы ибеит иаб иеапхьа. Уамак дымхэыцзакэангы атак кайцеит:

– Уи иус аилкаара снапы ианзаеи, саб...

– Аха усгы, аус-хэыскэа ркны узлакоу ала... – иажэа намыгзакэангы иаахиркэшеит аб, ичкэын димыруадоцэарц.

Иан лакэын уажэы гэылагы, онгы, гэарагы зегы нак инышытацаны, лычкэын зацэы инаизхэыцыз.

– Аписар, астаршын, аиачеика, ачаижэла ухэа рызбахэ ахаангы интэазом. Урт ихы аацырхзан, Акэака ашкол ахь ицара аамта шааиз ааихаштэазшэа збоит. Уаргы уи ааугэа-лаумрышэацт уцкэын амацура анирта нахыс, – лыпшэма дааиёагылеит, лсаанкэа рыбжа шылмызэзэацызгы, ус агэыблаа инаныргылары даахьахэын.

Синат ихы инапы ацыргэашэа дахьтэаз ҕимтзеит.

– О, бара, уи уажэшыта уахь дрышьтуама!.. – ибжыы ааларкэшэа ахэыштаара дныгхэацшит аб.

– Ус атахуп, рхэеит, – доагылан, дындэылтит ачкэынгы, иаб рацхьатэи изцаарахьы уаха дахьмиасыз еиха ицсы ааив-наган.

– Нас, хакэытгэышыап, шэара зегы шэанеицеакха, – мацк лшыа-лда шааибарххаз моашьо, лнапы анырхьыс лсаанкэагы хыла-гэыла иааилалеит.

Сатбеи имала аёыцэара иаёыз аехэа данахаанха, еитах аписар итэы хэыцыртас икайцеит. Аписари иареи рнапы зпароыз иашамзар, Цыгэанат Нанба ажэлар драгэцэкьазтгы, иныцак-аацакны ишиахьхыз еицш, аписар уи дагэцэкьазар,

иара деикэырханы дызмои? Ичкэын иахатыру? Ааи, аха, ус акэызтгы аписар дааныркылахъан ашытахъ ауpei ичкэын аматура аниртаз! Абас дшазхэыцуазгы, зегъакоуп, ичкэын иахатырк дацанакуазшэа ибеит. Доагылан, ашышьыхэа дын-дэылцит иаргы.

Амра ахьташэаз, ашэапшь хиаала, амцэыжэоакэа мраташэара зегы рытакын. Алашьцара анарха аиурц атахызшэа, рапхъа адгыл акны аеышьтарханы, нас ишьтыцызшэа аёанаанаха, алашара хьацуа иалагеит, ашэапшьгы акы напырахауашэа иканатон уи. Амши атхи анеилыцуатэи апсабара амазакэа зегы ацидыраарц итахызшэа, убарт аилыхаракэа титаарызшэа, илапшхэаа итакны икын Синат, иаб иара иахъ данааскъоз.

– Аписаргы саргы хнапкэа еицацааоын... – ихэеит уи, ицьыба иаатигаз, ататын ххы зтаз ацэа лых къаса ахы аапыртланы, нас, зны инапсыргэыца инанипсалеит ацэапшь иаоызаз ататын, ашытахъ асигар бгыц илахэаны инеиёеикын, аспычка анынацраирс, ататын фёы ааиёахаит, дааццакны икышэкэа инарыбжьеикын, апақ-апақ аахиргеит.

– Аспычкахъ сиасит, аихымцеи ацэымсеи нкажъны, учкэын аихабыра иманы уара цэымсала утатын амца шцауркуеи хэа азэы исаепникилар хэа сшэаны, – лафцшрак натаны даацэажэан, даатгылеит аб, аца данизааигэаха.

– Уи змаануу иухэаз акэзам, саб, аспычкахъ зегы ыиасуа ианалага, уаргы уиасит, сара ёыцгас скоумтан, – ихэыцракэа даарылцны, ихаёы аалашеит Синат, аб илаф игэы иаахэаны.

– Уи зысхэо умбои, уахатыр сархэазошэа збоит, аписари сареи хнапкэа еицагылан... Иара дызгаз уи акэзар...

– Мап, мап, саб... уи акэхарым дызгаз... – азынказы даауалуашан, аха нас иеацамырхакэаны, аттахэа атак наиитеит Синат, ицэа даатазызаны ахышэт-хышэтхэа ладеи-оадеи даалеиёеин, нас деилазыршыз алеитэахырц иаб иахъ дааскъаны днаидгылеит, рыгэтэы кэаскъахъ днацшуа.

– Акауар хыб акэбааит хэоны. Азынрагы аауеит, арахъ акэын акэа ннакылом. Чахмат сакэиргэыгхъан араион акны ашифер хэа изышьтоу сызрымпытихырц, аха уи еипц абзиара хкытан уаоы имоузац, сара салкааны изласципшаарызеи.

– Аа, уи бзиами... – днакэшахатхеит, игэы юба-ёабашэа дшыкалаз иныцшуа Синат, – уи бзиоуп...

Сатбеи уажэы инагзаны агэра и геита политика алацэажэара шицэымгыз ичкэын, иажэа аеацэара изие и газгы убри азы шакэыз. Усгы, ичкэын иихэаз игэы иа мыхэеит узхэом.

– Ибмахауеи бара, иихэо, – иаадэылцны абартцахь иаа-цалаз ицшэма лахь ибжыы наиргеит, – ашифер хаур калап, иихэеит.

– Ус акэзар, ауааста сашыа Сеилах дахзаа игоит Акэантэи. Аус ахызуа ауаастацэа бзиа кэа ыкоуп хэа дафын жэаха даны-каз. Сеилаххэит, хаоны ахыб ацсахра халзыршои, сымхэахи. Ас хшеикэшэоз иалыздырааи, – илахаз дааигэыргэеит ангыы.

– Бша кэытэра, хачкэын изеицэахаша ихаркацарым.

– Унан, ус иказар, иабахтаху ахыб.

– Шэымшэан, сара акгы сыхуам, – амцхэ далам-лацэакэаны анапызээартахь ифынеи хэит Синат. Уи акри-фонацы ыынтэ ататын дахеит Сатбеи, аха уаха ытуамызт. Ичкэын иахыгы рацэак цшыртас икамцазакэаны, илацш аеҳэахь инаиршэлон.

– Сгэы иалоу удыруоу, – уажэы уи иахь днацшит, уи акрыфаны даалгон еицш, – аизарафы саргы убра ажэлар рыгэтацэкыа стэан, ажэлар ззумхэара икои, еихарафык ахэсеибацэа ракэын, хэацэакэа дырзыз. Апартиачеика амаза-ныкэгафыс уаналырх (уажэы апарторганизация азырхэо иалагеит) иузырхэоз узырымхэозаап уажэы. Сахьтэаз сышьтахька иналк-оалкны исмахар еигыыз бжыкэакгы слымха интаскэон: «Синат иаабац иакэзам, хантэафыс дызхарто ианхазгы хирзырц аума?» – хэа.

– Азакэан сзафагылом, саб. Аустцааоцэа еилдыргахэеит хкытакынтэи ирзу ауаа ахара шрыду. Реахэы реырххэеит, реы рыкэшахатхэеит, саб, иумузозар, – игэы еикэычцо даацэажэеит Синат, даггыоагылан, ццакрала инапы кыаны дындэылцын, ркэаскыа ашка ихы нарханы, амардуан дна-еалеит.

Убри ашьтахь Сатбеи хынтэ ракара инеикэырццакны ататын асигар илахэаны дахеит. Амацурта аллоа ынаханы икан. Ицшэма данышьталоз акэачаб лырцэахьан, аха иара ихэыцаимыхэацыз амца, амцабз ахылымцуазаргы, апыргкэа ахыкэеицеиуаз лашарак иғанарцхон. Ацэыцэ нарыкэшаны рыкэеицеира танахэхэарц ианалагалак, ала-

ба апыхэа нарылишьуан, дара, ацэыцэ нархыббы ицон, ацэыцалашьцаракны акэыцэма аблакэа шыкэеицеи-уеипш, иаакэалыкэацон. Ус зыкаицоз ддырпхарц акэ-замызт, ахытагы абаказ, аха ирхылцуаз алашара хычы дазгэышьуан.

– Иуршома уаха? Иучацшьода? – иаагэамцхашэа иааиахаит, акэакь икэасаз ацэартагы акынтэи ицшэма лыбжы.

Цытрак акээимтзеит Сатбеи, лыбжы дназхэыцит, дцэамхэаны ишылымхэазгы идырит.

– Сара – сара соуп, аха бара бызмыцааи?

– Саргы суаоуп, агэы сызтоуп.

– Сара сзызхэыцуа хазтагылоу аамтоуп.

– Ааи, аха хачкэын иихэаз умахаи: «Азакэан сзаёагылом, азакэан иашоуп, ихэеит».

* * *

– Ега мап ацэукургы ируам, – иеыркасазаны ибла дхыц-шыло, истолгы днахыцны дааицылеит Чахмат зны Синат ашэ ишыапы анаахигатэкэа.

Синат илахь еитыхымызт, илакыцакэа такэаха дыкан. Араион анапхгара ахызала ииоыз арзахал еиларкэычы инап-сыргэыца итакын. Уажэы, аусхэарта анапхгаоы иихэаз шиахазгы, «изакэи ирымуа?» хэа дымтаазакэаны, иарзахал неитыхны иапхэа иныкэицеит:

– Сцоит сара уажэы уахь, сшыамхнышгыланы срыхэоит, апарэхы сымцар зуам, уи ёыцга бзианы исзыкалоит, схы сакэитыртэырц азы...

– Уи ёыцгахазом иахатэи ахтыс ашытахь, – арзахал илапш нахганы Синат днеиёапшит. – Уи акэзам иеыцгахо, иаха уаргы саргы хнапала хқыта иалаагаз ажэлар рагацэа ухьчоит хэа акэхоит иаанаго. Уаргы уахьынтэи арахь узымгэежыыр калоит... Уабгы ашэит ихыцраны дыказам, инапы ёаёаза аписар инапы зну ашэкэы иацагылоуп. Уи сара скны икоу цьумшэан, аамтала акэын ишсыртэаз...

Синат зны дцэышхоит, нас деикэатэахоит. Игэы тыпсаа-тыпсаауа дгыланы инархэы-аархэуа астаршын иикыз иарзахал дахэапшуан.

– Схы сшәиуеит сцара кажьны абра сахъаангылаз азын. Исылшом сара сеыжәланы ауаапсыра абахтахъ рдәыкәцара, ахәсеи ахәыцкәеи еилагызуа иеиларханы. Хқыта ауаа бара-барақәа зегъы ажәлар ирагазар, аколнхара аипцәкыара иашьтазар, иеиҕахкааз аколнхараҕы аус зуада? Напхгара захтода иара харгы?..

– Уеыжәланы ауаапсыра абахтахъ рдәыкәцара улшом... Урт ртыцаны уара удәыкәыргалар... Уаб днаушьтаргалар?.. Иулшару? – астаршын аспычка неихьишьын, иакыз амцабз Синат иарзахал иназааигәеитәит. Нас зныкыршәа, изоыз днаихәапшит. Синат убри амца зкраны иказ ақъаад ацшшәы ааихәахъан. Ахантәаоы дмыццакзакәаны амца нацраирсын ибылныиалгаанзадахәапшуан. Ашьтахъаоыраахъаныззегъы шбылхъаз ангәеита, днатәхәаны иааҕырцәаны, ишьтахъка агәамсам капсага аиашьыкь хычы интаиршәит. – Мап ацәуыкыргы ауам... ухатагы утаацәагы... – уа иааҕахцәаны даатгылеит, еитах цкәа иблақәа днархыцшылан.

– Цьгәатан Нанба хәаизыцшып, нас иамуазар... Издыр-уада...

Ахантәаоы ихы инапы ацыргәаны дтәан, нас ҕыц икылкааны иапхъа игылаз днеизыцшит:

– Цьгәатан Нанба ачаижәла абна агәтаны иганы изжырц иказ анхацәа хадас дрыман, даргы, иаха ихарбаандаоыз роуп. «Хколнхара зыхъз аху Сталин иакәын уи аоыза зыкәнагоз» хәагы реихәзаап.

– Нас уртгы ҕаахәыра рмоурцу?!

– Ааи.

– Аписар?

– Уи, Цьгәатан иаргъажәоа иакәын.

– Сабгъу? – дныоыцәарц егъааигымхеит Синат.

– Ааи, аха уи деикәырханы дхамми...

– Абрыскатәи зегъы зәагылада мшәан, ажәлари-ажәлари еиҕахауама? – уаха иихәарыз акгы иҕамшәеит.

– Урт Сталин иконституция иаҕагылоуп, – инацитәит ахантәаоы, ирбага нацәагы хыхъ инаркыакыаны, – уи, изакәан еилазго азәгы ианаижьуам. Адунеитә революция еилазго, иаҕагыло роуп урт, ирыцкәмзар ада псыхәа змам. Уареи сареи ихалшои, нас? Аа? Уареи сареи ари азакәан лаша хтахыми? Иахтахуп. Ус анакәха, азакәан иагоу харгы

дхагоуп. Ихыхъчырма нас урт? Халагаргъы иахъыхъчырым. Урт ажэлар рагацэа ххы хазрыкэцом. Ихыхъчо халагар, ахара хадымлазои? Ихадлоит.

Синат, Чахмат иѣапхъа ахара идны ибеит, уимоу, авожд иѣапхъагъы. Ахыгэхэа днатэеит Чахмат истол акъыпшъ азааигэара. Ихшыю атыпахъ иааиуамызт, ашыз ихъышшэа инапкэа тысуан, икышшэкэа ацэынцэлагъ апшшэы аархэон.

– Абри зегъы иашоума? – аарла иѣы ааихыпхъеит.

– Ааи. Иѣахэы иѣырххъеит, дпатахъеит Цыгэанат. Аха... уиакара ихъааумган, Синат, – доагылеит ахантэаоы. – Уара уускэа маншэалоуп, уабгъы ушэшъыра дыцанакуеит.

– Нас, Цыгэанат итыцаѣы снымхар руам?..

– Уи акэзам, Синат, мап ацэукиргъы руам.

– Нас? – доагыланы иѣынеихахъан еипш, даахъахэит.

– Аколнхара ахантэаоуроуп сызэу...

– Апарторганизация?

– Уигъы макъана уара унапакны иаанхоит.

Атх цахъан Синат аоны данааи, аха иани иаби шьтам-лазацыт.

– Шэызмырцэои? – инеимда-аамидо днарзыпшын, мчылашэа даапышшэырччеит. – Рѣахэы рѣырххъеит, рѣы рыкэшахатхеит ирзу ауаа... – ихэеит.

– Убри азоуп хазтагылоу аамта хэыцыртас изсымоугъы, – иажэа еитчимхъеит Сатбеи.

Синат даныштала, иани иаби рымала иаaidхалеит.

– Синат сикэхшоуп, мычхарак ыказтгъы иара имдыррыз, ус ихэазомызт, – лхэеит ан, Сатбеи иахъ.

– Аха дабакылсуеи, ахантэаора дакэшахатхарц зынзаск игъы итазамызт, мчимхарак дакэшэеит акэымзар, – инхэыпакны даакэыпсычхаит Сатбеи.

– Сгэы иаанаго удыруама, уара?

– Ыы?

– Аколнхара ахантэаоцэа арра иргазом, аброн рымоуп, рхэеит.

– Синат убри дацэшэану? Исызхатом.

– Хамала хаанижыырц итахымхазар?

Сатбеи илабала апыргкэа ахэа рыкэпсаны инхэыпцаи-хэхэеит.

Арт апшышыкэса рыла Синат акыр итаатыгъоу хаца ейбаганы дкалеит. Мсыгэ изыхъ ақытан лак иасра азэыр дыказар, зегъы дырдыруан. Абжъаапнык аипш акэзар, таацэарацыпхъаза иапшэымоу ауафы хэа зегъы ргэашэкэа къақыза изаадыртуа дкаларгъы каларын, аха ауаа ргэамтратэ тагылазаашъа злаказ ала, ргэы идьрыкыло дышзыкамлаз ихатагъы ибон, азныказы уи дагъаргэамтуан, фоныцкала деимьрхха дакын Мсыгэ изыхъ тацэуа иахьцоз. Далцны, абри ихы ацэганы, такэаамта иқытахъ дахьызхьамцшыша тыцк акны дыказар итаххон, игэы иханы дама ицозшэа ибон иуаажэлар рхъаакэа ахьимбоз, иахьимахауаз бжь-шьхакы рнафска. Амала, идьруан схы сакэитышэтэхэа арзахал шизымфуаз, уи аниф нахыс апх алашыцара реалак, рацхъа игыланы иааиуа Чахмат ихылпарч акэцэа дныкэцшуа, ашта ианбатало, сабгъы саргъы ханбархэынчо хэа апшра шикэшэоз. Дышнеи-шнеиуаз, игэы итхоз арзахал азбахэ зынзаск ихы интырцссааны, «азакэан» днахагылеит. Иеи икэадыри ааикэыхны камлазеит. Уахазны дынгэарларгъы, ашара адэы ианыкэлос дындэылтуан, тынч днатэаны какалкгъы имкыцыт ааигэа-сигэа.

– Хаи, нанхеит, уацэажэартацэкъа хауамеи?! – даа-гэамтлон ан, илулак зны шарпазыла деихьыс-еипысуа лемы-наихьыгзаны.

– Абыржэы хааилгакэапишь, хааилоркэапишь, сан, – ихэон, убритэкъа ахэахагъы имамзаап лхэаратэы ипси-ипси еихьымзо.

Ларгъы уаха акгъы иамхэазакэаны даахынхэлон, аха «хааилгакэапишь» хэа дызэыз аамта ааизомызт, лара еиха-еиха лгэы кыдгылон. Сатбеи иакэзар, диэкэацхьан «ихы доуижьхьан», аусурахьгъы ихатэ нхамфэегъы илшоз ала иеилеигзон. Чахмат Синати егьырт ауаа изларылукаауаз аеакгъы ыкан уахьынархэацшуаз. Ргалифе еикэакэа ршьамхтакэеи ртэартакэеи асахтан лых рыкэцаны изахын, иахьеыжэлос иахьеыжэцуаз урт атыцкэа ирласны имхарц азын.

Уи аипш асахтан лых, шамахамзар, уафы иауамызт азын, ирыташыщцуаз рацэафын.

– Ааи, ааи! – абгъаахэа днаизхьацшит, аха, нас акы
наикэгэгээшэа, даангылеит. – Уи ухэеитхэа, ихарамзар? –
иеааирпсыеит.

– Ианбартеи анышэ? – уаха иихэашаз иѣашэомызт Синат.

– Иацуха акэзаап, иацы ашыбыбжышытахь иларцоз ачаи
рымцэаны иеилатэазаарын...

– Иахьа ашыбыжь саннеигьы уаѳ дыкэыршэымызт агъара.

– Ааи, умбои. Ацэгъа зуз иаха дрымкызтгьы, уаргьы
саргьы абри хлакэыз хцон, ѳаахэыра хмоуа.

– Дарбану аколнхара иагахаз, мшэан, икоугьы рымбазои?

– Излаххэарызеи? – ибжы аалакэит Чахмат. – Ихьз хѳы
итарзза иаххэар акэхагэышыеит...

– Дызустада, мшэан, зыхьз сцэузо? – иааицэымыгхеит
Синат.

– Сеилах, мшэан, ианбанзауцэаазари.

Синат дахьгылаз зны иблакэа лашьцакит, нас дгазеазит,
аха ииулак ихы инапаѳы иааганы, акэардэ ахь днаскъан,
ахыгэхэа днатэеит.

– Саргьы даарак агэра згаз цъушьома? Уи днахкыларгьы,
баша иаамта харзуеит хэа расхэеит накынтэи иааны дызгоз.
Аусхэарта сныкэтны скьыцаха аоныка санцоз абра аштакны
иааины игылан урт, алашыцара реалакны.

– Нас дабакоу уажэы Сеилах?

– Цхыбжьон ауп даныргаз. Уимоу, аоны дааны дшыказгьы
рдыруан! Цьоук уи дыргеит, иаанхаз аоыцъа срыма реы-
ѳархеит ианаацэылаша. Абна агэтаны сынкылыргеит. Ижыз
ачаигьы аацаххэеит, аусхэарта акарул абаха ишьтырхны
дрыцны дыргеит. Изтаз аацэа ссы инакэхажын, инаганы
иахьынтэигьычыз агъара иныкэпсаны хааит. Дара цеит, сара
абра стэоуп.

Синат доагылан, ихы икэае дындэылцит.

– Уара арпыс, арахь уаахьахэи, – ибжы наиргеит Чахмат.

Егьы даатгылеит, дагьхьамцшзакэаны, ихгьы шытымх-
кэаны.

– Ус ауаа ухы думырбан. Уаншьа даарак хьаас думкызшэа
кауцароуп. Хазтагылоу аамта умбазои?..

– Чахмат, – ихэеит, уаха илахь ааицымхзакэаны Синат, –
ицказпаз зуствэада?

– Уиак сыздырам, Анцэа искэырхуп, азэггы гэоарас дсымам.

Днеиуан Синат ихы шытыхны иеы ахьхэуаз ахь, аха илацш акакач аныцашэалак, дшыацэхныслон: «Саншыа ицказцарыдазшь абри аипш? Хқытан иуацэа иреигъеишьоз саб иакэын. Мап, мап, иацуха саб аоны дыкан, цыарггы дымцазеит, сарггы заа аоныка сгэарлахьан. Цэгъарак згэы итоу ипшра имамызт саб. Сеилах хазына хэа зызбахэ рхэоз абри аипш аус палхат иеалеигалазарцу, еихаракггы иахэшьяца – сара хантэаоыс сызмоу аколнхаракны? Чахмат, хымпада, саб гэоарас дкаитон, сара сахь имхэеит акэымзар. Хэарада, сара ицкэынк иеипш хатыр сыкэитцит акэымзар, сабггы, аписар инапы ахьану ацака иеаеаза инапы зну ашэкэггы неифакны, уажэ икалаз акынггы гэоарас дныкацаны, еаахэыра имоурггы калон».

Иеы даназааигэаха, ахэра иаакэыцын, ицыцза иаагылт. Абла тшашакэа наихэанарцшит «уажэы хабадэыкэлои?» – хэа аанарго.

– Уеаанкыл, уеаанкыл! – иеихацсы-еицацсы иказ икышэкэа ааихирцхьан, еитанеихеицэгэит. Ишьтахька даагъежын, дыццакны аусхэарта дынхалеит. Чахмат ател амаа еаргэгэаны икны дцэажэон:

– Уи калашья аманы избом... Аа?... Зынзаск ааигэа дыкам хэа ауп ишыздыруа... – илымха иаадыхны, зны атрубка дынтацшит, агэаг икызшэа илахь ааимарццеины, нас аеыгэхэа иныкэитцит.

– Саб иацуха аоны дшыказаз дыкан, шыаеак цыара икаимцазеит... Абри удыруазарц стахуп... – даагъацэыгъа-цэит дшыохлазцэкьа.

– Мшэан, уажэабра ателакны исхэоз закэыз? Иумахауази? Сеилах Агэтба имахэ гэакьа уа дынхоит, уи далакыашьзамзишь хэа ицаауан араион ахьынтэи. Атакс исхэаз убит, – инап кьакьа ааитыхны инапсыргэытца днытцаирцшит зхы зыкэае иапхьа игылаз, даирцшырц итахызшэа.

* * *

Ркар хены иааилатэон Сатбеи итаацэара, Сеилах ихабар, ишьтамта ныбжъаз ицеи уажэи рыбжъара. Синат иан

лашыазацэ игэыроа дыкны дагон, иаб ѿ-гэыроак деилапах дыркын. Аб иаахтны ицхэыс лкны дызлацэажэоз лашыа итэы акэын, арахь гэаныла ихгыы игэыроон, ицкэынгыы иаргыы амацэ-ѿа икэгыланы ицхэазон: иабхэында ихкыаны иаргыы гэоарас даакацаны, инапы зцаѿу, Цыгэанат Нанба дызлаихьчоз ашэкэгыы неифарцаны ишыапы дныкэыркыар ауан, ускан ицкэынгыы иара днаишьтаргалон, рыонатагыы ашэ маатуа, ицшэмагыы ақапта иаххалаз алажэ аипш дкууа даакэхон, илгэыроара руа дарбану лзымдыруа. Имацза-мызт ус икалахыаз атаацэарақэа. Иара еиха игэы канажыуан, ицхэыс лаастагыы. Избанда, ицхэыс агэыцэкыа дыкэханы дыкамызт, ега умхэан лычкэын дизыгэдуун, лхаца ижэоахыр дытагылан, лашыагыы ихабарк шпакамлари хэа дгэыгуан, абри аипш аус ихтныркыаз иара далакоуп хэа амалахазгыы лхахыы иахыаалымгоз иабзоураны.

Синатдыштэоуианшыаизбахэанаацэырыргалак, ихылаир-кэуан, уаха далацэажэазомызт, даргыы рцэажэара ацыхэтэа уа иаапырцэон. Хацеи-цхэыси рымала ианаайдхалалак:

– Уара, угэы иаанагои, с-Сеилах акыр дахароума? – еаалтуан, избахэ аацэырлымгар лзымычхазакэаны.

– Хаздырам, бымбои... – ѿынтэны даакэпсычхауан Сатбеи, дындэылтны адэы дныкэлон.

Синат акгыы инирцшуамызт ауаа рахь, уимоу, еилахарак, чай жэлак ахымызarak аакаларгыы, «ажэлар рагацэа иганы ирымжызааит» хэа анналеицозгыы ыкан, илаф-бжашэа, ицабырг-бжашэа.

Енак шыжыы Синат уаха цыаргыы дымѿахымцкэаны, мхурстак ахыгы дымнеикэаны аколнхара аусбартағы да-нааи, иусурта ауада дыѿналаанза, ишыкаицалацыз аипш, аусхэартахь днацшит. Ашэ ыцаркаца иаркын. Пытрак ашь-тахь ддэылтны деитанацшит, убас ѿынтэ-хынтэ, иибоз, идырзыз аписар имцхэрас аус зуаз апхэыс лакэын. Иара, амхыртақэа рахыгы дымцакэаны, Чахмат иааира дзып-шын, дшизыпшызгыы ихэлозаарын, араион ахынтэи ател изамысыр.

– Сзыроуеит...

– Ажэлар рага, атроцкист Чахмат Тарлышба иаха даанкылан. Атроцкист Сеилах Агэтба ачаи жэла абна

агэҭа ианижуаз апхыбжьон ицызжыз иара иакэын. Сталин изакэан дадгылозшэа иеыкапаны, хацэнымырха дааҕылан, Агэҭба дызлаз ахэаанырцэтэи ачархэарақэаҕы дицрылахэын. Ақытсовет ахантэао ҕыц дкалаанза ақыта инеизакны уахылапш, иеиламхааит, ажэлар раҕацаа ихуаадашэа рбар, иеицэоу акацара реазыркыр калойт... – атрубка иаатыойт.

Иара, «атроцкист Чахмат Тарлышба» хэа илымха иантао нахысҕы, дгыланы мацара акэын аҭел дшазызырҕуаз, иахауаз ихаҕы изаамго. Атрубка «тоо-тоо-тоо» хэа абжыы го ианалага, инархэы-аархэуа акраамта икын, аха, нас еита аеа кааметк тыҕуа иалагар хэа дшээшшэа, инапы тыстысуа, ашьтыбжь мыргазакэаны иныкэитцеит. Ашэах днаскэит, деитахынхэит, деитанаскэит, деитахынхэит. Акы, игэаҕны азэгы иахь изырзомызт иахаз, обаҕы Чахмати Сеилахи еиҕацэеиҕэтеи, рыҕкэа неизыркханы ишымеицэажэацыз идыруан иахыа уажэраанза, уажэы ачаи жэла еицыржрызма?

Азэгы акы ааиамхэазакэаны, иуада ашэ наркны дналбаан, дышиашаз амҕаду ахь дкылсит.

Амра халацыпхыаза ашоура цысуан. Ииун мза ҕажэи акы азы акэын. Ипсы ихэламзошэа аниба, ихэдаҕы ихэынцэрақэа пиртлеит. Асаба карчы еидарамҕангага машынак шааиуаз иааникылан, араионтэ центр ашка дышцоз уа иааикэшээз ахасабеилыргао инаиахэаны, ахышэтхэа аныкэцао днаиватэит.

– Сзааиз уиоуп, – ихэеит илахь ааитдымхзакэаны, аихабы иусурта уада дшыныоналазтэҕкыа, – Чахмат Тарлышба иаха дааныркылеит...

– Издыруеит, издыруеит... – диҕамцшзакэаны даацэажэеит еҕы.

– Аха, хымпада, гхак калеит... ихароу хэа акыкоуп хэа сыкам...

– Излаурцабыргуа умоума?

– Ааи, исымоуп...

Аихабы ацэцаа днакэыгэгэан, иааоналаз амазаныкэгао-пхэыс иналыдицеит:

– Акэша аусзуоцэа баарыпхь. Утэа... – иара иахь даахыахэын, дахьтэашаз нааирбеит.

Аамтацкэак рышътыхъ иааюналаз аюыцъа «абри иитаху еилшэырга» хэа нарахэаны днарыцитеит. Ртыц акны даннарга, иаргы днадыртэан изцааит:

– Иутахыз?

– Хқытсовет ахантэаюы Чахмат Тарлышба дааныркылт иаха...

– Ааи, даанкылоуп.

– Аха акымзарак ихарам хэа ауп ишыздыруа...

– Излаурцабыргуа?

– Ачаи ажэла ганы абнаёы Сеилах Агэтба ицызжыз Тарлышба зиакэхомызт...

– Избан?

– Агэйтбеи иареи еигацэоуп, иеицэажэазомызт...

Аюыцъагы неихэапшы-ааихэапшит.

– Ус шакэу еилкааны иумоума?

– Ааи. Уи хьахэа-цахэада исырцабыргырц сылшоит. Сара сзыргэамцуа уи арцабыргра акэзам. Аигацэа ари аипш аус рзеицкадомызт. Ус анакэха, Сеилах Агэтбагы Чахмат Тарлышбагы уи аус иахаразамкэаны рыцхарала рыцэгъа хэоуп. – Зацхьа дтэаз еитах инеихэапшы-ааихэапшит.

– Угэра аагарц хтахуп, аха адокументкэа аеакуп ирхэо, – иара днеизыпшит, аюыцъа рахьтэ мацзурала деихауп ззигэхэуаз.

Егы истол амгэа дынталан, иыыз ѿ-къаадбгыцк аатиган, иара иапхьака даахеит. Руак Чахмат инапюыра шакэыз абгъаахэа идырит. Уи иахэон ачаи жэла ганы абна агэта абрыгъ-абрыгъ атыпан ижит Сеилах Агэтба хэа адырра шиоуз. Егы акъаад зюымтоу изеилымкааит. Уака излахэоз ала, ачаи жэла аныыз ауа атхыбжьон убри абна Чахмат даалцны иеза-езо июныка дышцоз дшибаз, аха ицыз рацэак дшизеилымкааз, деилажэжэа-еилацца дшеилахэаз, илацш цкъа дыцашэаанза зымѿа дбыжъкыаны дышцаз.

– Тарлышба иара дамкырц азы заа ицыз Агэтба дирзит, – ихэеит зацхьа дтэаз.

– Аха, мшэан, Тарлышба дызбаз ускантэкъа иѿит, иапагылоу арыцхэ излахэо ала, уиаахыс ицуазеи, нас акгы заххэаамыз уажэраанза? – иаацъашыаны днареапшит.

– Аамта ццакзом, аюыза, – игэыбжынацэа ашьтыбжъ

мыргазо, тынч-тынч астал иныкэирсуан, – Тарлышба ихэар-таз уафын...

– Нас, уажэшъта ихэартоу уафами? – дагыџагылеит Синат.

– Аполитика уеалоугалаџеит, аоыза Гэланба. Сеилах Агэтба уажэшъта дузыхъом, ипсы айкэырхаракэым, иџеиџ уашьталарггы иузыпшаауам. Тарлышба духъарц утахызар... уи иџы икэшахатуп... – еиџа инеиџапшы-ааиџапшит аоыџа.

– Аха Сеилах Агэтбеи иареи еиџаџан. Агэтба уи диџамызт, акггы ихаразамкэаны иџџазаара далышэхит...

Синат уаџа акггы аџимџеит, аха деиџрашэаны ддэылџит. Дышиашазггы амашынакэа раанџасыртахъ ихы ирхеит. Такэы данынаскэа, ихшыџ атыџахъ еиџа иааиуа ианалага ауп даназхэыџ икэыпшра шихъаз, ихазы иакэым хэаны дышдэылџыз. Хымџада агэра ганы дыџкан ианшыа Сеилах, Чахмат диџны абри аус кэашъ дшалахэымыз, аха рџабыргышыас иаитарахэа акымзаракы ихахы иааиуамызт. Дахъазхэыџыз, иагъидырит Чахмат ихаџа иџаџаны, згэаг имаз иага Сеилах дшаиркыз. Аха зышџџатэкэа еилаџџэа-еилапџы иџыз ауаџы дызустхарыдашь?

Абас ахэыџракэа деимырхха дырџит Синат амашына аангыларџахъ дахъџоз. Уажэы игэалаџазара злаџоу ала, аџалаџ иара усггы дызналапшуам. Уеизггы, џыарак дзымгылакэаны, хыкэкыкггы имазамкэаны, асоиузстранс аныџалонза хэа ус илапш ахъхаз иџынеихеит. Дышнеиуаз, дымџхэхазшэа ибеит ари аџалаџ акны. Игэы џшыаауашэа дааџалан, каџалк икырџ, аамџаггы алеигарџ аресторан дныџалеит. Иџахџаашэа, џыџыа ртыџ змаз столк днахатэеит. Ахэыџаџ данааи изаалгашаз анлеихэоз шэ-граммк ауатџаггы дахэеит. Уи аниџэ, аеа шэ-граммк изаалгарџ налыдиџеит, ашьџахъ – аеа шэ-граммк. Адыхэтэаны, еиџах изаалгарџ анлеихэа, даагэамџит лара: – Умгэа азага заа иудыруазароуп!

Иаџаз игэы пнаџэан, иџаџкэым аараџэаны астал иныкэ-икшеит, дагыџаагылеит. Иаахыџхыџыз астал икэгылаз аџатэкэеи асаанкэеи ааилаххит. Иарггы ибеит ииџэыз ишыапкэа ихымхэыџуа дшааџанаџахъаз. Ашэхымс дынхы-

таанза, амилия рформала иеилахээз хата пылтыксак дааипыххылан, дааникылеит.

– Аоыза, сапхьа угыланы уцала, – имахээр аанкыланы дааирхыцхыцын, диапызарц наидицеит.

– Сара... – даатгыланы акы ихээрц дналагеит Синат, ицыбахыггы инапы ндэыкэитан, документкгы ахы аатир-хэхэеит.

– Уи, нас уа иеилдыргалап... Сара сус унагароуп. Уакэл абрахь! – иаарыдпалаз егьи амилиционер харагы иарггы ааицхыраан, дааилышыны, амашына днакэыргэит.

Аамтацкэак рыла арыжэтэхырцаартафы днаган. Уака, дшеилахээз аиарта дныларгэит, иухыцсаар хайцэажэап хэа наиахэаны.

Данаапш, астал цэыххаа хэычы икэгылан алампа, афтил тааза. Ашырхэа даахыкэтэланы данаанапшы-аапшы, дахы-каз агэара икит.

– «Здорово, парнышек!» – ибжы аагеит егьи акэак акынтэи азэы. Уи, ипаца ифачы, илакэа тчаа дхыкэтэалан.

Игэы нтаха ицеит Синат, атзамц ахь пшыртасгы икайцеит. Игэы ахэынцэа ыкэшышь ихэшын, ихы тууа ихьуан. Ахаан имыхыцыз изыкалеит уажэы, ихьааигоз арыжэтэхырцаартафы дахьнагаз мацара акэзамызт, абриакарагы ыжэны, абриакарагы илсны даныказ хэа игэалашэомызт. Уи зыхькакээз зеггы данрызхэыц, ауа аоныка дахьымцаз еихагы иеигэеишыеит. Зашьа дшыршьхэоу зымдыруаз иан дышпалтапшырыз, акгы шихарамызгы хэашьас имоузеи. Арахь, акы зоухэараны икада, Чахмат гэмьха иакэзар, Сеилах ишэтра ишэтрартэхэеит, уажэшыта зыкны аус уоурыда? Ицыдазшь Чахмат ачаи жэла ганы абна агэа ианижуаз? Ауааы еилажэжэа-еилапцы дарбану? Иара, ус иидыруа азэызатэык иоуп – аусхэартеи, аконтореи, амагазини зыхьчо Цыфар. Уи, иуалафахэы аколнхара ишашэоггы, аихабы хэа дзыххэыцуаз Чахмат зацэык иакэын, карулс аус ахьуаз иачыдангы, ионыка дцаны акыдкэа изирпцон... Ега иныкэитазаргы-иаакэитазаргы, акытсовет ахантэааы ацэгьа аниуаз ицыз уи иакэу иакэму злеиликаашаз хэа акгы ихафы иааниуамызт. Ицыз ихата, уи дышыцыз ихээр, иарггы днаишэтаргалоит, абжыарак,

еилкаашъа ыкам. Чахмат иакэзар, абзиара дукэа изиухъеит. Иара уажэыгъы игэы иаанагом уи азакэан дагоуп хэа. Ус ианакэзаалакгъы акгъы идимбалацт. Ари аицш ахэымгара зыкайтцаз, хымпада, ашьауразоуп – Сеилах икны ишьа иурц. Ус анакэха, уи ажэлари ахэынтқарреи драгазам, дгъычѳуп, дагыгъычѳоуам, дшьаѳоуп. Убри азы мацароуп изыкайтца. Деилкаазар, аустцааѳ бзиа диқэшээр, харас идцахозеишь? Агъычразы? Ашьоуразы? Мап, мап. Ацыхэтэа зланцэаз ала иахэацшуазар, ауаѳшьразы! Ажэакала, Чахмат уаѳы дириашартэ дыкам. Акгъы зхаразамыз саншьа цсатацэгъа Сеилах данриашамха, егъи ишахэѳоу аицш дтызцаауада, икэнагоу ашьауага икэызцода? «Ажэлар рага. Атроцкист. Ахэаанырцэтэи ачархэара иалахэу»... – хэа ахарадцарей ашьрей роуп инеибейцшны устцаарас иахъа икоу, аустцааратцкыа азэгъы инапы алакзам, аршьынк ала зегъы рхарадцакэа шэоуп. Абасқэа зегъы камлар каларын иейтазхэо азэы дыказтгъы, Сталин илимхакынза инагазтгъы. Ишаашалак, абрантэи ахарапса шэаны дызрыцэцар, уаха акы дазымхэыцзакэаны, цъара днатэаны Сталин иахъ ашэкэы иѳып, Сеилах Агэтба ахара иду-идму еилымкаазакэаны ашьра шикэырцаз, дагышыршьыз, Чахмат Тарлышба ашьоура инарқацаз ахэымгара еилымкаазакэа «ажэлар рага» хэа дышдырыз. Убарт ирейцшу азалымдарақэа рхыпхызара цѳоа змам шыкоу атыцанқэа ркны.

Нас, атзамцахъ иѳы нархэны диет, илацэақэа аайқэыпсаны авожд иахъ ииѳышаз ашэкэы гэаныла еикэыршэо. Ианша, ахарадцагъы ишэеит, аус ахъиуаз адресгъы имырхит, асейцш анапхгараѳы аус зуа ара даанагар икытахъ акэымкэаны араионтэ напхгарахъ адырра шыкарцозгъы наирхэеит.

– Абзиала!.. – ихэеит иара, иацэажэоз иахъ дынхыацшын, нас иаарласзаны дындэылцит. Агэашэ хычы дынтыѳуан аамтазы, настха ашьака харак ақэцэан итыкка икнахаз арадио хытбаа иаатыѳит алахъейкэцаратэ бжы: «Иахъа ииун 22, ашьыжъ, асаат цшьба рзы, афашист Германия гэантарада иакэлеит х-Совет Еидгыла... Зегъы афронт ахъ, зегъы Жапсадгъыл ахъчарахъ!..»

Синат даауалуашеит, ари абжы хьантыцъза инаикэгэгэаны днеизкэѳызшэа ибеит азыказы. «Апсадгъыл ахъчара,

Сталин ихъчара! – игэы интихэаит. – Апсадгбыл ахъчара аипштэкъа Сталин ихъчарагы атахуп, аиаша каларц азы, азалымдаракэа икоу риааира зылшараны икоу уи азэзатэык иидеиакэа роуп, иара азэзатэык иоуп. Имахарц залшом аиакэымкэа икоу ртэы, урт ртыц икэызцараны икоу иара иоуп...» – араионтэ арратэ комиссариат ашка даацкакит: «Ихаразамкэаны зашыа дтадырхаз санллакта стампшыкэаны, псадгбыл хъчара сцар еигъуп» хэагы игэы иаатеикит.

* * *

– Ара инхо Синат Гэланба иоума? – дцааит ахъык рахътэ руазэы, ашта агэтаны апшэма харпзатэы данаарпыла.

– Ааи, ааи, иара иоуп, – апшэма дызымпшзакэаны дыццакны атак кайтеит, еилажэжэа-еилапцы урт ирыцыз акарул.

– Цъафар, ари сара сакэхап дыззцаауа, уара шэахъеицыз амсоан дуаззцаахъеит, – Цъафар иахъ днапшит Сатбеи, цэ-лашэара баапсык шиоуз ибжы ианыпшуа. Нас, итааз ихы наикэикит: – Ааи, Синат Гэланба ионатоуп ара. Иара дахыыкоу сашэхэар камлари?

– Хара хаума узазцаауа, уара хуазцаарц хгэы итоупеи? – имеыгны даацэажэеит уажэраанза ызымтыцыз руазэк.

– Уахыла дгэарымлазoi учкэын? Дызэузеи уаха апхыб-жъон? – инакэиргэгэеит апхъа ицэажэазгы.

– Иацы ашыбыжымтан индэылтыз, уаха ихабар ыкам, ухацкы.

– Дызустада, уара, ицэажэо, Сеилах даазар? – дышцэамхъаз моашьо, амацуртахынтэи лыбжы аафит ан.

– Уцшэма зызбахэ лымоу дызустада? – дцааит апхъатэи.

– Уи макъана дцэамхъоуп, лычкэын дааз цъылшьеит.

– Лашъа иами, мшэан, Сеилах Агэтба, уи иоуп зызбахэ лымоу! – ғааитит Цъафар.

– Ааи, аехэшьа лтэы ижэбац... – дакэшахатхеит Сатбеи.

– Дахыыказаалакгы дыцшаа учкэын, уацэы шыыбжъаан-за араион анапхгаракны дыказароуп. Абри унапы анца, уацэынза дыцшааны дшынаушьтуала, – ицъыба бгыцк аатигеит апхъатэи.

– Снапы анысцап, аха зыкны днеиуада? – Сатбеи ихэда икэае дцааит.

– Иахьааитаху. Араион аихабытэкьа икынгы акэзааит...

Ауха цэарас икаитаз акгыкам Сатбеи, аха ицшэма лахь акымзарак имырзеит. Ианааша:

– Аусхэартакынза сцап, ацъекеи асапыни хамцэеит хэа сыкны сбымоуп, насгьы Синат дынзырхазгьы ааилыскаап, – ихэан, дындэылцит.

– Сеилах ихабарк иаханы араион ахь дцазаргьы ааилкааишь нас, уанцах, – наишьталхэеит изеытуа.

Аусхэартаеы данааи, ашта агэта ашьака акэцэан иадхэалаз арадио абжы ауаа аднапхыалахьан. Иахэоз лассы-лассы иеитанахэон. Зегьы рылахь еикэын. Аибашьра ишалагаз ала ауаа еиха-еиха иеигэныоуан, рылахь еикэын. Ари ажэабжь еихагьы илахь еикэнацеит Сатбеи, аха убри инацшынгьы дуалуашон, дгэакуан, илакэа пшаауа, зегьы инарыдырхало дрылан – ичкэын цьаргьы дрылибаауамызт.

– Араион ахьынтэи ауаоы дааит, шэеааидышэкыл, – лыбжы аарылаоит аписар пхэыс. Уи илыдицеит апарторганизация амазаныкэгао, Цьгэанат Нанба дандырз ихатыпан аеацбарантэи иаарышьтыз, иара апсшэа ахьизымдыруаз азы.

Араду амтан иааизооит. Аапхьао заа акыта дрыларцахьан азы, еиха-еиха ауаа рыжэпара рацэхон. Сатбеи цьарак дызгыломызт, илацш ауаа жэпа инарылеикуан, аха Синат цьаргьы дыцашэомызт. Араион ахьынтэи иааз дцэажэон. Иреихэеит х-Апсадгьыл ашэарта гэгэа ишаатагылаз, ахацэа хьызхэала ирыпхьаанзагьы рхала арратэ комиссариат ашка рымша шаарту.

– Арадиодырратара жэабжьбаапс шаакалазтэкьа, храион акны зегьрапхьаза арратэ комиссариат ашка инеиз дышэ-кытантэуп, – дцэажэон уи. – Шэкыта амацара адагьы храион ахьз тигеит, аеырцшы зегьы идирбеит...

– Дарбану?

– Дызустада, иаразнак иахьаз?

– Хай, иараби, пхызла имбозтгьы дагьанбахьзеи? – Абжькэа еишьтапса-еишьтапсо игон.

– Синат Гэланба, шэколнхара ахантэафы!

Сатбеи ицсыааиоигеит, ыццины адунеи дныкэлазшэагьы ибеит.

– Сарггы!
– Сарггы!
– Сарггы!

Рнапкэа ирѡахон ахацэа, рхатэгэацхарала цсадгьылхьчара ишцо ала адырра катцо. Сатбеиггы дымцшзакэаны инапы дѡахеит, аха иаарласны аларкэра икэшэеит.

– Ара избо, – днарылацш-аарылацшит араион ахьынтэи иааз, – ѡынѡажэижэба иреихауггы шѡахеит, апсадгьыл ахьчара шэтахуп, уи еилкаауп, аха шэыкэра шэашьтзом, шэычкэынцэа афронт ахь ицо рускэа шэара инашэыгзалар акэхоит...

Синат адэыгба дагаанза итаацэа ихьзеит.

– Схынхэаанза абзиараз! – иан дааигэыдихэхэалеит, ллактакэа дыртамцшзакэаны. – Саб, – ихэеит нас, уи иахь днахэны, рѡыцьяггы лацшыла иеимдо, – сара схьаашэымгалан...

Ан лыблакэа тырхаха лычкэын дизыцшуан. Иааныжьны адэыгба данталоз инаишьталхэеит:

– Нан, Синат, сашьазацэ ихабарк убозар угэы дтаз... – Адэыгба нацысит. Аденцъыркэа знапкэа тырхэхэаны изкьоз дыруазэкин Синатгы.

...Икылкааны ихысуаз снаиперны дкалеит Синат Гэланба афронт акны. Зны аукраин дгьыл акны, жэыларак аан, ибеит афашист-ры рыкэшара ишафыз. Иснаипертэ хысраггы акы иахэоны ишимбозггы, икылкааны ахысра далагеит, зааигэа дыказ авзвод жэыларада аеа мѡакы шамамыз аниба. Хар залпла ихысуан. Алемс снаипер ихыткэа дамцыхьашэеит авзвод акомандир. Абри аамтазы, ишимчыз дхэааит Синат:

– Апсадгьыл азы, Сталин изы! – дагыщеит атлакынтэи. – Цхьака, аѡызцэа! – акоманда кайцеит, ар мац ргэы рхацо, рацхьаггы днагылеит. Иаарласны, ашьтахька иааиуаз хар рыхзан, алемс жэылара аанкылан. Авзвод аполитрук иахьахэтэз аинстанциахь иеитеихэеит абас:

– Кавказ ацеи, Сталин ду ипсадгьыл ацеи аснаипер ифырхатаратэ еилкэа-еилгэыцэрала иааирыцшыз афырхатара иабзоураны авзвод аиааира агеит!

Синат афицартэ хьзы итан, Ленин иорденггы ианашьан. Уи нахыс ар рацызара матцурафы дыкан: зны авзвод акомандирс даман, нас – арота. Зныкымкэаны дырхэхьан,

...Аиааира ашытахь аоныка дхынхэит акапитан Синат Гэланба. Игэыргъарахеит Сатбеи иашаафэ: ани аби рычкэын зацэы хэышықэса зыбла итампшыцыз афронтахынтэи деибга-деизоыда дхынхэит, кылыкгы имазамкэаны, ахыз-апша рханы. Аррамацура акынтэи ихы дакэитыртэит ихэракэа ирыбзоураны.

Мсыгэ изыхь акытан иибахьаз ауаа ыкамызт уажэы. Ахэса рылабжышкэа табахьан, иртаххазарггы лагырз кэармак рзауам ухэарын. Уи акытакынтэи афронт ах ицаз ахацаа, ачкэынцаа хыцзоыцкэак хынхэхьан, аха иара уртггы азэы длашэын, аеазэ дцыркын, знапкэа зшыапкэа уахь иаанзыжызыггы мацозамызт, зыцсзы ааохьаз ранацэеи рабацэеи рыблакэа еитыхны инацшаапцшомызт.

– Уара ула насыц сыман, – ихы лгэыцахэхэа иаанкыланы, ахэхэыхэа дпэуон иан.

– Насыц хаман, баба, ахлымзаах халамзыкэаны хайкэхеит, – ихы шытыхны Анцэа диаматанеиуан аб.

Уажэы зэы ааихызхлакгы айбашьра шеилгаз атэакэын ирхэоз, айбашьра ирзаанагаз апцтбаракэа рызбахэ аацэырыргар, рылахькэа неикэаха ицон, 37-тэи ашыкэсқэа ртызшэа ргэаламшэозшэа ибжыарыжыуан уажэы, усқан идырзуаз зызбахэ дырцэоз ажэлар рагацэа ракэын хэа агэра хатаны икан, айбашьра иннарцэеит гэнаха змазамыз апсадггыл ацеицэа хэа ирыцхэазон.

– С-Сеилах ихабар уахьггы иаукахыз? – лгэы иауа-иамуа дизцааит иан, даайжэтеи оымшка аацуан еипш, уажэраанза дымцаакэаны лгэы итацэахны ишлымаз лныцшуа. Синат еимтзеит.

– Еутзом, – лхэеит ашытахь, лылахь аайкэцаны, – уи дабоубахуаз, избахэ ахэараггы азин ыкамзар акэхап...

– Саб, Чахмат избахэ хэа акыр калазама сара сышытахь? – дизыхьчозшэа аакацаны дцааит Синат, атынчра икалаз ааилеиган, уи разкыс иоухьаз изымдырзозшэа.

– Ажэлар рагацэа азэыр итэы калазар, уи итэггы ааоит... Еитах пытрак тынчран. Нас:

– Акарул Цафар ихабаруи? – иаб деитанеизыпшит.

– Ицсзы ааохьеит, рацэазакгы цуам... дыцаркэакэааит, цыаракыр нышэ дамадазар...

– Избан? Хара идума уи цъаракыр? – инапала дшижызггы имхэазеит.

– Идымзарггы ахара идушэа даабоит уанггы сарггы...

– Ыы...

– Афронт ахь уацэы уцараны уахеипш аоны ушыкамыз ауп. Атх агэазы хашта иааталеит ыцъа иахзымдыруаз... иара амфа дирбеит. Иахбааизггы, уан, лашъа лгэы дыцымхози, дызустада, уара, ицэажэо, Сеилах даазар хэа лыбжыы анлырга, зызбахэ лымоу дарбану хэа дсазцааит иеицыз руазэы. Уи дцэамхьоуп, лычкэын дааз цбылшеит анысхэа, Цъафар иаасымидан, лашъа иами, мшэан, Сеилах Агэтба, уи иоуп зызбахэ лымоу хэа нареихэеит. Сара гэоарас икасцеит Сеилах уаншъа шиакэыз шырдыруаз араион ахынтэи иааз. Бзиарак азы ишумыпхъазггы здырын, изуццэаз уан ила-сымхэазеит. Ауха урыкэшэар, атроцкист хэа удырзуан, арратэ комиссариат ахь уахънеиз уеикэнархазшэа ауп ишызбо.

– Ааи, сдырзуан, – ихэеит, ибжыы аармачшэа, – Сеилах иеипш акгы схаразамкэаны сдырзуан...

– Ари Чахмат? Ихараз хэа акраадыруазма Чахмат? Уаобзиара игмызт... ауаа рырзра иара инапала шьюуки идыркацон акэымзар, баша уафызма? Уаншьеи иареи шеицаэазггы, инапы укэыргылыны уиман....

Цытрак ытуамызт Синат. Ашьтахь ихы даафахеит:

– Сталин дузза иакэымзар, абри айбашьраду акны хатахон. Айбашьрафы асолдат инаиркны зеггы авожд ихъз хэаны атака иазнеуан. Уи имч ду хаикэнархеит. Абас сара исхэоит асовет фицарк иахасабала. Изхысхэауа, 37-тэи ашыкэскэа раан ажэлар рагацэа ирыцкъахъан. Уиггы акы ихэартазар акэхап. Аха урт ашыкэскэа рзы азалымдарақэа рацэаны икан, иара илымхақынза изынамзацыз. Иеилымкаазакэаны идырзкэаз калеит, иара ихъз рхы иархэаны. Сара ашэкэы изызфырц сгэы интаскхъан ауп айбашьра шыкалаз. Сталин идырыр, иалиршомызт урт реипш азалымдарақэа рыкацара, ус кэзпозггы ахлымзаах итаирпшрын.

– Сыздырам, баба, ари иузызыроуа уанггы сарггы аполи-тиказы зынзаск хлашэхазшэа збоит. Хаилархэеит зынза, мацк еилыскаауаз шцъысшыоз, ихагоуи ихауоуи сзеилымкаауа санеиладырпата, аполитика схы итсырцсеит. Насггы,

аибашьра антысы, уи агэырѳа хаманы ицазеит. Хаууаза хтэан, хкыта акэзар, итацэит, азэи-азэи аиѳацшрацѳкѳа хцэуадаѳын, азэгы хэгэра еибагомызт, ишудыруа, аибашьра калаанзагы. Аха зегы ххаштызшэа кхцдоит уара уаххзааз.

Зыцсы тоу акримфаргы аузом, дымччаргы изычхазом, ус Анцэа иакэитахьеит акэымзар, Мсыгэ изыхь акытан аччара-ахэмарра ргэалашэоит хэа икадаз. Унеишь-уааишь зархэоз «ажэлар рагацэа» хэа ахьз рыхэда инахшьны, иныкэга иргахьан, иаанхаз аѳаргы аибашьра инахэлабган, азы зцабаз ацсыз еицш, инхаз ахацэа хыцѳыцкѳеи ахэсеи еикѳкѳашо хандеиракѳак ирѳын, Аха аиааира амш, хэычгы-дугы, зтэы далазызгы, зтэы дхынхэызгы, шыапыда-напыда инхазгы, зегы ргэы шьтнахит.

Синат Гэланба аррымацэа ишэимхзацызт, иаргы уамашэа инаалон, ижэѳа икэыз ачынкэа цырцыруан, аецэа ссакэа цшьба ыкэччауан. Абарт зегы ихаѳы убас ианаалон, ахэса хэыцкэа иблакэа инарзаакэкаала ицон. Иаргы уажэшьта апхэысаагаразы иаамта дтагылан азы, урт илацш рхын, цытк анижэлак нахыс лафхэараха исуан, даарылцырцгы итаххазомызт.

– Барамыжда, апхэызба, сара сзацэны сынхеит! – абас даазыдеырбалозгы калон.

Ускан, инцэытачча-аацэытаччон, нас, инеимыт-ааи-мыцуан дара. Уи зныкымхеит, уи ѳынтэымхеит. Ихы игэѳарахагы даакэхон, игэалаказаара бжысны икэныз итапанча ирееиуашэа, инацэакэа рыла имака давхо, ионыка амѳа дныкэлон. Акытаѳы иказ икэлацэагы идхэацаланы рхы икэдыршэомызт, рыеицэхьаркуан, егырт хэсеи-хацэеигы дэыцшэак неигэыкэыршьуан, рыла днапырыгон. Ари иара игэеито далагахьан аррантэи даныхынхэ аахысгы. Иани иаби ракэын уи зызгэамтоз. Урт иеигэыргэацэа, рнапы дыкэыргыланы дрыман, иреигэаз апхэызбагы рхэыцра далашэон иара изын.

– Илшэуцо лнаало, илѳоуцо лхахауа, цхэызбак дхаланагалар уаха хтахума, зегь иреигэу хаулышьтаху, – лхэалон ан.

– Хоу, абзиа блышьтазамзаап, ббауоу?! – налатеикуан Сатбеи, илхэакэоз дырзыгэдуны.

Иара апхьакэа акэситзомызт, аха ишигэапхоз, игэаеы иххаза ипхоз мцакы шеибанаркуаз моашьо, иаармазашэа ихаеы ааирлашон. Атыхэтэаны ишыа-ида еибанарххо иа-лагеит. Ус акы анаацэырыргалак, доагыланы дындылтцуа акынза днеит.

– Ари азэк апхэысаагара зынзаск игэы итазам, бара ибхэо сыздыруам, аха... – игэы назомызт ускан Сатбеи.

– Макъана иразку диқэымшэацт, хара баша ххэацэоит, – лгэы лыжьжьон ан.

Аколнхара ахантэафы, аибашьраан акыта тынхадахо иа-налага, еацбарантэи иаарышьтыз, афронт ахынтэи ирхэны ихынхэхьазиакэын. Уажэыркытауаапсыралала, аибашьрахьын-тэи ихынхэкэази изызханы зарцысра иаатагылази рыла иеи-ныло ианалага, хкытантэык даххагыландаз рхэо икалеит аколнхацэагы. Ари, иара илымхақынзагы имнеиуа икамызт, атып аниоу, Мсыгэ изыхь ааныжьны дцеит.

Еафуратагалара реаздырхион ауаа. Амрагы шака шэсыр-шоушоуз шэызхоит, шэеафракэагы исылшоз ала исырфэит ахэарашэа, аеарпсыеуа иалагеит, апхын ааста лассгы ам-шын аеыныхнарзло. Апшагы амра апсыгера Анцэа исирбе-ит ахэазшэа, иаафыхьшэашэахо, аеаргыргы цэгъа иамбо ахы аацэырнагеит, ажь аффы хаа лахалахауа иама иныкэс-акэсуа. Апснытэи ашыхақэа рыцэкэақэа хышлааза иубартэ сқэак нарыкэнапсахьан.

– Цанаф асы аныкэнаршэшэа нахыс гэыртынчрак кататэым атагаларақэа рзыхэан, хамчкэа зегы еизахкыроуп, пхынчкэын иалагзаны хеафракэа ртып икэахцароуп, – зпацакэа хьыдышьшь, зыблақэа тхаца иказ абырг, дцэа-жэон мчыбжык апхьа Сатбеираа рхаблантэи абригадаа реизарақны.

Зегы уи иакэшахатын. Рапхьаза ахэсеибацэа реафракэа рыцтаргалеит. Нас, аколнхара мыхкэа ухэа ирфын! Ахантэафы аеацъара дшиаргаз ала ажэабж ирахаз акэфымткэаны изтэомызт уеизгы. Оыцъа-хфы ахьаaidтэалозгы, уи атызшэа аацэырыргон. Дыртахын агъарахэа инархагылаша, ркыта иацеиз хантэафок. Акэацапшза амхы пызеуаз ахацэа шыбыжьонхэа ианаатэагы, уи иналацэажэеит.

– Хара иахтау ахантэафы зегьрыла иеибаго иоуп.

Ауаа ргэы кыдгыланы икоуп, рацэажэашыагы здыруа, рыматушыагы иакэшэо, ажэакала, аиекаара бзиа злоу, – ҕааитит еаоратагала-еингаларақэа ирхыщцакуаз быргык.

– Зегь рацхэа иргыланы иара хатала итцоакэа цкыазароуп, умбои, ажэлар уанырхагыло, угэра ргар ами, – иацихэеит аеазэы.

– Ааи, ааи, ишэхэакэо зегы иашоуп, убарт инарыццаны апстазаараҕы апышэа имазароуп хколнхара дузза ахантэаоы, – ҕааитит Сатбеи ивара итээз аеа быргкгы.

– Ус икакэоу мачзаргы, уаанапыршышыыр, иумпыхамшэар калом, агэамчгы змоу, айбашьрахынтэи ихынхэхьоу, – нацитеит апшьбатэи.

Сатбеи игэапхон арт ирхэакэоз, зегьрыла ичкэын дакэшэоны дибон, «апышэа змоу, айбашьрахынтэи ихынхэхьоу, агэамчгы змоу сычкэын ицназго уао дроуам» хэагы игэы итихэауан, еихаракгы ус агэаанагара изтоз, ари аус дшахагылаз абцар аашьтыхны ицаз, даныхынхэгы иара итыцуп хэа акэын. Аха, избан? Избахэ азэгы ибзгы иаакэмыххитеи? Уажэы зегы иара ихэапшуазшэа игэы иааинатеит, иихэарызеишь хэа.

– Ааи, ааи, – ихэеит иара, дрыламшпцакэаны зымоа дыпшуа, – икамкэаны ишцакам, афронт ахынтэи ихынхэыз, апышэагы агэамчгы змоу...

Абри ашытахь уаха азэгы акгы ацимхэеит, ахантэао избахэ аархарштны, рцэажэара зымоакы иниаргеит. Уи аацьеишьеит Сатбеи, гэанылагы акыр дрызгэааит, аха иреихэагэышэоз, иаргы уажэтэи рцэажэара иеналаирхэын, игэаара хиоарц дналагеит. Аоныка данауаз ауп еиха хьаас ианышьтих, аха избеит дахьааиуа ипшэма лахь зынзаск уи азбахэ имырзарц, хьааны илызцэыримгарц. Избанзар, иара усгы лара хьаас илоухьан уи, Синат даныхынхэ инаркны, дназхытны айбашьрахь дцаз итыц аеазэ дахагылоуп, иара дшаазгы рбомеи хэа лажэа иналалцон, иагьнацылцон: – Иараби, дара ауаагы абри зырхаштызеи?!

Ускан, иара Синат аңғимтлак, ацэажэара аеацъара ианахигалак, Сатбеигы акгы ацимхэакэаны иеааникылон. Синат иакэзар, ацыхэтэантэи аамтақэа рзы аеа гэаанагарақэак иоуа далагахьан. Игэеитаз уи ауп, афронт ахынтэ даныхынхэ, икытауаа зынзаск даеакала

ипылозар хэа агэыгра иман. Адэыгба дантыпцэҕа, икытахь иаразнак ихы мырхакэаны, дышиашаз араион анапхгараҕы днеит. Аихабы иусурта уада дныюналан, данцозтэи шиакэмызгы ибеит, ишыапкэа неидыпсалан, инапы иашахэцэаза ихы инадкыланы: – Ацсадгыл азы, Сталин ду изы! – ҕааитит.

Аихабы уи днешацгылан, инапы ааимихит. Иҕахын, ахамтакэа рыла згэы чапаз, Ленин иорден згэышпы арцырцыруаз, Ацсадгыл хьчаны ихынхэыз арцыс зегь рыла дицхраарц. Ател аашьтыхны Мсыгэ изыхь аколнхара ахантэабы дизасит:

– Рақма, – ихэеит уи, игэалаказаара бзианы, – уара зтыпан унеиз Гэланба, Ленин иорден ианашьаны, хьызлапшала афронт ахьынтэи дхынхэит. Иаарласны иуаажэлар аусхэартакны ипылартэ иеиҕаатэуп. Ақытсовет ахантэаопхэыс араинагзком аизаракны дыкоуп, уара унапы ианыспоит ари аус.

– Азамана! – ибжы аатыҕоит Рақма,

Апартия араионтэ комитет иамаз амашьына даатыцит Синат. Рақмеи егырт цытҕык аконтореи ақытсовети русзуоцэеи еиманы иааипылан, дрыма ашкол ахь инеит. Арцаоцэеи ацаоцэеи ааизырган, иара, афронт жэабжькэа такэ рзеитеихэеит. Игэы иаанакон уи ашьтахь аусхэартаҕы, араион аихабы адца шыкаитцаз аипш, иуаажэлар еизаны изыпшуп, уахь днаргоит хэа. Аха уи аипш зыкамлеит, ашкол акынтэи ионыка дрышьтит. Амҕан дхэыцуан араион аихабы идца зынаимызгазеи Рақма хэа. Аха акгы ихаҕы изаагомызт.

Ашьтахь такэ анцы, ахэсахэычкэагы неипырц-ааипырцуаианалага, ухэан-схэанны данаазаеынгыиқытауаа ипыларц ишымеизаз (Рақма ауаа рылеицагэышьеит, аха...) иахауа даналага, иахатыр шкахахьаз гэеитеит, аха ихахы изаагомызт иуаажэлар рҕацхьа хара дук идуп хэа. Абри азын акэын, ега ус иказаргы, араион аихабыра дызрыкэгэыгуаз, Рақма данцо аамтазы, цыхьатэи итып днахагылоит хэа. Ауаа ракэзар, инейдыхэытхэытло иалагахьан, иани иаби рҕы ирхэомызт, иара иахьгы идырзомызт акэымзар, ар рфицар матэа зишэимхуа, атапанчагы зикэнимхуа ддырцшзаларц

мацарагы акэзам, ар ркны дышкомандирыз аипш, аракагы пыхатэи икомандирра дзыпшуп, нас ишэихуеит хэа.

Сатбеи амхыртафы ичкэын избэхэк ахьаацэрымцыз, шака ган рыла дазхэыцуаз здырхуада аоныка данаауаз, убри азы игэалакаракэа хены аоны данааи, ипшэма лэи-лнapi икэыпсаны дтэан, ахьурзгы кнамхазакэаны.

– Хшыла нтэама, уахтапсагы хазнымхазеи? Ибхэар, азлагарахь сымцоз ашыыжза. – Амапурта данааонала, амца доатцханы иаифеикит.

– Хьшэашэала хааилгап, – доагылан акэаора дныкэалеит ихэы изцэырылгарц, – хачкэынгы дыкам егым... – нацылтеит ашьтахы.

– Ыы, дабацеи Синат, дындэылтцаргы дмаиуеи? – анапызээартахь ифынеихеит, оныпклатэи игэамтракэа цэахуа.

– Уи Акэака дцеит.

– Избан?

– Иумахазаци ххантэафы дышцаз?

– Исахэхэит... – ибжы аалакэит. Нас, гэгьграк иоузшэа даакалан, инацитцеит: – Акэака ипхэама уи азын?

– Имыпхэакэа, – лыбжы гэамтрак наныпшит. – Иаргы уаргы шэыпшны шэыштэаз, аа икалаз. Сатбеи, учкэын апатын дааг, днахахаргылоит хэа шэархэит... ус рэашэаит. Ахантэафгы дыргеит, итыцан икарташаз избэхэгы рхэит. Нас ара икаитои с-Синат. Акалакь ахь дцеит икэнагоу тыпк ипшаарц. Атып изымпшаархэа ушэауоу, акаптан хэа ахьз ду зху. Ленин иорден змоу, иара иуаажэлар ркны атып ирымтазар?

– Хыкэкыла иаба? – дааины ихэы днахатэит.

Сатбеиараицэрымгазеитргэылацэцкэагы, ахантэаора атызшэа анцэырц, уи избэхэ ражэагы ишаладмыршэыз...

* * *

Асасаиртафы атып ылхны дындэылтын, акалакь дналс-аалсит Синат. Амшын апшахэхыгы дцеит. Зыкны днеирц, тыпк иртарц дзыхэарц иитахыз, шэахэала акэзаарын ианиди-кылоз азы, игэыиртынчхэан. Аоныка ацарагы итахымкэаны, ашэахэанза арака иеааникыларц избейт (акытахь даарц итах-

замызт ахантэао ыыц дкацаны иеилгакэаанза. Ус еибыр-хэахьан иани иареи). Ацшахэаеы дааикэшэеит афронт акны ицыказ Акэатэи аурыс чкэын Феодор.

– Аоыза акапитан! – диеигэыргъаны днаидххылеит,

– Афронт акны шэшыказцэка шэынхеит. Сара, ара аскыалакны аус зуеит. Сатамыз сеилахэашыакэа рзын, сусуга матэакэа рыла аоныка сцарц сдэылцит.

– Афронт ахынтэи ушыхынхэызцэка аусура нап ауркит, афырхата! – дааирехэеит, ижэоа днас-насын Синатгы.

– Шэара шэасасуп ара Акэа, сара соуп уажэы иацшэымоу, насгы, мшэан, чынла сара сшэеитбымзи афронт акны? Хайкэшэара азгэахтап шэкы-шэкы грамм рыла. Ацсуаа шэкны саазеит, ицасхэым ус шэсышьтыр, – дахэеит.

Шэкы-шэкы анааныркыла ашьтахь аеа шэкы-шэкыла аагара иалагаз Синат иоуп. Иржэит иамцхэны, ркыафкэагы такэы иканатеит.

– Сатамыз, суада хэычы акны сыцшэма лымала дысзыцшуп, насгы уацэы усурамшуп, сыцсы аасшыап, – аара ихы инадцаны днеицырцит ачкэын.

– Ацхэысаагарагы уахьзахьану? – наишьтаеитит.

– Ааи, аоыза акапитан!

– Афырхата!

Синат ацшахэа иаваршэны дышнеиуаз, Басла азиас амшын иахьалало дназааигэахеит. Уака, иаваршэны бахчарашэа иказ адэы агэтаны ныцалартак ыкан, арыжэтэгы рхы иадырхэон. Уантэи идэылтыз цшыоык ачкэынцэа ргэы ааибакан, аевкалипт цла амцан рыбжькэа дуцэахеит, ишнеи-шнеиуаз, рыхэдацэакэа ааибакит, иаидшыланы тачкэымкэакгы ааимырдеит.

– Смир-наа! – акоманда каитеит Синат, аха урт рлымхахь имнеит. Деитакааит ибжы цазаны, аха изахауадаз. Иара, ицсахы ааилалан, итапанча аатцааны ацыкь-ацыкь-ацыкьхэа инеикэырццакны хынтэ ирхыкны дхысит. Иааилаооыз ами-лициацэа ахоык рахьтэ сержантки аеазэи неин, иеисуаз ачкэынцэа ааимыхны иаадырбаандаоит, ахпатэи (уи дфицарын) Синат днаидгылт.

– Амилиция алеитенант Агыхба! – иеынеидыцсаланы иеиырдырит.

– Вольн-аа! – җааитит аурысшәала Синат, итапанча атра интацо.

– Аҗыза акапитан, азин сышәт шәдокументкәарыхәадшра! – дааскәан днаидгылеит.

– Сара скапитануп, ура уанза умнеицт, адца сутартә указам!

– Аха сара амчра ахатарнак соуп, шәара арратә фицаруп, насгы Акәа шәсымбазац, арыжәтә шәылсынгы шәыкоуп. Ишәырба шәдокументкәа!

Хәык амилиционерцәа ажәван иналбаапазшәа иаарыд-ххылеит. Алеитенантгы днарыцхраан, дааилышыны, итапанчагы атра амацара ааизныжыны, дрыма идырбаандаотәхьаз апшьоык ачкәынцәа ахьыргоз шыкоу реынархеит.

– Сара сеибашьуан... Сара шәара шәсыхьчон... Шәыкапан ахамтәкәа сгәышпы икыдуп!.. – иеирххарц дағын.

– Җара хуал акәшакны унагароуп, нас ишутаху! – иажәа аәҗахицәеит амилиция алеитенант.

Акәшакны даанырымкылазеит Синат. Идокументкәа ианрыхәапш, хатырла изныкәеит. Асасааиртахь дымәапызгашаз ауаюгы дицырцеит. Амала, итапанча иоуоу имоуоу атак аилкааразы уацәы амилиция акәша аихабы икны днеирц иархәеит. Адырәаены уи икны даннеи, атапанча аныкәгара азин шимам иеихәеит, ар рыматәагы уажәшәта иааишәихырц шахәтоуггы иирдырит.

Уантәи дандәылц, дыхраазраауа даанхеит, инапкәа наи-веипсеит. Изынханы иказ атрагы амилиция истол иныкәцаны дышдәылцыз, итапанчеи иареи назаза ишеипырцыз агәра анига, дтацәза даакалазшәа ибеит. Ар рыматәагы ушәых хәа аниеихәа нахыс, уиггы дшалыхәдаз ибон. Изынхеи нас, уажәшәта? Иарбанзаалакгы командак злакаитцашаз акгы изнымхазеит, ижәва икәкәоуггы анаакәихлак, коман-дак каицаргы азымзаразәгы инеигзараны дыказамызт. Убри азын акәын еихаракгы дтацәуазшәа зибоз. Аҗынык дцарц инакәикуан, аха изымгәагыкәаны даахынхәуан. Дахь-неиуаз, уабцар абакоу хәа изцаар икытауаа, иреихәои? Сыкны исымырхит изхәару? Ихәазаргы, нас дышпарыцхьазари? Уажәраанзагь азин имазамкәа акәын ишикәынхәалаз хәа инеимыркәа-аимыркәо ацәытацәара иналагап, иблакәа ихырбаалалап ихәтәамкәаны ишидхәалаз.

Абас ихэыцракэа дыргэылархаланы дышнеиуаз ауп дзыцшэашаз аеакгы ихы ишынтапапаз: «Сеитааныркылар, счынкэагы аакэхны соурыштыуеит. Нас, Мсыгэ изыхь унеи, акытаи рбагь ахэдеицш уцэхэрацза!»

Ахэылпаз аусура мшы анынцэа, ауликакэа ркны ауаа еиха ирацэаохеит: цьоукы рыоныкакэа иццакуан, аеа цьоукгы ацшахэа инавалон пшахьырса хэа. Абар, иапхьакала днахараны дааиуеит цхэызба еинаалак. Аха уи, еихарак илацш злыдхалаз леилахэашьа мацаразы акэзам, лхафсахьа идырит, дыццакынгы дышиашаз дналцылеит цкба дигэалаиршэарц, еихаракгы арахь дааижьтеи афронт афы ицказ аурыс чкэын ида иидыруаз уафы дикэмшэацыт.

– Сима!.. Симона!.. – ҫааитит длеигэыргыаны, лара шлакэыз агэра анига.

Апхэызба даатгылеит, иаалпылаз дизыцшуа, аха, нас днаивсырц лыыназылжит, дшылзымдырыз моашьо.

– Сима, мшэан, сыбзымдырзеи? – дналыцгылеит. Лара деитаатгыланы данынеиҫапы:

– Синат!.. Ариуарауоума?! – иаацалшьеит, акыркырхэагы дааччеит. – Сгэы иаанагомыт абас хайкэшэоит хэа. Аибашьра ушцаз сахахьан, аха ушыхынхэыз смахацыт. Ихацтаз ачкэынцэа рахьтэ уаразэацэык уоуп избахьоу аибашьра еилгеижьтеи, егырт рахьтэ, изыхнымхэқаз ыказаргы калоит, – лылахь аайқэцаны днеиҫапыт.

Иара, уи илхэаз атак изыкацартэ дыкамыт, избанзар, Акэа ацара дантазтэи иоызцэа рлахьынцахэа акымзаракгы издырамыт, иара абыржэы, апхэызба ианаацэырылга адагы дагьрызыхэыццыт.

– Сыздырзом, Сима, – даахэантеи-сантеиит.

– Уара уеилаарцыруа укоуп, иреихау аорденгы угэышпы иаркуп, х-Апсадгыл зыхьчацэкьаз уара уакэзаап.

– Бысхыччошэа збоит.

Лыблакэа раза ихэацшуан, итбаа-тыцэа, агэкра рхыхэхэыла. Ақалакь иазшоу азэ лоуп ухэарын уахыналыхэацшуаз. Ускан азы реиха имодаз аткы лшэын, ижэпацэамыз аба цэиацэа иалхыз.

– Сима, баб аус абеиуеи?

– Ыы, мшэан... – лхы аалалыркэит, «иумахазаци» лхэарызшэа, аха ахзырымгарагы аалныпшны.

– Исыздырзом, Сима, Акэака сёырхасртамижътеи ицуа бдыреит.

– Ақалақхыс дыками, – лбжы аалырмачит цагыарак лнымпшырц азы.

Синат рацхьа изымбатэбарахазшэа даакалан, даауалуа-шеит, дагыашакъ-шакъеит, ашэахьанзахэа дыздызымкылаз уи шиакэыз ихақны ианааи. Убри аамтац хэычы иалагзаны дагыаагыргъеит, уажэшьта иусқэа еиха иманшэалахозшэа гэгьпрак ааинырын.

– Сима, уи сигэалашэару уажэшьта?

– Ханеицтаз, аоны уаннеиуаз, саб хэыч бзиас уишьон, изласгэалашэо ала.

– Уажэы дышпасзыкаларишь?

– Сыздырам, анцэеиныс.

– Баргы бхэычы бзиан, абантик злацаз бхахэы обаны ипаны бшьамхы иахысуан.

– Ускан, ус шыказ соухэазомызт.

– Аха лассы-лассы шэыюныка быцнеира хтакны исыман...

– Ус анакэха, уажэгы уаалоит, – аоныка дналыпхэит.

– Мап, уахь анеира азин сымазам.

– Избан, мшэан?

– Баб икны асиа сеаныстеит, ашэахьаены сидикыларц азын. Уажэшьтоуп уи баб шиакэыз аныздыр.

– Узыргэамтыз соухэар камлари, имазамзар?

– Ибцэымзакэаны ибасхэоит, Сима, истаху. Исықэнагахаша тыпк стахуп абра ақалақ акны, усуртада сабанзаказауеи...

– Изеипшра тыпуи ура иутаху?

– Сыздырам, анцэеиныс, – даатгылеит Синат, даа-хэыцны.

– Убриакзацэык аума узыхэо, уаха акгы? – лгэалаказаара шыбзиаз мёашё акыркыр дааччеит.

– Бысхыччоит акэу? – мцабзк неифыкэсит.

– Уарей сарей адара еицахдон, сшухымчогы удыруаза-роуп. Уеилыскааит. Уаала, Синат, абар, хэоны ааигэарацэкья

хааихъеит. Саб уибар, зегъы рзын дуазцаауа далагоит. Иныбжъаршэны уи азбахэгъы наиюухэап, илшо угижърым, – иеицны ашта инталеит.

Сима лан апсшэа бзианы илдыруан, Қартынтэи арахъ Ацъарбакэа рыоны дыѳонанагалеижътеи акраацуан азы. Синат игэеитеит иара ара атара аницоз, урт ркны данааилыз аткысгъы апсшэа шылхэоз.

– Сышпауеигэыргъеи, нан, – лхэеит, данеилылкаа, – цъара узбаргъы усыздырзомызт, хэарада ушпарцысхеи, уара уеипш ачкэын афронт иалцны дыззааз уани уаби уаха гэыргъарас иртахузеи. Утаацэарахахъазаргъы акэхап? – дизцааит.

– Мап, мап, – атак налитан, идырбаз акэардэ дныкэтэеит.

– Мшэан, уажэшътагъы шэхэыцқэоу цъышэшъозаап Симагъы уаргъы. Умбои, Симагъы хаца дымцазакэаны лэылражэырц даѳуп хэа алаф лылххуеит. Илгэапхо длымбац ауп. Илыгуи илыбзои хэа уцаарауазеи? Акымзаракы! Лаб иакэзар, хақалакъ зегъы инапацака икоуп, лусура ыкоуп, лтэарта-лгыларта. Арахъ, лынасыц азбахэ аацэыраагар, дшыччо лкьатеиах аапыцэцэоит, уаха акы халхэараны дыказам.

Ишынеицэажэоз, Сима лабгъы дааит, иртаз асасгъы гэхэхэрала дидикылеит. Акрыфаразы иантэагъы, акраамта дмыццакзакэаны диацэажэон, афронт аетэи ахтыскэа рызбахэ ала иазцаара игэы ақэпцэазомызт Комуна Цъарба.

– Акэака уаазгеи, цхыраарахэа акрутахызар, исцэумзан, исылшо ала сухэап? – днаиазцааит ацыхэтэаны иецэажэара даараза игэапханы.

– Иакэым изыруит арака, ддырпхашъеит, – абгъаахэа уи инацылхэеит Сима лан, абжъаршэырта анылба.

– Ыы? – ипшэма лахъ дынхьапшит.

– Абриакара афронт иаѳагылаз ауаѳы иацы иабцъар амилиция имырхызаап.

– Уи акгъы амам хэа исыпхъазарын ахымзг акэмызтгъы, итапанча имхны даарышътит сзырхэоит скытан, – ихы дна-хашшаит иаргъы.

– Иазаазыбри, мшэан? – даахэыцит Комуна.

– Амилиция знапакны икоу уара уакэзамшэа иуцэажэа-шъои?.. – ипшэма иара иахъ дааскъеит уажэы.

– Амилиция рахь аусура даласыргап, уи ауп ирыкэнаго урт, – дахлафааны иапхьа астал иахатэаз днаихэапшит.

– Сакэшахатуп! – ихаёы аалашеит Синат, итапанча ааганы иаайкэнырцазшэагы игэы инадеит.

Синат Акэака дцеижьтеи есуаха даауоушь хэа агэшэ ахь ипшуан Сатбеи ипшэмеи иареи. Уи афронт ахьынтэи дхынхэаанза аоны рымала иашьцылан, аха уажэы аеҳэаёы ианаатэалак, азэы дышрыгу аарныруан, зыпшрак хьухьууа ргэы иаацалон. Еихарак агэшэ ахь пшыртас измаз Сатбеи иакэын, избанзар, ипхэыс лычкэын мчыбжык акара дма-аргыы шауаз лдыруан. Данцозгыы иалхэахьан дмыццакырц. «Мышкэак уеаанкылишь уа, арахь иааилгакэаанза!» – лхэеит, лгэы еикэыччо, зегы дрызгэааны. Сатбеи идыруан уажэшьта дааргыы, иаххэап, иацы даазтгыы, мамзаргыы зынза дмаазаргыы, аус аешампсахуаз – ахантэаёы иаалыркэаны далырхит, аусурагыы нап аиркит.

– Бара биашазар калап, – илызгэамтартэ оныцкала даакэыпсычхаит Сатбеи, уахык аеҳэа ианааеҳэатэа.

– Изы? – илцоз аласалых лшэамхы иныкэкны лыпшэма дааизэлымхэеит.

– Бычкэын мышкэак Акэа уеаанкыл хэа ахьиабхэаз ауп.

– Уи сара сапхьагыы иара ихэеит.

– Ус акэзар, иаргыы диашоуп.

– Иухэарц иутаху умхэои, мшэан, иаахтэаны. Абас шэнавала-аавало, шэнаскыа-ааскыо шэышгылоу ауп зегы нахаворны ишцо, – лгэы намзо даацэажэеит.

– Ихацхэзтгыы иоуан Синат уи атып, аха...

– Ыы, Чацэ Лагэыстан афронт ахьынтэи дхынхэит, аха Синат иакара ачынкэа имазма?

– Ажэлар дыртахеит. Ирхэо бмахахьей «ажэлар зхэапшыз аус ахэда пукаргыы ашыа аазом» хэа?

– Ыы, ажэлар дыртахны аума дшаарышьтыз Нанба Цьгэанат бзиа ихатыпан апартия аихабыс иалырыхыз, тырцьманда ауааи иареи зеицэажэазомей, апсшэа ицарцгыы игэы итазам хэа ауп ирхэо.

– Уи, нас, заца апсшэа имцара, иара ибызшэа апсуаа ир-царц итахызаап. Ишэцала еиха ишэзеигьуп, шэышнеиуа ишэымцар ада псыхэак шэмоуа шэаатахаргылараны хэкоуп

хэа иршэакэарцгы далагахьазаап, дыззаапшыло сыздырам, аха.

– Дыззаапшылахуеи, ухэан-схэанны ирхэо умахауеи, ахэычкэа қыртышэала апара иаладыргараны икоуп хэа? Убри дзаапшылозар акэхап, – аффахэа апара дналагеит.

– Ега ухэан-схэан рхэоит ииашахозар, апсуа ибз хцэаны акыртуа ибз ааганы иапыршыуа изыкаларым, цьоушът... – даагэынқыит Сатбеи.

Ухэан-схэан анакэха, ажэлар рфы узкуам, абна алымха амоуп шырхэо аипш, цъара инааны чыт бжык гаргы, ауаа рлымхақынза имнеир аузом, еихаракгы уи иееим акы акэны ианыкала.

– Сатбеи ичкэын Акэа дахьнеиз амилиция ааикэшан дыцэдырхэит азы, дыпхашьаны арахь дзымаауа дықэханы дыкоуп, – аарылаот азныказы.

– Иабцъар ауп имырхыз, нас уи хымзгыс иалоузеи? – рхэон цьоукы.

– Иабцъар мацара акэындаз, ичынқэагы ықэрыжэжэеит, – нацлеит ашьтахы.

– Акапитан хэа ахыз имазамзаарын, идокументкэа ангэартоуп данцэдырхэи!

– Хайжьозаарын, убама!

– Уи аума, Ленин иорден аахэаны игэышпы иаиркызаарын.

– Хқытазынзаскдалцатэупустэкьакаитцазар, хирцхашьеит псуа зхыло зеггы.

– Хантэафыс дхаургы, арткэа зеггы абаадыруаз, хайхабы хэа хихэапшуа хаанымхози, ура!

– Ицабыргхарым, цьоушът, урткэа зеггы, – ихартомызт шьоукгы.

– Ишпацабыргым, уидееизу дееимзу аибашьрадцаанзагы дхамдыруаз, ауаа рыоныкакэа инашьтра иакэыпцхан, Чахматгы иаргы рзы ргэшэкэа адыркхан.

– Ишпацабыргым, Акэа ар рыматэа ишэамкэан дызба-кэахьоу ихархэоитеи.

Дызбада-дзахада хыкэкыла хэа ианцаалак, азэггы атак изхэазомызт, зеггы «ирхэоит» хэа акэын ирхэоз. Арткэа зеггы аартны иани иаби рахь азэггы ихэазомызт, аха Сатбеи гэоарақэак иоуны дықан, хьаасгы икаитцон. Избахэ

иалацэажэозгы иара данырзааигэахалак, иаахэны аеакы иналагон. Уи рыптибаауан аб, аха цаашьа изыкацомызт. Ан лакэын згэы ртынчны иказ, аха аамтагы такэ цацэеит, жэамш цуеит уажэшта лычкэын уахь дыкаийжэтеи. Дынхацэеит. Ларгы лассы-лассы агэшэ ахь дыцшуа далагахьеит. Хэылпазык, Сатбеигы аусурахьтэ даныхынхэ, «Авилис» хэа изышътоу амашьына ашьтыбжь ааигэазаны иахаит. Даатгылан, ахьурзы иатшьуа амца иахагылаз ипшэма иналыкэеитит:

– Бара!

– Иутахузеи? – амца даахьтны даадэылцит.

– Амни амашьына хара хэхь иаауашэа збоит.

– Синат иакэзар! – даагэыргьеит, уи дшақэымгэызозгы.

– Бычкэын ахантэафара сырымтеит хэа дыбналаны дыка хуп, уажэы «Вилисла» даарцгы бтаххахт!

– Иуцэажэашьоузеи, мшэан, дыбналаны захьзузеи? – дизгэааит лара.

Амашьына ргэшэ ахы азырханы, ианазааигэаха иаан-гылт.

– Унан, мшэан, ари закэызеи, амилициаа тыцуеитеи? Убз ахы шышьааит, хачкэын амилициа ишьталаны иаама? – даашэазызеит ан.

– Былақэагы ирыгхама, Синат иоупеи итыцыз, – лара лахь дхьамцшзакэаны, икалаз изымдыруа уахь дыцшуан Сатбеи.

– Закэи узлацэажэо?

– Ааи. Излазбо ала, бычкэын дмилициахеит, бгэы ртынч. Синат агэшэ ааиртын, амашьына наскьаны иаагылеит. Иара агэшэ ныдцаны, тынч-тынч дааиуан. Амашьына иаатыцит аеа хыык. Ауаоы харақ, ашлиапа ххази еазэи ирышьтагыланы рғаархеит аеа шыца ахэса.

– Арт сасцэоуп, сан, – даалпыххылеит, игэцаракны апсшэа ралхэарц итахны.

– Бзиала шэаабеит! – рнапкэа аарымихит Сатбеигы.

– Саб, ари Акэа ақалақ-хы иоуп, Цьарба ижэлоуп!

– Унан, сызкэыхшоу хачкэын, асасцэа дахькэа хзааигеит, умбои! – лхаца иқэкны дцэажэон, аха асасцэа рахь лнапы лыргьежьюан иан.

– Ари апхэызба ссир дара дыртэхап? – лнапкэа аалыкэыршаны Сима даагэыдылкылан, Синат днаиазцааит.

– Ааи, сан, рызгаб лоуп.

– Асасцэа хэа ауцшэылкэа хашта итоумгалеи, нан, – апцшэа калыртэон даакэымцзакэаны.

– Шэааи арахь, акэаскэахь, – днарапгылеит Сатбеи.

– Ихьшэашэарахейт, ауацэак амца тахцап, саб.

– Аиеи, амэы аонацака ицоуп, уажэытэка зегы-зегы калоит, – ичкэын иахь дынхэахейт аб.

Ацэ-мэы еиэажэны ихэажжаза иеикэыз амца реациуа, фатэы-жэтэыла ихиаз астал иахатэан асасцэагы апцшэма-цаагы сааткэак рышэахь. Рнапкэа адыркаанза, Синат иаб дахьтэаз днеин днаиахэытхэытит:

– Саб, асасцэа инарыдхартэалоз хацэакэакгы камлазеитей?

– Адырра рыстеит, аха, ишубо, изымааит, – уигыи нытцакны, асасцэа ирмахартэ атак кайцеит. – Цёоуки усурантэи иаапсаны иааит, аеа цёоуки еилахазар акэхап.

Аимхэыц хыхэхэала фырцэанк-фырцэанк ажэагь уатка ааныркылеит зегы.

– Иахтоу асасцэа, шэареи хареи Анцэа хаигумырхан. Зымшала хаибадырыз Синатгы шэымац аура дацсахааит. Шэара шэеипш ауаа шыахэкэа хашта иагымзааит. Ауаа зыдгалатэыз сасцооуп шэара, аха таацэашэала хааидтэалап кхэцеит, агха хэхьзаргы сыздырам, аха... – игэылацэа рымааира ааиршшеит Сатбеи.

– Иахьпоухэои, Сатбеи, – ифырцэан ааимкэыцаикит асас. – Ауаа рацэа захтауи, амца хэажжаза хэхьахатэоу аткыс иеигьу иарбану? – доахан ижэит.

Уи, зегы ианааныркыла ашэахь, апцшэма ихы наизирхейт:

– Сатбеи, ари ацэ-мэы мачымкэаны иршышэаны укэаскэа атака ыцыртэаауп, ацэра ааигэамкэа икам ара?

– Икахымкэа, икамзи, уажэшыта иабакоу акэымзар. Ама-ла, уажэазы ацэымэыла даара хаикэшэоуп.

– Ыы, уажэшытарнахыс икамлазои?

– Ихьрышэаит. Атрактор дукэа ирыцрахэаны ианадырхалак, рдацкэа инадыркны ицыжэжэаны аххы еилахауан.

Мёысгыы акыр аагеит, агёыцё бзиақёа змаз ракёзар, аидара-
шьтыхга амашыынақёа рыла итхёаны иргазеит Апсны иал-
ганы.

– Изхыршыааи ацъра? – ибласаркъақёа аамихит, цкъа
апшёма диеапшырц итаххазшёа.

– Арғылара ёыцкёа ирыламгой. Хышё тызтыц адгбыл
рыздырхиоит, Қырттёылантёи ауаа хырцёаны иааганы ин-
дырхоит, рхёеит, амхацъырра итанарцёыз хадгбылқёа урт
ихадыртёаауазаап.

– Иаарго хёа ззырхёо Гыртёылаа роуп, Қырттёыла амра-
ташёарахытёи акёакъкёа ркынтёи. Ус ауп сара ишсахахёоу.
–Дныбжьалеит Сима.

– Гыртёыла хёа ыказам уажёы, Қырттёыла хёа иашытоуп
уакагбы. Насгбы излеипшымзеи, уртгбы акыртцёа хёа реа-
ныртцозар, апара зларцо уи абызшёала акёзар? – нацихёеит
Синат.

– Ааи, ус сахахёеит саргбы, – ирмазашёа даакёцсычхаит
Сима лан.

– Ааи, аха ахарцъ ду айуеит ахёынтқарра, рыонкёа рыр-
гылара ухёару, рышколқёа ухёару. Уахынтёи аёыцнхацёа
раагара Апсны қытацыцхёаза иалагоит хёа ауп ишсахауа.
Иабакоу ариакара ахарцъ, аибашъра ицёнархёыз хтёылақны?
– Синат асас пхёыс дналзыцшит.

– Ашколқёа рыргылара атахымхошёа ауп ишызды-
руа, Қартка стаацёа рахъ санцало ишсархёахёоу ала, апсуа
хёычкёагбы қыртшёала ацара дыртцара иаладыргоит, рхёеит.
Уи макъана ухёан-схёануп, аха абант иаарго рхёычкёеи да-
реи анеилапсаха, апсуаа рхёычкёагбы уи абызшёа дыртцара
еиха имариахоит хёа ирыцхёазозаап.

– Ааи, аха апсуаа қыртшёала ацара зларцагёышъои, дарей
харей хбызшёакёа зынзаск ихаз-хазупей?! –иаацалшьеит
Синат иан.

–Абласаркъа...Абниабласаркъа...–атанзадаакёыцсычхаит
Сатбеи.

– Азакёан ианахёа, икапатёуп, саб! – наиаатеикит Синат
иааёахцёаны.

Сатбеи абгёаахёа ицкёын иахъ дынхёацшит, аха егбы,
асас илахъ дацшуан.

– Азакэан... азакэан... – илацэакэа неикэыпсашэа, ибжыы ааирмачит Комуна.

Илахь апхзы иааз злакэирбаша ачабра тигарц ицыба дынталеит. Ишьяпкэа ацаа икэгылазшэа иаахьтакит.

...Ауха иаанымгылазеит асасцэа. Синатгы дрыцны дцеит.

– Сатбеи, учкэын атыц бзиа ааникылеит амилиция рёы, ауадакэа риураёгы хицхраап, – ихэеит Комуна, амашына данталоз.

– Итабуп, уара унапаёы уи сицэшэом, – апсшэа нкаирцэеит Сатбеигыы.

– Синат, нан, уацэ сабшами, уацэашьтахьгы мёышоуп, енакиадамзаргы аоны уаангылар амузои? – нас иаармазашэа илимха даатахэйтхэйтит: – Учын шкэакэакэагы ауаа ирымбарыз.

– Уажэтэи сусураёы асабша, амёыша хэа цсшьара ыказам, сан, уртгы усура мышкэоуп.

– Ибзиагэышьоуп. – Нас Сима лани лареи днарыдгылеит: – Атыцхахэа ассир дбымазаап, сбыкэхшоуп, – ан лахь даацэажеит.

– С-Сима илзымдыруа хэа акгы ыказам, аоны-гэара реилыргара, афатэ хыккэа рыкацара, абыстацэкэа убас итаруа илуеит, иаакалцо зегы унацэахы нарыдуфалартэ ишцакоу хэа лаб ескынгы лырехэара даёуп, ланшыцэа рахь данцалогы, апсуа быста бзиа ирбоит азы, ачуан дшахагылоу дахагылазоуп. Иазыбуеи, бхацкы сцеит, махэык хара хзыхэаны дкамлеитеи.

– Шэара ишэыкэнаго амахэ дабакаху, аказына шэнапы дакупей, – роыцэагы аагэыдылкылеит.

Мышкэак аатхэан аипш, Сатбеи ицшэмеи адырра роуит, шэычкэын акалакхы ицха дигеит, диманы абрахь Гагроума Пицундоума цъара дцаны дыкоуп хэа.

– Сима тацас дхаума, мшэан?! – агэра цкэа илгомызт ан.

– Бызгаб дыссируп, дхазыноуп хэа блыдгыламыз лан, уажэшьта бзымгэыргёозеи! – ицхэыс илапш дныцигеит Сатбеи.

– Уара умгэыргьахуашэа, – наиаецнылкылеит лхаца, ус анихэа.

Синат иусураёи ахыз-ацша иманы дкалеит, уимоу, шыкэсык анаат «Амилиция аусураёи иалкаахаз» хэа ахатыр хьзы иоуит, амаиоррагы иртеит. Абарт ахьызкэа аобагы зырласыз аурымцэи атыркэцэи Ацснынтэи ианахыргоз иааирцшыз ифырхапаратэ усуракэа роуп. Акэа ахэтак ааизыпцэаны, асия наиркны ақалакь анапхгара днарывадыргылеит, ақыртуа милат иреиуаз шыклапшоцэас инаишьтаргыланы. Ахгара зыкалаз рус инапы ианцан. «Азакэан ианахэа, инагзатэуп» – иеааибитеит зегь рыла. Илакта уаоытэыюса дызтапшуа изыкамлеит уи нахыс. Дыздыруаз, иидыруаз азэымзар-азэи дрымбо илашьцакит уи ауха, аиха иалху роботызшэа дкалеит, икатэоз алагырзи хыхьынтэи зны-зынла иааланаршэшэоз акэеи изеипшхеит, алагырз шцааз, ишыцбараз гэеитартэ агьама имбазацыт. Илакэа ирбоз азэызатэык иакэын – ақалакь анапхгара рахьтэ адца изтоз.

Иабхэа Комуна Цьарба атэанчарахы дрышьтхьан. Уи ибга уажэшьта иара ихэартэ ибомызт, аха иаргыи уи шыта дазхьуа дыкамызт, ихатэи «бга» иргэгэахьан иусураёи, ашэалкьамреипш зегьи дрылцшыи иапхьакатэи имоакэа дырныпшылон, уахь рныларазы амоахэастакэа ылицшыхэауан. Иара, ауаа анахигоз аухагы, изблак ала акэын адца изтоз аихабгы дшибоз, егы илала иапхьакагы моакы данцшылон. Уи, ецэа кэазын – ижэоакны ичынкэа ирыкэыз аецэа ссакэа апшьба рымцхэрас икэцахараны иказ акэын. Абри, ацх лашэаангы иеилаарцыруа имш арлашон. Адырмоауха зны ионыка дгэарлеит, унаитэхэар, дхышэтны днаумцахап ухэаратэи даапсаны. Ицшэма Сима лылакэа тчаа дтэаны дцэуон.

– Нана, ибыхьи, уажэшьтагы бакэымтзои ацэуара? – уажэи-уажэи дналыдыххылон хышыкэса зхыцуаз ичкэын хэычы Батал. – Папа, папа, нана ацэуара дакэыцзом, – днеипыххылеит уи.

– Сара сылакэа тчаазаргыи, иаха смыцэеит ауп, аха бара бхы зыхбыркэозеи? – ишьнел ишэхьуа дцааит Синат.

– Еуан Пантулиди итаацэеи иареи ахызгаз ура уоуп, рхэеит, блакэас ирыхэаурцшызеи урт? – инеималтэеит еитэх Сима.

– Азакэан абла еицакшыа амазам, ибхабмырштын сара сышзакэануаоу, – иеихабы иеапхыа дгыланы арапорт иитозшэа, иеыриашаны даагылеит, иблакэагы ааихамыр-кэысзакэаны.

– Еуан ухэычы имшэхэы анкеипсоз, ахьтэы лымхарыоқкэа хамтас ианситоз, илахь уагэзуан, иаха иматэакэа ҕахэаны инапала дрыцоуцон... – ллымхакэа ирымхны лкалт ианпсалаз ахьтэы лымхарыоқкэа аалкэшэааны иеимбгыжэаа адашма иныкэлпсеит. – Сара игэагыны слымхакэа исызрыхьнырхалом арт, иахьутаху ига, итины рыхэ ытх!..

– Сеилкаа, Сима, азакэан хырпашыа амам...

– Ега ус акэзаргыы, ухата иара икны умнеир ауан... Излоу-гэагы таацэала рахгаразы рыоныка ушыапы аихгара?..

– Уи базхэада бара? – игэахы ааикэыччеит.

– Уара ула тухит, аха игэылацэа рыблакэа хтын.

– Иахыжэгагышыама аурымкэеи атыркэцэеи, дад? Еех, аамтацэгыак хтахеит, убауоу? – илахь еикэыршышыы егыи ауадахьынтэи дара рахь дааоналеит Сатбеи.

– Саб, нана дышцакоу, лхыаа еиха даргэамцуама иахеи-жьтеи?

– Мап, дад, иахеижьтеи хаштаҕы ахатэ хыаа уаоы игэа-лашэом, лагырзкатэароуп икоу. Ирыцхахшыоит урт иа-хыжэго, забацэеи занацэеи рхатгэынкэа кажьны, зыоны згэара, зымацэа ааныжьны, зхатакэа наганы аешелон аоныцка иеилашэыжыыз. Иуаами хара хаипш, ирыцхахамшыар калома... Хара ус хзырур, хашцакалои?..

– Азакэан иахэар иуки? – анапызээартахь днаскьеит Синат.

– Ааи, шыта, – даакэыпсычхаит Сатбеи. Нас ишыамхкэа нарсны, ихы аоада иоышытихит: – Шьарда зымчу, сумыхэои, халоумырзын хабз хэыхра иаеу ари аамта еикэацаа!..

– Угыл, саб, мшэан, – имоатэшэа даахыацшит уи иахь, – хара хаигьхозар хэа хгэыгуеит, уара узэу закэызеи. Хуадакэа тшэоуп хчымазаои хареи, атэартацэкыа цкыа ихамам анысхэа, даара хрыцхаишыеит иаха сара зыдтакэа насыгзоз апартия акалакьтэ напхгара ахатарнак. Иаха итацэкэаз рахьтэ ауада бзиақкэа пшыбаны икоу срыкэиргэыгит уи. Хааилгакэар, уахь хаиасуеит, нанагы еиха инеицыху, илашоу уадак акны днахариап, лыпсы еиха инеивылгап.

– Иихээз бахама, бара? Ари ауада лашьца акынтэи илашоу ахь бганы бышьтастоит, ихээит, – адашьмахьы дышьтапшуан Сатбеи.

– Нан, сара абра сындэылцны, ихдыртээз аурымкээ руада ааныскыларцу? Уи Анцэа иумхэан!.. – лбжыы цагаза иааоит иан.

– Мшэан, азакэан ихнартээит урт, барей сарей аухакэху, азакэан иахнато мап ацэахкуама? – игэы иныцаххит.

– Саргыы уахь сзыоналагэышьом... – цака дшыцшыц дыпшуан Сатбеигыы.

Арт атаацэа зыоназ ауада обаны икан – азали ашьталарта уадаки. Иан дычмазаохеижьтеи (дхэхьхэикны дзымныкэо дкалеижьтеи), ашьталарта уадакны риаракэа кацан иани иаби.

Арт ауадакэа аниртоз, иара дшазхэышуаз уахэапшуазар, диашан, изхон макьаназы о-уадак, иани иаби акытан инхон. Игэы иаанакон уахьгыы аоны имоуп, аракагы арт ауадакэа изхап хэа. Лказшьа бзиан, ауаора ыкан, лхата дшеи-шеиуа апхэыс хазына дизыонагылан. Атыц бзиагы лыман уи – акалакь библиотека деихабын, акыртшэа ахьылдыруаз азы уи дахьбаамызт. Сима уи иццара, апсуала уахэапшуазар, иаарласны икалеит хэа угэы иаанамгарц залшазом. Ццакрыла иагыкалатэкейит. Иара аоныка данаалыцхьа (лабгыы лангыы уи данкэыцшыз аахыс дрымдыруаз), лассы-лассы днеиларц иабжьаргеит, уи еихарак аусурта изыцшаара иадхэалан. Рацхьатэи инеираан данцагыы Комуна, цыхьа данхэычыз зны дхэычбзиоуп шизихэахьаз аипш, уажэгыы чкэына бзиоуп изихээит, ипхагыы лангыы ишрахуауаз. Анггы ус ицылхээит...

Сима азэгыы дихэампшуа, азэгыы лара длышьклампшуа уажэраанза дауаах. Ацара лыцызцоз, Амзаратэи Арнаут зыжэлаз чкэынак Капыча зыхьызы, аха ашколтэ журнал акны Капитон хэа ианызи ларей гэапхейибашьон. Икэыцшкэамзи, акино ахь иеиццалон, апшахэафьы иеицылеиоелон, знызынлагыы ыызак иахасабала, лыоныкагы днеилон рцатэкэа еицырцаларц. Ас еипш рышьтибахраан Синат аамтала дтыцны акытахь дцахьан.

Сима ашкол акны ацара шылцозгыы, амузыкахьгыы аныкэара далагеит. Зны Капыча ифызаки иарей амузыкатэ школ

ашка иднагалеит, ионаланы ирбарц-ирахарц. Азалкэа руак а́кны иахыныионашылаз, амузыкаеы ибзианы ацара зцоз рпатреткэа кыдын. Даргыы урт инарыхэацшырц уахь ина-скьеит.

– Капыча, ари дубоо?! – атзахы дынхьаирцшит ифыза.

– Сима Комуна-ипча лакэу? – иаацьеишьеит Капычагы.

– Ааи, мшэан, лара шлакэу умбазои?! Уара уалкааны духэацшлошэагы збалоит.

Сима лпатрет дуны и́кацан, апианино дае́атэан. Лхаеы гэыкы хэыцрала итэын, лыблакэа иара ишибалоз аткысгыы итыцьцьаауан арака, лылахь а́кьякьара иатцпрааны ицарашэа. Лхахэы лапхьака ииаганы, лш́амхкэа инархысуан, лнацэ-кьара кахэхэакэа апианино аклавишкэа ирхысуан.

– Дыссируп, уара! – ааи́еыцкьеит Капыча.

Абри аамтазы аеа удак ахынтэи пианинок абжы ааф-уан, ихаакэакэараза апсуа ашэа амелодиа рлымха иаатасит, цхэызба бжыхаакгы ацны.

– Уара, арака азгабцэахэа ассиркэа ы́казар калап, изакэытэ бжы хааузеи иаафуа?! – ифыза иахь даацаажэеит егы.

Рфыцбагы апианино абжы зыо́ныфуаз ауада иныиона-шылеит. Абар, Сима дахьае́атэоу! Иаашанхеит дара. Лара ишгэалтаз аи́цшцэ́кья, лус ааныжыны доаткьеит, дуалуашо-гы даанхеит.

– Инагза, Сима, башэа, хазызырфырц х́тахуп! –длыхэеит Капыча, дшырцэы́цхашьаз ангэеита.

– Ашэа ацухэозар, иацстоит, – акыркыр даарыхэлаччеит ларгыы, еиха лхы лнапаеы иааганы.

– Иацысхэоит! – а́так днахыццакит иара, илхэаз дааи-гэыргыаны.

Сима апианино деитанае́атэеит, лыхцэ́кэа лапхьака иниа-ганы. Лыбла т́баакэа ааты́цха-тыцьцьеит. Зны иара днаи-хэацшын, нас лнацэ́кьара кахэхэакэа аклавишкэа иахы-нарыкэылкыз, иаацысызшэа ибеит. Уи акэхеит. Амелодиа ауада ааоннартэааит. Иара инациргызын, ссиршэа ибжы ша́кэшэоз аниба, ларгыы даныналеа́цш, цхызла лакэ ссирк дынтанагалазшэа даа́калан, иоуразоуроу даашьт́нацааит. Ша́ка аамта уи алакэ далаз изгэа́томызт, аха данаалц, ифыза ды́казамызт. Сима лнапкэа ры́цсы дыршьо иналывалкын,

лш̄амхк̄эа неидыпсаланы дах̄т̄эаз дымтысзак̄эаны, лыб-
лак̄эа тырхаха иара дие̄апшуан. Урт̄ тыдь̄цаауан, аг̄ыкра
рхых̄эыла-рхых̄эыло лха̄еы убас̄как идырлашон, Ка-
пыча иг̄эы иаанаг̄еит зех̄ынц̄ара лаш̄ьцараны уи ауда лара
лымала зац̄ык илырлашозш̄эа.

– Сима! Симона! Бара бц̄эымзоуп, бара блампоуп, бара
ббырлашуп! – иаж̄эак̄эа ихымх̄эыцзо, ик̄ыш̄эк̄эа ирыбжы-
ш̄эш̄эон.

– Капитон! – лх̄еит лара. Абж̄ьаапны «Капыча» х̄эа
иалх̄эалоз их̄эычых̄ызгы даак̄эытны. – Ашкол ах̄ х̄цара
аамта ааит, х̄цалап!..

Убри нахыс ашкол ак̄ынт̄эи лыоны аг̄эаш̄э ак̄ынза днас-
к̄еигалон аурок̄эа рыш̄ьтах̄ь, ашкол ах̄ ацара аамта
анааилак, лара, аоны ашта дтыцны дах̄ьнавац̄эиуаз, иара
дылзыц̄шны дгылан.

– Уг̄эы цымц̄эзеи ушыц̄шыз, Капитон? – аара лхы
инадцаны днеизыц̄шлон, дынхац̄эаны данд̄эылц̄лоз.

– Мап, Симона, бзыц̄шразы сг̄эы ыг̄ьц̄зом... иаах̄элазар-
гы, – дналых̄эаччон дразза...

* * *

Сат̄беи ипш̄эмеи иареи ак̄ытах̄ьынт̄эи их̄ц̄эаны ианаауаз
рыоны р̄тиит. Аколнхара иаанах̄эеит х̄ях̄эх̄ьачарак̄ к̄амца-
зак̄эаны. Уи ах̄ыглаз атыц̄ манш̄эалан, ашкол дук̄ иац̄эы-
харамызт, ам̄оаду иазааиг̄эан, дг̄ылкарш̄эран. Ашколах̄ь ыц̄
иарыш̄ьтыз арцаоц̄эа пытоык̄ уа иныон̄арцеит. Урт̄ лассы-
лассы рыонык̄ак̄эа рах̄ь изцазомызт. Апсны антыц̄т̄эк̄эан.
Ж̄эыр̄гыт̄ оышык̄эсат̄эи арцао̄рат̄э училиш̄ьче ццак̄рыла
иалырганы арах̄ь иаарыш̄ьтуан апсуа рцаоц̄эа ртыцаны,
кыртуа рцаоц̄эаны апсуа х̄эыц̄к̄эа инархадыргылон.

– Абри ш̄цакалеи? Ух̄эан-сх̄эануп шырх̄эоз икалац̄э-
к̄еитеи. Иаалырк̄ьаны цаш̄ьас иарт̄озеи апсуаа рх̄эыц̄к̄эа
ак̄ырт̄ш̄эа? Уара ам̄чра̄фы аус ууеит, иуахауеи? – дизцааит
Сат̄беи зны, ичк̄эын дах̄ьааиз, рыоны р̄тиаанза.

– Азак̄эан, саб, азак̄эан. Азак̄эан ииашам̄ к̄анац̄азом.
Сталин дузза аг̄ха иоуны атоурых̄ иамх̄эазац̄т, иах̄эарангы
ик̄азам, – иаб аг̄эра ииргон.

Сат̄беи ионы тины ак̄эц̄ра ихах̄ьы иааиуеитх̄эагы ды-
к̄амызт, мчымхарахеит ак̄эымзар. Иц̄х̄эыс дх̄эах̄эик̄ны да-

нышъталаггы, илшоз ала иара лымац иуан: лхэы кайтон, акрылтеитон. Ичкэыни итацеи лассы-лассы изаауамызт, иарггы иццакы-ццакуа уахь амѳа иныкэлон, мамзар, Батал хэычы хьтак рыцэилалархэа ишэон, ѳбаггы, Синат иусурахь дыццакуан.

Уахык иаалыркъаны ачымазаѳ деицэахейт, илызмышрцысуаз лыбаѳкэа ирчыданы, лыгра акы аатагьежыын, агэакра далагейт. Анс ихэейт, арс ихэейт, дыкэгьежит, ддэылцит-дыѳналейт, аха игэылацэа рыреыхара изымгэагыит. Ицегьггы данѳазакэызтггы, агэылацэа (уртггы иааигэацэкъа инхомызт, аха) даарылагьежыыр, ихамцгыларыз икадаз, иарггы убасцэкъа дырзыкан азы, азы изаагылатэызар изаамгылози. Аха уажэы, реизыказаашьакэа аеакала икалахьан, Синат хантэаѳыс дкаланы Чахмэти иарей ахьнеиуаз, ауаа ргэашэ-кэа адыркуа иалагазижьтеиггы. Сатбеи игэылацэеи иарей уахыы уцымшь ыкоуп хэа еибырымхэацызт, аха гэыла ахьшэашэара – ацхаррахь аиагара еиха иуадаѳуп, аеакала шэыгэкэа еизынханы ихьшэашэаз агэы арпхара ааста. Сатбеи урткэа зеггы ичкэын ихъаны шакэыз идыруан, аха акэейтзомызт, ичкэын зацэы ега хара идларггы дизкажбуам. Аеакггы, уи харас имоу хэа инткааны акггы имбошэа дыкан. Уажэы, ацхыраара анитахха, дышиашаз днеины азэггы дзынаидымгылейт, еихаракггы ацх агэазы, ауаа рыцэа ацсымтазы. Ииулак ауардын цахэаны, ихала дышьтыхны днакэцаны амѳачацакынза дкылиган, ауардын уа иидыруаз азэы икны аштэ интаргыланы, апшэмаггы даа-ицырхырааны, машьынак ала Акэака дааигейт. Акьатеиладэ лымазаарын, имцшзакэангы дпыркэит ахакъымцэа. Дцахны деахэазшэа лыбаѳкэа шылзмышрцысуазггы, ацэѳан быцацас ихауркэалараха дшузхамыркэалоз, лыпсы еикэдырхейт, Сима икалцаз ахылапшра бзиаггы акыр илыцхраайт.

– Уахь шэахэарым, саб, уажэшьта, ахэса русггы ахацэа русггы урыхэартахарым, санггы снапы лыгхап, уарггы цхырааѳ дуоурым, – ѳаайтит Синат уахык, ацх пытк цахьаны шакэызггы аусурахьынтэи данаай.

– Нас икахцари?.. – даалеиѳейт Сатбеи.

– Ара шэыказ назаза, уажэшьта санггы уахь лгара иапсахарым, ахакъым инапггы лыгыжьтэым.

Акыр пыхкэа ари дазхэыцуан Сатбеи, аха акаеы дыз-кылсуамызт.

– Сажэымтыгеа шэаазыкэсыршэзеи зеггы, – даалагыр-зышеит ан.

Агэылацэеи дарей реизыказаашыа Сатбеи игэеитахыз, лара илызгэатомызт, илцэицэахуан. Ионы атира азхэыцракны айзыказаашыакэагы хара иацэгылоны ибомызт. Зеггы изеилахеит. Ишэеит, изеит, аха имч зыкэхоз хэа акгы ибомызт. Ачымазао ара дырбап ес-икарцалакгы, аха иара ихала дныгэнысуа аоны дааонахап. Есеныла Акэакагы дзааларым, ипхэыс чымазао лыла таа атуан датацшуа, акы ааганы инсэазцарыдашь хэа аиарта даалахап. Лычкэын уахазны дааины, иаашар дындэылцуеит. Атаца зеггы узлылагзом, илылоугзалакгы ашыашымакынзагы изымнеиуа анхэа лтэы цэгьоуп.

– Уаргы ара указаант, саб, шэыгэкэа ааибарыцэгэалап, ихалшо ала шэымац ааулап, ашъталарта ауада абартцахь ала ашэ аатуеит. Ианутаху удэылцлап, уоналалап, ишутаху указаап, – излаилшоз ала, иаб игэшэа-мшэа ихэеит Синат.

Сатбеи ицкэын иихэозгы иахауан, аха ихатэ хэыцракэа дышрылахаз дрылахааны дыкан.

– Сара неитамхэа. Уара уда цсыхэас исымоузеи? – лыблакэа аацэаакит, зеггы-зеггы аартны лхаца ианлеихэа.

Уаха акгы ахымхэаакэаны дазаант Сатбеи, игэы днанамгошэа шибозгы.

Ионы тины дшаара арахь данаа, итаца лгэы иахэашаз акы каицарц итаххан, еиха дзеилахауаз апианино шакэыз анеиликаа, иаахэаны иааганы иныонаиргылеит.

– Сыцсы апианино иагроуп, – дгэыргьацэа лабхэа итабуп хэа иалхэеит Сима.

Уи иара игэы артынчуан, итаца леацхэа аарак иднахуазшэа ибон азы, иаргы игэалаказаара еиха иеигьхеит, имац ахылуаз ихы ахимбаауа дканацеит.

Сима апианино днафатэацыцхэаза, лгэалакара шьтыц-уан, аха даланахаланы архэара дшаеу днарылашыокуан амузыкэтэ школ акны Капитон кэыцш, лнацэкьаракэа ирыбжьышэшэоз лмузыка ашэа анацихэозтэи аминуткэа. Ускан ауп апырпырхэа кэицк былуа лгэаца иантэшэоз, ыцэаара акэзамшэагы ианлыцралоз. Абарт аамтэкэа

лгэатца нытшыааны имцарц азын, амелодиа за́ка лылшоз ала илроууан. Асеипштэи амелодиа ы́ха иарлахёыхуан аштыаларта уадакны изахауаз ланхэеи лабхэеигы. Аха, аштыахь, уи инапшыны игэытшыаагаха аёаалырхон зынзаск иаеакзас мелодиак. Уи, Капитон аибашыра хлымзаах дыш-лымнахыз анлаха аштыахь изкны иапылцаз ауазашёа акэын. Иаарцёымыгханы, рыбакаёа таа иааиёапшуан аштыаларта уадакны иеикёызыроуа зиартакаёа ркынтэи зыблэкаёа тхаха ипшыз абыргцаёа. Сима лакэзар, лыблэкаёа цёаакуан, лылапш хьантакёа атзамц акны ипшаауан.

– Нана, икыдуи ари атзамц? – дылёагыёжыуа лазцаара далагон Батал хёычы.

Амелодиа ааёахпёон. Лнапкаёа Батал ихахёи иналалон ипшаауа, атзамц акны илымбаз уа́ка илпыларызшёа. Иагьылпшаауан. Батал ипхарра лгёи шахёшахёуа и́канатон. Еитах длахёыхза лыонускаёа ка́цо дааюналон, апианино ашка такёаамта дхапшырцгы лтахзамкёаны. Абас ицон аамтакаёа.

Раамтакаёа гёагёон Сатбеигы ипшёмагы. Ипшёма дыштан, дызцысзомызт, иара дындёылтны даалеиёеилон, апцхкаёа дара рзын шё-цхыкны иеихалон. Ачымазаё уахыки-енаки рахьтё знык акэын лкышшэкаёа анааччоз – лычкёын ичынкёа цырцыруа аусурахьтё уаха зны данааюналоз.

– Сан, бышпакоу? – дналхагылон, иблэкаёа аапса-икараха ускан.

– Шёысмыргёамци, сара ипсыша, – абасгы лхёон, лыбжыы агёыр аца икылсуазшёа ипагаза, аха лкышшэкаёа ччапшык нарыкёхёмаруан, лхаёи аалашон, апцх иалхэхёа мрахёагак ааины иналёагёыбыцуазшёа.

Ашыжь данцоз дылбазомызт, еимаа шытыбжыкаёа налахауан ауп.

Убригы лызлырхон гёыштыхгас.

Синат лассы-лассы азбахё цёыриго далагеит аурымкаёа руадакаёа итацёыз рахьтё х-уадак иеимадоу акы иара ишизалырхыз, иаарласны документла еикёыршёаны иара дшакёитыртёуа, уахь ианиаслак, ртёара, ргылара, рыштыалара ухёа зегы маншёалаза ишыкало.

– Её, сычкёын, – ихёон ускан Сатбеи, – иахыргаз рхак зыюноу ауадакаёа хара ихахёарым...

– Шёаасцеипш, шёаасцеипш... – даагёынкёуан иангы, –

адунеи сакэлахап хэа шэыкоу, нас уахыгы шэцап, иамузар.

– Дад, ухы уахэ. Иузеигу уара иумдыруеи. Атапанчеи ачынкэеи утахын, ухэатэи акыр пхылнадо указарц утахын, харгы ус указарц ауахтамыз. Уагыкалеит. Ауадакэа утахуп, иабоит, уангы саргы хуадаоха, ашталартацэка шэымамкэа шэеиларханы шэхамоуп. Хэычызатэык думоуп, уи итегыгы аишыцэеи аихэшэцэеи имазар упшэмеи уареи ишэтахымкэаны шэыказам, аха раазарта атып шэазыпшызар акэхап. Ига, дад, иурто ауадакэа. Укыпцаха уанааилак, уеынеитыхны уцы ушэалароуп, стаца ишылтаху лыоны еиллыргалап, Батал хэычы ишитаху дтэап, дыхэмарып. Уани сареи арака хэказааит. Сара макэана снейтацлартэ сыкоуп. Уаргы уаахылапшлап, – уахык данааи, днаиртэан абас иеихэеит.

– Итыц бзиоуп. Амшынгы иазааигэоуп. Бара ибдыруеит иахыкэу, – Сима лахэ днапшит ускан Синат. – Еуан Пантулиди иуадакэа алсхит, алапшра азин ансырта.

– Схэычы имышэхэи казыпсаз, хауа гэакэа хэа иахапхэазоз аурым, унапала иахганы аешелон итаужыз иуада схэычы дыонасаазарцу? Уи калашэа амазам! – ама-меикэара налэатэеит Сима.

– Адокументкэа карцахэит, мшэан... Иара дхауамзи, тэымуаоык иааста хара хэоналар еихагы иеигэеишэап...

– Уи ауп шэкэыбгыцкгы захэиохоу, игэи кацаганы душэтызаап, убама?! Мамзар, уахык димбар ичхауазма х-Батал, уажэи дышцакоу хэагы антэны бгыц хэычыкгы хэаимышэтыц умбазои. Уи иуадакэа хрыоналарцу? Икамло усуп.

– Апсны антыцынтэи иааганы иронартэит егырт итацэыз аурымкэа рыонкэеи руадакэеи, ишэымуазар, Еуан иуадакэагы урт нарыонарцап, – доагылеит Синат.

– Папа, арт хуадакэа Хэлыл иахтома? – днаидпалеит Батал.

– Уи дарбахын? – ихы ааишышыт, дааччашэа аакаицан.

– Амна ихэыпатэоу, амна, хгэыларантэи аоны цака кэадла зыстол ртэны ихэыпатэоу Хэлыл, дузымдырзои? Аконфеткэа ситалоит.

Зцаарала Сима дналзыпшит Синат.

– Хгэыла ионы ацака ахэ шэо дыоноуп Халыл хэа Нартбак. Аинститут далгеит, аус иуеит, анаука даеуп, заочно хасабла аспирантура дтоуп, рхэеит. Ихы аарылхэхэо архивтэ кьаадкэа дрылатэоуп. Дышпарыцхасшьои, уада хэычыкгы дакэитны иоуам.

– Нас уи сара дабасусу?

– Дуусуп хэа аума, аха итбаау уадакэак хаур, хуадакэа урышьтал хэа иасхэахьан, уи ауп Батал дызеу.

– Ари сани саби ирзынхажьырц ами.

– Сара цьарггы сцазом, азэы ихак сцацагылом, насггы дхацэтэмыуаохындаз, – мап лкзеит Сима.

– Анс схэан, ижэуам, арс схэан, мап, уаха икаспари? – дгэан, аценцьыр ахь днаскьаны даагылт.

– Ара хэакоуп, цьарггы хцазом, анаука аусзуо Нартба ф-метрцшьыркцак далазозар, хара ара хэаламзари, ахак хэа-талари? – лхэычы даашьтыхны шыталарахэа азал ахь днеит Сима.

Синат дтэан дынкахэыцуа, ҕымт-цсымышьт. Иан лыблакэа кыдырхало атуан дацапшуан. Сатбеи иакэын уажэы зышьтыбжь мыргазакэаны, тынч-тынч илеиоеиуа ауада ионаз.

– Ишутаху, дад, хара улацш усггы иаххуп, хааихалартэ хэакоуп, – ааихэалон зны-зынла.

Уахык, абжыаапны ааста, заа ионыка дааит Синат, шэкэык иоыпршьны.

– Халагап, Сима, – ихэеит, агэалакараггы иенубаало, абгьыцкэа ааихиршэшэан, – бара бырцаоуп, сара сцаоуп. Баншьцэа рбызшэа бдыруеит. Ари акыртуа нбан шэкэы ауп.

– Ари аоыза ашэкэы апшаара уадаоуп уажэы. Ишутахыз ухэар, абиблиотекакынтэи сара иузаасымгоз, уа ихамоуп итацэахны.

– Иуадаоуп, бхэахт. Меигзарахда итыжыны Апсны иаар-геит. Шака бтаху га. Хайхаб икынггы инаганы ишьтарцеит ирацэаны. Акака хайтеит уа аус зуа апсуаа зеггы. Иаарласны апхьареи аореи шэцароуп, ихэеит. Нас ацэажэараггы ибзианы ианышэымпа, аусура шэамаххуеит, ихэеит, абас

и́коуп а́закэ́ан, и́хэ́еит, а́курскэ́аггы а́ады́ртуе́ит, и́хэ́еит. А́ха сара уа́хь сшы́мныкэ́оз и́асхэ́еит, а́оны ды́коуп уи а́бызшэ́а сзы́рцаша, схэ́еит. А́жэ́акала, бсы́рехэ́еит, – ла́фшэ́аггы а́кы на́леице́ит.

Е́суаха са́атк-са́атк Си́нат а́цара и́лырцон Си́ма, иа́рггы дта́о бзи́аны и́хы ааи́рцшу́ан.

– А́хэы́цкэ́а ра́кэ́зами, да́д, а́еа бы́зшэ́ак а́ла а́цара и́алады́ргаз, уа́ра узы́кэшэ́еи на́с? – и́гэы на́мзо ди́зцааи́т Са́тбеи.

– А́ихабы́ра ры́дца на́гзатэ́уп, Ста́лин ду и́бызшэ́а цатэ́уп, рхэ́еит, уи уа́о дза́гэ́тасу́ам. Уа́гэ́тасы́рггы А́нцэ́а иуа́неишы́ом, са́б.

– На́с са́рггы и́сца́роума?

– Уа́ра ма́п, а́ха ума́та хы́мпца́а и́ца́роуп. Уи а́школ дта́лар и́дырца́п.

– Уи сма́та хэ́а узе́у, цш́зала, а́хэы́цкэ́а и́оуртэ́ дка́лар, у́рт рхатэ́ы бы́зшэ́а а́кэ́ымкэ́аны а́еа бы́зшэ́ак а́ла и́еи́цэ́ажэ́о а́ра и́ка́лома, да́д?

– А́еа бы́зшэ́ак и́збан. А́цсуа́а а́кы́ртцэ́а и́рхылцшы́троуп хэ́а ры́мшэи а́кы́рту́а нау́ка ау́сзуо́цэ́акэ́ак, уи да́кэ́шахатны а́шэ́кэы тшы́жы́и А́цсны а́напхга́ра и́руа́зэ́ку а́ни Ка́ранба ду? Ус а́накэ́ха...

– Уи зы́жэ́ла зы́цсахы́з хэ́а и́зе́у и́оума?

– Сы́жэ́ла сы́цсахт, и́хэ́ама, сы́жэ́лацэ́кэ́а уа́жэ́оуп иа́-ны́каста, Ста́лин ду и́бызшэ́ала а́цара за́хамца́ри, и́хэ́еит хэ́а са́хауе́ит. Да́гыиаша́зар ка́лап, уи а́дузза и́бызшэ́а хэ́ынга́хшы́ома...

– А́кгы сэ́еилка́ауам, да́д, сара сга́захазар ка́лап.

– Уга́замха́зеит, са́б, уа́ра уга́захазар, ха́цсуа га́зеткэ́аггы га́заха́ма? И́рфо́уа су́запхы́ап ута́хызар. Иа́хэ́о умбо́и, – а́стол и́кэ́ыз а́газет а́ашы́тхит, – а́жэ́а «а́жэ́ахэ́» а́цсышэ́азамза́ап, «а́мохсно́ба» а́кэ́заап и́иашо́у, «а́колнха́ра а́хантэ́ао́ы» х́хэ́аху́ан, и́иашо́у «а́колмеу́рне-а́та́вмцэ́домаре́» а́кэ́заап.

– А́ссир ухэ́оите́и, да́д!

– А́кы́пцх иа́хэ́оит, сара са́кэ́зам, а́закэ́ан иа́хэ́оит.

– А́нцэ́а сры́цхашы́а, – а́шы́тала́рта ауа́дахь дны́она́лт Са́тбеи.

Уахык зны, хэыцрала деипатэы дааит Синат. Ичкэын дзымтэо, дзымгыло акы дшаргэатеиуаз аниба, дизцааит аб:

– Иухъеи, дад, акы угэы ицхошэа узбоитеи?

– Акгы, саб, саапсоуп, заагы сышъталарц стахуп.

– Какалк иркы, Сима баба, дкарахеит иарггы, – ихэан аб, зцаарала уаха дыхтамккэаны, ишъталарта удахъ дыоналеит.

Синат данышъталоз Сима иналыдитеит уатэазы иформа матэакэа уантаны излырхиарц. Лара игэалтон лыпшэма уажэапкысгы даапсаны данаалоз дынтахэахаа дшыцэалоз аипш, уаха дшызмыцэоз, лассы-лассы дшынахэахэуаз, акы дшабылуаз. Инахэахэымтак иакэыршэаны дизцааит:

– Узмыцэои? Иухъеи?

– Ыы?.. – ихэазшэа иун, атзахыы ифы наирхэит, дцэамхъазшэа лырбо.

Ларггы уаха даламцэажэеит. Ашыжь дтаханы дшыцэаз анылба, иусура дагхар хэа дшэан, длырфыхеит. Дгылеит иара, ажэжэахэа акэымкэаны, тынч-тынч, мацкыа-шыацкыа иееилеихэон. Лара уи цыалшыон. Ас дмыццакуа лымбацыт, есымша дыццакзаны ддэылцуан, ател изасны цхыбжьонла даныргалозггы солдатцас аамтацк иалагзаны иееилеихэон. Ускан уабаци хэагы дизцаазомызт, дашыцылахъан азы, иусура ус ишыказ лбон.

– Мшэан, иахъа ариакара апсшьара узтеи? – илзымчхакэаны днаиазцааит, иееилахэаны асаркыа иешадирхалаз анылба, иаацъашъаны.

Ашыжьтэи амра ашэахэа итасаз асаркыа иалцханы Батал хэычы иеаччон. Уи иблакэа зны иааиртуан, аха ашыжьтэи ацэа алтра ицэуадаоын. Сима длырфыхарц дафын, лара лусураггы дагымхарц, ианаамтоу ахэычбаххэыгы дылгарц.

– Абри ипеипш азы! – ихэеит Синат, днеины Батал иблакэа днартагэзны.

– Ыы, иахъашыжь ахакэитра умазар, ххэычы ипеипш иатэума? — даахэмарит Сима.

– Сара еихау акахы схы дырхозар, схэычы ипеипш аицъхара иатэуп!

Каранба икны даныоналоз, итээз истол даназааигэаха, диашахэцэага даагылан, иаргъанап ихы инадикылеит:

– Амилициа амаиор Синат Гэланба!

– Бзиала уаабейт! – доаихацгылеит егы. – Сузызыроуеит!
– нацитейт ашьтахы, днатэо.

– Еилкаатэкэак сыман, ауаажэларратэ уск азыхэан,
снашэацэажэарц сааит, – уажэы инапкэа ивацсан, аха
диашахэцэаза дышгылац дгылан.

– Утэа, – кэардэык днахьирцшит.

– Апсуа милат ирызцаароуп сыззааиз.

– Изаманами, – иблакэа еиха иаатбаахан, иаашэазызаны
рытра интагьеж-нтагьежыт (апсуа зцаара азбахэ шааиа-
халак, ицэа даатрыхтшыаалон уи ескынгы!).

– Сара тыц хараык сыдыргалеит...

– Зынза ишыахэуп, – ипсы ааиган, иблакэагы ицшшэгы
ртыц ағы иааиуа иалагеит.

– Сшэазцаап хэа акэын...

– Уеизгы?

– Галау араион акны амилиция реихабыс ухашьтуеит,
ихэеит, хминистр снейцхьан... ужэла анцэамта еитоукуазар,
ихэеит...

Каранба даахэыцит. Иара икны дзааи, мшэан, ари? Иара
ижэла Каранбазе хэа ишыкайцахьоу идыруеит азы ауп, аха
атакс иеихэари?

Абгьаахэа икалашакэаз зегы ихы иаатеигзеит: «Ишу-
таху» хэа иеихэар, уашьтан дахьхэыр, Каранбазегы сан-
иазцаа, исабжьеигеит ихэар, ужэла еитак хэа Каранбазе
исабжьеигеит хэа инарылеитцар калоит (иказшыа издырам,
ихэыцшыа гэеимтацт, дкылгэгэа дабаизааи ухэарауазеи?!),
уашьтан ацыхэтэа шыкало издырам.

– Уи, хэарада, ура иуусуп, уаха азэгы иус алазам, ура
уоуп иазхэыцша, аха иудыргалаз цэггазам, – еапшыртас
дымкцэкэаны даацэажэеит Каранбазе, идыргалаз иусура
акэу ижэла ацсахра акэу ицэггам еилкааны ианмырцшуа,
ахы ахьурхалакгы ицо.

– Ибзиоуп, иеилкаауп, – доагылеит Синат, ихэыцракэа
ицэеилаханы. Аха дандэылц, дук мыртыкэаны зыкны днеиз
иажэакэа иара дырхымцо рцакы шыақэиргылеит, ужэлагы
псах, иудыргалазгы унахагыл хэа, дышиашазгы атыц
идызгалаз икны днеит.

Уи дтэан Синат инеира иеазыкатцаны дазыпшызшэа,
деикэхапс, ашырхэагы днеихацгылан инапы ааимихит.

– Аиҳабыра рахъ исыпхъаны сыкоуп, сындэылтырцгы егысыгмызт, аценцъыр ахынтэ угэасымтазтгы. Сара сахъ ушааиуаз дырны сузыпшуп.

– Итабуп, – ихэеит, ихэеи аалаша-лашан Синат, аминистр абрскак дахыизелымхау гэхэас икацаны.

– Нас? – дцааит иарггы, Синат иѣанцшыларала иитахыз атак шиахауаз агэра го.

– Сақэшахатуп! – наиаѣеикит.

– Азамана, Галау араион амилиция аиҳабы аоыза Гэлан-базе. Уеаыкацала умацзура ҕыц ашка ацара. Уажэазы абзиаразы! – дындэылтцит аиҳабы. Уи инаишьтарххуа абарца дыбжъаланы днеиуан иарггы.

Галау араион ацентр акны изалырхыз, цшь-ҕыкны иказ ауада ацапха анидыркуаз дахыпцакны дцааит Синат.

– Арт ауадакэа иахаагаз аурымкэа ма атыркэцэа зыѣоныцыз роума?

– Мап, – ихэеит араисполком ахантэаѣы, – ари, зтыпцаѣы уааиз дзыѣоназ ауп, иара, Акэака усура дахыиаргаз ауадакэа иртеит.

Иахаз акыр дартынчит, Сима леапхъа уи азын едныхэак ахымоуа азын. Иус днахагылеит Сима лкны ишихэаз аипш, агъарахэа. Сима лхэычгы ларггы уахъ ииасит. Лара, уака араион ацентр библиотекакны атып лоуит, пытрак ашьтахъ уи аиҳабысгы дкалеит. Батал хэычы ашкол аталаразы икэра ааины икан, ашкол ахъ дрышьтит, аха рускэа ирцэгъо иѣааихеит.

– Сара уаха ашкол ахъ сцазом, – иан ашкол ахынтэи лусурахъ данылгоз маза-аргама дцэыпцахауа илеихэоз, иаб данааиггы аѣынаирхеит.

– Икалеи? Ихъи? – Сима длызцааит аб.

Батал икышэ хэычкэа еимахэа-еимахэо, илагырзкэа аахаддылеит.

– Зѣыбымтуазеи?! – инакэыргэгэаны ипшэма деита-налзыпшит.

– Иара уиазцаа, – агэамтра аныпшуан лыбжы. Нас, лхы лыкэжъ акѣаорахы дныкѣалеит, лхаца лылахъ дынтамырц-шзакэаны.

– Сара ашкол ахъ сцазом схэеит, – неитеихэеит Батал, илакэа цырхэны адашъма дышьтапшуа, – уа исзеилымкауа

бызшэак рхэоит, рыбжькэагы дууп, исацэхауазар акэхап...

Синат идырит икалаз. Ишьнел ааишэхны иныкнеихан, даацпакны шэкэык аацэрыгеит.

– Уааи, Батал, – астал днадтэалеит, иааигаз ашэкэы еихыр-пхьо.

Батал уи дышнахэацшызтэкэа, ишьтахька деихеит:

– Абри афызацэкэа ашэкэы уакагы исыртеит, ана сышэкэытра итоуп, иану сзеилкаазом.

– Сара иусырцоит, Батал, анбанкэа, ажэакэа апсышэала иеитаганы иуасхэалоит...

– Арахь хаауган, ахэычы дхаркыалеит, – даагэамцит Симагы уажэы, дара рахь дааскыан.

– Ибхэо сзеилкаауам, Акэагы ахэычкэа кыртшэала ацара дырпара иалагахьейт. Апсны зегы ашколкэа ркны уи абызшэала ацара шыакэдыргылахьейт...

– Уа ма иидыруаз агэыла хэычкэа дрыцны ашкол ахь дымцаларыз, еиха хгэы тынчын.

– Аракагы дрышыцылап ифызцэа.

– Аха иддырто абызшэа изцомей?

– Ахэычкэа зегы апсацаами, мшэан, Галау антыцынтэй иааны инхаз рхэычкэа рыда. Ашкол антыц апсышэала иеицаажэалап.

– Галау антыцынтэй иааз хэа узэу рхэычкэа гыршэала ицеажэоит, ашкол акны иддырто акыртшэа ауп. Зынзаск рхы еиларгеит ахэычкэа.

– Ибхэахт. Хара ххэычы изын мацароума ара ауадафракэа ззыкоу, агырцаагы рбызшэала акэымкэаны кыртшэала ирцароуп.

– Аха урт акыртцэа хэа ауп рыештаргалахьоу!

– Ыы, сара сыжэла шцакастей? Акыртцэа хэа хцафракэа ззыками сыжэла анцэамта апсахра змааноу?

– Амшэ афы анарахалак, ашыабыста ыцаны итацалазом, ура зэы аазрахаз улахэлабга уцоит, – акэыфрахы деитаныкэалеит Сима.

– Ибхабырштын азакэан ашыапафы сышгылоу, амчра ахатарнакратэ мацзура сшахагылоу. Уи азакэан ахатоуп амчра сытаны абрахь саазышытыз, баргы аамта кыафк

иалагзаны хатыр быкэны, абиблиотека аихабыс бказцаз, – ибжы еиха-еиха ицэггахон, дгьежьюа ауада дахьыоназ.

– Ахэычы думрыфеыхан, алым аицш ухэааны, уара амилиция реихабыс арахь уаазышьтыз убжыггы дакэгэгит хэа ауп сшыкоу. Ххэычы ақыртшэа ирцараеы сара ацхыраара кастоит, саншыцэа рбызшэа ибзианы излаздыруала, аха хгэылацэа рыбжафок агырцэоуп, сызларацэажэалари рбызшэа сызхэомеи?

– Ибцаанза тырцманла брацаажэала, дара ақыртшэа рзымдыруазар.

– Уамашэа икоуп ари уеызеушыаауа «узакэан»..

– Ёыбымтын! – даатгыланы дныоныцэааит Синат.
– Ибхэо закэу бдыруама? Насггы амилицияа реихабы иуадакны? Амчра ахатарнак икны? Сталин изакэан уао дзавалазом, абырцкал икылхуп, акэызбара азэггы азин имазам, азин азэггы истом сара схатаггы, снапы ахыназо Галау акалакы араиони ркны.

– Хабзкэа аатахуцэар, ацэажэара хакэыцып Баталггы сарггы. Галау араион акынггы зеггы рыбзкэа аатухыр, уаразэк уцэажэалап, дара узызыролап. Уааи, Батал, – лхэеит нас, икыпшэыпуа акэакь ахь цэара икэагылаз рхэычы инапы данкны астал ахь дааго, – сара иаарласны уи абызшэа усырцоит.

– Ашкол ашкаггы бсыццалом, нана, есымша?

– Суццалоит уашыцылаанза.

– Арцафы алинеика лымх нас...

– Алинеика лкума? – даатгылеит Сима.

– Илхээз анысзеилымкаа, схы дасит иахьа уи ала...

– Ишца? – атэара зеазыкхьаз Синат ибжыггы нтигеит. – Араион амилицияа реихабы ихэычы линеикала ихы иасуану?

– Уеыртынч, – даанылкылеит уи Сима, – зегь шэызеу даушла аусура, уи арцафггы илцахьазар акэхап, алинеика шытылхзар, уацэы дсыцшаауеит, ахэычы дызцоуггы дналасхэап, уара уеаанкыл...

* * *

Сатбеи ипхэыси иареи Акэа иаанхеит, изыоназ ауадакны. Амла реадыркуамызт. Иара, изымцысуа аиарта илаз ипшэма лымацура уамазакггы ицэуадафомызт. Ларггы

дгэактэ́кьо ды́камызтазы, дцэажэо дышэтан, лхатагы́лгэы
имыреы́гырц ажэабжы́кэа леихэон, аха ианакэзаалакгы́
уи лахь ирзо́мызт ры́чкэын дахы́з-дахы́ааз Мсыгэ
изыхь а́кытан иахаты́р каханы ишы́каз, насгы́ уи
зыхькы́аз. Инарцаула́тэ́кыаны иха́тагы́ издырамы́зт
вба баа́цсыс ажэлар ихтны́ркыоз, аха игэы зызоа́кэоз
ра́цэан. Ичкэ́ын и́казшы́акэа игэа́цха́тэ́кыогы́ дау́кахыз,
уеизгы́ иага дхэы́цыргы́ иаарты́тэ́кыаны ифе́икуаз
хэа акгы́ ихахы́ изаа́гомызт. «Аза́кэан – за́кэануп, –
дна́зхэы́цлон уи, – дава́лангы́ ика́ицараны ико́узеи?»
Абри ала игэы ижы́жэон, игэы ика́жон. Игэ́алашэон Сина́т
данкэ́ыцшы́з, ама́цура́кэа рахь дне́иаанза «а́чкэын б́зиа
духы́лцны ды́коуп, Ан́цэа ду́зиаа́зааит!» – хэа лассы-
лассы иши́дныхэ́алоз, аколнхара ахантэа́фыс даны́карца
ашы́тахь ры́хкэа ларкэ́ны, рыла́цш ши́цэхьаркуа́з е́ыла
даны́рцыла́лак, а́кэы́цма рцы́лозшэа, имба́разы абна
ишасуа́з, айбашы́рахы́нтэи даныхы́нхэы́згы́ хантэа́фыс
дшы́карымта́з. Зны́-зы́нла дры́згэа́уан урт иуа́ажэлар.
Абас дыхтэ́а-ццэ́аны, деи́цхы́тта ика́лара урт иры́ви-
бо дала́гон. Ахантэа́фыс дка́рца́зтгы́ и́цста́заара а́еа-
кала акэ́ын ишы́шы́акэгы́лоз. Ийба́ц, дзышы́цыла́ц икы́тан
дынхо́заарын уажэ́гы. И́цхэ́ыс ды́чма́заа́фызаргы́, ха́уа
цкы́ак ма иле́асларын. И́чкэ́ын а́кыта иашы́ашэ́алоу азэ́ы
дааи́гарын, бы́ста цхак рзы́зула́шаз, иа́ргы мфе́идара́к
усгы́ иааи́галарын, иуа́ажэлар дна́рыла́тэо, дна́рыла́гыло
ды́казаарын, уажэ́еи́цш ды́нта́хауа, ачуа́нкэа ры́ххо
акэа́ора ды́кэ́алары́мзт... аха иаа́г.

Ды́ндэ́ылцны а́кала́к дна́лалон Са́тбеи, аба́хча́кэа ркы́н-
гы́ дна́тэ́алон, даале́и́фе́и́лон. Уахь игэы а́нфе́ы́гылak, ао́ны́ка
дхы́нхэуа́н.

– Иуба́зеи, ура, уахы́ныцы́цыз? – длы́рца́ажэ́аларц азы
дыхта́лкуан ачы́ма́заа, лха́ца да́нааи́лак.

– Акы́мза́ракы, зегы́ шы́ка́ц и́коуп, – ихэ́он, адэ́ы
аны́кэ́пшра гэхы́аага́ны и́каз ачы́ма́заа лахь.

И́тахза́мызт адэ́ахы́ и́каз лахты́рак иба́заргы́ лара лахь
ахэ́ара, лгэ́ы цша́ауа да́анхар хэа дшэ́аны.

– Сина́т иеи́цш зчы́нкэа цырцы́руа́з азэ́ы ды́збеи́т пхы́зла!
– ихэ́аларын зны́хгы́, лгэ́ы иахэ́арц азы́н.

– Уи змаануу удьрууу, уара? С-Синат арт афымш руагы даараны дыказар калап, уи ауп! – дгэыргъаны лхафы аалашон лара.

– Ибдырит, дмааижьтеигы ипуазеи, уажэшьта иаамтацэ-кьоуп иаара – днаскъаны акэардэ дныкэтэон.

– Смата дааигарушь? – дтауан, Сатбеи уи идырырц ихэтэзшэ.

– Дышцааимгахуеи, амеша ааигэамхеи, Батал ихы дакэитымхой, – лгэы ааиргэгэон.

– Ее, уи сеидроу. Синат ихы дакэитымхар? Сима даалгар иуасхэои акэымзар, – даагэжэажэон лара. Нас инацылтон: – Иараби, Асовет мчра иара ихагыламзар, псгахак змауа дубахьоу? Азакэан ихы накэимтар иуамеи?

– Азакэан дахыпархэа дымшэои!

– Уи схэеит хэа исымдыргэышьои ахэынтқарра амац шиуа, – длыриаشارц далагон ашьтахы.

Араион амилиция аихабы ус даудыртэахуа... Синат иныбжъаршэны даабжъысны иани иаби ибалон, еихаракгы Акэа еизарак, ма иусура иадхэалоу уск рцыхэала данаалоз, аха шамахамзар, тынч уахык-фаха даарылапхъаны дзыкалазомызт. Ус ирзаанеаслоз Симеи Батали ракэын. Уртгы есмчыбжъа аашъа рымамызт. Ианааилакгы, Сима лани лаби рахъгы днабжъымсыр, Батал днадылмырбар ауамызт азы, ртацеи рмата хэычи зака ртахыз изырмацаажэоны рбон, аха уахъ бымцан хэа лахэашъагы ыкамызт.

Синат есымша деилахан иусурафы, иара ихэашъала, иускэа нцэара рыкэзамызт. Аха апыхэтэантэи аамтакэа рзы гэфыцърак изааиуа далагахъан.

– Амаиорра сзахымсит, арахъ аамта ыкэха ицоит, – ааиыцкъо далагеит аоны дахъааиуазгы.

– Нас уи азын икоуцараны икоузеи? – дизтааит Сима зны, ус анихэа.

– Икоуцахуеи, акгы. Есены хазфыц, иаабац-ихахац... Игэыцэагахеит.

– Иухэаз хзеилымкаазеит, Батали сареи, – ахэычы ихы аалшьшьит Сима.

– Хтыс ыцк калароуп, уафы ихы златигаша, ичын иацызпаша.

– Аа, – даазхэыцшэа калцеит Сима. – Уеизггы уиггы хара
иахзеилымкаауашэа збоит.

Аамта цон ус. Сима уамак леалалгалацэомызт лхаца иусу-
ра. Баҭал апсшэа анафсанггы ашкол акны идырцоз абызшэа,
данцэажэоз иналацашэа ихы иаирхэартэ акара ицахьан. Уи
Синаҭ игэы тнагон.

– Бара боуп изыбзоуроу, Сима. Уи абызшэа бара иахьыб-
дыруа иарласит ахэычы ирцараггы, – ихэон, игэалакара
бзианы аоны данааилоз. – Арака апсуаа реипш агырцэаггы
нхоит, пыхьашэа иаахьаз, уажэггы Гыртэылантэи нхарахэа
иаауа рацэафуп, ртафара хахьзом, убаскак бзиа ирбоит арахь
иааны анхара, рарзахалкэа снапы анрыцасолак, игэыргьацэа
апаспорттэ стол ахь иццакуеит. Сарггы азэы бзиарак изы-
касцар стахыми, исыруадафозом. Дара, абзиара рзуур, ацкы
акацашьа иакэшэоит.

– Аа, уи акэзаап зны-зынла уцьыба узамеигзоггы, –
дааччеит Сима.

– Нас, таацэа гэартак ара хакоуп, Акэа акэзар – атахмада,
хчымазаф, шака уадаф хамоу бымбои. Аха, уи акэым исхэо,
изхысхэаауа, егырт апсуа районкэа, аеа милатк ахьрыла-
нымхо, рхэычкэа ирцэуадафхап иртэым абызшэа апара.
Иззымцаз тыцны ацара иафызаап. Акэатэи хаихабы ихаихэон.
Аколнхараггы ауаа атахыми, ихэеит. Диашазарггы калап.

Синаҭ абас агэалаказаара бзиа иманы дцэажэон, иформа
матэа ыцкэа рыла аеелахэараггы дафын.

– Уабацои, мшэан, уусура мшы нымтэазеи? – днаиз-
хьацшит Сима.

– Адца ыцц, – ихэеит иара, днацпыхэаны, ддэылтырц
ашэахьггы ифынахо, – аполитикатэ цакы змоу адца ыцц!
Ушьталаны уцэар калома? Анапхгара ататэуп, иеиёкаатэуп!

Имапуратэ машьына «Вилис» ашта антыц игылан.
Дшынталазцэкэа аввы аахган инатрысит. Убри ауаха, уи
«Авилис» араион зеггы еимыркёо икэын. Акэантэи инашьтыз
иара афызцэа амашьынакэаггы иарггы, ашьыжь иубар
иузымдыруа акэын ишыказ, убаскак ахэынцэа ргэыдтэалан
– шака азтатэакэа иртысыз, шака жра иртахаз здырхуада,
аха иаакэымтцакэаны ныкэаран изеыз. Урт иртатэаз ауаа –
амилиция аформа зшэызггы изшэымызггы рылакэа такэаха,
рышэцатэкэа цэашьны, икараха, ацэа нарыкэауа икан.

Араион ахи атыхэеи ирылыргаз апаспорткэа еизакны акы иакэырцан, иаманы Акэака ицеит. Синат амилиция аусбарта аёапхэа амашына даатыцын, итыц ахь дынхалан, абнацэ атэыёеипш, ихахаза икэгылаз ател ааирцэиит.

– Иаарласны аминистр сияцэажэартэ икаца, – ател зыбжы аатыёыз апхэызба иналыдитцеит.

– Аёыза аминистр, – арапорт кайтоит Галаутэи араионтэ милиция аихабы Гэланбазе, – Синат уи днаиациажэеит.

– Шэйдца нагзоуп апх иалыршаны. Араиони акалакы иаланхоз апсуаа рпаспорткэа еизакны инашътуп.

– Афырхаца! – бжы гёаёак ател иааткёоит атакс. – Мызкы аёныцкала апаспорт ёыцкэа хартэаны ирзынахтиуеит, ишкыртцёоу нарбаны!

Синат доагыланы асаркяхь днеит. Иаха ахэылпазы иёны дандэылцуаз ишыейтаз ибатинка цырцыркэа ахэынцэа иаганы икан, ипхэыс иуантаны ишэылтаз иматэакэагы цэашьын, иеилажэжэа-еилацпы ичынкэа руак акны аецэа жыцэ инавакны ишэытазтэуаз хэынцэа кэапк ахьнакэтэаз, иадшэыланы иакэгылан. Инацэала уи аакэхит: «Абри атыпаны, исзыкэгылоу иаёызоу аёа ецэа жыцкыкэгылароуп, «аёыза аподполковник» хэа сусзуоцэа сацэажэалартэ аипш. Уи канацароуп хэа сгэыгуеит иаха хеигзарак камцакэан сызёыз сусура. «Афырхаца» хэа баша исзимхэеит уи хаихабы», – игёы даатахэыцын, дзызхэыцуаз ачынкэа ижэоа иныкэлазшэа даакэагчагын, иёынеитцыхны иаагыламтазы уаё быргык дааёналеит. Уи ицацакэа хыдышышь иёан, ихтарца ыркэакыаны ихан, иныкэсхэаз палтакэаёк ишэын. Ацэа жёпа иалхыз имагэкэа рышьтыбжэ аниаха, иааёналаз иахь дынхэапшит. Уи абырг харак ихаёы цага данаёапшы нахыс гёалак ааиёенибаалеит. Илакытакэа узыртапшуамызт, убаскак итылашыцаан, ипшшэы ихыгга дыкан, аха уажэы-уажэы мцак неибакэа инеиёыкэлон.

– Ихэхэзеи, хзыниазеи, дад, хпаспорткэа халганы ижэгартэ еипш? – ёааитит уи, шыжжыбзиа-хэлыбзиа ыказамкэаны, дахэааёналаз илабашэа неипышыцаргыланы. – Уара икоуптаз адцалоуп, рхэеит, уусзуоцэа сара стаацэара рпаспорткэа зларымырхыз.

– Сара адца сыман исеихау ркынтэи, – итыц ахь днеины днатэеит.

– Измаануи уи, ирхэо цабыргума?
– Ирхэои? – ихы дѳаханы днаитцапшит.
– Шэацсуаазам, шэпаспорткэа ирну иашазам, ириашаны, шэышқырткэоу анцаны ишэзааргоит, рхэеит.

– Иуазхэада, апаспорткэа шэылызгоз роума? – даа-тицааит.

– Мап, дад, урт ракэзам, аха ажэлар ирмахауа акгыы ыказам.

– Сара исусу сеихабацэа рыдта анагзароуп, шэара, хара хадта нашэыгзароуп!

– Нас, хабз апсышэала имкэуа акацарагы дцалоума ишыкало?

– Шэыбз азэггы ишэымихуам.

– Илтахцэазар еиха еигьми, ахатэ бызшэа ахэара азин анамоух?

– Ыы, Галау араион ишэыланхаз ауаа рбызшэала шэрацэажэо збахьеит, убри ала шэрацэажэалоит – уаха акгыы.

– Хара хтэала ицэажэода нас?

– Агыршэа – Бериа ибызшэоуп, ақыртшэа – Сталин ибызшэа. Урт абызшэакэа хрыгэтасып хэа аума исоухэарц угэы итоу?

– Икахажьюама нас, хара хбызшэа?

– Уи сара исыздырам, ихартэ адта нахагзоит, – астол дыкэпшуан.

Егьи данымца, иара акнопка днакэыгэгэеит. Иааѳналеит ѳыцъа амилициациа.

– Абри абырг иѳныка амѳа ихаштит, игэшэ днадыргыланы шэаа, – адта наритеит.

Нак-аак имахэаркэа аанкыланы, дындэылыргеит.

Мызкы аапхъаны апаспорт ыццкэа рзишарц адта иоуит. Аха уи уиакара ирццактэыз усны ибомызт, ихатыпуаѳ идицеит.

– Удтанагзахоит, аѳызааподполковник! – иеааидыцсаланы адта идикылеит ихатыпуаѳгыы.

«Аеа дта гэгэак соур, аполковникра сазхэыцыртэ скалоит», – иусуртатэ удаѳы даалеиѳеит Синат.

Уи нахысгыы адта ыццкэа мачымкэаны иоулон Синат. Иагынеигзон хьахэхьачарада. Галау араион акны зеггы

деицырдыруа дкалеит. Ихэатэггы акыр пхылнадон, ихата иихэозггы неимыгзар иузомызт, адца нитаны иназмыгзазггы уаман дзыниашаз. Урт ашыкэскэа рыла агыршэаггы акыртшэаггы ицеит. Абык иахасабала, Батал ацара ахыцоз атаацэа реизарацэа раан, арцаоцэа абжыагарацэа икарцозггы акы ицхраауашэа ибон урт абызшэакэа рцаракны. «Шэхэыцкэа аонггы апсышэала шэырмацэажэалан, нас еиха ирзымариахоит акыртшэа ацара», – рхэалон урт есизарацыцхыаза. Ацыхэтэантэи аамтацэа рзы Галау ақалақыи уи акэша-мыкэшеи апсуааи агырцэеи еилазцоахо иалагеит, хэаала издыз Гыртэылантэи иаауаз цымкрада ртаоказы адца иман Синат, урт рарзахалкэа инапы рыкэцара тахак ааинатомызт. Баталггы ицеит урт имодахаз аобызшэакггы. Аоны апсышэала дцэажэон иаб ианимахауаз. Ицкыаны иудыруаиарбанбызшэоухэауиазцаар, иихэарадакэшэомызт, арт ахбызшэак рахэтэ акгы цкыаны ишизымдыруаз ибо дқалахьан. Иаб қыртшэала ичкэын иацэажэара далагон аусурахэтэ данааилак...

– Хаисап еиха иеигыны изхэо хэа, – днатэон игэалақазаара рбзианы.

Батал ихы лаиркэуан, икэфитзомызт, аха даниацэажэалак, аттахэа атаккацара далагон, иаб иаткысггы иеигыны ихэо ицахьан.

– Хэаратахума, ушыхэычыз ашкол акны ухы атацыгэара иналаган, уажэггы иаеуп, сара сацкыс иудыруазароуп! – дыччон аб.

– Саб, шақа игэааны икоузеи абыргцэа? Сарггы сгэааны ауп сшыкоу, – днеицапшит Батал.

– Избан, уара, шэзыргэаазеи абыргцэаггы уарггы? – игэалақазаара шыбзиац ибзиан аб.

– Рматацэа аоныка иргаразы ашкол акны ианнеилак, шақантэ иагьуа сахахьоузеи!

– Иззагьуада, уара?

– Аамта иазагьуеит.

Синат ихағы алашыцара нахсоит, ицымшыкэаггы иблакэа инартахаит, икышэқэа хэац-хэацза иаачит.

– Ирхэои урт, Батал? – ибжыы аалакэхеит.

– Абри еипш аамта хтазыргылаз хэаны, уғы иузтамыгзо ажэакэа рыла ицэхауеит.

– Иавырбои аамта, мшэан?..

– Хматацэа иртэым-ирымаам абызшэа рылазгалаз аамтаггы, ус еипш аамта хтазыргылазггы хэа ауп ишыцхэауа.

– Урт иееим уаауп! – доацкьеит аб.

– Ишцаееим. Иагъуаа кьиақэоуп. «Сбабараа шэара» хэа ххкэа шышыны, харгэыдырхэхэалоит есымша ианнеуа.

Абригъ ихэеит, апенцьыр ахь дыпшуа даахэыцхэыцын «уара сфызцэа уанрывсуа аипш, ицэкэыршапаны ихаосзом!» – игэы интихэааит, аха иаб иахь имырзакэаны: «Обакэа» ахьроуа ртахзам, рматацэа ибзианы ирцозар ауп ргэы иа-нахэо. Хазташэаз аамта ауп изхароу, рхэеит! – нацицеит.

– Аа, жэбома?! – ихы ыршақышақыо Симеи Батали инеимда-аимдо днареапшит Синат. – Исымхэеи урт иееим уаауп хэа? Шэымбои, рматацэа ацара рпазом, дара, аамтеи уи казцази рзы рэы ацэа ахырхуеит.

– Уи бзиоуп, аха, Батал, уарггы урт реипш сгэааны сыкоуп ухэама? – Сима Батал дахьтэаз ахь дааскыаны ихы лнапы ныкэылшыит.

– Сгэаауп, – даггыоагылеит Батал. – Избан, сбызшэала ацара зсыдмырцои? Урт абыргцэа хэа хазеу, рбызшэала рматацэа ацара ддырцозтггы «бакэа» роулазомызт. Сара схатаггы убарт реипш “бакэа” соуа акэын сшыкалоз, нана, бара акыртшэа бзымдыруазтггы, сара бсыдтэаланы исыбмыртчалозтггы. Зани заби уи абызшэа ззымдыруаз рхэыцкэа бжамеамха ашкол итоуп. «Итоуп» схэахт, икакъны ицахьоуггы шакао ыкада? Уи абызшэа рхахьы ианымааи, ашкол нкакъны, рани раби амхыртахьы иахьцо ирыцуп.

– Иуахауоу, уара арпыс, ахамапызара згэы итоу, сабду иихэалоз хэа исахахьоу? – инакэыргэгэаны даацаажэеит, апенцьыр ахь ицегггы днаскыо Синат. Нас, даахэыцхэыцын, пытрак ус иеанкыланы, имашьхэылтц апенцьыр ахышэ иныкэикит.

– Изақэтэуи уи, саб? – илацаакэа шеикэыжыыц иеикэыжыны дцааит Батал, астал икэыз ирцага шыкэкэа еидкыланы ишэыра интацо.

– Ашколкэа хтуа ианалага, ацара дацэшэазаап сабду. Ахэыцкэа зеггы ашкол ахь ианеиха, «абарт зеггы ацара рпар, ххаблантэи азлагара иахатэода?!» – ихэазаап.

– Уи саҳаит, аха ахамапызара сгэы итаны злоубаз ауп исзеилымкааз, исоумхэои ус сзубаз? – шэкэыла иртэыз ишэыра астол иаакэихын, ашықац ахахы инаирххейт, шыжыынза абзиала ихэарц итахны. «Саб игэы цэымкыакэаны хзеилганда!» – ааигэахэт, тынч-тынч ишэыра ашықац ахахы дѳахо.

– Иухы уара, иузааи, уажэшыта ухэычума, абар, ихартэаам абжыаратэи ашкол уалгоитеи? Иахьатэи хаамтазы иакэым шхэтэым, ахэара мацара акэым иагышазгэаатэым, Сталин изакэан зегы рзы ишзакэану уажэшыта ухалагы иеилукаауазароуп, – иеаариашашэа инапкэагы икьон, ишыапкэагы цыарак изынкыломызт аб. Нас, днеин, цатлыкак «Ауадхара» ашықац иаатиган, дышгэамцуаз моашьо, хапыцла иркынааны ахѳа анахиршэа, ахѳа адашьямаѳы икэыркэыруа аѳынаныхан, Сима лшыапаѳынза ианнеи, иаанѳасит.

– Уажэшыта апатлыкагы антаурцэлак, адашьяма икэыркэрааны аѳаарха! – даагэрымит Сима, днаскыаны лнапкэа лзамѳа инадкылашэа дахыгылаз.

Синаѳ ихы ныхареикын, апатлыка неиѳеикит. Ихэда акэыркь хэа абжы гацыпхыза, икыркмыць ладеи-ѳадеи ипо атарцэра дналагеит.

Рѳыцьягы уи ихэапшуан, апатлыка тыкка иаакацаны, акыгэхэа астол иныкэиргылаанза.

– Скрыкы шны ишцаказ, иаасырпсахэейт шыыр-шыыр, анапыларшыра ауатка итнаблаахьан иахьа. «Гусарцасла!» – ихэейт ани схатыпуаошэа икоу Цаланцыхантэи иаарышытыз алеитенант, ачаи цэыцакэа каскасо иртэын. Нас иумжэын ухацазар. Ауатка имжэит ихэо цыышэшьюма дургэаар аминистр илымха дантацаажэо, ауатка шижэуаз удца гэгыгэтайжыит хэа иеихэоит, нас ухы уркиара укоуп уи иѳапхьа. Ууф гэышья! – абасгы дцэажэон, аха ацыхэтэаны ицсы шааиѳгазгы дирдырит.

– Саб Цаланцыхантэи дзаарышты ухацыпуаѳыс, Акэантэи леитенантикк даарыштыр камлазози? – днаиазцааит Батал.

– Шэгэазақэоума уара, уангы уаргы? Ѵыцья апсуаа амилиция анапхгаракны идыргылома, апсуааи агырцэа цытѳыки ахьеиланхо Галау араион акны? Иара чкэына бзио-

уп, рхэит, данаарыштыуаз. Уажэы ухатыцуафыс, рхэит, уаштан, цшзала уара тэанчара уанцо утыц дазырхиатэуп, рхэит. Саргы иазыкацара саеуп.

– Уажэнатэ иархэахэит Галау амилиция реихабыс дшы-
кало, уара излоухэо ала уи алеитенантик? – ашықап днапырцит
Батал, аха еацъара дымцакэаны, дапырымтцэакэа азварак
ашка днаскъаны даагылеит.

– Исымхэеи, мшэан, ишиархэахэоу.

– Уанза иакэым ак кайтар, ишпеизыруеи?

– Иакэым кайтар, рацхъа изхэаша сара соуп, аха исхэазом,
испэахуеит.

– Избан?

– Шэыбзамыкэкэоуп схэан, ижэуам, арахъ закэытэ зпаа-
роу исуто убоит. Иуасхэап иумуазар: иара ихэатэоуп еиха
ихарцо азын, сара мыцхэафохит усқан. Иеилукаау?

– Иеилыскааит, саб. Уара апсшэа ибзианы иумдыруеи?

– Аиеи, – еита ашықап дынталеит аеа патлыкак «Ауад-
хара» тигарц.

– Иаанагои абыржэы итугаз аминералтэ-зы «Ауадхара»?
– егырт реицэажэарақэа зегъы ааныжъны иеаирлахэфыхит
Батал.

– Угазома уара, зынза, «Ауадхара» цсуа бызшэоума? –
апатлыка афыра ахъаныз наимцеикит: – уапхъеи кыртшэала
иану убжыы рдуны?

– «Авадхари» – днацхэит Батал.

– Убома? Иаанагои ажэа «авадхари»! «Учмазафуп» хэа
ауп кыртшэала ари ажэа иахэо. Ари азы ихэшэтэыгоу зуп
ауп уи иаанаго!

– Абри азоуп сызуазцаазгы, ишузымдыруаз здыруан
азын, – иан лахъ дхьапшуан Батал.

– Иаанаго хэхэеи, Батал, саргы ак сахақэахэит, аха цкъа
исыздырзом, хабз еиларымгахэеи, – лфымсаг ишытылхыз
ала апссара даламгакэаны, лычкэын днаизфэлымхахэит Си-
магы.

– «Ауадхара» – ауп иахъзу ари аминералтэ-зы ахыцыцуа
атыц. «Ауад» – зыхъзу циаа жэлоуп, «хара» – иаанаго ари
атиаа рацэаны, аеакала иаххэозар, иханы иахъамоу атыц
ауп. «Ауадхара» дыркынаан, «Авадхари» алырхит, дара
рбызшэа ахэошэа икарцеит! Нас умгэаан шэхэеит шэара.

– Иудыркэо убауоу! Хачкэын царауаохаргы иудыруа-зеи, иан дикэхшоуп, – днеин, ихы дааханы лхы инадылцеит Сима, аха дшылхыхэхэоз анылба, лхы дцоаханы диеацшуан.

– Иуазхэада уара, абри аипш амцкэа? – днеины адиуан дныкэтэеит Синат, ибга нкыдцашэа.

– Умилиция матэа ааушэыхныуеаарласзауаатэар, уанацья-лымбеит, угэгы ахымшэазеи уахгы-еынгы ишушэыз? – аепныхэа наитаны, ларгы лааигэа игылаз кэардэык лыг-ныкэылкит Сима.

Уи, адиуан акны дахьтэаз абжа ааимехеикит. Ишьяпкэа еимыртага, иуатэа шэпакэеи, ижэоахыр еасакэеи, ихае кьякэеи ичынкэагы анрыцла, дьтбаазахеит. Амала, бзи-арас имаз, имгэа кылшышь дыказамызт. Уажэы Сима дахьихэацшуаз, лара даниццозтэи иплан-исахья днарыз-хэыцит. Дкалаза, изара еихытаруа, аеархаипш дгылан ускан. Уажэы иахьицлацэаз, деилакэаха дканатан, дкьяе-пылтыксахазшэагы лбон. Иара, ипцхэыс иалхэаз хьяасгы имкзакэаны, Батал иитаз азцаара атак дшазыцшыз мөашьо, илацш уи икэкын.

– Жэаха, – лхэеит Сима, лычкэын ашьқац акэакь да-хьадгылаз ашка днаскьян, лхаца дизыцшуа, – ашкол акны атацэа реизара аныказ, схынхэны сшауаз ыцья абыргцэеи сареи хайкэшэеит, хаймөалацэазаарын. Гыршэала исацэа-жэо иалаган, аха сара акыртшэоуп издыруа анысхэа, дара, уи абызшэа хаздырам, рхэеит. Ашьтахь хаилибакаакэеит. Иацсацэазаарын. Уара у-Сталини у-Бериеи ракэыз цьюшьома зызбахэ рымаз?

– Нас? – абгьяахэа дналызхьяцшит.

– Амилицияа ракэын ирызхымгоз. Ихакэызцаз хара дхаз-дырам, аха рхэеит, амилиция нахакэлан уахык, хпаспорткэа аахамхны ирган, хмилат еитакны инанцаны, апаспорт ыццкэа ааганы иаахзыршеит, рхэеит, Галау араион апсуа хэа итаоу уао дыказамкэаны иаахалгеит, рхэеит. Хачкэынцэагы Апсны антыцынтэи иааны ихаланхаз ртыпхацэа аарго иалагеит, хматацэа ракэзар, ранацэа рбызшэахы иаган, харгы гыршэала храцэажэо хаатагылеит, рхэеит.

– Нас, уи абызшэа ратэарымшьои? Бериа ду ишибызшэоу рзымдырзои?– ибжы ирдуцэомызт уажэы Синат, иара

апаспорткэа рцыхэала хыхьынтэй адца шиоуз нас, Галаутэй амилиция адца ихата ишритаз ухэа ибжыы ладыркэуан..

– Уи сара исыздырам, аха ирхээз ауп иуасхэо, агыршэа хцеит, рхэеит, арахь, акыртшэа хзымдырзо акыртцэа хэа хтароыхт. Хзыниазеи, мшэан уара, хэа иуазыруеит.

– Уигыы збызшэоу дырзымдырзои, нас, изыруазыруазеи?

– Иауоу, мшэан, иубызшэам мчыла иудыргалар? – илыз-цъашьатэшэа дцаауан Сима.

– Мчыла акэзам, хаалоуп. Авожд двождуп, имилат шыта-хамхыр калома? Уи анзакэанха, Асовет закэан зеггы иах-зеипшзароуп.

– Аха, мчылоу? – еитанеиёалырхыт.

– Хаала... Икамло акгыы ыказам... – ибжыы итеггыгы иаармачшэа, дагыацымцкыазакэаны атак кайцеит Синат, адашьмахыы пшыртас иныкацаны.

– Саб, уара уоума адца кэзцаз, уара уами нас, амилиция ирейхабу? Сара изысгэаламшэои уи? – Батал изцааракэа нцэазомызт.

– Ускан уара итеггыгы ухэычын, – наияталкит иан.

– Уара иуусу, Батал, – ибжыы аамеыгхейт уажэы Синат, сызуазцааз атак ахэароуп. Узжыада умхэои, нас аминералтэ-зы «Авадхари» ацыхэала?

– Азэггы симжыазеит. Амц ихэазом апсуа бызшэа хзырцо харцафы, Акэантэй иахзаарыштыз. Жэаха Ритцака ныкэара ханигоз, Ауадхаракагы ххеигалеит. Убра ихаихэеит, «ауад» зыхьзу ациаагы хирбеит.

– Абри сара Асовет милиция араионтэ кэша аихабы сыю-ны, Асовет мчра аёагылара цысны иказаап, сара исзымдырзо, ани ацеи рымчала! – ибжыы дуцэахан, дцапашькны доагыланы азал дааёоналеит Синат. Пытраамтак инапкэа ишътахька иеиларшэны, аёёа рхырго длеиёеиуан. Нас, ибжыы аармачшэа, ихатагы даатгылашэа инацицеит: – Ианызцо акы хаёны цъара иахышыақыргылам Анцэа ицъшыоуп, мамзар, шэаргы саргы хантахэахаа хдырзуан! Сыёны арт роызцаа ацэажэаракэа рцыхэа ццэароуп! – инапы ашырхэа иаайкыит. – Уи шэырцафы хамабжыысшэа икоу, ицэажэашьтыбжыкэа исшэырхақаз рыла, хвожд диёагылоуп, шэара, уи иихэо хазцазгы хвожд шейёа-гылоуп... иеилышэкаауоу?...

– Уи дтактәуп, уара утәала, аиаша ахьихәаз азы. Уи шәа-дыршыцылахьейт ачын ҳараккәа узыкәзпаз... – лзамоакәа тыцәраауа даақацшьхейт Сима.

– Уи бара дбашьазам, дагьбтынхазам! – ағара аалых-иргеит.

– Аиаша зхәо ижәлар дагьрашьоуп, дагьртынхоуп.

– Баншьцаагы бырғагылоит акәу, бымч закароу гәамта-закәаны?!

– Саншьцаа срыдгылоит ианиашоу, ианиашам сызрыд-гылагәышьом. Уаниашам ухаҗагы сшуғагыло гәоумта-заци?

– Акыртшәа бзымдыруазтгы абиблиотека беихабны бзы-каломызт... убриггы мап ацәыбкуама?

– Аиаша аиааирц азы иатаххозар, абиблиотекагы ка-сыжьуейт.

– Быгәгәазо цыбшьоит, бымбои!

– Саб, ҳарцаоы итакракәым, игәацәыхьак уара уганахьала ианиаҳа, сара уара сучкәынзам, – апенцьыр ахь иёынеихейт Батал.

– Сзинкәагы сымышәх шәнеилаланы уаха, – адиуан деитаныкәтәейт аб.

– Уеааилыхны ушьтал, упсы ааитоукып, еиха иузеигьуп, – инеиёалырхьит Сима.

– Сара еснагь сыхиазароуп, зымац зуа сыпсадгьыл исышә-напаз аматәала сеибытаны.

– Арт ачынкәа уаароуп, саб! – иаб иахь дхьамцшзеит апа.

– Умака аапуртлар, упсы умгози, уеикәәхәа узтәоу, – азал акынтәи ашьталарта ауадахь дныоналеит Сима, ашьталара ишаамтоу илырдыррацы алашарагы ырцәаны.

Аиартакәа кацаны данаахынхә, еиҗах аеыпцхә алашара на-лырkit. Батал дахьгылац апенцьыр дадгылан дымкәацазо.

– Ушьталарта ауадахь узымцои, ацәа уамкзаци? – днаид-гылеит иан.

Иара ғимтзеит. Синаҗ ихәда ахырхәа абжыы аагеит, ихы ахьынкыдитаз дыцәахьан.

– Нана, сынтәа аа-классктәи ашкол усгыы салгоит, ицә-гьамкәангы салгоит, уи азын бгәы ртынч. Исылшоит сцара иацысдарц. Аха аеацьара сҗахым, Акәатәи арцаоратә учи-

лишьче сашэца, сырцаохарц стахуп, салгар, ацара зсырцо аиаша расхэаларц стахуп. Сабдугы ихала уака ауадакэа дрыонахейт, игэгы аасырфыхалап, саргы ацара сцалап, – иан дналзыцшит.

– Уанду цсаташкэакэа лыцсы антэзгы, арахь ашкол дташэца, харгы азэы хэа хнаихэамцшлари, лхэалон, аха уабду цыбаас ухэзимтеит, уанду усгы дызцысуа дыкамызт. Аеакгы иакэскын, аха урт ргэы иалсырхэа сшэеит, ргэы сзамысит акэымзар.

– Уи закэи, нана?

– Сара сангы сабгы рыкэрафэы инеины рхала аоны ионамхеи, шакантэ исархэахьоузеи шэхэычы дахзаашэышът ара дтахцап, ацара ихарцап хэа, аха егырт кажьны урт рахь усыздэыкэымтеит. Цшзала уалга ихартэаам абжьаратэи, нас арцафратэ училишьче утахцап, ус анутахха.

– Урт сабдуи сандуи аиаша рдыруоушь? – длызцааит.

– Иарбан азы?

– Хбызшэазы икоу аиаша?

– Икалап. Саб абриакара амацзура хараккэа ныкэигахьан. Уабгы Акэа рацхьа атыц изызыцшаазгы иара иоуп. Икэра иахьынзахэтоу иназаанзагы иусуракынтэи ихы дакэитыртэит уажэы Апсны имодахаз, уаб дызхыбаауа абызшэа уздырам хэа вбас итаны. Аха ажэак ифьциршэом, далацэажэазом. Уи алацэажэара камлацэкьозар калап, уаб ихэоз умахауаз. Сара аус ахьызуа абиблиотекафгы иаартны уи азэгы далацэажэазом.

– Ус акэзар калап, нана, – ишъталарта ауадахь ифьнеихейт.

Синат адиуан акны дыцэан.

Апх ууаза ицон. Иасуаз апшацэыцэы ада шытыбжыы уахэазомызт. Аонкэа зегы рыкны алашаракэа ырцэаны ишъталахьан. Амза атахамтазы шакэыз моашьо, ашэшьгы нацхраан, адэахы ула ацэыршы таркуазар иумбо илашьцан.

* * *

Аапынрахь инеиуа ианалага, ашколхэычкэагы мчыбжык апсшьара анроу, Симеи Батали Акэака иаарц ртаххейт. Уи азин Синат ианрита, Сима мчыбжык хэа аусуракынтэи

дрымтит. «Авилис» интаиртэан, итаацэа Акэака иааигеит Синатгы. Аха руада ашэ ыттарбака иаркны ианырба, Сатбеигы ихабар аныкамла, иаарцэымыгхеит зегы. Ауада ашэ аартны иахыюналаз иаггырбеит аю-уадакгы ицкыашэкыза иеилырганы ишыказ. Агэылацэа ирархэит анышэынтрахь сцоит, сныкэыпшып хэаны дышцаз Сатбеи. Уи иаанагоз Мсыгэ изыхахь дышцаз акэын. Ирдыруан лассы-лассы уахь ацара хтакны ишимаз ицхэыс дганы анышэ днатаны иаахынхэижэтеигы.

Синат иан данцсы, иаби иареи аймак роуит:

– Акэа даажып, анышэынтрагы ааигэахоит, лассы-лассы анеира-аaira хзымариахоит, – иаб иабжэеигеит ичкэын.

– Уи икамло усуп, – ихэеит иаахтэаны аб. – Схатагы санцслак, уахь сыжэгар ауп, Гэланаа ххатгэынкэа рахь, ларгы уа дызжуеит.

Синатгы иаеимкит иаб иихэаз, амала, уи аахыс иара ыынтэка рыда анышэынтрахь дзымцазац. Аамта имазамызт уахь ацаразын. Шаkantэ игэы иташэахыаз итаацэагы аашытхыны даины, иабгы амашына дынтартэаны, анышэынтракынза инеирц, уимоу, шаkantэгы аехэара каипахыаз абрыгь-абрыгь амеышаэны хдоит хэа. Ускан Сима илымаз аайдгаланы ачыс калцон, уи рацхэа ианихэаз иаалхэаз акониак надлыргылон, алумаат хыккэа нацылцон, ланхэа лхатгэын акны лыхызала иныкэлыргыларц. Аха Синат дта ыыцк наиоуны дама ицон. Ихэло ианалагалак, ацэа-цэашь икалтэз наркны, ланхэа аишэа налызлыргылон. Убри ала иааилгон.

Сатбеи апыхэтэантэи ашыкэскэа рзы уахь ацара бжэеимыжэацызт, ыымш, хымш, мчыбжык уахь данцоз агэалаказаара бзиа иоуан. Ижэлантэкэа днарылапхыа-аарылапхэон, акыта жэабжэкэа иахауан. Убарт иуаажэлар ргэыблра мацаразгы уахь ацара хтакны иман.

Уажэгы уахь дцаны дшыказ анеилыркаа, гэыгьрак нархапан, ирыцэтынчрацэаханы, икэит-шэитуа иааилахеит атаацэа.

– Бабаду иахь хцап, папа, машынала, – иргэаламшэоз акы игэалаиршэазшэа длахэыхханы ыааитит Батал.

Ачкэын ишибоз иаб ихафы лашарак ныкэлан, дагыыа-гылеит.

– Аа? – лхатей лычкэыни инеимда-ааимданы днареа-
цшит Сима, Батал иихээз лгэы итихэаазшэа даакалан.

– Хцап, зеггы уи шэтахушэа збоит, сарггы цэгга изым-
бо акынза сгэы азцеит, аха хцаны, иаарласны дхама арахь
ххынхэыроуп, уаха Галау сусурафы скамлар ауам, – дрыкэ-
шахатхеит.

Аены амра цхон..

Ркыта ианалала, еиха длахёыххеит Синат. Анапш-аапшра
хтеикит, иидыруаз атыпкэа игэы рызхьяауа далагеит.
Ишнеиуаз, амоа аёыкэан игылаз иеипш-еипшыз аонкэа
инарылагылеит.

– Арт аонкэа зеггы зеипшуи, папа? – дцааит Батал.

– Уажэы ара инхо цыхъа зны Гыртэылантэи ихырцэаны
иааргаз роуп, – атак ныкаитеит.

– Нахъхъи Галау хыхынхо уахынтэи иааны инхаз
рацэаоуп, арти урти рбызшэа аооума?

– Рбызшэа аооуп, – иеаарееины даатэеит аб, инеираны
иахъыказ атыц ахьяаигэахаз азы амашыына атыцра иеа-
зырхио, – аха излеипшым ыкоуп.

– Изла? – аздааракэа итара дакэыцуамызт Батал.

– Арт хырцэаны иааргеит.

– Еггырт?

– Еггырт хыдмырцэазеит, рхала иааны инхеит. Гыртэыла
ахэаа иадымзи, ирызгэамтазакэаны ацсуааи дарей ааилан-
хеит, рбызшэакэагы неилазоеит.

– Абызшэазын ацсуаагы агырцэагы, Галау акалакь
иаланхо, ргэы азтам, – аби ацей реицэажэара лыгеналалырхэт
Сима.

– Ыы? – апхъа дахьтэазынтэи ишьтахъка даахъахэит
Синат.

– Уртггы ацара ххэычкэа изладдырцо хара иахбызшэам,
рхэеит, артггы ус рхэеит.

– Асовет еидгыла аооуп, – ихэеит, инапггы днаоахашэа
Синат, – авожд ибызшэала зеггы хцэажэозар еихаггы
иеигын. Шэымбой, – деитаахъахэит Синат, – хыкэкыс иха-
моу, хазкэу амоа аооуп, хажэа акуп, ус анакэха, бызшэак
ала Кавказаа зеггы хцэажэозар, еихаггы еигъхон.

– Ари уаб, иеихабцэа иаархэо зацэык ауп ихы инташэкэа

ицо, хара баша гэйбган иахтоит, – лычкэын днаихэапшын, дааччеит Сима.

– Сара скомёар иашазар, хбызшэа зырхэанчо сызидгылом, – аёаирхеит Батал.

– Аа! Убаскан ауп уанкомёар иашоу, – деитааччеит Сима.

– Хааит, Анцэа ифынтэ, – аныкэцао ихы наикэикит Синат, Геланаа рнышэынтракэа ианынарыдгыла.

Амашына анаангыла, рыхоыкгы аатыцын, изааиз ахатгэын рхы азырханы рёынархеит. Уахынтэй ианыхынхэ ишиашаз амашына итамлакэаны, инавагыланы ианапшыаапшит. Геланаа нхон ана-ара, рыштакэа тбаатыцэза. Зыкны инеирыз акэын ирзымдыруаз. Иаб зыкны дкаларыдашь? Сима лзын зегьакакэын иахънеилакгы. Инткааны азэггы длыздырамызт, иара, игэы унтапшны уцаажэозар, цьарггы анеира итахзамызт, дтэымуаохахъан. Ара далцны данцазгы, дабацеи, дызцазеи хэа азэггы дишьтамцазеит, уажэшьтаггы тэымуаоыс дыршьахъан. Уи азырхакэангы, дхамбааит хэа ажэа изырцхахъан Галаука усура даниарга ашьтахъ. Уи иахэаразы инарышьтыз, азынаказы днахыкэша-аахыкэшо далагеит, аха Синат даёеикзеит:

– Сзыхдыркёо аиаша стахуп, – ихэеит.

– Иуасхэап ирхэацёкьаз, сара сыцхаражэхэаоуп, – дналагеит уи.

– Ааи, ааи, аиашоуп истаху, уи здыруазароуп, сара закэанда акгы касымцацт, – илахъ ааикэцаны даатэеит.

– Хажэла зхызхыз, иахъарнахыс дхашьам, рхэеит, изу-цэыззагэышьарызеи, – иаартны иеихэеит.

– Рыблакэа хымтзац сыжэлантэкэа, – ичхара хыпны дцаажэон ускан Синат, – хвожд ду ибызшэахыы аиасра хшаёу рымбазои, рхэычкэа ашкол акны иддырцо дара ирмахазои. Атэым жэла сыжэласымцеит сара, хвожд имилат рыжэлакэа рынцэамтак ала исыпсахит сыжэла антэамтаггы. Уаха акгы...

Уажэы, ари анигэалашэа, азэы ионыка анеира акэым, абра дахыгылоуггы ижэлантэ иреиуоу дибар, ицэа дын-тазытуа дкалеит, сагырзеилкаауам хэа ицхъазаны. «Саб дахыкоунтэй даапхъаны, уаала хэа иасхэап... убри ауп...» –

игэы интхэааны даапашашеит, игэы иаанагаз зланеигзашаз акы избарцы.

– Хаз ицаз руа дзычкэындашь хажэлантэ рахьтэ?

Сима лахь дынхьацшит дзызхэыцуаз уи акэызшэа лырбо, нас ирбага нацэа наирххеит ахатгэынкэа дукгы инарцэыхарамкэаны адэхэыцш агэта алэатэ зхылцуаз акэацэ ыыц ашка. Уи аштэ хкаан ахэажэ быцала ишшыз гэарала. Итагылаз акэацэ хэа хэзеу аон хэычы, шыамханынза инахаракны, ацэтэ шыака шэпакэа зцагылаз, уигы хэажэбыцала ишшны ца жыцэкгы авагылан. Аштэ инацшыны, инеилагэа-ааилагэоу гэарала итахкааз адэаза, аббы ахга тракторк ыкэланы ипнажэон.

– Сара усазцаауеит, азэыр дыздыруашэа, абарт сыжэлантэкэоуп, сашыцэа роуп хэа исурдырхэома зныкыр? – лгэы намзо днеицацшит Сима.

– Шэсышыталаны шэаама, сбабараа! – Сатбеи ибжыы халалза иарахаит.

Зегы уахь инацшит. Сатбеи дааиуан ахатгэынкэа злахкааз абаа лых кэырша даваланы. Ицаца хыша-паша илашьтын уажэы, зны-зынлагы инхьацэиуазшэагы убон, дгэыргьацэаны икышшэкэа ахызеихамыргылоз иахкыаны икэацкэацон. Ашла злапсаз ицымшыкэа реоужыны иахыказ, ипацакэеи урти еикэеытны иеибарэыхазшэа, иаатрыслон. Дара идрымбалацыз усуга матэакэак ишэын, жэытэ мака пак иблуза иакэфахэаны, уи иахынхалан акадифа лых кысак ахы еимарчыхэны, ихэацза, ахч тата хэычы асахы атаны. Зцэа зхыдды иказ хэызбатрак икэнын, хэызбак штэз моашыо амсатэ хэы тыхэхэо. Данырзааигэаха, иеигэышэ апынцэ анышэ ианныцаиркыакы, икамхакэаны аеааннакылеит. Иара, игэы шгэыргьаз моашыо, ихэфы ихаччо, дара рахь дааццакит.

– Саб! Угэы бзиоу? Ушцаказоу? – игэы пшааны днеипылеит Синат. – Уанахамба хушыталан... – уажэы иблакэа ипхэыси ичкэыни ирцэицэахуан Синат, илабжышкэа шхаддылаз димырбарц, ианбыкэыз абаскак уангэыблэыз хэа изырымхэарц азын.

– Са... сара исыбаргэызеи... – илакэа аацэаакит Сатбеигыы.

– Сдада, бышцакоу, дад бара? – итаца лхы днагэзын

имата иахь иёнынеихеит: С-Батал, уабду дукэхшоуп... – дааигэдыхэхэалан дааникылт.

– Бабаду, уарггы сарггы хайцшуп, бабаду, сарггы ақыта бзиа избоит, – дыцэрышкэаза иацхьа даагылт Батал, иабду данаауишьт.

– Хай, уабду дукэхьшааит, усымбеижьтєи зынзаск уарпысхеит, – лассы-лассы ипаца инацэакэа налшыуа, аеыгэ-еыгэ дыччон уажэы. Нас рыхоыкгы лапшыла иааимидан: –Тэымцъара шэйдсыргылазом. Мап, мап! Цъарггы... Аоныка ауп шэахьнасыцхьо, шыыбжьон хэа абыста зун икнахауп. Уалыр жыцэк ахы аахыхны иаазган жэаха Акэантєи, хэешъара рыхэса акапуста сзеитцарцеит. Уамашэа агьама бзиаггы аиуит. Акэыд уажэшьта ижэхьеит, иаразнак исчацоит, ирфаны исызнажэгахьаз ашэхакэа арахь иаазгеит... – Сима ихы налыкэикит. – Арыжэтэ ауп исымам, аха гэылак икны сныдыххылар, иситоит...

Сатбєи дцэажэонацы, рыхоыкгы дцэашъаны ихэацшуан. Нас алфатцэхылтцаз акэацэашка днарацгыланы иёанынеиха, еихаггы ицъаршьеит.

– Саб?! – даатгылеит Синат, зцаарала ихаёы тэны.

– Агэылацэа, нас хашьцэа сыцхрааит, – ихэеит ицкэын иахь даахьацшын, аха даанымгылазакэаны зышэ кьакьаза иаартыз аон хэычы ашка ихы рханы дцон, – исыцдыргылеит, агэараггы сыцакэдыршеит.

Зеггы еилкаан. Сатбєи икэацэ цшза хэычы ахь дцон да-нычкэыназ аипццэкьа ишьамхкэа царны. Дара, неихьыс-еипысуа ишьтан. Акэатєи руадакэа ркны ианааилоз «дах-цэажэит» хэа ргэы иззаанагалоз дабакоу.

– Убома? – ишьтахька ицкэын иахь даахьахэит Сатбєи, – аёар аицагылара иаёуп. Аибашьра ашьтахь ас аипш уажэада икамлацызт. Абант, ашкол ахьынтєи иаауа ахэычкэа зеггы ххабла иатэуп, реихараоык хажэлантэкэа роуп.

– Ахбыццэа мацоушэа збоит,– иеицэхасуа, иеихэмаруа, ршыкьбжы нымцэазо иаауаз ашкол хэычкэа днарзыцшит Синат.

– Ахбыцкэаггы ыками, аха ашкол зшьапы алызхыз рацэаоуп, уахь ус рымамкэаны икалеит...

– Избан, саб?

– Дара ирыбызшэамыз ала ацара рзымцеит. Зхала итыщыз дубап, итырцаз дубап... Хабз хеыхра иаёыми цьоукы. Ахэыч-кэацэкья идурбо рымтар иабацои, аха ажыцэца акгы рзыкамцеит, ххатэы бызшэа хамазааит, рхэеит, аха иалоухи, ируам.

– Мшэан, хвожд ибызшэа хадшэымгалан рхээр ауама?

– Хвожд моу, уи иаб ибызшэоуп хэаггы рхы итагалала, зегьакоуп дара ишыртэым иаанхоит...

– Убжы рмач, саб, иухээз аеазэы иумырхан...

– Уара ухы хьчала, сычкэын, сара исурхуеи.

Синат уаха җимтит, аха игэхы аайкэычцеит: «Издырзом... Издырзом иара дызуаны дшеикэхархаз Чэхмати сареи... Ускан иара дызыр, сарггы сишътаргалон, уажэггы иара дызыр сарггы сшыпхастартэуа издырам. «Ухы хьчала» ихэеит...»

* * *

Синат ичкэын Акэатэи арцафратэ училишьче дантеица, Симаггы Акэака дааит Галаутэи лусура шытацаны.

– Сима, бара уака бус ула, Батал хара хкны дыказ, хэгэггы ааирёыхалап. – Сима лан даара илтаххеит ус.

– Бара ара быказар аицшцэкья анапы идахкылоит, бара быоны быказ, бусурта кэацза икоуп ақалакь акны. Синатггы дууаза уаха аоны даагээрло дзыкабцарызеи, – инациргызит лабгы.

Батал уи еихаггы деигэыргъеит, иандуи иабдуи ркны аан-гылара ицсеипш ибон, аха Сима дакэшахатымхеит, Батал длыманы Акэа ю-уадакны ирымаз акны даагылт.

– Ахылацшра шэыгсыжърым, шэарггы уажэшьта ишэыл-шом, – лхэеит лара, лани лаби илабжъаргаз атакс. – Зегь акоуп, мышкызны арахь ххынхэыроуп, – нацылцеит ианылхэоз.

– Арака Сима ареспубликатэ библиотекакны аусурта атыц лыртеит. Уи аиуракны цыбаа цэгьакгы лымбазеит, аха рыцхарас икалаз, акэша аихабы лтыц ыкоуп хэа илахаз ашка неишья лзыкамцеит, Галау араионтэ библиотека аихабыс аус шылуаз ала ашэкэкэа аёёахэа ицэажэо ишлыщызггы.

– Мшыбзиақэа! – дныоналеит аихаб лкны Сима.

Қыртшәала атак калцеит егы, дагылазцааит иара уи абызшәала:

– Акры бҕахызма?

Симагы акәша аиҕабы лтыц тацәуп хәа лаҳаны дшааз лхәеит зкны дгылаз лыбызшәала, усс илухьазгы налзеиталхәеит.

Аиҕабы лыблақәа аалхаччеит, дкәатапсатаза даакалан, инацылцеит:

– Абри абызшәала акәын ишалагатәыз!

– Аха сара сапсуоуп, уи спырхагазар? – дцааит, лгәа-хы еикәыччо, аеа ажәак нааны илаҳар, инеиматәаны дшындылкьара леаазырхианы.

– Уи акгы амазам, – лхәеит егы. – Иаарласны акыртшәа зымхәо апсуа дкалазом, нас урт зегы амацура рахамто халагар ауама? Хбызшәа анырца, атыпкәагы рахтароуп. Аказы сбазцаашан, – Сима леаалзааигәалтәит аиҕабы, – излабцазеи хара хбызшәа, уи дырцара ианалагоз бара ашкол балгахьан сыцсымзар?

– Сан дкыртуоуп, Қарттәуп. Санхәычыз уахь аанҕасра сылгалон.

– Саргы Қартынтәи саашьтын абиблиотекакны аусуразы, аха уажәшьта аратәуп. Ара хатца сцеит, сзыццараны сыказгы Қартынтәи арахь усура данаарышьт. Изласахауала, бара хара бахтәуп нас, бҕахәшьацхауп. Шака сылшо сбыцхраарц стәхуп, аха, бымбои, ара аеакгы ыкоуп, рыгәра ганы зегы исызрамхәо, бара хара бахьахтәу азы ибасхәоит, зыжәла «ба» ала интәо акәша аиҕабыс дыкәахмыргыларц хархәахьеит хаихабацәа. Егыс, тыцк ыкоуп, багьаласыргоит. Нас, хара бшахтәыцәкьоу уртгы ианеилыркаалак, акәша аиҕабрагы боуеит. Иныжь барзаҳал, уацәы усура баауеит.

Сима лҕы лзеихымхуа даанхеит, аха ларзаҳал уахь ина-лыркны даахынхәит.

Батал Акәатәи арцаоратә училишьче акны «ацсуа кәша» дтәлеит. Уака апсышәала изыхрыжьуаз матәар зацәык акәын, ахьзгы ахьызхаланы излаказ убри ала зацәык акәын, егырт аматәаркәа зегы қыртшәала иддыртон. Батал уи абызшәа бзианы итаҳьан, ашкол рацхьа дантала инаркны апсуа бызшәа аматәар зацәык ада зегы уи ала иахьырцоз азы. Ацаракынгы дхәыдамкәаны дкалеит. Амала данталоз, иаб

даара дшэон ичкэын дызтамлар хэа. Аусшэкэкэа ралатара аамта ааиуа ианалага, Синат дааит.

– Ицхраатэуп, ас хей-хнапи еикэыпсаны хазтэарым, – ихэеит аб, Сима лахь ихы наирхан.

– Изла, папа, апышэаракэа сара сами изтиуа, узла-сыцхраауеи? – дизцааит уи захауаз Батал.

Симагы лхата зцаарала днечицшит.

– Икоуп моаки, иманшэалоу. Упаспорт сзааги, Галаука изгоит уажэазы, саанза ушэкэкэа алоумгалан, уареи сареи иеицалахцап нас.

– Избан, папа?

– Упаспорт сыцсахуеит аёыц ала, уи сабжьеигеит Акэатэи сеихабы.

– Ыы, оымз роуп итуа апаспорт згеижьтеи, уажэы ишпа-хапсахуеи? – ицьеишён ачкэын.

– Уи апсакра сара сзын удаора калазом, апаспорттэ стол снапаёоуп иахьыкоу.

– Аха, избан?!

– Сыжэлала утазгалоит. Апаспорт анугоз усмазцаазакэа-ны ухала уцаны икоутеит, сыжэла шыкасцаз еицш уара ужэлагы кастарц акэын. Шэацхьака хэа шэхэыцзом уангы уаргы. Нас, ианаашэдыггэалалак, ижэдырырц шэыкоуп. Ахы, уажэшты шэоыцагы шэхарала сара уажэы убри сашьталар акэхеит. Уталара еиха имариахоит ус ианыкаста.

– Ужэла Гэланба акэами, папа? – дагыоагылеит Батал.

– Акэын, аха, ашьтахь Гэланбазехеит!

– Избан? – илакыцакэа цшэаауан Батал.

– Угэы ишпаанагои, Галаутэи амилиция реихабыс сдэыкэзпаз сыжэла Гэланба ауп угэхэуама? Маап, цым, Гэланбазе ауп. Ус икапатэуп уара ужэлагы. Сара идсыр-капартэ амч сымоуп уа. Уи, уара ацарагы унарцоит, уаналгалак амацура бзиагы унатоит. Уани уаби ескынагы хумоу цыумшыааит.

– Сара схала истоит ацара, изысдогы рцаоыс скаларц азы ауп, Галау апсуа бызшэа хазтоз арцао иеицш, икоу аиаша ахэычкэа идсырцаларц. Идсырцома, нас, саб ижэла еитеикит амацура иоурц азы хэа?

– Уапхьака узырхэазашоуп сызёу?... – доагыланы ауадаёы даалеиёеит Синат.

– Изыкалазом сара сыжәла аеакала иеитаскырц, бабаду ижәлала сынхоит. Уи иуаажәлар ркны, ижәлантәкәа ркны дцаны дынхеит. Саргыы сырцаохар, уахь сцоит. Хгәылацәа рхәыцкәа ацара дсырцоит, икоу шыкоу расхәалоит. Сара истахзам сыжәла уара уеипш сархәазаларц. «Ацсуа дгбыл, – ихәеит хартәоы, – ицшәоу дгбылуп, ацсуаа ыкәын адунеи анырша инаркны, егәоы иеицаркырц ртаххаргыы иаузом, ус иалаго ацсуа ихәк ихъзоит». Ааи, хабз хәызырц иаеу хадгбылгыы хамеикырц ауп иитаху. Уара уеипш, хазгарц иааиуа азы хзаццом, хажәлакәа ххыхны, хадгбыл тины!.. – Иан дналыдыххыланы дааигәыдихәхәлеит: – Нана, итабуп сара акгыы анысзеилымкаауаз сыжәла ахыбымпсахыз. Уажәшьта сара сымч ақәхоит сыжәла айкәырхара, сашыцәа Гәланаа сыпхамшьо рылагыларә, бабаду иеипш!..

– Уеынкыл, Батал, угәы пумжәан, – лычкәын дылгәы-цахәхәан дахыгылаз ихы аалшышьит Сима.

– Излоухәо ала, Гәланаа сара исашыцәазам сыжәла еитаскзар, мапурак соузар? – ибжыы нтицеит Синат. – Уара макъана ахш укышә икәымбазацкәаны уаахәны усәагылеит. Дудыруама збышшәа уаәагылоу? Икастаз сыжәла ғыц авожд ду ижәла иашыашәалоу шакәу?

– Сара издырырц стәхзам, сызәагылоу иарбан жәлоу, сара истахуп сыжәлатәкәа сыжәлазарц. Схәыцзам уажәшьта, ишухәаз аипш, ахш сахәо стәазам, ахш санахәоз сыжәла еикәхеит Анцәа икынтә, уажәшьта сара апаспорт соухьейт, уара мап сцәуқыргыы, напыла аус уны, исфаша аарыхны схы ныкызгартә икоу ақәраәы снеихъейт, ацара сызтамлазаргыы.

Сима лылагырзкәа лзамәа иаәысны ицон.

– Азәгыы мап уцәикзом, сычкәын... – игәы аадшааит Синат, адашьмаәы тыцк кылкааны дазцшуа.

– Аха Гәланаа уара мап уцәыркызшәа збейт, амзырхақәа ркынтәи иаапшны харбон бабаду хишьтагыла ион хәычы ашка ханнеиуаз, аха азәгыы дааины ацшәа хаймхәазейт, – илабжышкәа аахаддылейт Баталгыы.

– Уи дара ирусуп, – ибжыы аалаиркәейт аб.

– Ааи, аха ужәла аитакра уабжъазгада?

– Сара исеипшзам, акыр ихаракуп ус кәзцакәаз. Сара сымцаакәаны акгыы кәсымцейт. Ацсны аихабацәа иреиуоу «аду» икны сцейт, сизцааит, дақәшахатхейт. Ихатагыы ус

ччо телла ицэажэоз аминистр, уажэы ари даниба, уигы иеааимаирцахэын, илактакэа ныпиршэааит.

– Абзиараз, уашьтан хайцэажэап! – иаарпшканы телла дзацэажэоз инаиеихэан, атрубка ныкэицеит.

– Хвожд ицсра зегы хэхэдакэа хнаеит, аоыза аминистр, – ихэеит ионалаз «шыжьбзиа – мшыбзиа» ыказамкэаны. – Ихэцыхэо хэа иудыруеи аринахыс?

– Аилацэара, аподполковник, аилацэара! – доагылан, наф-ааф иеикэа ацыбакэа инапкэа нартакны, даалеиоцит.

– Хишьит, ианацэалымбеит, агэы хакэырханы дхацэеит. Ари аипш ансаха аминут азы сшыфалаз хэа акы сгэалашэом. Счинкэа ыкэсыжэжэарц акы аасыгым-хеит. Истаххеит убартгы ыкэыццышэааны, схатагы апенцыр ахынтэи сыпарц. Ауафытэыоса аамтац зацэык ауп деикэзырхо, убаскан сусзуоык иеааонаимыжьызтгы, изгэагыуан, иахыагы ара субомызт. Хвожд иеацхэа суалцшыа насыгзон...

– Уеааикэк, усцэкэа атаххарымызт, аподполковник. Зегы хэахшыр, иускэа назызода?

– Убри зеааоназыжыыз алеитенант мзышэа иакэымзар... ацсразы егысыхыуамызт аобатэи аихагылакынтэи сыцеит хэа, аха ихызала сгэакырц стахын, ахэшэтэырта стазаарын, сты-цыргы синвалидхарын, аха авожд ду ихызала шакэыз ауаа ирбарын. Абни алеитенант цэыршэага ифыркэара симгырза дыччо данааонала, иччара сзыгэыпжэарахан, сгэы итаскыз сыхнафэит.

– Дыччо дааоналеит, ухэоу? – ишыа-ида анеибархха, икышэкэа аакэацкэаеит аминистр, – Ижэлоузеи иара? – дныоныхааит.

– Абгарба, мшэан, ааигэа алеитенантра зоуны амилиция ашкол иалганы иааз, усурахэа сара сахь инашэышьтыз.

– Арапорт оы, аподполковник, алеитенант Абгарба авожд ицсра дшахыччаз ала!

– Уажэыцэкэа, аоыза аминистр, – икалам аархианы астал днадтэалеит Синат.

Аамтацкэак рышьтахь, арапорт иеихабы инаимтеитан, дцарц ашэахь ифынеихеит.

– Уаагыл, аподполковник! – дааникылт егы.

– Сзыроуеит! – иеынеидыцсала даагылт.

– Акраацуеит аподполковникракны унханы укоуижьеит, аоыза Гэланбазе. Иутахымхари аполковника? Хапсадгыл апатриот ду, мычрала сара исеихабу Каранбазе ааигэа зны, иара иахь снапханы уск азы дсацэажэон, узбахэгы аасгэалаиршеит.

– Ааи, аха, еихау ацара уамкэан иауам хэа соухэахьеит ура ухаа.

– Уи псыхэак уаоы иазиуп... сара истаххар... еихау ацара нагзаны акэымзаргы, хцака курс дырзызырөхьеит хэа ашэжэы уцзар, җарцас иазхоит.

– Иутаххар?..

Абас данцаауаз Синат, аминистр ател ааирцэиит аинститут адиректор иахь:

– Аоыза Хэрцизе?

– Хо, уздырит, аоыза аминистр!

– Судыр сумдыр, умхэыр стахуп! Ауаоы днасышьтуеит уажэы. Уамакгы акэзам истаху, аха ихахэо ауп. Ианца: «Гэланбазе Синат Сатбеи-ица!»

– Уи иаанагои?

– «Атоурых факультет акны х-курск дырзызырөит» хэа нарбаны, умхэыр ааурхоит... Ааи, ааи, хара дахтэуп... – нас ибжыы ааларкэны: – ижэлей ихэзи, иабхэзи иеидкыланы урызхэыщыр, акгы уарымхэазои?

– Иеилкаауп...

– Арака амеханизмкэа зегы аус дсыруеит, аподполковник, уашьтан уанааиуа «аполковник» хэа уасхэарц азы. Уажэшьта уцар калоит ушиашоу аинститут адиректор ишка. Иуито ааганы, сара скалом, аха смазаныкэгаопхэыс илызныжыны уца. Ани алеитенанат арахь дысзаашьт уацэы, хатала сара сышипхэо иахэаны. Дышиашоу дысзааиртэ икаца. Имцхэра, нас сара дузынасышьтуеит.

Мышкэак рышьтахь Синат иуадакэа ркны дахьяакыдгылаз, Батал диқэшьеит, Сима усура дыкан.

– Иаха узбахэ хаман нанеи сареи, саб. Угэхьяагеит, умааижьеит ипуазеи?.. – днеигэыдхахалеит Батал.

– Мшэан, ура устудентуижьеит уажэшьта акыр пуеит, ухэычума сыгэхьяаугартэ. Сеилахоуп, акы шаххэо даеак калоит, уажэы хзыниаз агэакра умбои?

– Икалеи, саб, улахь еикәуп, уабантәаауеи? Бабаду дышпакоу?

– Бабаду ибаргәи, – мчылашәа икышәкәа ааирччеит. – Аус злоу уи иоума, адузза дхапчеит, умбой?

– Ха-ха-ха! Ха-ха-ха! – иныхцаны дыччон Батал. – Саб, уи саргы сгәы далсит, ианхаха хцәуон астудентцәа зегы. Аха, ашътахь, апсуаа хабз хеызхуа ируазәкыз дыпсит хәа ахъз ихырцеит. Ииашоума, саб?

– Иуазхәада ари аипш? – илактакәа аатшәааит Синат.

– Оымыш рапхәа бабаду ибара хаигеит нанеи сареи ма-шшынала аратәи сабду, бабаду игәы бзиам хәа хахан. Убра исахаит.

Синат даахәыцит, ичкәын иччашьа ихафь иааго. Абас ччашьяк иахахьеит авожд ипсра анеилкааха ашътахь. Иааигәалашеит: «зынза ишеипшыз алеитенант Абгар-ба иччабжь!» Алеитенант уажәшъта даманы ицеит ичча-ра, аха ари – ихата ишъа здакәа иртаныкәо ичкәын зацәы ишцаихъуеи? Ицәа даатазызеит, илапш аценцьыркәа рахь инаирхан, адәахъала лымхақәак реадцаны изырәуазу еили-каарц итахны.

– Ссу! – ихәеит, ичкәын иахь. – Иуцәажәашьои, насгыи уагышпаччеи?! Адунеи агәынкыбжьы умахазои?

– Бабаду дхәартамкәаны дыкоуп, саб. Хауеишьара зык наидыржәуеит. Лассы-лассы сыхъз ихәон уа хаканацы, аха зны-зынла сыхъз ацынхәрас, уара ухъз иеашәон. «Ичкәын дыгәхъааигеит», – лхәеит нана ускан. Нана лусурахь уныд-гыл, бабаду дшыкоу цкәа иуалхәап. Сара уажәшъта аучи-лишьче ахь сцара аамта ааит, – аеикәыршәара дналагеит Батал.

– Ааи, ааи... – даахәыцит аб, илапш адәахъы инарханы, – сныдгылоит уан лахь. Аха саб иахь иахъа уажәшъта сызцазом, ашъыбжьышътахь амилиция акәшақәа реихабацәа ирццактәу дцақәак хамоуп, снымхакәаны Галаука сдәықәлароуп...

Апсыжра аены Гәланаа, убас Мсыгә изыхь ақытан, уи иазааигәоу ақытакәа ухәа Сатбеи дыздыруаз, итахра уао да-гымхеит.

– Дуафь халалгәышъан Сатбеи, иахрат бзиахааит, – ргәы далырсны ихцәажәон ауаа ахъааидгылоз.

– Ааи, аха шыыбжъ хышәтуеит, абар, ажәлар иуеишыа-
ра роуп издашшыло, ичкәын дабацей, иаха ара дыканей? –
инеизцаакәон цьоукы.

– Еилахарака иоун дцеит, ицхьейт, рхәейт Акәака, макъана-
ггы дзымаац, – рхәон ишицхьаз здыруаз.

– Иара изууей, аха ицшәма бзиазака лакәзаап, лхы ацъыка
ыкәылхит ариабжъарак, – Сима лыбзарзы зхәоз рацәаоын.
– Имата избахә иҕакзан Сатбей цсаташкәакәа, сара стәы
уи иоуп, ихәон, дырцаохоит, сара сахьггы даауеит арахь
хәа дихьехәон. Иарггы арпыс бзиоушәа аабоит, иабдуггы
лагырзыла дикәабейт, – нацырцон. – Уи имата изы игәы
ртынчны дцеит, ицара даналгалак арахь даауазар, ашта-
гәара изынижыит, аон хәычы кәапца изиргылеит, уажәшътә
иара иеихеихалааит, – дналацәажәейт аеазэггы.

Ашта дааталеит Синат. Аполковник ичынкәа ижәоа
икәын. Цытрак ашътахь Сима днаскьалыцхьейт.

– Ицшзам ужәлар рыгәтаны, уаб ицсыжра аены учынкәа
ужәоа икәызза. Аполковникра утаразы акәызма изуцхьаз? –
дизцааит.

– Ааи. Ишпакасцари, азакаан – закаануп. Исыцхьаны
сганы икәырцеит, ишыкәыз арахь сааит, азакаан уаб
даныржуа аены хәа акрадыруазтгы, аполковникра сытара
иахьа иабакәшәоз.

– Батал ихәда цижәоит, дацәыпхашьаны дыпсуеит...
Сарггы сеицәоуп. Ажәлар «тфу» узырхәап. Шыыбжъонынза
уахьыкамыз азырхакәаны, учынкәа ыкәызза уаакылсит.

– Ишпазури, сыматәакәахәа ара акгы ыкамей?

– Ушьнел ушәых, аапынроуп, ахьта уакрым. Цакатәикәа
ушәыз, аха ачынкәа рыкәхны... Мамзар Батал дыкәцны
дцоит...

Синат ус егьыкайцеит. Ишьнел анишәих, ичынкәаггы
икьител ажәоакәа ианрыкәих, уамашәа доардацхазшәа
рбейт ихәапшуаз, ихәда икәыз ашшаггы о-мацә ижәпазшәа
икалеит. Ауааггы ихәапшны иааилацәкәкәейт.

Галау араион акны дахьнеилакгы ичын ҕыцкәа ирыкә-
ныхәон, ирейгьыз арыжәтә хккәа рыла. Адныхәаларатә
телеграммакәа рацәазаны иоухьан. Аха акы изаламцоз
телеграммак истол икәыз асаркьа цшыыркца иацацаны
иман, илапш лассы-лассы уи инакәкуа: «Ацсны хзыкә-

гэыгуа амилиция аполковникцэа ируазэку, Синат Сатбеи-ица Гэланбазе! Иудсныхэалоит иеихау ачын иуоуз, са-гьақэгэыгуеит уи ахыз уацсаны уахзыкалап хэа! – Лавренти Бериа».

Ари ателеграмма иацхьа иахьықэыз мацарагьы акэым-кэаны, иаарласны акорреспондентцэагьы иднагало иалагеит, агазетқэагьы ирнылеит, жэлар ирылацэеит. Уигьы хазы идырныхэалон.

– Сара дымѡапызгахьан Бериа, зны Апсны дааны да-ныказ. Қытақэак русхэартақэа ркны дынкыдгылеит, Апсны антыцынтэи иааганы индырхаз рыбзазашьақэа гэеитон. Сара, атыцаны иеиѡкааз ихьчаѡцэа ргэыц сеихабын. Хатала сигэалашэоит уажэыгьы! – даахыгехэалон иаргьы.

Синат игэалақазаара еихагьы иеиғханы, мыч ғыцла аусура нап аиркит.

– Азакэан ахызала! – ихэон иара иаахцэаны, опперативтэ усурак анымѡацигоз.

Ажэакгьы имазкуадаз, а-Гэланбазе ихэазар, ииашоуп хэа агэаанагара роуан зегьы. Галау араион ирылаѡхьан, азэи-азэи инеибырхэогьы икалахьан, еихарак агазетқэа ирныз ателеграмма ашьтахь, аполковник Гэланбазе ас ихараку ачын анирта, Кавказ апа ду икынтэи ас аицш адныхэалара анизаа, Галау аицш икоу араион хэычы акны даанрыжьюам, Акэака диаргоит, икэаза икоу тыцкгьы иртараны дыкоуп хэа. Ус шырхэоз ихата иѡакынгьы иахэара иалагахьан амцақьақьаѡцэа.

– Итабуп! – ихы ааиртысуан иара.

Уи, агэра ганы дзакэшахатхозгьы цатгэыда иаукахыз – аминистр ихатагьы хара дирцшуа далагахьан, «аду» ителегра-мма ашьтахь. Уи аус иара дшақэгэыгуаз изыласымхеит, ашықэсгьы ныбжьалеит. Аха ацыхэтэаны, иахьа-уацэы хэа дирцшуа далагахьан иеихабы. Иаргьы зны Акэака аиасра дыхнапазаны иеихаб икны днеит.

– Уажэшьта арахь сшаажэго дыруп, итабуп уи азын, аха удаѡрак сымоуп, – ихы днахашшааит.

– Ихалшо акы акэзар... – днаизхьацшит иеихабы.

– Ѡ-уада хэыцқэак роуп иамоу Акэатэи суада, назаза арахь саниас, сытшэахазоит.

– Уи имариоу усуп, – ихэеит егы, – аполковник изын икалоит итбаау ауадакэа! – днақэиргэыгит.

Синат ичкэын икны дааит. Уи, ацыхэтэантэи ашықэс азы лассы-лассы Мсыгэ изыхька даалон. Уахык-оаха дыз-нымхаргы, даадыххыланы дцалон, ичкэын днаиабжьаны. Батал иакэзар, руа, ртынха, ргэылацэа ухэа дрылацэаны дыкан, аоызцэа ирхаит, хатыргы икэырцон. Арцаоратэ парайурта далгеижьтэи ашкол акны апсуа бызшэа ритон.

Уажэы данааи, дагымтэеит аб, ашта-агэара еимидон, ахэыста дтацшуан. Ашэырцлакэа еипхахаа еитахан уа. Аут-ра хазы итахааны, утратых хкыс иказ зегы уа иубон, ап-хэыс напы агмызшэа.

– Хайцхыгта хкалеит зегы: уан Акэа дынхеит, сара – Галау, уара – Мсыгэ изыхь, – ихэеит Синат ичкэын иахь.

– Сара бабаду ажэа истахьан... Акыта бзиа избоит, саб! – иаалыркъаны иаб днеифацшит. – Уара мышкызны арахь акытахь аара угэы итоума?

– Ахаангы...

– Уеилыскаауеит... Аратэи хашьара урцэыхьахьеит... Сызцааз, иацы хашкол адиректор исеихэеит ашколтэ библиотекакны атыц шыкоу, уа аус зуаз хатца дцеит акалакь ахь.

– Нас?

– Нана лзын ибзиан, даауазар, мап ихэазом хдиректор.

– Сара иаарласны Акэака сиаргоит, еихау атыцахь, ауада тбаакэагы сыртоит амшын азааигэаратэка. Уажэшьта уан арахь дзаарым. Амала ара уамашэа итыц бзиоуп. Уара акы-та бзиа иануба, абра ицшзаза онык узтахаргылап. Уи ауп иахьатэи саара кэкыс иамоу. Иаарласынгы итахаргылоит. Галау сыканацы, оны матэахэума, транспортума аказы уантэи изгар мап сцэыркзом, кэрышькэакгы еидкыланы исымоуп.

– Мап, мап, – абгьаахэа мап икит Батал, – ари аон хэычы сызхоит, ихаооала аеакы хзаваргылом. Уи аус нак-нак хахэацшып.

Асеипш атак иоуз ааигэампхеит, аха акгы ахымхэаакэа-ны дцеит Синат. Иахьа-уацэы Акэака диаргарц, аминистрра-кны итыцгы рхианы ишыказ ауп «Берия ажэлар дышрағаз

аапшит, дагбааныркылеит, икэыртцаз ашырагы нагзоуп» хэа
ажэабж хлымзаах шаафыз. Дызтоу изымдыруа дканацеит
уи ажэабж Синатгы.

Абри ашытахь амилиция аганахь ала акадркэа рызцаара
имцысзо ишыакэханы икан такэаамта. Иара Акэака ииагара
азбахэгы шыахитхеит, иаргы уи цыригомызт, аеазэггы.
Аха дызтынчмызт, игэы хыт-хытуа дыцшын. Ибон аамта
зынза аеакхо ишааиуаз. Уимоу, иныцыф-аацыфны иахауа
далагеит «ацсуаа иакэымкэаны ирызныкэозаарын, рыбз
рехны аеа бызшэак ала ацара дырцара иахыфыз иашамызт,
азы ахышытрахь игежьюеит хэа, рбызшэала ацарагы
иаладыргоит» хэа. Иара изхачомызт убри акны Бериа харак
идуп хэа. Хымш Акэатэи афилармониакны дыззызырфуаз
амитэкэа зеггы рыгэра игомызт, абас уи дыкан хэа иахы
аагара ицэадафын, уимоу, иахақээз данаарызхыцлак,
ихы хьантаза даакалон, ихлахац еилахынхэуа иблакэа
лашыцакуазшэа ибон, илакэа анхиоалак, иеацхьа дшашаза
даагылон, игэытбааза, иблакэа гэыкза. Аха дышнеи-шнеиуаз,
дааигэалашэацыцхьаза, шэазызарак дамеханакуа иалагеит,
ускан ибга ашшара ашышхамскэа ныкэхыхуазшэа, ихы-
ижы қақаза ифеибарттрысуан. Ихыша ихны, дарыхытшыны,
ашоурагы дабылны данеикэтэа, аминистргы дамырхит,
дахырга-дахыарга уафы издырам ацсуа – аду Каранба,
Каранбазе шижэлаз ашышыхэа аоныка дрыштит хэа
аниаха ауп. Иаины ажэабж иазхээз алеитенант дандэылц,
ихы ахыгара изымдыруа, иусурта ауада дааонахеит.

Уи даазхыцит уажы иара: ацхьа акыркырхэа иныхцаза-
ны дыччеит данааонала, нас ауп ажэабж анихэа. Уи иччашьа
иеипшны ччашытбжык игэы иныкэоит даххыцуаз.
Арапорт ззоны ирзыз алеитенант Абгарба даины, доацаны
ихэда дныкэтээшэа игэы инацеит, акыркырхэа иччабжыгы
икыркы италаны, ашыха акэцэантэи ахахэ-сса еижэибаца
илбаауазшэа акыркырхэа инылбааидеит.

Ател абжы аагеит. Абжы гэгэан, харантэи азэ дшасуаз
моашьо. Илымха фнахуа ианалага, инапы шыхьантазгы, ат-
рубкакынза инаганы иаашытихит:

– Сзыроуеит... – илымха надикылеит.

– Акэантэи ауп, – цхэызбак лбжы татаза иаатыоит. –
Аминистр дшэыцхыоит иаарласзаны.

– Барбан изхэо?... Елизавета бакэзами, хминистр имазаныкэгао?

– Уи сакэзам... Аминистр ыыц имазаныкэгао соуп!

– Хм-м... – дааёахеит иара азнаказы. Нас ашышыхэа атрубка ныкэйцит.

* * *

Дцэалашышы дыкан ашыыжь дангылозгы Синат.

– Сара сцеит! – аусурахь дцарц ашэ ныдцаны дындэылцит Сима.

Иара дахышыштаз ауада тбаатыцэын. Дзыниалаз акаруат ада зехынцъара икэапза иеилырганы ддэылтцхьан Сима. Доагылан, нармеикэазацэы дшыказ, ииартэ ааирееишэа иуит. Аёыкэабартахь днеин, иёи-инапи анизэзэа, иреигьыз иматэакэа рыла иееилеихэеит. Урт ашықац иахьтигоз, ирывакнахан ишънел, аполковник ичынкэа зыжэоакэа ирыкэыз: игэагыны изыкэымхыцызт. Есышыыжь иееилеихэацыцхьаза, ила таа уи дахэацшуан, нас инапы аакъаны илапш иныциршэон. Иахьагы ус қацаны, егырт иматэакэа нытганы ишэитцит. Шлацкэак налацсахьазаргы, ипаца еикэацэакэа царцаруан. Иахэгы еилшэарак макъана иамазамызт азы, ихаё кьакъеи, ихахэи, ипацеи, игэчама тбаакэеи рыла, атуан хыла ицызцссо хацаны дааонагылеит. Убаскан илапш нақэшэеит ашықац ахы икэыз имилициа хылца. Уи неихеитцан, асаркьахь днеиит: «Сзакэыз анацалбеит, абри схасцарц азин ансымаз!» – ихэарызшэа. Аха, нас, атыпахь иныкэйцан, хылца ихазамкэаны дындэылцит.

Дцон Синат ихы шхаз Аихабыра рыёны шыказ. Дыццакырц шитахызгы, ишыапкэа ирузомызт: зны дцыца дааныркылон, зных днадыргэагэон. Дыццакрын ишыамхкэагы шыабыста шыамхкэангы инаитцагыларын уа дахънеиуа цыхьатэи аихабы Каранба (уажэы уи «Каранбазе» хэа дазхэыцырц итахзамызт) икны дышнеиуаз идыруазтгы. Иара иитахыз аусгы хьахэхьачарада изыкаитцарын уи: аамта аахэызар иара иитахыз аусгы ааирхэрын. Аха уажэы уи итыц акны икоу дышпаидикилари? Дышидикылозаалакгы усс имам, аха дзызнеиуа аус дышпазыкалари? Уара укынтэи абжыгара соурц сааит, ихэап, аха нас!

Абас дышхэыцуаз днеиит уа, дагыдикилеит. Заа, иацы адкыларазы иетайоухан.

– Мшыбзиақәа?..

– Бзиала уаабейт, арцыс! – Доеихацгыланы даггы-неипылеит зуаоыбжара иахысхъаз ахатца, шэагаала ихарак-цаамыз, ихаёы аагъежны, зжакъа чацшыза исаз, зылагә тбаакәа разза иааихәацшыз. – Утәа! – днаиртәеит.

Ас хатырла дидикилоит хәа дгәыгуамызт азы, ицъеи-шыарызу, деигәырғарызу изымдыруа даанхеит Синат.

– Сузызырфоуеит, – иааиз илымхәкәа неизишьтит уи.

– Сара... Сара Синат Гәланба соуп, амилиция аполковник, Галау араион акны амилиция акәша аихабыс иказ... пыхъа... Уажәы схы сакәитыртәит, атәанчарахыы макъана сықәра шацанамкуазгы...

– Исахахъеит узбахә... Сызлаухәартахарызеи?..

– Абжъагарак сышәтап хәа сааит... – ихы инапаёы иааго, ҕааитит Синат. – Икоу уиоуп... паспорт сыпсахырц стахуп... даеакала иухәозар, пыхъатәи сыжәла иашацәкхәх ииазгарц стахуп...

– Пыхъа иужәлааз?

– Гәланба?

– Уажәы?

– Гәланбазе... Ускан исдырпсахит... амилиция акәша аихабыс сандәықәырцоз... Каранба, ускан Каранбазе хәа иказцахъаз икны сааины абжъагара санахәа, иудыргалаз бзиоуп, ихәеит. Уажәы сыжәлацәкхъазы абжъагара сахәоит шәара шәёы...

– Утаацәароума?

– Ааи.

– Уцшәма лпаспорт ишпану?

– Гәланба хәа.

– Ишәыхшаз?

– Чкәынак дсымоуп, Гәланба хәа дануп...

– Иуабжъазго уи ауп, – даацәажәеит дзызнеиз, – уаразәк узын апсуаа акгы хәхъуам, ужәла шыкоу иааныжъ...

Синат ддәылтцит ихы ахыгара дақәымшәо. Дышиашаз ионы данааи, ашәкәа ыцарбака иаркын. Сима усура дыкан. Ахәыпрақәа деимаркуа данаанха, иаартны дныоналеит, дууа-

загы дааонахейт: «Иабакоу суаажэлар?! Сима!» – ибжы тыганы җытырҗы иҗы ааихихит, аха ибз мкәит.

– Сычкәын Батал!.. Сычкәынзаңы, Батал!... – ибжы рдуны дыхәхәит, астал днахаххны.

Ибжы иара ида уаҗы ишимахаз аниба, аҗытрагы да-кәыцын, дызхагылаз астал днахатәит. Ионапык рыла ихы кны днахәыңит: «Сызустада сара? Аполковник? Мап, мап. Урт ачынкәа абна ашықаң итакнахау сшынең ажәоакәа ирыд-захылоуп, уажәшты сара сзын акымзараң иаңсазам. Зака уахи-ени смышәзакаәны аус зуаз уи ачын акынза сназарң азын? Ииашоуп, ааи, ачынгы сашытан, аха убри аамтазгы суаажэлар рымаңгы зуан?» – амрахәага неиҗалашашәа, ибла тбаакәа ааихачейт, ихәҗгы лашейт, еидара дук ижәоа икәхәаны инкаиҗыызшәа. Ахышәтхәагы дәагылан, инапкәа иңыбакәа инартакны, азал аоныңка даалеиҗейт.

– Ааи, сыҗэлар рымаң зуан!.. – ибжы нтыганы Батал ипатрең ахыкнахаз азааигәара даатгылан дназыңшит. – Иаху-хәауеи, нас, уара? – иеааигәатәны иблакәа днархыңшылейт. – Сычкәа ирызхауан, уара усаазон, уныкәызгон...

Батал дыңшуан хара, иблакәа кыдхаланы, илахыгы икәңцаны иаб дихәаңшуан, хараң идиңарң итахыызшәа.

– Аа-а? Саҗамыз, саб, ухәарң утахума уажәшты, ухы ныкәугартә уаныкала?... Сара ажәлар рымаң зуан, иуахама? Сыҗәларрымаңзуан... «Сишь?» – игәы интихәан, даатгылейт нас. – Зегь раңхәа иргыланы схабла, сқыта рымаң зуан... Рымаң зымуази, мшәан, сҗарахы сымцазакәаны хантәаҗы санырхагылаз?... Зегы рышытахь зсеиадырхәзеи, мшәан, нас? Астаршың Чахмат Тарлышбеи сареи ргәаратакәа ханыр-зааигәахалаң, хеыштыбжыкәагы анрахалаң, ишәазызо изалагоз усқан?... Ах, урт ахәашакәа – хқыта иалганы «ажәлар раҗәа» хәа араион ахь иганы ирахтакәаз, акгы рхаразамзаарын... Баша рыңсы иаңхархейт. Уажәоуп иааңш-уа ианалага ус шакаыз... Сара издыргәышбыоз усқан... Убри азы акәын хзыртахымыз аңыхәтәаны урт инарыштаргалаз Чахмат таңшалеи сареи. Аибашыра аамцысызтгы, саргы снаиштаргалон уи атиҗы. Иззы? Иззы? Сҗаауейт сара. Ичкәын ипатрең даңңшуа, ибжы аатиҗейт еиҗа. «Исоуаз адтакәа ахынасыгзоз азу? Ааи – гәныхәңыстала дааңәажәейт нас. – Чахмат иакара урт адтакәа назыгзодаз... Урт амазакәа

мышкызны ицёырымтырц азы дхэыпадырќапит. Саргы уи сзыпшызаарын...»

– Аха, уи ашытахъ, сара сыпсадгьыл сыхъчон хацё-нымырха. – Деитаацэажэит Батал ипатрет дазпшуа. – Ашыа кастэит, изы? Суаажэлар рзы, сыпсадгьыл азы! – иблакэа еита иааччан, ихаёы аалашеит, ихы ышытыхны ашацашацахагьы даалеиёеит. – Убри ашытахъ, амилиция рќны сусураёы схы ацъыка ыкэсхит. Нас исатэазами аполковника? Иуатэан ухэама? Исатэан, ааи!

«Зымац зуадаз, мшэан, уаќа? – ихы дназцааит гэаныла. – Суаажэлар раќымзи, сыпсадгьыл акэымзи? Галау араион ажэлар рымац зурц ами уатэи амилиция реихабыс сзыршытыз? Аха уахъ сызлацеи, мшэан? Атыркэцэеи аурымкэеи анахыргоз Акэа аќалаќ акны иаасырпшыз аусура бзиа иабзоураны ами? Уигьы сыхэазомызт сыжэла еитасымкызтгы... Азакэан схы ахьархоз сцон, сыќэныкэон!»

– Угэы иалои, нас, Батал? Уаќа аполковника ахьсоузгы саепнукулеит усќан. Избан? – ибжы тыганы даауазырит.

«Закэытэ ус хьантаз удыруама? – агэтахэыцрахъ дниасит, Батал ипатрет апхъа иёыриашаны даагылан, ихы маќ иаалаирќэит. – Иуздырзагэышыом. Зегьы амала иќалаз цъушыалоит. Ус хьанта дуун Галау иќэынхоз апсуаа уахык иалагзаны рпаспортќэа рымхны, мызкы аёныцќала милатс изеиуаз акэымкэаны аёа милатќэоушэа итаёны рытара, аха сара исылсыршеит. Мыч дус исыцхрааз, адца анагзара бзиа иахьызбоз ауп...»

– Мшэан, сара сызустада? – ихы дааёахан, ибжы нтигеит, ицкэын ипатретаё иблакэа дырхыпшыло. – «Сара сапсуоуп, – игэтахэыцрахъ дниасит, – сыжэлар рымац зуан... Ишцаа? Сыжэлар рымац змузози? Ааи, аха ишца? Ирзыкастазеи? Мшэан, схахы изымааиуазеи? Ных, схахы ишцамааиуеи, исымхэеи, мшэан, ирзыкастаз – рымац зуан... Ишцоухэеи, Батал? Уёы зауазеи, ухэама? Сёы амкзеит, цым. Скэыцшра, суаёыбжара зегьы Асовет мчра иазыскит: апартиачеика амазаныкэгара, аколнхара ахантэаора, аибашыраёы ашыа акатэара, амилиция анапхгара рытара! Абартќэа зегьы рышытахъ сара азин сымазами апсшыара? Ааи, ааи. Сцап амшын апшахэахы, ауаа рдсы ахьыршыо, ауаа неидтэаланы иахьеицэажэо, рыхтыскэа зегьы ахьыргэаладыршыо. Сара

исхэо сымазамшэа убома? Уска исымоуп, сара сакара ахэынткарра амат зымуцгы иихэаша акы иоухеит!..»

Синат ахыткэа дафызаха дындэылкэан, ашацашацахэа апшахэахы иёынеихеит. Уа данней ауп тынч-тынч ишыапкэа еихиго даналага, гэыцфык абыргцэа ахьеидтэалоу ихы нарылаирхэырц, «илшарақэа» ртэы зеихэалаша азэы ихы наидикыларц. Апсацлақэа рықэцақэа днарыцапшит, ишлиапа ихшэартэ аипштэкэа ихы ҳаракзаны. Урт рықэцақэа шыыбжышытахытэи апшашэшэы еиланаршэшэон...

Иёынеихеит апсшыарахы ицахёоу роуп ззигэхэыз гэыцфык ахытэаз рышка, ишытахыка инапы кацаны, тынч-тынч ишыапкэа еихго, агэалакара бзиа ицшнны. Уа дназаанза, инаивс-ааивскэоз, иаайддырхалоз рылапцкэа дара рахы дхьадырцшуан, аха дара, абгьаахэа рылапцкэа аеацъара идыршэуан, илапш иаёамҳарц азын. Зхаёқэа идыруаз ыкан, аха дара аатгыломызт, рыхкэа шытацала инаивкыкэа ицон. Убасцэкэа каитеит Галау амилиция реихабыс аус аниуаз ацыхэтэантэи аамтақэа раан ирзыз алеитенант ицынхэрас изынарышытыз алеитенантгы уажэы абра дахывсуаз. Уи Акэака диаргахэан усурэхэа, алеитенантрагы дахыхэхэхэан, апаспорттэ стол деихабын. Ашыгыж Каранба ихатыпан уажэы аус зуаз икны дахынеиз дманшэалахазтгы, ари икынгы дныдгыларц игэы итан, ижэла ажэытэтэи ахы аиагараёы дицхыраап хэагы дгэыцуан. Уажэы, урт рылапцкэа шааидыслазгы, дхьапшынгы дихэампшит. Абракоуп игэалаказаарагы иаалыркэаны аеахьапсахыз, игэы нтаҳазшэагы ахыбаз. Аха, нас игэы аапсахны, ихы ззырхаз агэыц рахы иёынеихеит. Ихаёы ааихаччеит, икышэкэа еихыреивыр итыстысуан, дыгчарызу иеникыларызу изымдыруа. Днапшны дибон дахырылатэаз ичкэын Батал даныпцшказ имшэхэы казыпсаз иуа ду, аурым, иара инапала иахигаз, аха уажэа ааигэа дхынхэит хэа иахэхэыз. «Симагы уи ибара хнабжысып хэа салымхэацтеи, излакалазеи ибара хамцацкэаны?!» – игэы иаатихэан, ишыаёақэа ааирцакит. Уи уажэы джааткэаны дааипылашт, дааигэдихэхэалашт: «Змышэхэы касыпсаз Батал хычы дтыгга изхазар калап, дабакоу, дабазбари?» – хэа дгэыкыцэыкуа диазцаашт. Иара ихатагы уажэы дигэыдыхэхэала

дигэзырц шпеитаху. Уи дахыццакуа, уа днархагылаанзаггы инапкэа ирххарц егыгым.

Днархагылеит. Аурым ихы дсоаханы днаитцапшын, абгъаахэа ихы найкэжъны, адомино акухэа иныкэикшеит.

– Сузымдырзеи, уанацъалымбеит?! – дычча-ччарц дафын, инапкэа рраханы икны, игэыдыхэхэалара иеазырхио.

Аурым «имахазеит» уи иихэаз. Егъырт, аурым адомино ицасуазггы, знапкэа рхаха ирхагылаз инаитцапшын, «дабатэи хагоу» ргэахэызар акэхап, рыхкэа акэырпс изеыз иналагеит. Такэаамтэ дшанхалашэа дгылан уака, аха, нас дмишэан-мишэануа даахынхэит, сизымдырзеит, идгылара иапсам, каитпан.

– Ала апынтэ икылкэаз! – аурым ишынайшътеихэазггы илымха интасит, аха усқан уамак агэхъаа имкит.

Аеа гэыцфык адомино иахъасуаз днархагылеит. Иаа-хъапш-кэапшшэа инаитцапшит дарггы. Зыла рыгэкэа дыртэызшэа, акыт рыхэлымшэо ркышэкэа ааихадырчабит, амаеикэаракэа нареатэаны.

«Едггы уарамыжда, сугэаламшэазои?!» – урт адомино ирыцасуаз, иара икытэ Мсыгэ изыхъ аколнхара ахантэафыс аус аниуаз ашътацарта аихабыс иказ ижэоа инапы ныкэитцарц итаххеит, аха уи, данитцапшыз иааирцшыз алактацэгъа аиааи-ра ицэуадаохан, иеааникылеит. Ашътахъ иагъааигэалашэеит уи иаб акггы ихаразамкэаны иара инапафы дшызыз, дагъ-шзыхнымхэыз, уажэ ааигэа уи реабилитация шизыруз ала агазет акны дшацхъаз.

Днарцыркэеит.

– Саб ишъа зымпыцататой!.. – инаишътарххны илымха иаатасит.

Дышнеиуаз, иацхъака дааиуан алаба наитцаргэо, дныгэ-нысуа тахмадак. Итацэны иибаз асқам хэхэахъ дыццакуан, сназаны сыеныкэскындаз хэа. Ипаца чапшъза исан, цагакы, мацкъа-шъацкъа деилахэаны. Дагъидырит ааигэа иимбацыз уи абырг. Рацхъа Галау амилия аихабыс даныршът ауада издырхиаанза зыкны дыцхъоз. Синат уажэы игэы пшаа-пшаауа уи абырг инеихынхэалеит, иаб псаташкэакэа дгыланы дааипылазшэа даакалан. Дааигэыдыхэхэаланы, апшашэшэы назхысуаз ихы апашра днагэзырц, иара иахъ ифынеихеит. Ахэаза неипылазшэа дытрысны даатгылеит

атахмада. «Мап, мап», –рхэозшэа, инапкэа ыыхчагас икацаны иааипыреикит.

– Устыхэ! Устыхэ! – икышэкэа аакэацкэацеит атахмада ибжыи кыцкыцьюа, итымгацэакэаны.

Нас, даахынхэын, аскам хэхэахыгы дымнеизакэаны, ишыапкэа аххэхыхэикыз азы, инейцыхны дышзымныкэозгы, ишыафа ссакэа ааирццакын, ихы шхаз апшахэа анаиааиртафы илейфеиуаз ауаа рахы ифынеихеит.

– Есхак! Есхак, мшэан, сара сами Синат Гэлан... – днаишьталаны шыафэакэак ныкайцеит, аха ижэлагы антэамта изымхэакэаны, ибз балыбато ифы иаатахан, икышэкэагы неихачабит.

– Тфу, апсахомы! – иахаит уи атак, ихыцыхыцьюа, зкышэкэа еимахэа-еимахэо инеиуаз атахмада икынтэи.

Иара даатгылан, даахэыцит. Игэалашэон Есхак Ларба, Галау акалак акны инхоз ионата цхьартас ианимаз шака диеигэыргыаны дидикылоз, ажэытэ-афатэ шака ажэабжэ иейхэхэаз длахэыхза: Галау кыта хэычны ишыказ, қалакыны акалара ианалагоз, уи ашыапы зкыз дшыруазэкыз Есхак иаб. Абри аамтазгы Синат лахыейкэцараха иааигэалашэеит уи ашытахытэи хтыскэак: Галауаа рпаспорткэа аарымхны мызкы ахи-ацыхэеи рыла рмилатра псахны ианрыртоз, Есхак ипаспорт ааганы Синат истол иныкэжыны дышцаз, ашытапшаацэа ишытацаны ишимаз, аха ихабар шимбаз. «Уажэы дабаанагеишь? Уажэыгы ипсы тазаапей!» – ишыишыи еикэцо ифынеихеит Басла азиас амшын иахыалало шыказ, уахы еиха ипхыакыртоуп, ихэаеуаз ипсы еиха иеивигап хэа игэы иаанаган. Уи атып дазааигэахахыан аипш, иармарахы гыалпал быжыкэак иахаит. Даатгыланы дахынапшыз, «Акафе» хэа зныз ахыбра кэакыа зкыаф катаны иаадэылтыз арпарцэакэак еиёыхон, рыбжыкэа рхаззала рыфкэа рцэа рыхны иеицэхауан.

Синат исаат днахэацшит. «Асаат фба камлазац, аусура мышха арт абаанагеи! Изустцэада?» – игэахы аайкэыччан, ашыршырхэа дара рахы дааццакит иеимирпырц. Уи дрыхзаанза, напышыашэала иааилалеит.

– Шэеимпы-ы! – ишимчыз аурысшэала дыхэхэеит. Уи захаз азэызатэык иоуп – урт рацэак зыерыламгалакэаны

зыгхъазкуаз, апаца самсал зез. Уи, иара дааипыххылан, ипында акъатрацэра ионацэкъарак инарыбжъеикын, иааир-цыстысит:

– Упсы ааухсыршэап! – ихапыцкэа еихаргэгэаны икын. Нас, иааушътны днеипыркъеит.

Синат нак-аак ижэоакэа днарыкэпшит.

– Счынкэа!.. Счынкэа! – ибжы кыцкыцъуа, иихэо неи-тахэо, дхыцхыпуа иеынеихеит. Иуадафы данааи дхашхашуа даапсахъан, ипсы ихэламзо амардуан дхалеит. Ионашэ днад-ххылан, дышзахэоз апацха нтаиртцэи-нтаиртцэиит. Ианаат, иеыонаижыит. Амацэа зтакнахаз ашыкап ашэ ааимицаан, аполковник чынкэа зыжэоа икэыз ишьнел аакынцааны ижэоа интаирпан, амагракэа инапкэа ркылдо дналбааит. Дцон дыццакны, ишьнел бгъаауа, аусурахъынтэи ихынхэыз игэылацэа ахъааипылоз, инапы шътыхны, ишлиапа ихых-ны инеихацо дреихырхэон. Дара аниаслак, иаатгыланы изыпшуан, рылацш дацэызаанза. Аисра ахыкалаз, ипын-ца акъацэра апаца самсал иахырдысыз данааи, урт уао дыкамызт. Даанапшы-аапшит, дныкэыпш-аакэыпшит, аха уао данимба, ишьнел ахэынцэракэа еибаиркын, ицыбакаэа инапкэа нартеикын, амшын хыкэ днавалеит.

Апшахэафы ауаа еиха-еиха ирацэахон, аусура мшы анын-цэа, пшак нарыхдырсырц илеиоѳеиуан. Урт рылацшкэа иа-ра таха иртомызт, зегъы иара иахъ ишхъацшуаз ибон, аха иара икынтэи иртахыз изеилкаауамызт. Ацыхэтэаны ицэа дтазызо далагеит, азэгъы дшиѳампшуазгъы: зегъы иара дырдыруаны, изыцкьарц итрысуазшэа илацш ицашэон. Иахауан: «Уара апсы!» «Атиоы!» «Апсахоы!» «Ашыа-жэоы!» «Зыжэлар рпаспорткэа еицазкыз!» – хэа ажэа ѳаастакэа реыцыддуазшэа, «тфу!» – хэа инаикэжыцэаны инеипырцуазшэа. Адунеи акны иаразэзацэык дзацэызшэа, дымцхэны адгъыл данаакэха, игэы цшаа-цшаауа, ибла-кэа ларханы ашыац иатэара днылацшит. «Мшэан, сара схатцаами?!» – нак-аак ижэоакэа данынарыкэпшы, иеыриашаны, ихы шъткэыцэаа даагылеит. Иапхъака наст-хашэа ѳыцъа амилиция ѳарацэа ааиуан. «Атакси стахуп, атакси! – игэы интихэааит. – Сычкэын Батал даазаап, аоны дысыпшуп. Дышгэхъаазгаз ицэа иалашэхъазаап, даан дысыпшуп... Аа, абнахъхы инеиуа иакэзами, мшэан, ирлас-

ны аоныка уца, Батал даан дузыпшуп хэа сазхэаз?.. – инацэа наирххеит настха игылаз атла хыжэжэарахахь. – Дызгылои, мшэан, абна иапхьан исацэажэаз, сара дысыпшума?»..

Амилиция чкэынцэа изааигэахон.

– Шэуазэк шэнацкьаны шэцаны атақси сызнышэкыл! – адца нарицетит.

Азныказы рфыцбагы ршыапкэа неидыпсаланы, икала-калаза иаагылан, рнапкэа иашахэцэаза рыхкэа инарыдыркы-леит. Аха нас, руазэк дамхаччеит. Егьыгь дыччеит. Рнапкэа нарывапсаны иааивагылеит.

– Уара ари апхьан ашьнел ишэзамызт, уажэ иабааигеи?! – иаацьеишьеит руазэы. Нас рфыцбагы ркьатеиахкэа цыцэцэо реырхэаны иаагылеит.

– Смир-рнаа! – ишимчыз акоманда каицеит Синат. Амилицияцэа иакэымк рхы аламгалакэаны, иаатэиин, рымфахь ицеит. Синат ачабра дашьтан. Ишьнел пыртланы, иеикэа ацьыба итигеит. Ашоураха хыхь ишэыз ашьнел иахкьаны илхэатоз апхзы иёықэирбон чабрала, ихахэда ацэаакыра икэишьуан. Нас, ишьнел ахэынцэракэа еитеи-баиркит: – Сычкэын Батал! Батал дааны дысыпшуп! – даахэыцэыхэцэит. Хатцак настхашэа дымццакзакэаны дааиуан, инапкэа ишьтахь икацаны, Басла азиас амшын иа-хьалалоз дазцшуа. Синат дааццакын, уи днаидгылеит.

– Атакси сахыццакуеит! Санаауаз аоны апианино ахы исцэыкэхеит спаракэа, уацэы иузаазгоит. Исыт! Исцэынхеит, мшэан, исхэо умахауеи?!

Ахаца ицъашьаны иаaidгылаз ауафы днаихэацшит, нас ижэоақэагы днарықэцшит. Игъазгъазуа аполковник ичынкэа неиёаччеит. Аха изеилымкааит икалаз. Ашоура-ха ишьнел дтахэхоуп иапхьа знапы рыхханы игылоу. Арахь, ашлиапей, акостиуми, агалстуки рыла деибытоуп. Ишизымбатэбарахазгы, икьаё ацьыба дынталан аёырпы аатиган, инапы инанипсаларц инаирххон еипш, цхэыск дыоны дшааиуаз моашьо, дхақьцсыкьуа даарыбжьаххит.

– Сатамзааит! – лхэеит аёырпы рхханы изкыз ахаца иахь, инапгы днахо... – Синат! – дныоныцэааит лхаца иахь.

– Сыпшэма лоуп, илуам, умбои, аёырпы уцэызгар!.. Апианино аханы исцэықэхан...

– Ари иушәу закәи, атакарха?! – даагытәыгытәит Сима. – Аоныка сышцоз сылацш уцамшәаргы хшыбзоу хаумшыуази. Ужәа икәкәу закәи? Хурцхашеит, дурцхашеит учкәын зацә Батал! – длагырзышо ишьнел ааишәылхын, ачынкәа цәаххартә аипш, иааиларкәмпылны иаалыыцралкит, егыи лнапала имахәар нтарсны длыманы дындәыкәлеит.

– Уарамыжда, уцыба итазами ацара?! – икыә ацыба лнапы ахынтылшыыз, иеикәреы иаатылгеит.

– Уарамыжда... – неиталхәан, инеималтәеит.

– Уласны уаала... абаацсы... амра ташәоит, ашәапшь кацшьза ихылахеит, умбои, амраташәарахь... ирласны аоныка хцароуп... – лбжы кыцкыцьюан Сима.

– Мап, – даатгылан, амраташәарахь днацшит иара. – Ашәапшь шцакапшыу... беилагазар? Ашәапшь еикәароуп... иббазом бара... Аа, быцши, ицәышхеит... Аа, быцшыхи, ииацәахеит... Аа, баагылишь, ашкәакәахара иафуп... Сара зегы збоит... бара иббазом... – уахь дыцшуан Синат даакәымтцакәаны.

Сима ишлымчыз дихон, дихон аоныка дылгарц...

1987

АКУРОРТТӨ РОМАН

Хьымца Ларба амѳа даныкэлѳз ѳнышэцатэкэаки шэыкэкэаки зтѳитаз ичамадан харгьежъаа хэычы ауп еидарас иаашьтихазгъы. Иплашь имахээр инхишьит, цэыббын мза злакэыз ала, Нхытц-Кавказ хьтакэк, кэас-зыс аамтакэк калар алшоит хэа ипхъазаны. Ахаирплан дахьналбааз, итабыргны ишэшын. Ахьтагы аеаргэгэсит азныказы, уи иацхраауан пша-чыхькгы. Ажэжэахэа ичамадан хэычы дынталан, зыхэда тыхыз, иласа фафеика маграда аатганы, икьае ацака инеишэицеит. Аха уи аамталатэызаарын, саатки бжаки ркынза дэыцбала дызныз амѳа аанырцэаны, дахьнеишаз даннеиуазынза ацтакэа рхырхарта-рызыртагы изгэамтазакэаны иеипхьбаны, амра каххаа иаакалан, икьае ацака ишэицаз мыцхэхеит. Уи ацхны, дкалаза иеаакатаны ауп акурорт биуро дшыныѳналаз. Азал тбаа-тыцэ аѳы ана-ара игылаз атэартакэа ркны ахэса, ахацэа тэакэан.

Хьымца дышиашаз апенцъыркэа руаки инавакшэа икы-дыз асаркьа пшьыркца ду днадгылеит. Ихы-иѳы ианыпшуаз аапсаралоуп ишгэситаз амѳа даркараны дшыказ. Илакыцакэа цшэаа ибеит. Алыхэта аца цшшэы еилапса иеипшыз ихылца кылхха иаавцыпшын, иблакэа иаарыхгылеит зышлара ааила-шыѳкхъаз ихахэы. Илапш уи инахигеит, имшлац ипхъазарц итаххазшэа. Ирацэан, хэарада, айкэатэкэагъы, аха еиха има-чын. «Тагалан хапсуа шьхакэа рапхьатэи асы анрыкэнаулак ашьтахь, амра анпхалак, бахэкэк инарыкэзытны, агантэи уанпшлак, рахэыц еикэаракак рыкэдоушэа анубо иеипшуп!» – ааигэахэт.

Кавказаа заа ахахэышлара уеизгъы иркэашьуп. Насгъы дшышлахъаз уажэада иауимбацхыз Хьымца, аха макъана мцабзк иѳыкэуп, лассы иѳыцаарым хэа дзыкэгэыгуа. Амала, зны-зынла даазыцэшэало, ицэа-ижыы ахьаахьантахало ауп. Уи лассы-лассы инырларц итахзам. «Ауаѳытэыѳса ицэеижъ ахасаб ииашаны итанапсоит!» – илапш хара инкыдирхале-

ит ацыхэтэаны. Аха дук мыртыкэаны, апсшыара аамтакэа изыпшыз данрызхэыц, иаапсаракэагъ, ашыакэыгэгэара ухыгга ианцо аипш, инеихыцсаауа иалагеит, дагьяалас-хейт, илакытцакэагы шыцкыахаз ааинырын, иблакэагы аатбаахейт. Абас агэалакара аниоу, дааццакын, иаартыз ашэ ахъ ифынеихейт. Дахъааюналаз, цхэыск иналиркыз икыбаадкэа днарыхэапшит.

– Азал акны уаапшы! – наиабжьалгеит.

Уахынтэ данаадэылтц:

– Аоыза, уааи арахъ, уцсы ааитоукып! – иара иахъ дааипхэейт азал акны зхала аскам хэхэа икэтээз, зылахъ инаркны зхагэтанынза хахэы зыкэзамыз. Уи ихы азываракэа ирыкэыз ихахэы шлацкэак алапсазаргыы, макъана еиламшыофыцыт. Ихы-ифы аазыгъежыын, амала акычыракэа аныпшуан. Изшыапык иашахэцэаза, инеитыхны дтэан. Егъи ишыапы, ауаоы дантэоу ишыкайтцалац еипш, ишыамхы оахаракны, ишыапсыргэйтца адашъма икэгылан. Хъымца илапш уи ианизирха нахысгыы, иапхъатэи ихапыцкэа зегыы шпластмассатэыз ибартан.

Нас дааин днаидтэалеит, иварахъ иныкэиргылаз ичамадан хрыюшэа хэычы иплашь накэыршэны. Егъи апалта ишэын, ишлиапа акэын ихыхны ивара икэыз.

– Мракы аакылпхейт! – ихы оахаракны аценцъыр итасаз асаркыа далпшуа даацэажэейт итээз. – Аха уи аамта кыаек иатэуп. Уакагы хажыалоит ари амра, сахъаеу Горки акалакы акны ауп, – Хъымца ихы наизирхейт.

– Ишца? Ихътахарцу? – Хъымца иаацъеишъейт.

– Ааи, ааи. Хара хкны ипшас-зысуа иалагахэейт, апша – хыы аёаанахалоит уажэшьта, – ихэейт. «Дабаанагеи исхээз цъеишъаратэы?!» – игэы иаатиэхэааит.

– Хара хкны – Акэа, ус икам, аракагы рацэазак Апсны иацэыхаразам. Баша апалта еидараха уацалазар калап, аоыза!

– Сыздыруам, сыздыруам! – апхъа еибартны ишэыз ипалта длаха-оаханы, апхыакэа ицегъгыы иааимиртагеит, аха ашэыхра амалахазгыы иеазимкзеит.

Иахътээз азал тбаа-тыцэ аонудка ашоура ыкан, аха Хъымца дахынапш-аапшуаз, апалтакэа, аплашькэа зышэны итэакээз азэгыы иршэырхырц ртахзамызт, уажэы-уашьтан

хнаргыланы хтыпкэа рахь амѳа хныкэырцоит хэа ипшыи. Аз ашьтыбжь уахауа итынчран уажэы. Адэахыи ажэѳан иапэа-тамцам, шыыжьымтантэи ақэас-зыс цшахыи шахаштхъаз моашьо, икеикеиуа икан.

Зегыи рылапшкэа иаарылагылаз апцхэыс кьаѳ лахь инадырхеит. Уи зыжэлакэа еикэылпхъазоз рчамаданкэа аамцпааны цака амардуан инаѳалон. Хьымцагыи ижэла шааиа-хазтэка, доаткьан днарышьталеит.

Амашьынаныкэцаѳ ани апцхэыс кьаѳ халакьа иахьылхэоз игон изтатэаз автобус. Лара, ѳыца-ѳыцъала, хѳы-хѳыла рыжэлакэа хэаны, ирзырхиаз ртыпкэа рахь иналыпхон. Хьымца дахьрылапшуаз, рыбжаѳык уажэшьта ртыц икэла-хьан. Акурорт биуро акны дзыдтэалаз ахаца иапхьака цъара дтэан. Уи апцхэыс халакьа лахь даахьапшит:

– Ишсашэхэара, – ихэеит уи, – курсовкала иаауа рзын арака апансионат аргыллара апшьгоуп, рхэоит, цабыргума? «Уажэ хабажэгои, изакэытэ удакэѳоу хзыѳонашэцо здырхуада?» – игэхэуан данцэажэоз.

– Ааи, – шахатра изылуит уи апцхэыс, – хымпада икалоит, аха зегытэка рзын макьана изыкалом... Хэычы-хэычы... Рапхьа – аибашьра аветеранцэа рзын...

– Настэи ахацэа рапхьа ахэса рзын икалароуп... Ус акэзами, мшэан?! – лафшақэ ишылхэаз длырдыррацы акыр-кыр дааччеит ашьтахьшэа итэаз цхэыск.

Автобус итаз зегыи аалахэыххан, ахэса уи илхэаз иацдыргызуа, ахацэа уи иамаркуа, агу ааилдыргеит. Хьымца апхьатэи лцэажэареи лыкыркырбжьи ихьыз хэа изымдырзо даартрысит. Автобус акны ишшоуразгыи цаа-цсык наилсызшэа даакалан, ихэы-ижьы қақаза иѳеибаргылеит, хараза ишьтахька цъара дцаадыркэкэалазашэагыи ибеит. Нас иахаз акыркырччабжьы зны ихьухьууашэа, зныхгыи ипха-гэкытэакуашэа игэы иныцалеит. Хэыцрақэак даашьтырцааит, автобусгыи даатыганы, икытан Басратэи ашкол ашта аамтала зны итагылаз ацъцла махэѳара ду амцан днаргылеит. Ишэкэқэа зтоу иан изылзахьыз ишэыра уажэы ихэда ихшьуп. Зандал еимаа цэапшьқэак ишьѳоуп, маграѳых блуза етэак ишэуп, ижэѳангэыпшшэылоу итила еикэа аарла инахагыло, изыбгытза. Аламалак зыеизымталоз ихахэы цыпхьқэа игыгрыцэха варала ипхьахэан. Ихы-иѳы хэхэа чмаашэза,

илагэ зыжъкэа цаулан. Иоатцхахахъаз аапын мра ашэахэакэа итыкка игылаз ацъпла ду иамцанапсон. Урт иерытаны дгылан иара. Уажэы-уашьтан ишэыра атца ихэда иаахыршэаны, дызцагылаз атла адац-пашэ еыртагакэа руаки иныкэыршэны, такэы инеицэынастханы аштэхынтэ зыхэмарбжы ааоуаз иоызцэа днарылаланы рыцхэмарра далагарц избеит. Ишэыра атца инацэа дуи инацэарбагеи инарыбжыеикын, ихэда иахшыыз ахихырц доахеит. Убаскан ауп ихэмаруаз иоызцэа рахынтэ акыркырхэа цхэызба хэычык лыччабжэ аниаха. Ишэыра атца зкыз инапы ашышыыхэа аеаунашьтит. Аччабжэ кэицтас игэатца инташэан, ицэа-ижыы иналсит. Аха уи зыбжыыз изеилымкааит, даатгыланы дшазхэыцызгы. Ихэмаруаз иоызцэа рахь днапшит. Тэымуао дрыламызт, иара дзыдтэалаз афбатэи аклассаа рымала еицыхэмаруан, анапылампыл еимырдон. Уахынтэи иааоуаз аччабжэкэа рацэан, аха иара даазхэыцит ацхэан игэатцанза инеины дааимыздаз абжы. Уаха уи еипш анимаха, ашэымтак аонуткала ишэыра ааихпааны, изкэикхъаз адац инакэиршэын, ухь дааццакит. Аха нас, игэы дынтахэыцызшэа даатгылеит. Еицах ишыафакэа аармачшэа ифынеихан, данырзааигэаха, деитаатгыланы днарылапшит.

Цыцх еихагы ихэыцкэан. Иара иеипш ахаблатэ алагартатэ школкэа ркынтэи арахь — акыта ашкол ду ашка иааз рацэаоын. Ианеишыцылакэагы, ирзеилаз ататэкэеи аицхэмарреи затэык ракэын. Уажэы еиха ижыцэкэахэан, зхаралагы реоурышьтхэан.

Абыржэы данаарылапш ауп ихакны иааиртэ ианибартаха чкэынгы згабгы шыоеидасыз, рыпшра-рсахьа, рплан рыла аапынтэи агэил еипш, ашэтра ишафыз. Убаскан итаххеит убра иацхьатэкьа иара иоура зоуроу асаркьа гыланы днанпшыларц, иблакэа рыла ихы инаркны ишыапкэа ркынза дшынеибакэу ибарц. Убаскан агэра игон иарггы иоызцэа реипш ишизхауаз. Ихы хымзгшыаны дыцшуан, зегы дреитазшэа игэы иабо. Ибрны зэазхаз ампыл, иацхьака днаыздгыларц егыгмыз иоызак ихэхэы инахысын, иара инеифахаит. Инытчаазшэа иибаз ицынтца агэхьаа инамыркзеит, иоыза иацкыс иара дышжыцэыз ахьидырыз. Ампыл шиѳахаз рапхьаза избаз уи зыршэыз Цышэ-цха Гэилшыа лоуп. Егьырт лэызцэа рапхьагы лара акыркыр

аатлыргеит. Хьымца ицынца еимлагэа иааникылахьан, ацтэагы кайтарц иеыназикхьан еипш, ари аччабжь игэ-таккэа зеггы даарыкэнахит. Инапы ицынца иаапыриган, мац-мац ихьаакэа ааихыргганы данаарылапш, акыркыр дыччеит еитх Гэилшья. Лара даныччоз дыззыпшыз Хьымца зэааирхараны икоу гэынамзаратэ жэатлапкакэак рцынхэрас, иара дгылан ус, илацэакэа зны-зынла иаарцэкэыншью. Нас иеаарееины даагылт.

– Хьымца, иумыхъзеи? Ампыл ду игэгэашэа икшоит! – лхэеит Гэилшья, иаанылкылаз ампыл иршэуа-икуа. – Аа, уст, иршэны исаарха, уиала ушья ууп! – акыркыр дааччан, ишка ампыл лыршэит.

Гэилшья дазыпшын ампыл каууа ишнеиуа, иаанкыланы лара лахь иршэуеит, ахэмарра иеалаирхэуеит хэа. Иара иаанкылан, уа инапы иаампыпакны, ыыцбарах дибазшэа дналыхэапшит. Абыржэоуп иангэеита, иара иеипш ларггы ишлызхэуаз. Уи иацы, жэацы, егырт ирхыргахыоу аамтакэа раанггы изгэамтацызт. Еихаракггы изымбатэбараханы иказ, иахьатэи лыччашьтыбжь еипш имахацызт. «Уажэада дыччо смахазацзи?!» – даахэыцит. Есеынггы ишиахалоз ала ихы агэра аиргеит. Есеынггы димбози, аха ишлызхэз шизгэамтацыз еипш, лыччабжьггы игэакынза имнеицызт.

Ларггы илызгэамтазакэан ауп ишлызхэз, лыччабжьггы аешапсахыз. Пыхьа анацэкьыс лурбар дазыччозтггы, уажэы лгэацантэ иаауа иалагеит аччаггы, апышэырччапшьггы. Ацьцла амцан Хьымца дангылаз инафыз лыччабжь ианибаалеит агэйтбаара, агэтыгыгьаракэа, уажэраанза ахэыч казшья змаз, зеггы схазы мацара хэа илымаз аказшья назаа апырцра. Лара илызгэамтаз аеа шытыбжьыкггы ацан уи: агэкра, ахаара. Абарт аюба роуп Хьымца Ларба қыпш игэы иныцаланы, игэацанзатэи, макьана кьыс змоуцыз тыцк аазырпсасиз, иарггы дааруалуашаны, ишэыра нкаршэны, уахь дназыпхьаз.

Уажэы ампыл инапаёы иаанкыланы дназхэапшыз Гэилшья аурылеи тбаарылеи лфызцэа дреихазамызт. Лхы-лэы гьежбын, ахрыошэа ианушьаларатэы. Дахьрылапшуаз, зхы-зеы гьежбыз азгабцэагы аумачхыз, аха хаёыртэашьала уи илышьашэалаз уао дизрылымкааит. Игэаанагарала, ус-

шәа изибаз, лыблакәа егырт иахъреипшымыз ауп: иаа-зыхәхәа-аазытбааны, рыгәкәа ахәа апшшәы рыхны, реи-мхәыцкәа ааразныпсараха. Ицабыргны, ианакәзаалакгы дызхымпшылацыз арт аблакәа җыцбараханы ибеит Хьымца.

Абри дахъазхәыцуаз, лыччаштыбжыгы урт ирышьашәа-лан. Лара уи игәаанагаракәа лхахыгы лгәахыгы зынза инеи-зомызт. Лыбла ашәахәакәа, уажәы ишашаза ирхапхоз амра ашәахәакәа иреипшны, игәыкацагаха иаинырит. Гәилшәа дыззыпшыз ампыл зацәык акәын, аха апцәа абжы анга, зегы ршәыракәа ахькапсаз иаамтарсны ркласс удахә ианцоз, ларгы дыҗкәа-җкәо днарышьтәлеит...

...Автобус ашьтахышәантәи уажәы иаацәажәаз, акыр-кырхәа иааччаны хараза икәыпшрахь дхъазырпшыз апхәыс лышка днапшит Хьымца, икәыпшра кәзшыакәа ааҗыцханы. Итаххеит уи цкәа дналеапшыр, аха аамтацк аонупкала игәы итеикыз даххәны иеааникылеит, дыпшқамкәа-дхасымкәа, ибла таа азәы ләапшра изымгәагыкәаны. Такәы инаскьахьан еипш, автобус аанылкылеит дара моапызгоз апхәыс халакәа. Хьымца акуророттә биуро акны иидырхәаз ахацеи, аеа хатаки, иареи рсиа данацхәа, иоызцәа дрышьтагыланы ичамадан аашьтихит, иплашьгы имажар инхьны. Автобус аатгылара рхы иархәаны, цшак нарҗалырсырц рышьтахышәа иналбааз ахәсакәа дрылан амоан хәыцыртас зхы изтаз апхәысгы. Лыблагәкәа рцшшәы зманы уи илшәыз апхын цкы илцәанааланы излазахыз ала, мацәазшәа лзара иакәыршаз лмака-па хәшлапса дааонацәап ухәарын. Лшыапкәа ишшәыр-шшәырза, ашыабыста шыапкәа ирни-шьалеит. Лхы-лҗы ианибаалеит амоа даркараны дшыказ. Лхахәы ааргьагыаны, аамтала шакәу моашьо, лхагәтахь иеизакын. Апшшәы егырт зыхцәкәа шәыз иреипшымызт, еиха ахәапшшәы анубаалон, еиха иагьеилибзауан. Лапхьака лхахәы аешааонашаз убон. Аееиошашьта данхыпшыла, аикәара нацибааит. Уи ала дукраин цхәысуп хәа агәаанагара иоуит. Уажәы, лханатә лшыапынза илапш данныцига, дналҗымцәажәакәаны дналпырцны ацара изыгәагыамызт азы, лышка шыаҗакәак ааихигеит.

– Шәгәы шәыртынч, шәарт ахәсакәагы, апхәан зызбахә шәымаз апансионат азын. Уи ара шәыканацы ишәыхъашам! – ихәеит иаарлафны.

– Иҗапыёноу Макаровгы айбашьра хлымзаах далахэын, ахэракэагы инылахьан. Ак уасхэашан, Пиотр, дабакоу уажэы иара?

– Аа, уиу? Уи ашахмат даёгыгэхэауеит, аклуб ахь дцон хымпада.

Иван Пиотр-ипа Макаров арт дрыцкеижьтеи ахымш руха аклуб ахьынтэи данааи, Хьымца иахь җааитит:

– Ғароуп икоу, Хьымца, уара уеипш сҗазтгы, саргы дсыштамлози!

– Иван Пиотр-ипа, рацэазакгы хабжамзар калап уаргы саргы, – апенцьыр дахьадгылазынтэи даахьацшит Хьымца, – саргы суафьбжаракны сыкоуп уажэшьта!

– ?! – зцаарала Хьымца днеиҗацшит Пиотр. – Суафьбжара ухэоу?!

– Ааи, ааи, схэычума, нас, уажэшьта?

– Оынфажэи жэаба уафьбжароума?

– Ыы, ауафьбжаразы имачцэоума?

– Ишпамачцэоу, шэышыкэсанза анеира угэы итамзар!

– Сгэы итоуп, Пиотр, апсуа быргцэа рыкэашаратэ ан-самбль «Нартаа» иалоу шэки, шэи оынфажэа шыкэса рхыцуазар, сара сгэы изтамзаари! – даалеиҗеит Хьымца.

– Ус анакэха, уёоуп хэа ахьуасхэазгы агха смыхьзаап!

Егы ауадахьынтэи ишыап иашахэцэа ашэхымс иаалаир-гылеит Пиотр Сурусов, харцзацэы, дагыаацэажеит Иван ихы найкэкны:

– Хьшыкэса уажэацхьа адхынразы турист хасабла Адснытэи ашыхакэа ркны хнаагеит гэыцфок соызцэеи сареи. Ахьшыцэа арахэ рыма ацэхэыра икэын. Тахмадак илабашьа ивацаны дыштэаз хнаихтыгэлеит.

– Мшыбзиа! – ххэеит хара, хайцырхэхэа ханааивала. Ускан сшыапгы еибган, амарда усс исымазамкэаны схалон, зегьрацхьагы сгылан.

– Зраст! – ихэеит иара хара хбызшэала, илабашьа иапхьака иныцакшаны доагылан. Хамфацигарцы Акэантэи ихэцыз арпыс хiazцааит атахмада дызгылазеи хэа.

– Атахмада дышэхатгылеит, – ихэеит арпыс, – арака ус иапуп. Дсабизаргы, адсшэа анихэа, шэышыкэса зхыцуагы дихацгылоит.

Хара атахмада хикэшаны хаагылеит. Хидгыланы хпатреткэа антахх, иара хнеипхьеит атыц ахь. Ацьмахырцэы

хиржэйт, ашэеилаца адкыланы. Сара ихыцуеи ари абырг хэа арпыс саниазцаа, арпыс иара диазцааит ацсышэала.

– Шэи хэба! – ихэеит атакс абырг. Зеггы агу ааилхаргеит.

– Ашыкэс рацэа анцра зыбзоуроу хэа угэы иаанаго хаухэар камлари? – тырцьманла абырг диазцааит ихэцыз азэы. «Хы-хы» хэа дааччеит абырг.

– Сара, дад, цараласцэажэом, ахасаныхэычызаахыс абырг-цэа ирхэоны исахаз, зыгэрагы ганы сыкоу ауп ишэасхэо, – ихэеит. – Акэра рацэа анцра зыбзоуроу ируакуп агэытбаара!

Иван Пиотр-ица ихэаз ажэабжэ дазхэыцуа дгылан. Хымца игэы аазыхытхытит абасеицш аицэажэаракэа зхылэи ааз.

– Нас, нас, Иван Пиотр-ица, апхьан иухэоз уалацэажэеи, уэазтгы уаргы иушталоз дарбану?

– Ардилиа! – ихэеит Иван имырхэа ацэакэаны.

– Уи дызустада?

– Пхэыс фак Акэатэи арпыс дыстахуп хэа душтан. Зкны хэоноу длыцыоноуп, излалхэаз ала! Аа, исгэалашэаз, хгэыла тахмада, дахыаалга здырхуада, сабикгы длымоуп хэа зызбахэ ихэоз апхэыс лоуп уи.

– Нас, сара сабалдыруеи уи?! – иааицэымыгхеит Хымца.

– Асара, цым, асара! Акэантэи икоу арпыс хэа хатала ура дузхыит!

Ианышталала, иханто ионаз алашыцаракны Хымца ихы иареи рымала ианеизынха, ихакны дааигарц итаххеит ахаангы дыззымхэыццыз, длызхэыцыргы итахымыз Ардилиа. Уажэы, пхэыс фак, шэпа-жэпак лакэны даалызхэыцит, даашацэы-шацэуа, лыбжы паны, иналажэ-оалажэуа, цэажэара цэыркэа-цэырасрак цго. Убас цэымграк иаалыркэаны иааизцэырцит лара лышка, дахыыштыазынтэи дныцууаа дагарышшэа. Иагызбеит арт ахымшк – лара дныкэтны дцоит хэа иахахыз амшкэа нцэаанза, ихабарк лимырбарц.

Абри ашытахь хымшгы иеынапхэакуа ус дааиуан. Ацшыымш рены ашыбыбжышытахь иуадакны дааины ицсы шишыоз, Пиотр дааоналеит ажэабжэ иманы:

– Хымца удэылц, лхэеит, – ихэеит иара, иуморла ихы-иэы еицэты.

Хьымца игэалакара неикэахаит, аха аехьакра уажэшъта ихьшэан. Данаадэылтц, илапш нарыкэшэеит асаби дтахэахаа дзыниаланы дыцэаз аколиаскеи уи иадгылаз ан қэыпши. Уи айқэара зхьѳуаз лхахэы жэпа зныкны ицаны лыгэчама инькэсуан. Лыцъымшькэа ирытцшуан итаа-тааза, икараханьы икоуп ззигэахэуаз бла еикэаракеак. Ихаракцэамкэаны ицэрышкэаза иказ цхэыс ґан. Лзара кылыршэа дказцоз, зкалт ааилашэшэоз цкы цэанаалак лшэын, жэѳангэцшшэы зыпцшшэыз. Рышьхэакэа харакцэамкэаны, лшьапкэа ирнаало «анышь» шыацатэкэа хэа изышьтоу лышъан.

– Акэантэи азэы дыкоуп анырхэа, милатс шэызустан еилыскаап схэан... Шэцэажэашьтыбжьала шэапсуазар хэа сгэы ѳоит... – ацґахэа урысшэала днаиацэажэеит, апсшэакэа анааибырхэа ашьтахь.

– Ааи! – ихэеит иаргы, тынч-тынч, игэалакара шыкац иаанханы.

– Саргы сапсуоуп! – лхэеит уажэы апсшэала, мцабзк налґыкэло.

– Ишца? Бапсуану?! Арахь баазгазеи асаби дбыманы?!

Абас иаалыркьаны азцаара анити ашьтахь? зегьрапхьа игэалашэаз, уажэы иґапхьа игыланы иацэажэоз илызкны атахмада иххэаз ауп. «Хатца дымцазакэаны ахылтцгы длоуит!..» Аихымца ацэымса ианалашэо еипш, аґыпцхэа мцак неихылкьан, ицэа-ижьы был-былуа инеихысит. «Ханамыс, ҳапату шыакьаны, излыхьзеи абри еипш, абри апхэыс қэыпш?!» – игэы аатнашьааит. Аха нас, мчыла игэахы ааикэхэалан, даацэажэеит:

– Ара сааижьтеи – арт ахымшк, исаҳахьѳу быхьз зацэык ауп, Ардилиа быхьзуп, аха сазымхэыццызт ари ахьз шапсуа хьхьз. – Ахэыц иахь днапшит Хьымца: – Хатарцысу, зґабу?

– Дарцысуп!

– Ихьзыбцазеи барцыс?

– Ардонбеи! – ашэшъы назхьтыз амза каз-каз еипш, лхылґы аахтит, лыблакэа еиха иаатбаахеит, ахэычы игэбылра илымаз лныруа.

Хьымца убаскан, шака лылшоз ала итышэынтэаланы иказарц шылтахьзгы, лылакэа ирхибаалон гэырѳа-гэамцрак.

– Сатамыз иаартны сахышэацэажэо, тэымуафэыс шэахы-
сымшыаз, – инацылцеит Ардилия, – апсышэала ацэажэара
жэоангэашэпхьараны исыпхьазоит. Акэантэи азэы дыкоуп
хэа ансаха нахысгы, сгэы хытхытуа апсышэала ацэажэара
сахыпцакуан...

– Барпыс ихэзи быхэзи еикээфыртэуеит! – лгэы иахэап хэа
даакэгэыгит иара, илхэаз уаха аеакы ацымхэакэаны.

Ардилия лыпсыпшытыбжы ицэытэахуа, хрыжы-хрыжы
лгэацанза даакэпсычхэит. Хыымца уи лыкэпсычхашыагы
гэыроак натибаан, уи аартны илхэозар хэа дылзызыроуа
даагылеит.

– Уи ахатэ таарых амоуп, сара сзын акыр зтазкуа... –
инацылцеит лара, иаахаддылаз лылабжышкэа чабрала
интарбо...

* * *

Абри амш адыроаены, шыбжыаара такэ шагыз
изылоааз аеыхэшэтэракэа дрылгеит Хыымца Ларба.
Акурорт поликлиника азал тбаа дныфэнысны цака дылбаарц
игэы интакны дышнеиуаз, иапхьакала азал иаафэналаз
апхэыс дналэапшит, убрака дшыаканы днадырсызшэагы
даанхеит. Лара данылдыр, данылгэалашэа, сышка
дааскэоит лгэахэын, лшыафакэа аалырмачит, ус-ус
даатгылеит. Исаркыацсараха иказ азал амра фэнапхон азы,
илэахэмаруаз ашэахэакэа лхы-лфэы еилыбзаауа икарцон.
Лпахэы, апхьа даниба аены еипш инаша-аашаны,
хыхь иныкэырчаа икамызт, анапы адкыланы, лхы-лфэы
иашыашэаланы еикэыртэан. Ашэткэа зынны илшэыз
апхын цкы шкэакэа ицэанааланы иахызахыз, маитэи
гэилтас дагэылпхошэа, акэыпш-цэа лыкэннацон.

Иара дахыгылаз дшахымсыз анылба, дахыаатгылаз аапха-
лшыан, длымбазазшэа ашыр-шырхэа лапхьака лфэыналхеит.
Уажэы илтаххеит зынзаск дгэеимта`арц. «Иахзеилоузеи?!» –
аалгэахэт, дааныжыны дивсхьазар еигыашыо. Аха лшыацакэа
рышыхэакэа адашыма иахыныкэсуаз, атыгэ-тыгэ рыхга дыд-
раргамон. Хыымца илапш налхигеит иаарццак-аарццакны.
Амфэа даркараны даныкази уажэи хэаак рыбжыаны дибейт:
дгэылшэаны, лшыарафэы даины дыкан. Уажэы, акыркырхэа
лыччабжыи лцэажэашытыбжыи шимахацызгы, лыпшра, лса-
хьа убаскак дыртэыртэит, иарбан лакэу изымдырзо, акы дна-

кэыртэаны дышътцаа икэыпшрахь даманы ицон. «Акыркыр! Акыркыр!» – разныпсараха игэы итацсоз лыччабжь здикыларыз ицэеилапсон – Гэилшья лакэу, лара лакэу.

Дгэалымтазшэа катаны дышивсуаз аниба, лара лахь дынхьахэын, шыафакэак ныкаитеит. Аха уи акэзам даанызкылаз лара. Уажэы илапш ааихмырсыгъзакэаны лхы-лэы иазырхан. Уаха дизхьампшырц лгэы шизлыртынчызгъы, илапш лнырит, дамышътит. Лышка дышнеиуаз ангэалта, даатгылеит.

– Мшыбзиақэа! – дналеихырхэеит ишыарафэы дыказамкэаны, дахьяаникылаз дшазыкалашаз изымдыруа.

– Бзиа жэбааит! – атак илтеит, леааицэхьакшэа, даапышэырччаны.

Амра ашэахэакэеи лыччапшыи анааилала, лхы-лэы ицегъгъы иааилыбзаа-ааилыбзаан, днеизыпшит. Иара, азхэыцхагъы ихы иамразакэаны, инапы налызирххэит дазыманшэлазамкэаны. Рнапқэа ааимырхит. Убаскан гэныхэпыстала ишътыхька харак дынхьапшын, иблақэа даарыхгылеит Гэилшья кэыпш. Уии иареи икытафэы ааклассктэи ашкол иалганы ианеипырцыз ауп лнапқэа рыкэымшэышэра еиха ианинырыз. Уажэы иааникылаз анапи уии еидкыланы днарызхэыцит еимгеимцарак аонупка-ла. Излеипшымкэаны игэеитаз акызацэык ауп: урт – акэыпшцэа рыкэнын, арт – адхэыс наза, аоныпдхэыс илнапқэан.

Аамтацкиеицапшуаианаайдхала, абыржэы днеипыркъяны дцарашэа игэы иабеит, уи дагьяацэшэеит. Иамфатэны амахэ иаакэтэаны, шэымтак иаачырчырны, нас иныкэпраа абна тоура иазцо апыс деипшнишьалеит.

– Сара Хьымца сыхъзуп! – ихэеит, днеипыркъяанза хэа даахыццакны. – Шэара? – дналазцааит ашътыхьы.

– Сара... Сара... Лида!.. Аха... иабатаху сыхъз?! – даанахэы-аахэит лхы агарта дақэымшэакэаны, нас атыргэ-тыргэхэа лымфохь лэыналхэит.

– Лида!.. – иеизнымкылакэаны дналышътыххит. Лара данаахьахэ, дналыхьзеит. Аха уаха акгъы имхэошэа анылба:

– Акыр шэхэарц шэтыхызма? – днаиазцааит.

– Сара... Сара уамашэа шэысгэапхоит, Лида!.. – ибжыы иара ихатэзамкэаны икышэкэа иаарбыжышэшэеит.

Лида лхы дазымиааикэаны акыркыр дааччеит. Нас ауп лыблақэа неитцыхны данынеиџапш.

Атрыгэ-трыгэхэа лшыацашьтыбжъқэа ааиахаит. Ихы данааџаха, днаскъахъан. Иара дадырсызшэа дахьгылаз деитамтзеит. Лара такэы дахьынаскъаз, уадак аџацхъа даатгылан, лкурорт шэкэы хэычы ахалат шкэакэа зшэыз ацхэызба иналырбаны, уахь дныџналеит.

Хымца аполиклиника дандэылц, исаат днахэапшит. Аамта акыр шцахъаз аниба, Лида уажэшьта арантэи дышцахъаз ала ихы агэра органы, ишыи-ишыи неикэцо иџынеихеит, ихы зкэикра хэа дхэыцуа. Убаскан акы ихаштызшэа, акы дагхошэа даакалан, даауалуашеит. Даатгылеит, арт амшкэа рызтэи ихтыскэа акакала игэаларшэо.

«Уацэы уажэааны ара сааиуеит, хаицэажэап итегыгы... апсышэала!...» – ылымха интасит акыр ианеицэажэа ашьтахь Ардилиа даницырпуазтэи лажэакэа. Абгъаахэа илапш исаат инахьирсит. Иабакахыз! Уи аамта иаџсхъан. Даацакит. Убаскантэкъа итахын ишыапы дыкэмырсзакэаны уи ашта хэычы дынтазыргыло акы наитцасырц. Ардилиа дцаанза дылхызыгзашаз. Аха уи аџыза алакэ аџы ада, цыаргы ишы-камлацыз данаазхэыц, игэы ааиртынчит. Даашакъ-шакъеит, таксик ацэаара цыара ибозар хэа. Уигы акгы шалымцуаз аниба, иџшыапык мацара дрыкэгэыцны днеиуан.

«Сара Ардилиа сыхызыцыз Ардонбеи ихъзуп. Уи уаха сара сибарц итахзам... Хатыр ду икэсцон... Иахатыр азын иара ихъз сцэа иалцыз ихъзысцит!... Схата исызкны шэџацхъа ацэажэара сцэуадаџуп, акыр шэахьсеихабу акнытэ, аха ацсышэала шэацэажэара сазгэышыуеит... Суацэа, стаацэа зегы збазшэа шэсыпхъазеит... Шыкэсыки бжаки пуеит сбызшэала ажэак сыхэлымшэеижътеи. Аха уи азэгы ихаразам, схата зацэык сыда...»

«Исзеилымкааит, Ардилиа, дызустадаз Ардонбеи?»

«Ардонбеи Абжарба саншыа иоуп, сании ахъз сызтаз. Иансызха, абжыратэи ашкол саналга, акытахьынтэи Акэа-ка – иара иахь сигеит аинститут стейпарц. Уи сара исынасыпымзаарын, сызтамлакэаны схынхэит. Шыкэскэакаузуан скытан – Када. Ашьтахь сталеит Ставропольтэи арцаџратэ институт аматематикатэ факультет. Сани саби реицшцэкъа

исыцхраауан Ардонбеи ипшэмагы иаргы. Лассы-лассы апоштахь снеилон, исзаартииз амсхларц. Пхынла дара рахь – амшын ахь сцалон. Схы салпшуа скамлацызт... Аинститут саналгоз схы жжит акэымзар!..»

«Бызлагаз нагза, Ардилия, сара стэымуабыбымшан!..»

«Зегы сышэмырхэар жэымурцу?...»

«Ааи, Ардилия, зегы-зегы сабхэарц стахуп!..»

«Аинститут саналгоз аламтала, еипылара хэылпазык акны атоурыхтэ факультет заочно хасабла иалгараны иказ арпыски сареи хайбадырит. Уи агэра зласиргаз ала, ацарагы ицон, аусгы иуан. Снеипхэит акэашарахь. Сгэыргыра хэаак амоуит дшапсуаз анеилыскаа... Скэыпшра акэхап изыхкыз, уи ида цстазаара ыкамшэа збо салагеит такэы ханеишыцылакэа... Абыбыц сыкэшэар хэа дшэозшэа збон... сарамыжда... Пхэысс хэа сигеит... аха мчыбжыктэи усхеит... сынказны адгыл еимкыра длыцаба дцеит...»

Хымца дыццакы-ццакуа дахьнеиуаз абарт игэалашэара-кэа иаарылибааит ауадахь дцаны иааганы иааилыркыз, ускантэи лнапоымта ателеграмма. Уа иахэон: «Азэы хэа сшэылпсааит стаацэа, сыжэлантэ Када ақытан инхо... Сгазарала схы зыкэсыршэаз шэара ишсанашэмыжыуа здыруеит, сыхгы ианасыжыуам... Уажэшьта уаха сыжэбазом!..»

«Абри оны ирыстеит апоштыаы, сыбао ахырыпшаашаз хэа акгы амырбазакэаны. Ашьтахь, саафыхазшэа саалцит, оыца амилицияцэа нак-аак снапкэа мытцпаа санааныркыла!..»

«Нас, нас?...»

«Амилиция ашьтазаара еиыркааит, аха иара скэаханы дныцаба дцахьан. Ашьтахь излеилкаахаз ала, дзыецаауаз Ростовтэи бжысцакэаки иареи рхэрак атыхэала Армавир иаанкылан, рус збаны ашыаус иакэдыршэазаап... Сара газа, ауаа зегы гэрагаз цысшьон. Сакэымшэацызт, исыздыруамызт хахыз хадгыл дыкэиаауеит хэа абри иеипш икоу анамысда...»

«Уиаахыс бабакоу? Хныкэгашьас ибымой?»

«Усурта хэычык пшааны, схы аланыкэызгон иара уа – Ставрополь. Ахэычы изы – ахакымыцэа рабжыагарала ара сыкан...»

«Уажэшьта?»

«Аус ахызуаз назаза сапырцит... Данстудентызтэи иоызца рыла еилыскааз иахэшьа Ростов хаца дышрымоу ауп... Мшэан, ахэычы дара дыртэыми?!»

«Бцарц бгэы иахэтоу азын, бтагылазаашы акгы иахэом!..»

Сара ибабжызгоит Акэака бцарц. Бтаацэеи баншыцэеи сара снеир исцшаауеит... Срацэажэоит. Баншы Ардонбеи сареи ибзианы хаибадыруеит. Снеиаанза, аа, абар, садрес... Суадакэа тацэуп, уа быказ!..»

Абарт игэалашэаракэа зегы даарылцит агэашэ хэычы даннадыххыла. Ашта дынталан, лацшыла дыццакы-ццакуа дааимдеит. Уао даныкэимбаа, амардуан хэычы дынхапалан, аонашэ днас-насит.

– Ардилиа дцеижэтеи акыр пуоу? – длызцааит иаа-дэылцыз.

– Саатк акара. Дызлацо адэыгба даеа жэаминутк рыла идэыкэлоит! – лсаат дахэацшуан уи.

Хымца адэыгба аанэасыртафэы дшааз хэа изгэамтазеит, убаскак дласны даауан. Игылаз адэыгба днагэйдцшылеит – Акэака ицоз акэын уи. Аамтацк даатгыланы даахэыцит: «Сара ибабжызгоит Акэака бцарц!..» Ихата илеихэаз ажэакэа ракэын арт. Дыццакны адэгба даваланы ифэинеихеит, апенцыркэа рыла авагонкэа еимдо. Аанэасырта акарул ибирак капшь икэеит. Уи аниба еихагы дыццакит Хымца. Абар, пенцырк дахэнадибалаз. Ларгы дгэалтан, лыблакэа тырхаха асаркыа дналцшит. Лысаби лызнапык ала даанкыланы, апенцыр ахышэ даахеит. Рылацшкэа ааикэшэоны дагэаивнагеит. Иара адэыгба днавафын, дылзааигэахацыцхэаза, адэыгба аныкэашэа иаццо иапысуан. Дзыхэаз инапы лызкыара зацэык ауп.

Лыблакэа цкыа-цкыаза ихтын Ардилиа. Итацэыз лызнапык Хымца изылкэон, «абзиала» аанарго, нас гэыртэыла илгэйдхэхэала илкыз лысаби днеифацшуан.

Аамтацкэак рышэтахыгы зтыц иахымтысзакэаны игылаз Хымца зцэара ицэызхэаз адэыгба дашэтацшуан.

Ихэеи уажэы? Хэыцыртас икоу зегы ихы итапапо дза-лагазеи Хымца Ларба?

Абас икэиргылаз азцаара, дызлапатаны дызлаз ахэыц-
ракэа иагъазхымоо, иагъазхымтуа, лацшхырцага хасабла
иаацэырцыз акакэын. Ихэычреи икэыпшреи аамтакэа
днaрылацшит. Абриакара ауафыбжара дахысны, ашьтахь
– абыржэы изааиз агэаанагара ихафы ианааихьоу уа-
жэызацэык акэын: «Ухэычра аамта хазынакэа ускан
иузгэатазом!» Ааи, Хымца ихэычра аамтакэа ихазынаны
акэын ишымфопысуаз. Игэалашэоит ишьапы хтны, иеикэа
кьаф хэычы ишьацаны, ацаа дахапало рхаблаэтэи ашкол –
агэтэы хыбра хэычы – ашка данцоз, ауроккэа рыбжьаратэи
аамтацкэараан афаршэтрадтагыланы мрахэагала ишьапкэа
анирпхоз. Аха, ега дхэыцыргы, уи илахь еикэнацаны
игэалашэом, еихагы дарлахэыхуан, дкаууа ацэыргыла
дахнарпон. Ескынагы ицстазаара гэыргъахэын, аапын
мра дазпшуан. Адэхэыпшкэа реы акакачкэа кэшэаны,
аимхэыцкэа ррыцхра аамта игэафы ииуан. Доеидасны
адау имч аиура дазхэыцуан. Уахык шыамхыбжаранза
асы леит, аха ианааша, хара хкны ишадырлац еипш, амра
каххаа иаапхейт. Изакэытэ гэалакараз уи аены имаз! Иаб
изизахыз ижэцэеимаа хэбабакэа дрыцаеырбо ишьацаны,
аштафы игэазхара ауафсахьакэа зитоз асыркэымпылкэа
шыкаитоз, ргэыла арпыск рашта дааталеит, ифыцхахараза
шэакьк ихэда ихшыын. Уи ишэакь абарцафы кэакьк
иныкфаргыланы, аоныка даныфнала, иара, уи ашэакь
дакымсзакэаны изхара дахэапшит, уи зтэыз дцарцаруа,
дпагъаза ифапхьа даагылеит игэтахэыцпакны. Убас
дкларц итахеит убаскан иаргы. Убри азын ицегьгы
изхар акэын. Такэы ианизха, ақыта агэы аэтэи ашкол ду
ахь данца, аапнык азы ашыжь, аццла амцан акыркырхэа
ччашьтыбжьык игэы акэиц нтанаршэит. Уи акэиц
шфымцэаауаз ала агэра игейт. Ашьтахь иштрагедиахазгы,
иахьа уажэраанзагы ифымцэаазакэаны игэы атан тыцк
нкыланы иамоуп, иахьанзагы дзацэны дынкыланы
дызмоу. Аинститут, уи ашьтахьгы амацуракэа! Ша-
ка хтыс, шака тагылазаашьакэа дырхысхьоузеи хаштра
зкэым ихэычреи икэыпшреи рышьтахь. Аха икэыпшразы
игэы иташэаз акэиц иахьауажэраанзагы иара атэы кацо
иаауейт.

Хьымца уажэы абарткэа данрызхэыц, дзыштыцшуаз адэыцба иштыцаа иаманы инеиуаз Ардилиа илыҕирпшит: «Лкэыцшра, лыбзиабара, агэрагара, абар, дахькылыргаз!»

Ардилиагы лхэычреи лкэыцшреи шака ихазынааз! Уи амамзаарагы далымиаазеит. Лхэычраан амамзаара Ацсны иалзаахьан. Лшыапкэа амрахэагала илырпсахэазомызт. Ан-цэа икнытэ, айбашыра хлымзаахгы ианнацаз ахэра цаулакэа гьахьан.

Уажэы адэыцба иагаз апхэыси иареи реикэшэара, уи дхэы-чаахыстэи лыбзашыа иалхэахыоу ухэа ртэы даназхэыцуаз, абра днаскэеигарц дахьааиз, лара Акэака амѳа дшыкэлаз агэра ахыгаз еиха гэтынчрак инатазшэа ибеит. Аамтацк, мамзаргы хтыс зацэык ауп ауаѳы дызну имѳа аапканы ҕкыарра-ҕыбгарра гэгэак даҕазгало, ма хлагьара баапсык дтазгало. Ардилиа аб-ри ачкэын кьала убри ахэылпаз акны даалнымиазтгы, зын-заск аеа мѳахозар акэхарын дзыннагалоз, иара ихатагы Гэилшыа рыцхарыла дицэымзызтгы, икаларын уажэы абра даанамгозтгы, имала абра цсшыара хэа дкамлар, уажэы ихы итакэоу, игэы итакэоу зынзаск ицэыхарахар каларын.

Абарткэа данаарызхэыц, зегь зхареитэуа ус имамакэаны дахьынхаз ауп. Асеицш аха иманы дкамлацызшэа ибеит ианакэзаалакгы. Апхэысаагахагы имамшэа ибон ацыхэ-тэантэи аамтакэа рзы. Рацхьа аинститут далган аусура даналага, ихатэ цстазаараҕы ақыф иеазимкит, ицэызыз инасыцгы ицэабон, дзахыпомызт. Дшынеибаркыз иееситеит изанаат – аргыларакэа рпроекткацара. Есааирагы убри да-ланахало дышнеиуаз, уи ада цстазаара изыкамкэаны днама-нахалеит. Иани иаби рыпсы танацы акыргы иаепнырхэеит дара шажэыз, ирылымшо акынза ишнеиз, рыпсы штоу тацак дроур шыртахыз. Ускан, дара рахатыр азы аамтацк иадамзаргы апхэысаагара ихшыѳа азиштыхэазаргы, уи аха имамкэаны ибон. Даатышэынтэаланы даакаларгы, игэы иаднакылоз цхэызбак цьара дигэалашэомызт. Ускан иани иаби лафла ипхьяиркэкеон.

– Иумахэхеи, саб, атаца илызку ажэабжь?! – ихэон.

– Ыы, баба? – иеааркасаны даатэон абгы. Ангы ирыхэоз акы ихэозар хэа, лускэа дааркэацны дааины даарыдтэалон.

– Аб итаца иара икны дирцаажэарц, агэылацэа налыдгы-ланы, ацэ кьантаз лкажыны илзишыит. Дирцаажэеит, аха

амыждаразы акэзаарын. Ашыжь, быргык иахасаб ала иеаашьтеикыргы дикэхэхэаны дырҕыханы ажэкэа рхьара длыштыуан, мамзаргы – мѣаагара. Игэы аныпцѣаза, дирцѣажѣаахыс ажѣохѣымш руха, игѣылацѣа еитеизиган, цѣы кѣантазкгы ааганы аштѣаы инѣеихѣеит: «Стаца уаха сара сѣы дымцѣажѣо дкашѣцозар, абри ацѣ шѣзысшыеит!» – хѣа реихѣеит...»

– О-цѣкѣантазк узаахѣару атаца дуоур?! – диазцаауан апцыхѣтѣан.

– Дад, сычкѣын, – ихѣон аб ускан, даакѣпсычханы, – уи ажѣабжыны ирхѣоит ауп. Апсуаа хакны уи лѣыза атаца дахыыкало аѣаацѣаракѣа нацѣала иупхѣазартѣ имачуп!

Хьымца дышалфуа дырдыруа, дыччо дындѣылтчуан, иаарлахѣыхны Акѣака иусурахѣ дцалон.

Урт аницха, апхѣысаагара зынзаск ихы иаатырпссааны, апрокткѣа днаргѣылатѣеит. Пѣшѣара арахѣ данаауаз, усутѣ шѣтимхѣеит. Апсшѣара ада акгы ихахы иааимгеит. Аха арака, дшакѣгѣыгуаз акѣымкѣаны, зегы аеакала иаахѣит. Абыржѣы дахыгылоугы, рацхѣа ари акалакѣ акны данааи аены ихѣычра, икѣыпшра аамѣакѣа зегы хѣыц-хѣыц еимыршѣшѣо дрылазгалаз акыркыр-ччабжы, иеишѣтаргыланы, ахауа иалууаа-алууо илымха иѣаѣеит. «Уи арцыс бѣиа дылбеит. Илдыргѣышѣоз, абасеипш дшакѣшѣоз. Схатѣы кѣыпшра саназхѣыцлак, лгѣыбганкѣа зегы лхысхѣеит!» – ааигѣахѣт Ардилиа лзы.

* * *

Уаххѣа ашѣтахѣ даадѣылтцны дахыынаскѣаз, аихатѣ гѣара днадгылан, асигарет аацѣырганы амца нацѣраирсит Хьымца. Ариабжѣарак агѣра игахѣан иара икрыфара аамѣеи Лида лаамѣеи шеикѣымшѣоз, мамзаргы аѣа крыфартак дшадыз.

– Хьымца, рацѣа уакѣахѣит! – бжык даахѣанарцшит.

Абар, Пиотри Ивани!

– Сызкѣышѣкыз арбану? – днарпылеит.

– Цхѣызбак улзыпшуп! Ани лакѣзар, иузымцшауа узышѣтоу?! – даалафигеит Иван.

– Мап, мап! Шѣара сшѣыцѣоит! – днарывагыланы иѣынеихѣит.

– Акино ахь ухаццома?

– Ааи, ааи!

Такэы инаскыхъан еицш, игэеитеит наскъашэа рымѳа ааихцэаны имѳахыцыз ѳыцъа ахэса рахьтэ руазэк Лида шлакэыз.

– Сатамыз! – иѳызцэа реапхъа аара нышьтацаны, иеааникылт Хьымца.

– Пиотр, – ихэеит уажэы, уи иказшьақэа гээзтаз Иван. – Хьымца дычкэыноуп, ианахажьып зегъы!

Пиотрибжыныцтак-ныцакуадыччон, даанымгылазакэан-гы дцон.

Хьымца дыззаангылаз рахь дааццакит.

– Лида! – ибжы нцэытцакшэа инаиргеит.

Лида даатгылан, зыбжы газ иахь дынхьацшит. Змахээр лкыз апхэызба кэыцшгы, лѳыза данаангыла, даатгылеит.

– Хэлыбзиақэа – днарыдгылеит иара, рнапқэа рымхра игэагырызу, иеникыларзу изымдыруа.

– Бзиа жэбааит, Хьымца! – лыбжы ааларкэшэа атак илтеит Лидагы, аха лнапы иара иахь илмырххазеит, лѳызеи лареи рмахэарқэа шыкылибашьтыз игылан.

Лида ашэтқэа акэпсаны, уамашэа лцэа ианаало иибахъаз лыткы, уажэы еихагы илцэанааланы ибон афымцалашара-кны. Анышь сахъа змаз лшьацатэкэа рцшшэы лыткы иакэп-саз ашэтқэа ирцшшэын. Лшьапы шшэыркэа аайдцсаланы дахьгылаз, иныкэпраарц згэы итаны амахэ икэгылоу ажэ-тцыс днеипшнишьалеит, уажэымзар-уажэы инаспыркъаны ицоит хэа даацэшэан. Ирхиаз лхы-лѳы гьежы, лхахэы айкэыртэашьеи, лыхэда тхэааи ахарцъ рхырцон лыцъымшь еикэарақэа.

Уажэы, лхы инаркны лшьапақынза лапшыла деимданы данаагыла, излацэажэатэыз хэа акгы дақэымшээзакэаны даан-хеит. Уи гэалтеит Лидагы. Нас, данцэажэоз есымша еицш, акыркыр дааччан, илывагылаз лылацш налыхьлырсит.

– Ари с-Малванка лоуп! – лхэеит иара иахь.

– Сара Хьымца сыхъзуп! – дахьицхрааз дааигэыргъан, акэыпш лахь инапы наирххеит.

– Сара Наташа сыхъзуп! – Лида дылѳацшуа дааччан, лнапы наилтеит.

– «Малванка» лхэычыхьыз акэхап?! – Лида дналзыпшит иаргьы.

Акыркыр дааччеит лара.

– Ааи, ааи, – лхэеит нас, иара иахь, – лхэычыхьыз ауп, сара сзын уи дахьхэычу азын «Малванка» хэа ласхэоит!

– Ус анакэха, саргьы «Малванка» лыхьзысцап!

Данаарыбжыагыла, икылибашьтыз рмахэаркэа ааурышьтит. Иара рёынархарц азы иапхьака днеихеит, аха реандмырцысы, икалаз иеамариашаны даангылеит.

– Кино бзиаак цоит, рхэеит, соызцаагы уахь ицеит. Шэна-сыпхэоит! – дгэыгны Лида лахь дынхьацшит, атагылазаашья аарзфьданы.

– Хара цьаргьы хныкэазом, Хьымца! – акыркыр дааччан, иара уажэы дшақэымгэыгуаз ала, иажэа ааёахылтпэеит.

– Уацэгьы икоуп уи акино! – дхьацит Хьымца.

– Ёынлагьы аеыхэшэтэрақэа рахь запэык ауп ҳахьцало!

Цытраамтак еиёапшуа ианаанха:

– Абзиаразы, Хьымца, ҳацоумтан, ҳара иҳахькьаны акино уағһазар! – лсаат данахэацш, инацылтцеит. – Аамта ыкоуп, уахьзоит уаацкакыр! – Нас лёыза лахь дынхьахэын: – Малванка, ҳаанхацэеит, ҳацшэмапхэыс дахьыцшуп! – даацкакит Лида...

* * *

Ари ауха Лидараа руада егьырт излареипшымыз акыза-цэык ала акэын. Егьырт раан, абас, анышъталарада уаха ус рымазамкэаны риартақэа ианаарылатэалак, саатк акара лафхэараха, ччараха ирысуан. Рапхьа иаацэырызгоз Лида лакэын, Наташа илылшоз рыччара-хэмаррақэа мыхьшэа-шэарц азын, акы нацылцалон, нас Лида акы ахырёаауа, излаччаша, излахэмарша аалыцшаауан. Егьи, – дара иры-цыоназ апхэыс, алаф ахы акрагьы лыламызт аптэала ата-рагьы дақэшэомызт, аха дызхэартаз акы ыкан: аччаразы деикэшэан. Изырччашаз акы аныкалалак, лёызца реипш акэын дшыччоз, аха нас, ирзырханы ианаанёаслак, лара ёыц дналагон дзақэымцуа, даргьы еитах, зызлан дызхалаз реипш, кьатеипцэараха иаарысуан. Убри ашътыхь акэын Лида лыплашь налышэхарпаны, уажэ сааиуеит хэа дандэылтцлоз. Егьырт аюыца игэартахьан абра икоижьтеи

абри аамтазы ада лыплашь шышьтылымхыщыз. Измаануу хэагы иазымхэыццызт. Уаха еикэшышы ианаанха, егыггы заа дандэылц, убриггы иназхэыцит.

– Валиа! – лхэеит, агэеыгъра зэыкэхэхэ, зхы зыкээрешэа аирта илатэз Наташа лхы дааџахан.

– Акрыбхэарц бтахызма? – зхатэ хэыцракэак ирыланагаланы иказ Валиагы даалцит.

– Лида лыплашь заалгаз абыржэааныла мацара азоума?

Наташа лцаашьей, уи дыззцааз Валиа дазхэыцуа лаатэа-шьей, згэы ыгъгуаз рзын рччагахан, уаха акгы мхэазакэаны, иаалыркэаны, рыерызнымкыло, еицакы ишыччоз, Лида ашэхымс даахытит. Иказ анылба, даатгылан инеимда-аимдо днарзыцшит. Уиданыџаналанахысиакэыцит дара, ахарыччара иахьаркацшьхаз инеихангы икацшьуаркалеиуа иаакалеит, Лида лэацхьа рымаза рыцытыр иаацэыцхашьаны.

– Ишэыталеи, бара?! – дцааит Лида, нас атакгы да-зымцшцэакэаны, тынч-тынч лшыаџакэа неихылгеит, лиар-тахь днаскьо.

Иргэамцхаз лэацшылара лафшақэ акгы рзымхэо икана-цон роыцбагы. Уаха иаламцаэажэакэаны, изхыччозггы лмырдыркэаны, убрака акэац ргылазар моу рымамызт, аха Лида лылапш Наташа дышьтцаа даман, зцаарала дыхтакуа. Наташа, егы лааста лара дызлалзааигэази кэрала дахылеитцбызи, адца лылтеит иаартны илхэарц.

– Лида лыплашь абыржэаанылоуп ианлыхэо, схэан, харч-чеит! – исхэаз шцалыдылкыларишь хэагы дналзы-цшит.

Зиарта инадгылахьаз Лида ахышэтхэа даахьахэит уи лахь, лпшшэахэы аалыцсахит, аха нас, лхы лнапаџы иааганы, акыркыр дааччан, лиарта днылатэеит.

Рыхоыкгы кэаџ-кэаџа, риартакэа ирылатэаны, еиџацш-уа ианаанха, Наташа цэажэарак ацшьылгарц иакэылкит.

– Хьымца зыхьзу ани ахаца фархь... – лхэеит, – уи дыз-лазбаз ала, бара бигэацхоит...

– Издыруеит... – лыбжыы аарла ирахартэ атак калцеит Лида.

– Изла! – лхы дааџахеит.

– Зны исеихэахьан...

– Зны, ишпа, арадагы шәеибадыруазма?

– Санааз аены акурорт биуро акны хайкәшәан... Ашытахъ зны ханеибаба ауп иансеихәа.

– Нас, уиаахыс?

– Уиаахыс, ишыббаз еипш, апхъан дхакәшәеит...

– Уаха шәеибабарц еибымхәазакәаны бипырцитеи?!

– Наташа! – лхәеит уажәы Лида лхы шытымхәаны, аха лыбжы шышътахац ишътаханы, мацк иқыцьқыцьуа. – Бара ибдыруама сара исыхтызгахъоу?..

– Мап, мап... Быбжы қыцьқыцьуеит. Акы баргәатеиуеит, сара исзымдыруа акы бгәыцхоит, с-тиотиа Лида. Сара схәычыншъаланы исабхәом! Ус ами?.. – даагыатәыгыатәит Наташа, лгәы тыгыгъаа.

Лида акы лхәарц шылтахыз аалныцшит, зызбахә ләыцкъаз лыхтыскәа лгәалашәараакны реанааизырк, лшъа-лда ааибарххан, даахәыцәы-хәыцәит, лылахъ уаха иаалзааикәымхзакәаны. Аха еитах ләашъақәлыргылеит. Наташа ари ангәалта, уажәраанза исцәылзоз лхәарц лтахуп, аха Валиа дахпырхагоуп аалгәахәын, уи лахъ днацшит, уажәы уи дыкамзарц шылтахыз ллакта итыцшуа. Валиа ахыза налыкәыршәны атзахы ләы лырхәхъан. Ари аоыцьагы еицгәартейт.

– Малванка! – Лида цшқарах шытыбжык аалырцшит. – Баасыцдәылцру?

Лида ашышъыхәа лиарта даалцны, лыплашъ ацьыба данынтала, Наташа ахышәтхәадоагылеит. Валиа артшдәылцуаз ллымха иантас, даахәны днарзыцшит, лылацшгы нақәшәеит Лида лыплашъ ацьыба ишаатылгаз зыхәпәы ауз сигарет цырак. Валиеи Наташеи ара еицфонеижътеи рыла иамбацыз, рлымха иамахацыз анырба, ицьашъаны рыбақәа аатбаахан, итырхаха иналзыцшит. Уи гәатаны акыркыр дааччейт Лида. Уи лыччара лхы иархәаны, даалахәыххейт Наташа:

– Абар, тиотиа Лида лыплашъ уажәааныла хәартарас иалаз!.. – аатлыркәейт лыгәлызнымкылакәаны.

– Биашоуп, Малванка, биашоуп. Уажәшъта схы анцәырызга, адәахы бдәылызгазом, ибдырит акы шаргәатеиуа... Шәоыцьагы ишәцәымзакәаны ишәасхәоит уи, хахъык хабжъара инхааит... – илзааигәаз апенцьыр азәык аартны

Абарткэа игэаларшэо днеиуан Хьымца. Азы акны дна-
зарц рацэак игымкэаны, иапхьака дахьынапшыз, Лида
илапш даацашэеит... Илакэа рыгэра имгеит. Ахачахэа игэы
дантэшэа, инакэырццакны лара даацэырцуеит хэа дгэыг-
зомызт. Мчык наихазшэа, дцыхза даангылеит, аха нас
иапхьака днеихеит.

Абар, дипылоит аамтацкэак уажэапхьа игэы дыцаланы,
гэхьаагараны изыкалаз апхэыс. «Тфу!... – ихэеит гэаныла, ихы
дазгэаауа, – цхэыск сгэы дыцхо дзыцахазеи?! Уи илеипшу,
ма илеигьу закафы спылахьада... Гэилшья хэашабга...»

Абас ахэыцракэа анизааи деицангылан, бжэра-быжыцэа
дныцашэкэа дцарц итаххеит, реикэшэара еицах аамтацк акэ-
хозар, зынзаск ихы зылирбозеи?! Аха уи уажэшьта ихышэан,
рылапшкэа ааицагылахьан. Деицанагэагэеит...

Ианааипыла, иарггы ларггы аатгылеит.

– Мшыбзиақэа, Лида Семион-ипца! – ихэеит, аха уажэтэи
ибжыы иара ихатагы изеилмыргеит: абжыаапнытэи иеипшзу,
мамзарггы ари иара ихатэны, уажэада имахацыз акы акэзу.
Ихэашьақэа иарггы ицьеишьон.

– Бзиа жэбааит! – лхэеит, акыркыр дааччан.

Уи лыбжыы ихы-ицы аарлашеит, илакэа абжыаапнык
иеипшымкэаны, итбаа-тбааза иаакалеит. Убри аамтазгы,
абни лыччабжэ «мшыбзиақэа» хэа илеихэаз ишахылмыркыаз
лылахь иаанихит: ихата иапсшэахэашья ишазкыз идырит.

– Лида Семион-ипца, шэбара сазцшзамызт, насгы...
убаскак сеигэыргьеит... – ихатэ бжыы атыцафы иааигеит
уажэы.

Лида урткэа лыхганы, леыртынчны даагылахьан. Амала
даазызхэыцыз, уажэраанза «Лида» хэа леихэон, уажэы лаб
ихызгыы аццаны длацэажэоит.

Иара, Гэилшья данылцылалозгыы, ихатэымыз абжыы
ихамлацызт. Амала, ихааза игэы иаакэоыз, ускан икэыпшра
казшья змаз, зынзаск ипсабаратэыз иапсшэахэашья ауп:
игэкза, абзиабарада уаха хықэы змамыз, ашьха зыхь ака-
ра ицкыаз! Уажэтэи дахьазхэыцуаз, акэыпшра цэа зхы-
ггахьаз, ихэарехашэа икалахьаз быжыгэафэан, ипшказарц
ахьитахыз атыцан? Аха изыхтныкыашаз икэра ада актгы
изыпшаауамызт. Ашықэсқэа абыржэггы иааинырын, ижэ-

оа иныкэыгэгээзшэа ибеит. Абгъаахэа урт ихэыщракэа иеаарымхны, иеацхэа игылаз апхэыс ға лахь инииеигеит. «Акыркыр-акыркыр» илымха итаоуан, Лида дахымбазо цъара хара дгылазшэа.

– Лида Семион-ипха, икалап уажэггы быццакуазар... Уи мап схэом сара. Сызлабыхэо... хэымш роуп инхаз акурорт ааныжъны хцара. Убранза бара аха анбоуа зны бсыкэшээр стахын. Ибасхэаша зда псыхэа амам акы сгэаца ибызтацэахуп, ибасымхэарггы сылшом... Атахызарггы арака ааныжъны санцо аены акэзааит... Ёнак хайцааит, аха сара мшкы сахыцаны сызлааз ала, мышкала бацхэа сцараны сыкоуп...

– Зда псыхэа ыкам ахэатэы шэымазар, уи азы аамта сыцшаап, иаххэап, иара уажэггы саатбжак аамта сымоуп, – дикэшахатхеит.

Уи аулицакынтэи иаамфоахыцын, улицабжъахалак инанылеит. Дивагыланы днеиуан ларггы, акыр иеишыцылаз цъоу-кы ракэызшэа анапшцэа идзырбоз. Абасеипш атагылазаашъа икалаз ахакэитра инатазшэа ибеит, иааитаху далацэажэартэ ибз аунашьтит. Раамта шмачыз дназхэыцын, даатгылеит, аха нас ишыи-ишыи неикэцо иёынеихан:

– Лида Семион-ипха, – ихэеит рныкэшэа аипш иртынчзаны.

Убри аамтазы ишьтахька акы иханы, деихэлагэа дааннакылазшэа ибеит. Даунамышьтит. Икышэ жэпакэа неихачафын, иёыизеихымхуа даабжъажеит. Икалап ипшшэахэггы ипсахзар. Оныцкала иоуразоуру деибафон, игэы ашьтыбж иахауа далагеит.

Избан, изихъзеи Хъымца Ларба уажэы абас? Цхэыск лацэажэара изымгэагъуа дкалама ацстазаара апышэа ду змоу хэа зхы зыцхэазоз, мамзарггы иарбан онуцкала деикэпах дэазхэаз? Ааи, ибла ихгылан икэыпшра аамтацкэак... Гэилшэа хэашабга жэфангэашэ ааимкыаны дбыжъкыа дынкапазшэа дытэрышкэаза иацхэа даагылт. Илахь доаханы дналэапшит... Деикэпата лылахь шейкэызггы, лкышэкэа шейхылымхызггы, акыркыр-акыркыр – лыччабж ахауа иалтэраа илымха интафит...

Убри аамтазы иаалыркыаны акыркыр дааччеит Лида:

– Сзырѳеуеит, Хьымца, сеитазырѳеуеит! – акыркыр деи-тааччеит.

Хьымца азныказы абарт аччашьтыбжькэа неидкыланы даарызхэыцит, рыѳобагы наѳ-ааѳ акапанга инаѳэитѳазшэа. Аха аѳауа иалѳоны иаѳауаз акапан еихахеит. Насгы иааи-зышьтымхит Лида аѳыхэтэантэи лыччараѳэа. Урт акыр дааиѳадыргэгэеит иара. Дааиладыршит. Дихыччама?! Иара дызлазхэыѳуала, дихыччеит... Лыхьз ихэеижьѳеи иан-быкэу, арахь деахахейтеи зынза. Иѳышэѳэа ахынеиха-чабыз изеихыхуам. Дихыччар ѳамлазoi, нас? Абартѳэа данаарызхэыѳ, гэыбган излымѳеит. Иаармазашэа дахынал-ѳаѳшыз, ллаѳта хааза дынѳаѳшит. Уи игэы аахьанарѳсеит. Ихьызгы аагэнигеит, дыѳшѳамѳэа-дѳасымѳэа, ѳѳэыск леа-ѳѳа абас дгэыѳобаха дахьааѳэхаз. Ианамух, ак басымхэар зуам хэа димыргэыѳцындаз!

– Ааи, ааи, – ихэеит Хьымца, ихы инаѳаѳы иааганы, – хымѳада, ибасхэаша сымоуп! «Ауаѳы ибз шаѳа иаѳоу аѳара ихата иаѳоу уаѳ дыѳазам!» – ихы даазаѳгыт гэаныла.

– ..? – «Сзырѳеуеит!» еиталхэарашэа днеиѳаѳшит лара.

– Абас ѳазѳа сьздыруам, аха уахгы-еынгы сбышьѳоуп ханеибаба аены инаркны. Маѳэyseимѳыарак иаѳызахеит пыхьашэа зны хайѳэшэара... Зызбахэ басхэарѳ истахугы аѳѳазаара ааимѳыарак исаѳызахаз лоуп, сѳэыѳшра аамѳаѳэа раантэи зегы ирыѳку хэа исыѳхьазо... – уаѳа иеааниѳылеит.

– Хьымца, исырѳа узлагаз нагзаны. Сара сыхшыѳ зегы азышьѳны сузызырѳеуеит! Насгы сабхьз аанхажьып, апыхьейѳш хьзы маѳарала хайѳэажэап! – иажэа аѳѳара шиѳэуадаѳхаз гэалѳеит Лида.

– Абарт исхэаѳэз рышьѳахь шэазызарак сышьѳнахит, ибѳэызом...

– Уи изыѳ?

– Быхыччар хэа сшэоит... Аѳхьан еиѳш, сажэа сзынамыгзо санаанхаз аиѳш!..

– Мап, мап! Сара ус ѳазшьѳоуп... Ахыччара сьз-дырзом...

– Ханеибадыр аены нахыс бѳазшьей быччашьтыбжьи уаанзагы срышьѳылазашэа ѳкалеит... Сѳэыѳшрахь исы-хеит. Заѳа скаууа, сышьѳтраѳэѳаны сыргазеи?! Автобус аѳны

рапхъаза акэны быччашьтыбжыы исахаз, сыкэра ацыхэ-тэантэи ажэашыкэсакэа аасхырхын, ахауа иналаз ицеит. Уаха ихнымхэызтгыы шака ибзиааз!.. Уи уадаоым. Убарт ажэашыкэсакэа насхыганы изгаз бара апцхэыс, насыпла адэы быкэзарц стахуп есиаакалалакгыы. Арака, акурорт акны бара быкэшэара, быччабжь сахара, быцэажэара, инасыпдахаз скэыпшра аантэи сразкы ашка хараза сылбааргеит!... – уака иеааникылт, уаха ацитцарцгыы итахзамкэаны.

Лида уи ицэажэара дшазызырфоуаз, иара данаатгыла, лыла гэытбаакэа найкэыганы, лылапш наф хара иналырхан, лышыи-лышыи неикэцашэа лэыналхеит. Иаргыы убас-цэка длывагыланы ишыафакэа шынеихигаз ангэлта, дын-цэытцшны иара иахь днапшит.

– Хымца! – лхэеит, лыбжыы иагьхаракцэамкэаны иа-гыламыркэцэакэаны... Аха абгъаахэа дахьхэит лыб-жышытыбжь, лара илхатэымкэа имеытцэаны ллымха иантас. Нас, лхатэ цэажэашьтыбжь шыакэлыргылеит. – Уи... зызбахэ умоу... – уа леаанылкылт.

– Абри акэын, Лида Семион... ибасхэарц истахыз. Бахэара сахымзакэаны абрантэи ацара сыкэшэар хэа сшэон. Истаххеит убри бдыруазарц. Икалоит уаха хаикэым-шэаргыы...

Хымца игэы аартны длацэажэартэ, саатбжак иадамзар-гыы, аамта ахыоуз гэхэас иман. Уажэшьта реицырцра аамта шаауазгыы ибон, аха исаат дахэацшзомызт, дахэацшыр, лар-гыы уи гэлтар, «абзиала» айбыхэара акэын ирзынхазозгыы. Ихьу-хьууа акы игэы итцаланы дыкан, иихэаша хэаны даналга ашьтахь. Изакеи хэа даахэыццыцхъазагыы, игэы ицанахэон Лида лыблакэа иаархымтцзакэаны, даныччогыы, ус баша данцэажэогыы, лылахь анааикэылтчогыы инеибеицшны ир-хыз агэырфоа закэыз ахызеилымкаауаз, аилкааразгыы моак ахымбоз шакэыз. Уажэшьта ацара леазылкуеит анигэахэ, амфоа литарц избеит, иара ихъааигоз шхъааигац иаанижьырц, игэы шинархьуа даанхазозаргыы.

– Абри акэын... Ааи, ааи, абри акэын ибасхэоз... – ихэан, ларгыы аицырцразы даатгылоит хэа игэы иаанага-ны иеааникылеит. Аха лара дышнеиц днеиуашэа аниба, иенамариашаны ифынеихеит.

– Мап, мап, Хымца, – айдырца лгэы иштэмыз лыб-
жыы иааныцшит. – Зегъ шэымхэазеит, инашэмыгзаеит!.. –
«шэара» хэа иахэарахъ дианагеит.

– ..? – ажэа мхэазакэаны дналэацшит.

– Уи апхэызба лызбахэ ала шэажэа нашэмыгзаеит, мѳаб-
жара дысзыншэыжыт...

Иаргыы даатгылеит, ари еипш азцаара итэны данааиэацш.
Нас ацанза даакэпсычхан, илацш хара инкыдирхалеит.

– Дысцэызхэеит... – ихэеит длыхэампцшзакэаны.

– Уи ишца? – лэыналхеит уаанзатэи лныкэашэала.

Хымца атак иеазымккэаны, ихы наикэарешэа днеиуан.
Ларгыы уи иказшыа лыенамалдеит, аха лызцаара атак аныл-
махаза, еитах мазашэа днаизхэацшит, ицшшэы ихыгга дшы-
казгыы лбеит.

– Угэы бзиами, Хымца? – даатгыланы днеиэацшит,
дааизэлымхаханы «уара» ахыгы деитаниасны.

– Мап, мап, Лида, – даалцын, ихы дааѳахан, иеааириашеит,
– сгэы бзиоуп...

– Икалап, зтак ахэара уцэуадаѳу зцааразар иустаз.
Сатамыз!

– Ега иуадаѳзаргыы, ибцэыззарым, уи ахэара сыкэшэоит
хэа сшыкамызгыы. Уи апхэызба Гэилшыа зыхызыз, сара ис-
разкхараны иказ, амшын леалтеит, хымзгыла адэы акэзаара
ацынхэрас... Пхэызба бзиан, лгэы тбаан. Илбахъаз?!
Дкэыпшын. Бзиа хайбабон, хазну адунеи акны ѳыстаарак,
цэыхцэыфарак ыкоуп хэа хакэмызт ларгыы саргыы... – абра
даатгылеит Хымца, илацшхэаа хараза инарханы. Икаларын
уажэы уи илацшхэаа Гэилшыеи иареи ркэыцшратэ дунеи
акынза иназозтгыы.

Лара, абарт илахақаз рышытахъ хэыцрала лхы-лэы
аатэит. Акыргыы леаанылкылеит, аха иажэа ишацимцоз
анылба, лхэыцрақэа даарылтны диазцааит:

– Иузхэаны итэаз апхэызба лыезыхлыркъаз, хымзгыс
илзымчхаратэы дзыниаз уара иузымдырырц залшарыма?

Хымца идырт зегыы леимхэар ада ишамуаз, лызцаара
атак камцакэаны дышзылцэымцоз, иагызбеит иажэа иац-
цаны инаигзарц.

– Цэгэацэыпхамшыа-махагыак инапы дампыташэеит,
лымч мырхакэаны ахымзг лиргеит... Уи лара лынамыс

илнамырчхаит, лыбзиабара цкѣ уаха лылнамыршеит, аду-
неи лхы апыргара ада... – ацанза даакѣсчычхаит.

– Ааи, Хьымца, угѣалакара сызцаара избжънахыз уажѣшь-
та иеилыскааит... – лхѣсит, цытраамтак атынчра ашьтахъ,
лыбжы ааларкѣны, лсаатгы днахѣацшит.

– Абзиала! – днаиеихырхѣаны лѣыналхейт.

Хьымца апыхѣтѣантѣи ажѣашыкѣсакѣа дрылууаа
дылбаауан, дагѣаагылеит дахъыз икыта Басра ашкол аштаѣы
ускан игылаз ащцла еихых-еицых амцан. «Акыркыр,
акыркыр» – Гѣилшьа лыччабжъ иахауан.

Аамтацк аѣонуцкала урткѣа зегы днарылцын, абыржѣы
инаицырцыз дналхыцшит. Уажѣы-уажѣы «акыркыр» ды-
ччон, Малванка даалцыланы дахълаѣажѣо. Нас, урт рма-
хѣаркѣа аакылибашьтын, рѣынархейт.

Аулица аѣыкѣкѣа рѣы игылаз атла катакѣа рбыгъкѣа апша
иеиланаршѣшѣон. Аѣар ачырчыр рыхга Хьымца ивеибахѣа
ицон. Зыкѣрахъ инеихъаз нытгыла-аатгыло инеиуан. Иара
даахынхѣит азахы дылбаарц.

* * *

Хьымца акрыфарта ашта иаваргѣа икнахѣз алашаракѣа
инрыдибалеит ицѣоназ ахацѣа аѣыцѣагы – Ивани Пиотри.
Тынч, уаххъашьтахъ иеицѣажѣо игылан, аихатѣ гѣара рѣе-
надкыланы. Убаскан даагѣыргѣейт. Ихацаны иказ азацѣра
неихыцсааит. Уажѣеицш азацѣра инырны дѣамлацызт
абра дааижьтѣи. Убри даназхѣыц ауп изыхъкѣазгы ихаѣы
ианааи. Уаххъафара хѣа ашта данаатала, Лида столк аѣны
илыцчоз ацшьѣыкгы шхѣыпыз иааицдѣылтцит. Наташа
усгы даалчыршѣазом. Аѣа цхѣыскгы, Лида латкыс акыр
днеихабны, иѣаа-тыгѣаза, зыцшра-зсахъа иагымкѣа иѣаз
рапхъа днеиуан. Зеаанкылашѣа, зсигарет назѣыцакны амца
нацразырсыз ахаца шатлакѣагы дидырт. Ахаца исигарет
апаѣ-апаѣхѣа днахан, уажѣшьта ишѣымцѣауаз агѣра анига,
иаарццакны днарыхъзейт.

– Лида, – ихѣейт, ахѣцѣы змамыз исигарет неиѣыхны, ибз
икѣнапсѣз ататынкѣа тѣу-тѣу хѣа иѣыцыршѣшѣо, – кѣашара
хамцазѣи?

Лида даатгылан днаизхъацшит.

– Аа, Саша, иухээз еилыскааит. Акээшара угэапхоит, ус аума? – акыркыр дааччеит.

– Ус ауп!

– Иабацои иара?

– Асанаториа «Россия» агээрцан.

– Хцап, нас, – Наташа лахь дынхьахэит: – Малванка, бара иахьбхэауазеи?

– Пшь-тзамцк рыхэапшраткыс иеигъуп, – лхэеит Наташа даалахёыххан.

Еицыз рыпшьоыкгы лахёыхын уажэы, дара уаххьа ыфаны иандёылтц, иара аоналаразы данааи, днарыхъзаны, «Лида, саадёылтцаанза баасзыпшы!» хэа лахэара азин имазтгы, азацэра ихампар каларын. Аха уажэы, изинкэа зеггы абни Саша зыхъзу имихызшэа игэы инатоу здырхуада, убаскан инеихапаз, абыржэы иара дандёылтц ицыюназ шизыпшыз аниба ауп ианынеихыц.

Даалахёыхханы дара рахь иёынеихеит. Даргьы инеи-цылеит.

– Ицъасшьо, абырскаамта шэысзыпшра змаану ауп, мшэан, уаххьа шэара ишэпыржэгеижътеи ицуазеи?!

– Уаха ашахматасыртэкэа рклуб чыдалатэи аицлабаоцэа реиндатлара моапнагоит! – ихэеит Иван.

– Нас? – инеимда-ааимдо днареацшит Хьымца, «хабацои нас?» аанарго.

– «Нас» умбои, кээшара уаагап хэа хаузыпшуп! – изхамыркэалоз ишьапы ииашихэцэаза инаиргылан, егьи ишаманшэалаз иныкэирсын, инапкэа ишьтахька иааибаркны даагылеит Пиотр.

«Акээшара» рымшуп зеггы! – ааигэхэит Хьымца, нас алаф ахь дниасит:

– Ушьамхы уцпраап, сарамыжда!

– Сара хэацшоуп, Иван Пиотр-ицеи уареи шэкээша-цэазар!

– Хе-хе-хе! – игэарцхазаны дааччеит Иван. – Иутаххеит «65»-гьы шьтыхны, сшьамхгьы сыцпраауазар!

– Арака апсуа кээшара ыказам, – Хьымцагьы ихы инахигеит.

Асанаториа «Россия» агэарц акны ауаа рацэафын. Даргьы

аннеи, икэашозрзааигэара реаапхьакшэа инагылан ирылапш-
уан. Иахэоз аркэашага анеикэтэа, акэашаоцэа ус инеилыс-
ааилыскэеит, аха асигареткэа назёакызггы гэыртёыла
ахара иахьымгзакэаны, аукраин ркэашага аёанахеит. Уи
убаскак анырра ццак канацеит, рсигареткэа рёыткэыцэаа
инеибарсит. Уимоу, цёоукггы аритм реакёыршэаны ашэа
ацхэара иалагеит. Хьымца амузыкаггы иацызхэозггы
дшырзызыроуаз, иахэхьаз бжык аёанахеит:

Ти ж мене пидманула,
Ти ж мене пидвела!..

Лапшыла ахьышэт-хьышэтхэа дааимдеит, илапшггы на-
рыкэшэеит Лида дызлаз ргэыц. Инарылкышэа еицыкэашон,
Лида лыбжы амелодиа уамашэа иакэшэон. Саша ишьап-
кэа Лида лшьапкэа ирыкёыршэатёкьаны еихигаларц даёын.
Иаалыркьаны игэы аахьу-хьуит Хьымца, идакэа ааибарххеит,
ипсыикьркыиаацагылт. Лидаишилырдырхьазахэшэтёыртеи
акрыфартеи рахь ада цьарггы ршьаёа еихыргом хэа акэын.
Уаха акэашарахы днеит, дагьыкэашоит, ашэаггы лхэоит
иркьыкьзаны, Саша иакэзар, амц лыхирпрауам.

Иоыцэа рхы-ргэы зеггы акэашацэа рахь ишыказ
ангэеита, имхэа-мырза днарылцын, мац-мац днаскёо,
апшьоыкиёырзааигэатэны, ачыкь хырффаиеналакны, настха
даатгылт. Уажэы Лида лыбжы еиха иааигэаны еилыкка
иахауан, акэашацэаггы рлымхакэа амузика ахь аткыс лара
лбжы хаа ахь икыдын. Илапш урт апшьоык ирыхмырпо
дышгылаз, амузыка нымтёазацкэаны, Лида дрылцны,
дыццакны иакэшаны игылаз ахэапшцэа днарылсуа, иара
пытк инеицёынастхаз чыкь хырффак акны даагылеит. Уи
инахыкны алашара кнахан, ибзианы дибартан. Лылагьрз
хышхытэаны иаауан. Уахь днатрысырц иёыназикит,
аха имазеит – лёызцэа ахьоыкггы дышрылцыз анырба,
илышьталаны ишааиуаз ибеит. Ларггы урт ангэалта, лчабра
налёалгэан, лзамоакэаггы лырбеит, лылакэа тылрыцкьааит,
лпынцэа лыпссозшэа аакалцан, днарцылеит.

– Икалеи, Лида, акыр баргэамтзар?! – зегьрапхьа ицааз
Саша иоуп.

– Мап, мап, мшэан, уарггы уаама?! – абжъаапнеицш акыркыр дааччеит.

Зеггы еицаалахъыххан иааикэагылт. Лида лнапы Наташа лмахэар инкылданы, егъи апхъыс лахъ дынхъапшит.

– Аннушка, барггы бымццакын, макъана цъыкъазоуп. Сашаггы макъана дкэашалоит, Малванкеи сареи хауп заамта ааиз, хара хцалоит, абзиараз! – Наташа длыманы лфыналхеит. Нас даахъахэын: – Саша, уаха акэашарақэа шымѡапысуа уацэы шыжъхъафараан иахзеитѡухэап!.. – лхэеит еитах, акыркырггы дааччеит.

Сашеи Аннушкеи ус ишгылаз иаанхеит – ирышьталарггы изрышьтамло, аангылараггы ртахзамкэаны. Аха Саша уи атагылазаашъа далызгашаз калеит – рыкрыфарта стол аетэи ргэылацэа ѡыцъа ахацэа анаайдгыла, асигареткэа ааимырдан, алѡақэа нхадырчылт. Аннушкаггы хырцысрала абзиала хэа наиалхэан, лыѡныка лхы налырхеит. Убаскан ауп амузыкаггы анааикэтэа, ашэа ацызхэозггы рыпсы еиѡыргарц интгыла-аатгылеит. Хъымца амузыкаггы анынцэа, Лида л-Малванкеи лареи имбазо ианца, ихы мацара даазынхеит. Цытрак данаахэыцкэа ашьтахъ, еитах агэра игеит Лида гэырѡак дшаргэатеиуа, уи шакэу лыблақэаггы ирху, акыркыр даныччоггы, лыбжы ахаареи иаалэынцшылахо апшза-гэыбзыграқеи аапын ыыц иаагэылшэтуа ишэтхагъежъааны ишаакало, аха аамтацк аѡныцкала ацаа цэгъа зысыз агэил шхыкычаауа еицш, иналэыцэаа ишцо. Абарткэа зеггы лцэа-лжыы ркны атыц ылырххэеит хэа игэы иаанагеит, абра акэашараэтэи лказшьақэа хэыц-хэыц еимыршэшэаны данрызхэыц ашьтахъ. Лыбжыы акаѡхэа ирылкыо, аркэашага амузыка ашэа ацылхэон, адырдха дацпыхэозшэа, дцэи-цэиуа, дгъежъуа дацкэашон. Аамтацк ала лгэалаказаара аахэын дрылцэраа, уаѡы имырха-имырза акыжыхэа дцэуаны лэыршэыкны даагылт. Убри ашьтахъ уамак мтыцкэаны л-Малванка длыманы дныкэтны дцеит, лаамта ааит хэа ипхъазаны. Дахъазхэыцуаз лкаас икаицаз уи ауп, лара инахыркыацэаны данышэахэацэа, даныкэашацэа, илзымцхэацаханы лгэырѡа аалызкылкэеит, дагъартцэуеит.

Л-Малванкеи лареи ныкэтны ианца, днарышьталаны, ика-лақэаз имбазазшэа, изымдыруазшэа, иеаарбзамыкэны, ус ма-шэыршэа еимѡалацэахазшэа, лгэы лхазырштшаз ажэабжык

аацэырганы, руадакынза инаскьеигарц ихташээз ахы-
каимпаз ииашоуп хэа иазицхъазеит Хьымца, лара уи дша-
зыкалоз хэа еиуеипшым ахтыскэа данрызхэыц. Икалон уаха
еикэымшэартэ еипш агэынчыха рыбжьалар, лэоныцкагэи
лцаааа ахызымдыруаз иахканы. Ацыхэтэаны, уажэшьта
ианеикэшэоггы зака илшо ала лмаршэа кны длацаажэаларц
избеит, абас план-сахъалеи, казшьалеи, цаажэашытыбж
ссирлеи жэашыкэсала ишьтахька дхъазырцшыз, игэацан
цысра акэлазом хэа иипхъазоз акэац зырпытыз, апхэыс лшъа-
лда җахэаны измаз агэырғаа бжьра-быжьцаа иахьтацэаху
дахтыгэларц итахны.

Ишыи-ишыи неикэццо аоныка иҗааихеит Хьымца, ирласны
анеираггы игэы амыхэо. Абыржэы убаскак игэы цшқахазшэа
ибейт, иара икэлоу, изааигэоу иоызак дыгэхъааигейт. Ихъу-
хъууа игэы даацалеит Акэа аусура ашьтахь есымша дызцы-
леи-җеиуаз, гэартгла дзацаажэоз иоыза лахэых Рашь Гэазаа.
Уи, уажэы дивагыланы днеиуазтгы, Лида лызбахэ ала иа-
аидыруаз зеггы-зеггы иеихэарын, дласза ипсггы ааивигар
каларын. Хьымца игэы инатон Гэилшьеи Лидеи аайдкыла-
ны рызбахэ шиеихэалак, Рашь хымпада деиликаауан хэа.
Избанзар Рашь идыруейт Гэилшъа лыхтыскэаггы.

Аха дабакоу Рашь уажэы? Хьымцейи иареи ахаирплан
моа рыбжьдоуп. Абар, днеиуейт Хьымца аоныка, ихи иареи
еизынхарц азын, ицоноу иоызцааггы ааныжыны. Хымпада
дхынхэуан, ахынхэра акэым, уаха шаанза ныкэа ахыб-
жэоу дцарын, абыржэы игэы ицхақэо зеихэаша, насггы
Рашь иеипш излазаша дхацаз-дыпхэысыз, азэы идамзарггы
димазтгы. Аамтацқэак рапхъа маза дызцырцыз, ицоноу
иоызцааггы ыками. Урт рыгэта днагыланы игэы ицхақэо зе-
ггы акы аанмыжкэаны инареихэап. Хымпада, игэцаракны
изызырҗоуейт, Лида лызбахэалаггы диазцаалоит Иван.
Аха ишпазнеиуеи урт? Иаххэап, даалафыргар? Уи апхэыс
лышьталара и-Гэилшъа шэты рыцха ишлыхкэаз, излыхкэаз
ухэа уажэы урт ргэакны инеиратэы рахэара илымшар? Уи
иелеимгалар еигъуп хэа ицхъазеит Хьымца уажэы. Уахала
уаха азэггы диқэымшэо, ихи иареи ааиуйжырц избеит.

Апх ганы иуадакны данааи, тынчран, ицоназ аоыцъаггы
ыцаахъан. Ганкахъала, уи дааигэыргейт иара. Урт уаанза

даарыхтыгэлэзтгьы, зцаарала даахтаркрын: «Ухамбазакэаны уабахцрыцыз? Ацх цаанза уабакыдхалеи?!» – хэа. Атаккэа рыкацара уажэы зынзаскгы игэы ахэомызт, ифэ ааихыхны ацэажэара ицэхьантан. Ишыапы ахаскын амыреуа днаскьан, икаруат ахантэи аценцьыр днадгылеит. Инапы наргзаны акыдыршэыла днахеит. Иуада аоныткэицш итынчран адэахьы илацш ахьынзаназоз. Игэы акэын итынчмыз, иеааилыхны ашьталараггы игэазмырцхоз.

Избан? Абас дзыкалазеи уаха? Гэтынчымрак изихцазом Лида даалызхэыццыхьаза. Илымха итафоеит лыбжыы прыхэцэаза: «Ти, ж, мене пидманула... Ти, ж, мене пидвела!...» Абри ашьтахь – лыкызкыызбжыы.

Дзыкэшэази абриакара Лида, аамтацктэи лгэыргьара лагырзыла илкэабартэ еицш? Мап, мап. Иара дшахацшуа акэымзар калап ишыкоу лыблакэа ирху, деихэлагэа дызку агэырфэ. Уи убаскак илылаехьазар акэхап, егьа гэеицыхра даниарггы, уи налхапаны, лагырзышла леаалымкажар амуа. Абыржэакара уи дрыцхайшьо дкамлац. Лказшьақэа лассы-лассы рееитаркуа илыдибалақэахьаз зеггы лгэырфэ ишахькоз агэра игеит. Апыркьхэа иаахэыцкьозар акэхап лшьа-лда реибарххара. Акыркыр лыччара – гэырфохеыгоуп, аамтанаскьагагоуп лара лзын...

Абас мацара дышхэыцуаз ацх цеит, дшьахуа даналага, дышьталеит

* * *

– Усышьтазма, Хымца?! – лыбжыы аармачны дназцааит Лида, акыркыр дааччан.

Уажэы Хымца итахымхеит апроцедуратэ уадакэа зеггы еимдо дшаауаз лцэымзакэаны илеихэарц. Уи лара лэацхьа дланаркэуазшэа ицхьазеит. Илтаз азцаара игэы ишахэазггы, иаахымзгишьан, изамфакэа ааркацшыит. Аха урт реицэажэара, дара рфьцья рыда азэггы дшазэлымхамыз аниба ицшшэггы атыцае иааит.

– Аха сыбцырхагахом. Бускэа брылгаанза сдэылцны саапшуеит! – мап ицэылкрым хэа агэытра иманы иналабжэеигеит.

– Ибзиоуп... – даахэыц-хэыцны даахынхэит лара.

Иара, алифт ашэ анааимкья, дынталеит.

Уи ахыбра аҕаҕа такэы итбааны амардуанкэа аҕаҕа-
тан. Урт уанрылбаалак, адэеиужь ду ыҕан, ана-ара атэарта
скамкэа катаны. Азныказ руак иеныкэикит. Аха нас, игэы
дамыртэо даналага, доагылан, амра зэаҕхоз амармалташь
мардуан тбаа-тыцэ днаҕалан, такэы дахыыоаскэыз даангылт.
Уажэы ибартан адэеиужь ахынцэоз амоачаца шаваз. Уи
анырцэ илапшхэаа ахынзанаоз бахчараны инашьтын.
Ихы гэыбган неитеит, абри абахчара сышпацамлац абра
сыкоуиужьтеи хэа. Дук мырцыкэаны атрыгэ-трыгэхэа шыаца-
шьтыбжыкэак ихэыцракэа даарылырхит. Уи ашьтыбжы
ихаҕы ианааига, идырит аамтацкэак уажэаҕа Лида иара
днаидтны данцоз иахаз ашьапышьтыбжыкэа шракэыз.

– Хьымца, хцалап! – иҕаҕа даагылеит лара. Амардуан
илбааны ишнеиуаз, амоачаца ааихырцэан, уажэраанза
днапшны иибахыз абахчара иныцалт. Уаҕа апсара рацэан,
ашэтцла хыккэа рыла ибеиан ари абахча, рымтакэа ашьац
иатэа кашышыы иҕан. Азараҕа рыцкэа рнапсыргэытца
икэпсаны аешкэа рыдырцхьалон уажэы. Абри абахчара
итанапы икэыцшра шыкэсқэа дыртагылан Хьымца, игэы
инатон Лидагы убасцэҕа лхы лбоны. Аешкэа рнапкэа
ирынцаны ианца, инапкэа ирымкэытамзо адэыкакачкэа
кэшэаны иналирkit. Абахчара иагэылгаз амоахэаста иа-
ныланы рҕаныоарха, хэыццас лнапы аанкыланы иҕы-
неихеит. Цытрак рнапкэа еибаркны инеиуан.

– Ахэыч бахча аахартыма?! – лхэеит Лида, акыркыр
дааччан, лнапы ааимкэыцхуа.

Убаскан ауп икэрагы даназхэыц, икаитазгы данацэыц-
хашыа, мцабызкгы анааиҕыс. Ишнеиуаз, цса харакык
амтан даатгылеит Хьымца, ларгы леаанылкылт.

– Лида! – ихэеит нас, аха ашьтахыы уаха актгы
ацимхэеит.

– Изакеи? – цшышьала днаиазцааит, лылапшхэаа хара
инарханы.

Атак лымтакэаны даалзыцшит. Абри аамтац азын лара
данаалызхэыц, дызустада лара хэа гэныхэтыстала ихы
дазцааит.

– Лида, бызустада бара? – дналеацшит. «Исахэа, исыт
сызцаара атак, убри акара сахыццакуеит абыржэы, атак
сахаанза исхэаша ажэак сҕашэом!» – игэы аахытхытит.

– Сароу?! – акыркыр дааччеит. «Мшэан, гэыла зака сизааигэахазшэа збозеи, арахь дсыздыруам, сиздыруам?! Ицэызыз инасып азы дрыцхасшьама?!»

– Ааи... бара!.. Хшеибадырхьоу мацарала акэым сбазцаарц зыстаххаз... Зеггы-зеггы здырырц стаххеит... «Аты аблақэа анаиу, ацымшь, ацымшь ахэон хэа, зеггы еилыскаарц сгэы ахэоит. Ус стахуижьтеиггы мац цуама, аха изаацэахарушь илыстаз азцаара?» – гэаныла ихы днақэзбеит. Абри ашьтахь, ғыц лапшыла деитааимидеит. Лыпшшэахэы аеетанакхьан. Ишибоз ашэшы налқатэеит, ллакытқақэагы ашэытақэа нартибааит. Уажэраанза итыцьца-тыцьцо дызхыпшылоз лыблақэа иеиқэпата инеимацыфызшэа ибеит, дшынеибарку шэшык налхацеит. Шьақэақэак днаскьан, иара иахь даахьахэын, акыркыр дааччеит, зеггы-зеггы лыгьрылылгарц леазышэо.

– Сатамыз, – лхэеит нас, еитах иара иахь дааскьан, хрыжь-хрыжь лыпсыц налыхэлагаланы, – шыбжьышьтахь хаикэшэап, нахьхы, абахча ду аталарта хадакны...

Лара лғыналхахабан. Днаскья-цыпхьаза, шыбжьышьтахьтэи лпылара аамта дахыцқауа далагеит иара. «Избан? Избан?» – ихы дазцаауан уажэы-уажэы. «Илцэыхьантоу зцааразар илутаз?» – игэы ианахэон.

Абахча ду иантала, такэаамта ғымт-псымшьт, иаатгыло инеиуан. Иахья ианеипырцуаз илитаз азцаара дзыпшын азы, ғыцс иихэарыз еипш акгы ихахы иааиуамызт. Ажэа зтэыз лара шлакэыз лдыруан, аха алагара лцэаудафын, уажэада илыдимбалацыз лахьеиқэцаракгы лыпшнын.

– Сыпшэма дсыпхеит... сыпсы зеггы зықхэараз... – илымха интасит лыбжьы тахэаены, икыцьқыцьуа.

Хьымца ѿ-ғык змаз ичақ хэычы азцык ааиртын, доатцашэа, изцысуаз атла амахэта хэычык аахцэаны, иааиқыцэқыцэит.

– Акырцуоу? – ипсабаратэу хтысуп ари, изыхкьазаалакгы ус иакэшэақэахьоу рацэаоуп хэа ипхьазаны, уамак ихьяамгақэа дналзыпшит.

– Быжь-шықэса!..

– Мацгыы цуам... – ихэеит даахэыцын. – Хэара атахума, бгэы бнархьит бзықэшэаз...

– Сматаггы дыкоуп... Сандууп!.. – акыркыр дааччеит, лхы-лҕы еишәараеицара лашарак ныкәпхан.

– Ишпа? Абыскак бышәоугы?! Насггы исхыцуеит хәа ибхәахью акара азәггы ибитазом!

Маза-маза ихы дакәзбон. Ларггы длызхәыцуан: «Избан?.. Дзландуузеи? Андура бзанцы илыдсымкылацыт!..»

– Ааи, сыпха лкынтәи амаҭа дсымоуп. Жәаф шыкәса схыцуан хаҭа санцаз.

– Машәырла акәхап, хәарада, дышбыпхаз?

– Мап. – Даахәыцит, ицәзаны хрыж-хрыж даакәпсычхан. Акыба чымазара изцәырнагеит...

Цытрак тынчран.

– Хымца, уаха усмазцаан, сухәоит... Хтыпып абри абахча!.. – пыха аихаггы деишәараеицараханы днеи-еапшит.

Абахча иантыцггы, уаха дызлалацәажәашаз акггы иәа-шәомызт. Длазцаарц итахын илыпхаз лыпшәма ачымазара изцәырызгаз иарбану хәа, аха ишлыламзоз гәәтаны иеникылт. «Лыпшәма изхымгашаз акы даниеит!» – каицеит. «Икалап, лыблакәа ирхымцзо иртибаауаз агәырәа убрантәи ахы ыцна-хуазарггы», – хәа игәы инаҭон. Аха уажәы уи азцаашәа имам. Бырлаштас иапхәа игылоу апхәыс лгәы иаҭахым азцаарақәа рыла дизыхтакуам. Цытраамтак атынчра ашьтахь икаипашаз ааихташәеит.

– Лида, – лыхыз ихәеит, изкәикыз збацәкәаны ишихәозггы ааипшнылеит.

– Аа! – уи лхәыцрақәа даарылнахит.

– Киносахәа бзиақ цоит, рхәеит, ибазар цәгәамызт!

– Аиеи, аиеи!.. – иихәаз абгәаахәа дакәшахатхеит, иара ус дшымгәыцуазггы.

...Изхәацшыз акиносахәа, инеилызаа, инеилыпсаа ицаз хәа зхы зыпхәазоз хаҭеи-пхәыси ртәы ахәон. Аха еиразкызаарын урт, апыхәтәаны еикәшәон, назаа иагәеизынхон. Иахтәаз лара акы дзаны даман лказшәа аампсахзакәаны. «Уф гәышәа» хәа лыпсы ааивылгеит иандәылт. Хымца игәеитеит лыпшшәы лхыгга дышдәылтыз. Амш уажәшьта ахәлара аеазнакуан. Дара неиуан рыхкәа нарыкәыжыны, хыкәкык хәа рымазамкәаны. Избоз арт иеицәтәыму уаауп хәа ргәы иаанагомызт. Адәыпшза агәтаны пшшәхкыла еилыччоз

афонтанкэа инархыкэшан, адэы атыхэан ианнеи, иаангылан иааиѣацшит.

– Ҳазхэацшыз акиносахъа балацэажэазомеи?! – илацш налкэыгашэа длызцааит.

Лара лылацшгъы ахара иналыршэит. Даазхэыцит акино акны иантэаз Хъымца зака длыдхэацалоз, дирцэажэарц шака иеазикуаз, изхэацшуаз иазкны изцаарақэа шака ила-фиркуаз. Урт зегъы лгэалаказара аицътэразы икаицоит хэа илыпхэазон. Уажэы даазхэыцит илитаз азцаарагъы. Баша, апша иѣанагаланы дылзымцаазеит. Ибон уи афильм лгэалаказара еихагъы ишбыжънахыз. Уи зыхкъоз еиликаарц шитахыз лбеит ларгъы, аха иахэашъа лымам. Ажэа ахы мхэакэаны атыхэа узхэом. Лара лкынтэи иара иидыруа, бзиа илбоз лыпшэма чмазарак акы изцэырнаган, дагеит хэа ауп. Иарбану изцэырызгаз? Ишпаизцэырнагеи? Акымзаракгъы издыруам. Афильм акэзар, абаскак лара деихэлагэаны дзакызеи?!

Абартқэа зегъы уажэы ианаайдихэыцла, згэы тыгъгъа игыланы илыхэацшуаз иѣацхъа аара лхы иадылцон. Уажэы илтахын аиаша зегъы иаргъы идырхэазтгъы. «Аха уи иара дышпазыкаларыз?!» – абас агэаанагара иаалызцэыртцыз, лапхъа азэы дналыгэтасызшэа, лгэы шытахъка иналыхе-ит. Днеиѣацшын, акыркыр дааччеит. Ирхатэаз шэшъык аархыцызшэа рбеит рѣыцъагъы. Рѣанцшыларақэа аабзарыб-зарит.

– Хъымца, сцара аамта ааит, уацэы ашыбыжъышытахъ хаибабап! – лхэеит, лыблақэа еицыхны днеиѣацшын.

Иара иаармазашэа лыблақэа днархыцшылт. Итахын зхы-зтыхэа изымдыруаны ирхибаалоз ашьтамта зынзаск изхэазт-гъы, аха уи, ажэѣан кеикеиуа ианыцкъоу амза агэы ианубаа-ло ашэытақэа реицш, иртибаауан, лылацэақэагъы ишибац еипш, иаапса-икараха икан. Атыхэтэантэи аамтацқэа раан урт аблақэа ирыдибалон гэарттрак, гэтыпсақъбарак, лгэацан зеыпхъаку акы цысыма ззигэахэз.

– Ибзиоуп! – илхэаз игэы азтынчхазшэа иеааирқасан, даакэшахатхеит иаргъы.

Лара дцарц леаназылк, дааипхъхэышын, даалак-ѣакит. Уи ихы иархэаны иѣыналхыгзеит. Рѣыцъагъы акэац-акэац хэа

ршьапышьтыбжькэа гон тынч-тынч иахънеиуаз. Рцэажэа-
шьтыбжь уаҳазомызт. Анацшөы иакэын урт ихэыт-хэытуа
акы еибырхэозшэа збоз.

...Уаххъашьтахъ иандэылт, Наташеи лареи рмахэаркэа
кылеибашьтны, иеибарччо иара иахъ рёанаарха, исигарет
ааиёытыршэаны днарцылеит. Лида акыркыр дыччон иибац
лыччашьала, Наташа еиха дшицэыцхашьоз моашьо, иаар-
тны аткыс, хэытатчараха иналысуан.

– Икалеи, шэзыниие?! – длахёыхза днаразтаан, инеимда-
ааимдо днареапшит.

– Хара ҳакэзам акы ианиаз, шэара шэоуп, Хымца! –
уажэраанза дшибахъаз акэымкэан, итегъгы агэагъра лыла-
ны дышхэытатчачац дыччон Наташа.

– Исашэхэеишь, сарггы аччара сгэапхоит! – игэалақазаара
еихаггы еиғны даацэажэеит Хымца.

– Иалагаз иуалхэааит! – лыбжы ааркэымшэышэны На-
таша дналзыпшит Лида.

– Мап, мап, сара исызхэом, Лида ишэалхэааит!..

– Ани Саша, – лхэеит Лида, акыркыр деитатчан, – столк
акны акрыҳацызфоз Саша, адуель ахъ дупхьоит.

– Нас икастарызеи, саазыкэшэазеи, цьбеит! – инапкэа
аюбаггы ышьытихит, сыхиоуп аанарго.

– Адуель атэы нас. Уажэы ууаххъафара аамта ааит, ҳарггы
ҳаюныка ҳчалап, – леааикэырцшыыхааны даагылеит Лида.

– Сара аамта рацаа згом, уажэыцэкъа саагъежьуеит,
макьана, ишыжэбо еипш ахэыцкэа рыцэара аамтаггы
мцапт, аҳауа цкъаёы ҳаалеиёеип, ижэбома атх зака
игэазырҳагоу, ажэоан шака ицкьоу, – инеимда-ааимданы
днарзыпшит.

Наташа итегъгы даарлахёыхызшэа ибеит иихэаз, аха
Лида дахьлыхэапшуаз, лыпшшэхэхэы аеааитанакхъан, лгэа-
лақазаарақэаггы налхыгта ишцахъаз ибеит.

– Ихамхэхъеи, мшэан, уахынла цъарггы ҳашдэылымтуа!
– иажэа ааёахылтэеит.

– Ма аюнынза шэнаскъазгар? – иажэа ааиртэиит.

– Сара... сара «акавалер» бзиа дсымоуп, с-Малванка
дсыцуп! – лхы-лөы агэалақазаара шнықэимбаазггы, лара,
абжбаапнеипш, акыркыр дааччеит...

...Хьымца иуадахь дахьаауаз алмоаныкгы дзызхэцуаз Лида лыччашьтыбжь акэын. Лгэы аналакамгы, лыччашь-тыбжь еицакра анимбаалацыт.

Ашьжымтан Наташа данаапш, ицалшьашаз акы шылбаз моашьо, ахьышэтхэа лиарта дынхыкэтэалеит. Лида днахэы-аахэуа уао ишэара ашэараны руада ионагылаз асаркьа дадгылан. Ашэт бахткэа зкэыпсаз апхын цкы лшэын, лзара кылыр-шэаны амака-па акэцаны. Лхы-лэы рхиан, абра еицыоноижьтеи излалымбацыз аеа чыдарақэак рыла. Лыткы иапшшэылаз «анышь» шыатақэагы лышьалцахьан. Акы затэык, лхахэы акэын ипыртланы илыкэпсаз. Лхахэы атыц икэылцахьазтгы, уажэымзар-уажэы дныонпратэ дазыхиахон.

Наташа Валиа лиартахь днапшит, ицалшьоз лыцейоыл-шарц лтахны. Аха уи дтахэахаа дыцэан. Шьыжымтанла дыццакцэазомызт Валиа, акрыфартахь аус анлымаз аобатэи асмена аан акэын. Лида, лхахэы лнапала лхахэдафэы иааидылкылан, асаркьа дацырымцзакэаны, Наташа лахь даакэ-цэиааит.

– Малванкаа! – лхэеит лара, амузыка лыбжьы акэлыр-шэозшэа.

– Сзырфоеит, Лида Семион-ипцха! – ҕаалтит Наташагы, лыбжьы ныхца-аахцаны.

– Абас икастар иснаалом, Малванка?! – лхахэы ахьылкыз наллырбеит.

Лида лхахэы хьыпшшэыла, лхахэдакны итцкааны иахьаанылкылаз, иаазырчны, ацэқэырпақэа аныпшуа ишьақэыргыланы иаман.

– Уамашэатқьа! – лхыза напхьаршэтны, лхалата налшэхарцаны доагылеит Наташа. – Лида Семион-ипцха! – нацылцеит ашьтахы.

Егы зцаарала атак калцеит:

– Малванка, изакэи иахьа Семион-ипцха! Семион-ипцха! хэа сзыхтабкыз, зныкыр сабхьзала бсыпхьахьазма?!

– Уи беапсабтэит иахьа!

– Изла?..

– Сара иахьеипшцқьа бсымбацт. Шака быссирхазеи?!

– Ыы, Малванка, уажэеипш сеанеиласхэалозгы ыкан, аха ус сабхэомызтеи?!

– Аха бхы-бёы уажёеипш ибырхиаломызт, уажёы шака ибнаалаз бдыруандаз! Бабхъзала сыбмыпхъар сгёы иамуа сканацеит. Издыруада Хъымца бицылозар шыжьнац?!

Лида лхахёы цкааны иахыылкыз ицырцыруа ак накёлыршан, иааиднакылеит. Нас даахёыц-хёыцуа даанхеит аамтацк. Убри ашытахъ, Наташа ишылбоз, ибзарыбзаруа иказ лхы-лёы, ицсыдаза цстхёа кёамкыак ныкёлан, инамеханакит.

– Малванка, – лхёеит уажёы, лцёажёашытыбжь мыркыкыцёакёаны, – бара ибдыруеит уахыла шарпазынза ацёа сааигёа ишымааило, ашыжьызагёы сшаапшло. Иаха сыцёа тынчын санаапшгёы, абжъаапнык иеипшымкёаны, сгёы кеи-кеиуа ицкыан. Апенцъыр акынтёи избеит амрагылара ицыблаауаз, ажёоан цамцамуа снацапшит. Сгёгы иаанагеит амра ангылалак, ажёоан цёца саркыахатёкёоит хёа.

– Сара соуп бгёалакара иапырхагахаз! – лхы аара надылцеит Наташа.

– Мап, мап! – иааикёырццакны ёынтё илхёеит Лида. Нас, абас дшеилахёаз, адёахгёы ахъта шыкамыз шылдыруазгёы, лёоныхалата налышёхарцаны дындёылкёеит.

Убаскан илтахын азёгы дымёыхацызтгёы, лымала за-цёык, ажёоан цамцам дацапшуа, ашыжьытёи ахауафы дыказарц. Аха акалакъ зегёы шёыхахёаз анылба, аулица ааихылцёан, ачыкёра лыеналалырзит. Уажёшыта уаёы дшибартамыз агёра анылга, ажёжёахёа лхалат дынталан, сигарет цырак аатганы иналёалкит. Аспичка неихышыны амца нацралырсын, дазгёышыуа, ирласны днаёыха-ааёы-хеит. Ачыккёа рыгётаны дёхёыпш хёычны икан. Ашёшыра шыацкёа еимааёышёта иагёынаыхёхёон. Урт ирылхёхёо игылаз атлашкёа рбыцкёа ларха-ёарханы ахаскынра илапсан. Арахъ дааижьтеи шыжьымтанла абри атыц ахъ дмааицызт уажёада, аха илыцётёымынгёы икамызт. Уаххъаншытахъ Наташеи лареи аёоны ианааилак усгёы еила-шёшёхъан, зны-зынлагёы илашыцеижьтеи такёгы аапуан. Рёоныхалаткёа рыжёоа иныкёыршёны, руада индёылибахёа-ны абра иаауан. Зегёрейха иахёрызтынчраз абра акёушёа ирбон, асигареткёа инарёыхо тынч ианаагылалак. Ёынла ианакёзаалак асигарет уаёы ирыдимбалацызт. Хъымцеи лареи анеицу, иара лассы-лассы асигарет неиёеиклон. Аха знымзар-зны ататын-лёоа лгёы иахёеитхёагёы гёаанагарак

имоуцыт, алға лааигэара анеира ғынархэла леахылго ибон акэымзар. Убри иахкыаны дахарц азин лымихуа акынза днеихыан ианеицу. Уажэы лхи-лареи ааизынханы, гэыртэыла алға ыынтэ-хынтэ ианаалфэытдышыт, еиға дласза лхы лбеит. Наташеи лареи реицэажэара ашытахь, илшэылтцахьыз еиға иреиғьалшыоз лытцкгы лшэылхырц «лнышы» шытақэагы лышыхны аеакы лышбалцарц илызбызгы дахьхэит. Дызхымхэыз аеакын: ашыбыжышытахь Хьымца дидыларц дахьыказ гэаныла мап ахьацэылкыз.

Адэхэыцш хэычы акны длеиоеит лсигарет апыхэанза ихыблаанза. Нас, ачыкыра ааныжыны, аулица ааихылтэан, лыюныка анеирта агэшэ хэычы днадгылеит. Убаскан ауп амра абз анаавтцах. Уи даннахэацш, гэазыхэарак ғыцха-хараза даашьтнапааит. Лыкэша-мыкэша даанацш-аацшит. Амра гылаанза лашта дантыцуаз аткысгы апсабара цшзан, зынзаск аеакхахьан. Ларгы апстазаара ицегы лгэахэо даакалеит. Дызгэылацшыз ашыбыжьтэи апсабара ахаарақэа илнырыз даарызхэыцит. Зегы бзиан, иссирын, аха акы хухууа лгэы иаацалеит изакэу, изыхкыаз лхатагы илзеилымкаауа. «Исыхьзеи, мшэан, изакэ гэнчыхьоузеи сгэацағы иғыхаз?!» – даахэыцит, агэшэ хэычы цшышала иаартуа. Ахачахэа лгэағы аеаацнартлан, иаацэырцит ихухууа лгэы иныцалаз. Уи Хьымца идылара гэаныла мап ахьацэылкыз акэын...

Шыбыжыа ыфаны акрыфарта ианаадэылтц, агэарц акны иаатгылеит Наташеи лареи. Ирышытагыланы иаадэылтцыз Саша дара шаатгылаз аниба, днараюсын настхашэа иеаа-ныкылт. Лида уажэы-уажэы аулицахь днацшуан, лылацш нкыдырхало.

– Хазыцшыда? – дцааит Наташа, лыбжы ныцакны.

– Ыы, Малванка? – акыркы дааччеит Лида, даалкыан, – азэгы!

– Хамцои!

– Аиеи, – лхэеит Лида лғынахо. Наташа лымфахь лхы нарханы: – Сара схэышэтэы лахь... – лхэеит.

Саша уажэшьта дыззыцшуаз уафы дыкамызт азын, аамта имаз ахыгарыз хэа акгы анимцыхамшэа, иуадахь дызгоз аулица днанылт. Дышнеиуаз ауп Хьымца дшааидылаз. Иа-

неизааигэаха, Хьымца инапы ҫахареикит, «салам умоуп!» аанарго. Сашагьы инапы дҫахан, нас имҫахь иҫынеихеит.

– Ус узцазом, Саша! – алахҫыхра ацацаны ибжьы иргеит Хьымца.

– Ыы?! – даатгылеит.

– Сара сыхиоуп!

– Иззы! – ижҫақәа даарҫахеит изеилымкаакәаны.

– Адуель азы!

Убасқан ауп Саша ианидыр Лида Хьымца икны дшеи-талхәаз.

– Аа, издырт уажәшьта! – дааехырччеит, мцабызкгы иеиҫкәхыслан.

– Адуель ианадамха, Лермонтовтәи атыпқәа ркны акәха-роуп! – иажәқәа шлафыз удырратәы дыччон.

– Аа, – ихәан, инапы хара инаирххеит Саша, – умбои нахьхьы дахьнеиуа лара? Сара зымҫақа сымҫа хоуп!

Рҫыцъагьы ааибарччеит. Хьымца дахьынапшыз, Лида лцәаароуп иибаз, дхаран. Нас илапшхәаа днытшәеит.

Лида лышыи-лышыи еикәцо днеиуан, акы лыгызшәагьы лбон. Изақәызеишь хәа данаатгыла, ахачахәа лгәы даа-ташәеит Хьымца. Аены ҫынтә-хынтә убас лыхьхьан азы, уажәы иагьцәалымшәазеит. Аха аеа хьаакгы хьухьууа лгәы иаапалеит, уажәада илызцәырымтыцыз. Уи лынамыс аҫапхьа аарак лыднацон. Лгәы адрьқ-дырқхәа абжьы аалахәит, лыпшәма акьыба ихьны длыпхазшәа, Хьымца амц ахьиалхәахьаз шакәыз даназхәыц. Аиаша аартны иа-хәара дахьымзар хәа даацәшәеит. Даатгылан, лылапшхәаа ахьынзаназоз имҫасуаз ауаа зегьы дрылапушан, цъара Хьымца лылапш дытшәәозар хәа. Ааигәа-сигәа дшыкамыз ала лхы агәра аналырга, ауаажәпара днарылсын, абахча ду ахь ихагалаз амардуан ҫапқа днаҫалеит. Уи азыварақәа аихатәы маакәа рыдкацалан, инархәа-аархәо ихагалаз амардуан абах-чара уныцанагалон. Лара, абахчара дытцамлакәаны, рхәарак акны аихатәы маа лыенадкыланы даагылт. Уахьынтәи аҫхаа итгаз амҫачапа кьакьа ишылтаху илбартан. Уақа апсшьаҫцәа ирҫырхасыртан азы, Хьымца уахь даакәлозар, дрылылкааразы гәыграк лнацон. Хьымцагьы абри аамтазы

уи ааигэа-сигэа неиааиртас иман, дарбанзаалакгы азэггы дизыпшзамкэаны, дыздыруа азэы днаихтыгэлап хэагы игэы итамыршэазо, аха «абар-абар» хэа игэы акы наитцанахэошэа иныруан. Амардуанкаца даназааигэаха, дшымгэыгзозгы, илапш Лида илафымшэеит. Рылапшкэа анааицыла, роы-цэагы рхы-рекэа аалашан, мцабызкэак нарэыкэсит. Иара дааццакын, ахышэт-хышэтхэа уахь днафалеит.

– Супшаама?! – лхэеит данаалыдгыла, лапшыла дааим-даны, акыркыр дааччан. «Саргы усыпшааит!» – гэанылагы даацэажэеит.

Уажэы дзырччаз, зынгы «супшаама?» хэа шиалхэахыз ахылгэалашэаз азы акэын.

– Аиаша схэар ами, Лида, уажэытцэка сыбыпшымызт, аха слапыкэшэа «абар-абар» ахэон, сгэггы исыцанахэон сзеигыргыаша азэы дышсыкэшэоз!

Цытрак ыымткэа ус игылан.

– Хцалап! – атынчра ааилалган, аихатэы маа даадцит Лида.

– Иаба?!

– Шыбжхэа ааигэахоит, – лэыналхеит.

– Лида, – иблакэа гэацсақыза дналеацшит Хыымца, – уацэашьтахь ашыжь хайцырцуеит, ишыбдыруа еипш. Уи схэеит хэа «ага бгыци ашьха бгыци еикэшэоит» рхэоит хара хэы... Уи хапхыакатэи усуп, Анцэа иахзааиго ауп. Уажэы, шыбжхэахэа акафе акны какал еицахкып... бгэы иацэымгымзар!..

Ишибоз лыпшшэы налхыггеит. Иаахиатэаахаз лкышэ-кэа аакэацмацеит. Лэынцшылара убас икалеит, абыржэы лэы ааихылхыр, Хыымца иахь ытызэзэала даацэажэоит игэахэратэы. Аха нас, игэы анырхарацэка шылцэуадафохаз моашьо, хэыч-хэычы лшыарахь дшааиуаз ибон. Аамтацкэак рыла лхы-лэы еиха иаалашеит, лкышэкэагы аабзарыбзарит. Уеизгы ллактакэа штылашыцааз инханы икан.

– Акафе акны атэара самыхэазеит... – лгэы намзо даацэажэеит.

– Цэгьарак ацаны избом. Хайбадыррагы хайцырцрагы ирызкызааит!

Абри ашьтахь зны лзамфакэа аафыблааит, нас иаа-цэышхеит.

– Уи ианадамха, сара уахь анеига сазрыцхазам!..

– Ус ахьдабхэо, Лида? – игэы тыгыгъа дналѣацшит.

– Сара истахым сара сзы азэы... тэымуаѣ... азэы удаѣок даласарц... – «тэымуаѣык» ахьламхахэаз даацэыцхашьан, лхы аалаларкэит. Нас даахэыц-хэыцын, лхы дѣаханы днеи-ѣацшит, илахь ѣырак анны днацхьарызшэа. Иара ддраза, игэы тыгыгъа дылзыцшуан. Нас. – Ибзиоуп, ибзиоуп... – диқэшахатхейт, лылацшхэаа нахаралтэын.

Рѣынархейт, аха ркытбжыы уахазомызт, дасу рхэыцра-кэеи рхи еизныжыны инеиуан. Акафе акны, инацхьакыз столк акны иантэагы, иеикэшышыы иаидхалеит. Хьымца даахыцымыцит, ахэытаѣ дааипцхарц, аха уи деилахан азы макъана рышка дышзымааиуаз аниба, ажэабжык аныб-жыагалара атахны ипцхазейт.

– Ашыжкымтаншэа снабхыпшын, аха сылацшхэаа бныцпраа бцейт!.. – лафны ихэозу, цабьргны ихэозу лзеилымкаауа дналзыцшит.

– Сцазама, мшэан, спырны! – акыркыр дааччейт уажэы Лида.

Хьымца игэейтахьан Лида зны-зынла акрыкыр лыччара лхы-лѣы ишанымцшоз, дыччон ада уаха, лгэацантэи иахызымаауаз акнытэ, лхы-лѣгы лыпцшшэахэгы еитакрак шырмоузалоз. Уажэы даныччоз лхы-лѣы лашаракгы ыкэын, лыпцшшэахэгы аабзарыбзарит, лыблақэагы лыцъымшықэа иаарытыцхейт.

– Мап, мап, бдырны зынзаск бымцазейт! – лѣынцшылара иаргы даарлахёыхын, дыццакны даацэажэейт.

Абри ашьтахь, зака лахёыхрала дцэажэаз акара игэала-казаара наилпсаан, бжырабыжыцэа убра дахьтэаз итака инытабазшэа, цэанырра хьантак даашьтнацааит. Уи жэа-шықэсала икэыцшрахь дхьазырцшуаз, уажэы абра идтэалоу апхэыси иареи цкъа иеилибакааразы мышкада аамта шрымамыз ахьяаигэалашэаз акэын. Иара уажэы дымчиданы ихы ибон абри инырыз, ихьяаигаз аѣапхьа. Икалап, абни хара икэыцшрахь дахьхьацшцэоз ипырхагаханы, иара изымдыруа лара лгэы итацэаху агэырѣа изаалыртыртэ ихы изымѣацымгозар. Уажэггы иаанхаз аамта кьаѣ алаггы уи илымшоны ибоит. Абас игэалаказара анылакэ, ижэѣа акы

ныкэыгэгээзшэа, даареицбызшэа дкалеит. Аха урткэа зеггы уажэы иамцхэны дышрызхэыцуаз дырны иеаарылихит:

– Хара бымцазеит, абахчаёы махэык быеныкэбкит ауп!

– Ахышыцба аасыхтыгэлеит! – акыркыр дааччеит.

Уажэы реицэажэара иара ихатагы ицьеишон, дзышы-цыламыз цэажэараны ицхэзон.

– Шыжьаахыс аохаа итгоу амоачаца уанызаарцу? – дизцааит лара ашытахы.

Иара дахыыказ-дахыаныз ихэарц лтахны ибеит, аха лара ахэытао дааианза ак хэалатэуп хэа дышиазтааз лхы-лэы иаанибалеит. Даниазцаа нахыс ихэарц икышэ иаакэххыан аихамоа астанциахь дшыказ, зыхэтэы ауз, иреигыыз ашэткэа дрылапшыны, игэыдымзало илзаахэаны, иуадаёы иганы ишылзитэахыз, ианеицырцуанза илитарц. Аха ашытахь, уи азбахэ арака иатахны имцхэазат, иеааникылт. Амоачацаёы сныкэон хэа длыкэшахатхарц дназхэыцуан аамтазы: – Сышэзырфеуеит! – хэа ахэытао даархагылеит. Уи абгэаахэа даакэпэин, иэарцаз афатэкеи аграфинка хэычы ала акониаки ааганы иаарымталыргылеит.

– Иахныхэап хайкэшэара, хаибадырра! – афырцбан ааникылеит Хыымца, – зеипш камло егыкам, рхэоит, икалоит Донецк хайкэшэаргыы, икалоит – Акэа! – афырцбанкэа еицшэозшэа, хатырбарала инеидкыслеит.

Акы ианнацхакэа ашытахь, аобатэи афырцбан ааникылеит лара лныхэаёа иазкны. Аха мыцхэык иихэаша хэа акгы иeamшэеит.

– Агэабзиара бзеигэасшьоит, – ихэеит, – уажэада ибмахац ажэакэа рыла: апсуа кэра ду ныбцааит!

– Угэы иаанагома апсуа кэра азбахэ смахацт хэа! Ажурналкэа ркны избахьеит шэбыргцэа рсахыакэагы. Цаны, аныхэаёакны ирхэо смахацызт, убра уиашоуп! – ахачахачахэа даацэажэеит, лныхэаёа ахьникилаз гэхэарак шылнатаз лныцшуа. Иара дылныхэеит абзиаракэа зеггы шизеигалшьозхэаны: – Сара, – лхэеит атыхэтэаны, – зызбахэ умоу акэра икалап сацашыыцуазар, аха сакэгэыгцом.

Абри ашытахь аамтацк ала лыпшшы аалхыгтеит: – Инасыпдоу пхэысуп сара... – илкыз афырцбан хэычы доахан илжэын, иныкэлыргылеит. – Уара апцхэызба маалыкык сылхыншыаланы усацэажэоит...

Хьымца тынч-тынч аграфинка хэычы аакэихын, иаанхаз акониак анааихиша, рфырцъанкэа рыхэдакэа инрытацэеит.

– Хьымца, – лхэеит, лыбжыы ларкэны, – хцап акафе ныжыны!

– Зеггы-зеггы... хдуinei... ханцэахэы ила хгъацааит!.. – ихэеит афырцъан доаханы, иарггы длыкэшахатханы. Дыхьылэапшуаз ибон лыпшшэы лхыгга дшыказ. Лара, ажэа мхэазакэаны, ихэаз дшақэшахату ала лхы ааизлырцысын, днафыхэаны инықэлыргылеит. Игэеитеит лшья-лда шааи-лашэаз, лгэалаказараггы шынеиташэхэыз.

Иандэылц, такэы инаскэеит фымт-цсымшът. Нас иаат-гылеит. Амра акыр интагъалахъан азы, ашэапыцъац ры-махэкэа ирылцханы акэын ашэхэхэкэа дара ишырхыысуаз. Атцла рыбггы еиланаршэшэон тагалара аламталазтэи хэыл-пазтэи апша. Аеарыцэгъарц иалагарггы арт атыцкэа ркны уажэшъта амш аеакала аеыканацарггы ауан, ега умхэан, цэыббын мза нтэон. Аха сынтэа ари амза цхынразшэацэкъа ахы моацнагон. Лида ашыжъ цхынгэзеипш лыешааи-лалхэаз дыкан, Хьымцаггы икыае цкэашаа амацара акэын ишэыз. Рфыцъаггы итегггы иаазырцхоз матэхэкэак ршэы-зарггы цэгъа ирымбо икалахъан.

– Сара аара сыдуп уара уэапхъа, Хьымца, – лхэеит, рылапшкэа анааикэшэа. – Сынамыс таха снатом зны амц науахэаны сноуцырцны сцей уажэи рыбжьара... Уиаахыс хаибабацыцхъаза убри сылакэа ирхубаалошэа сгэы ис-натоит. Бысымдыруазаап хэа угэы ишаанагашаггы зды-руеит. Уара уиашахоит ускан, еилкааны иузымдыруа сёапхъа... Ех, шака уқэрахъ унеиуа акара, апстазаара акака унарцоит, шака хынта-фынтара урыкэшэо акара, указшыаггы упсахуеит... ишутахымггы акы анунархэо ыкоуп... – даацэажэеит Лида, зны амца налфықэло, зны иналфэбо. – Сара акада егъсыздыруамызт, моа за-цэык санын, исызхауан. Анапшцаггы, стаацаггы маалыкыс срыпхъазон. Аашықэсатэи хашкол саналга, ашахтаусбартакны ус хэычык сазыркит, ахыз-апша змаз цыхбатэи ашахтиор, ускан апенсия ицахъаз сабду иахатыр сацанакын... Сара сеипш, фыц аусура далагеит еихау анцънырцара иалганы иааз Самоилов Алексеи Лукич кэыцш. Уи сара сигэапхон,

сыда лашарак ибомызт. Сарггы убаспәкә сизыкалеит ашътахъы. Скэыпшра сиааизар акәһап, уи данысымбоз амш мшымызт ацх цхымызт. Дсычхәп хәацәкә сыкамызт, арра матцзурахъы данцаггы амшкәа цомызт, ацхкәа шомызт. Сан сара сзы бзиа дылбон аеазэы – Алиоша иоызак. Урт еицны хәоны ианааилак, сан хатыр зкәылцоз уи иакәын. Алиоша арра матцзурахъ данца ашътахъггы хәоныка ааилара хтеикит уи. Сан есымша дсыдлырехәалон. Мышкы хәоны дымнеир имуа даналага, сишыцылеит, дтәымуафымшәа дсыцхәазо салагеит. Сани иареи схы инталан, уи сиццеит жәаф шыкәса снартысуаны. Жәаа шыкәса апсаатә амцәыжәақәа иара иситарц дафын, апстазаара гәыргъахә стаиргыларц итахын... Нас ауп снапала схы анызж... акәымзар... Ех, изхәатәузеи?! – лнапы аалкәеит абри ашътахъ, Хьымца днеиәапшын. – Издыруада исхәо мыцхәызар, ажәала угәы пыстәозар? Издыруада, амц иуасхәаз хәа зызбахә сымоу мацара акәзар уажәы излацәажәатәу? Убри ааркәафны уахәарада уаха акггы атахымзар?..

– Мап, мап! – иажәа даахыццакит Хьымца, игәы хытхытуа дшылызырфуаз иныцшуа. – Сара гәыла-цсыла сыбызырфырц стахуп.

– Иаха с-Малванка исалхәеит, б-Хьымца бказшәа еитакракәа дрыманахаланы дыкоуп хәа...

– Уи иашазарггы кәлоит, ак лымбакәа дкаларым.

– Уи инапы хәкәыргыланы хайбон хәзгаб хәычггы сарггы. Далацшны иреицгу ашәт шыцәра сзаамгакәаны даазомызт цъара данцалак. Сарггы сицылон, исылшоз ала игәы кәсцаларц стахын... – Нас, лыбжы еиха иааларкәны инацылцеит: – Бжы-шыкәса уажәацхәа снапала изжыз схы макъанаггы адгыл ишцәыцастаз иаанханы икоуп!.. Убри ашътахъ ауп схы саналапш. Акәарацашәа амфәақәаггы санрышътала. Рацхәаза, схы саналыпшуаз, сызгаб хәычы жәеиза шыкәса иртагылаз сышътахъка абзиа аамтахъ схәалырцшырц лтаххеит... сгәы калцарц. Суалафахәы аиура мышкәак бжъан. Хә-маатк затәык сцъыба итацәахын, суалафахәы акынза уаха акггы сәкәгәыгуамызт. Уи лытаны дсышътит чаагара. Ача иацәынхаз ашәткәа ирыхтынцаны, илыманы дысзааит. «Папа есымша ибзааигалон, уинахыс ибзаазгода сара сакәымзар!» – лхәеит, лынасгәыдыршәылан

даакызыкызын. Лаб дыгэхьяалгон... Абас, игэырпшаагаха саамтакэа дэыкэлейт. Аха дук мыртыкэаны, суалафахэы ахьеихаз усуртак ахь сиасит. Саатышэынтэалеит шысхэоз ауп сшышыацэхныслаз – сусура ыыц акны апышэа исымамыз иахкэаны, агха гэгэа кастеит, ашахта еитазкыашаз. Самхразы азцаарагы аакэгылт. Сеихабы зынзаск илакта стеимырпшуа дкалеит ускан. «Ари атыц зтаху, изылшо мачхума!» – иеыцакзан есымша. Схы сымагэхьха санылба, исзааигэаз соызак сеикэлырхеит, «иатахыз» лара илдырузаарын, изыпшааны сеихаб иахь сналышьтит. Соуразоуроу сеитас сқыцькыцьуан уи иеы саныонала... Сандэылцуаз ибжыы сахэит, иаалакэны, иханы: «Лида, бацэымшэан, уи еипш агха егафы ихаухэеит!» Сыцсы аасылалейт. Соыза ислыркацаз хэартамзар хэа сшацэшэоз, «ибзиахеит». Уажэааигэа сымахэ – смата хэычы лаб – атаксиныкэцао, иара ихарала амашэыр аныкайца, сара амоа дыкэстеит, ихы злаеихшаз амоа... Ишпакастарыз, зегы схы рынсраалар акэхеит... Амцгы ацабырггы схы рынсраало салагейт...

Абра даатгылейт, лылацшхэаа нак абахча антыцка инарханы.

– Ааи, урткэа зегы бышьтахька иныжьуп...

– Хэарада, ус ауп... аха... – лхэеит, лгэацантэ хрыжь-хрыжь даакэцсычхан, лыблакэа тырхаха, лгэы тыгыгэа Хымца днеейацшит, иара икынтэйгы аарак лныцшуа.

– Аха исзеилымкаауа, – илацш налкэыганы, асаара днышьтацшит Хымца, – уажэадагы исабхэахэеит бжышыкэса рацхэа быпшэма дышбыцхаз, аха исзеилымкаауа, – еитеихэеит Хымца, – бцаажэашьакэеи бказшьакэеи рыла избоит хара дук бхы ишадыбцо, риашашьа змам хэа ибыцхэаэома уи бхара?

– Убри аупеи... – лылацш еитэх хара инкыдлырхалейт. – Убри аупеи уара укны амц сзырхэазгы. Сыцшэмацэкэа дымцсзеит бжышыкэса рацхэа, уи иахэагы дыкоуп. Сара соуп иара икнытэи ипсыхьшэашэахаз... – уа деитаатгылейт.

– Ишпа, ишэыбжэалазеи рыцхарас?

Абри азцаара ашьтахь акыр даауалуашейт Лида. Асаара дышьтацшит, ажэоан памцам дацацшит, лмыцхэрас урт цэажэарц лтаххазшэа. Аха ыыртзомызт. Ашэапыцьац дрылацшит, урт зырцысуаз ацшашэшэы зацэык акэхеит.

– Схы снапала изжит... – хэйтхэйтла даацаажеит.

– Быпшәма... быпшәма дбыцсахма?! – ахәара ицәуа-
даоны иарггы даахэйтхэйтит.

– Ааи, зынзаскгы схәфы исзаагом... Уи ачкәын Алиоша...
пхәыс дааимгазеит аррамцзурахьтә даныхынхәггы... Сара
исанаижьит изызуз... Уамашәа бзиа сибон... цыхьа аицш-
тәкьа... изхымгартә еицштәкьа... Шахтак акны аус еицаа-
уан. Сара сыпшәма аәа усуртак ахь диасхьан. Есәынла
хаикәшәон. Убаскак дсылацәан... Сара уаха сылымшеит...
Схы анызж ашьтахь аоны санааи, сыпшәма исызицамкит...
зеггы зеггы аартны иасхәеит... Иара исанеимыжьит, схәычи
сарей хааныжны дыспырцит. Уажәы, амашәыр дакәшәан
иошьяпыкгы ихәазом...

– Алиоша?..

– Алиоша иоуп ашьтахь акьыба зыхьны ицсыз... оымз
рхы-рцыхәеи рыла... Изхымгеит. Абарткәа зеггы рышьтахь,
сара сиццоит хәа дгәыңны дыкан. Сара мап ицәкны,
суаажәлар пытрак срылцит, сызгаб дсыманы аәа қалакьк
ахь хтынхацәакәак ахьынхоз сцеит, исыхьыз пхасшьан.
Сгәы санаатахәыцлак, сыпшәма хәа исыцхьазоз уи иакәын,
сыпшәмацәкьа дансыхьызаауазггы. Хауацәа рыкны сыка-
нацггы, есымша амәа сацшын, дсышьталаны днеир,
иццара сазыхианы. Аха иара, мап ицәкны сахьыкәцыз,
дласыркәызшәа, датәасымбазшәа ицхьазаны, агәырәа иееи-
тазаап. Ацыхәтәан, дсышьталаны днеирц анизба, имч мхеит,
дычмазаохахьан. Саныхынхә, ицәеи ибафи зацәык срыхзеит
ахәшәтәыртафь. «Бсызхымгеит!.. Сыпсы бзынсыжьуеит!..»
– абриак зацәык ауп иара икынтәи исахәз... исеихәартә
дзыхьаз...

...Сызгаб атаацәарахәа данца, сара сзацәхеит. Ахныкә-
гарада акггы сзаанымхеит. Сгәабзиара маншәалам. Схьаакәа
зеггы бнервкәа ирыхкьоит хәа сархәеит ахақьымцәа. Цоуп,
амла сакуам, сымацәа-сәытәа иагзам. Аха сууаза адәы
сыкәууп, зны-зынла агага схы анысшьалоит. Сан атакәажә
сара соуп гәыгыртас илымоу азын, уажәшьта илылымшо
даныкала, лара лахь сиасырц стахуп, арахьынтәи сшаа-
хынхәлак... Хьымца, – лхәеит, лылацшхәаа ахара инарханы,
– уажәшьта уара уәацхьа сынамыс цкәоуп, аиаша аартны

иахьуасхээз азын!.. Уазк ахасабала иуасхээкээз рнаосанггы, сызмыртынчуаз, сгэы ицхоз ахьуасхээз азы, сгэы ртынчны абрантэи аоныка сцоит. Абри азын ауп акафе ахь уцнеира сзакэшахатхаз иахьа...

Лажэа даалгеит Лида, уаха хэатэ сымам хэа ицхязаны. Лгэы шлыртынчыз моашьо, дааихыккеит. Дцэажэонацы лассы-лассы илцсахуаз лцштэггы атыпакны иааит. Аха, нас, иахэтаны илыцхьазеит абас нацылтарц:

– Ажэа мыцхэ уасыршыит, Хьымца. Издыруада акониак сыцхраазар, суазкэа рхэаразы... Аха абас ауп ишыкоу сыпс-тазаара кьае ахтыскэа!

«Сыпс-тазаара кьае!» – лажэакэа гэаныла иеитеихэеит Хьымца. Иеацхьа дгылоуп апхэыс еа еинаала, кычырак зсамоа ианымлац, зцэара акала изымпсахыц, зыблакэа зны маахырцас итыцьцюз. Аха лцэажэашьакеи лказшьакеи рыла, абри амчыбжык аонуткала дибон заа згэы хээрехаз, иара игэаанакарала, зхала-зыпсала згэы зражэуаз апхэыс еа. Иара изыхэан зегьакакэны ибомызт уи уажэ дахьазхэыцуаз. Егацъара днаскъаны дылзыпшыргы, дизааигэахон, икэыц-шра аамтакэа рахь дхьалырцшуан, ицшзаза, икэымшэышэза икэз кэыцшра-цэанырраны динуруан. Лгэы ахьылражэуаз ихьантараха инаикэыгэгэеит. Еибадыри уажэи рыбжьаратэи реицлеиоеиракэа, реицэажэаракэа, лхымоацгашьакеа зеггы хэыц-хэыц еимыршэшэо днарызхэыцит.

Аамтацкэак илацш лара лахь иниаигеит. Лара дгылан лылацш абахчара агэахы икыдырхало. Уажэшъта быспырцны бца хэа дналытэакаргы, дцон лгэы ртынчны, харакгы наидымтазакэаны, иеацхьа лхы иадцаны илымаз ара лхыхны.

Амра абз нзаанакылеит, уаха ажэа мхэазакэаны абахчара ицыцны рэанынархоз. Иахьынаскъаз, настха ашэцлакэа инарыцалеит.

– Еилыскаауеит, Лида, гэартылацэка бышсацэажээз иахьа. Азин сымоума саргы убастэка сбацэажэар? – даатгылеит Хьымца.

– Хэара атахума?! – лажэа даахыццакит ларгы убри дазыпшызшэа.

Хьымца пытраамтак ымткэаны дахьгылаз, гэныхэцыс-тала илацшхэаа налхысит Ардилия – зыстудентра аамтакэа

рышътахъцѣкъа зкѣыцшра зыхъзаны инасыпдахаз. Уажѣы уи дназдыкылаз ивагылоу апцѣыси лареи разкыла еидкылашъа изрытомызт.

– Лида!.. – ихѣыцпракѣа даарылцын, ихы ыышътихит. – Сара истахуп ибгѣаласыршѣарц бхѣычреи бкѣыцшреи аамта шѣтыцкѣа, жѣаф шыкѣса баныртагылазтѣи бцѣанырра кѣым-шѣышѣкѣа. Убарткѣа рышътахъ, ибывагъежъуа, бабыцк быкѣзмыршѣарц ибыхъзыауаз арпарцѣа!..

Хъымца ибжыы шицѣышътыццѣаз аниба, иеааникылеит. Аха уа даанѣасырц игѣы итазамызт. «Зегъы-зегъы цыхѣтѣак-цыхѣтѣак рымоуп. Исхѣарц сгѣы итаскызгъы, цыхѣтѣак аиур ами?! – игѣы иаѣтихѣаан, инацицеит:

– Истахуп ибгѣаласыршѣарц быжышыкѣса уажѣапхъа икѣабпаз агха, дарбанзалакгъы азѣгъы ишбызихтымкѣо!..

– Ааи, ааи, Хъымца... Уи ус шакѣу здыруеит... Схы снапала изжит... – лылагырз налѣыкѣасеит. Убри ашътахъ, аамтацкѣак рыла лыкыпшѣыпбыжыгъы ныцакны иахѣаит, лчабрала лѣылыжъжѣон.

– Уаѣы ишбызихтымкѣо, бара бхгъы убра иналацаны!.. – нацицеит, уаха аеакала лыжъжѣара иеазымкзакѣаны.

Абри анихѣа ашътахъ, еихѣа леааикѣкны даагылеит, аха лылагырзкѣа шнеиц инеиуан.

– Бара бзызхѣыцкѣаша рацѣоуп, – ихѣеит даахѣытхѣытны, ашѣапыцѣац ирцѣизарц итаххазшѣа. – Иамцхѣны бхы бахашшаартѣа быкѣазам. Брызхѣыци апцхѣан ибасхѣакѣаз... Апстазаара быркыынцыцны баман икѣын быжышыкѣса уажѣапхѣанза. Апсабара убас ишоуп: акы унѣатоит, аеакы умнахуеит. Убас быркыынцыцпракѣа роуп изыхкѣаз исыхъыз агха хѣа бызѣугъы. Ааи, апстазаара бара ибыкѣыцѣгѣеит, бшымгѣыцзоз аитакракѣа банрыниа. Уи ачхѣара анбцѣаудаѣоха, быцсыѣеракѣа зегъы набыкѣапапа бааныркылт. Абри ауазгъы ахы ахытцнахыз убра ауп.

Хъымца дцѣажѣонацы, ибахъаз лылакѣагъы еитах иаа-цѣаакит. Нас лчабрала иаалрыцкѣан:

– Уиашами, ус ауп! – лхѣеит, акыркыр дааччан.

Уажѣтѣи лыччара лхы-лѣы азырлашакѣаны, амца налѣыкѣонацеит, ишылтахымыз цѣыкѣбаркѣакгъы еитах лзамѣа иныхѣхѣхѣит: – Избашаз абзиаракѣа зегъы збахъеит, убас агѣырѣакѣагъы! – хрыжъ-хрыжъ даакѣпсычхѣаит. – Уажѣшъта

исзынхазеи? Ари сызцаара атак схата икастоит: Ессентуктэи аминералтэ зкэа рыла ишабоу сыонудка ардсаароу?! Уи саеуп!..

– Избоит бгэы шыбражэыз. Иара убри ауп хэцышраамтак бзыпшымышэа зыббоггы. Афархь хаххала амра изароо, измахэтэз атла иамырпссеит азы ауп. Апстазаара сакэытхоуп хэа бхы аныбыпхыаза, насггы уаха исзыхынхэуам хэа базхэыцны, агэраггы анхабца, шэшык бныптахан, уа баанхазазшэа ббеит. Иара, быпсыгера абан, ибхыцуам...

– Сара зылахь чышэу цхэысуп!.. – лхэеит, лылахь ааи-кэылцан. – Уаха аеа моакы збом...

– Уи агэра згарц стахзам сара! – иаахжэаны иамхахэеит Хьымца.

– Зхы зфахьоу апхэысеиба чымазао лзын, уи агэра гатэуп.

– Издыруеит ишхабымцо... Сара агэра ганы сыкоуп зеггы бхабырштыртэ аицш аамта боур шалшо. Уи знапы иаку бара бакэхоит.

Дахьылэапшуаз, гэрамгарак лыблакэа ирхибаалон, уи зыкалазом зхэоз.

– Агэра хабцом, избоит...

Лидаатаксилхэаралзымдыритуажэы. Бзыкэшэакэазхьаа-бымган, ибхаршт, бхы баиааи хэа ауп Хьымца илабжэеиго. Арт ажэакэа лан лкынтэи шакантэ илахэхьоузеи? Шакантэ илахэхьоузеи лфызцэа, илзааигэоу хэа илыпхыазо ахэсакэа ркынтэи. Лгэы аакыддырзаахьеит. Иара дахьлыхэапшуа абарт лгэаанагаракэа зеггы лхы-лэы ианихуан.

– Акызатэык ауп моас икоу... – итынчымыз лыблакэа днарыхьпшылт.

Абри анихэа, иихэарызеи хэа дшаахыпцакыз аалныпшит. Иара инацитцеит:

– Бара бзы иаатыроуп дунеи ыцк...

– Уи ишца? – илзеилымкаакэан днаиазцааит.

Хьымца ибон лхы-лыпсы зеггы итаны дшизызырфоуаз, иара икынтэи цхыраарак дазыпшызшэа.

– Сатамыз, – ихэеит, абас еипштэи лтагылазаашьа ихы иархэаны, лызцаара атак ахьггы иаахцэаны дмиасыкэаны, – уамак иманшэаламзарггы, зцаарак ахьбысто!

Дақәшахатны лхы аалыртысит.

– Бгәы изаабыртыртә еипш азәыр бгәы изцахьоу абарт абжьшықәса рыонутқала?

– Исзеилкаауам, ахацәа ракәу?

– Ааи.

– Сажәымтыехоу? Мап, мап! Азәгы сзынеиҕацшуам, сиҕацшыргы стахзам!

Убри аамтазы Наташагы даарыдгылеит.

– С-Малванка, иахьа бысцәыззеит. Бмааиргы ишылашь-цаз, ахьтагы сшакыз сызгәамтацызт! – акыркыр дааччан, лмахәар аанкыланы длыма лғыналхеит Лида.

– Аа, исхаштыз, Лида! – ибжы налышьтаиргеит, акы ааигәалашәазшәа.

Лида Наташа дааушьтны даахынхәит.

– Жәба рзы быздәылтпру?.. Аказы...

– Ибзиоуп, ааи, ааи!.. – хырок алымтазшәа Наташа инал-лырбеит.

Хымца такәамта итыц дахымтысуа дгылан. Лида дахьлызхәыцуаз, ацыхәтәаны илеихәаз дахьхәзомызт. «Сажәымтыехоу!» – лыбжы ылымха интасызшәа ибеит. Лхы-лгәы зегы ажәрахь, аиазаарахь ишкыдылцахьаз еиҕах агәра игеит. Абри акынза дназгаз ахтысқәа дрызхәыцуа иҕанааиха, ишыхьантазгы ибеит, аха абранзацәкьа днамамгар акәын хәа ицхәзеит. Ибон уи лыгешалтааз, уаха алтцшьяк ыкоуп хәа дшымгәыцзоз, иара убри иахкьаны лнервкәагы штысыз, гәкажыгас икоу зегы лхы-лгәы ахь иаалго дшалагаз, хәыч-хәычы, бзиарас икоу, апстазаара ахазынарақәа иарбанзаалакгы акы азын лгәы ацацха аатуам хәа лгәаанагара дшамахааз. Нас ишыи-ишыи неикәцо иғынеихан, акрыфарта азааигәара даннеи, даатгылеит. Дук мырцыкәаны Лидеи Наташеи аадәылтцын рғанаарха, иаaidгылаанза дахьынацшуаз ибон инеицәхасуашәа ишеибарччоз, аха иццакы-ццакуа ишааиуаз. Ианаaidгыла: – Аамта сымоуп, аонынза шәнаскызгоит! – днарцылеит.

– Мап, мап, хара иаарццакны аонынза хцарц хазбеит! – Наташа лмахәар шылкыц инкыланы, андәықәларахь лхы лырхеит Лида. Иара, уаха зинкгы аарымымхзакәаны, рыгәта днарыбжьягыланы иғынеихеит.

Иаамҕахытны амҕапала инеиуан, аха рыццакышья игәамцхо дқалахьан.

– Акы! – лхэеит Наташа, лыбжыы ныцакшэа.

– Оба! – лыонацэак ллырбеит Лида.

– Акы!

– Оба!

– Акы!

– Оба!

Арт ирхэоз уамашэа ибo далагеит Хьымца. Рцэажэашьа-кэеи рныкэашьеи рыла, иара инеипырцында хэа ишыказ идырит. Дырхынхаланы дахьрыцлаз дахьхэит. «Цшқацас сырцхэзеит!» – хэа игэы иаанагеит. Дышнеи-шнеиуаз, дхашэалазашьэа ибеит.

– Сара уажэшьта схынхэуеит, уеизгыы рацэак шэзыбжам, – рпырцразы иаахтэаны акгы анизымхэа, аеыцга кайцеит.

– Ааи, ааи, Хьымца... Уаххэа уеагумырхан. Хара хцеит!.. – акыркыр дааччан, дыццакны лэыналхеит Лида.

Ишцац ицон рныкэашэа иагмыжкэа.

– Асаат жэба рзын!.. – ибжыы налхыигзеит.

– Мап, мап, сыздэылымпыр калап!.. – лыбжыы иахаит, днаскыхан еипш. – Уацэы ыками, хаибабоит...

– Лида, минутк бааскьондаз! – игэы ишыцаххызгыы, иеынкыло җааитит.

– Аа, ибзиоуп... – даахынхэын, дыццакуа днаидгылеит.

– Бзыстаху, – ихэеит уажэы, игэеилаххракэа зегы неи-хырпсааны, – ибызкны иахэа шыыбжьонынза иаазгаз ашэт шыыцэракэа быстарц ауп, суадаҗы ицэахуп!..

– Уи зызкуи, Хьымца?! – даалакҗаакит уажэы.

– Хаибадырразы исымтаны ибыдыбкылар стахуп. Сара уи гэык-псыкала...

Ари анихэоз убаскак игэы алаканы дцэажэон, егэа цсцаха лымамзаргыы, Лида мап ахылхэаап хэа дыкамызт. Лассы-лассы ихы-иҗы ихаччо дылҗацшуан.

– Ах, – лхэеит лара, лыбжыы аауалуашан, – ма акрыфартахь иноугандаз, мамзаргыы ишцауасхэари, аеа аамтак камлои?! – Сара истахын уаха ибыстарц, имканзарц азын!

– Аеазны, цыушьт, аеазны! – иааҗахылтцеит.

– Ус аума?! – ибжыы аеакын уажэы.

– Ааи, ааи!

– Ибзиоуп, нас... – ибжыы еихагы иаазгэаҗахан, ашырхэа дналпыркэеит, уахагы дхэамцшзакэаны дцеит.

Хьымца игэалаказаара бжыысны дыкан убри ашытахьгы. Даамага-магашэа, акэашаракэа рахьгы днеит. Аха уакагы рацэак дзаанымгылакэаны дрылцит. Ицыоназ уаха рхабар имбеит, кинок ма театрк ахь ицазар калап, кайцеит. Иара, уаха аеацара ихы мырхакэаны, аоныка ддэыкэлеит. Абас игэалакара зыбжыысыз иаргы цкэа изымдыруа дкалон знызынла. Митэ камлеит уаха арт ашэт шытцэракэа излымтазар, мамзаргы уи аиура лара лхы акэылмыршэазар, уацэы ашыжь инаркны мыш дуззак рымоуп дырфегьых, уахыкгы наццаны. Ианлиташа ицшаартэ аамта иоуеит. Аха изакэыз: «акы!», «оба!», «акы!», «оба!?» Акгы изеилкаауам! Рфыцбагы рказшыакэа данрызхэыц, ишакэхалак иара дрыкэбьаны ацара акэын изфыз. Ацыхэтэаны дыззааиз акы ауп: илхэашаз лхэеит, исхэашаз схэеит, уаха хайкэшэара цакы амам!

«Дзыргэамцуазеи нас уаха иара? Лара диашахап... Аха уеизгы... – даахэыцит еитах, – сымбара еигьалшыо акынза сцэымгра лзынхама?! Ус акэзаргы, икамларыз аеакала дсацэажэр? Изылтаххазеи ашэткэа схарззала акрыфартахь сыоналарц? Лоызцэа реапхьа сымтачырхэао хэа сыдлырбарц лтаххазарцу? Мап, мап. Уи сызхатом, ари амчыбжык ххэычаахыс иаххаагахьоу зегьы еибызхэахьоу Лидеи сареи хабжьара, ус дсызныкэарц иакэылкрымызт!»

Днеиуан абри ашытахь иуадахь дцарц имацара зацэык. Абарткэа данрызхэыц ашытахьгы игэалаказара атыцахь акы иаанамыштыуазшэа ибон, хэаак изхытуамызт. Ессентук акалакь акны азацэра хьухьууа дааимнадеит, хьантаракгы ааинырит. Зака итаххазеи абыржэы изааигэоу азэы иааигэара дыказар, иаххэап, Гэазаа Рашь, зхэычкэа, зтаацэа рыла ацыцбахэа зоны ионоу. Уии иареи анеицу, ахааназы ихы далымцшыцшэа ибоит. Игэалакара бзиоуп. Дхэычаахыс иара ихтыскэа зегьы здыруа, иара деилызкаауа уи иеипш уаха уао дибом, ифызцэа зегьы азэазэала, рхы инаркны ршыапакынза гэаныла иеимданы дырхысыргы. Уажэы, чыдала акы алкааны мамзаргы азэы далкааны акэымкэа, зегьы изеилахашэа, игэы тнашьаауа, ихьухьууа игэы иныцдало гэхьаагарак анизцэыртц аамтазы, ифыза гэакьа игэхьаагарахь ахы ирхеит. Ианакэзаалакгы иадимбалацыз акгы ихы

иадибалеит – Рашь ипашьыпра. Дицны ионы днечицхьаза, итаацэа еибаргэыргьацэа инеигэдибахэалоит, ипшэма лыблакэа ааччаны днечицлоит. Нас ацьцыхэа иааилатэоит. Азал акэакькэа руак акны зыхэмаргакэа иаарылхэхэо ирылатэоу имата хэычы, хыро изуны иабду дизхэампшуашэа анибалак, игэы иалсуеит. Дхьацш-кэацшуеит. Зынза дихашт-зашэа игэы инатаны, ихэмаргакэа даарылцны, дгыланы, иеыргаганы иабду диеацшуеит «сгэеицоушь» хэа. Еицах ифынеихоит. Рашь уи дгэеимтазошэа кайцоит, Хьымца диалацэкэуа. Ахэычы данааигэахазалак, абду ишыапкэа днарымцасны икуеит, ирыгэгэаны игэыдыхэхэало. Нас даашьтыхны ишыамхы дныкэиртэоит. Иарах такэаамта иабду диеацшуеит. Илакта хааны имбар, җитзом. Алакта хаа дтацшыр, илакэа ааихмырсыгызакэаны диеацшуа, изб еилакыцэуа иаацэыригоит:

Адсуаа рыгэтылса,
Азы ецэа Рипа!
Ахракэа урылсуа...

Абду җа ибжы гэаҗа тааза инациргызуеит...

Абарткэа зегы ихакны ианааи Хьымца Ларба, хэыцыртас ихы икит. Рашь деилкаауп – дыртаоуп. Шакафы рхэычкэа иаазода?! Иара ихэычкэагы иаазеит, иматацэагы дыр-еуп!.. Сара сызустада? Исхузеи, исцыхэоузеи? Ааи, спроекткацаоуп... Ааи, ааи! Хатыр сыкэызцо рацаоуп... Иаххэап, сынкаханы сыпсит. Иааизаны, рыгэацхызыла скэабаны, сынарцэмҗа сныкэырцеит. Уинахыс сырхаштит... Истынхада, истынцыда? Издыруада сара схы зхызбааз... Сыгесражэырц сзаеу!.. Гэилшыа насыпда!.. Баргы саргы разкыла хайцшуп... Уажэы исыххэеи, мшэан? Ара санааи аены инаркны Гэилшыа лыччашьтыбжы лцэажэашьтыбжы слымхакэа ираошэаны камлацт. Абасеипш аччашьтыбжы ацэажэашьтыбжы змоу зегы насыпдахазар, Гэилшыеи сареи хайцш? Убри азы аума, мшэан, саакэымтцакэаны Лида сылпылаларц, лцэажэабжь сазызыроларц зыстаху?.. Ааи, ааи! Хымпада, убри лказшыа лхызбаауеит. Уаха акымзарак. Аха лара мҗасоык иахасабаллоуп дышсыхэацшуа. Лара диашоуп. Азэы... лыбжышытыбжь лхыскаан. Убас ауп

ларей сарей хайзыказаара дшахэацшуа. Сара?.. Сара уи сышпахэацшуеи? Убастэка! Лара леипш. Акызатэык хазлеипшымхаз – сара Гэилшья лцэа ахьылхызбааз ауп. Уаха исыхьи? «Ахьча бзиа цшь-блак ихоуп» хэа, сахьпроекткацаоу иабзоураны илыдызбалаз ачыдаракэа – лыблакэа ирхызбаалаз агэырфа саргьы сатэнатэызар?! Уи зыхкьоз еилымкаакэаны лпырцра сзыгэагьуам хэа сыкан уажэраанза. Уажэшьта хайдызкыло акгьы хазнымхазеит ларей сарей. Сара зегьы-зегьы еилыскааит, ларгьы убас. Ус анакэха, лара диашоуп. Илзыскыз ашэткэа илоургьы илмоургьы лзеипшуп.

Хьымца игэтахэыцракэа рнаос, Лидеи иарей аринахыс реикэшэара цакыдазаргьы калон. Убрака ипсшьара аамта-кэа зегьы неихырцсааны, иарей ларей аамтацкэак рапхьа гээанагарала еивызгакээз неихарштны, абжьяапны аипш, дыкказа иусурахь дхынхэырц избеит. Ихы дааоахан, ицегь-гьы иеаариашаны ишьафакэа еиха ирццакны инеихигеит. Аха уи аамтацк акэхеит. Иахьынтэауаз изеилымкаауа игэы ихьухьуа акы аацалахт. Исыхьзеи мшэан, хэа даатгьиланы даахэыцит, еитах деитахэыцит. Дхэыццыцхьаза иблакэа цшаа-цшауа рфынархон. Нас, Лида лхафсахьа лаша-лашо, лыблакэа нтыцьца-нтыцьцаны, иаарыхгьлон, акыркырхэа Гэилшья лыччашьтыбжь, уи иацхьа игьлоз ахафсахьа ианыоны, хрыжь-хрыжь илымхакаэа инартаоуан...

Данааи, иуада ашэ анааирт, зегьы-зегьы рцынхэрас ала-шьцарей иууаза атынчрей неипылеит. Уртгьы гэкажьган иара изын. Ирласны ихичарц дааццакын, аеыпцхэа алаша-ра наиркит. Уи алашьцара зацэык ныоныпссаны иагеит, аха тзамцгьы каруатгьы иууа-ууаза иара инеизыпшит. Ишьапкэа ега икэмыркьысзакэаны, ахаскьын дмыреуа еихигаргьы, рышьтыбжь каоуашэа, ихшыбао аеы кэацк дырцысуан. Азы изаахэхэо аведра итагылаз ашэткэа, изта-гылазгьы даргьы днарыхан, акэакь ахь иныкеаиргылеит. Аведра акэакь иахьнадкьыслаз, аеырмашьцаны иахылцыз абжьи пагэа, цутак еизызго асаркьалбжьи акара идухазшэа иахаит. Днейны алашара, ицхархэа дшэозшэа, цшьаала иааирцэан, дшеилахэаз ииарта днылаиеит. Илацэакэа хэаны диан аамтацкэак. Убаскан итахын зегьы-зегьы даарылцны дыкказа, дласза даакаланы, дынтахэахаа дыцэарц, еидарак днацыцызшэа ипсы ишьарц. Атуан ахь илакэа кыдырхаланы

такэаамта итынчра ашытахъ, зегы ааихыпсааны ацэа дынтанагалон аамтазы, «угыл, угыл, угэы шпатынчу?!» хэа азэы днаигэтасызшэа ибан, даалкыаны дынхыкэтэалеит. Иханто ихатэаз алашыцарада шытыбжъ анимаха, дныкэиан, илацэакэа еитанхиоеит. «Угыл, аулицахъ удэылтц, иумбазои лара духыччарц дахыаеу?!» – игэы ицанахэеит, иагбаатыхышэашэаит.

Цыхъеипш акэымкэаны, дхъантаза дынхыкэтэалеит. Мчылашэадоагылан, алашарагыамыркыкэаны, дааццакын, дындэылтит. Аулицаеы афымца лашаракэа каххаа иаркын. Игэы обаханы, иара дшазхэыцуаз ала, дынтаха-аатахауа иеынеихеит. Уаха даанымгылакэаны, Лидараа зыоназ аоны ашта аталарта агэашэ хычы днадгылан ашта дынтацшит. Аха уигы атынчра ахатэан. Изыоназ ауада аценцыр дахынадпшылзгы, далцшны лашаракгы онимбааит. Данаахынхэ ауп ихы кеикеиуа ианаацкыаха, цыоукы ыцэахэеит, раапракэа ирывсхуазеи хэа данахыхэы, иаарццакынгы ихы шхоу аоныка дандэыкэла. Амца тацэын, атц шымцацызгы, акалакы иахыналгаз азын, атранспорт мацзан, ауаагы цхытэахыан. Абыржэы, иара амца дананыз аамтазы, аштакэа ргэашэкэа реацхыа агэаракэа ирыдкацалоу аскам хэхэкэа цыара-цыара ркны итэаны ицэажэкэоз ракэымзар, азэгы дцыломызт. Иаргы ихы икэыршэны днеиуан. Дахынапшыз, иацхыака хара цыоук шааиуаз ибеит, татынлцакгы нарыдибалт. Абгбаахэа, аспычка ицыба иахытамыз азы, амца дануиужьтеи итимгацыз исигарет аатигеит, иааиуа амца рымихырц аазбаны. Иааигэахо ианалага, ибеит ишыхэсакэаз, ыцэа шыказ. Иара изын зегыакэын урт хэсоу-хацэоу, ирацэаоу, мамзаргы ыцэа ракэу, дара ркынтэи иидахыз амца затэык акэын.

Изааигэахыцхыаза, иблакэа дыржыоу-дрымжыоу изеилкаауамызт. Лацштцашэароу, лабеабоу? Лидеи Наташеи роуп!

Даатгылеит дырзыцшны. Дара, дшаагэартазтэкыа ашыр-сырхэа иаамцахыцын, ачыкыракэа инарылазит. Днацшы-аацшуа амца даанхалеит. Икаларын иеазцэылхны дна-рыштылар, днарыхтыгэларгы, аха иеынкыланы дгылан. Ицсы оеины икыркы иныцагылан, даауалуашеит. Аамтац-

кэак рышьтахь игэеитеит ишьтахька цъара ачыкъра иаал-
тны ихьацш-кэацшуа амфаду ишаангылаз, рыфныкаггы
ишынацкакыз. Рышьталараггы иезымккэаны, ус даанхеит
цытрак. Убри аамтазы, гэшэ хэычык апхьа аскам хэхэаеы
eidтэаланы еицаажэоз хыык ахацаа иреитцбыз азэы
доагылан, иара иахь даацкакит. Данаидгыла игэеитеит уи
сигарет хэхэак инацаакэа ишрыбжыакыз.

– Афыза, аспичка умазар? – диазцааит.

Хьымца даалак-факын, ишьтахька даахьацшын, инацаа
ахэсакэа рахь инаирххеит.

– Аспичка змоу абант роуп! – ихэан, имоахь иеы-
неихеит.

Ачкэын даахыц-хыцит, ахэса дрыхьзарцы. Хьымца
дхьацшуамызт, аха: – Сатамыз минутзак!.. – хэа ачкэын
ибжыы анааф, идырит дышрыхьаз. Ишьаеакэа ааирссеит.
Уаха еибырхэаз хэа акгы иахартамызт, акыр ахьынарыбжыаз
акныгэ, аха данхьацш, дара имбазеит, ицахьан, ачкэын
асигарет дахо, дхынхэны ифызцаа рахь дааиуан.

Ихы найкэыршэ, ашаца-шацахэа иуадахь дааит Хьымца.

Ашьжымтан, шыжьхьа ашьтахьггы, уаха цъарггы дым-
цакэаны, дышиашаз иуадахь даан, дшеилахэаз дныкэеит.
Иагызбеит акрыфаракэа раан ада цъарггы ддэылымцырц.
Лидаггы уаха ихы лыкэимыршэарц. Иахаахыс ега дазхэыц-
зарггы, акызатэык акны иеышьакеикуан: еибаххэашаз
еибаххэеит, хзеикэшэаша хэа акгы нымхеит!

Ааи, Хьымца абра уажэы, ега еихыршэшэаны атагы-
лазаашьа дазхэыцуазарггы, дпахны дызшьахауаз абри
еипш игэаанагара дзахыцомызт. Аамта-аамтала исаатггы
днахэацшлон, аха аамта атыц иахымтысозшэа акэын
ишибоз. «Шэ-мшык еихалама?!» – дагьяагэамтлон гэаныла.
Дышнеи-шнеиуаз, игэы анеыгэза, илацаа нтааит. Зака
аамта цаз здырхуада, иара амш нтакэкэа ицазшэа баны,
атхарцэхэа данаалтызынза. Уажэшьта иааилашэшэхьеит
игэахэын, дынхыкэтэаланы аценцъыр дынкылцшит. Игэы
ишаанагаз акэымкэаны, амра каххаа адэы дныкэцшит. Исаат
даннахэацш, шыбжыон шакэыз ибеит. Лида л-Малванка
лмахэар лнапы кылданы акрыфарта дныфналоит уажэы.
Ианаадэылцлак, рхы ахьдырхоггы здырхуада. Арт афымш

шыбыжьхьакэа рышытахь иареи лареи абахча ду ипан. Еснагь еипш, лыблакэа гэырфак рыхны ибон. Уи мазас иапаз хэыц-хэыцла, аца дтарцшны иалхэхэеит. Уажэы, шыбыжьхьашьтахыгы, иахьылтаху дцааит, иара изын зегьакакэзами? Иаргы уацэы ашьжьымтан ионыка амоа дыкэллоит. Абри ада иареи лареи рыбжьара акгы нымхазшэа ихы агэра айргарц итахын.

Абарт анаайдихэыцла, Лида илызку агэалашэаракэа акы аанмыжкэаны ихы иаатырцссаны, акыр шықэскэа ишихигалацыз еипш, зых иакэиту цсаатэцас имцэыжэоакэа неитцыхны, даалеиоирц итаххеит. Аха, аамтацкэак мцацкэаны, игэы ааиптагэгэазшэа ибан, ихьухьууа гэхьаагаракгы дааимнадеит. Лидеи иареи еикэымшэеижьтеи ашықэскэа ныбжьалахьоушэа игэы инатеит. Уи аамта шака ирацэаз, мамзаргы шака имачыз азхэыцхагы иамразакэаны, акыркырхэа лыччабжь ицэеижь еимдо, икэыпшра дэыкакач ахь инеихеит. Уажэы, шыбыжьхьакны, столк акны ирыцахатэоу Саша акы далацэажэозар акэхап, лара акыркыр дыччоит. «Акыркыр, акыркыр!» – игэы итаоуеит еишьтагыла уи лыбжьы.

Ишья-ида ааибарххеит. Ихьантаза акы игэы интахаит. Ашырхэа доагылан, аонашэ ацапха аарцэины дындэылкэеит. Дааласны агэашэ хэыцгы алыкэ нылиршэеит. Рыкрыфартафы даннеи, агэарц афы аихатэ гэара иенадикилан, исигарет амца нацарсны даапшит. Иаха ахэылпазы рыоныка ианынаскьеигоз, иара дрыцрытырц зыртахыз, амоан ианипыла изицэыбналаз реилкаара мацаразы акэызшэа ибон дзыпшыз, пытраамтак, исигарет хыблааны инцэаанза. Аха нас, исигарет хыблаахагы настха аиашьыкь интаршэны даахынхэын, данааипххэыц, урт игэы иаанагакэаз зегьы цакы рымазамкэаны ицэынаскьо иалагеит. Изирхэарыз, иаххэап, уаххашьтахь дара царцахьыртаххаз, иара дрыццарц аныртахымха? Дара рымацара рыбжьара инхарц акы иалацэажэо «акы, оба, акы, оба!» рхэозар, иара иабеиусыз, иархэарц аныртахымха!..

Игэы аарызхьапссеит. Дырзыпшны дахыгылазгы даацэыпхашьан, абри агэарц дытганы, настха цыара дыказар итаххеит, убри иагьакэикит. Аха днацысаанзагы,

аамтақэак рацхьа, ацэа далтны данаахэыцыз, ииартэ акынтэи ашырхэа даноацкьазтэи ицэанырра ааизцэырцит, убаскан ауп даназхэыц дырццакны арахь даазгаз игэалакэа рымацара шракэмыз, Лида дналэапшыр шитахыз. Аха, урт ацыхэтэантэи игэазыхэаракэа уажэшъта икамлаша акы ауп хэа ицхьазаны, напшыахэтэи лбара азхэыцракны иеааникылеит. Мац-мац днаскьо, иара агэарц акны игылаз аскам хэхэакэа руак акыпшы иенықэикит, илапш маза-маза дара дэылцуеит злеигэахэуаз ашэ ахь инархо.

Дук мыртыкэа Саша даадэылцын, амардуан тбаа дааёагылеит, агэарц ахь дмылбаакэаны. Асигарет аатиган, амцагы нацраирсын, даанапшы-аапшит. Хьымца уи димбазазшэа катаны дтэан. Издыруада, Лидараа дгэартаны иаaidгылар, игэалакэа нахэаны, илапш налыхганы, днарцырцны ацара дазыхианы. Саша, аскамаё Хьымцадыштэазшаагэеицазцкьа, абжаранзагы дызмыахыз исигарет ааиецааны иршэын, икаууа ицаны аишыкь ишынташэазцкьа даакэцеиан, ауаа зладэылцуаз дацыоланы, варала иерывго, ииуалк аонутка дыоналеит. Убаскан Хьымца акы ицэа иалашэан, днеиыцсаа-неиыцсааит. Доагылан, аихагэарахь днаскьаны иенадикылеит, идэылцуаз зегьы илапш иахьыпашэашаз.

Зегьы анца, дызыпшызгы анимбаза, шыбжьхьахэа акы днацхан, уаха цьаргы дынкыдымпшылазакэаны иуадахь ихы ирхеит. Ишлиапа ашътахь иацыхэхэоз ихахэкэа харабгъара ихэда итапсон. Ихы найкэыжышэа дахьнеиуаз, ихы-иёы икэымцуа икэханы иказ игэараагы наизацлан, аарла ианубаалоз акачыра цэахэкэак реаадыртбаан, ртып ылырхит. Игэы азиртынчит Лидеи иареи реикэшэара. Лара илызкны игэалашэаракэа зегьы ихы интырцсса игарц итаххеит. Уи илшоны ибеит азныказы. Зытра атыпраара зылшоны избаз ацыспшқа аипш, ижэоакэа неитпихит, дааласхарц итахны. Ишьяёакэагы ааирццакит, аха имоагы нцэазомызт. Ариакара бжьаны имбацыт иуадакынза. Ахьышэтхэа дындэылкьаны дахьнеиуаз-дахьаиуаз, о-шьахы рыбжьара акара ихарахама?! Иуада данааоналагы, Ивани Пиотри амхырта иаатыцны иаазшэа, итахэахаа ицэан. Рацхьа аценцыр днадгылт, нас ауадаёы даалеиоеиит, ишьяпышьтыбжь разо. Ацэа икьалангы импын икэломызт. Ихы интапапоз, Лидеи иареи реикэшэаракэа, реицаажэаракэа

ракэын. «Тфу! – ихэеит даатгылан, гэаныла, – изакэытэ хэыцрақеоузеи, мшэан, исзааиуа?!»

Аамтацк иадамзаргы, ииулак урт агэалашэарақэа даныр-пыртцлак, иеилахэаны амагазин авитринақэа ркны икэгылоу ауаосахыақэа ихы рнишьало, дтацэза даакалон. Еитах урт ахэыцрақэа иеанрылеигалалак акэын дышуаоу агэра ганы, данаагэгахоз. Ацыхэтэаны ихакны иааит абри аипш аз-цаара:

– Абас аума хшеипыртца?!

Абри атак акацаразы шака гэаанагара изааизеи? «Абас аипыртцада уаха акгы хазнымхазар?!» – игэы еитантихэааит ашьтахы. «Аха, ишца?.. Абзиалахэагы еибымхэазакэану? – нацицеит нас.

«Ааи. Абзиала хэагы шэзеибымхэазакэаны, абастэка шэеипыртцеит!» – ицанахэон игэы. Ишыи-ишыи неикэцо, икаруат аханы икэагылаз ичамадан хагьежыаа хычы аакэиган, астал иныкэиргылеит. Уа дынтацшын, оыга кьаад бгыцк аатиган, астал днадтэалеит. Пшышьала инапы ицыбахь индэыкэйтцан, икалам аатыганы иааирхиет.

Пиотр илацэақэа анаахит, Хымца аора дшафыз аниба, уахыла отэкак дшынырдтэалалоз ааигэалашэан, ихихэалоз алаф аацэыригеит:

– Уола, Хымца, уола! Уара узын сара изоуа цьумшьан!

Атак алафажэа анимаха, дыццакны иеааилахэаны дындэылцит, дипырхагамхарц азы. Хымца зны игэы еилашуа, амца неиёыкэлон, зны инеихыгтон аора дахыафыз.

«...Исзеилымкааит урт ашэт шытэрақэа, гэык-псыкала сара скынтэи ибыдыбкылап хэа сзыкэгэыгуаз, акрыфартаёы ибызназгарц зыбтаххаз. Издыруада, Саша иеапхыа сымца-хырхэао икаипцо убоит хэа быехэарц бтаххазар? Агэра сзымго скалеит, иара убасгы, бжышыкэса уажэапхыа, быпс-тазаараёы агха гэгэа аартны иасхэеит, уаха сылнамыршеит сынамыс хэа ибхэазгы. Издыруада, уи иара ихала ибыцыхызар? Ибанеимыжыыртэ еипш бхы мшапыбгазар? Ацыхэтэантэи аамтақэа рзы бказшыақэа, бхымшапгашыақэа исыртеит абри аипш агэаанагарақэа. Иаха ахэылпаз Наташеи барей шэанынаскызгоз, «акы, оба! Акы, оба!» – хэа шэызлацэажэоз зынза итэымын бара бзы, ибыдсымбалацыз кэазшыа аман уи... Ашьтахь, шэанспыла, шэшынасыхэацшыз

еипш, шэыбналеит... Иахьа шыыбжьон пшыхэфыс Саша ддэылбыжыт. Уа сшыказ анбеихэа, ашьтахьала бдэылтны бцеит сымбаразы...

Сара истахым ауафы игэы саёагыларцы, сбара зтахым агэы гэйбгангы сзатом. Истахуп быцстазаара бара ишыбтаху ибыцныкэарц. Ибдыруазарц стахуп бгэырфа ашьтамта арзра, апстазаара лаща бгэы азыкалара бара бнапы ишаку. Агэра ганы сыкоуп абзиабарагы шбылшо, макьанагы уи, бара бгэы ишаанагауа аипш, ишхьымшэац. Уи быцхраауеит бёара оацхьа архынхэразы, бгэырфақэа быхцараёы.

Иаха аамтацқэак баадэылтырц зыстахыз пхэыс ласык лахасабала бысцхьазарц акэзамызт. Хайпыртпра ахьзала ашэт шыытэрақэа набсыркырц стахын. Ариабжыанык гээартла бахьсацаажэоз, бгэырфақэа зеггы сцэымзакэаны иахьсабхэаз, еиха хгарақ бнатазар, сара уи сеигэыргьоит. Ибцъышьоит, аамтала акэзаргы, хамтак иафызаны иахьсызбырхынхэыз сқэыцшра адэы какачқэа!..

Уаха хайабара сазцшзам. Бымш аабзиахааит!..

Х ь ы м ц а!»

Абарт ацэахэақэа оны даныоагыла, конвертк интацаны има дындэылтит, дыццакынгы ддэықэлеит. Лидараа зыоуаз аоны агэашэ акны икнахаз аиашыкь хэычы интаршэны даахынхэын, дышиашаз иуадахь дааит. Ицоназ цахьан. Иара дныкэиеит. Акырцхьан еипш, ахьта неицэылсуа далагеит. Дынхыкэтэалан апенцъыр ахьынтэ данындэылпш, аетэақэа хыц-оыцк ажэоан агэы инытацсахьан. Иеааибытаны дандэылт, дагьааццакит. Даамоахыцын, ишиашоу акрыфартахь ицоз аулица днанылт. Апсшьаоцэа гэып-гэыцла иаосуан. Зеггы ргэалақазаарақэа бзиан. Рыбжьқэа рдуны ицэажэон, илафуан, иччон. Иара игэалақамзаара дзашэа даман, инапқэа ишьтахька иниаганы, инацэкьарақэа ааиёацсаны, ихы найкэыжьны днеиуан. Ивсуаз ирцэажэоз, ирччоз зынзаскгы дырзызырфозомызт. Ихи иареи рымала иеизныжьын. Хьымца абри амоачаца дахьаныз, игэы оыцъара аеионашон. Изгэык икэыцшра аамтақэа рхэаақэа изырхыцуамызт. Зны итыпыруан, Гэилшья қэыпш лыччабжь ыкэыоуа, нас ихьухьуа гэырфак ицэеижь неилнашьауан. Егьы изгэык – ари амызк дахьыкоу атыцқэа иртан. Акыркыр,

акыркырхэа Лида лыччабжьи луазкэеи неилазџон, «абар, абар» хэа илапыкэшэа зырцысуаз хьаа-баак днеилнашьауан. Иџгэыкгыи неилаланы, ибаџкэа злачуазшэа идырхьантон.

– Абар, Хьымца дахьыџоу! – иаалыркьаны хатца бжьык иахаит, иапхьакантэи. Иаргьи атхарцэхэа даалкьаны, ихы доахан уахь днапшит. Афымца лашаракэа даарыдибалеит ихып-хыпуа иара иахь зџаазхаз ахатца. Уи дааскьацыпхьаза ишимчыз дыџуан. Данизааигэаха, Саша шиакэыз идырын, даатгылеит. Сашагьи даанџасын, ишьтахька дхьапшит: – Хьымца иоуп, Хьымца даауеит! – ибжьи дамеигзакэаны итйгон. Нас иара иахь дааскьеит. Фырхатцарак кызцаз иџынцшылара иман уи.

– Хьымца, – ихэеит дыццакны дцэажэарц дахьаџыз ибжьи ихэлахо, – Анцэа ицъшьоуп уахьаабаз! Хьылпазаахыс иааимыздахьоу удыруандаз! Иааздыруаз тыпк аансмыжыт... Уара, быжьрабыжьцэа улыбжьаызышэа, цьаргьи усзым-цшааит!

Абарткэа зегьи аттахэа иаахэаны, атротуарахь даамџахы-цын, дыџны ишьтахька ддэыкэлеит Саша. Хьымца ишьтахька инапкэа катцаны дышгылац дгылан, икалаз изеилымкаауа. Аха аамтацкэак, рыла атротуар ала ишизааигэахоз ибеит Лидеи Наташеи.

– Сара соуп рапхьа дызбаз, аа, иара! – инапала ддырбо, дгэыргьатцэа дцэажэон Саша.

Ианизааигэаха, иаатгылеит. Лида аплашь амака акэџахэа-ны илшэын, зышхэа харакыз лшьатца жэпакэа, лвилвет еикэа анапкэа нархагылон, лхахэы рееицэамкэа, уи иааилахуа-аакэырчаашэа икатан, ццакрыла ишталкыз мџашьо. Уажэада ас деилахэаны димбазацызт.

– Малванка, – лхэеит лара, лыбжьи ныццакны, – Сашеи барей шэцала, сара сшэыхьзоит!..

Хьымца итыц дахымцысзакэаны дгылан. Лара тынч-тынч дааскьо, нас даангылт. Лказшьақэа рыла, лпцшэы лхыгга дыџоуп ааигэахэт.

–Хьымца!.. – лхэеит аарла лкьышэкэа ааимыгган. Нас, уаха акгьи лзацымцазакэаны, ихэда лынахылшьыт, инакэырццакны лыкьызкьызбжьи иахаит, лыбжьи тым-гацэакэаны деицакьы дцэуон.

– Сатамыз, Хьымца!... Зегьы-зегьыуасхэоит... даацэажэеит, лыбжьы кыць-кыцьуа. – Исхароу рацэоуп, – леааимхны даагылеит уажэы, лхы лнапафэы иааго, – сыпхэысра сыхьзасар акэхап... Иуофыз ансоу, Наташагы сылзымпшзеит. Агэашэ сахьынткьаз Саша дгылан Малванка дылзыпшны. Сихэеит уипшаарацы. Схатагы сушьталт, сеимдон цыра сухтыгэлос цышьаны... Ах, – лхэан, даатгылеит аамтацк. Нас инацылпцеит: – Уаха усзымпшаазтгыы, икаларын сгэы уаха азымчхакэаны иеикэшэаргы. Анцэа сеикэирхеит!... Икалап Анцэа дсымазаргы... Сгэы исыцанахэоит убас... Иаха ахэылпаз ханынаскьоугоз... ататын саргэакуан, исмоур аасзымчхауа акынза. Сгэы иаанагон Малванка ѿ-цырак асигарет лызташэа. Акы акэзаарын илзынханы иказ. Сарамыжда, гэыроа хеыгас исымаз асигарет затэык акэын... Уара иуцэызон, сузеилымкаар хэа сацэшэаны. «Акы, ѿба!» хэа иеимахкуаз убри акэын. Уиак илымаз хѿыцагыы ихазомызт азын, уцылара мап ацэыскит, ақалақ ахь аахэара хцар, ианеибакхэаз аамта сахьымзар хэа сшэаны... Асигареткэа хеытакны уанахцыла... Ус хэхьубаз хьымзгысшьеит, ипхасшьеит... Иахьа шыбжьон схы уцэхьаскит, сыблакэа сызцэырымгеит. Ус сзычхауаз цыысшьон...

... Санапхьа, сгэы реицны акы иааннакылеит, хыткьацас сдэылнагеит, сушьталеит, иагьыздырит хэшэыс исымоу Ауафы шиакэу. Мцэыжэоа хараккэак сышьтырцаазша збеит ускан...

Амза ттэаа, агэы кеикеиуа, атцла махэкэа аразны рыхьнаршон. Уи иахылтцуаз алашара цырцыр рыцкьарц иафын анаара иакыз афымца кэеицеикэа.

– Иббома аетцэкэа шака рыблакэа хтны иахзыпшуа, Лида?! – ихы доаханы ажэоан днацапшит Хьымца, акраамта реымтра ашьтахь. Нас, асигарет неиёытцеикын, амца нацраирсит. Ицыба итамцакэаны иааникылаз акэалап, лара лахь инаирххеит. Лида ашышьыхэа лнапы нарыгзаны цырак аатылган, иркэычы-ркэычуа лнапсыргэыца иаапалкит. Хьымца аспичка неихьшыны иналызирххеит. Аха илкыз асигарет лнапафэы ишлыркэычыц илыркэычуан, илыдигалаз амца дазхьампшкэаны.

Аспычка цыра аңфьцаа, инкаиршэит. Иара дахон алѿа хрыжь-хрыжь ифьцыршэшэо, зынгыы ихэхэаза иноушьтуа.

Исигарет былуга атыхэанза ианааи, иааиҕытиршэеит. Лида даакэымтцакэаны ихлыркэыцаауаз лсигарет лымпытц-шэшэаны цака икадсон...

Ашара адэы ианаакэлос, атхарцэхэа ацэа даалкьеит Хьымца. Иҕы зык накетэаны, ажэжэахэа иеааилеихэан, дындэылтырц инакэикуан аипш:

– Хьымца, унаскыагарц хтахуп, зеипшааны удэыкэлои? – ицэарта дынхыкетэалеит Иван.

– Аеа саатк аонупкала, ааба рыбжазы!.. – атак кацаны, дыццакуа дындэылтит.

– Хаузыцшуп, ааба рыбжазы! – наишьтаихэеит Пиотргы.

Хьымца Лидараа ргэашэ даназааигэахоз, амра аатцхаха-хьан. Уи ашэахэақэа рапхыаза иназхысыз, уа изыпшны игылаз Лида лоуп. Ашэахэақэа реипштэкэа лхы-лэы еилыпхон. Хьымца уахь дааццакит. Ибон лгэалаказаара иахыа шака ишьтытцны иказ. Лыблақэа днархыпшылеит, икеикеиуа ицкьан, лыбла чыцкэа шэшыцкгы рыхзамкэаны.

– Сгэы рахатны иахеипш ааигэа смыцаацызт... Ааигэа схэахт, акыр шыкэса раахысгы!.. – лыблақэа тырхаха днеиҕапшит.

– Ацабырг хэы амам, ацабырг амра аткысгы илашоуп, рхэоит. Аиаша еицэазарым уажэшьта! – даацэажэеит иаргы, илапш лыдырхало.

Еидах данынеиҕапш, лылабжышкэа лзамға инахыжжит. Иара дааигэыдихэхэалеит. Аамтацкэак рышьтахь леааи-мылхын, дааивагылеит.

– Адунеи шака иссирузеи! Иахьеипштэкэа ас исымбаацызт!.. Изакетэы мшыбзиоузеи иахыа ихазшаз?! – дцэажэон лыблақэа аатыпха-аатыпхауа. – Сан лахь ател сасуеит. Аракатэи ахауеи ази шыснаалаз ласхэап... – Дсыргэыргбап... Сызгабсылзасуеит, смата хэычы сымцхэрас иблақэа дыргэзларц... Аоны сышнеилак зегьрапхыаза сан иласхэоит Апсны, Амшын еикэа гэйтбаа ду хэа зызбахэ сахахыоу агэы ецэара казказра схыпшылараны сшыкоу!.. – дхэытхэытуазшэа дцэажэон Лида.

АЛАТХЭАА АЗНАС

НАХЫЦОИТ

1

Уажэы цэагыы игэалашэомызт ичабра ахыкэз – ихэыр-
цэан итазу, иеилахэаракэа иргэылаханы иказу, ицэыба итеи-
цоу, мамзаргыы зынзак ишьтимхзоу. Аха ихэырцэан нкажэны
данныкэтэа, ичабра ицшаант. Еилацэгэаны ицэыба иа-
наатига, уажэраанза схы изасмырхэацыз ихэарашэа абгэахэа
иааитихын, дыццакны инеиешыы-неиешыны, ихэдагыы ины-
кэишыит. Ажэакала, Вепхэи Кэырдгэелиа деикэеидараха,
апхзы цэыкэбаркэа реемаданы, зышэтра хэычык еипш,
икэа итыкэаса ицон. Абасцэкэа апхзы ылымцыцызт иара
апхынцэкэагыы. Цабыргны, уи апхын хэа дызэыз аан, иуа,
итынха, икэла ухэа абцэар иацаланы Акэантэи Гэмыста
ахыкэахэ инеины уи анырцэка иантдыркэоз, иара амхырта
агэта иалагылаз цлак ашыапаэы днатэеит дназырэы-
аазырэуа, апхзгыы абаилтэрыз нас.

Итахымызт Вепхэи абцэар шытыхны апсуаа дырэагы-
ларц. Уи гэнахароуп хэа изипхэазозгыы ыкан. Иара убри
апла амцан дахтэазгыы шакантэ игэалашэахэаз рацхэа
Апсныка данаанагазтэи аамтэаэа. Ускан дышхэычызгыы, уи
ахтыс ибзиазаны ихаэы иааиуан уажэы.

Азба дакны дэажэкуан ихырцэаны ианааргоз амэан. Аида-
рашытыхга амашыынакэа рыматэа-рэытэагыы даргыы инеид-
кыланы инакэыжэны Апсныка иааргон уахынла мацара.

– Уара, нырхара шэаагоит шэымхэаз, цэара аэыцнхарагыы
захтахузеи, амэан ххэычкэа эажэкны ипсуазар? – дангэамц-
за даагэацэыгэацэит Вепхэи Кэырдгэелиа иаб Дато, амэа
ианыкэыз.

– Иаашэычха, ачашэ дгыл ахэ шэаагоит, уаха ишэтаху-
зеи! – иихэаз атакс акабина иаатыоит арпыс хэхэеикэацэак
ибжыы.

– Нас уаанзаггы хзымнеизеитей? – ибжбы аалаиркэит гэ-
грак аныцшуа аб. Нас ибжбы шылакэыц илакэны инацитейт:
– Атэымцэара хнажэгоит, хаздыруада, мшэан, иаадыруада?!

– Умшэан, бизиа, – акабинахынтэй иааит еитах уи ачкэын
ибжбы. – Уака икоуп уахь нхара ицейжтэй кыр туа агырцэа.
Урти шээреи шээибадыркэашт, шэынхашт-шэынцышт, хара
шээазгазггы «табуп» хэа хашэхэо жэбара шэйкоуп.

– Уара арцыс, уахь уаанымгылазон? – ибжбы уажэы иаха
иаалахэыххейт Даго.

– Сара Қарттэуп, скыртуоуп, аихабыра ркны аус зуеит. Уа
сынхоит – сынцуеит. Шэара, агырцэа, Цаланцыха адгыл
оара шэыкэпсит, арахь, уажэ шээхэааго, ачашэ дгыл
кээзакэарацэоуп. Апсуаа реихараоык ыкэпны Тыркэтэылака
ианца, рыдгылкэа абацоз, уа инхейт. Агырцэа уахь идэыкэ-
лейт, аха ирызмыртэыцт. Уажэы, шэара шэнеир, урт апхэа
иааихэоу шээигэыргэоит, – акабинеи хыхь иакэтэази
рыбжэара асаркэа зтасамыз апенцэыр хэычы икышэкэа
ныбжырхэхэон ачкэын хэхэеикэацэа.

Иахэаиша ианааи, амашына дышналбаазцэка Веп-
хы дзеигэыргэаз аххэахэа аихатэ труба итыхэрааны
иааиуаз азыхь ауп. Инап хэычкэа ргэаоаны ирынтэаланы
иижэуаз азымрхакэаны, икышэ акран иатеикит. Шакаггы
ихэшээшээз, шакаггы ицсыршыагаз аёыцынхацэа кранла
ирауа икарцахэаз, «Кэчыц изыхь» хэа изышьтаз иаёганы
иаагаз ари азы.

Вепхы игэалашэон, ахэса быргцэа ахыртэеитаркэакэа-
кэа рыла рсаанкэа ртэны аёыцынхацэа рхэычкэа ишрыз-
дэылыргоз. Уи гэеитахэан дара зландырхаз Нарцыхэоу акы-
тан ааигэа-сигэатэй ахаблакэа рахь иоызцэеи иареи анцалоз.
Апсуаа рынхартакэа ркны ашэыркэа еихашышы игылоуп.
Амоакэа рыкны аплакэа рышэшэыракэа ирытцашышы
реынархоит зны. Дук хара имцацкэаны гэашэ тбаатыцэк
инадгылейт. Аштаёы хоык ахэычкэа еидшыланы ихэмаруан,
рыхоыкггы чкэынцэан. Урт анырба рыцхэмарра ртаххейт,
иагэрызёыртит. Ашта икэыз ахэычкэа рыхэмарра иаакэытны
идых-цыхза иаангылан, рыкэёызтуаз рахь инапшызар, ак
шырхэоз рахаит, аха ирхэоз рзеилкаауаумызт.

– Нан, Канчоу! – лхэычкэа ахоык иреихабыз лыбжбы
наикэлыргеит Качыч.

– Закәи, нана, аа, ббо, хоык ахәычкәа хгәашә иадгылоуп,
– инацәа агәашә ахь инаирххейт Канчоу.

– Урт ағыцынхациәа рхәычкәа роуп, унеины агәашә рзаарт,
иаашәыцхәмарааит, – Канчоу инаидылтцейт ан.

Лыблакәа лхаччон Качыч. Лнархареи лзара еинаала-еины-
шәареи илнатоз лтейтцш бзиа хадыртәауан иткәашааза
итыччоз лхапыц чыссақәа.

– Ирхәо хзейлкаазомеи, нана, ирхәоуи иахьёыртуа? –
дцааит агәыбжъанытә.

– Саргыы исзейлкаазом, нан, аха дара рбызшәала хна-
шәышьт хәа акәхап ирхәо.

– Апсшәа рымхәозар изаахашьтуеи, нана? – дыюны лара
абарца дахыкәгылаз ахь иҫааихоит реитыбза.

– Апсшәа рхәазом, аха хара ихасасцәами, нанраа. Канчоу,
унеины арахь ашта итажыла, – иналыдпалаз лхәычы еитбы
даалгәыдыхәхәало лыбжъы еитаналыргеит Качыч. Лыпшәма
Мазлоу архака усура дыкан.

Агыркәа хәычкәа ашта ианаатала, ашымхатла ашәшьыра
иныцейбахәан ахәычкәа зегъы ааилагылейт. Инеихәапшы-
ааихәапшит, аха уаха акгыы рзейбымхәейт. Ау дымлакәйт,
акъае днамзейт шырхәо еидш, артгъы егыртгъы бызшәала
изеибамкуа, изымеицәажәазо ус иаанхейт. Икаларын изеи-
либамкаазакәан аицыртпра рыкәшәаргыы, иаарыдгылаз Ка-
чыч лакәмызтгъы. Лхәычкәа хазы инацхьаны, агыр хәыч-
кәа хазы ганкахыы иналыргылейт. Нас даахәыц-хәыцын,
лхәычкәа рахьтә агәыбжъанытә даарылхны егырт дна_
рылалцейт, урт рахьтә ибжъаратәшәа иказ даарылхны арахь
даалгейт. Уажәраанза лхәычкәа злахәмаруаз асахтан мпыл
ду аашьтылхын икны рыгәта даагылейт.

...? – иухьзузеи аанарго напышьашәала еиха ихыцәыз
диазцааит, лнапалагъы ихы аалшьышьын.

– Вепхьи! – ихәейт иара, ихы аарната-ааташәа.

– Вепхьи, уара урт уреихабуп, – лхәейт, илхәаз напылагъы
иаадырдырны, Канчоу, уара арт уреихабуп.

Нас, амбакәа надлырбан, уахагыы дымцшзакәаны, лыбжъ-
гыы лмыргазакаәаны ампыл аоада илыршәйт. Нак-аак еиҫац-
шуа игылаз ахәычкәагыы ампыл хынхәны цака ианынкаха,
еибарс уи ахыкәымпылыз инашьтәлейт. Такәы аатцхьан

еипш, стол гьеж хэычык амапурта иаафынганы илыма дааин ашымха-цла ашыапаёы ихэхэаза иадчапалаз аскам инадлыргылан, еитах амапуртахь дцеит Качыч. Аамтацкээк мцацкээны, даауа-дцо мацара, ахырцэеитаркээкээкээ фба ааганы илыргылаз астал иныкэлыргылеит.

– Канчоу! Вецхьи! – лыбжы анрыкэлырга, рыхэоыкгы зыгэ-зыгэза иаангылеит. Вецхьи шыапыла дзысхьаз ампыл хаббала ишнеиуаз агэара инавахайт.

– Шэааи арахь! – лнапгы лкэеит Качыч.

Астал икэгылакээз анырба саанк-саанк ааныркылеит зегы.

Качыч лыблакээ хааза лара лхэычкээ реипш асас хэычкээгы дрыхэацшуан. Ахэычкээ рсаанкээ антадырцэы, ампыл ахь иеихейт.

– Шэаагыл! – лхэеит Качыч, лыонапыкгы даароаханы.

– Хэынту! – ихэеит убриаамтазы Вецхьи иоызцэа рахьтэ игэабжыанытэыз. Нас ажээкээкгы нацитейт. Уи илацши инапкээи рыла иудыруан, «хэзцшуи, ампыл ахь хэымцой?» – хэа ицээжэара ишаанагоз.

– Канчоу, исхэо уахауоу? – лычкэын аихабы иахь данцээжэа, егырт ахэычкээгы лара иналзыпшит.

– Аа, амышэкэан, – лхэеит Канчоу иахь Качыч, – уцаны абри амакэан азна атама шкээкээ гээгь гылышэшэа аага. Арт атама рызгылазам, иеыцнхацэоуп.

Канчоу идылцаз дааигэыргыаны, ара шэыказ хэа аанарго напышьяшэала инадырбаны, иан идылгалаз амакэан аалым-цааны абахчатра дынталеит.

Качыч агыр хэычкээ иреихашэа иказ «Хэынту» хэа Вецхьи дзыпцхьаз еилылкаарц лтаххейт.

– Вецхьи, «Хэынту» хэа зуеихээзеи уоыза? – дааскьяшэа днеидгылеит. «Хэынту» анылхэа идырит икалаз.

– Сара Вецхьи арахь Апсныка ханаауаз ауп саб иансыхьзиптаз, – дцээжэон, напышьяшэалагы зегь еилылкартэ илирбон. – Сгэы ахькамхауаз, сахьейлкьаз азы, абжыас сеипшыншьяаланы исыхьзитан, сангы уи данакэшахатха, иаасыхьзхалеит.

Канчоу данааи атамакээ акака, оба-оба рфеит, аха уаха рзыфозма, атамакээ оумашэа икээзкэан. Ус еиеацшуа иаатгылеит.

– Канчоу, узгылоуи, уаала, атамакэа аоныка иганы итэахы, нас хара иахфойт, – ихэеит Качыч лхэычкэа иреитбыз.

– Мамоу, нанраа, арт рыоны иахьнеиуа атама рызгылазам, амышэкэан иштоу асасцэа ирышэт, ртаацэа ирзыргааит, – Канчоу инаидылтцеит Качыч.

Канчоу имышэкэан Вепхьи инаизирххеит.

* * *

Вепхьи уажэы ихаёы акачыракэа алданы шыкэсык уажэацхьа акэакэар ишафызаз зыбзарыбзарра зцэымзыцыз изамоакэа ааташэашэаны рыцсы рхыгга ихэырцъан дахьакэтэаз, игэалашэон урт ахырцэеицыркэакэакэеи атама кэазкэеи. Урт рымацара ауракэхыз акинолентеипш еишьтагыла изааиуаз асахьакэа. Иныбжъаршэ-аабжъаршэны уажэтэи иеидара хьантеи ипхзышареи зыхкьаз сахьа ёаастакэак ныбжъацсон. Убаскан акэын иеидара ахьыхьантаз иахкьазшэа баны «ых», «ых» хэа акьра даналагоз.

Дтэан шыкэсынакьаки оымзи абни амхырта иалагылаз атла ацака. Уи ашымхацла зынгы-цхынгы амахэкэа реаушът, ииацэакаараза игылан. Пхынла амхыртакны ахра иара иауан, зынла акэзаргы, егырт атла хыккэа зегьы ирахны ипхьазан абгы ецэа ахьазынхоз азы. Вепхьи уи атла амахэтакэа реыларкэны иахьыказ омашэакэа ихы иаирхэеит апш антеигала, уи атла иаакэыршаны апхэ нымоакэа рыла амта хикааит. Избоз ишеилыркаауаз апхэ нымоакэа рыргылартас икацоуп хэа акэын. Вепхьи изыхэан уи хыцэахыртан. Апхэ нымоакэа рацэаны ианеиваиргыла, аоныцка пшашэшэык мneiуа икалеит. Ари аибашьра шыкэсаны асы шыамхы инахысуа мкэылтцас ианкахагы, урт апхэ нымоакэа рыоныцка ипхарран.

Зны-зынла, еихаракгы уахынла, мцакгы неикэиталон ашымха ашыапафы. Убри дакэгэыгуан Вепхьигы. Уеизгы еихарак дзыкэгэыгуаз игэыла Мазлоу иакэын.

Мазлоу иажэрахь днеихьан кэрала, аха макьана дыгэгэаза дыкан.

– Апсуаа рыдгьылкэа рхы иакэйттэны иааир, ура сеикэурхоит, Мазлоу! – ихэон урт аоыцъа аайдтэаланы хпыёк-хпыёк ауатка анааныркылоз.

– Ее, Вепхьи, сара еитаасылагъежъыр, иргаша акгы анырымбалак, сылахъ инадырбар, хы-зацъык ауп исызхо! – даагэынкъуан Мазлоу Чыргынба. Икэра дугъы аиныц-шызшэа ибон, имчгы шейцахаз аиныруан.

– Сара ара сыками, Мазлоу! – иеааирбабон ускан Вепхьи, дааехырччаны. Изамѳа кэакэаркэагы ускан уамак иташэашэомызт.

– Ухата урбар ауп зынза амыкэшэатэ, ухы иарбаны ахысра акэымкэаны, зынзаиухагылазамкэаны иааухыркэыцэауеит, – ихэон дааччашэа Мазлоугы.

Рѳыцъагы ааибарччон, аха иаалыркъаны рзамѳакэа аапырпылханы, дара ишыртахымызгы, рылагырзкэа рхым-хэыцзакэаны рылакэа аатдыртэауан. Уагы иаанымэаскэаны рзамѳакынза инеиуан, нас ацакъа наара икэцэраауазшэа рыхэдакэа инартысуан. Даргы рычча ааѳахцэаны, изтоу рзымдыруа икэит-кэитза иааихэацшуан. Ашэанцэа зны хамтас иртахъаз ишэануа хылца кэакъа ааихихуан Мазлоу, ишлагэагэараза ихы икэырчаа икэыз ихахэы инацэкъаракэа налишъуан.

Арт аѳыцъагы еипшны ашэарта итагылан ускан. Мазлоу Чыргынба ицкэынцэа ахѳыкгы аибашъра шаакалазцэкъа рыцсадгыл ахъчаразы игылеит. Акэа Ацха кэапшъ аѳы рызбахэ иахаит зназы, нас – Гэымстатэи афронт акынтэи.

Ицшэмацхэыс Качыц ага импыцеимхалацыз Цъантоу акытанка дишьтын, иара ихала аѳны иеааникылеит. Ааигэа еиликаахъан Цъантоу акытагы аншэартаха, Качыц лашъцэа дрыманы Гэдоутака ишцаз.

Ааилашэшэымтак азы ила Хэдыш ашра ианалага, аѳнашэытрааны ихы аадэылирхэхэеит.

– Ацшэма, апшэма! – ѳынтэ еикэырццакны азэы ибжыы аагеит кыртбызшэала.

Мазлоу атак камцазакэаны, ишьтахъка ашэ ныдцаны абарца даацагылеит.

– Асасцэа утоуп! – ихэеит ѳыцъа ауаа еикэныхкэа ирац-гыланы иара иахъ зэаазхаз ауаѳы харакаы.

– Бзиала шэаабеит, – ихэеит Мазлоу, иааиуаз иихэазгы анизеилымкаа, ихата уаха иихэарыз акгы аниѳамшэа.

Ианаайдгыла, апхьагыла ашә ахь иёынеихеит, егьырт аоыцъа наċ-ааċ Мазлоу ижәоахырқәа нтадырсын, рапхьагыла ишьтархх дрыма иныоналеит.

– Иабакоу уоныматәа, умазара? – иазцаара даахыццакит апхьагыла урыс бызшәала, азал кказа данынонацш.

– Шәара шәапхьа иааихьаз иргахьеит!

– Уара уабанхо? – ибжы ааёацахеит апхьагыла, аоны-матәа уаха дамызцаазакәаны.

– Сыоны! – иахаз азцаара аацъашьаны атак ċаицеит Мазлоу.

– Уоны сымхәеит, иара абри уоны абагылоу?

– Сыоны... сыоны адгьыл иқәгылами!..

– Изтәыда уоны зықәгылоу адгьыл? – илақәа ихагәта иныкәлан, ибжы атла ақәцә ақынза ихалеит апхьагыла.

– Сара истәуп!..

– Уара иутәым, аха қыртуа дгылуп, – изамоа тпыпқәа рықапшьхарадагы амц рықәтәазшәа иаатрыс-трысит уи ауао еикәызза изамоақәа.

– Ара Апсны ауп! – ибжы аармачны атак ċаицеит Мазлоу, псуа дгылуп хәатәкьа ахәара изымгәагыкәа, егьырт аоыцъа ихаршаланы иркыз автоматқәа ргәыцәқәа рыхқәа даныртапшы.

– Ари қыртуа дгылуп, ус ами? – деитақааит апхьагылао.

– Шәара ишәтахызар ус акәзааит, – ибжы аақачқачеит Мазлоу.

– Атзы дкыдшәыргыл! – адта ċаицеит.

Завтоматқәа харшаланы изкыз аоыцъа, Мазлоу имахәар-кәа нтарсны атзамц дынкыдыргыланы, иааскьаны, равтоматқәа наикәыркит.

– Учкәынцә абеибашьуеи? – днақәымчит апхьагыла.

– Урыстәыла!..

Урыстәыла икоуп ихәарц акәын, аха иркьаёны ихәеит иаха ирласны ацсгаха иртарызшәа.

– Урыстәыла аибашьра цазом, – илақәа ихагәтаċа иоеиит ауаоау.

– Уи азы ами уахь изцаз...

– Ивакны шәхыс!

Азәы иаргъарахь, егыи иармарахь ивакны ихысит. Ах-тыцқәа тыёёа иаакалеит атзамц аċны.

– Ихэа, мамзар, улахь иарбахоит ахымца!

– Сара ишыздыруа исхэеит.

Автоматқэа харшаланы изкыз руазэк исабрада ааи-
еихит.

– Бадри, Бадри! Уара иумдыруеи сычкэынцэа Акэа ишы-
каз, аибашьра аныкала нахысгьы иуасымхэахыз Урыстэыла-
ка ицеит хэа! – Мазлоу даагытэыгытэит асабрада зэызхыз
игэыла Бадри Мгелиа шиакэыз аниба.

– Батоно Бурдга, – ихэеит уи апхьагыла ихы найкэкны, –
ари ичкэынцэа Акэа икан, ран дрыманы Урыстэылака ицеит
хэа сеихэахьан аибашьра аныкала. Аоныматэа акэзар, хара
хааиаанза иааихьаз иргахьеит ишубо. Дахшьыр ихауазеи.
Амала идьруазааит хзыкэгылоу адгьыл шкыртуа дгылу.
– Нас ихы даахан Мазлоу днеиҕапшын, ила апыцкэагьы
ааирцысит, уакэшахатха хэа аанарго. – Иумдыруеи шкыртуа
дгылу?

– Ус шэхэазар шэара ижэдыруазар акэхап! – атахмада
ипсы ааивигеит. Бадригьы исабрада неихаиршьшьит. Уи
инакэырццакны егыи асабрада зэаз дҕоаханы иааиҕихит.

– Григоли Лашьхьелиа, – ибжы ааиргеит Мазлоу. Уажэ-
шьта ибжы апыстысра иакэытхьан.

– Дабакоу, Мазлоу, угэыла Вепхьи, апсуа лыпшэма? –
дҕааит Лашьхьелиа гынамазрак иныцшуа.

– Ипшэмагьы иаргьы Урыстэылака рычкэынцэа рахь
ицеит хэа ауп ишыздыруа.

– Мцуп. Ипшэма излаадыруа ала, лычкэынцэа рахь ды-
коуп, иара абна иеатаны дтэоуп хэа адырра хауит...

– Ус ухэазар, баба, уара иудьруазар акэхап, – ибжы
аалаиркэит Мазлоу.

Григоли Лашьхьелиа исабрада леихаиршьшьит. Апхьа-
гыла иҕаныҕеиха, асабрадакэа зэазгьы уи инаишьталеит.

Аухантэарак ишэапырхапуа изхызгаз Мазлоу, ашарпазы
дынтаханы дшыцэаз, «тыгэ-тыгэ-тыгэ» хэа ирмашьцазаны
ашэ азэы днас-насит.

– Сара соуп, Вепхьи соуп! – ибыжыгьы нытцакны иааиргеит
ашэ иасыз.

Мазлоу ацэа даалцны ашэ ааиртит. Адэахьы аарла ацэы-
лашара иаҕын.

– Иаха хысбыжкэак сахаит арантэи, сара ацэыртэра сацэшэаны сзымааит, аха смыцэазеит, ианцэылаша, изакэу сзеилкаауазар хэа сааит.

Мазлоу, Вецхьи дныонагаланы иказ шыказ зеггы иеихэеит.

– Уажэшты ара аагылашыа сымазам. Ицеггы иаины исывахысуа, сдырхэацэо иалагозар акэап. Стэы кахат, сымчгы еиха икапсазшэа збоит. Сычкэынцэа ракэзар, ааигэа рхабаркгы сыздырам. Акэанза сызнейр, нас Гэдоутака цашыак кастарын. Сычкэынцэа ахьеибашыуа Гэымстатэи афронт акноуп, излаздыруала. Урт рызбахэгы лассы-лассы еилыскааларын, – ихэеит Мазлоу ацыхэтэаны дкапсазаны.

Еимгеимцарак ала абарткэагы ааигэалаиршэеит апхзы зэашыз Вецхьи, игэгы аапшааит бзиа иибоз игэыла уи нахыс избахэ ахымахаз аагэынганы.

* * *

Вецхьи изымдыруаз Мазлоу иускэа абас ауп ишыкалаз.

Аккахэа ател абжы анга, атрубка аашытихит Мазлоу. Акэа дахыааизгы зеггы дрыцэшэо далагахыан. Ичкэын иуада ионаз дэылганы ианыргоз ара дыкамызт, аха дааийжтеиггы тахак ааирымтацт, абра апсуа дыкоуп хэа захауаз акыртуа гвардиаа еибамдырзакэаны акырынтэ итаахыан. Иааилакгы ихы игэы ахдыршэон: ма иахгаша акгы зыкамзеи хэа ицламхэа ицасуан, мамзаргы узацсуоуи хэа автоматкэа игэытархханы агэыткэа дарганы ицон.

Ааихсыгърак камцазакэаны абзарбзанкэеи атанккэеи хысуан. Апхыаткэа бзарбзанк тыорыцпхыаза, танкык агэарахэа иткэащыцпхыаза дытрысуан, ихы аадэылмырхэхэазо Канчоу иуада иеыонакны дахыказ. Ахэса аазымгацыз ичкэынцэа аитбацэа ахыыоназ ауадахь дагымцацызт, дцаны иууаза дныонапшырггы итахымызт. Насгы уи тацэымзар калап хэагы игэы иааташэалон, итацэыз апсуаа руадакэа акыртуа гвардиаа иныркылахэеит, мамзаргы Кырттэылантэи иааны рынkyлара иаеуп хэа ахыахахыаз азы.

Зны-зынла ахаирпланкэа рыбжы галон. Ускан Гэымста азиас аганахынтэи ахысбжкэа рацэаны иааюуан. Мазлоу излагэеитахыаз ала, ахаирпланкэа, аибашыга верталиоткэа «Крокодил» хэа изышытоу, амшын ихиаалозшэа реы-

ларкэзаны, Гэымыста реынхыжыны, абомбақэа кажьны ихынхэуан.

Зны «Крокодил» ауубжы аниаха, апенцьыр ихы кылыр-хэхэаны дазцшуа далагеит. Ахаирплан цон ишьтаиаазашэа, аонылакэқэа рхыцэкэқэа инаркысуама ухэо. Ѓалпалхэа цюукгы еикэеытуа иацаоуа ицон. Ахаирплан рацканы ицоит, дара ашьтоуп, еибаргэырғо рнапкэагы рхахо иаз-цшуеит. Ахаирплан Гэымста ианахыпраа, дара аангыле-ит, аха ргэырға-еицэажэабжкэа есаaira илахёыххон. Ахаирплангы Мазлоу ацэаара дахьцшуан, убриакара ахара-хара иаёын.

Агэыргэырхэа ахысбыжкэа ааилацэеит, ахаирплангы хланцы инталеит. Иашьтаоуаз ргэырғабжкэа, азы наз-кэыртэо акэиц еипш, инёыцэааит. Уахь ианцоз еипш, ицых-цыхуа еикэгэырғо акэымкэаны, рыхкэа нарыкэаёын, имида-гэидаха иаахынхэит. Мазлоу идырит, «ххаирплан цеит, апсуаа азэырогы ннарцэоит» хэа гэыргъараха ишырысз иашьталан ианцоз, уажэы «ххаирплан апсуаа итадырхеит» хэа рыёкэа рзейхымхуа, ихьагэгэаны ишаауаз.

Шьтыбжык ааиахар ицэа дынтазызон Мазлоу. Санба-дырбаандаотэуеи хэа дыцшын. Акыртуа гвардиаа аиба-шьраёы рцэызкэа еихахацыцхьаза, ауаора рцэызуан. Ддырбаандаотэыр егъаурымызт, дганы ицсы штоу ижырта акацаразы абаха идмыркындаз. Уажэшьта игэы ццэатэкёеит. Акэа алтшьагы изыкамцо, алагылашьагы имамкэаны ды-кан. Ичкэынцэа шеибашьуаз рдыруазтгы икылеибахэа иаа-кылсны, автоматкэа неиёакны дрыманы азы шцара ицахьаза-арын итаалоз «исасцэа». Уажэы зыбжы газ ател ианахэахуа здырхуада, арахь хазы ичкэынцэа рыцэгъарак смахандаз хэа илымхақэа рыцэгъара даеуп.

– Сзыроуеит! – ибжы рмачны, иара уигы қыць-қыцьуа инаиргеит.

– Учкэын игэыла Петре соуп, Петра Липартия! – ибжы гэаоаза ател иаатыоит, ибзианы иидыруаз Петра – Канчоу игэыла.

– Аа, Петре! – ихэеит Мазлоу мацк ицсы ааилаланы. – Сузыроуеит, Петре!

– Аранза ухалондаз, устахын.

Абжъаапны ичкэын икны данааилоз ас еипш ател дасны дхеигалазомызт. (Петре Мазлоу дахьыказ ацкыс еихагылак ала дхаракны дынхон). Қарала дшеипбыз еипш, иара иахь дналбааны акэын апсшэа шиеихэоз. Уажэы ибжгы аарым-чны иара иахьгы дипхьейт.

Мазлоу шықасык уажэ апхъа ичкэын икны дахъааиз икатаза изызхахъаз Петре амилия рыматэа ишэны дибейт. Уажэы уи дфицархахъан, такэы иешейт еикхъазгы иныпшуан.

Ус акэ, егыс акэ, Петре иахь дхалейт Мазлоу. Уи ипшэмапхэыс ашэ изаалыртын даныныонала, Петре дтэан ишъамхкэа еикэыршэны. Икэныз итапанча аагьалгалеит даныоагыла. Ичынқэа Мазлоу иибыхъаз ракэзамызт. Урт ирыкэгылаз аетэакэа цшыба-цшыба ыкан. Ихафсахъагы даеакхазшэа икалейт: ипатакэа ауштын, урт цыпхъа днары-хэапшит. Абарткэа зегы ракэу здырхуада гыларылагы дуаонархакейт.

– Оо, излазбо ала, Петре, уара уеейтоукзейт, еихау тыцк-гы уоуит хэа ауп сшыкоу, – инапы ааимихит.

– Ус ауп, ус ауп, Акэа акалакъ акомендант ихатыцуаа сыруазэкуп уажэы, – ихэейт иеаархэапшэа Петре.

– Петре уахгы-еынгы аус иуейт, иахъа шыбжъаанза зацэык апсшъара иртеит, акэымзар, аоны дузырбахуей ид-гьыл амца акны ианыкоу, – даатгыланы дааналырхакейт, даара лгэалакара бзианы Петре ипшэмапхэыс.

«Апсуаа ихақэыгэгэо агыруа мапурала данейхартэуа аамта хтагылоуп! – игэы интихэаайт Мазлоу. – Идгьыл хэа дызэугы апсуаа хадгьыл акэхап».

– Мазлоу умхэыцэалан, зегы-зегы бзиахойт, зегы-зегы ртыцкэа рыкны инейуейт, – ихэейт, Мазлоу дызыхэыцуаз идыхызшэа Петре. – Аус змоу абни ауп... – уа иеааникылейт.

– ?..

– «Абни ауп» хэа сызэу учкэынцэа рус ауп... – даатгылейт.

– Ыы, «сычкэынцэа» закэи, Петре, ирласны исахэа! – изымычхакэан доаткыейт Мазлоу.

– Умшэан, умшэан, Мазлоу, бзиароуп сара сызлацаэажэарц истаху. Утэа, Мазлоу, убыргуп, лассы-лассы узгьылалозей?

«Сычкэынцэа рхабарггы идыруеит», – игэы иаатиҳэаан днатэеит.

– Учкэын еиҳабы Канчоуи сареи цсык еицаххан. Аицбацэеи сареи уамак ҳаишыцыламызт, урт хазы инхон. Канчоу бзиа дызбоит азы амаза уасымҳэар сгэы иауам. Урыстэылака икоуп ухэоит, рхэеит, аха ианцоз Канчоу исцэимзазеит иахцоз. Апсуаа Акэа анаанрыжбуаз, дарггы ыкэцит, Гэдоутәка ицеит. Ател дысзасуан Канчоу. Гэымстатэи афронт акны икоуп учкэынцэа.

– Петре, сааухацкуп схэоит сычкэынцэа рызбахэ ахсоухэаз азы, – иеаркасаны, изымдыруаз иахазшэа, даатышэынтэалашэа кайцеит Мазлоу, нас ихы дааџахан, – – излаухэо ала, сычкэынцэа шэагыланы еибашьеуеит. Сара урт рзы шасыс сугарггы калоит, аха сматацэеи стацеи рхабарк саумхэазеите? – дниеџапшит.

– Канчоу иаб шасыс дызгазом, – ихэеит егы, – уматацэеи утацеи Урыстэылака идэыкэцоуп. Урт ртэы ххэарым, иуасхэарц сызеу амазахь ҳаиасып. Уацэы ашыжь асаат жэаба рзы акыртуа гвардиаа Гэымста азы ирны Гэдоутәка ижэылоит. Изхысхэаауа, еимадарак шэымазтггы, учкэынцэа афронт иаеганы арахь иааугарын. Рыпсы еикэхарц стахуп, – ихы ларкэны дцэажэон Петре.

Мазлоу акы даазхэыцын, ицацакэагы днарыхәа-аарыханы иршеит, гэыргыарашэа ихәеггы мцацшык ныкэлашеит. Петре иажэа даалганы ихы данааџаха, Мазлоу ихәы ианибаалаз агэыргыара, иихэаз акэшахатхара акэны ицхэзеит. Мазлоу дзызхэыцыз зынзаск аеакзоуп: «Есикалалакгы сычкэынцэа ркны скалар алшоит иахьа, ҳагацэа рымазаггы ҳара хтәкэа ирдырыртэ икалоит».

– Иахухэаауазеи иуасхэаз, Мазлоу? – цагыарак ихәы ианыцшуа, ахьапарч ацэа иантало еицш, ицэа иеын-таиршышын, амагкэа илхэхэо Мазлоу иблакэа рџацхьа иеааикэеипсеит Петре.

– Сызкэымгэыгзоз ала суркэатеит, Петре «бзиа», – днаидхэацалашэа аакайцеит. «Ицеггы мазакэак сауҳэарауазеи, Петре «бзиа», – ааигэхэт, аха акгы димазцаазакэаны, игэы итиҳэааз акэымкэаны аеакы ааихэеит. – Абзиара аныкауца, инагза, Петре. Иахьа иалыршаны Гэымста нырцәка

сцароуп, Канчоураа цшааны уаха арахь цыхла исзаагарггы убап.

– Ааи, ааи, уи азами изуасхэо, аха еимадарас ишэымоузеи дарей уарей? – доагыланггы даалеиоеит Петре.

– Петре, – ихэеит Мазлоуггы доагыланы, – арантэи Гэдоутака аурыс ивертолиоткэа есеынла ицыруеит, рхэеит, шэара шэтэкэа срымкыкэаны сызланыкэаша шэкэы бгыцк цэагэаны мхэырк наарханы исзыкауцар, сускэа маншэала-хоит. Заа Гэдоута снейр, Гэымстака сылбааны ачкэынцэаггы сыпшаауан.

Качыц уахь дшыказ зынзаск имырзаеит, иара Петреггы Мазлоу ицшэма зынзаск дигэаламшэаеит.

Петре исаат днахэацшит.

– Сааткгы цкэа инымхеит. Аурысцэа рвертолиот цыруеит оынѳоажэа минут рышьтахь. Акэаад архиареи амхэыр аархареи хрыхьзом, – даатгылеит Петре.

– Зегь акоуп уара цсыхэак сзууроуп, – инаидицеит ахэара иныцшуа.

Акапитан ымытзакэаны инапкэа ишытахь икацаны аам-тацкэак длеиоеиуан. Нас ацэа даалкэазшэа даахьахэит:

– Ацара уазыхиоума уажэы?

– Ааи, ааи! – инеишьтеипсеит Мазлоу.

Ател днадыххылан, атта-ттахэа аномеркэа нтеипсеит.

– Иатме, – ибжы ыацаза инаиргеит. – Уткьаны уааи, амѳоа хамоуп. Абылтэы тоума?

– Ааи.

– Уааласы!

Мазлоу авертолиот датаны даахынхэит Петре. Авертолиот ажэѳоакэа аатыс-мысын, адырдха адды ахга ишыгьежьюаз атыгьеаракэаггы умбо ианфыртынха, акы даазхэыцын, даат-рыс-трысит, дацэынастханы дахьгылаз. Авертолиот ашка даггынеитацеит, иарггы нышьтыпраан ихаббала ахауа иналалеит.

– Вааи мее! – ихы шытыхны авертолиот ахы ахьхаз ала дашьтаѳоит, аха икаитѳоз, уажэшьта ишбашаз аниба, даагыланы дшашьтацшуаз Гэымста азиас инахууаан, Гэдоутака ахы нархеит.

Петре ихы еимлагэа икны дгылан такэаамта. «Амаза» хиаало, иаарласны Гэдоута инеираны икан.

Мачк ипсы ишьейт Вепхьи. Убра днатэеижьтеи ипшааны ичабра иеишьуаз, ихэда икэишьуаз ишьамхы иныкэирцабит. Иеачыз ипацаггы цэаакын. Къаёзу сарочказу узымдыруа, апхъа цыртланы имаика ахыхъ ишьэызггы цхзыла излачын. Аха аамтацкэак рышьтахъ ипхзы идхышэашэало иалагеит, ахэылпазрахъ ианнеи ауп апша хышэашэа антцысы.

Амшггы ғырхасымтак акныцэкъа имнеицызт, аха акыр ишагхахъаз удырратэи икан. «Уажэшьта октиабр ааххысыр, ихышэашэарахашт, апхарраггы абахауришь ахтэаоцэа», – игэахы еикэыццо даахэыцит.

Сахънеиуаггы икастои, сызлагои? Арахъ сычкэынцэа дгбылхарак иасырхеит, раншыцэа апсуаа рабашьра рыкэымшэарц азы. Хааигэныоқэар, цъара хныкэгагак сзаартилашт, ранггы арахъ сара сахыкало даар ауеит, аха еигъхар калап сара изулак уахъ дара рахъ сызцар. Апсадгбыл, апсадгбыл! Сара сыцсадгбыл иарбану сыздырзом. Гыртэыла сиит, Қырттэыла ахъзуп. Апсынтэыла саазеит, сыцсадгбыл хэа испхъазоуггы апыхэтэантэи акэхейт. Уа сыкэцит сшэаны. Изоухэода, агэра зургода сычкэынцэа ранггы дарггы рыцсадгбыл Апсны ауп хэа. Исымхэашази, аха изахауада, цбоукы рыдгбыл рымакны инарыкэлан, ашьа кадыршуа ианалага, қыртуеи, гыруеи, шэануеи зхыло зеггы хакэырцан абрахъ хаауеит. Аа, абарт зеггы цхеибатца «азы ахышьтрахъ ихынхэуеит» хэа зны рабацэа ахыкэцыз ицарц иаёуп Егры ирсны.

Еуардынқэак гэар-гэаруа, рыцэқэанза аматэа ғажэарақэа хыркэацэааны ирыкэуп. Ирытахэоу апхзы иаганы икыпчаха аарла ршьапкэа еихыргойт. Знык Егры нырцэка изырыр хэа иццакуа аеуардынқэа зтэу ашэарта иацэцарц егырыгымкэа ишыкоуггы, рыцшшэахэқэа макъана имааизацт. «Егры ирыр рыцшшэахэқэа ааип» – игэахы ааикэыччеит Вепхьи. Нас иеилахэарақэаггы дзыкэтэаз ихэырцъынггы рхэазаны ааигэа игылаз атла ашьапахы днаскъан ихэырцъан дныкэтэейт.

Ахэса-ахацэа, инеигэтас-ааигэтасуа, амоа иамкуа иахъ_неиуаз, рғалпал быжъкэа еиха-еиха игэгэахон Егры ацха иазааигэахацыпхъаза.

«Ехеи, – ихэеит игэанала, еижэыланы ацха иазцоз илапш рылак-рылакуа, – шэцоит шэйдгбыл ахь, шэыцсгы тынчхап!»

«Хара хадгбыл!» «Хара хадгбыл!» – хэа Акэа иалагыланы агыркэа аныхэхэоз, иара ақытантэи дааны настха дгыланы харантэи иахьеибархэхэозтэи амитинг далацшуан игэы тцэуаауа. Ускан шака итаххазеи дыцаны днарылацаланы, рыгэтацэкэа амитинг мѳапызго днаивагылан зеггы днар-хыхэхээр, ибжыгы царыхэцэаза инаиргар, «ари шэара шэйдгбыл акэзам, шэара шэйдгбыл Егры анырцэ ауп» хэа. Аха изымгэагзеит, избанзар, идыруан ус аныкайтца аамтазы дзыкэгылоу дшылбаахэхэоз, ицсгы зынза имцазарггы, имцо-имаауа дшыкарцоз.

Абар машына ласык аангылеит инаивсны ацха иана-зааигэаха. Уи даатыцит зызшыапык хцэаны, наф-аак алабан-цакэа зкыз азэы, дыхэхэаза, кэрала зуаѳыбжара инахысхяз. Егры нырцэка акэымкэаны, арахь даацшуа дгылан такэаамта. Цэара дибакхэеит, аха иаба? Ианба? Илакэа дыржыома мшэан! Мап, мап. Илакэа дрымжыазеит, Акэа ауп дахыбахыаз, зны днаскыаны дызлацшуаз амитинг акны. Абри ауаѳ илабанцакэа ицарсуа, дласкэантраза амитинг агэта даагыежы-хынхэуашэа данаакэла, ауаа реырнастха-аастханы рыгэта гьежыза иаатадырцэит. Абри ауаѳ илабанцакэаггы инханы иказ изшыапыкгы убас аус руит, изб акэзар, убаскак иркакеит, иара иахь ихьацшыз амитинг-уаа рзын дланарпшыгахеит. Амитинг хагэха изѳагылоз ацсуааггы ааигэа-сигэа иказ, уи акычакь дырбарц еихеит. Иара адырдха еицш дахыгыгежыуаз илабанцакэаггы атыртырхэа адгылчаца икэсуан, «Звиади! Звиади!» – хэа акаѳ-акаѳхэа бжык аатиркьеит, рыкэша-мыкэша игылаз аонкэа ирнаортэ еицш. Нас убас цыгэхыршэт каитцо иѳааихеит, ацгэыцсы ихаланы абаортэыга хапэиирта дахацэиуазшэа. Ибжыы шыпрыхэцэац икан, аха иажэакэа ипсахын «Чеми митца!» «Чеми митца!» кайрцэазеит.

Уажэы Вепхыи уи илапш ихмырпазакэаны дизыцшуан, илабанцакэа пырпыруа, дгьежыуа даакэлозар калап хэа. Аха уи изхара Адсныка данаапш ашьтахь дызтыцыз амашына дантала, амшынагы нытрысын Егры ацхахь аѳынанахеит.

Зеггы ыкэцуашэа аниба Вепхыггы ацхэ нымѳала итахэхэаны дызцатэаз атцла даамтыцын, иѳоны дааин,

матэакэак еилахэаны, шэыреыхгас иныкэигоз иартмак тбаатыцэггы хаса-масак нтагэаны ижэоа ианхишьгы, аоны адэылцреи амдэылцреи деимырхха дыркын. Апсуаа аиаaira рыманы ишааиуа иара ионы инадгылон, хэарада. Нас иреихэарын апсуаа дышрымахэу, ичкэынцэа айбашьра аныкала абцъаргы мкыкэаны акыртуа идгыл ахьгы рхы мырхакэа Урыстэылака ишыкэцыз. Аха изызырфыха зауада? Шыкэсыки оымзи айбашьра иаргэамтхэу, Апсны шыарцэыразтэыз, апсуаа зеггы нзырцэарц иафыз рмилат еиуоу Вепхьи Кэырджэлиа дахькыртуоу (дахьагыруоу) мацаразгы ажэак ахэара азин ирымтаргы калон. Цсышэала ацэажэара далагарын. Аха урт ирдыруан, ирахыхан Гагра антадырцэуаз икалахьаз ахтыскэа – апсшэа здыруаз ашэанцэа «шэаан арахь» хэа апсышэала дара рахь апсуа еибашьцэа напхьаны иааргэйдпаны ишыршьхьаз. Абарткэа зеггы аоны амардуан дафагыланы еидихэыцло даналага, игэылацэа зеггы рхы ахьдырхаз деиханы дрышьталеит.

Даапсаны дахьынатэаз хэыцра хазынакэак ихы интапапеит. Ускан 50-тэи ашыкэскэа раан, агыркэа ааганы ианындырхоз, иара ихэыцра аамтакэа, арака ихгара даналагаз иоызцэа хэычкэа ицны Качычи лхэычкэа ахыки даныртааз, мышэкэанла атама кэазкэа цхеи-цхеиуа аоныка ианааигаз. Иани иаби тамак-тамак аатыганы, инархэы-аархэуа апшшэы иахэапшуа иркын.

– Хэахаанагаз цыанат тыцгэышьоуп, изакэытэ тамакэоу бымбои адгыл чашэ иахылцыз! – инархэы-аархэуа икны дахэапшуа ипшэмапхэыс длацэажэон Вепхьи иаб Дато.

– Абас ашэыр хауа ханбакалои хара? – даазгэышьит Вепхьи иан.

– Шыкэскэак роуп уи азы иахтаху, аха бымбои... – уа иеааникылеит.

– Угэы зхынамзаауеи? – дааизфэлымхэхеит лхатца.

– Уоны акэыд уфар еиха ихаауп, атэымцъара ацха уфар ааста.

– Хэаоны акэзами, мшэан, хэахааргаз?

– Аоны хзыоноу хара ихартеит, аха изыкэгылоу адгыл апсуаа иртэуп. Хара хадгыл Цалынцыха ауп! – инацэа амраташэарахьтэи Кырттэылахь инаирххеит.

Абри гәникылеит Вепхьи, аха есены ашколталара ка-
лаанза Канчоуи иашьцәа хэычқәеи рышка дышцац дцон.
Уртгы хэычқәамзи, раштағы мацара иауаагылауаз, рысас
Вепхьи дрыцны агэылацәа хэычқәа ирылсуан. Ирацәаоны
ианеикэшәалак, рхаблакны инапхьякшәа иказ адә ду ахь
ицаны, иеиндатло ампыл асра иалагон згабгы чкэынгы.

Зны амбакны агылара икэшәеит Вепхьи. Егырахьтәи
амбакны дгылан итрыхәцәаза иказ азгаб хэычы.

– Вепхьи! – лыбжы лыргеит импыл нкылашьақәа
цъашьаны. Атак камцазакәа даагылеит, изеызтыз лахь
дыцшуа.

– Сара Мрамза сыхъзуп. Ампыл аанкылашьа уцахъазма
нахьхь? – Гыртәылака лнапы лырххейт.

Инапы ааирцәиит «исзеилымкааит» хәа аанарго. Уаха изы-
меицәажәзеит ампыл иасуанаты. Нас, ампыл асра ианалга,
изеилибамкаауа акы еибырхәон, аха напкыа-шьапкыарала
иеилибакаауа иалагеит. Иара инапкәа рыларха-оархашьяқәа
рыла деилылкааит, лымпылаанкылашьақәа ракэын икаитцоз.
Ларгы далагеит импылаанкылашьақәа рыкатара. Нас рыб-
жкәа рдуны иааибарччейт.

Ауха данышьтала, илацәкәа хәаны, иахьа ирхәмаруаз
ампыл дазхәыцуан Вепхьи. Ампыл ацашья, акахашья ухәа
хэыц-хэыцла дазхәыцуа дышнеиуаз, Мрамза ачарахәа игәы
дааташәеит. «Вепхьи» – лыбжы црыхәцәаза илымха итао-
уа иалагеит. Ацәа иааигәара иааирц атахзамызт. Хәмарра
дцаны данаалоз, ихы шныкәйтцалак дынтахәахаа ацәа даго
акэын иан ишылбахьаз. Уажәы ас дызмыцәо данылба,
дааизәлымхәхейт.

– Хэынту, – лхәеит иан лыбжы нытцакшәа. – Узмырцәои
уаха?

– Ампыл сазхәыцуейт, ампыл.

– Ыы, мпылк шыкац акәами урт рымпыл шыказ?

– «Урт рымпыл» – лажәкәа даарызхәыцит Вепхьи.
«Урт» хәа дызәу апсуаа ракәхап, урт нак инастханоуп
дышрыхәажәо, арахь дара уак-тахык иахәсабала хрыдыр-
кылоит», – игәы дтахәыцуа иеаникылеит пытрак.

– Уцәама, Хэынту, зәумтуазеи?

– «Урт», «хара» хәа еилылхзом Канчоураа ран Качыч.
Деда, бара «урт» «хара» хәа хайлыхны бызцәажәои?

– Хэынту, иухьи ухаа? Уаха уахь усышътзом.

– Сцоит уацэы хэылбыехаггы, деда, сзыбмыштуеи?

Вепхьи иан ганкахъала гэаныла дагъааигэыргъеит лхэычы апсуа ыызцэа ахьиоуз, аеаганкахъала илцэымыгъеит рладахътэи агыр хэычкэа рахь дымцазакэаны егырахь ацара дахъалагаз, лгэы збаауаз ималаггы иакэымкэаны ргэыла хэычкэа аеа ыцъаггы уахь иахьицныкэоз ауп.

* * *

Амра акэацхэа инташэаанза еидшыланы ампыл иасуаз ахэычкэа икацшь-кацшьза, апхзы иаганы ианааикэагыла, иаиааизггы иацахазггы инеифацшны иааибарччан, рнапкэа ааимырхит.

– Кех, убама Вепхьи, – лхэеит Мрамза ацыхэтэаншэа, – ххаблаа урыхэазом, узыриааизом.

Вепхьи дызлаз акоманда иарей ифызцэа ыцъеи рыда егырт апсуаан, уи акоманда ахъатахаз азы цасхэа, хэмаршакэ аедныхэа шилтаз шеиликаазггы, уеизггы лажэакэа закэыз ахъизеилымкаауаз игэы иаацахх-аацаххит. Иихэарыз иеамшэеит. Ибызшэала акы ихэарггы изакэыз шылмахауаз идьуран азы, цкэа иузеилмырго ажэак ааиыткъеит.

– Изакэи, закэи, иеитахэеи Вепхьи? – псышэак еипш-нылшъалаз ари ажэа аацъалшьеит.

Вепхьи идырит уи ажэа еитахэатэыс ишидылтаз.

– Алахъшьа! – иаарнаашэа аеааирхеит.

Ахэахаггы ааимтазакэаны лнапы ааркыакъаны аеапс ааиытцлыргеит. Икаицара дакэымшэо даабалыбатаит иарггы. Зеггы икалаз змаануо рзеилымкаакэа иааилаоцит.

– Мрамза, ари змаанузеи? – даалыдыххылеит Канчоу.

– Иихэаз умахэзеи? «Алахша» хэа сеихэеит, – лгэаара лхымпсаазакэаны деибарххо дгьлан.

– Ари ажэа узырцада, Вепхьи? – уи иахь даахъацшит Канчоу.

– Нахъхьи, нахъхьи Цаланцыха, – Вепхьи дагыцаажэон напышьашэалаггы идеилркаауан, – саншьа Гал дынхоит, Окэым акытан. Убри хара хкны дыкан мышкэак. Ххаблантэи ахэычкэа зеггы «алахъшьа» хэа хайхэон. Уи закэи хэа ханиазцаа, апсышэоуп, апсуаны иагыруахаз Торкан Езыгэ-

баиа иахирцеит, ихэеит. Уа инхо аихараоык апсуаан, аха
иагыруахеит, ихэеит.

– Аеазны иумхэан, ихэартазам, иеилукаама?

– Аиеи, аиеи! – дакэшахатханы ихы ирцысуан Вепхьи,
ари ажэа иаанагои хэа атцаарагы изымгэагыа, изырцаз
ианшыа дизгэаауа.

Аухантэарак ажэа «алахышыа» гэаныла ишихэоз иашеит.
Уи ажэа игэалашэацыпхьаза Мрамзагы дааиёагылон, лна-
пы ркьакьаны диёасырц лтахны.

«Уаха уахь сцом» – аазбаны дыцэеит. Аха Мрамза лнапы
ркьакьаны аёапс анаиёытдырга, дцёырханы даапшит. Дгы-
ланы абарца акынзагы днеины дхынхэит, деитанеит, деи-
тахынхэит.

– Узырцэои, Хэынту, уахагы? – ацэа далымтцэакэаны
днаиазцааит иан.

– Сызхара сыцэахьеит, деда, – амц ихэеит.

Уахь днеир Мрамза деитеиёасрызшэа игэы ишабазгы,
ашьыбжышьтахь уахь деихо далагеит, еихаразак иццалоз
игэыла хэычкэа аоыцэа анааи.

– Хэынту, хамцазои ампыл асра? – инаикэрыпсеит.

– Иеиташэхэахт «Хэынту» хэа. Вепхьи хэа ауп уа
сшырдыруа, шэара ампыл ханасуагы «Хэынту» хэа сыз-
ёышэтуеит, – дрызгэааит.

– Уаха ус ххэазом, – агэра идыргеит.

Нас игэы ааипсахын:

– Шэаала! – ихэан рапхьа днагылеит.

Ара адэхэыпш акны ишааиз анырба, Канчоу иашьцэа
хэычкэагы игэылацэа хэычкэагы иман дааит. Атыхэ-
тэаншэа ауп Мрамза данааи .

– Сатамзааит, Вепхьи, – лхэеит днаидгыланы.

Иара лказшьала еиликааит иацы икалцаз дшахьхэыз.
Зегьы-зегьы шланаижьуаз ихэон, напышьашэалагы илды-
рыртэ илирбон. Нас ртыпкэа ааныркылеит иаргы ларгы
рымбақэа рыкны.

Абас мацара ахэычкэа шеитанеиааиуаз, ртаацэакэагы
аитанеиааира иалагеит. Качыч илыхэтаз акы еипш ипхьа-
заны, дхэычума ддума аёыцынхацэа иреиуаны рыоны

иааиуаз акрыфеалталар акэын. Лыпшэма Мазлоу иакэ-
зар, ипшэмапхэыс астал анрызлырхиалак, иара аоцара
дныюналон иеирыз кны. Азна ахардан-фы капшэза астал
иаакэиргылон.

– Хара афы шкээкэа акэын Цаланцыха икахцоз, – ихэеит
Вепхьи иаб Дато ахардан-фы рыгехэо.

– Хара ахардан жбы ауп ихамоу, азахэа атла икэахцоит,
– натеикит Мазлоу.

Уи ахаблеи аёыцынхацэеи убаскак иеилысуа иалагеит,
ашылапсахра еимырдо акынза. Адуцэа реипш ахэычкэагы
еибадырит. Канчоу иоызцэеи Вепхьи иоызцэеи ирацэафны
иеицыхэмаруа икалеит.

Энак акыта иаарылафит алекция апхьаразы ауафы
дааит, алекция дапхьоит акыртуа школ акны, агыркэагы
апсуаагы убра инеираны икоуп хэа. Инахараны инхақэоз
апсуаа акыртшэа хаздырзом, уахь икахцозеи рхэо ианалага,
кыртшэала акэзам алекция шыкало, агыршэала ауп, рхэеит.
Уигы иахымдыруа бызшэоуп, рхэан, имнеизеит. Аёыц-
нхацэа рааигэа-сигэа инхоз апсуаа, уажэшьта агыршэа цытк
еилахкаауеит, хазызырфоп, рхэан, инеикэаз калеит.

– Апсуаа ыкоума абра? – дцааит асас, ацэажэара иеазкны
данаакэгыла, агыршэала.

– Икоуп, икоуп! – абыжкэа ааиларыпсеит азал акынтэи.

– Агыршэа шэзеилкаауама? – деитацааит.

– Еилахкаакэоит, – еитит апсуак гыршэала.

– Кочаг, кочаг! – днацпыхэаны ёааитын, алекция днала-
геит асас. Иажэахэ атыхэтэахь даннеи, иаахиркэшеит абас:

– Акыртуа культура ала пхьака, акоммунизм ахь хцоит!

Азал акны итэаз гыланы рнапкэа анizeiныркэа ашьтахь,
адэылтрахь рхы дырхеит.

– Уара ари иихэаз закэи? – иоыза иахь дынхьапшит
«еилахкаауеит» хэа ыызтыз апсуа.

– Ыы?..

– Акыртуа культура ала акоммунизм ахь хцароуп,
имхэеи!

– Ааи.

– Ыы, апсуаа культура хамазами?

– Ихамамзар акэхап.

– Ишца уара?

- Ихамандаз имхэоз.
- Ихамоуп, аха имхэазеит.
- Избан?
- Итахым.
- Ус калома?

– Уара «икалом» хэала, иара Ацсны атэы ахышьлап.
 – Ари алекция апхъаразы даазышьтыз ахэынтқарра ами, умбои Акэантэигы ауафы дицуп. Қартынтэи ихала далхэхэа дааз цыушьома?

- Издыруеит, избоит.

– Ус анакэха, ххэынтқарра иахэои иканатои цабыргызароуп.

– Ицабыргуи, ицабыргыми, изакэ хэынтқарроуи сыздыруам, аха снейны сiazцаароуп ари иухэаз иаанагои, хара хкультура зфаз закэызеи хэа, – ишцэажэоз азал индэылтны иахыгызэынтэи дхынхэны еитэх азал дныоналеит «еилах-каауеит» хэа ахэеитызгы игэы ицахэхэа уи ауаф. Еггыггы дицрыхо дишьтан, «уакэыц, аамта цэгъоуп, цъара акы хауркуеит» хэа. Ианынапш, ирбеит уи асас Акэантэи ицызгы иарггы алекция дахынтэацхэоз ишгылаз, Вепхыи иаб Датои уахь инейны ишынарыдгылаз.

Арт аатгыланы инарзыцшит. Згэахы еибакызгы иеанкыланы дгылан, игэыла Дато ичкэын хэычи иареи рыдгыланы ианиба, урт ишрахауаз иазцаара итахымхакэаны. Уа еидгылаз рцэажэабжгы аарахаит, агыршэа цытк ахьейлыркаауаз акынтэ:

– Итабуп, даара итабуп сахыжэдырыз, шэаины апсшэа ахьсашэхэаз. Ацсны инхархаз агырқэеи ақыртқэа азэырфои реиланхартакэа рыкны алекциякэа срыпхьахьейт хымш раахыс, аха шэара шэыда сыздыруаз азэггы дысцыхьамшэазацт.

– Хара еихарак хзеигэыргъаз, – ихэейт Дато уи дидхэацало, – арахь ханааугоз амфан «сара сакыртуоуп» хэа хаухэейт, агыршэалагы уахмацэажэазеит, уажэы агыршэала уахьхацэажэаз Цаланцыха хакоушэа аабейт.

– Цаланцыха ишэусхэузеи, ара еигъу анхарта абакоу. Сара Қарттэуп, аха агыршэа ибзианы издыруеит. Сан дагыруоуп, саншыцэа ркны саазахьейт, агыршэа аобатэи сбызшэа

ауп. Уи ахьыздыруаз азы ауп арахь шэанааргоз Қартынтәи ари аус здыз сарггы сызрыларпаз.

– Хайгәыргәеит, уара хәхьгәыгәтаумыжьыз, хгәы шьтнахит. Ари адгьыл чашәуп, инылауршәыз зеггы-зеггы калоит. Хара иаажәгазггы аарыхра нап ахаркит. Уи ма-цара аума, апсшәаггы ацара хәәуп, аа, абра исыдгылоу схәычы аччахәа апсшәа ихәарц акггы игым. Уиггы акыр иапсами, – даацәажәеит асас иахьынтәи рехәапхьызк дазпшны Дато.

Асас иәапшыларә аарцәымыгхартә ицәгәхеит. Инеи-кәыпсәз илацәакәа цшәаа-цшәааза иаакалеит. Зны игал-стук капшь аанкыланы днаха-аахеит, нас ишьаца еикәацәа цырцыркәа асаба рыкәтатазшәа ихы ларкәны ипапка зкымыз инапы нахьишь-аахьишьит. Даатәи-тәиин Акәантәи ицыз днеизыпшит. Уиггы даауалуашашәа дхәытцәы-хәытцәуа дгы-лан. Иара иеаакажаны даацәажәеит.

– Омак сузмыргәыргәеит, уара, Дато. Сылахь ааикәуцеит. Ишпыкәу шәара апсшәа шышәтә. Апсшәа хәыштаара быз-шәоуп. Урт акыртшәеи агыршәеи дшәырцалароуп. Уи азы ауп арахь шәзаахгаз. Санцәажәоз исхәоз шәмахаи «акыртүа культурала акоммунизм ахь хцәит» – схәеит. Уи баша исымхәазеит. Шәара икашәтәашә шәара ижәдырып хәа ауп изысхәа.

– Цәгьарас иапоузеи апсшәа ацара? – ибжыы аалаиркәит Дато, Вепхьи деишәара-еицараха асас днеизыпшит.

– Асас ухацкы, – ибжыы аатиркәеит идәылтцхьаны ихынхәны иааиз рахьтә згәы еикәыччо игылаз, – иабакоу хара хапсуа культура, хказшьа, хкьабз, хцас, ханамыс? Акам-башь иафама? – еихә-еихә асас иахь дааскьон.

– Аа, убомә? – Акәантәи ицыз иахь дааласит асас, – ақытсовет ахантәафы дабакоу?

– Ара сыкоуп, асас ухацкы, – ихәан, дара рахь иәааихеит асасцәа какалкара цъара имәахигарц аюнашә индәылтцны ип-шыз ақытсовет ахантәафы.

Асас уи иахь днеихеит:

– Убомә ани иихәаз? – инацәа иааигәака иааиуаз иахь инаирххеит. – Ххәынтқарра дузза акамбашь иадикылеит, ус анакәха, Сталин дузза дкамбашьуп.

– Ииашоуп асас иихэо, ххэынтқарра акамбашь иадикылеит, – иашьақэиргэгэит Акэантэи асас ицызгы, деихасыкэза дахыглаз.

– Сара ахэынтқарра акамбашь иадсымкылазеит, мцуп роыцагы ирхэо, – еихагы игэы аайкэыччеит уахь инеиуаз ахаца акы ицэа иалашэаны иеанкыло...

3

Адырсоены ахэылпазы Вепхьи иоызцэа хэычкэа аоыца аашьтыхны Канчоураа рахь ампыл асра дцарц аеибытара даналага, иан аутра даатыцны днаидгылеит.

– Уабацои, Хэынту? – днаиызцааит.

– Ампыл асра хцоит, – длахэыхза иналатеикит, дагын-дэыкэлеит.

– Шэхэы акапара саеуп. Иахь цэыкьа даауеит шэабгы, – лызнапык иакыз ахэсхагы наилырбеит, лыгэра имгар хэа дшэазшэа.

– Ыы? Уажэааигэоуп сара акранысфа. Сымгэа ртэны ампыл асра сцома?

– Уаб уааизыцшып хэа ами изысхэо, – инакэлыргэгэит иан.

– Избан, деда, саб сзизыцшуам, адэхэыпш акны хаиниара аамта аайте? – илтаху изеилымкаакэа иан дналэацшит.

– Уаб ак уеихэарц итахуп.

– Нас саауеит ирласны, саб даанза сааргы калап. Хоызцэа хжэарц хтахзам, деда. Сшыццакуа рахэаны, ампыл асра сазымцшзакэаны саауеит, – дналыдкьаны иеынеихеит.

– Хэынту, уаагыли, – наикэфэылтит, дымцар ахьимуаз лгэы иаацаххны.

Вепхьи даатгылеит, аха ахынхэра игэы иштеимкыз иныцшуа, уажэы-уажэы агэашэ ахь дыцшуан.

– Уахь уцар иузом уаб, – уаха акгы ацымцакэаны уа даагылеит лара.

– ?..

– Ацшэа уцар калазом... Уоызцаагы ирахэа, уртгы уахь имчалааит.

Уажэраанза ацшэа ицарц ртахын. Иеыцны иахь ажэак цаны данаалак, иангы иабгы иеигэыргьон. Уажэ икалазеи? Иара илакэа траа иан даалыхэацшит. Нас ауп ианигэалашэа

иацы алекция ашытахь иаби иареи асас идгыланы ианцэа-жэоз уи иххэаз: «Ишпыкэу шэара адсшэа шышэцо. Адсшэа хэыштаара бызшэоуп. Урт ақыртшэеи агыршэеи дшэыр-цалароуп».

– Иахбак хцоит, деда, – ахэара наипшнитеит Вепхьи.

– Ибзиоуп, уца уажэы, аха уаха ушзымнеиуа рахэаны уаа.

Вепхьи иоызцэеи иареи адэ ду акны ианааи, икказа уао дыказамкэаны адэы шшара иныкэпшит.

– Иабакоу хоызцэа? – иааиларыпсеит иоызцэаггы Вепхьи икэагга иаагыланы. (Вепхьи кэралаггы аурылаггы дреихан азы иххэыцуан).

Вепхьи ггы иааицэымыгханы днацшы-аапшуа дгylan. Нас Канчоураа ргэшэ ахь ифынеихеит. Егьыртггы наишь-талеит.

– Канчоу! – инакэыргэгэаны ҕитит.

Кагыч амацурта данаадэылц, агырцэа рхэычкэа шракэыз анылба, ашышьыхэа агэшэ ахь днеит. Лхаидеикэа шмачыз рбеит ахэычкэаггы.

– Канчоураа Мрамза лахь икоуп, – лхэеит Кагыч, уаха гэеитыхшыак лзыкамцазакэаны.

Уа ианнеи Мрамзараа рашта итагылаз ахатцла ашэшы-раёы ҕымт-цсымышьт итэан агэылацэа хэычкэа рацэаоны. Вепхьи иоызцэеи иареи рааигэа ианнеи ирбеит Мрамза лылагырзкэа шылрыцкэоз. Нас Канчоу даарылцны днар-пылеит.

– Икалеи, Канчоу, Мрамза дзыртэуои? – Вепхьи днеи-цыланы диазцааит.

– Иацы, – ихэеит Канчоу, цкэа игэы инамырхэо, – алебция иапхэоз идцала дтаркит Мрамза лаб Цьарнас.

Вепхьи ихы аалаиркэын даакэцэиааны ифынеихеит, иоызцэаггы наишьталеит.

Аоны данааи иаб усурантэи даахьан.

– Сара саанза ампыл асра умцан хэа ажэа узынсыжхьан, уан иуалымхэазеи? – ибжы мейгза диазцааит Дато.

– Саб, уапэ ашыжь ианаашалак Акэака уцароуп, сарггы сугароуп, – иаб дзызпааз ырблакэо даацэажэеит Вепхьи.

Дато иххэара изымдыруа ичкэын дихэацшуа даанхеит.

Иангы илаһаз лзеилымкаакэаны ахэыкацартакынтэи дара рахь дааит.

– Хэынту иихээз закэи? – нак-аак лзаракэа аанкыланы лыпшэма иапхьа даагылеит, инеимда-аимдо лыпшэмеи лычкэыни дырзыпшуа.

– Сара соума бзызцаауа, аа, изхээз дахьгылоу, – Вепхьи инацэа найкэирххеит иаб, иихээз ихатагы ишизеилымкааз лырдыруа.

Нас роыцьягы рылакэа ааихмырсыгъзакэаны ихэапш-уан.

– Цьарнас иакэызма иацы алектор ханиацэажэоз инеиз? – дцааит Вепхьи.

– Аиеи, – даахэыц-хэыцшэа дакэшахатхеит Дато, анаоустэи азцаара дазцшны.

– Алектор игэампхоз иихэеи?

Дато деитаахэыцит.

– Аа, – ихэеит, нас иааигэалашэан, – иабакоу хара хапсуа культура, хказшыа, хкъабз, хпас, акамбашь иафама хэа дцааит.

– Ыы, нас уи азы дызтарки Цьарнас?

– Цьарнас дтаркма? – еихык-ааицыкны иааитархэеит Датогы ицшэмагы.

– Дтаркит.

– Икала шэымбои, – ихэеит Дато даазхэыцшэа, – алектор уи ицхьазеит ххэынтқаррагы Сталингы акамбашь иадикылазшэа.

– Аа, убри ххэароуп уаргы саргы.

– Иаба? – иааицэмыцхеит Дато.

– Акэа! Акэа ами аихабыра ахьтэоу?

– Хара ихазцаауада, – ихы аалаиркэит Дато.

– Хара иахуалу аиаша ахэароуп. Аиаша егьаххэароуп.

– Иаххээзом, Хэынту, иаххэар калазом.

– Избан?

– Иацы алектор даныказ аахыс ауп хара агырцэа хэхшыо ххафы ианааи.

– Усзеилкаауам, саб?

Дато ымтзеит. Вепхьи акыр атак дазыцшны дгылан, Дато ымт дтэан.

– Уи уара иузеилкаауам, Хэынту, – аматуртахь даахын-хэит ан.

– Деда, баагыли, – дналыхызаны дааникылеит Вепхьи. – Исашэхэа изакэу.

– Уаб иуеихэом, аха сара уарггы иуахэатэуп хэа исыц-хьазоит. Изуцаазозеи, уарггы иудыруазар ами. Ацсуаа рхэычкэа рахь уарггы аныкэара уакэыпроуп. Ацсшэа уцар калазом. Ус ихэеит рхэеит иацы иказ алектор. Дара ахэычкэа арахь иаалааит, агыршэа рцалааит, – ацыхэтэантэи лажэакэа аюба дрыкэымчны ауп ишылхэаз.

Вепхьи хэыцрак даамеханакит.

– Иугэлаларшэеи Вепхьи, алектор итеггыгы иихэаз? – ихэеит илакэа тхаца ичкэын иахь дыцшуа Дато.

– Исгэалашэеит, – ибжыы аалакэит.

– Ихэеи да, Хэынту, сарггы цкэа еилыскаап, – дара рахь деитаахынхэит ан.

– «Ишпыкэу шэара ацсшэа шышэцо?.. Урт акыртшэеи агыршэеи дшэырцалароуп» – ихэеит. Уи аума, саб, уи ишьтахь хара агырцэа хашыю ххафы иааит хэа узэу?

– Аиеи, Вепхьи. Иацы аахыс ххаблафтэи агырцэа зеггы ирхэо еитахэо убри ауп изэу. Ацсны – Кырттэылоуп, рхэеит, акыртуа культурала акоммунизм ахь хцароуп, рхэеит. Ус анакэха, ацсуааггы кырткэоуп агыркэа хаипш, рхэеит. Уртггы кыртшэала ицэажэо икалароуп, рхэеит, – исеитеихэеит аб.

– Уацэы Акэака хцоит, саб, – иихэац иеитеихэеит Вепхьи.

– Хцазом, – инакэиргэгэеит уажэы Дато, – хцар ацсуа дхахьчар акэхоит. Уи ртаххазом хгэылацэаггы. Уи изын хгэылацэа, хашыцэа хрылцуама? Иахэагылоу дызуазар, дызааит, рхэеит.

– Цьарнас, Мрамза лаб иоуп. Дыхьчатэуп!

– Унан хаас, дабатэи Мрамзоу заб духьчо? – даацапашь-кит иан.

– Уи соыза лоуп. Канчоу дшэымдыруеи, ара иааило? Убри игэыла лоуп.

– Аха урт шэxy рыцашэымцан рхэеит ххаблаа. Дызуста-да иахахьчо, хусс илоузеи? – дафаапкуан ан.

– Мыцла дзызрызеи Мрамза лаб. Аиаша хэатэуп аихабыра реы. Саб, хцароуп уацэы.

Ауха ианышъталаггы лацэааихышь каймцазеит Вепхьи. Оынтэ-хынтэ иан икэфылтхьан «узмырцэозеи, Хэынту» хэа. Иара егъа еырцэа кайцазарггы ицылхуан. Ианааша дгыланы, ашкол ахь ицага, ааигэа изаархэаз иматэа ыццкэа ишэицеит.

– Уара – лхэеит лхата иахь иан, – Хэынту иаха дмыцэеит, иахьа иеилахэа-иеилаца дгылеит. Уицца Акэанза.

4

Вепхьи апхзы илабахьан, уимоу иаацысыз апша хьшэашэа мацкггы даареицъит. Уажэы хэычык ицсы анишыа ашътахь, илакэа роуп иаапса-икара иаакалаз. Илапш рхьымгзакэаны дызтэомызт ивсны Егры азиас ихыз апцахь ицоз ауаа. Ауаа рацэа ирылибаауан автомашыынакэа, аеуардынкэа, уарлашээрла иара ауардынцэкьакэаггы. Дызлазхэыцыз ала, арт аеуардынкэеи ауардынкэеи рыказаара аидара амѳангара амацара акэзамызт измааназ, Галынтэи аекэеи ацэкэеи рымѳангараггы хькэкыс иаман. Абрахь ииазгоз Галаа зацэык ракэын. Егьырт зеггы харантэи излаауаз ала, рнапы иаашьт-нахуаз рыда акггы рыцаауамызт.

Игэы цшаауа, Урыстэылака идэыкэицахьаз, шыкэсык иимбацыз ичкэынцэеи ицшэмеи анигэалашэа ашътахь, иани иаби ргэалашээрарггы хьу-хьууа игэы иаацалеит. Урт еихарак игэы зэыркаауаз, рызкэа тыц назаза иааныжьны дахьцоз акэын.

«Хэынтууицца Акэанза!» – абыржэы илымха иаатаѳуашэа ибеит Вепхьи, «Акэака хцароуп» хэа иаб даникыз адырѳаены ашыжь Вепхьи иан илхэаз.

Акэа иахьнеиз иахьынацаа-аацааз «абнакоуп уи аипш икоу аускэа иахьрылацэажэо» – хэа иддырбаз ахыбракны икыл-сит. Ихэо-ичо аихабы икны ианнеи, изыѳоналаз ауада тбаа-тыцэ нахьхьи аѳазаракны, зчынкэа гьазгьауа убла ихыччало итэаз ахаца ихы дымѳахэзеит. Аха иааигэаза ианнеи, имцаз акьаадкэа дрылахазаны дыказшэа, рышьтыбжь аниаха ихы аарылигазашшэа кайцан, ихы доаханы даарѳапшит.

– Хара акытантэи хааит... – иипахьаз апсшэа хэычы ихы иархэаны, иагыруа акцент гэгэазаны иныпшуа даацэажэеит Дато.

– Исахауам сара апсшәа! – уигы агыруа акцент иманы ирымеыгны аурысшәала даацаажәеит.

Дато даауалуашеит, иагъаацъеишьеит уи дахъапсуамыз, «Апсны апсуаа ракэзами, мшәан, еихабацаоу» ааигәахәит. Аха нас ибжәала дшагыруз агәра анига, ихафы иаха иаа-лашеит хаззааз уаопас гыршәала иасхәап кайцан.

– Уагыруоума, батано аихабы? – инапы имихырцгы иеыназикит.

– Уабатәи газоу апсшәа ухәошәа-егъиуашәа? Иузырцада? – инапгы имымхзакәаны гыршәала диазцааит.

– Апсуаа рахъ хаарган, Нарцъхьоу акытае хандырхеит, апсшәа хәычыкгы хцеит, – ибжы аалаиркәит Дато.

– Апсшәа шәца хәа аума шәзааргаз? – икышәгы аар-цәины ибжы еихагы иаамеыцхеит ачынуао.

Дато игәалашәеит алетор иихәаз. Абар уи ахырцабыр-гыз дахъааизтәи аихабгы. Ихынтыжәзаа ивагылаз ицкәын иахыгы даанацшит, «аа, убома, хәхънеилакгы ихахауа» аанарго.

– Уаха исхәазом апсшәа. Уара хара хтәы уакәзаап, – дкәа-таха иеаакайцеит Дато, – уапсуаз цысшьан... дапсуазар апсшәа хәычык шыздыруа исырбар, хаззааиз азын еиха даххацгылап сгәахын.

– Ибзиоуп. Шәзааз аеаарха, ускак аамта сымам, – имыр-хаазакәаны, аха тынч-тынч даацаажәеит ачынуао.

– Жәацы алектор хара аеыцынхацәа ххаблакны дыкан. Алебциа ашьтахъ Цьарнас Кәазба иихәаз игәамцхазт, дыд-таиркит, – ихәеит.

– Исахәхеит. Нас? – иажәа далгаанза дизцааит иаареацаны ачынуао.

– Иихәаз акәымкәаны даеакахы ииаганы дыдтаиркит. Цьарнас Кәазба акгы ихаразам, доушәышьтырц азы хааит, – изеихәоз ишигәамцхоз шидырызгы аттахәа иааи-кәипцхәзеит Дато.

– Амц шахатра жәурц шәааит акәу? – дагыоагылеит ачынуао.

– Мамоу, мамоу! Амц шахатра хурц хмазеит. Саб иихәаз иашоуп, – даагъацәыгәацәит Вепхы.

– Ғумтын уара ахәычы мзышәашәа икоу! – итачкәым астал иоыкәикшеит ачынуао. Нас иапцхәа иеипцхагга иказ

акнопкакэа акы днакэыгэгэеит. Иааоналеит абцъар зыкэныз оыцъа ахацэа.

– Дыжэга! – ихэеит ачынуао нацэала Дато ддырбо.

– Саб доушэышьт, саб!.. – днархынхалеит Вепхьи урт ахацэа.

Зназы иаатгылеит. Ачынуао аеа кнопкак днакэыгэгэеит. Аеа хацак данааонала, иказ атагылазаашъа данахэапш, идырит икапатэыз, ахэычы инапкэа аайдкыланы ишьтахъка иныкацаны, ишьапкэа днарыбжьеикит.

– Нарцъхьоу акытан днаугар ионы ахыгылоу иара иуирбоит. Уи ааигэа дныжыны ухынхэы. Авилис ала дга! – адца кайцеит ачынуао.

Ах, зака дицэымыгхазеи Вепхьи уи ачынуао, иаб дааимкэкэааны дтазкыз. Иаб уаха дзыхнымхэеит ионыка. Вепхьи изхацыпхъаза еиха-еиха ани ачынуаои уи иеипшыз ауааи рцэымыгра шьтихуан. Иара уажэы абри атла ашьапаёы дахьтэоугы убри ачынуао иапхъа даагылан, зхы харакны иара иахъ зёаазхаз маты еикэацэа дук иакэызшэагы дибон.

«Хымпада убри иоызцэа роуп апсуааи хареи хаичзырчо, хгыгеибакыртэ хтазыргыло», – игэацанза даакэыпсычхаит Вепхьи. Иааигэалашеит аибашъра калаанзатэи хтыск: Очамчырантэи Нарцъхьоука даарц амоаду дахъаангылаз, иапхъацэка машына ласык аанёасит. Вепхьи уи амашына апскы зкыз дауимдырх, ркытаётэи арцаоы Кэтат иакэын. Вепхьи днеин Кэтат днаиватэеит.

– Ас сманшэалахап хэа сгэыгзомызт, сабагэоутеи? – агэахэара иныпшуа Кэтат днеиёапшит.

– Ушпагэасымтоз, баша хаигэылацэоума? Уареи сареи еибаазахьоу хауми, – гэтыгыгала даацэажэеит Кэтат.

– Ее, Кэтатхеит, – ихэеит Вепхьи ашьтахъ даакэыпсычхан, – шэарт апсуааи хареи аюстаацэа хабжысны хыхыкалаз ауп исзышьтымхуа, мамзархаицэтэымуаахума. Уарауцарауаоуп, хкыта ашкол акны аус ууеит, аха сара аколнхаогы скаумыжыт, ххэычра-хдура ухаурштуам.

– Иамуит умбо, Вепхьи, хаицэтэымуаам, хнапы еикэыршаны ханхап, ххэеит, иааны ихаланхаз дкыртуоума дагыруоума зегы хзеипшны. Аха хаиладырсуеит умбои. Акэагы агырцэеи акыртуа студентцэеи рмитингкэа рцыхэа ццэом-

заап. Хадгбыл ауп ари рхэеит, нас харт апсуаа хадгбыл хэа иарбану иахдырбо?

– Сыздыруам исхэара. Сэы жэагэаны стэоуп, ак схэар схы хырцэоит.

– Аа, анакагы амитинг моапыргозаап Цагьераагы, – имашына аласрагы ааирмачит Кэтат.

Амѡа кын. Ауаа рацэа еилагылан. «Чеми мита» хэа быжь-кэакгы рылканы иааѡуан. Кэтат имашына амѡа шамоуаз аниба иааникылеит. Даарыдгылеит арпыск.

– Шэхынхэы, иѡоу шэымбазои араѡа? Амитинг гэгэа моапысуеит, ақыртуа дгыл ақыртуа итэызарц! – ибжыы ѡа-цаза иаарахаит иаарыдгылаз арпыс. Аха ибжыы ааипсахит амашына апскы зкыз Нарцъхѡу иуацэа ркны даанѡасны ашкол дантазтэи арѡаѡы шиакэыз анидыр.

– Кэтат Манча-иѡа ари шэара шэакэзаап. Ара шэызла-хыкэшаша амѡагы ѡѡоуп. Сара ишэсырбоит.

Амашына ашътахътэи атэартахъ дынталеит, ааигэа ашкол иалгахъыз уи арпыс.

Кэтат имашына шътахъѡа ирныкэон амитинг акэшартахъ амѡахыцпырта акнынза. Амитинг ахымѡапысуаз инахыкны, дук иацэхыарамкэаны, инахаракны нбан дула ѡырак анѡаны адима капшь кнахан. Шкэакэала ианыз аѡыра апшшэы акэеи амреи ирган ицэышхапза иѡалахъан. Кыртшэала иѡыз уи аѡыра дацхэеит Кэтат: «Цагьера ақыта 50 шыкэса ахыцит!» Уи уажэадагы акырынтэ ибахъан. Цагьераа рныхэа моапыргеижътеи мызкы аѡара цуан. Кэтат амашына ааирцэиин ахыкэшарта моа инаницеит. Нас Веѡхьи иареи рышътахъ итэаз аѡкэын диазѡаит:

– Амитинг закэу еилыскааит, ақырткэа Акэагы амѡаѡѡара иаѡуп «Чеми мита» хэа ѡытуа, аха исзеилымкааз ани аѡыра икнахау ауп?

– Кэтат Манча-иѡа, шэара ақыртшэагы шэѡахъазшэа сыѡамзи, шэамыѡхъазеи?

– Ааи, саѡхэеит «Цагьера ақыта 50 шыкэса ахыѡуеит! – ахэоит.

– Ааи, ааи, 50 шыкэса ахыѡуеит, ииашаны еилышэѡааит! Мызкы апхъа араѡа иазгэахътеит ари ныхэак еипш, аѡыра ахъкнархъаз иаанханы иѡоуп.

– Цагъера акыта аныкалаз иахаану рацэафыми шэкытан? – дцааит Кэтат, ахык эшамфала дакэшаны амфаду данаангыла, ачкэын дтыцырц имашына аанкыланы.

– Икамкэа, сабгы дахааными, накынтэи иааргаз дреиуами саб, – ихэеит ачкэын амашына дтыцуа.

– Нас амитинг акны ирхэо закэи «Чеми мица» хэа?

– Адгбыл хара иахтэуп хэа ауп ирхэо.

– Адгбыл дара излартэуи, арахь иааганы, Цагъера хэа Кырттэыла икоу кытак ахыз абра иахызцаны индырхеижьтеи оынфажэи жэаба шыкэса ракэзар ицуа?

Вецхьи акыркырхэа дыччеит, ибжыи рдуны. Ачкэын иихэо исамшэо дкапшьза даакалан, ихы лаиркэит.

– Итабуп ахык эшарта амфа ахьхурбаз, – ихэан, имашына аус ааируит Кэтат.

Абарткэа зеггы анигэалашэа ашьтахь Вецхьи хысбыжькэак иахаит. Ашырхэа дфагылан даанапш-аапшит, акэкаэхэа ахысбжыкэа геит еицах еиха иааигэаны. Иеипхьбахьан, аха макъана ацхахь знеира еихымсыгыцыз ршьапы аапсакэа еиха иаадыргэгэеит. Иара уи дацэшэартэ икамлазеит. Дахынапшыз ибеит ар рыматэа зшэыз гэыцфок ахысраггы иаакэытны, равтоматкэаггы рыжэфа ихшыны ааигэа ишааихьаз. Зеилахэаракэа кны, иацхьа иниасны Егры ацхахь инеиуаз, цхэыск ар рыматэа зшэыз агэыц апсышэала ишцэажэоз анлаха даатгылеит.

Цхэыс еинаалак лакэын. Дышкалакь цхэысыз удырратэи дыкан леилахэашыалаггы. «Хымпада Акэантэи даауеит!» – кайцеит Вецхьи. Ар ргэыц Вецхьи иааигэа атла амца иаагылеит. Апцхэыс еинаала такэамта урт дрыхэапшуан. Нас мацк дара рахь дааскьеит. Дарггы апцхэыс дааскьошэа анырба, акы лхэарц шылтахыз анырныр, иаалызелымхахейт.

– Афырхацэа апсуаа, – лхэеит, тынч-тынч даацэажэан урышэала, – лара дагыруан. – Ихакэнагаз хзыжэуит! – лхы аалыртысы-аалыртысын, даакэыпсычхан, даакэцэианы ашыр-шырхэа ацхахьы лэыналхейт. Уахаггы дхьампшзакэаны ацха даныкэла, лшьафакэа еихаггы иаалырццакит.

Апцхэыс илхэаз ааигэапхейт Вецхьи, иахырхэаарызеи хэа еикэагылаз ар рахьггы даанапшит. Урт ажэакггы мхэазакэа илышьтапшуа игылан.

«Ааи, сара сыдагы ацсуаа риашара еилызкаауа ыказаап», – даахэыцит Вепхьи. Нас дахыгылазынтэи даанапшы-аапшит, даалак-оакит. Ихэырцъан аашьтыхны иарггы ацхэхь днаскъарц итаххеит. Аха ашьацхэа дакызшэа, ишьапкэа изеихымго иеишыклахэуа иалагеит. Даазамазеит, аха Апсныка еиха даахынааит. Иани иаби псаца шкэакэакэа рыцсыбаокэа назаза инижьроуп, абра такэы инаицэынастхоу ашэыга еикэа-цэа зыхышыу ацха неитцых дныкэсны Егры анырцэка данца нахыс. Ар ргэыпггы уаха иааизхьамцшыкэаны еицырхэхэа ивсны азиас иаваланы акыр инаскыахыаны днарышьтапшит. Уи мацк игэы ааргэгэеит, ипстазаара ашэартарахынтэи дхынхэышэа ибеит.

Иани иаби итеггы днарызхэыцырц итахын. Аеыгэхэа ихэырцъан деитаныкэтэеит. Зака ижъаз, зака икатэаз хэтыш аамтак рымбазакэаны иниакэкэа ицахыоу иани иаби. Цаланцыха цэхэырак акны адггыл иахон, иахон, аха аалагала роуамызт. Еихатэ трубала азыхыкэа ахыхьахэа шэаштакэа ркны иааиуа, акыырмыт оны еихакаца заманакэа шэрыюнахцоит, калакык акны шэынхо-шэынцуашэа ауп шэшыкало хэа иахьааргаз (цабыргны усшэакэа икан), адггыл кэазакаэа ыц рырххара ишаеыз, иаб Дато абахта дынташэеит, дагызтымцит. Иан лакэзар, илаамтазамкэаны илызцэырцыз ахыаа цэгъа лызхымгеит.

Уажэы, урт рыбаокэа Апсны иааныжыны ацха дныкэсуеит, уаха хынхэышыа имазам. Ма игэыла изыкарцаз рзыкаитцазтгы, игэы абаарггы каларын. Игэыла ухэеит хэа, дахыгэылаз мацара аума, изааигэазаз ижелантэкэа дреиуан Бизина Кэырдгэлиа.

Бизиней Вепхьи арахь Апсныка ианыкэнагала нахысггы рхэычра шыкэскэа еицырхыргон. Вепхьи, Канчоураахь ампыл асра данцалоз дааицрымшэазакэаны ицыз уи иакэын. Вепхьи уи иткыс обака шыкэса дызлеихабыз ала, иапхьа ашкол дталеит, Бизина данталоз иапхьа днагыланы ашкол ахыггы дигеит. Амала, цытк ианыоеидас еицэхыкэаны хазхазы иныкэо, гоу-гоуггы инеицэажэо иалагахыан, еихаракггы абни Қартынтэи иааны иказ алектор алекция дырзацхыаны данца нахыс.

Вепхьи иаб абахтахь дындэыкэпаны, иара «Вилисла» дааганы ионы дынкаршэны ианца нахыс, Бизина иара дицэ-хьацит. Икалақээз захаз Бизина даакылсын, Вепхьи днеиёа-гылеит:

– Уара, зхахэ ылухуа дызустада? Апсуоу? Иумахазоз алектор иихээз?

Ғымтзакэаны зцаарала Бизина днеизыцшит Хэынту.

– «Ишпыкэу шэара апсшэа шышэцо... Урт акыртшэеи агыршэеи дшэырцалароуп» – ихэеит. Уи аахыс ххабла зеггы ирхэо умахазои? Апсны Қырттэылоуп, рхэеит... апсуаа кыртшэала ицэажэо икалароуп, рхэеит.

– Хёыза Мрамза лаб иоуп изхаразамкэаны идырзуа! – ихэеит Вепхьи.

Абри анихэоз Вепхьи ибжьи хэанчахазеит. Ари абжъанык иибоз, иахауаз азалымдарақэа зеггы ибга иныкэыгэгэаны ддырцьыкэызшэа дааицагэгэан уахаггы ибжьи аткаара ицэуадаөхеит.

– Уи дапсуоуп, – деитанацралеит Бизина, – хара уи лаб хьчатэыс дхамазам!..

Вепхьи уажэы иани иаби дрызхэыцуа ихэырцъан да-хьыкэтээз, шыкэскэак рацхьа убри Бизина икаицаз ауп иааигэалашээз, «игэыла икаицаз кайцазтгы» хэа хазеуггы убри ауп.

Дыцсгэышьеит Бизина иаб Шьукэуриггы икэра акыр ифахьан еицш. Апсыжра аёхэара цырцэеит. Уи аены аёы-цынхацэа реиланхартакынтэи, шамахамзар, уаө дагым-кэаны еизаны икан. Апсуаа ракэзарггы имачыөзамызт, ипсыз дыздыруаз ааикэеит. Аха Вепхьи излагэеицаз ала, шыкэскэак рацхьа рхаблакны псрак калар шакаө апсуаа неиуаз акара уажэы икамызт. Цацгэык-цацгэык змам хтыс калазом. Уажэы ахэааёы зылапшхэаа Егры инахырцо итэоу Вепхьи излаигэалашэо ала, ускан шыкэскэак ракэын ицуаз рыкэша-мыкэша иказ апсуааи аёыцынхацэа рхаб-лааи, псытбаратцёкыак камлеит акэымзар, напышьашэала анибартэара рыбжьалеижьтеи. Аибатыкра аан апсуаа еигэ-ныоын, агырцэа ршьакьеит, цытёыкгы ахэшэтэыртакэа рахь ирымгар ада псыхэа камлеит. Ахэшэтэырта акынтэи акэхап араион анапхгараггы ахтыс атэы ирласны изларахаз.

Амилиция хытны иаарылалан, аибатыкра апшыгаоцэа хэа оыцэа апсуаа аарылган абахта интадырпалеит. Русгыы рызбеит, ркыта Нарцхьоу агэтылсакны иааганы «Показательный суд» хэа цсуагыгы гуруагыгы еилыркаарц азы урысшэала инахьзыртан, амала урысшэала иахьзыртцаз агыршэала еитаганы ирылеихэеит аузбаоцэа реихабы апсшэа усгыы издырамызт, ихатагыгы ихырцэаны иааргакээз азэы дипан.

Аисра зыхкьаз изхароу дарбану хэа акгыы иаламцэажэа-закэаны, аисра апшыызгаз хэа абант аоыцэа рус рызбон, хэба-хэба шыкэса Сибрака рахгарагыгы рыкэырцеит. Ускан аткысгыы уажэы, абра атла амтафэы, еиха ицьеишон Вепхыи уакатэи русзбашыа. Избанзар, ускан еиха зкьаз, ауаа ахэшэтэыртахь изышытыз ракэын изкэызбоз. Изахауазгыы ус акэытэкэоушэа ддырбон.

Изыхкьацэкьаз уи ауп, аеыцынхацэа рхаблаетэи арцыск апсуатыпцхакбзиадибазаап, ахаданицымца, азэыдхэаныдыш-изтээз аниалхэа, «ааит, сара агыруа – акыртуа хэа ипхьазоу соума бсыцымцазакэаны апсуа иццо!» – ихэан, жэытэ тасла апсуаа азгабцэа мцарсны пхэысс иргон хэа иахахьаз даакэгэыгны, мап ицэызкыз дымцаирсит. Аусурахьынтэи ишаауаз азгаб лфэызцэа дрыцрыцны мфохэастала лыфэныка данындэыкэла уаха азэггы дицзамкэаны имала, чыдала уи азы икаицаз сабрада шкэакэак налхарцаны, лфэ еимлагэа иааникылан, нас ашаха налыкэырша-лыкэыршаны, амаг аалыцрыхо афасара дылеигалеит, устэи ифэныка дигарц. Ахэаракэа раацаразы абнацэхыпрахь иказ агэыла чкэын хэычы ари аниба, дышзахэоз дыфэны азгаб лашьей лаб иашыа ипей ирейхэеит. Урт анихьза иара азгаб дныжыны дыфэит, аха ифэны агэшэ акны ихэзаны деитцырхуа ианалага, апсуаагыгы агыркэагыгы ааизыфэын аибатыкрацэкьа калеит.

Абри ахтыс калеижьтэи апсуааи агыркэеи реитаней-ааиракэа еиха ипкын азыхэаны Бизина иаб даныржуаз апсуаа мафэын.

Цсык ишихэтэз еипш Бизина иаб акэыба дтацаны апсыжыртахь днаргеит. Акэыба антадыргыла, ачкэынцэа рбаха-кэа еикэыжызы анышэ инацадырцеит акэыба иакэрыпсарц азын.

– Шэаагыл! Шэаагыл! Акэыба анышэ акэшэымцсан! – днарылахэхэеит апсы иуаз хацак.

Уи Бизина иаб дыпсиижьтеигы ипаца аушътны иѣбаба иѣан. Анцѣа ныхѣартақѣа русзуѡцѣа дреицшныршьалон цѡоуки, дихацхъараны дыкан, аха ианаамтаз дзихымзазаап, уажѣы инаигзарц итаххеит ргѣахѣын, ѣымт-цсымышът иааикѣагылеит.

– Икалеи, бизиа Санте? – зѣырххо абахақѣа зкыз рахъ иааиуаз Санте днѣицыххылеит арпыск.

Бизина иан лычкѣын гѣыбган итаны дцѣажѣон:

– Иузымдырзози, Биза, аацѣа хшазыпшу! Заа изроумхѣазеи? Сара Санте абыржѣы игѣаласмышршѣазтгы уаб иуа-сиат намыгзазакѣаны даажуан.

– Закѣи зыбхѣа! – хѣсеи-хацѣеи аалыкѣшаны илазцауан.

– Шѣаакѣыц, шѣбахақѣа нашѣыр! – абахақѣа зкыз Санте иааникылеит.

Азѣгы ишьтыбжъ умахауа, иууаза иаанхеит. Апсуаа иказгы неиѣапшы-ааиѣапшит, инеизцаа-ааизцаақѣеит, аха икалаз хѣа акгы рзеилкаауамызт. Аамта цацыцхъаза, ауаа еиха-еиха аилатырра иалагеит, аха урт зегытѣкѣа ракѣмызт. Иззыцшыз здыруаз рыхкѣа рыкѣыжъны ицшын.

Ашьапа рхианы, апсыжрашьтахъ ауаа уахъ рнеира иазцшыз ашьапа амац азыуаз, апсыжырта ауаа апырымцуашѣа анырба, ашьапа аихабра здырцаз уахъ дааит.

– Шѣызыцшузеи, мшѣан? – ибжъы ааирдуит ашьапа аихабы, илаба нарсны даагылан. – Апсы анышѣ икѣзыцсо рыда зегы ашьапахъ шѣаала, инаизхышѣтѣалап.

Азѣгы иеимырцысит, икалаз закѣу еилымкаакѣаны ицарц шыртахымыз убон, илак-ѡакуа, ацашъа иақѣымшѣо ишааилахаз ала.

– Аиашацѣкѣа. Шѣца ура зегы, ара иаанхо хазхоит, – даарылацш-аарылацшит Санте.

Азѣгы дымцысит.

– Иааит! Иааит! – цкѣынак ибжъы аарылаѡит иаалырѣкѣаны. Иѡызцақѣак иманы днарылцын, ааигѣа иааины иаангылаз аидарашътыхга амашъынахъ инеихеит.

– Изақѣызеишь иаанагаз?! – иныпакшѣа апсышѣала даацѣажѣеит Мазлоугы, аха уи захаз апсуаагы атак кам-цазакѣан иааиз амашъынахъ ицшуан.

Амашына иаакэырхит аатэа дук еимакы-еиѣакны. Ам-
оакэа нарыртан, иааганы акэыба зтагылаз ажра инхыкэдыр-
гылеит, ахы аартланы инахацшит.

– Анышэ! Анышэ! – ана-ара иааиларпсеит. Зегы уи аатэа
иахэапшырц ртахны уахь инеигэеит.

– Икашэтои уара, анышэ шэымбазаци? – ибжы гон
Санте. – Цаланцыхатэи анышэ ааргеит, Шьукэури псаца
шкэакэа иуасиат нарыгзеит. Дшыпсуаз аниба ауасиат ни-
жыит дахынтэааз ицсадгыл-итызтыц акынтэи анышэ аага-
ны икэырпсарц. Иагхеит, аха уеизгы иааргеит. Саргы
уахынтэи иааз соуп. Хацсадгыл анышэнап зегы иахтахуп.
Иузыбымбылхааит, Шьукэури рыцха! – Санте аатэа дна-
хасын, нышэнапк акэыба ахьтагылаз инакэипсеит.

Уака ипшыз реихараоык уи иѣпцшны, икаицаз карца-
кэеит. Вепхы иаб Дато ипсырта-изырта хэа акгы ыка-
замкэаны дылбжыхэахаа данца ашьтахь, иан такэаамта
дипымхазаргы луахта аакылсын дама илтахэаша ианца,
инаиабжыаргакэеит Бизина иаб ишизиуз, уи ашьтахьгы
азэырфы ишырзыкарцахьаз еипш Цаланцыхантэи анышэ-
нап ааганы лкэыба инакэырпсарц. Аха Вепхы имузеит.

Иан анышэ данейта адырфоаны ахэылпазы иааиз Бизина
апсы лзыхтэларазы ацэца анышэтих, игэы ишалаз ихэеит
уи лцынц дгыл Цаланцыхатэи анышэнатэ ахылымоуз.

– Уи хьааумган, Бизина, – ихэеит ускан Вепхы.

– Уиашам, Вепхы, хцынц дгыл ма ханцслак ихакэ-
рыпсозароуп.

«Сара Апсны сыпсызтгы Цаланцыхатэи анышэнап са-
хэазомызт, исыцэтэымны исыцхязом азын. Арт зегы – Апс-
ны инхоз, арахь рцынцэтэыла Қырттэылантэи анышэнап
рыкэрыпсаларц ртахын. Уи ибазаап Анцэаггы, рыдгыл
ахь иргэжыит...» – абарткэа зегы анеидихэыцла ашьтахь
Вепхы ихэырцбани иеилахэаракэеи иман ддэыкэларц
инакэикит, аха иеааникылт, иеаартынчшэа еицах даагылт,
абри адгыл аныжыра ицэуадаоханы, аамтацк иадамзаргы
саанапшы-аапшып хэа аазбаны.

«Азы ахышьтрахь игэежьюеит» хэа, баша ирымхэазо-
заап апсуаа. Аа, абар, агырцэа зегы хцынц ахь агэежыра
хақэшэеит!» абри даазхэыцын Вепхы мраташэарахьгы
днапшит. Амра игэежьюаркалеиуа хзааркэрыла акацара
аеазыканацон. «Хцынц ахь агэежыра хақэшэеит», – деи-

таазхэыцит изкэымгэыгуаны икалаз ахтыс. «Зегъ зымчу ибартам акгы ыказам, нас цюуку рыдгыл ахь ацара зхақәиршәзеи усқан» – иаахьааигейт. Абри даназхэыц, иааигәалашәейт зны Мазлоу иеихәахьаз.

Хэылпазык тынч апшрашәара дафын Вепхьи, иашта агәашә азааигәара.

– Бзиа ууит! – ихәейт уа ииасны зыюныка ицоз Мазлоу.

– Бзиа убааит, Мазлоу, аха исзеилымкаауа умбои, уара, – иеага нарсны даатгылейт Вепхьи, ибжы аатырканы.

– Закәи уи, Вепхьи? – даатгылеи т Мазлоугы.

– Арашәара аамтаха уара уныкәартә аамта узтада, бизиа Мазлоу, уара бзиақ иакәшәаша? – ихы итарпаз агәзет хылпагы ааихихит.

– Аа, уи аума? Сысыс днаскьазгон. Избахә уахахьазар акәхап ахәацъа Смаил, Очамчыра инхо. Еиуаракгы хабжьоуп ипхэыс лыла, ипхэыс дапсуоуп, иаргы апсшә ихәойт. Хара атыркәшәа ахьахьымдыруа азы иара апсышәала дхацаажәойт. Акрыздыруа хәацьоуп, рхәойт, икьтац днасзахәацшып схәан даазган, уажәы днаскьазгон, – ихәейт Мазлоу.

– Аиеи, уи схәейт хәа уара анеиааихагы умоуп, умхкәа учкәынцәа ирашәаны иалгахьазар акәхап. Апхын апсшьара амхны аоныка иааны икоуп хәа сахәит, снейнгы исзымбеит, ссбыза гәакьа иоуми Канчоу. Сырашәатәкәа саарылгап схәан, – аара ихы инадитцейт Вепхьи.

– Ааи, сырашәатәкәа сзыдрашәагәышьейт.

– Нас иихәазеи ахәацъа Смаил, бзиарак хзыпшумашь? – дцааит Вепхьи.

– Зегы ироухәаша акы акәзам уи Вепхьи, аха уара сычкәынцәа рсбыза гәакьа уоуп, акырза усеитцуп, аха угәра згоит, сыгәра угоит азын хаикәлацаоушәа ханеицаажәало ыкоуп, иуасымхәо икоузеи.

– Сзыроуейт, Мазлоу бзиа, уажәа сыгымхааит. Саргы саухәычыху.

– Сгәыла Цоча дудыруейт, уажә дубама, убрии сарей Очамчыра ханеикәшәа, иаргы дшитахыз сеихәахьан азы Смаил избахә аацәырызгейт. Смаил ионы хнейн, хихәейт аоныка дхацааларц, ауахы даангыларц. Хазхарагы хаицаажәап хәа аниаххәа, дакәшахатхейт. Хкыта агәтылса акынза ауп усгы «асоиузтранс» ахьынзаауа. Убри хнакәцын

уажэы сызлаауа амшала афыцынхацэа хшэылсны хцон иаха ахэылпазы. Уаргы урашэон, хуафсит. Абыржэы уара снауафсыр сахыыныбжыало, Смаил хашьтахька даанхеит. «Ха-ха-ха» хэагы иччабжыгы хэахит. Ханизхьацш, даатгыланы дхарахапшуан.

– Узырчазей, Смаил, ихаухэар харгы хмыччарыз, – схэеит.

– Абри аиланхарта жэымбой? – ихэан, днапшы-аапшуа шэеиланхартакэа илапш нархигеит.

– Ссирк шэеихэзаап, убама, нас, нас? – еихагы дааз-флымхэеит Вепхы.

– Иабасирым, ахэацацэа акгы шырзымдыруаз ааирцши-теи, – инацицеит Мазлоу. – Абарт афыцнхацэа Апсны иааганы индырхаз, руа-зеиуоу ыказамкэаны икэцраны икоуп, – ихэеит иехырччара даакэыцны, иеыркасаны даахэацшын.

– Хаи, ианацалбааит, инахгэйдитазей? – зназы дааилашэеит Вепхы, нас, – хаи, хэацбарас илоу аха, азэы – имхэеит, фыцба имхэеит, зегы хэа ауп ишихэаз, иидыруаха, – ихэан, «хи-хи-хи» хэа ибжы рцагазаны дааччеит, ихы ларкэы-ларкэуа.

«Ахэаца Смаил цсатэ шкэакэа иихэаз калеит» – даазхэыцит уажэы.

Амра аташэара егыагымшэа аниба Вепхы, ацхэхь днас-кьаларц итаххеит, аха гэхэарак игэалашэан, еитах иеааникылеит. «Амшэгы хэцыш аамтак амоуп» – ажэацка дназхэыцит, ихафгы ныкэлашеит.

Мрамза Кэаз-пха ахэынткаррей Сталини акамбашь иадикылазшэа ахара наидцаны лаб Цьарнас дандырз нахыс, Канчоураагы Мрамзаарагы рааигэаратэи адэхэыцш кказа иаатацэит. Хэылпазыла рыбжыкэа рхацаланы еиндатланы игэыргыацэа ампыл еицасуаз ахэычкэа уахь анеира иакэыцит. Хэынту фынтэ-хынтэ иоызцэа хэычкэа иманы адэхэыцш ааигэа днеит, аха уа азэгы даныкэимбаа, дхынхэны дца-лон, Канчоу иахыгы дымнеизакэа. Избанзар, идыруан уи ахаблафы Мрамза лаб ддырз аахысгы гэеитцыхрак шыкам-лацыз.

Хэынту иоызцэеи иарей уахь аныкэара ианакэыцгы, Хэынту ихата дзакэымцзеит – ихала дааны, такэаамта

адэхэыцш азааигэа дгыланы, нас днахынхэны дцон. Зны-зынлагы инаимѳатэшэа иахыкэшаны, Мрамзараа рыоны иавганы игаз амѳала дхынхэуан. Роны данавсуаз, уахь днацшцэар дацэыцхашьаны, илақэа цэыцырцшны ашта изакэымго иадхалон. Харантэи акэзаргы Мрамза илацш дныцашэар шцеитахыз, аха дыцашэомызт.

Мрамза лгэаг анимазгы ыкан. Убра лыоны днавсыцыцхьаза ачацс анааиѳыцлыргаз игэалашэон. Дышгэааз, лгэаг шышьтихыз зегы аттахэа ихы интацсон, аха, нас урт агэагкэа иахьца-иахьаа имбазакэаны ихы интышэшэаны гэхьаагарак хьухьууа игэы иныцалон. Уи агэхьаагара еихымсыгыуа ианалага, Канчоураахь аныкэара далагеит, ес-изеыцигалакгы. Аха, Мрамза уакагы дикэымшэеит. Зны хэылцазык азы игэагыт Мрамзараа ргэашэ днылагыланы Мрамза хэа ибжыы анаргара.

Мрамза дааиуан ашышьыхэа лышыи-лышыи неикэцо. Данааидгыла лыблақэа ааччеит. Убаскан ауп ианыччаз уажэраанза лылахьейкэра лыцеиѳишарц еикэпата игылаз Хэын-ту иблақэагы.

– Вепхьи, уазгеи? – днееѳацшит.

– Баб ихабаруи, Мрамза, убри еилыскаарц стахын...

Мрамза еитах деикэпата даакалеит.

– Акымзарак, иарбанзаалак ихабарк хмахазацт.

– Ус акэхап, – уаха акгы дазымцаарц избеит, дцарцгы даахэыцэы-хэытэит.

– Сара издыруеит, Вепхьи, ура уаб дызкэызыз саб шиакэу, – лхэеит лара, лхы шытымхцэакэаны.

– Уигы избахэ ыказам... – ибжыы аармачшэа ус ааихэан, ашышьыхэа даахынхэит. – Абзиала! – даахьацшит, днаскьахьан еицш, амала илымхақэа арахь икыдын такэы дцаанзагы.

Днацшшэа ибон Мрамза аонаштахь данааи лан акы шлалхэоз. Аха ашытахь еилиргартэ илымха итэсыз лан лыбжьоуп.

– Арахь дзаабымгазеи, хцыхэала заб дызыз ачкэын?!

Ашкол ахь ацара аныкала, еиха лассы-лассы еибабалон Мрамзеи Вепхьии. Аха рабацэа рызбахэ азэгы ицэы-ригазомызт, гэныхэцыстала иргэалашэон ауп. Уи еихагы еизааигэанатэуазшэа, гэреибагарак рыбжьанацозшэа рбон роыцагы.

Ейха-ейха иоеидасцыпхъаза, класск акынтэ аеа класск ахь ииасыпхъаза ианаикэшэалоз (лара акыртшэа ацара иаладыргахъаз апсуа школ дтан, иара аёпыцынхъаца анаа ашътахъ ирыздыргылаз акыртуа школ дтан), акы еибырхэарц ртахышшэа иаайдхалон, аха ирзымхэазшэа инеипырцуан, баша цэажэарак ныбжьагала-аабжьагаланы. Нас, хаз-хазы ицаны, ирзеибымхэаз закэызеи хэа рхы ианазцаалак, рабацаа рызбахэ ахьырзеибымхэаз иакэырцон. Хэынту уажэшьта Вепхьи хэа зегъы иархэо иалагахъан дарцысхеит хэа дыпхъазаны, иан зацэык лыда.

– Деда, уажэшьта бакэыцраузеи Хэынту хэа сахэара, зегъы Вепхьи хэа ауп ишсыпхъо, – ихэеит иара зны, игэы иаацыхъшэа.

– Сара сзыхэан ескынгы ухэычыми! – абри ала зегъы лхэеит ан. Уи лыпсы танаты, иара пхэыс данааигагы Хэынту хэа иалхэон.

Пхэыс дааигеит Вепхьи заа, абжьаратэ школ даналга ашътахъ дук мырцыкэаны. Иан илтахын Акэа апсуа ар-цаоратэ царайурта еитакны иакыртуатэны икарцаз дталарц, уа, дара ркны, абжьаратэ школ даналга.

– Апсуаа уахъ изталазом, акыртшэа рзымцазеит, Хэынту, хымпада уталоит, – лхэеит лара.

Иаргъы уи ацарайурта игэы азцахъан, аха акы дамшьтуа арахъ ихозшэа ибон. Изакеызеи хэа данхэыцлак, Мрамза уахъ лхы лмырхар хэа дшацэшэоз ааиныруан. Итахын уи лгэы итоу еиликаарц, аха макъана изымгэагыпыцт.

Вепхьи ииулакгы Мрамзеи иареи зны ианеикэшэа, нак-нактэи рцаракэа рзын ацэажэара ныбжьеигалеит.

– Сыбжамеамхеит, – лхэеит Мрамзагы даакэыпсычхан, – акыртшэагы нагзаны исзымдыруа, аурысшэагы сна-намго сыкэхеит, апсышэалагы ацарайуртакэа адырцит ус-гы ишубо.

Вепхьи иан дналыдтэалеит, бара бжакъны цьаргы сыз-цом хэа.

– Бымала ара бынхоит, саргы Акэака сдэыкэцаны ныкэга-тэыс сбоуеит. Арака хааицыхандеиуеит, нак-нак икало аабап, – иан дназирхэыцит.

Ацарайуртакэа ирталашаз рталаны ианеилга, Мрамзагы лкалачкэыр аашътыхны ачеиртахъ данца, Вепхьи Акэа

ааихарштны акытахандеира иеыназикит, Мрамзеи иарей ахьааикэшэозгы рылақэа аайдхало иалагеит. Ицэа еиха-еиха икьало аёынанaxeит, ататын асигар инылаҳэаны инеи-еикуан. Уимоу дышнеи-дышнеиуаз уахынлаггы дгыланы ататын лоа ауишьтуан акраамта.

– Узымрцэозеи, Хэынту, ататын уннарцэеитеи?

– Шьыбжьон самхамцэахи, деда, ацэа сакзом, – амцгы иҳэон, уаҳа димазцаарц азы.

Ицэа атыцахь ишымааиуаз аниба, Мрамза иелықэи-ршэеит.

– Барей сарей разкыла ҳаицшуп, Мрамза, – иҳэеит ицэажэара изыгэагьуа-изымгэагьуа дналғапшын.

– Избан, Вепхьи? – дцааит ларггы.

– Барггы баб ддырзит, сарггы саб ддырзит, аоыцъаггы акггы рхаразамкэа.

– Уара уаб, Вепхьи, сара саб иоуп дзыхдыркъаз. Уи сара акырынтэ сазхэыцхьеит. Аараггы схы иадыспарц стахуп уара уеапхьа.

Абарт лажэакэа Вепхьи ибз аурышьтуазшэа ибеит, аха акраамта ицэа дтацэиуа даанхеит.

– Сара исхэаз хьаас икауцама? – лыблақэа ааицыхны днеиғапшит.

Ускан ауп Мрамзаггы иарггы уажэшьта ишыхэычкэа-мыз даназхэыц Вепхьи. Итыцъца-тыцъцо иғапшуаз лыбла гэыиатэакэа днархыцшылеит. Лзамғақэа мацк амра шыркыз моашьо айкэара аархыюуан. Лхахэы еикэатэа акны ицаны ижэпаҳаҳараза лыгэчама инықэсуан.

Вепхьи дхэынчаны ла лахь дааскьазго хэа акы ааизеи-лымкаазакэаны дааскьон.

– Ацсуа цхэызба, зыхцэы еикэароу! – абри ааиғыткьеит ишыкалаз изымдырзо.

– Иухэаз закэи, Вепхьи?! – лыбла хаакэа еихаггы иаа-тыцъцааит.

Вепхьи ашышьыхэа инапы наргзаны лхахэ цара дааханы лацхьака иниеигеит.

– Сара сыказам бара быда!

Уажэы ибжы лақэын, аха игэатца итытны ишаауаз ихаёы ианылбаалон.

Мрамза атак ажэала ишыкалымтазгы, уаха лыхцэы ааимпытмхзакэаны лыбла хаарақэа изыцшуаз иоуразоуроу дыткэаны дыргон.

Уажэы, абра атла амцан, иеилахэарақэа ивара иргыланы ихэырцбан дахыкэтэаз, абни игэалашэаз Мрамзеи иареи реидгылара аткыс еихау хэцыш аамтак иптазаарафы ишыкамлацызгы даазхэыцит.

Урт уи ашытахь иаарласынгы еибагеит. Ирхылтцыз шыца ачкэынцэеи згабки азэггы дтаацэарамхацыт акэымзар, ишрызхашаз ирызхяхан, ацарақэа рцахьан. Аха ара рыпстазаара аншэартаха, Мрамзеи ирхылтцызи Урыстэылака ишытит ирдыруаз шыоук рахь. Иара дтэоуп абрака дазэымацараха, дгыла ма цныкэа димазамкэаны.

Амра абз амшын изаанакыларц агэы иштэз аниба, ихэыцрақэа зеггы иеаарылганы дыццыкы-ццакуа ихэырцбан ихэда ихшыны, иеилахэарақэа ицнапык ала иаашьтихын, аццахь ифынеихеит.

Ар ргэыц уаха иламцэажэазакэаны ишыклацшуан. Иара днеиуан ихы ихэыцраха, тымитышак дазцозшэа, ишыамхкэа ицакэало. Нас даатгылеит. Даанызкылаз даеазныкгы ишытахька ахыацшра ахытаххаз ауп. Аха изымгэагьзеит. Ар ргэыц ишыклацшуаз идыруан. Дхыацшыр, рылацшкэа еиёахар калон. Аky иазцаар калон, иаргы аky ихэар акэхон. Арахь, иихэарц иитыхыз зеггы игэаца итакэаха икын, уи аацигар анахь дахьцоз ацэкьа изнаргылар хэа дшэон. Даатгылан, иацхьака дыцшит. Илацшхэаа азиас иахысны хара ицон.

5

Вепхьи ацха даныкэс, ихэырцбани иеилахэарақэа зтази наргыланы такэаамта днацшы-аацшуан, ихы ахырхашаз, дахьцашаз дазхэыцуан. Ианигмыз, дкацаза даныказ, шэагаалагы дымцхэымшэа ибон. Аха уажэы ианигу иуафьбжарагы дахысны даныкоу, изамфа кэакэаркэагы анташэашэоу, ихапыц хыжэжэарақэагы еихакшарашэа дназхэыцит.

«Дышцакаларишь уажэы Мазлоу, Мазлоу атахмада?

Дзеипшрахарызеишь неихыркэа змам ипшэма Качыч бзиа, нхара хэа ханиарга рацхьаза зхырцэеицаркэакэа сфаз?

Рычкэынцэа еибганы ироузар, игэыргъашт. Рычкэынцэа анеикэха, рыцсадгьыл ианақэйтха, ражэымта шкэакэахеит.

– Сара! – ишыапкэа неихигарц иакэикит, аха еиҥах иеааникылеит, дахьцарыз ахьизымызбаз азы. Цаланцыха, абри акэзан даахэыццыцхьаза адгьыл итцыоуазу, ажэоан илбаанашьтуазу изеилымкаауа ихшыбао акны иааташакьшақыоз. Аха иеаартышэынтэаланы уи данаазхэыцлак, ахьыз зацэык ада уаха акгы ихағы иааиуамызт. Данхэычыз, иани иаби дрыманы убрака ианықэцуаз ишихьынхалаз инижыыз иласба Кэаркэантелиа акэын ибла иаахгылоз. Аха уигы уажэшьта иабакаху! Уахь ацашьа амоагы дақэшэом уажэы.

Вепхьи иахауаз ашыкьбыжыкэа дук ицэыхарамызт, дахьынапшуаз ауаа реилатыррақэагы ибартан. Уахь, Ацсны икэцызи урт анырба еизаны ирзыцшуаз атыцантэи агырцэеи рахь иёынеихеит.

– Бизиа, уеидарақэа уцызгап, – дааидыххылеит цкэына цэрышкэак дтыртыруа.

– Итабуп. Мап схэом. Абнахь ауаа ахьеизаз рахь, – дицны дахьцашаз неиирбеит, иеилахэарақэа зтаз наиркуа.

– Бизиа, ухэырцбангы хьантоуп, уаапсаны укоуп, – ихэан, ихэырцбангы ааимихит аеа цкэынакгы.

– Шэмыццакын, шэыццакны шэабацои!? – хэа дышрышьтаз ауаажэпара инарылапка ицеит, иеидарақэа имызхыз ацкэынцэа.

Уахагы ибараны даукахыз алашьцамтеи ауаажэлари инарылазыз «ицхырааоцэа».

Дуалуашо даанхеит Вепхьи. Зны даагылт дыцэоанны дадырсызшэа. Нас днацшы-аапшит, дшацэы-шатэит, аха акы зауэхэо хэа азэгы иааигэа димбеит.

– Шэарт ахцэацэа зегы шэахь сыбжы насыргоит, – ихцазаны азэы ибжы аарылкьеит ауаажэпара рыгэта. Нас еишэоу қыдуахэоу здырхуада акы ицадыргылазаап, мақсахэара оахыс ауаа дрылыхэхэо даакалеит иаацаажэаз. Цэашьыкгы иеарпхо азэы икны дитагылан.

Иахахьаз бжыызшэа ибеит Вепхьи уи ибжыгы, ипшрагы убас. Деитахэыцзар, аа, абар, Цагыераа амоаду аанкыланы амитинг аныкартоз, машынала арцаоы Кэтат Манчаицеи иареи анрыхтыгэлаз ауаажэпа рыгэтаны қыдуахэак

икәгыланы «Чеми мица» хәа зыбжы ырылҕаны иахауаз иоуп.

Уи арака ацәажәара даналагаз инаркны Вепҕхы иеизным-кылакәаны ауаажәпара дрылалахъан, аха дласны дызцомызт. «Гыжы! Гыжы!» рхәон дназыгәтасны дназыбжыҕоз цьоукгы.

– Сара агәра шәсыргоит арахъ рацәак хшаанымхо ала. Сталини Бериеи хабацәа ахырышытыз Апсынтәылака хамцар рузом Қыртгәыла анапхгара. Мшәан, жәларык хахзыртәаз ус ишпаанрыжьюеи! – дағын ацәажәа.

Вепҕхы уанза дназеит. Дагъаагылеит, ари дшылбаалак, сара сыохалап хәа иеырхиазаны.

– Ахы, аоызцәа! Згәаанагара зхәарц зтахыда? – ибжы геит ацәажәа.

– Сара! – ибжы аарылҕеит Вепҕхы.

– Уааи, батоно! – дналбаацеит ицәажәоз.

Вепҕхы даакәгылеит иеынеицыхны. Аурыла амитинг аазыртыз иацкыс дшеихаз моашьо, ауаажәпара акыр даарылхәхәон. Ацәашы зкыз арцысгы инапы неицыхны инеиҕаирцхан, ихаҕы надирбеит, нас ицәашы наркәны даагылеит.

– Аоызцәа?! – ибжы наҳаракхеит Вепҕхы, дагъаатгылеит.

– Иацца, хаумыргәакын! – быжықәакгы аагеит, амәа иаргәамцны, ацсытбарақәа ирылагәакны икақәаз рақәхап.

– Хара хабацәа хцәацәан, – инацицеит Вепҕхы, – арахынтәи ихыртәаны Апсныка идәықәырцеит Сталини Бериеи, харгы хахцәаоцәоупуажәы, Шевардназеххыртәаны арахъ хааигеит. Аа, баба, хдынцъ ахыкоу. «Чеми мица! Чеми мица!» – хәа амитингқәа қацаны шәрыламышәхәози, «Тқвени мица» аҕны шәааины шәыкоуп, аброуп шәара шәыдгыл!

Ацәашы зкыз арцыс ицәашы цқәа инеиҕаирцхарц инҳараикит, аха Вепҕхы дылбаахъан, ауаажәпара иеына-рылаирмоашьахъан.

АКӨЫЦЦИРА

Амш—ира ахэылпаз

Амардуан хналбаан аулица ханыоаныла, хазынтэыкгы хайеапшуа хаатгылт. Ажэоан ыпрыбгаа, аепэакэа рыла ицкьан. Атх агэ шеионашахьаз моашьо, амра анынташэацэка ицэышхапза иоыцхахаз амза-тэы, уажэы ишеишеиуа жэоангэы иапагылан. Хэыцэа азэазэала, оыцэа-оыцэала ицакэеит. Почеи сареи хаанхеит. Икалап хэыцэагы ихазгэамтазакэан, ацицар рбагкэа реипш хшеиеапшуаз, аамтатакэцазар. Хараабриаминутазыиахгэалахаршэакэашаз мацэамызт, еихаразакгы сара...

— Абзиаразы! — ура иузымгэагьуазаргы сара изгэагьит ихэозшэа, Цоча атынчра ааилаганы, инап кьакьа дукэа рэааирхеит. Снапы ргэгэаны иаанкылары днасцырпит, имакасин шыаца ыцкэа рэы зтыц ылзхыз ишыацэкара шэпакэа мгэлыг-мгэлыгэа иалхэхэо. Аулица ианыршэланы ифэхынеихаз, афак-афакхэа ишыапышытыбжкэа ааоуан.

Цоча даахьацшит цытк днаскьахьаны еипш, даатгылары даахьыцит. Аха даахынхэын, еита сышка ифеаихеит.

— Ура уаха ацара угэы итазами? — ихэеит ибжы ааларкэшэа.

Уи ашытахь такэ аамта хгылан хайеапшуа. Хханытэи ауадакны алашара шыонычцац ионыччон, аччабжь уахьынтэи иааоуан. Цоуп, уажэшьта ацэацэа реидкшалабжы гомызт, аныхэафакэа апырпомызт, аха атх иналазоон амузика абжы, адашьма икэоуан акэашацэа ршыапышытыбжкэа. Атыцхацэа пытэык рыччабжкэа ааоуан хазхыцыз астал ахьейлдыргоз. Почеи сареи хлымхакэа хакэыжны ихаоухажьуан, ччабжык алкааны чыдала хлымхакэа ркынза иааоыр хэа хацэшэаны. Цабыргны, уи гэаныла акэын хшацэшэоз, иаартны айыхэара хзыгэагьуамызт.

Зыччабжь алкааны ихахар хэа хзыцэшэоз апхэызба дыжэ-дыруандаз! Мап, уи дыжэдыруазар апкыыс дышэзымдыруазар иаха ишэзеигъуп, мамзар, икалап акыр тыхкэа шэыцэа кыаларгы. Ижэымдыруеи, ачкэынра ус ауп ишыкоу.

Аибадырра

Сара сахынхо акыта кыта дууп, Арашэыга хэа иашытоуп. Аратцлакэа рацэазаарын, анкэа зны, ашытахь ихыршыааит акэымзар... Скытаёы ахаблакэа рацэоуп, хаблацыпхыаза алагартатэ школкэа ыкоуп. Схабла Ахэыцшзатэи алагартатэ школ саналга, Арашэыгатэи ашкол ду ахь сиасит. Схыцэза сыкан, пшрей-сахъалеи ахаблатэ школхэычкэа рахынтэи ашкол ду ашкэа иааз срылукартэ сыкамызт; сфархын, макъа-наз сцэа-сжыы, сыбао мшэыцызт, насгыы схэыч тынчын.

Ацара халагеит. Ицон аамтакэа. Хашней-шнеиуаз, згаб хэычыки сареи халыркаауа иалагеит хакласс акны. Хэыцъагы ибзиазан хэа ацара хдон. Ацараёы еимактэу зцаарак антцыслак, хэыцэа зегы инеимда-аимдо хара ихэхэапшуа рёархон, рацхэа игылода хэа. Арцаоцэагы рацхэа хзыз-цаарыдашь хэа рылапш хара инхакэыркуан.

– Синарда! – хэа рнацэа сара ианаасыкэырклак, Хыбла лгэы атыц итамгыло даахэыцэы-хэыцэуан.

– Хыбла! – хэа лара ианлыкэдыршэалак, саргыы убаскан тынч сызтэомызт. Аха ма лара, мамзаргыы сара атак иашаны икахцар, хэыцъагы хаибарчон, хгэыргъацэа хкалон.

Хыбла сацхэа игылаз апарта дадтэалан. Уи ескынгыы иныкэылгон аласатэ тра кацшь азпаны, ацга хэхэаза инароуны ачарнилатра. Ацга лнапы инахаршэны, аоныка илгон иаалгон азынгыы. Азэы ицэгъа изап, сара ачарнилатра аныкэгара бзиа избомызт. Отэык анхауаз, Хыбла лчарнилатра лпарта иаатцганы, даахэхэны сацхэа иныкэлыргылон. Убас акэын есышыкэсагы. Сара сгэы иалсуа салагеит даахэны, лкалам атшыра дахъаруадоуаз.

– Хыбла, ачарнила аныкэгара салагарыма? – сыбжыы нытакшэа слызцауан, иахзеицшу акэымкэаны схатэык аюра аныстаххоз.

– Мамоу, Синарда, счарнилатра макъана ачарнила тоуп, – лхэон лара, атра кацшь иаатыхны сапхъа иныкэыргыло...

Ажэабатэи акласс акны

Хыбла казшьа чыдак шытылхит иахзеипшу акэымкэан схатэык аора саналагоз. Лчарнилатра сапхъа иныкэыргы-ланы, лкалам аакэхны, бгыцк аёы ларггы аора далагон. Зныказы, Хыбла илыоуаз закэызеихаггы сазцауамызт, сылакэа цэытырпшны мазалаггы сапхьомызт. Ускан Хыбла дцэытаччон лымацара, мазала. Зны изгэагыт сцэытырпшны илоуаз апхъара:

«Ублакэа тбаауп, улагэкэа жэоангэпшшылоуп, икеи-кеиуа ицкьоуп, ицаулоуп, уцымшыкэа еикэароуп, ухахэы еикэаракэа цыпхъа еилассы икоуп. Уи ухы-уёы хэхэа цкыза ырытаччоит!»

Абарт ажэакэа анылыоуаз апхъа лхала дцэытаччон. Ашь-тахъ ианылокэоз дцэытаччомызт, аха ирцшзаны илыоуан, еиталыоуан. Зны аурок ашьтахъ, апсшьара аамтазы, арра иказ сашъеихаб исалам шэкэы соуит. Сашъа сыхъзала иааишьтыз асалам шэкэы атак зыырц акласс сааоналт. Хыбла аены хакласс акны дчапшыаоын.

– Иузаазтида асалам шэкэы? – дсазцааит исыкыз анылба.

– Сашъеихаб исзиоит.

– Атак уоырц утахызар акэхап, – лчарнилатра лпарта иаатганы спартаёы иныкэлыргылеит.

Илдырит сгэы итаз. Атак салагеит. Хыблаггы лпарта днадтэалан, пытрак ус дтэан. Нас лкалам аашьтылхын лапхъа икэыз атетрад бгыц ацэагэара дналагеит. Сысалам шэкэы атак оны санаалга, сылакэа цэытырпшны илыоуаз снапхъеит.

– Дызуста Хыбла: «Зыблакэа тбаау, зыблагэкэа жэоан-гэпштэылоу, икеикеиуа ицкьоу, зыцымшыкэа еикэароу, зхахэ еикэаракэа цыпхъа, еилассы икоу, зхы-зёы хэхэа цкыза ырытаччо?» – абри схэеит сара ёырхэала ицаны. Зназы даасёапшит. Сара, узапхъеи хэа гэыбган сылтоит хэа сыпшын. Ус гэыбган сылтар, мызкэак раахысггы ишыздыруа ласхэарц сызбеит. Аха даапышэырччеит, еитах лееихарцсны

быблагэкэа хьацштэылоуп...» Иаасхэо зегьы лыфуанаты, лыблакэа тбаа-тбааза аймхэыц рхыхэхэылон.

Илоыз арахь иаалымсхит. Лыбла траа даасеапшит, аха акгы лымхэазеит. Ацэцэа иасит. Зегьы хпартакэа хна-рыдтэалт. Ахасабразы аора хаман. Хыблеи сареи заа ихасабны халгалон, иахьагы убасцэкьа заа халгеит. Атаккэа неибакхарбеит. Ииашоуп хэа хаккэа харцысит. Аха хойцъагы акы харгэамцуан. Сара сгэы аеиитакра зкэысцоз Хыбла илсырфьыз ахьылзынсмыжыз акэын. Бгыцк аацэырызган, сара снапала изфын лапхьа иныкэстеит далацышэарц стахызшэа. Иналымцатан дапхьейт. Уажэы лара ианылсырфьыз еипштэкьа лгэы алаканы даасеапшит, саргы сгэыргъацэа саакалеит. Аха санынапш лкалам аффа-ффахэа аора иафэын. Сапхьа иаакэылцеит абгыц ианылпац анцаны. Хааибарччейт. Ускан досу иаафуаз хара иаагеит. Уи аамтазы, арцафьы хгэейтан днахакецэкьейт. Хоызцэа зегьы ахасабра иафэын.

Мазашэа зегьы сыбла нархызгеит. Хакласс афьы апара хацызцоз Гэилшьей сареи халапшкэа неикэшэейт. Уи лэапшыларатынчмызт. Сгэыейтахасабтэлзымхасабзархэа. Иагыздырцэкьазаап. «Усыцхраа» хэа сархэейт лыблакэа. Стетрад саахан афьыра ианыз лбартэ еипш ирманшэаланы иааныскылт. Гэилшьа ихараны дтэамызт, ихылфьылаартэ дааигэан. Ихфьылааны даалгон еипш, арцафьы сеитагэейтеит. Стетрад ныкэцаны саатэейт, аха икастаз аасцэымыгхан, скапшьа саакалеит..

– Ари зныкым! – илакта ааирцэгьейт арцафьы. Акырынтэ Гэилшьа ишхылфьылаауаз гэейтахьан.

– Улкэап, Синарда, арцафьы цэымгыс ушьтихуейт! – дцэыцпыцшы даахэытхэытит Хыбла.

Цасхэа икалазшэа, хусумтакэа ангэарта, Гэилшьагы саргы «цшьбакэа» хауйт.

– Абри акэмыз иуасхэоз?.. – лгэы иалсит Хыбла.

Аиолка аан

Убас хакан аиолка азынза. Ахамтакэа акьаадкэа ирылахэаны ахэычкэа ианырзыкахцоз акы мыцхэны идсыркацейт

«зыблақәа тбаау» Хьыбла лашьа хэычы изы.

– Башьа хэычы даага, Хьыбла, уаха аиолкахь, ахамтагыы изалххит, – схэеит сара ашыбыбжьышьтахь аоныка ханцоз. Хьыбла даацэытцачеит.

Аоныка хцеит. Ахэылпаз амра нзаалон еипш, мацкыа-шыацкыа сееилахэаны, аонынтэи ашкол ахь сааит. Спалта кыаф ахэда соаханы, сдэшшыы сгылан ашкол аштэеы. Уи спалта ыщын.

Абаакыт ахаблахьынтэи иагаз амоа сапшуан, Хьыбла лашьа хэычы данаауа дызбоит хэа. Амоа архэарахьынтэ даацэырцит Хьыбла. Ломызцэа азгабцэа хэычкэа дрыцын.

«Дабакоу лашьа хэычы?» – сгэааит сара. Сналцылан слазцаарцы сааццакит.

– Синарда!

Санаахьапш, ашкол абарцан дыкэгыланы сыкээфылтуан Лил Кэаста-ипха. Уи хпионерпызао еихабы лакэын.

– Хьыблагыы дааит, шэыонал арахь, – акэакь капшь хныо-налгалеит. Хьыбла лпалта анаалшэылх, иаапшит еикэцаны илшэыз аипка еикэацэеи акэафта шкэакэеи.

– Сан изсылзахт! – лхэеит уи лапшыла данааимызда. Саргы саакэагчагшэа сеаасырееит. Сеикэа сахэшьеихаб изсылуантан, ауанташьта ишшэырза ианны исышьян.

Лил Кэаста-ипха хайтапылшэеит Хьыблеи сареи, аиолка амоацгараан хакэгыланы ырхэала иаххэараны иказ ажэеинраалакэа шаадыруз еилылкааит.

Аиолка халагеит. Имоацаагеит. Хьыбла лашьа хэычы изкыз ахамта лыртеит. Атцхгы такэы цахьан хандэылтц. Аиолка моацаагонацгыы, Хьыбла башьа хэычы дзаабымгазеи хэа лазцаарта смоут.

Сдэыкэлеит схабла Ахэыпшза ахь ицоз соызцэа срыхь-зарцы.

– Синарда!

Аа, Хьыбла лыбжы. Дыоны даасыхьзеит. Акыаад итаны икацаз ахамта ааслырцит.

– Сыццакуеит, – соызцэа сыцэоит! – днасыдкыаны дцеит. Инархэы-аархэуа икуп. Аха илашьцоуп, ахамтакэа икахцаз руак шакэу снапы еилнаргон ауп, уаха акгы сзеилкаауам. Еита хаклуб ахь сфынаскеит. Сныоалан, алашара азааигэара

инархэы-аархэуа снахэапшит. Сара снапала изоыз «Зыбла тбаау»... хэа анын. Убри ацакапэка Хыбла лнапэура снапхэит: «Зыблакэа тбаау» узы! Лашыа хэычы изы иалаххыз сара исылтеит. Исеилкаауам. Аоныка исызгом.

– Иабазгари? – саахэытэыхэытэит. Абиблиотека аихабы Машыа сылапш налыкэшеит.

– Машыа, Машыа! – сналыдххылеит! Машыа даахыапшит сара сахь.

– Машыа, сбыхэоит абри ахамта сзыбтэахырц. Хыбла лашыа хэычы ихьзала икахпаз лымгазакэан дцеит.

Машыа илзымбатэбараха даасэапшит. Саргыы уи дысзеилкаауамызт.

– Хыбла аешыа длымазам.

Убаскан сара соуп игачамкпэкаыз.

– Машыа, исзытэах, усгыы исзытэах. Сара сыццакуан, соызцэа сытэпар хэа сшэаны сыоны соызцэа снарышьталт. Аха башахэит. Соыцэа цахьан. Скэалаауа, уажэымзар-уажэы снарыхьзап шысхэоз, сырхьымцшзакэан аоныка сааит. Ахь-та шыказгыы апхзы сылтцхьан.

Хыблеи сареи

Азынтэи апсшыара аамтэкаа анынтэа, ашкол ахь хааит. Аурок ахь анеиразы атэцэа иасаанза, зеггы хаилапэаны апсшэа еибаххэон. Изыхкаа хзымдырзо, Хыбла запэыки сареи хнапкэа еимахамхзеит. Ус хнеивыс-ааивысуан жэохэымшгыы.

Энак, абиблиотекакны шэыкэкаак згап хэа сахьнеиз, Хыблаггы дзыпхьашаз ашэкакэа ралхра дафын. Сзыпхьаны иаазгаз ашэкакэа Машыа иналсыркит.

– Еитэах шэыкэкаак алсхырц стэхуп.

– Урылапш.

Ашкаф еилырхуа сыштэз, ашыкэс ыыц ханапылоз акааад илахэаны илсыркыз аацэытцгеит. Сгэы иалан абри азбахэ Машыа уаха изсалымхэозеи хэа. Сара, ашэыр зтоу акааад каца сыт хэа, лара лкны анеира сацэыпхашьон. Сааигэыргэит.

– Унан! – лхэан, Машыа лзамоакэа еимлагэа иаанылкылт. Гэыбган узлытом, сара схы-сгэы итоу Машыагы лхы-лгэы

итазаант ухэеит хэа ауама! Акъаад илахэаз Хыблеи сарей хабжьара астал иныкэсцеит.

– Исхаштыз, – лхэеит Машъа днахабжьацалан, – Хыбла аешъахэычдылоураныдыказаап, аиолкааанихэыизалырхит... – дыхэмаруазу ацэы алацаны илхэозу сзеилымкаауа даа-цэажэеит лара. Сара сгэхы еикэыччо слыхэацшуан. Хыбла лзамѳа кэымшэышэкэа ацэацшь рхыылшыызшэа амцапшь рэыкэхэхэуа, лыбла гьежъкэа пхашъа-пхато исцэылтэах-уан. Машъа акъаад илаз аалылхын, хыхоыкгы хнеидтэалан еицахфеит. Машъа данындэылт:

– «Зыблакэа тбаау»... ихэы хфеит, – схэеит сара.

– Иарггы ихацифеит! – лхы-лэы пырпылхан, лыбжьы нытакны ѳаалтит Хыбла. Сара усқан бгыыцк аасымцацдан аѳра сналагейт: «Быблакэа гьежъуп, быблагэкэа хъацш-тэылоуп»...

Инагзаны саналга, лапхъа иныкэсцеит. Ларггы бгыыцк налымталцан аѳра дналагейт: «Ублакэа тбаауп», лар-ггы сарггы шыкэсык аахысгы ыырхэала иаадыруз ажэа-кэа нагзаны ионы сапхъа иныкэылтсит. Уи сара сышэ-кэы инагэыласцеит. Сара изѳызгы лара лышэкэы инагэылалтсит. Сышэкэы иагэылаз сара исызкын, лышэкэы иагэылаз – лара. Уажэшьта хѳоыцагы агэра аагейт, урт ажэакэа хара ххатакэа ишхазкыз.

Аурук акны хтэоуп. Еитэх ахасабра аѳра халгейт. Иаант «хмуза»! Хыбла лыбгыыц аѳы дыѳуеит, сара сыбгыыц аѳы. Иааѳкэаз еимаадоит. Аха шытахъла ихарггыжъзом, иахтэахуеит дасу ихауа абгыыцкэа. Ус шакантэ. Аха хгэы акэѳыгъзом аѳра...

* * *

Апхын апсшьаразы ашкол хуарышьтит. Хара хыхынхо иаахакэыршаны ачаирта ыкоуп. Сани сахэшыцэеи санхэыч-засгы чайѳыхра ианцалоз срыццалон. Ачаиѳыхра бзиа избон. Сыклачкэыр сазкэынца есымша ачаирта салан. Уажэшьта дук иеипш схы спхъазон. Абригадир дааспылеит шыжык, ачаиртахъ сышнеиуаз:

– Синарда, уѳызцэа абакоу?

– Ара иками!

– Ара иаба?

– Рыонкэа рёы.

«Исхароузи, мшэан, урт ачаи ғыхра имааниуазар. Бардгэ имцхэрас абригадирра салагарыма. Абригадирра схэахт, сыбригадирцэкьазаргыи схэатэи хазцода, кьанфеаак сыказамкэа. Аха сишь, Бардгэ иихэаз баша имхэазеит».

Абас сышхэыцуаз ачаирта сынтагылеит. Сыклячкэыр сахэшьа иналымцаршэны саахынхэит.

– Уабаци?

– Лассы саауеит, – ачаирта сынтыцит. Шьыбжьаара дук агымкэан ауп «лассы саауеит» хэа сахэцазынтэи саныхынхэ. Аха сымала сыхнымхэит. Кыатуан роаш ицаны зейзкэабоз жэаоык соызцэа ашколчкэынцэа сыцын. Сахэшьа лцырахэа лымсхит.

Уи лгэалаканы дыкан. Лгэалаканы дыкан оымз раахысгыи. Избанзар, сашьа иаара хэзыпшыи.

Сара ачаи ғыхцэа аклячкэыр мыцхэи змаз ирымсхит, апырахэа мыцхэи змаз исыртеит. Урт шаны соызцэа инарыстан, ашьыбжьон чай бгыла иртэны акапаныртагы ханааи, Бардгэ даасыхэапшыи дааччеит.

– Бзиала шэабеит, хауаахэцэа! – ихэан, соызцэа днарылаланы рнапкэа нарымихт. Хчаикэа хзикапант.

Бардгэ уажэшьта шэыпсы шэшьа хэа анхаихэа, ачачхалеи акны хцаны хэахрыхыит. «Ачачхалеи» хэа сызёу Едгыи изыхь ауп. Шьха зыхьуп уи. Едгыи ицсы антэз, ахьатцла иалхны иазыкаиптаз аиахэа макьанагыи ахьхьахэа азы таланы илеиуеит. Убри азоуп «Едгыи изыхь» хэа изашьтоу ари азыхь. Инеины уака зейзкэабалакь, зхы азыхь накэызтэалакь, Едгыи ипсата рныхэоит...

Акы, оба хэа иаапхьазаны минутк абри азыхь зхы ацакны изычхауа хэа хайсон соызцэеи сарей. Хеанахкэабалакь, иара азыхь еипштэкьа хагэкэа кейкеиуа ицкьахон, хагэкэа ыпхон, хаапсаракэа зеггы нахахкьа ицон. Ашьыбжьышьтахь хгэыргьатэа ачаирта ханхылон. Абас аусгыи аауан, шьыбжьонла ари азыхь аеггы хэахкэабалон соызцэеи сарей.

Енак, хнаоска амоа азааигэара ачаи ғызхуаз ауухэа иааилалт. Зеггы еибарыоны азэи ицылон.

– Синарда, Синарда! – акукухэа дыкэгыланы еитуан Бардгэ. Цкба санынапш, ар рхылцак снахьыпшит. Сыклачкэыр нкажьны сыоит. Сфызцаагы еипхьытта инасышьта-леит. Сыоны снеин ар рыматэа зшэыз сеынеигэдсыжылеит. Нас саазымпыхьашэоз ахацэа ахэса сыргэзуан, сашьа иаара сыдырныхэалон.

Ауаа реилашыокраёы избеит ихараны инхоз ашкол аётэи сфызцаакэакгы.

– Амфаду аёы хшыказ, аррахьынтэ иааз уашьа шиакэыз анхархэа, агэыргьаёхэаша умахьырц арахь уара уахь, хаи-барыоны хааит, – исыцгэыргьон урт. Исгэалашэом урт рахьтэ игэыдыскылази исцёыбжыхази. Ауаа рыгэта дна-рылызбааит Хьыбла. Хьыблагы слеигэыргьацэаны даас-гэыдсыхэхэалеит. Сара икастцаз азэгьы даеа цакык аимтеит, сгэы иаанагеит азэгьы имбазеит хэа... Избанзар, сашьа иаара азгэыргьара хаткэаны хаман хазынтэык.

– Ахьыбёар, ишыжэбо, саргы уажэшьта схынхэит, хаи-вагыланы аус аауп, – ихэеит сашьа, зегьы дхазгэдууа.

Ахэылцаз сфызцаа иааз наскьазгон. Хьыблеи сареи хаива-гыланы хнеиуан ачцахэа хаицэажэо. Хьыбла лнацэарбага оыцъара-хыцъара ишытцкэаз гэастеит.

– Ари иахьы, Хьыбла? – лнацэкьыс сфохан иналсырбеит.

– Ататын ахьысрыпхуаз агэыр иацкэеит. Саргы снацэа рбага налсырбеит. Уи ачаи иашэны икан. Хёыцъагы хаи-барччеит.

Гэилшьа зацэык лакэын ёымт-цсымшьа хапхьака инеиуаз. Уи зны-зынла лызёытуа, даанкыланы хёылхьахагзон.

Еитах ашкол акны

Сентиабр акы! Сара ашьыжь шаанза зегьы рапхьа ашкол аёы сааит. Апссао лыда уаёы дыкамызт.

– Усымдырырц егьаасыгымхеит, – лхэеит уи.

– Ачаирта сыхгьлан, амра сашэит, – атак кастеит.

– Мап, уиазгы акэым.

– Нас?

– Уарпысхеит.

Сааигэыргьеит апссао исалхэаз.

Сыблакэа ааихмырсыгъзакэан алада сыпшуан. Абаакы-
тынтэи иагаз амѳа ахьаацэырцуаз сылапш ахсырѳомызт.

– Улакэа кьапшхарц егьугым, – даасыдгылт Поча.

– Ыы?

– Уааи хайпхныѳолап.

Хнапкъеит. Сыѳуан, аха алада сыпшуан. Поча дласапы-
къеит. Аандаѳ даннеи, даахьахэын даасзыпшит. Саргьы сеы-
неихьысыгъзеит.

– Хьыбла дуцэигар калап...

– Дарбан?

– Иуапхныѳолаз, иуапысыз, уи инарха гэгэоуп.

Иаасцэымыгъхан сылахь ааимасырцахэт. Хьыбла лызбахэ
ала азэы ажэакгьы сеимхэацызт, саргьы азэы иасымхэацызт.
Убри акэхап уажэы убаскак изысцэымыгъхаз.

– Мцуп узлацэажэо, – иааѳахысцэеит сгэааны.

– Данугэыдухэхэало бзиоупеи!..

Акапыхэа иаасгэалашэеит, аррахьынтэ иааз сашьа сани-
цылоз ауаа Почагьы дышрылаз. Аха сѳызцэа анааскьазгоз
уи дрылазамызт.

– Ёумтын уаха! – сикэкааит. Ишызбоз дааилашэеит
иаргьы.

– Синарда! – дааскьаны даасѳагылеит. Имахэаркэа цых-
цыхза икан, ихы кэазын. Сара сеиха кыр деихабын.

– Успырцкъа нак! – уаха исхэарыз сѳашэомызт, сааигэа
икажьыз алабагьы аашьтыспааит. Поча даашакъ-шакъан,
днышътасын хахэык аѳааирхеит. Сылахь иѳахыкны инкакэ-
чааит. Саагъежьы-гъежьын сынкахаит. Илашыцеит зегьы.
Пытрак ашьтахь санынапш, ашкол ашта апыхэан ахтыста
днахыпахьан.

Ашколхэычкэа ашта ыкэдыртэауан. Схэыцуашэа кэ-
цаны, схы ларкэны саагылт. Лыбжьы сахаит. Хьыбла лѳыз-
цэа рапхьа дгыланы дааиуан:

– Иахьа амра гылаанза амѳаду аѳы слеин сшышэзыпшыз
шыбжьааит. Оымз цуеит ашкол ахь хмааижьтеи, шэгэы
иачхауазеи! Аскак шэшаанхоз здырыр...

Хьыбла дахьгэамцуаз еихагьы лхы-лѳы ианаалозшэа
збон. Ишааиуаз ианаасыдгыла, ишызбоз лгэы аалыпсахт.
Лыблакэа харантэ апсшэа сархэеит. Сылахь икакэчааз схаш-
тын, саргьы саалахэыххеит.

Апэцэа ианас ҳакласс ҳафналеит. Аха ҳазкуамызт. Ҳабжафык атэарта ҳамазамкэа ҳгылан. Апара акэша аиҳабы фыцэа арцафэа лыцны даафналеит. О-журналк кны.

– Шэыккласс «а» «б» ҳэа иаҳшеит, – лхэеит. Сцэа сынтазызеит. Поча сара сахбақэшэо акласс аёы деитакэшэар ҳэа сшэаны. Асиа дапхэеит. Хыблеи сареи класск аёы хаикэшэеит, Поча егы акласс дақэшэеит.

Ауруккэа хрылагеит. Еимгаеимцарак анаахау, Хыбла бгыцк налымцацаны аора далагеит. Саргы бгыцк саахеит: «Былақэа гьежъуп, быблагэқэа хьацштэылоуп»... – сналагеит аора. Сынцэытцшын, Хыбла илыфуаз снахацшит. «Убла еикэароуп» ацынхэрас «Улахь кақэчаауп иухъзеи?..» ҳэа снапхэеит.

Хымш рыла сылахь акақэчаара нықэба ицеит. «Хыбла дтыпхахеит», – схэон сара лапшыла деимдо. Лоурагы иазхаит, лхы-лэы ттэааит, лыгэчамақэа кьақьахеит, аха лзара иацлазомызт., Леынеитцхны аклассгэы днадгыланы аурук анылхэоз, лцэажэашьтыбжъ мацара акэын сыззызырфуаз. Гхак калцар ақыпхэа снапы соахон дсыриашоит ҳэа, ицегь ханхэычкэаз еипш. Лара уи деицранаршэон. Сара аурук анысхэозгы сажэақэа абырцкал икылыршэаны илразон, саабрыр арцафы азин ааимхны доагыланы слыриашон. Сантэалакь дсыхэацшны дцэытцаччон, сара ишызулоз еипш.

Поча уаҳа ашкол ахь дкылымсзеит. Ашьтахь излаҳаҳаз ала, Ткэарчалка дцаны школк дталеит.

Гэилшэа

Азынра ааит. Адэахы асы леиуан. Ауруккэа ҳшаарылгалакь ауацбақ хныгэҳеибаҳэон. Зынгы фыцэара ҳашшаны, ф-рык еибашьуашэа хаижэылон. Ииааиуаз агэыц амцахь анеира иақэйтхон. Згабгы чкэынгы ҳаилахэын. Сара сызлаз акэымкэаны егы агэыц далан Гэилшэа. Хаижэылон. Аха иаҳғагылаз агэыц сдырблакьан сышнеиуаз, апарта ашьапы снахкьашан, сцаны кышэха адашьма снықэҳаит.

– Синарда, Синарда, сыхаара! – арцэаа аатлыргеит Гэилшэа.

Сара scamхазазшәа, ахышәтхәа сәаткәеит. Минутк акара тынчран. Досу дахыгылаз дышыхынпсылазшәа дгылан җымт-псымшәт. Акгышысмыхыыз агәраанырга, еиҗа агғалпалрахы ииасит. Сара җыстуамызт цытрак. Сгәы икәыҗуан «Синарда, Синарда, сыхаара!» Гәилшәа акәакь ахь ләы рханы ләыз-цәа дрылагылан. Цкәа ишәхьоу апырпыл апшшәы лыцшшәын. Арцаҗы ижурнал кны дааҗналеит. Зеггы хтыцкәа рҗы хнатәеит.

Аурук ааиҗахшахыны Гәилшәа лгәы акы аацалан дыч-мазаҗеит. Ахәышәтәҗы данлыхәапш «адәахы хьтамзи, ауацәак мца даныхәагыла, ахьта илылалаз лгәәҗы еизеит...» – ихәеит. Гәилшәа еихагы даргәҗеит. Лил Кәаста-ипҗа җыцәа хәызцәа азгабцәа лыцырхырааны аҗныка дылгеит. Ицит җымшка. Гәилшәа лбара хцеит җынтәка хеибаркны. Хар лымамкәан дыкан. Ицит хәымш, мчыбжык. Гәилшәа дыкам. Лгәыларатәи хәызцәа хразцаан, даҗееицәам рхәеит.

Адырҗаены лан Акәака лгара апшһылгеит хәа хәаит. Лил Кәаста-ипҗа илаххәеит, аха җылымтзеит. Даахынхәын дцеит. Ауруккәа ханрылга, аҗныка ссарц сышәкәкәа ааикә-сыршәахыан еипш, Лил Кәаст-ипҗа дааҗналан, акәакь капшһ ахь дсыцхәеит.

– Синарда, маҗана ухәычуп уара, ухәычуп зысхәо, маҗана уарцысра аҗынзатәкәа укам, – дналагеит сацәажәара, – аха усыцхраа, Гәилшәа ашкол ахь дхархынхәып.

Иаацәасшәеит сара исахаз.

– Хамч зыкәхо акы акәзар...

– Ааи, аха. Гәилшәа иламхәхәз дацәыцхашәаны «дычма-заҗеит», аҗынгы дамахеит...

Икалаз сгәы азҗан саахәыцит.

– Еикәлацәак реипш ххы хәпхызап, хәицәыпхашәарым.

Абар ассир! Ацаҗ чкәын хәа схы шысыцхәазоз арцысра аус снагәылахаит. Гәилшәа ашкол ахь дырхынхәтәуп. Уи аус ааины снапы иаакит.

– Ишәазхәада уи шәара? – схы җышьтысхын слазцааит.

– Гәилшәа лхата.

«Арцыс назак ироль ихәмартәуп уажәшьта», – сгәы ин-тысхәаит.

Сышәкәкәа җышьтысхын хәицны хандәылцит. Цытрак ашьтахь, Гәилшәараа рашта хантәлеит, Луадаҗы даахцылеит

Гәйлшә. Лыпшшәы лхыгга дыкан, ллакытцәкә тшәаан. Ианлыгха еихагы даухазшәа збеит.

Дышколзгабымкәаны, иара ус, иузымдыруа азәы лакәны, уаргыы уцафымкәаны лыоны улыхтыгәлар, уназеиҗырбаша цхәызбак лкәал дтагылан. Уажәтәи ахтыс акны цәоцәкәак реицш акәымкәан иназаазо арцызбаки цхәызбаки реицш хәицәажәар акәхейт.

Лхы дфәханы дысфамцшит Гәйлшә. Аха ацәажәарахь ханиас лыхшыо сзышътны дысзызырфуан. Лыпшшәы еиха-еиха иааиуазшәа збон. Ахәшәтәфы ихәшәкәа раткыыс хара хнеира лзыхәшәхейт. Лылахь еицыхны днахәацшит, лыбла-кәа ааччейт.

– Гәйлшә лфызцәа шәанылба акәхап, шәааиҗьтәи еиха длахәыххейт, – хдәыкәламтәз ачымазао луада иааоналаз Гәйлшә лангыы иаахцбылшьейт.

Адырфәены ашкол ахь дааит Гәйлшә. Лыпшшәы атып акныцәкәа имааицызт. Аха длахәыхын. Лгәалаканы дыкан. Амала лылахь ааицыхны сара дысфәацшуамызт. Саргыы исымырзазейт иацы Гәйлшә лыоны сшыказ. Ауороккәа ханрылга ашьтахь, сышәкәкәа реизакра сшафыз конверт цшзак сышәкәкәа инарыларшәны, днасывкәейт азәы. «Хымпада. Хыбла лоуп, хымпада, Хыбла лоуп, ицуазәи абгыцкәа рцынхәрас асалам шәкәы иашацәкәа сазыпшиҗьтәи», – уафы ишимбац ала сгәы нтгәыргәааит. Схата Хыбла лыхьзала асалам шәкәы аора сзыгәагыамызт, нас лара излалгәагырыз. Сара сакәымзи изыхәтәз?

Санаахәацш, Гәйлшә лакәын исывсыз. Сгәы амыорны интахаит. Иацы лоны саныказ иласхәаз ажәа ргәыбызгәкәа зегыы рышьтахька исырхынхәыр стахын абри аминут азы, аха иааг.

Абри аены инаркны ажәа бзиагыы ажәа баацсгыы хзәи-ламкәа хәакалейт Гәйлшәи сарәи. Лысалам шәкәгыы атакгыы касымцейт, ажәалагыы акгыы ласымхәейт, ларгыы лысалам шәкәы уаха дзашьтамлейт. Хәанхейт, хәанхәзейт.

Амала сара уинахыс еиха сееитаскит. Егәа умхәан, ацхәызба лкынтәи асалам шәкәыцәкәа соуит. Уажәшътә сарпысзаап. Схәхәы цхәхәаны аоада исхәо салагейт.

Сеикәа уантамкәа исышьасцомызт. Суроккәа сыреын, исхәшәалоз аамтәкәа раан ажәкәа, ахәаракәа реилыргәафәы,

афархь аагараеы, азаагара, амёы аагара реы сыцхырааоын. Уахынла сышталаанза даеа казшыак цызгеит: суада хэычы сныонатэаны, ачарахэа ацапха аартны счамадан хэычы снадтэалон. Уи апан исызтаз Хыбла лыбгыцкэа срыцхьон, сеитарыцхьон. Урт исархэон «ублакэа тбаауп, улагэкэа жэоангэыпштэылоуп»... Зны абгыцкэа еилырхуа сышнеи-уаз абас снапхьейт: «Улахь какэчаауп». Схала сыччейт.

Хыбла лыбгыцкэа анеилсырхуаз хэыцыртас исымаз акы акэын: «Шыри, абыржэы Хыблагыы сара сыбгыцкэа дрыцхьо дрыдтэаландаз»... Сацашыцуан Хыбла лэымта абгыцкэа ирыцацэахыз Гэилшыа лысалам шэкэы. Аконверт изтаз пшзан. Аонупка цшъ-бгыцк инархэы-аархэны ионы итан. Уака исызкны ианыз ажэкэа Хыбла илнафэымтаны сара исызкызар шцастахыз.

Аиарта, аиарта

Аацынрагы ааит. Ашкол ашта агэта икэгылоу аьцла дугы абгы ылнагейт. Шыжьымтанла абри аьцла ду ам-тан атэара акыр иапсан. Амра ашэахэкэа амахэ еимеиаа-кэа инарыланапсон. Ахэхэа-хэхэхэа иасуаз апша абгьёакэа еиланаршэшэон. Апышэаракэагы ааигэахейт. Ашыкэсаны ашкол иалгоз зегы хагэкэа хытхытуа хақан. Ескынагы хагэкэа алақан. Ашыжь заанац хаауан. Амш шдухахьаз моашьо, ауроккэа ханрылагоз амра цлакашэара аткыыс ихалон. Ауроккэа хрылагаанза аьцла ду амтан хнеикэшаны хнатэон, хахэмаруан, хаччон, атурник хахатэиуан.

Шыжьык санааи (сапхьа уао дзымаац хэа акэын стэы ишаанагоз), аьцла амтан дтэан Хыбла. Хыбла аены лхатагы аапынцэкэа деипшын. Ашьаца шкэкэкэа лы-шьян, еилычча-еилыцхо иказ ақалпадкэа рыцан рыхэкэа хьарены, леипка лшыамхы иныкэсуан, лкофта шкэкэа ахэда кэцаны иахыькатаз инацакны акомэартэ дырга лап-хьа иаркын, лыхцэы хьацштэыла фбаны ицаны лызкэа икыдын. Лыбла гьежькэа тбаа-тбааза иаасыхэалырцшит. Урт сыткэаны снаргазшэа сааццакны сналыдтэалейт. Убри иахьаны икаларын хаицэажэара аатыргыы. Сызлалагари?

Уаха даеакала ацэажэара сызхыртлом, апышэарақэа срылацэажэап!

– Апышэарақэа ааигэахеит!

– Сынтэа қалгоит!

Абар, уажэы ххэыцрақэа ахькылсыз. Ашкол қалгоит, аха нас? Зынғыы қалацэажэахьан Хьыблеи сареи ашкол ханалгалакь Акэатэи арцафратэ институт хталарц хгэы иштэз.

– Уажэа обоутэуам?

– Иарбан азы?

– Хцара иахьацахцо азы.

– Хымпада!

Абри аамтэзы, ххэыцрақэа блакьо аинститут аонашэ инылагылеит. Апышэарақэа. Иахамбац ауаа, иахамбац хьызцэа. Аха хара хайцыршэазом, ус ауп хгэы ишаанаго. Ашэкэкэа хайцырхьоит, хайцыраауеит. Ххэыцрақэа пыруа ахауа ишалаз, иаахадгылаз хьызцэа иааипдыркьеит. Цытрак имааирауааз урт. Издыруадаз ххэыцрақэа блакьо ишнеиуаз апышэарақэа тыны, хастудентцэаханы, хэылпазылагыы хамала хайкэшэо, хэгэтыхакэа аахтны еобаххэо акынза хназаргыы. Убаскан, иара абрацэкьагыы гэаныла хайбадырра азмырхакэа «бзиа бызбоит, Хьыбла» хэа аасьыцкьаргыы.

Ахэмаррақэа аахабжьргеит хьызцэа ихахтыгэлаз. Харгыы хнарылахэт. Атурник бзиа избоз ачкэынцэа атурниккэа рахь хнеит. Бзиа избон жэантэ еикэырццакны ахагьежьра. Соыхэнеит. Али-пси рыбжьара сакзамшэа жэантэ снахагьежьит. Саатгыланы санаахьацш, хьызцэа азгабцэа зегыы ахэмарра иакэыцны изыпшуан.

– Даеа жэантэ – ачкэынцэа азэы ибжыы иргеит. Саргыы адырдха еипш ахагьежьра сналагейт. Исыпхьазон. Даеа аантэы сахагьежьхьан. «Жэантэ насгзап», схэан, сгэы нтгэырғыааит. Сымч зегыы аайдкыланы даеа знык снахагьежьит, еица санынеиха, снапкэа аамкьан, сцаны варала адгьыл сныкэхаит. Сарма напы наскэыпцааит. Аха уаха акгыы сымбеит. Адунеи еишбылза икан, хэыч-хэычы еилыбзаа-еилыбзаауа мацара исықалашьцеит...

– Синарда, Синарда! Синарда! – абжькэа сгэы икэфуа иналагейт. Сылақэа аарлахэа иаахыстит. Сеитантанагалеит

«ацэа». Еита еишылеикэатэахеит адунеи, еитах инеи-лыбзаа-неилыбзааит. Ускан рапхьаза сгэы иныкэоыз сыхьз акэзам, сгэы нтыршыааит икызыкызуа цэуа бжь-кэак. Мчыла саалцит. Ахэшэтэоы хэшэык спынца икэкны икын, саирфоуан. Сылабжыш хыхэхэыла сыкан. Иоасыхан сынхыкэдыртэалеит. Сышытахькала, итатаза, аха икыць-кыцьуа иказ напык схахэы еикэатэа еипхышышыаауа инагэылалеит. Схы ашышыуан икэандашышыыраза иказ уи анапы. Сымч ааизакны схы санааоаха, зылабжышкэа зэахэхэы иказ Хыбла сналеапшит. Сеихыкка саакалеит. Еитах сепхьа апсабара шышэтыц ишэтуан. Асаркыа сахэеит схы-сэы анызбааларцы. Азэгы сытара иеазимкзеит. Хыбла лцыбафы ишныкэйлгоз здыруан асаркыа гьеж хэычы. Уи сналеапшит схы-сэы ахэара аныпшуа. Аха лылапш спымгалакэа иак инасаоылгеит. Дыюны леаалхеит Гэйлшыа. Саркыа еицарса хэычык лнапафы илкын. Лсаркыа ааслырkit. Уи снаныпшылаанза сыхэша-мыкэша иказ мазалашэа инеимда-ааимданы снареапшит. Хыбла лылахь еимар-цахэны акэын дцэыцыпшыны Гэйлшыа дышлыхэапшуаз. Сыпшшэхэы схата сацэшэеит. Уи азы акэзаарын асаркыа зсырымтоз.

Аоныка сааит снатэа-аатэо. Адырфоаеынгы ашкол ах сзымцеит, адырхаеынгы, мчыбжык ашытахыгы. Сарма напы акэын ахыаа уажэшыта еикэтэеит. Аха схата спыкэкэоит, спыкэкэоит... Аиарта сыхо иалагеит. Сышыталеит. Соызцэа апшыэаракэа ирылгеит. Апхынра агэхы иныкэлеит. Класск афы исыцтэаз сгэыла згаб Акэантэй дааит арцаоратэ институт акны лдокументкэа алацаны.

– Италода уаха хэызцэа? – слазцааит уи, сбара дааины данатэа.

– Цытэык талакэоит.

Азэазэала рыхьз схэалар акэхеит «абри дталома, абри дталома» хэа. Уаха азэыр дталома? – сеиталазцааит цытэык рыхьзкэа анеикэыспхьаза ашытахь.

– Мамоу.

– Хыбла аталара лтахызшэа сыкан, – лара лызбахэ анылымхэаза сара иаацэырызгеит.

– Хыбла лгэй-лгэй еилапшуеит рхэеит, ашкол афы

апышэарақэа ханрылга досу хыхьталақэоз анейбаххэозгы аинститут азбахэ лэалыршэазомызт.

Сгэхьхь сызцасызшэа збеит. Ирласны дгылан дцандаз хэа, сычхара хыжжуа сиан. Данца акэакыхь сёы нархэны снаиеит. Адырфоены ашыжымтан хаштафы амашыына ааины иаагылт. Акэака ахақымцэа рахь сыргон.

Даеа хтысқэак

Абаақыт ахабла иалганы игоу амфаду уахьнымфохытцуа дук бжамкэа азыхь ахьхьа-хьхьахэа ишааиуа амфаду иавгоу атхэаакэа инарталоит. Уи азыхь амфасцэагы закафы рыпсы днаршьахьоузеи! Азба иакуа днымфохытцны кэапеила изыжэлак, ма знапсыргэыпакэа таргэафаны фоба-хца напы назфазтэалак, аены цхзык илымтцазшэа ипсы еивганы, амфа дныкэлоит. Абри азыхь Хьыблараа ргэашэ унтытцны уахьаавациуа ауп иахьыкоу.

– Едгыы изыхь хэа узышьтоу аткьыс еицэамзар калап хара хзыхь! – лхэеит Хьыбла лыблакэа цырпыруа дааччан, зны ашкол хэычкэа ныкэарантэи хшаауаз арака ханаадгыла. Акэапеи неимда-аимдо, хаибапатууа азы аажэит, зыкгы нахфэхтэеит.

Уажэы дцаф цхэызбазам Хьыбла, абжьаратэи ашкол далгахьеит. Ахэылпаз лыпцхал аашьтыхны азыхь акны дааит. Кэапеила азыхь таны апцхал интатэо днадтэалеит. Лыхцэқэа былгьа-сылгьо асаара ишьтан. Азыхь ахьцо ахьхьа-хьхьахэа абжы лахауеит. Изакеызеи, мшэан, азыхь аныкэашэа апсахма? Сишь, хахэыкгы агэапцхэа цьара абна инылахаит, идагэаза ашытыбжь аафит. Хьыбла лыпцхал хыжжуа иналыртэхьаны: .

– Хэлыбзиа, Хьыбла!..

Хьыбла днатрысит.

– Зык жжэып хэа саамфохыт. Ари азыхь гэастахьеит, сымфасцыпцхьаза изжэуеит, – инап кэазкэа лара лышка инаирххейт.

– Бзиала уаабеит!

– Бзиа сыбба, цэгьа сыбба абар сахьыкоу. Сара Арашэыга-

тәи ашкол кажьны, сцаны даеа школк сызталаз, абни Синарда ипыхәала ауп. Дыбгәаламшәои?

– Ааи! – аарла инаиаталкит Хьыбла.

– Уи ипыхәала ауп схәахт, бара бзыхәан ауп Синарда илахь кақәырчаа дыздәықәсцаз. Дбацәажәошәа, дбыдтәа-лошәа, дбыдгылошәа дызқәаз сгәы ицаххит. Уи изаауазеи уажәшты, зынзагы дыбхабырштыргы калап, ашколгы дзалымгеит. Избахәзласахауала хара дхәхьом. Жәаха Акәака ахакьымцәа рахь дыргон, амашына аанкыло, ипсы ирго акәын дрыма амәа ишықәыз. Саргы салгеит абжьаратәи ашкол. Акәака сыкан, аииститут аталара сгәы итоуп.

Поча иажәакәа ртак дазымцшзакәа, Хьыбла акәапеи аалымхны, азыхь инзааиршышылан, азна аатганы ианылеи-еик, акәапеи иацрыкәкәоз азы игәыпкәкәо ижәны даалгеит. Нас ипсы аавивган, акәапеи налиркит:

– Аинститут ахь бымцои, Хьыбла, баргы? Зәыбымтуазеи? Хцап, апышәарақәа еицрахтап, хайцхыраап, иахьа хайбам-беит барей сарей, – лхы инаркны лшәапақынза илацш налхиган:

– Уажәшты ххәыцқәам харгы... Абзиараз хайкәшәаит аинститут акны! – ихәан, дналпыркьан ифынеихеит.

Апхәызба лыпхал аашьтыхны уаха дхьампшзакәа, иаар-ццакны аоныка лғыналхеит. Абар, ргәашә акны дназарц акгы лыгымкәан, «адыжә-адыжә» хәа шыапы шытыбжык ллымха интасызшәа лахаит. Лгәы нтзызаан, лышыхьа дынхьапшын, ирхәа-рхәаны азыхь акынза инагаз амәахәаста днаныпшылт, аха азәгы дыкамызт.

* * *

Ахакьым сжәәа днас-насит, ахәацшыгак илимхәкәа иаарымихын:

– Иухьзузеи, ура арцыс?

– Синарда! – сыблақәа тырхаха снейәацшит.

– Цхәыс дааугарц угәы итазар, ачараз уеырхиала!

– Сара атара сахьзароуп...

– Иазхоуп. Ацәажәара мыцхә уцырхагоуп. Агәыбзиара уоуааит, – снапы ааникылан дындәылцит.

Ахакьымцәа шакантә исыхәацшхәаз, аха азәгы игәра згарц стахымызт. Зеггы сыржәоз цысшыон. Таха анрысым-

талакь мышкы ыынтэггы исыхэацшуан. Дара анцалакь сааикэтэашэа скалон хамтакы, аха иаразнак дырөөггы ахэыцракэа насыкэпапон. Нас сылацш неитаганы, атуан сацацшуа сааион.

Сахышытаз апалата ыацхэа ашэ аатит. Уахь сшынацшызцэка, халат шкэакэак сыбла иаацашэит. «Амедицинатэ еихэшыа лоуп, ахэшэкэа слыржэуеит», – кастан, ашышыхэа сынхыкэтэалеит. Аха слымха иаатасит издырзоз бжык, ицшказа, ихааза, спалатафы ишытаз ачымазцэа азэы ицырхагамхартэы.

– Синарда! Сааит убара! – лхэеит уи лшыапышытыбж мыргацакэан даасхагылан. Лнап-тахэ хэыцкэа ааныскылан, сыблакэа тырхаха слыхэацшуан. Иаасгэалашэит атурник акны санкахаз, сыпсы ансылышэшээз, ашытахь сыблакэа анаахыст... Акэардэ хэыц сааигэа даахан, скаруат инадыргылары даасыдтэалеит.

– Бажэа ыабатэуам? – слызцааит сара, сгэабзиара шейгьхаз анласхэа ашытахь.

– Изакэазы?

– Хцара иахэацахцо азы!

Хыбла даалак-ыакит. Лкышэ хыцыгэагэынкэа аацыстысын:

– Синарда, сталарыма аинститут? – спылшэарц лтахызшэа сыбла даахыцшылеит.

– Хымпада! – схэеит сара.

– Уара?

– Ахэшэтэырта сыштыцлакь хашкол алгаразы ацышэаракэа тины, сышиашоу аинститут ахь саауеит.

Хыбла сара исалхэеит Цоча азыхтартафы дышлыкэшээз, илеихэакээз. Уи избахэ дгэыргьацэа исалхэозшэа збан, схы еивысырц акгы аасыгымхеит. Иаразнак ашашэа еицш снейлашэеит. Хыбла сыцшшэы ламхацэгьахазар акэхап:

– Иухзеи, Синарда? – дгытацыгьацэуа дсазцааит.

– Цоча иакэхап быпсыкэара! Сара сбарахэа бзаазеи? – иаалэасырхыт сыгехыршээаны.

– Сыпсакэара Цоча иакэызтгы... – дышгэааз мюашыо, ашырхэа дюагылт.

Сара акраамта сгэы ыарханы атуан сацацшуан.

Сыхшыю ахьеилафынтуаз, сгэы итытны исахауан: «Поча! Поча!»

* * *

Уи апара шыкэс нтакэкэа ицеит. Адырафашыкэсаны сара аинститут аталара сеазыкастеит. Сцеит Акэака, Хыыблагы схабар лмырбазакэа. Сгэы итакны сыкан апышэаракэа ансыкэymeиa знымзар-зынгыы уи лышка сцэырцрым хэа. Аха апышэаракэа ибзианы истиит, аинститут сталеит.

Ацарашыкэс халагеит. Рапхэазатэи амш аеныцэкэа ахэылпаз хайкэшэарц ласхэеит Хыыбла. Мап лымхэазеит ларгыы. Сара сакэын, ханеикэшэоз аамта азынза знапафы зхы ззаамгоз.

«Шыкэс дуззак аинститут акны Поча иагэа галаба леи-хэахэеит. Издыруада лгэы ацапха инапы иалыркхэазаргыы», – схэыпракэа сызрылцуамызт.

Ашыха иафалоз аулица саныланы снеиуан. Уи ахэаанцэоз адэхэыпш ыкан. Убрака акэын хайкэшэараны хэхыказ. Снеиуан ашышыхэа сшыафакэа еихго. Ацарахыы уажэшыта сышыата скит. Уаха сара еилыскаароуп Хыыбла шыкэсык ала дшысыкалаз. Икамлои сгэы пылымжэарц, сгэшэамшэак калтарц лызбазар. Икалап, ахэылпазы хайкэшэап анысхэа уи азы дсыкэшэхатхазар.

Снамзацт адэхэыпш акынза. Сгэы ашытыбжэ сахауеит.

– Синарда! – атхарцэ хэа схэыпракэа саарылтит. Саатрысзаргыы акэхап.

– Ухаршэама!? – рхэан сара сахь рэаархеит Хыыблеи Гэйлшыей. Абна иаалпаз ашыабста еипш дкалаза дыкан Хыыбла. Лыхцэкэауажэгыибылгэа-былгэо, обаныилықэын. Лзара иадшэаланы изахны илшэыз лцкы лныкэшэа ссир-шэа иарпцшон. Лхы-лэы тышэынтэалахэан. Лыбла гьежкэа уажэы еихагыы итбаан. Снарцхылан рнапкэа ааныскылеит. Аха сгэы нкыдха ицеит: «Лымала дзымаазеи!?» Адэхэыпш хныкэлеит. Хнаскэан псак амцан хнатэеит.

– Саргыы сааит шэара шэышка, аинститут ахь! – схэеит сара.

Илашыцеит хайцэажэо хаштэаз. Акэа акалакэ аеы зехынцэара алашаракэа акхэан.

Руада азааигэара инаганы саагьежыт, уаха хайкэшэап-хэагырамхэазакэан. Убасканакарасараахаансгэалакамкэан

скамлацыт: Хыблеи сареи хзымеицэажэит, сыгэтыхакэа ласхэартэ сзыкамлеит, Гэйлшыа илыхкыаны.

* * *

Атх агэазы, Цочей сареи хыхыглаз хханы, уажэраанза аччабжэ, амузика ахыюныюуаз ауада еиха-еиха итацэуан. Астол акны ихацтэаз хюызцэа астудентцэа дэылтны ианцоз рныхэафэабжкэа ааюуан:

– Хыбла, зыкынашыкэса бгэыргыо бымшира хапыла-лааит!

Ицеит зегы. Апшэмацэа бзиала хэа нарахэаны, ауада ашэ ныдцаны илбаарц амардуан инафэалеит Хыблеи Гэйлшыей. Цочей сареи хаиэамцшуа хашгылац хгылан. Азэгы иах-зымгэагыт урт рпылара. Хгылан хадырсызшэа.

– Уаха сымшира акны усызней, Синарда, саб иахэшыа луадакны имоацаагоит! – Хыбла абас насахэаны, днас-пыртцны дцеит. Лаб иахэшыа лыюны адресгыы сылтеит. Сеигэыргыарызу, икаспара сзымдыруа саабжэажеит.

Амра лакэзахан. Сышзахэоз автобус сынталан ацъар-мыкыахэ сцеит. Еиха ипшзакэаз срылацшуа, шыыцэрак ашэт аасхэеит. Шака сырцэыцхашыазей урт ашэткэа кны, Хыбла лымшира ахыымоапыргоз ауада ааигэара санааи. Снапшын избеит Поча имкэыцамзо ахамта инеигоз. Уи амардуан дынхалахэан. Сахыглаз цытрак сеааныскылеит. Ашытахэ саргыы амардуан сынхалан, сеаарееишэа ауада сныюналт. Поча иблакэа аармацэысшэа сышэткэа днарыхэапшит. Аха Хыбла иансымылхуаз, лыблакэа хааза инархыысызшэа збеит, уи мацк сгэы ааканацеит.

Астол ханахатэоз Поча апшэмара нкылазаны дыкан. Зегы хтэартақэагы иара иахзалихит. Сара агэтэншэа исир-баз сқамк сныкэтэеит. Санаарылапш, Хыбла армарахэ Гэйлшыа длыватэан, аргъарахэ Поча. Сгэы нкыдхатх.

Рапхыатэи ацэақэа анаашытахх, сацэца санахэапш аларқача ахыызшэа итыс-цысуан. Сара издырит уи зхараз снапкэа шракэыз. Аха исынсырпшырц стахымызт.

Ауха акара Поча игэы алаканы дсымбацыт. Ажэа мыцхэ иған. Убаскак Хыбла длыхзызауан, уажэы-уажэы лара лахэ длацэкэы-шыацэкэуа длыхэаччон.

Хыбла дыччон, дыхэмаруан, уахатэи агэыргъара лара илызкын, ларадымгэыргъаркалозма. Сара онуткала сбылуан. Аха агэыргъара сеаласырхэуашэа саёын ауаа рцэыпхашъара акнытэ. Амузика анахэоз акэашацэа ршьапышьтыбжыкэа «аеак-аёак» хэа шыапышьтыбжык аарылкьалон, сара сгэатца акацэыхэа азыз апынца налазыркьякьоз. Санахьапшлакь, ишыап дукэа ныкэкшо, Хыбла длыцкэашон Поча. Сара акэашацэа рахь снапшомызт ускан. Дыздыруан Хыбла илыцкэашоз.

Сгэы кыдхан сахьтэаз исгэалашэон Арашэыга ашкол аётэи Хыблеи сареи хцаоратэ аамтакэа. «Ауафы изхацыпхъаза иеитеикуеит, иказшьа ицсахуеит, икалоит ипшра ицсахыргы. Аха ауафытэыюса игэы аеапсахуану!?» – абри акэын уафы имбо-имахауа сгэатцан ахэхэыхэа интапсоз алабжышкэа зхылпуаз. «Хымпада, сгэаанагаракэа пабыргуп. Уаханза сгэы шылак-оакуазгы самжьозаарын. Сгэыпракэа зеггы башазаап. Хыбла Поча диёаччоит, диёахэмаруеит. Иара уажэраанзаггы ишпасzymдыри! Аинститут сталеижьтеи знымзар-зны лымала дыспымлакт».

Сыварафы итэаз смахэар днас-насит. Схэыпра саалкьеит.

– Синарда, абри абгъыц уадрес ала иааит! – слымха дынтахэытхэытын, снапы инампытцейыгэеит уи, бгъыц еицарса хэычык. Ашышьыхэа иааимсхит. Абар, егъацъара избарггы сацэымоашьо издыруа, сгэы ззыкоу анапшымта! Сыблакэа сырцэыцыпшны Хыбла лахь снапшит. Поча рччагак ихэозаап, уи аган ахь итэаз зеггы рыгэкэа алаканы айбарччара иаёын, Хыблаггы днарылатаны. Азнык азы анбанкэа хара-бгъара сыбла иаахгылеит, сыблакэа лашьцакыма схэо саакалан, Уи зыхкьаз абри исzymмчауаз агэыц рыччабжь акэын. Схы снапаёы иаазгеит. Анбанкэаггы санцафыз избаз анбанкэа ракэхеит. Аха илыфозаишь Хыбла! Сгэы ашьтыбжь слымха интасит. Уиггы агэхъаа мкыкэа снапхьеит:

«Уаха упштэы ухыгга укоуп. Ухы-уёы еикэшъшы, ублакэа еикэпата сзыртапшуам. Улахь анкакэчааз аткьысггы итылашьцоуп улактакэа!

Хыбла!»

Егъа схэыцындазггы, иахьсырхарыз сзеилымкааит. Дысхыччوما, мамзарггы... Дысхыччарггы стахым, срыцхалшбар-

ггы. Арахъ, абггыц хэычы санапхъа, атак лзызоыртэ еипш амоа снамырбеит. Сыблакэа сырцэыцпыцшны сеита-напшит лара лахъ. Дыччоит, дыхэмаруеит, сара сахъ зынзаскгы дхьампшуашэа збоит. Убри нахыс зынзаск смыцхэны стэазшэа збо салагеит. «Дапшэымацэкьоуп уи, дапшэымацэкьоуп Поча!..» – Сгылар сзымгыло, стэар сзымтэо саабжыхеит. «Хыбла лаб иахэшьа лассы-лассы дныоналалоит, лылапш ххуп, издыруада убри илыхкьазар Хыбла дахьсыхэампшуа?!» – мацк сгэы аасыжжьоит.

Агэы атккыс зны-зынла ииааироуп ахшыю. Зегъ реипш сѣапшылара кастеит. Уи аамтазы исзааиз атэцакэа зжэит, аха сгэы илбаауам.

«Изгэаггып!» – сѣагылеит астал снахыцаны сцаразы.

– Уатэцакэа ужэыма, Синарда? – Сышка даахьацшын, акыркырхэа даасыхэаччеит Хыбла. Уи лыблакэа хааза сназхыцшылаз, сыткэаны саaikэыргэеит. Ахыгэхэа скэардэ сныкэтэеит...

Хыблеи Гэилшьеи амардуан ианналбаа хара хашка рѣаар-хеит. Ишаабац еипш, дара-дара еихэмаруа иаахадгылеит. Нас Гэилшьа бзиала хэа нахахэаны, днахадкьан лѣызцэа днарышьталеит.

– Поча, уажэыггы умцазаци? – Поча днаидгылеит Хыбла. «Абар, уажэы Хыблеи Почеи еиманы рѣынархоит, уи ауп Гэилшьаггы дызцаз, Хыбла лымазакаэа уи илымдырырц зы-калом. Сара сыззыпшыз, уажэраанза сцаруааз сахьынахоз, ус еиха еиггымзи. Зынзаск сламысдахама, абарт икарцо збап хэа сырзыцшны сгылоупеи!» – Сгэы интысхэааит.

– Бнаскьазгарц сыбыцшуп! – Абри анихэоз Поча амцэыжэоакэа иманы, Хыбла дима ажэоан дналаларызшэа акэындыхианыдышгылаз. Сарашьаѣакшьтахькаиныкастеит. Саахынхэны, схы сыкэыжъ сышдэыкэлара сыхиан.

– Итабуп. Умширазггы хайкэшэааит! – лхэеит Хыбла, нас астал акны иуцсыччаз узхоуп лхэозшэа, деикэпата днеиѣацшын:

– Бзиала! – лхэан, даахынхэит.

– Синарда, хцалап! – дааины сѣапхъа даагылеит.

Хазцагылаз аѣонеихагала абарцаѣы иаркыз алашара хѣа-цчон хѣыцъаггы. Лыблакэа снархыцшылт. Иччон урт Ара-

шэыгатэи ашкол ханеицтаз исыхэацшны ишыччалоз еицш. Икалап убри аминутаз саргыи схаёныцшылары зынзаск исыпсахзар. Дсацгыланы лёыналхеит Хыбла.

Дук хамнеицкэан, сеаамаратэшэа, сыштыахька сынхьацшит. Цоча хахынеипырцызцэ́кба дгылан, аха ихы харакны икымызт уажэы. Хнаскьеит аеа цыткгы, нас хаатгылеит ацэхэыра икэгылоу ѿ-псацлак реицш ххы неидкыланы. «Аёак-аёак» хэа шыапы шытыбжык хахаит, аха уи ашытыбж ааигэамызт, еиха-еиха ихарахон.

Хацхьака такэы инаскыхьаз Гэилшыа лахь сынхьацшит.

– Гэилшыа хара дахцырхагам, дхацхрааѿуп, убри азоуп хаизныжыны егырт лёызцэа дызрыхьза! – лхэит Хыбла.

Хнеиуан хара амза хаёыччо, хацхьака инеиуаз хёызцэа хеырхьымгзакэан, азеицшнхартахь игаз аулица ханыланы. Хыбла шытцэрак ашэт илкыз сышка даахан, сналырѿоит. Афѿы ыыхааза илаха-лахауан. Нас еихшаны шытцэрак сара инаслырakit. Издырит арт ашэткэа. Уаха лымширазы хамтас илызназгаз ракэын...

* * *

Съыба сынтацшын, лмарцеи напкэа ирѿыз абгыцкэа еикэыреы иаатызгеит. Хэашьак амам урт Хыбла дыш-реигэыргьаз. Иаасымылхын, акакала еикэыхны лнапала илшышыуан.

– Ицэахы, Синарда, – ицэахы уцсы иацацаны, уара уѿымта абгыцкэа цэахны ишсымоу еицш, – Хыбла дцэа-жэон тынч-тынч ххэычра аамтэа лгэаларшэо, акакала абгыцкэа неикэцо.

Урт анааслырк, инеикэцаны съыба интасцеит. Хнапкэа еибаркны ашышыхэа азеицшнхартахь хёынаххеит. Хцэа-жэон, уажэык хагэка ртынчзаны, ажэытэ-аёатэ ртэы ххэон, ауаа ртэы халацэажэон, икаларын хара ххатэы збуп хэа ихацхьазозаргы...

– Акэын дабакоу, цыцх аинститут дталеит хэа сыкамзи? – сцааит сара ацыхэтэаншэа даасгэалашэан.

– Дталан, аха дтыцит. Очамчыра ахэахэтратэ наплакык акны аус иуеит, – рхэит.

– Башаза аинститут дталазаап! – сгэы иалырсны саа-цэажэит. Хыбла акёылымтэит...

Поча

Хыбла Акэа ақалақы иара акэша-мыкэша атың пшзарас икоу зегьи ркны анеира, рбара лгэы ақэғыгуамызт, шықэсык аахыс акырынтэ ишылбахызгы. Икалап уи сара ислырбарц акэызтгы, урт атың пшзарақэа рахь сзылгоз. Акэатэи ашьха акнытэ ханылбаауаз, ескынаггы хаоуан. Саргы сашыцылан, хэанааххоз, лнапы еимлагэа иаакны снацкьон. Хаоуан, хаоуан, хаччон. Хаччон ханыхэыцкээз, класск акны ханеицтээз еипшцкэа. Акинокэа, атеатркэа рахь хайцын.

Сара аобатэи акурсаа схатэ курс ағы итэоу астудентцэа реипш срышыцылеит: акы, ашкол ағы класск ағы исыцтээз рацэафын уақа, обагы, Хыблеи сареи ескынггы хайцым-зи, хпагы, урти сареи қаралаггы хайқэлацэан. Ацэгьей абзиеи рахь хайцныкэон. Ажэакала, курск акны исыцтээз реипшцкэа хайлацэаны хакан.

Цасейцш акэымкэаны, уажэы еиха-еиха иесзааигэаитэуан Поча.

Аамта цон. Егьа зундазгы Поча иказшьа нткааны исымцеит. Дахьцоз, дахьаауаз сзеилкаауамызт. Хыблеи сареи хэхьныкэоз лассы-лассы имацара дахпылалон, зынгы нак хара дхавсуан. Ацхьа хырѳ изызуан: имачума ауафы днеирц-дааирц ахьытаху. Лассы-лассы дхақэшэо далагеит. Ханааиѳахауа дхацэажэошэа иуеит, абжьаапны хара-хара дхавсуеит. Иареи сареи хамацара ханеицнагалало, зынза даеа казшьак иоуеит.

Хэылпазык акино ахь хцеит Хыблеи сареи. Ххынхэит асаат жэеиза рзы. Азеипшнхарта Ашьхатэ улицакны икан. Азгабцэа ркорпус ѳхала акэын иахьыказ, ацкэынцэа – лбаа. Хыбла аонашэ акынза днаганы саахынхэит. Ацх бзиан. Аетэакэа кэеицеиуа ажэоан иатарыпхын. Амза мацк ианышьтахоз аамтан, аха иоагылан аонкэа рыкэцэ шыкоу инхалахьан. Аулица ианыршэланы сѳаасхеит схы сымабзиаха.

Дахьаанага здырхуада (ханхалоз дыказамызт), аулица злахырчоу ацамет дыкэтэан Поча. Санизааигэаха доагылеит.

– Уааи хайсып! – иехыршэааны даины даасеагылт. Иаасгэалашэеит ханхэыцкээз сылахь кақэчаа саныкайтэз. Уажэы уи ситахо сыкамызт... аха избан?..

– Ҳазхибаркьои! – снаиазцааит исзымбатэбараха.

– Хыыбла бзиа деицаабоит уарггы сарггы!..

Ғымтзакэаны, сxy сықэыжь сгылан акраамта, атакс исхэарыз сғамшэо.

Икалап Хыыбла уажэы азеицшнхартэти луадакны апианино дағатэаны лөызцэа ашэа рзылхэозар, икалап лөызцэеи лареи апластинка иацкэашозар, икалап – дыштыаланы ахыза лхы цытытацаны сара сылгэалалыршэозар.

– Лара, Хыыбла илхэо ҳацныкэап, – агэыгра сыманы ғаастит сxy саағаханы.

– Ддэылганы лаагара уара уxy иадта!

– Сара ддэылзгоит! – сапсышэахеит сара уажэы сгэыгра инаццо.

– Мап, мап, Акэын дыкамкэаны уи ҳзыкацом, – мап икит Цоча.

Исаҳаз зынзаск саргачамкит. Акэын цыпх аинститут кажьны ицаз иоуп, сқытан класск акны ихадтэалаз, уи дзатаххазеи нас ара.

– Акэын дызлои? – иаацьашьаны сцааит сара.

– Хыыбла уиггы бзиа дибоит. Сынтэанза Акэын лацаажэарта симтарц дағын. Сынтэа уара...

– Ишца, Акэыни Хыыблеи еицныкэозма?! – снейлууа-еилууо ғаастит.

– Мап, аха бзиа дибон, азэ длацаажэар ихы ихнахуан, иуамызт. Ааигэа дызбон, хықэкыла дузаарц игэы ицоуп.

– Ибзиоуп, аха дзаауазеи?

– Улкэйікьарц! – имырхаацэакэаны атак наситеит Цоча.

– «Абзиеибабара айкэкьара уаоы илшом!» – ҳэа ғаастырц стаххеит, аха акы насыхан сааннакылазшэа саангылт.

– Ианышэтаху ҳайқэшэап, ларггы дааганы, – схэеит сара аарлахэа.

– Уацэы ахэылпазы! – ағхэара каицеит.

«Сарггы слыцпыркьарц ауп арт зэу!» – сынкахэыцуа, сxy сымагэыхьха суадахь сғынасхеит...

Аицылара

Шыжьнатцы ишэшьюа иалагеит. Май мза ҳаштагылазггы ианшэшьялак пшахьшэашэакты ағаанахон. Аены

алекциякэа ркны сыкан, аха алекциябжыаратэи аминуткэа раангы сындэылхэхэаны азэггы симбеит. Хыбла Гэилшыа даалыштыт «игэы бзиаму, ихы?» – хэа. Сара кьаад бгыц хэычык оны ылыстеит исызлылтарцы. Излеилыскааз ала Поча алекция-кэа рэы дыказамызт аены.

Ажэоан афы илеиоеиуаз аптакэа реааизыркын, апса-бара кэандашышыыраза инахатэеит. Сара заа саины сгылан хайкэшэап хэа абгыц афы Хыбла илзанысцаз атыц акны. Хэырцъан дук аёкэа нак-аак хахэла иртэны сыхэда ихшыыз-шэа схы сыкэае сгылан.

Ссаат снахэапшит. Саацкакын ар ргэыц салагылоушэа сееидыцсала саагылт. Ишылулацыз еипш, ашыабста еипш сапхэа дынкапеит Хыбла. Схэыцракэа зеггы насыхкьан, снапкэа рхаха сналпылеит.

– Угэы бзиамхаз цысшыан, иахэа ухабарк анысымбаза...

– Сгэы бзиамзар еиха еигын, – сыбжыы насыхэлэшэеит. Сказшыа лгэамцхазар акэхап, лыблакэа траа зцаарала даасэапшит.

– Даеа саатбжак анаоё абрака дхакэшэараны дыкоуп Поча, икалап Акэын дкаларгы, – сналагеит сара цшра кам-тазакэаны, – хауа иалбхуа...

Сцаэжэон сара сыбжыы цыстысуа лара слыхэамцшзакэаны, иласхэеит ишыкалаз зеггы акы аанмыжкэаны. Исхэон лагырзыла сгэы тэны, аха сгэатцан цъара цэыцлашон, ицэыцлашон, лара лахэ исымаз сыгэрагара агэыгракэа.

Хшынеицаэжэоз иажэхэаз «Москвичк» аахавалан иаан-гылт. Аруль икын Акэын. Поча диватэан. Амашына ашэкэа ныджьланы иаатыцит роыцъагы.

Акэын сара снапы аасымихит. Уаха цсышэакгы сеим-хэеит. Ашкол хантаз ицэхэрапсца иказ, уажэы ихы-иёы ттэан, иоура назан. Акызатэык, илакэа реырымпсахзеит, изыж-зыжкэа ишыказ иаанхеит. Ихэхэггы цхэеихэазомызт, илахэ афы мыркатылла иашахэцэаза иёахитэон, уажэыг убасцэкэа акэын ишыкаитцоз.

– Уара акыр уеупсахит, Синарда, ахацацшра уоут. Иа-зууазеи арцаёра? Уаала хакалак ахэ, ахэхэхэтраёы тыцк узыспшаап. Ахаца иус уи ауп, – сызкэа днас-насит Акэын.

– Уи акэым иусу уажэы, хаззеидибагалаз аус халацаэажэап, – уи атакс, сажэакэа ёаца-ёацаза реынасырхеит.

– Абри азгаб, Хыбла, акыр пуеит бзиа дызбоижьтеи, бзиа хаибабоижьтеи, абри ачкэын сара сахатыр акнытэ лацаажэара дакэыцхьан, уарггы уакэыцпроуп! – ихы насықэикын иаа-хыжэжэа-хыжэжэаны даацаажэеит иарггы.

– Лнапфымтак уманы избар еиха еиғхарын, – сеихацсыеицацсы ғаастит. Лнапфымтак ицъыба атгара ацынхэрас илақэа тапанчаханы итыцны ицо иаакалеит.

– Илхэааит нас, сысалам шэыкэкэа лымамзар, – Хыбла лахь даахьахэит цытрак ашытахь даацсыгехашэа.

– Исоулон, аха ицызыжэжэон, – лхэит Хыбла.

– Цоча иабхэозеи?

– Цочеи сареи аифызара ада акггы хабжызам!

– Ааи, ус ауп, Синарда, Хыблеи сареи хаифызцэа бзиақэоуп, – Цоча даахэит уажэы. Акэын днахалацшаахалацшит.

– Цыцх аинститут стыцны сцаанза сцэа-сжыы лыдстахьан, сара дыстэхарц азы! – иблақэаггы ааихамыркэыскэаны даах-ғагылеит Акэын. Снеилууа сцеит.

– Амц ухэоит, уара ақьаафыр! – арцэаа аатлырган Акэын днеигэйдлеит Хыбла.

Нас, уаха акггы лгэы илнамырхэакэан даақызыкызын, лылағырз лыкэтэиашо днахпыркэаны лғыналхеит. Цоча ишыағақэа рыбжыы сахайт. Уи Хыбла дналыхьзан, лгэшэамшэак хэо длывагыланы иғынеихеит.

Ақэыцъмеипш иблақэа цырцыруа дналышьтацшит Акэын, нас имашына дынталеит. Сара ускан схы ахынахаз сцарц снаскыахьан. Саахьацшын азгабцэа рзеипшнхарты шыказ снацшит. Дышзахэоз дыоны амардуан дағаланы агэарц дынталарц егылыгмызт Гэилшья. «Дабаказ, мшэан, Гэилшья – цэалашэарак соун, саатрысит. Уи илдыруан Хыблеи хареи ханеиқэшэоз, хажеиқэшэоз, хымпада дцэыцагыланы дахзызырфуан.» Амца апыркхэа инасыхкэеит.

* * *

Ауха шаанза ақэа кыдцэаны илеиуан. Ацхыбжыон сангэарлаггы сиарты сазкуамызт. Ақэа амуазар исыбаргэыз, адэахыы сымцоз, шаанза аамта схызымгоз. Аха уахыгы самштит. Ауада саназымклакь сындэылтуан, ақэаршфы спынца интасны сыфнанацалон. Аоарқэа хыцны ицон...

Сара сгэырѳақэа ируакхеит ахэылпазтэи хайцэажэарақэа Гэйлшѳа иахылаҳазгы. Ицэыцагыланы азырѳора згэагъыз лѳыызцэа илахаз раҳэарағгы лыблагы еихақэысрызма.

Ашъжымтангы ақэа хымкэазеит. Хыбла уадак илы-
цыоназ лѳыызцэа аинститут ах ицеит. Лара схы сыхъуеит хэа
леышъталкит. Лымала данаанха, дѳеихан лиарта дныкэтэеит.
Лымаха-шѳаха хъантаза икан. Ергъхэа аиарта днылцит. Асар-
кѳа днадгылеит. Ллакыцақэа тѳаа, дтыгга абыржэы асаркѳа
днадхалап ухэо дыкан. Дгылан дынкахэыцуа, апккахэа
ахыбра иасуаз ақэаршѳы дазызырѳуа. Днеины еита лиарта
днылатэеит. Сыгэнаха ззымгаша! Сыгэнаха!..” – даахэыцит.

Ашътахъ зны исалхэеит уи аухеи аени дшыказ атэы.

АШЪХА

Апшъбатэи акурсаа апхынтэи апышэарақэа ханрылга,
скыта Арашэыга ашка сааит. Сынтэа аинститут иалгоз
ахэбатэи акурсаа ахэынтқарратэ цышэарақэа ирѳын.
Уи акурси сареи акыр шықэскэа раахысгы хайцэызны
хшыказгы гэаныла ихъаазгон Хыбла апышэарақэа
ахыылтиуаз лааигэа сахыкамыз. Лааигэа сыказаргы лара
акгы илыхэомызт, аха сара сгэы абааларын. Хыблеи сареи
ханеицэыхышэашэа, хара-хара хайвысуа хшыказгы, Акэын
пхэыс дааигеит хэа анлаха шака деигэыргъазеи! Убри
сгэалашэаны акраамта сазхэыцлон. Сара ускан харантэи
дпысшэон, сылақэа ааихмырсыгъзакэаны сыпшуан. Лхы-
лѳы аалхаччеит ускан, лыблақэа тыпхо даакалеит. Икалап
ауха Хыбла лгэы каршэны дыцэазтгы...

Ашѳэыпхъара сгэы аацнацэазеит, ароманқэа сгэы цыр-
жэо иалагеит: цѳоуку ааипырымшэазо бзиа еибабоит, цѳоуку
рыцхарак еимкэкэаа иааипырнагоит рыгэкэа шеизыблуа,
цѳоукых, имацаразацэханы руазкэа зархэо дрымамкэан
амоахэаста иануп иаанымцзакэан.

Шъжымтанла айқэытбжъкэа сахалоит. Цѳоуку архака
ицоитрашэара, цѳоуку ачаиртахыиццакуеит. Азэгыдмацара-
зацэны дубазом акытаѳы. Сашѳа ацэкэа цейхэеит, архака
ацыкэреи бжъацэағэара дцарц. Саргы сиццеит. Есеныла
хколнхараѳы аус зуан, майка затэы сцэагэон. Шъыбжэонла

азиас сталон. Сеикэапэаза амра сашэит. Шыбжбонк амоаду ампын иказ азыхь хышэашэа жэыртц амоаду ахь скылсит. Цюукуы арахе рацца ашьха икарцон. Арахэ ирышьтагылаз ахышьцаа дрылан Хыбла лаб. Рцыхэахышэа, ашаровар цага лышьаны, амагракэа змаз аспорттэ майка лшэцаны, лхэхэ-кэа зеггы зтацэахыз ахаца хылпарч лхатцаны, лабашыак кны дрышьтагыланы дааиуан Хыбла.

Азнык азы хыапарчушэа сгэы аеареидьит. Ашьтахь адык-адык-адыкхэа ашьтыбжэ слымхакэа иртафуа иалагеит. Ашэ-шырафэы хахэык сныкэтэеит. Исывейбахэа ицон апсаса, ашьамака. «Пре-еет», «кыах-кыах» — иналаршэ-оаларшэны рбыжыкэа дыргон ахышьцаа. Дсывсит Хыбла лабгы.

— Синарда! — лыбжы нытцакны сара сахь лэаалхеит Хыбла данаасывала. Сгэалтазаап. Сшоагылан, сыхышэашэаза сналпылеит.

— Аколнхацаа урыцхраауама? — сказыа ангэалта, лылахь ааикэылтан, дсазцааит. Усгыы акы хэатэын, дымцаажэаза-кэаны дыспыркыаны дзымцеит.

— Ааи!

— Саргы...

— Ашьха алцха боуааит! — схэеит сара ацыхэтэаны. Ика-ларын ускан даара сшыхышэашэаз сцаажэашыа ианыпш-уазтгы.

Хыбла агэра лгачэкьартэы илбеит лареи сареи уаха акгыы шахзеилымхуаз. Илхарагэышшоузеи тынхада...

Ашьха цстазаара ссирми. Азыхыкэа ана-ара итцхэраауеит. Аршоашкэа аеаа рыхга, унацэкьыс нарзаауылар ихырцаап ухэаратэы, итаеаа-таеаа аохаакэа ирыбжыкыа ицоит. Ацэ-хэыракэа иреарыпцхаа арахе ркыдуп. Ахышьцаа рлабашыакэа нытцакшо зны иркыоит, зныхгыы бжыыла арахе еизырцоит, ахычалакэа зны ицаруеит, зны ицэаауеит, арахе ирыкэшаны игэартоит. Ахылпарч лыхцэкэа алатахэхэаны дыкэцэиашо ахышьцаа рхэы калцон Хыбла.

Ацэхэыракэа шаны икоуп. Цэхэырак акны кытак аетэи арахе ыкэхэуеит, егыи ацэхэырафэы — еакытак аетэи арахе. Ахышьцаа еитанеиааиуеит, ирыгу еимырдоит.

Хыбла дызцыз ахышьцаа ртыц акны хэылпазыла иаалон ргэыларатэи абыргцаа. Даргыы уахь ицалон. Арашэыгаа ртыц еиха изламаншэалаз ала, ааигэа-сигэатэи атыпкэа ркынтэи

иааны абрака амацасра хдыртлон (ашьха гэмыреыггас еихарак ирымоу амаца ауп). Аха абри ашықэсан арашэыгаа ртыц акны итысит ашахмат асра. Хыбла лхэырцбан иаатылгеит ашахмат хэычы. Иааитыхны рзарақэа кала-калаза ашахмат ссақэа цшзаза инықалыргылеит. Асар амаца настха иштарцеит. Абыргца усгы уи рацак реаддырхаломызт, рыхш, рышэ еиха ирызёлымхан.

Лассы-лассы шахмат асра даауан ргэылараётэи ахышыцаа ртыц акынтэи арцыск, апсшыаразы ирыцыз. Ашахмат асразы Хыбла лаамыштахэ зеггы дыриааиуан.

– Хыбла сбытамхо ашыа сцароуп, –иҳэеит уи.

Ашахмат иасуан урт аоыцаа еиндатланы.

– Амазаныкэгаои арцаои ириааирыдашь? – ирыкэшаны инатэон роызцаа ашьхауаа Хыблеи Леуанти ашахмат асра ианалагалак. Леуант Шэырча ақытсовет амазаныкэгаоыс аус иуан.

Хыбла рцаоыс аусура даламгацызт, аха занаатла дырцаоымзи.

Ари иахьа, ари уацэы. Аамта гэёыгърада ирхыргон. Леуант игэтаки назеит: Хыбла дылзымиааиуазарггы длытамхо акынза днеит.

Леуант ицсшыара мза нцэеит. Иусурахэ дхынхэыр акэын уажэшьта. Ажэа лницеит Хыбла цхэысыс диццарцы. Хыбла ажэытэра дазхэыцт, асатэра дазхэыцт, атакс илцара лзымдрит. Ачкэын ацэахаха еипш изамоакэа капшыын, ихы-иёы ттэаан, деилкба-еилгэыцэза дыкан. Апсшыара мацаразы дшыказггы дыкэгъежъааны азы-ацшы ирхион, амёы еидигалон, абыста иуан. Ицарразы зеггы бзиа дырбон. Ажэа изылцхаит лаб ауаа иницар, лара дышикэшахатхоз ала. Уиала лара, атакцхыкэра лхылхырц лтаххеит. Аб азнык азы анс-арс иҳэазарггы, лара мап шылымхэоз аниеилдыркаа, дақэшахатхеит. Асхэара ццэаны иқытахэ дхынхэит Леуант.

Ари ажэабж сеиҳэеит ашьха ианылбаа ашьтахэ издыруз ахышыцаа руазэы.

Оыцаа рынасыц ршеит

Октиабр антэамтаз акэын. Амш аткыыс атх акыр еихахьан. Ианааилахэлалак уажэшьта ахьта наёалон. Уахыла,

атаацэа анааилатэалак, апэарюеи ацбынцыхэеи, арасеи авазақэа рыла иааганы астал инықэлыргылон Хыбла. Лаб иеирцысзомызт. Идыруан урт даеакгы рывагылараны ишы-каз. Уибаанзаиеирцысзомызт. Аимхэыцхықэхэылаиааганы ианынарывалыргылалакы ихы-иёы ықэлашаауа, исқам даа-хон астал ахы. Усқан гылак ма дихтыгэлон, мамзаргы иара ибжыы наиргон. Азэык-фыцьяк усгы уи ақыафқатага астал иадигалон. Фырцьянк аашытыхны, ихықэхэыло аимхэыцкэа пхызо, ацбарара атэы далацэажэон. Рқыаф аныкалоз аам-тазы абыста пхатэы-пхатэуа инарымталыргылон, ашэ наргэылалтон, саанк-саанк ахырцэы нарыдлыргылон. Лахэшьеихаб хаца дцаанза икалтоз калтон уажэы ларгы. Уахагы убас калцеит, ашыхантэ иааз лаб игэы иахэарц азы. Агэылацэа фыцьякагы наидигалеит. Зегы неилатэан, ларгы днарыдтэаланы акрылфеит. Акраамта реицэажэара дазызыржуан. Лаб акрыфараан амачар акэын еихарак иёыздицалоз. Лаб иқыаф аныкаитца ашыха цстазаара азбахэ цэыригеит: ауаа, араха, ацэхэыра, атып, абгацьма, арюашкэа, ахракэа, акырцх – мацхэума игэалашэоз ахтысқэа.

Такэы анцы Хыбла дындэылтын акэаскыа дынхалеит. Луада дныюналеит. Лчамадан ацацха аалыртын ахэычымачы еилыхуа апанзантэ иаатылгеит кыад еилахэара хэычык. Иаахлыртлеит. Акыад бгыц хэыцкэа еикэца-еикэцаны иаацэырцит. Ишэиндаз убарт акыад бгыцкэа, изнапшымтоу дшышэихаз еипш! «Уи аинститут дтоуп, ацара ицоит, ибаргэызеи!», – зхэогы дубап. Аха сара аиарта пхзы иааннажыыз схахэыцкэагы есеныла акакала исыпхызоит.

Акыад бгыцкэа акакала еихыхуа дрыпхыо лёыналхеит Хыбла. Зегы илархэоз акы акэын:

– «Быблакэа гьежыуп, быблагэкэа хыапштэылоуп...» Урт ацэахэакэа лагырзыла илкэабон. Лылагэы хыапштэылакэа уажэы-уажэы лабжышла иттэауан. Нас иабацоз, акэап-кэапхэа аоыракэа инарыкэтэон. Лыюната дандэылтцуаз ауханза урт абгыцкэа ирныз аоыракэа лара лыда уаоы акы ааизанымхуа икалеит. Убри лтахын ларгы. Нас еилахэаны акыад ёыц ала итахэхэаны, лхэычымачы зтаз лчамадан апанза днаханы инталцеит.

Арашэыга иазааигээз Шэырча ақытан хэыцшзак акны икэгылаз аоныхарак ауадакэа зеггы лашон, ихиян. Нхарта цшзаран арака. Анхао инапы шадкылазггы фашьомыт. Ахьцэцара еицш ашта тылашаауан.

Аучастка акэыршан. Аихатэ гээшэ җан.

Азахэартаҗы азахэа ыкан, ашэыртаҗы – ашэыртла. Алыгэра ицсала-псалаза ацэакапшы ыкэртэа икэын. Аоца-раҗы оыла итэны ауалыркэа еивагтаа игылан.

Абарт зеггы анапы рыгизьуамыт Леуант. Ауха уи абырг-цэа дырцэыбналон. Икэлацэа алаф илырхуан, иара дыччон, ихылца ацыс тан.

Цыдала ирхияз уадак атзамц дыкэагылан Хыбла. Ахьацштэала благэежькэа еицыхны данаарылапшлакь таца цэгьоуп зхэарыз дарбаныз. Лцэа-лжы ахькалпсаз акэхап гыларылагь даушэа унарбон, лыцымшы еикэаракэа кыдыр-хэхэала, лхы-лэы кэымшэышэи лзамоа цэапшыкэеи хнар-куан. Лыжэоахыри лыгэчамакэеи кьакьан, лзара унацэхы иакэуршарын. Атацара цэгьа илнаалон. Атаца уада дыо-ныпрааны дцарашэа дыонагылан.

Ашыкэскэа цон. Ахшаа дроуит. Драазон аупышэылцэа зхыкэкэоз амаалыкь.

– Анцэа духылапшуп, сара соупшэыл, сыцсы зызтоу, – лхэычы дихзызаауан Хыбла. Уи лцынца артэашьа, лыбла гьежышыа, лхы-лэы хагэежышыа ухэа, ажэакала, лхы аахцэаны ихагылоушэа ауп иан лыцшракэа шимоу. Уи уажэшыта дыхбыҗуп. Азгаб хэычггы дрымоуп. Лхахэ кымфафылза илызхауеит.

Ашыкэсан данаатышэынтэалалакь лассы-лассы лхэычы-мач зтоу лчамадан ацацха аартны ацан дынтапшуеит. Уахьынтэи иаатылгоит ақбаад еилахэара хэычы. Иаахыртланы абгыцкэа аaikэылхуеит. Аоыра уаоы изеилымкаауа ишыкоуггы лыбжы ныцакны абас днапхьоит:

«Быблакэа гьежьуп, быблагэкэа хьапштэылоуп, ихрыо-шэаза рытра итагэежьюеит, быцымшыкэа кыдырхэхэала ипшза-пшзаза икоуп, бхахэы аикэара ахыоуеит, ицаны ибылгьо бызкэа икэуп, урт бхаҗы хагэежь гэыкы-цэыкуа

и́карпоит»! Зны лнапы нтылшы́н еи́зыхэ́ха лнапсыргэ́йта инанылпсалеит лымши́ра аан илы́зназгаз шы́йце́рак ашэ́т абжа ихы́ч-хы́чны лчамадан итапсаз. Ао́ырақ́а аны́зхы́з алағы́рзқ́а ро́ызца́ ихы́ч-хы́чны лнапсыргэ́йта ианпсалоу инарылапсоит. Лпы́раха́а ала лы́лағы́рзқ́а налға́рбаны асар-кы́а днадгылоит. Лы́гэ́чама иахы́суаз лхахэ́ы еи́қа́арақ́а уажэ́ы лы́зқ́а а́кынза ау́п иахы́неиуа, абжеи́хара кы́дзаахы́ейт, ашла́қа́агы на́лапсахы́ейт, лхы́лғы́ хагы́ежы́ аа́зыхэ́ха́ома ухэ́о а́кынза илы́гхейт. Лы́блақ́а роуп еи́цакра зы́қэ́зам: игы́ежы́уп, лы́благэ́қа́а хы́ацштэ́йлоуп, хэ́сеи ха́це́еи д́кэ́аны иргоит ма́кыанагы́ы.

Лаамта анааила́кы леааи́быта́ны, лпа́пка аашы́тыхны рца́-оыс аус ахы́лууа Шэ́ырчатэ́и ашкол ахы́ дцоит Хы́ыбла...

А́цара ашы́тахы́ ма́цзура

Аинститут ашы́тахы́, арра ма́цзура сахы́сит. Саны́хынхэ́ Акэ́а а́калакы́ а́кны аусу́ра салагеит. Аус зуеит зегы́ы реи́цш. Ё́ынла суада ууа́за и́коуп, уа́о дахзам. Сусу́ра саналгалакы́ы, шама́хамзар уахы́ снейзом. Ага́ға снавалоит, кино́к, теат́рк ахы́ снейуеит, со́ызца́ ахы́неиуа иахы́акэ́заалакы́ы ибжа́-сы́жыуам. А́чара ахы́сахэ́оу сцоит, а́псы́жрақ́а рахы́ снейуеит. А́жэ́акала, апста́заара салахэ́уп. О́ажэ́и́жэ́аха шы́қэ́са снары́кэ́гэ́йгуеит уажэ́шы́та. Са́гыпцш́кам. Сха́хэ́ы цы́ра-цы́ра испхы́азартэ́ ау́п сха́гэ́та ишы́қэ́у. Цы́оу́кы, сха́хэ́ы ака́псара аиарта а́пхзы́ иавы́рбоит, а́ха уи иа́цэ́ынхаз зга́з хэ́а акы́ы ры́зды́рзом.

Ашы́талара аамта ааи́гэ́ахо иана́лагала́кы суада сахы́лоит. Иууа́за сны́юналоит. Стэ́оуп а́цэ́а иа́асымнаха́анза, ашэ́кэ́қа́а кны. Нас сны́шы́таланы сы́це́оит.

Уахы́к, а́пх ганы́ сгэ́арлеит. Сгэ́ыла́цэ́а шы́талахы́ан. Суада ашэ́ а́ғапхы́а амарду́ан хэ́ыч ды́кэ́тэ́оуп ха́цак. Иа́а́цы́асшы́ейт: «дабаана́геи а́сас цхы́бжы́он»!

Амарду́ан иа́ғатэ́аз доа́гылеит. «А́ға́к-а́ға́к» аарыхгеит ишы́апышы́ты́бжы́қэ́а, са́ра сахы́ иғана́аиха. А́қа́пыхэ́а ды́зды́рит. Днеи́хэ́ла́ха дцеит зынзаск шы́қэ́сқ́а́ак ры́ла. Ихэ́ы шы́шлары́з ишлеит. И́замо́ақ́а та́шэ́ашэ́а, ама́тэ́ еи́цш деи́г-

рахаха дгылоуп. Аха даара игэы алаканы дшыказ фашьомызт
Цоча.

– Уа хэлыбзиа, Синарда! Сара Апсны уалцны цъара
уцаз цыышъан. Уи схэеит хэа, Синарда, уара узбахэ уареи
сарей хэхьиз, хэхьаазаз хқыта Арашэыга фынтэ-хынтэ иса-
хэхьеит. Уматура иануднацо унеилозаап, аха Цоча ицсы
абатоухэагы сашта ушыапы нтаумыргылеит. Дырфегьых
сара – сара сааит! – инапы бафодукэа рѣааирхан, снапы
рыгэгэаны иааникылеит.

– Бзиала уаабейт, Цоча! – схэан, снаиацгыланы, суада
ашэ аасыртын хныоналеит.

– Цыкыа Акэака сзымааит, Гэдоутанзагы сцан, уахьгы
ауацэа сымоуп, ақэлацэа, афызцэа. Санааитцэка уусурафы
снеит, аха укэпхъан. Стцауа-сыпшаауа ууада сыпшааит
иааилашэшэуаны. Уи аахыс ицүазей! – ибжы хцаны
дцэажэон Цоча.

– Ажэакала, ууацэа, укэлацэа, уфызцэа хаубарц амоа
укэлейт?

– Мап, икоу умбои, Синарда, цхэызбак дысгэапхоит,
саалыхарц сызбейт.

– Цхэыс думгазацкэану?

– Уара дугахьоума?

– Мап.

– Саргы убасцэка.

Ацэартакэа ааитцысхын хашьталеит.

– Цэгъа дысгэапхеит уи апхэызба ацыхэтэаны, дзым-
гаргы зуам, иааиуа асабша ашэны ачара сымоуп, сфызцэа
зегы шэнеирц стахуп. Абзиабара ескынгы икэыпшуп,
абыржэ еипш уи апхэызба бзиа дсымбацызт. Аус еицаауейт.
Ссирзак лакэхеит. Уаргы дудыруейт.

– Дарбану уи апхэызба? – иажэакэа цыашьо сиязцааит.

– Гэилшыа лоуп, сыцэа тынчым, аѣхэара ааиндаз хэа
сгэакуейт, – ацэажэара дакэыцуамызт Цоча...

...Санаатышэынтэало Цоча иказшыа акраамта сазхэыц-
лон. Жэашыкэса иртагылоу арпыс игэы игэын, сара скны
даныказ ауха. Уигы Хыбла бзиа димбози! Уажэы Хыбла
дагыгэалашэом. Лызбахэгы иѣаиршэуам.

Сара сгээрлалоит атх ганы. Ашәкәыпхъара сгәы анцна-
цәалак, атх агәазы, мамзаргъы ашьжымтанза сангылалак,
маиказатәы снейны скаруат иахьгылоу акәакны ицагылоу
ачамадан хәычы аацәыцганы сынтацшуеит. Уа иаатызгоит
кәаад еилахәара хәычык. Иааилыхны снылацшуеит. Абгъыц
хәычкәа еикәца-еикәцаны илахәоуп уа. Аоыракәа, иахьатәи
оыроушәа еилычча иануп, цъара нбанкгъы хәашьым.
Акакала еихыхны срыцхьоит, сеитарыпхьоит. Исархәо акы
ауп: «Ублакәа тбаауп, ублагәкәа жәоангәыпшшәылоуп,
икеикеиуа ицкьоуп, ицаулоуп, уцымшькәа еикәароуп,
ухахәы еикәаракәа цыцхьза еилассы, урт ухы-уёы хәхәа
цкьаза ирыцыччоит!»

Аилахәара хәычы ихәашхәаша илацсоуп ататын роаны,
унапсыргәца икәыркәычны ихәашхәаша иануго еипш, ика-
лахьоу ашәт бгъыц ххыракәа. Уи Хьыбла лымшира ауха
хамтас илзаазгаз шыпцәрак ашәт ааиюшаны сара исылтаз
азыбжа иацрыцыз ауп. Иахьаены еипш, исгәалашәоит абарт
ажәакәа зантамтоу Хьыбла лнап тахә хәычкәа. Схы снапы
ныкәсшьуеит, аха схахәы еикәаракәа цыцхьза еилассы икәз
рцынхәрас иаганы атцлакәа зыкәгылоу адәхәыпш еипш,
схахәыцкәа снапы иацхьазоит.

Атаацәара узаламлозеи хәа суак, сдынхак ма сыкәлак
дансабжьалакь, иаасгәалашәоит Поча иажәакәа: «Абзиабара
ескьынгъы икәыпшуп!».

1975

ИЦЫНЧМЫЗ АТХ

Ааигэа инықэнаршэшээз асы шытыцхьан. Ақытауаа рмыр-угақэа акынарёышыны, иаарцырцырны иаашьтырхкэеит. Церуал мза нтакэкэа ицарц ианаёу, март агылара ианазыпшу, дарбан нхаёу адгьыл ацсыпцха аталара иазыпшым. Нхаранцырак реыназырккэеит зеггы. Ес-икалалакгы, мгэхэык аахамрыхыр калом хэа иаахаха-чахақэеит уи ашықэсанггы Егры аарцэтэи апшахэааггы.

Итаа-маауа иаацэыркыа-цэырасуаз амра ауп арт, анхара згэы иааталаз, аазырцыхцыхыз. Уи амра апстхэа ытхакэа инарывт-аарывцуа, адгьыл цэаакыра иалцэцэаа ахылқа-псылақа нақ ажэоан ахь иханагаларц иаёын...

Абри аены, ашыжь Заабет дангыла, иеихацсыхэ неидкыланы амақба инықэимшьзеит, ичкэын хэычы Сатбеиггы даашьтыхны днаиварцало быцафара дымцазеит, икапсахьаз раандақэа игэы ишытцхозггы. Ажэжэхэа иеааибытаны ашта дынткьеит, ари амчыбжэ аонутқала саадгылоит хэа ипшэма Шьыдгэа иналахэаны...

Уи аахыс шақа уахи-ени рымала ирхыргахьаз Сатбеи хэычи иани. Уаха хымпада даауеит хэа агэыгра анрымаз, ашыжь, Шьыдгэа леааибытаны дцарц дандэылцуаз ауп иара данаалырпшыз. Иани иаби еицымкэаны цьарггы ишымцалоз гееитахьан, аха даазкэылаз, иеипкыкыа-еихкыкыа иахьныкэалоз дашьцылахьан азы, «бхала бабацои?» хэа лазцаара ацынхэрас:

– Банбаауеи, нана? – хэа лызёытуа, илышьтархх адэы днықэлеит.

– Хэылпазынза сзыхнымхэуазар, с-Сатбеи, угэы умыр-ёыгын. Хауак анышэ дартоит, сымцар ауам, уаб даахьазтггы, иара дцон. Уаб дааиуазар, ишысхээз иахэа, скэыбча хэычы! – ашта дынтыцит.

Заабет даазкэылаз ццакырак иныпшуан. Шьыдгэа лакэзар лыпшэма дызхыццкауаз дахьысыгзандаз хэа дивагёежбуан.

Атх ганы дааирггы, азы ршны инаимтцалыргылон, ишьапкэа зааргыланы иеиршышырц, хьтак илалазар, илицарц. Убас, мышкэак дыкамкэаны, уахык данааи, иеыршышны данаатэа, Шьыдгэа илзымыгчхакэаны анхара-нцыра дналацэажэит:

– Март ааиуеит, – лхэит, – анхарахь рхы дырхоит зеггы. Хара? – Такэаамтаггы атак каимцеит Заабет, иблакэа атзамц ахь инкыдирхалан..

– Иаачха, – ихэит, атанза даакэпсычханы, – нас, анхараггы хыхьзап. Уажэы... Хазхыццакуа аамтак хазыпшуп... Абцарггы хэцэмачуп.

– Уи соуэхэахэит...

– Баамццакын... Анхарацэкэа аамта ааираны икоуп...

– Саб, сарггы сга уахьцо! – Сатбеи иаб днeihьынхалеит, мышкэак рапхэа ашьыжь иаб ашта дтыпырц иёанынеиха.

Заабет дааччеит. Нас ичкэын ижэоахыр днасын, ихы ларкэны иблакэа днархыпшылеит. Иара, иаб ихэда днахьынцашалан, дааникылеит. Симышьтырц даёуп игэахэзар акэхап, иааицэымыгхэит Заабет. Нас, даашьтихын, днeihэацшит:

– Саауеит лассы, лассы саауеит!

Сатбеи уи илымха дынтацэажэит:

– Иуасхэарц истахыз удыруоу?

– Сузырыфоуеит, Сатбеи, – дшыццакуаз иныпшуан аб.

Сатбеи даанапшы-аапшит. Ааигэа уао дшыкамыз шибозггы, ибжыы имырдуцэит. Иаб, абна алымха амоуп ихэо иахахьан. Убри дацэшэеит.

– Исахауан нанеи уареи ианеибышэхэоз, бцарла акы шэеазыкашэцоит!

– Нас, нас, Сатбеи?

– Уарггы абцар умоуп, сарггы...

Иеизнымкылазт, ибжыы дуны акыркырхэа дыччеит Заабет, Сатбеи имака иавцаз амелых кама дахэапшуа. Нас дааипхьхэыцит, илапш дыцганы. «Сатбеи изхахьазтггы, абцар ныкэиго дкалахьазтггы...» – игэы иаатихэааит. Иара Сатбеи иаб днаидкьан, инапкэа еицыхны дыоуа иёынеихеит.

– Сара сцоит! – дук иакэны диацэажэозшэа инапы аанкыланы днаипырцит. Такэы данынаскэа, дынхьапшит ачкэын иахь. Рыцхашьарак хьухьууа игэы иныцалеит,

дныжъны дахьцоз. Иара, дкэйтза дахьгылаз, иаб акыр днаскъаанза дзыпшуан. Данынаскъа, еиха дыццакызшэа ибеит.... Ишыаѣакъа абжъаапны адкыс еихихэон. Иеигэышэа иоыцпрышыны, быцаѣара дцозшэа днеиуан. Иара убасцѣкъа акэын дагышеилахэаз: зыцтракъа ттахъаз палта къаѣк ишэын, иныкъэхъаз кэмызцэа хылпак ихан, иеикъа тацка ашъамхтакъа ацъамацэа сахтан ртаршэын. Амала, дандэыкэ-лоз, мызкаахыс ирцэны, ацэаакыраѣы ицэахны имаз акам-башыцэа еимаакъа кѣацаз инаишыеитеит, акэмызцэа еимскъа анишыеита ашътахъ. Ипаца зимсаз изеилкаауам Сатбеи. Уи, ескъынгы, зѣы къакъаз, аццышэа иаоыаз хэызбак тацэахны иман пацасагас, ачкэын далакысыр хэа дшэаны илапш ицимыжбуаз. Уажэы ипаца мсазакэаны дцеит, иахэызбагы игеит. Ижакъа зынза, иааихаштзеит... – Сатбеи иаб зны данцозтэи аминуткъа игэалаиршэон уажэы, иметэы кѣама апында адгъыл иныцаркъако, аштѣы дахъыхэмаруаз.

– Апшэма, укоума, апшэма?! – агэшэхъынтэ иааоыз абжы Сатбеи ихэыцтракъа даарылырхит. Иидыруа быжъам ари иахаз.

Апшэма хэычы, минутк уааскъондаз! – Сатбеи дааипхэит зыбжы зыргаз, ачкэын адэы дшыкэыз аниба.

Агэшэа аѣы ахаан иимбацыз оыцѣа ауаа гылан. Инышъ-тахэазома ухэо иказ апалта ыыцкъа ршэын. Зхэы оагаз абатинкакъа ыыц-ыыцза ирышъан. Ахтырца еикэатѣакъа ыркъақъан ирхан.

Сатбеи днарпылеит, ихы нышътацалашэа иблакъа дыр-цэыццшны дзыпшуа.

– Мшыбзиа, арпыс! – ихэеит, даанапшы-аапшны, апсышэала ицэажэоз.

Сатбеи атакѣацаразы даалак-оакит.

– Мсаут Аирынба соуп, уаб иоыза. Ари, сара дысоызоуп, Мосе ихъзуп, Маланзе ижэлоуп – ихэеит, рыхъзкэеи рыжэ-лакэеи рыла изуствэоу ахэычы идыхрызшэа.

Егыггы ахэычы днаиеихырхэеит. Асасцэа аоныка инеит иааибарццакны.

– Заабет дыками? – дцааит Мсаут хэа зыхъз зхэахъаз, ишыныоналазтѣкъа.

– Мамоу, – изымдыруаз ауаа еилахэакъа иаб дзыртахыз изымдырызт, иааицэымыгхашэа атак кѣаитеит Сатбеи.

– Уан дабакоу?

– Сангьы цыара дцеит, – иаб избахэ ахьихээз даарлахэыхит ачкэын.

Мсаут даахэыцит. Нас инацитцеит, ачкэын иахь ихы нарханы:

– Мосе сара дысоыза ааигэоуп. Ус анакэха Заабетгьы дицэтэымуаоузам. Шэара шэфы дынсыжьюеит, Заабет дааир еицэажэап.

Мсаут иоыза дааныжьны дындэылцит, Заабет уаха усгьы аоны дкалоит хэа аазбаны.

Сатбеи уи игэаг шьтихын дизгэааны дизыцшуан: «Мсаут ихьзуп. Саби иареи еиоызцэа бзиакооуп. Ус анакэха иеицызаап. Саб изкны итеггьы ажэабжькэа зсеимхэазеи?! Дамыр дааганы дыказарауаз абыржэы. Уи даара дсыхэхэхан, саб ихабарк шсахалак, адырра истарацы. Дахыццакуеит саб ибара, дахыцоз диццарц итахын хэа сыкоуп».

– Арцыс, апсшьаразы сныкэиар калару? – дцааит асас, ырхасраха исны.

– Аиеи! – аеапара ашэ изааиртит Сатбеи. Асас уахь дныоналан, ацэартагэы дныкэиеит.

* * *

Мсаут Аирынба Гэмыста азиас апшахэтэын. Рашь Заабет Егры аарцэтэи апшахэафы дынхон. Арт аоыцагьы ианкэыцшкэаз иеибадырит. Уи аахысгьы айтәнеиааира зыбжъазтаз ракэын.

– Сыцэгьей сыбзиеи урылахэызарц стахуп, Заабет! – даацэажэеит Мсаут, оызцэакэак ицны, уахык сасра хэа Заабет дахьнеиз. – Уас укасцарц стахуп, ухы схумбауазар!

– Ууара сацсахарым сара, – апсшэа ахихэааит иаргьы, – аха уара ианутахха, сацамхааит!

Арпарцэа еигэыщеибахэхэа иаагэыдеибакылеит.

Ахабла ааипхьеит апшэма. Ачеицбыка кайцеит. Заа изла-иeixэхэыз ала, игэыла абырг Гач доагылеит, апатхь хыхэхэо оыла иртэны икын. Зегьы анаазырфы, даацэажэеит:

– Шэеигымхааит, бзиа еибабаз хачкэынцэа, шэара ишэы-шьашэалоу анхаоыжэлар шэахцадсахааит. Шэанацэеи шэа-бацэеи рымацара ракэымкэаны, зегьы шэахцеицэоуп ххэо

шәкалааит. Дад, Заабет, ууа ғыц иуанеишьоит абцар! – акъарахә цшза наииркуеит.

Деигәыргъеит Заабет ихамта. Диеигәыргъон иуа ғыц. Иахәтаз апсшәа аххәаны, акъарахә идикылеит...

Заабетгъы иуа ғыц Аирынба сасра дитаарц дизыцшын. Иааит уи аамтагъы. Заабет иуа бзиа хамтас иитеит афицарцка хәа изышьтаз атапанча.

Арт аоыцъа рыпскәа еиҕхәаран, бзиа еибабон, ишеибыр-хәахъаз еипш, рыцәгъеи рыбзиен еилан. Цаны, Мсаут такәы деипбын Заабет иааста, уажәыгъы дтаацәарамызт. Заабет цхәыс данааига, уас икаитцаз иитахъаз афицарцкала Заабет иаштаҕы дышхысуаз мацара иааихигеит, иеыз дақәтәаны, атаца дахькәагылаз амхара дыоналт, ампахышьы хәбабагъы рцәигеит, аеы ширхәмаруаз, ашта цәыххаа игеит. Иахәшьа хәычы Хәриза, дхымфафылза, атаца даалпыршәомызт, атацаоыза налыхцаны Шьыдгәа дахьыналывадыргылаз, хаха-хымшгъы дсасны уа дыкан. Хәриза лыҕоныка данцоз, деикәахәы-еикәапса дрышьтит Заабетраа. Иара ажәа литеит дтыпцаханы хаца данцо, хацаоызас дышлыццо ала. Ларгъы дыпхашъа-пхатцо дизызырфоун.

Хәриза дшыхәычызгъы, кәзшьала еилкәа-еилгәыцзак лакәын. Дхыцәза даныкала нахыс, Гәмыста азиас иаваршәны, ыкәбалла дыоуан. Даныоеидасгъы, аеыкәтәара бзиа илбо далагеит. Лашъеи лареи еицеыжәлалон. Аоны аебзиақәа усгъы иныкәыргон, аекәа ирызгаган. Заабетрааи дарей еипшымрас ирымаз – Заабетраа ахъарыжәтә рахә ракәын изышьтаз, дара – аекәа.

Мсаутиаб АирынХабашьирханы имазҚарттәи иуацәақәак рышка дныкәалон. Иуа Даут Чалазе чкәына зацәык диман Вано хәа. Уи дхәычын, Хабашь дара рыкны даннеилоз. Вано – хәычы хъыс ирцхәазон, ихъыцәкәа Варден акәын. Иаб уи Петербургтәи акадеттә корпус данамеида нахыс, абгъы инеипынкыланы Варден хәа дипхьо далагеит, еиҕа иаамысташәоуп хәа ипхъазаны. Петербургка данишьтуаз аламталазы диманы Хабашьраакны дааит, мышкәак Гәмыста апшахәакны ипсы ииршьарц. Вано ускан жәаа шықәса дыртагылан, дыцәрышкәаза изхауан, маха-шьахала есааира дыгәгәахон, ижәоахырқәа тбаа-тбааза дкалон.

Мсаут дтаха-тыгъаза, ахаца пшра иоухъан усқангы. Ихы-иёы еикъан, ихахэгы. Оба-хца мшы ипаца исазомызт азы, ианаинылалак, иааифачуама ухэо икалон. Ускан илакта еихагы инталашьцашэа иубон. Ацэажэара мыцхэы издырзомызт азы, илакта интацшуаз кэзшыа баапсык, уаохжэарак нтырбаауан. Ихатагы илакта хааза, агэыргъа неифыкэланы данаакалоз аеыбгахь даннеиуаз акэын. Ахазнык иеы акамчы нахкьаны ашта данынткыалак, илакытцэкэа еитах интшэауан. Аеыбгакынгы гэымбыльцбарас дрыцхъазон, икамчышьтыбжь ахыцэгъаз азы. Убас шакэызгы, икамчышьтыбжьгы аеапсахлон, дзыкэтэоу аеы ашьамхи аказшыеи ирыкэршэаны.

Абас, Мсаут уаоы цбарас дыпхъазаны, азныказы рацэак иеизидхэаломызт Вано кэыцш. Еиха иеикэйтхон иаби иареи дара ркны иканацгы. Уи иеидымхэалара агэеыгъра инатомызт Вано, амра анфыпцахоз доагыланы, сабитцас дыюны Гэмыста апшахэа днавалон. Дыоуан апхзы дарцэаакаанза. Нас, азиас дынхыкэтэаланы, апхзы наиларбаны, Гэмыста хышэашэа иеналишьуан. Убаскан акэын Мсаут еиха хатыр зкэитцоз иеы ццышэ агэра ианкны, уахь данналбаауаз, азы иналишьырц.

Анахэта ахатаны акэын Мсаут шыжьыла иеы азиас ахышылбааигалоз, аха арт асасцэа итааижътеи агэра афеитон, избанзар, уи иеы Мсаут азы ианалишьылак, Вано еыкэбалла аоныка ахалара бзиа ишибоз гэеитахъан.

Вано ишыапкэа аёываракэа инарыдикшалон, иара натрысны икэалаауа дама ашта интаххуан. Мсаут иаб Хабашьи Даути ашта икэгыланы уи изыпшуа иччон.

– Петербург арра арпысны икалаша изын шыцылара цэгъазам! – ихэон Даут, ипаца харшалакэа ааипхыышышыаауа.

– Аёыр-уаа рхы иакэымхои Даут, учкэын! – инациргызуан Хабашь, исас игэы иахэоз дырны.

Вано аеыбгакынтэи данынкапалак, аматурта ашка ихы хан, игэы цшышыаауа, амла деикэыцэо. Хариза кэыцш уи ихэы аишэа аныкэыргылара дашыцылахъан. Вано аишэа данынахатэалак, ачуан итацэахыз абыста цха аацэырганы инаимталыргылон.

– Ашәеилаца изагәылата, нан, ачкәын! – абарцахынтәи лыбжы ааоуан Җариза лан Нанашаггы.

– Аха, ахырцәы ахмачыр изтәтәа, нан! – лыбжы аагон уи цытрак ашәтахыгы.

Абарт зеггы калцон Җариза ахышыцба акарацәкәа дласны. Лыхцәы камыз былгьон, обаны ицаны лызкәа иахыкәыз. Уи лзара иахынахысыз уаха аеоунамышытыцызт. Лхахәы хьацшшәалан, лылагәкәа рыцшшәы ахын. Лыцымшыкәа ракәын еиха иааикәаразшәа иубоз. Уртгы еикәарацәазамызт, аха еикәаразшәа иузырбоз лхы-лҗы хагъеж ашәаза акара иахыкәымшәышәыз акәын. Ицәанааланы, Петербургтәи захыраны илшәыз лхалата цхьаркәа лхаәсахәеи лыплани уамашәа еинааланатәуан.

– Вано акадегтә корпус данамаздаз,, магазинк акны иртиуан абри, узгаб аспәкәа дытрыхәцәаа ишлызхәхьаз шысымдыруазгы, азгаб лызхара мариоуп, абригы лзыбзиахо дкалап, схәан, иаасхәеит, – ихәеит Даут, ара ианааи иартмак иаатго.

Таацәала зеггы убри иеигәыргәеит. Лара Җариза лхата уи анылшәылца ишаатлыртәазгы анылба ауп ишлызхаз ангәалта, мацкгы дацаеыrbаны дныкәо далагеит. Вано ишыжьхәа анимталыргылоз, уи лныкәашәа цшза ибартахон. Лыцхьаркәа ацшшәи, лыхцәи, лыцымшыкәеи лыблакәеи рыцшшәкәа реицаaira дахәалон. Лара урткәа зынзаскгы игәалтазомызт. Асас игәы иахәара акы лзыкацар, иааирак лгазшәа илыпхәзон, нас лкышә харгъежәакәа аакәацмацон, иаахыцшзаахон.

– Варден, еитаузтастәап! – аишәа даахагылон Җариза, Ва_но ихмачыр штaирцәлак ангәалталак (уи Вано аткыс Варден еиха лҗакны иааиуазшәа лбахьан Варден шихъыз анлаха нахысгы).

– Иказар, аеа мацзак! – ихмачыр налиркуан. Вано шыыжьхәа ыфаны данаадәылцлак, аштаҗы еицәажәоз абыргәа рылацшкәа еитах иара иахь инахон, ажәакәакгы неизырклон.

– Тауад арпыс гьесок илцраны дыкоуп, Даут уца, – ихәеит зны Җабашь, Даут дзыцшуа, – маха-шьахала дшымшәыцызгы, макъанатә иубартә икоуп зыжәоахыркәа тбаа-тыцә икало, еихых-еитых изызхауа азәы шиакәхо. Насгы, урт

ижэоахыр тбаакэа ачын харагы аныкэитцалак, дышцакала-
ри, аа?!

– Иухээз атакс ажээрцшзаганы исхэом, Хабашь ухацкы, абра сыкоуижьтеи шакантэ сазхэыцхьюу бзиараны уаргыы саргыы ихэхэааит, даара дысгэацхоит уца Мсаут. Илакта цьбара хара таадаа ихашьашэалоуп. Макьана имшэыц сычкэын диеицшым уи. Амала... – даахэыцит Даут.

– Уи закэи, Даут, угэы назмыгзауа?

– Жэаха исоухээз ауп, Хабашь, аамыстара ашэкэы рыцэ-
гара ахьшэылымшаз. Аха уи мариоуп, сычкэынгыы аурыс хэынтқар ичын иоур, цьара акы илшо дкалап. Аамыстара ашэкэы шэымазтгыы, Петербург арратэ кадэттэ корпус Мса-
ут иаднакылара сара схы иадысцон, уака ауаоы дсымоуп, зчын хараку.

Хабашь ихы-иэы ныкэлашан, иблакэагыы аацырцырит.

– Аамыстара ашэкэы хашьтыцхьеит, Даут, усқан – хара ханашьтаз иашьтақээз анхацэа ықан хара хаицш, уажэы уи азбахэ бжъазшэа инхеит. Сара хыхьцэажэоз ус исгэала-
сыршэеит ауп. Сычкэын аеыццышэкэа ныкэигоит, аамыста-
цэа ахьнеиуа дзымнеири, ега еыццышэ дакэтэазаргыы, анхао иеынади хэа иашьтоуп, убригыы сылахь еикэнацан ауп уи ашэкэы сзашьталаз.

– Аамыстара ианакэзаалакгыы ихьшэазам, Хабашь. Хаиц-
хырааны уи халхаршап, саргыы апсуа аамыста икны сцоит схэалар, сгэылацэа ркынгыы еиха ихьзуп. Уидызгалазеи уи анхаоы хэа сазхэакэазгыы ыкакэоуп, хара бзиа хаибабара уи ишыцнамкуа иазхэыцуама.

Даут иихээз игэы иахэан, ихтарпа аарееины, инеихеи-
цеит Хабашь. Икышэкэа ааихыцхьа-ааихыцхьеит, иихэа-
ра цкэа дакэымшэо. Нас дааицхьхэыцын:

– Ауадао шэзаласцарызеи, шэарт суацэа, – ихэеит, ибжыы ныцакшэа, аха шака илшо ала ибжыы тыганы ихэарц шитахызгыы аныцшуа.

Даут абарткэа гееимто дыкамызт. Иуа Хабашь игэа-
хэара иаргыы гэхэас икаицан, ипата харшалакэа неиц-
хьишышьааит.

Хариза арт асасцэа дара ркны иканаты, ианаауаз илзаар-
газ ахалат лышэцара бзиа илбон, лцэа иахьанаалоз, да-
хьеиёнакаауаз азы. Аонтэи лыматэакэа анылшэылцалак,

ддырхэычуан, ддырцшкон, ахалат еиха дтыцханатэуан, нас еиха дарцаруан, дарлахёыхуан, лгэы арпыруан, дыткьаны мацара аонускэа зеггы калцон. Уи ахалат бзиа ишылбоз, дшарцыруз гээзтоз ланггы ибшэыбымцан хэа лалхээзомыт.

Шьыжбык лхалат лышэцаны даныоагыла, рыгэтэы ганоны ааилырганы, аштa дныкэлан, ахаскын иацэара ашэапыцэац рыбггы налыршэшэа-аалыршэшэо днахысит. Нас амхара дныоналан, лан абыстаура дшаёыз ангэалта, атаацэа зыхк рхыысыгзап калцан, апхалкэа ахыкеагылаз еирыз жыцэк аарылылцаан азхака лёыналхеит. Леирыз ртэны иналыргылон аамтазы, азиас ахынтэй ёыкэбалла аддыхэа дыоны даауан Вано. Мсаут макьана азиас ахыкэ ахь дыкан, лара дахынапшуаз, мыёкэак, фархыкэак шеидикылоз лбон.

– Шьыжбыбзиа, Хариза! – дынеыжэпеит Вано данылзааигэаха.

Аеыццышэ апыргыагьа ахьакакоз аёыца ашьтыбжь го, ашьапкэа тынч иазмыргыло аеазеикуамыт. Азкэа акэтагь аацены инакэутэар, инакэцэраа ицап угэахэртэ ицыоцыоуан.

– Саби сареи арахь ханаауаз, хызыцо апшэма чкэынаки згаб хэычыки хшарас имоуп хэа ауп ишсеихээз, аха агэра згеит уажэшьта быштыцхау. Сарггы, тауадаа рычкэынцэа азэыроы реипш, ачын сыжэоа иахыкэлаша Петербургка ацарахы сцоит. Бысхаштраны сыказам, ескынаггы сыбла быхгылазаауеит!.. – аттахэа иажэакэа рёааирхеит Вано.

– Атауад анхаоы дихамыштуа ирхэонггы исмахацт! – лхэеит Хариза, уаха акггы даазымхэыцзакэаны.

– Баби саби ахьеицаажэоз сахауан, аамыстара ашэкэы дашьтоуп баб!

– Уи иахнатой хара?

– Исзеилкаауам, барей сареиу?

– Сара сызёу хара атаацэа – сан, саб, сашьа, сара, иахнатой хэа ауп.

– Анхацэа шэрылнагоит. Баб даамыстахоит, бара баамыста тыцхахоит. Мсаут иакэзар, даамыста арпысхоит, абри аеыццышэ дакэтэаны дахьнеиуа, анхацэа даарылцны, тауади-аамыстеи днарылагылоит!

Ҳариза абри аамтазы лхаёи иаалгеит арт рысасцэа аан-за, мшацазы, амшын иахъазааигэоу Гэмыстатэи адэиужь аныхэа ахъымшоапыргоз ашка иахъцаз илбаз. Лани лаби дрыцны шыапыла днеит. Дук мырцыкэа Мсаут абыржэы лапхъа игылоу аеиқкэа цышэ дақэтэаны, ажэлар ркны дкылсит. Уи адэы данаакэла нахыс лара лгэы иаанакон настхашэа зееидкыланы, цсуа матэала еилахэаны аекэа ирықэтэаз арпарцэа иаргъы днарылагылоит хэа. Иара урт дызлареицэаз хэа акгъы лбомызт: еилахэашыала еипшын, цшрей-сахъалеи азэгъы дипахомызт, дзықэтэаз иеы акэзар, дара рыекэа иреигъымзар, иреицэамызт. Акызацэык, Мсаут икэадыр җазан, егъырт ртэқэа – цырцыруан.

Мсаут урт рахъ дымнеикэаны, анхацэа рычкэынцэа дна-рылагыланы дынеыжэцит. Уажэоуп ианылдыр уи зыхъяз, «абни ашэкэы ахъхамам акэзаарын» – калтеит.

– Бзырхэыцуеи, Ҳариза, уи ашэкэы хатала бара ибнатэ закэу базцаарц бтахзами? – лхэыцра даалихит Ванэ.

– Ааи, ааи, исахэишь, Варден! – даалахэыххейт уажэы Ҳариза.

– Бара, Ҳариза, аамыста тыпхак лахасабала, Петербургн-тэи ибзаастуа шэтыла ирышхау атқы ау бышэцаны, иацу амака цшза бзара-па инакэыршаны, быхъэы жэпа былгъа-былгэо бызқэа иныкэцаны, аизарақэа раан тауади-аамыстеи ртыпхэцэа бнарылагылоит!

Ҳариза еитах лыбла иаахгылейт амшац аены тауади-аамыстеи ртыпхэцэа ахъеилагылаз ларгъы урт рааигэа дыка-зар цэгъа ишылымбоз. «Убрахъ срыманы изымнеии сани саби?! Даргъы уахъ абыргцэа инарылагыланы, саргъы азгабцэа снарымардар!» – аалгэхэт ускангъы. Аха уахъ лнамгара зыхъоз урт реипш дахъеилахэамыз ауп хэа илыпхэзейт ускан. Мамзар, аеа еыпгак амоуп хэа лхэхъгъы имааизейт. Аамыста, анхаоы хэа ианакэзаалакгъы дазымхэцэацызт абыр-жэеипш.

Абартқэа данаарызхэыц ашьтахъ ауп лхы аназылышьт Ванэ Петербургн-тэи илзааитиуаз атқы ау, апшза.

– Варден, – лхэейт лара, хэычтэы кэзышала, – уаби саби еиуацэас иахъеибакацахъоу азы ари ишэу ахалат ахъысзашэхэаз азымхой, нас атқы зысзаухэари!?

– Уи, сара исымтаны ибурц, акадеттэ корпус акурсант скынтэи хамтас ибывазарц бахыаамыста тыцхахо акынтэ, сара бзиа бахыызбаз акынтэ, сара бахыистэхо акынтэ, Хариза!

– Аах?! – лхэан, дцэырхазшэа лхы дааоахеит Хариза. Аамтацк аабжымсыцкээны Ванэ дыцаны аеыбгахь днечи-хьан. Ишьямхкээ аеываракээ ианынарыцэхас аеыццышэ зызымкны, апкара-пкарахаа аеынанахеит.

Ванэ рашта дынтаххын, дынеыжэаанза, лзамоакээ ахьяанылкылаз иааумышътзакээны дизыцшуан Хариза. Лхи лареи анааизынха, днечилууа дызгаз ллымха иахакааз ра-кэын. Лхы лнапачы ианаалга, лацхья игыланы илацаажэоз днаизхэыцит: деихытаруа, дкатаза, икышэкээ пырпылха, изамоакээ тыцэраауа...

«Уи сара саамыста тыцхахарц итахуп, мшэан сцэа шца-схыцсаауеи, сцэа сышцазэызауеи?!» – лышыи-лышыи неикэцо днечин, акыркы иаацацэо зыхыла итэны игылаз леирыз амаа ианкны иаашьтылхит...

* * *

Мсаут аштачы данааеыжэц, идырит сасцэакээк шыртаз. Амацуртачы акэачабкээ каххаа иаркын. Агэта акыдкээ еиёажьны амца агэгэхээ иахьейкээыз иачыдангы, рганоны акынгы убастэчка амца еикэын, егылашан.

Иеы акэадыр накэхны иааиоыцтреикын, аеы агэра иан-кны аетра интеигалеит. Агэра анаахиршэа, агэдыхээ инеины, апхэ такаакээ изтажьыз аеыхэчара инахагылеит, апхэ чкачк пышэла инагэылалеит. Иара, ишылашыцазгы, гэынхэчыстала иааипшааит ихаракны иаёакапаз акэадыркэ-царта. Акэадыр уа иныкэцаны даахынхэын, быцала ишшыз ашэ ныдыжылань, зарцэила инеахэаны днапырцит. Ихы-иёы златахэхээз ихтарца длаха-оахо ианаапиртла, аласа хтарца итахэхэаны иамаз ихы-иёы апша чыхь наёасит.

Рацхья амацуртахь иёынеихеит Мсаут, ихтарца еитанеи-харшышышэа, ачыхь икэнакырц, аха абарца дышныцалалак, иааихихырц амаа бгъаакээ ааиламыршэзакээны. Абарца дазааигэахаанза аамтацк дахьяатгылаз, амацуртахь анеира дахьнархэит: ацэажэашьтыбжыкээ ахьгоз аган-оны акны

акэын. Амапуртакны ашыш далцшны шьюук рцэарақэак ибом, аха урт ахэса ишрыхгамыз идырит.

Даакэгьежъны аган-оны абартца днышалан, ихтарца ааи-ыххны, аонашэ ааимицааит. Агэгэахэа иеикэыз амца иган атаны дтэан Хабашь. Ичкэын даниба нахыс гэыргъаехэашак иеихэарц шитахыз икышэ кэац-мацарақэа ирытцшуан. Ихтарца цхьаршэтны ижэаа икэын. Мсаут уажэада иимба-зацыз, икэымжэуп ухэар, икэымжэымкэа, ипалтоуп ухэар, ипалтамкэа, цхьаркэа дук ишыклахауа ишэын.

Армарахька, ихы-иёы зегъы шейбгоу амца иарбо, иёы-кацшыааза, иттэааза, амца иарчыз илақэа неимапама ухэо, ипатақэа еилачы ишэызшэатэқэа еикэацэа самсалуа, ихцэы еикэацэа еилассы, ибабаза еиларгыланы дыехэатэан арпыс наза-аазак.

– Узгылоузеи, мшэан, Вано иами, хара х-Вано! – ихапыцкэа неихаргыланы адықэ-цыкэ дааччеит Хабашь.

Аехэа ахахы алэа иеацэхыхчо, иёынастхашэа, инап кьақьақэа рылагы амца иёынацэхыхчо, дтэан арпыс хара-кык, иааигны, ипынца аазырхэаны, акэцэ аатэырпсашэа, илахь аазыхаракны, еикэакы, илагэқэа цырцыруа, рытра интагьежьюашэа. Уигы, Хабашь ишэны иибаз афыза апалта ишэын. Уажэы дахьтэаз уи атыхэа асаара ишътан.

– Мсаут, сашьа! – арпыс зыграцшь доагылан, Мсаут иахь дааскыаны иеааигэыдижълеит.

– Вано?! Хара х-Варден?! – рацхьа иаацъашьаны, аха нас гэыблыла дааигэыдихэхэалеит Мсаутгы.

– Ари хасастэқэа иоуп, Вано ифыза! – икэацэза иоагылаз арпыс иахь ичкэын дынхьаирцшит Хабашь.

– Мосе! – ихэеит, ибжы цагаза асас.

– Хаибадыруз! – иааёахицэеит Мсаутгы. Ианааи-бартэақэа, Мсаут дынкылкаашэа Вано днаихэацшит:

– Сара сазыцшын Вано уажэшьта даныхтауа ичын харакэа дрыцаеырбо даабоит хэа. Убри азы ауп ацхьа саазышанханы сзынхаз. Насгы акэыпшцэа икэнын хауа бзиа Даут даныказ, уажэы арпыс назаазахеит, дыттэааит, ахаца наза ицшракэа шытихит.

Вано ахэыштэара дыехэацшуа, зны-зынлагы Мсаут днеиёацшуа дцышэырччон.

– Петабург аурыс хэинтқар ичынуга данрылапхызаха нахыс ус дшыкалоз здыруан! – уажэы ихапыцкэа неихар-гэгэшэа даара гэхэарак иныцшуа, асасцэагы неимданы днарыхэапшуа, дыччо ихашэшэалашэа иказ ицынтца нхэаир-цэи-аахэаирцэиит Хэабашь.

– Уи ауп саргы сзысхэыцуаз ари анысхэоз, аха уахь дцеижьтэи рацхэа данызбоз, ичынкэа ижэоа икэны дызбоз цыысьон, уи ауп исыхь.

Вано уи атак ихэаанза, Мосе иаалырфкэаны иажэа нбы-жьеигалеит, акы ихэарц игэы идоуп хэа ргэы иаанартэ афанцшыларэ имтазакэаны, атзы иеынкыдцашэа дыштэаз, ахышэтхэа иеаариашаны, ибга шшаза иаакацаны, иеаар-лахэыхны, Вано иахь абгэаахэа дынхэацшын:

– Аа, ачын цырцыр знаало апсуа аамыста арпыс дахь-удтэало, Вано!

Мосе абри анихэа, Вано ыымтзакэаны Хэабашь иахь ибла-кэа нцэыцирцшит.

Мсаут иихэара дакэымшэо, ихы аахымзгшыны, ам-ца неиыкэсит, уахада иимбац ауафы иеапхэа «сара саа-мыстазам» ахэара ицэуадаохан.

Иара убри аамтазгы, ыымткэаны иезааникылаз, асас дын-хафызу, даамыстазу, дтаудзу издырамызт, насгы Айрынаа аамыстцэоуп хэа Вано иамхэахэазар калон уи иеы. Аха Хэабашь инаихэаз Вано илапш иаамтаны инарбеит ажэабжэыц ацэыргара.

– Иумахауеи хасас иихэо, – илакэа аажьаржьалеины, иаармацэыс-мацэысуа Мосе иахь инхэарцшуа даахэын, амца иеы назырханы, иеааимыртаганы даатэеит Хэабашь, ипалта аехэа арцссо. – Ушаамыстахаз уеихэарц ауп иитаху!

Мсаут еитах амца неиыкэсын, иеымтра инаццаны даан-гылеит. Агэра игеит асас дшыржьахэоу ала. Ишцакаицари уажэшьта? Айрынаа аамыстцэоуп хэа асас иархэаз иеанраа-ларэ атахумашь? Ус акэзаргы иихэарц иахэдоузеишь нас?

Цаны, Мсаут даамыстазарц итахуижьтэи акраацуан. Акраацуангы акэым, данкэыпшыз инаркынгы аамыстара итахын, аамыстцэа дрыпашыцуан. Уи еипш агэхэара изыркыз иаб Хэабашь иоуп. Хэабашь аамыстцэа дрыцныкэон, рышькыл икын. Амала еизарак, ныхэак ухэа раан, ихы-

ихшара ишынеимоу аамыстцэа рылагылара азин имамызт – урт рахь шэымнеин хэа азэггы иреихэомызт, аха шэааи хэаггы рархэомызт. Зны-зынлаггы длак-оакуа даанхалон Хабашь – анхацэа рахь анеираггы итахымхо, аамыстцэа рышкаггы изымгэагуа. Убри иахкьаны дыбырго иалагахьан иара Мсаут ихы ибзианы идыруа даныкала нахыс. Убас еипш ианакэшэалоз Мсаут иааигэалашэалон иархэахьаз – «Хабашь, учкэын Мсаут ихьзысцоит!» хэа Хабашь ионы неирта-ааиртас измаз аамыстцэа руазэы ишихэаз иара дани. Аамыста иажэа обарымтэит ани аби, гэхээрала ирыдыркылеит. Аамыстцэа рызбахэ акэын лассы-лассы иажэа иалаз Хабашь. Уи захауаз Мсаут аамыстара агэбылра иланареуан.

Еиха еиликаауа даналага, аамыстцэа ркынза дышзым-назоз ибеит. Шыала-дала дызлытцыз анхацэа шракэыз агэра игеит. Ега ус иказарггы, гыла аамыстара деилахауан, дыш хэычыз илаазахаз дзаэцэомызт, игэы ихон тахак инамто. Аха уацэас, ыызцэас икаицон анхацэа. Иаб иакэын тауади-аамыстеи уацэас рыкацара изакэымтцауаз. Убри ауп изыхкьаз, Қартгэи атауад Даут уас икацараггы. Уи ибзиацэкьаны еиликаауан Мсаутггы, аха уи азын иаб дцимыркэкааит, еихаггы дазыгеырбон.

Иара Хабашь ихата ичкэын аамыстцэа рымацара урыцныкэала хэа дыхтеикуамызт, избанзар, ус даахтеикзар, иара иеипш длак-оакуа, ихы иареи рымала еизынхо дкалар шееимызггы ибон. Мсаут Егры аарцэ апшахэаэтэи анхао арпыс Заабет уас даныкаицозггы, дахьимырхэзеит. Уажэы Мсаут иххэара дакэымшэо дахьгылаз, Заабет ианеишьаз афицарцка тапанча ахэы цшза имака иавцыччон.

Мсаут длак-оакуа иаанхара аамтазы, асас ицэажэара еитанацитеит:

– Ачын зимоури, даамыстоуп уажэшьта, афицарцка акэ-зар, иара имака иавцыхэхэоит!

– Иихэо умахауеи?! – Хабашь иххэарц иидахыз даахыццакит уажэы, ичкэын ифымтра зыхкьаз аагэнкыланы. – Уаамыстоуп, ихэеит, изхихэаазггы дара иахзааргаз аамыстара ашэкэоуп! – ионапыкггы ааитцыхны, акака Ванои Мосеи инарыкэикит, ипалта тбаа амехак аартбаазаны, дыхырччо.

– Саб, усзеилкаауам! – днаихэацшит Мсаут, ибжы мчылашэа иааткааны, инеимда-аимдо рыхоыкгы дрыхэацшуа, аха иахауаз ахырхара шизымдыруаз ихы-иёы ианыпшуа, илакэа ааршаќь-шаќьеит.

– Сара иуасхэап, соыза, арт ирхэакэо закэу. Сара уара уацкыс сеитбуп, аха гээартла уацэажэара азин сымоуп сызласасу ала. Убри акынтэ схата иуасхэап инартбааны, – Варден ицегьгы дааскыан, Мсаут ижэоакэа ирыќэпсахыз ацэыцэкэа инацэкьаракэа ныќэрс-ныќэрсуа иныќэиршэшэеит.

Ускан ицхаза гэбылрак Варден ишка иааизцэыртын, апсынгыари иацаку аиха аншлак, азыржэра ианазыкалалак, иахьутаху ишурцэиуа еипш, дахьурхалакгы дхартэ дкэата-цсатаза асасцэа реапхьа даанхеит.

– Уареи сареи хабачэа гэыла бзиа еибабеит, – инацитеит Вано иажэа. – Сара схэычын уаб сасра саб данитаалоз. Арахь данаалакгы, уи избахэ мчыбжык-жэамш саб иќышэ иќэ-кын, уи ишка агэбылра халанацон итызшэа ххэштарэаёы ихахауаз. Аха гэынамзаракгы нациталон саб. Уи иахьеипш исгэалашэоит: «Хабашь зегьрыла даамысташэоуп, убриака-ра сгэы ацапха ааиртит, аха даамыстам, дтауадым!» Убри анаосангы, исгэалашэоит агэыла-азла апсуа тауад дыс-тоуп хэа шреихэалоз, дшыныхаоыз ицакны. Уаб иуаора да-цэыпхашьомызт саб, аха дацэыпхашьон дахьыныхаоыз. Акыр туан саб дашьтеижьтеи шэыжэла аамыстара ашэкэы азыкаитарц, шэаамыстацэахарц, аха иахьауажэраанза имч мхацкэаны схатагы убра сацхрааит. Зызбахэ сымоу аихабы-ра ркынтэи уи ашэкэы акацара илшеит. Сара схатагы убра сацхрааит. Зызбахэ сымоу аихабыра ркны схатэы оны акны сышнеиуа-сшааиуа аипштэкьа сыкоуп. Нас шэарт атаацэа шэзыхэан схы сеигзарызма?! Сабгы саргы иахтахын хара шэхашьашэаланы шэкаларц, уи нахагзеит. Абри анаосан, аихабыра рыхьзала иуасхэоит ахамта дукэа шузыпшу, адгьыл десатынкэа шутакхаша. Уажэазы, аа, абри ашэкэы, – ицъыба иаатыхны инаиркуа, – аамыстара ашэкэоуп ари, насгы абри ахэаццышэ, тауадымзар уаоы инапы иамкыц уанаршьеит сара сыла. Ари Апсны айќэырхара иасимволуп! – Вано акэакь акны апэымг ихшьыз ипалта акны днеины, уи иацакнахаз ахэа аакныхны, атыхэта иштаз инаииркит.

Мсаут аиҳабыра хамтас изаартииз аамыстара ашәкәи ахәеи неидгәаланы инапаёи иахыкыз, маза-мазашәа илапш нархигақон, аха уажәыцәкәа урт рацкысгы дзызхәыцуаз, убарт инапаёи изыркыз арпыс Вано иакәын. Абгәаахәа идырит иәацхәа игыланы аәаца-әацахәа иацәажәоз, шықәсқәак рацхәа, сасык иахасабала ада аеакала даатәамбазакәаны, Гәмыста азиас ақынтәи – ыкәбалла ирхыс-хысуа иааиштьлоз арпыс хәычы шиакәмыз уажәы. Маха-шыахала дшытәааз еипш, ҕытқалагы дуағы назаны дшыкалахыз, насгы ус дуны иипхәоз акы инапы шалакыз агәара иоут.

– Итабуп! – ихәеит иара, уаха иихәарыз хәа акгы даақәымшәазакәаны.

Мсаут ари ачкәын пыхеипш еитбык иахасабала ди-хәапшыртә дибазтгы, ицеггы рхихәарын арт ихамтәкәа, дыхырцәажәарын исасцәа рәацхәа, аха Вано ицәажәара ашътахъ, уи иажәа цызкашаз акгы иәашәомызт. Уи ибеит, Хабашъ уажәы асасцәа раагамта сигарет хәхәакгы аацәыр-ганы ишынеиҕеикыз.

– Петабург ауағы дазоит, умбои дшыкалаз, закәытә ажәоу иәалаз, закәытә ускәоу иахзыкаитаз!.. – иныхәацаны ирзыз акәты цәынцәлағъ еипш икапш-цәеикәараза, ацәахә ац еипш ицәырцсаз ицынтә ақәцә инацәкәарақәа ирыбжәк-ны иааипссан, дзыеырбашәа варалагы дынкажәцәеит Ха-башъ, илақәа шыцымцымыц иаанханы, уаха аеазны еипшым-кәаны ижбаржәлеиуа.

– Хтәакәап, хазгылоузеи, мшәан! – уаха иихәарыз хәа акгы ааизмырәеизакәаны, аскам хәхәакәа рахъ инапы наирххейт Мсаут.

Мосей Вардени анынатәа, иаргы кәардә кәәк даахейт, ашәкәыбгыци ахәеи еимлагәа инапаёи ишикыз.

– Ахәа хамтас ианрырто, атоуба шытарцойт, уи еихабы-ратә хамтазар! – уажәы дымччазакәаны, ус ихапыцкәа неи-хакшаны, атакәатаҕарақәа зыпккала иказ икышәкәа аарт-ны илақәагы ааркшашәа Мсаут днаихәапшит Хабашъ, ус акы идыруазшәацәкәа иеаакацаны. – Арт иуку еихабыратә хамтәкәоуп, Вано имацара ихамтәкәазам. Иихәаз умахаи, «аиҳабыра ркны схатә ҕны сышнеиуа-сшааиуа сыкоуп» хәа!

– Уи сгәы иахәойт сара, Варден (уажәшьта Вано ацкыс

Варден хэа иахэара еиха иманшэалахап хэа игэы иаанагеит),
– асас днееғапшит Мсаут. Нас, иаб иахь дынхьахэын:

– Аха тоуба ззыштыстцо сзеилкаауам. – Варден ихы
наикэкны: – Сқытауаоуп, сдырра азымхозар акэхап!

– Атоуба аштытара азэгы иудитазом, Мсаут бзиа, –
иажэа ныбжьегалеит уажэы Мосе. – Аамыстара иуднацо
ныкэга хэа ауп, аамыста кыта жыик ипсынгъарик итижыуа
хэызба мгэлыфк ацма атэыфа хэыс иахацаны иабейкэница-
ри, хатыр зкэу аихабыра ахэаццышэ изаартиуазар!

– Ус анакэха, саргы хатыр акэцаны исыдыскылоит. Уи
иазахкыроуп апатхь ду! – Мсаут доагылан, атзакны икнахаз
апатхь харшала аакныхны, атыцаны ахэа ныкнеихаит,
аамыстара ашэкэы иикызгы, уа ацэымг инахаирцарц иеа-
ныназик, Мосе днеин дааникылеит:

– Зда уафы дхэартам акъаад иахьатыцу ацыбафэоуп! –
ихэеит уи.

– Ус накэха, саб ицыбафэы икалааит! – иаб дахьтээз
днеихагылан, акъаад наизирххеит.

Хабашь доагылеит, мацкъа-шьацкъа уи акъаад ааимхны,
пшыыцъараны иаарены, ипалта фыц аонуцкатэи ацыба
интеицэгэан, днатэеит. Мсаут даахьахэын, настхашэа акэакь
икфэагылаз астал тбаа иныкэйтцеит инапфэы иаанханы иказ
апатхь. Нас, даакэтэиаан:

– Макъана избом асас истол, амхарахы – ахэса рахь
сналбаап! – ихэан, ашэ ааимицааит дындэылтырц.

Иаатыз ашэ Харица иналыдхалеит. Лара днеептапашэа
нак днаскэеит. Мсаут идырит Харица аонашэ давагыланы
рцаажэара дшазызыроуаз.

– Харица, – ихэеит иара, ишытахька ашэ ныдцаны, ибжы
ларкэзаны, – баргы ахамта бзааргама?!

Харица асаара иныштыасуама ухэо икахэхэа илшэыз аткы
деитанахэапшын, лкышэ аареицакшэа амхарахы лфынал-
хеит. Мсаут иналыштытарххны амхара даныныонала, х-кэтык
рыхэдакэа хыцэтэаны аехэа ааигэа икадсан, иан Нанашьа
акэыткэа алацэлырхэырц агэарахэа ишуа икнахаз ачуан амаа
лыпрахэала еимлагэа иаанкыланы акныхра дафын.

– Нан, Харица, быткы цшзоуп, аха ипхынтэуп, акы на-
хамырпазакэаны бдэылцижьтэи ахьта банамыркзеи?! –

агəахəара лəыкəхх, Ҳариза лткы дазыгəдуны даацəажəеит уи. Нас, лычуан наргыланы, лнапкəа рыла наk-аak лзара аанкыланы, Мсаут лхы наикəылкит:

— Петабурнтəи илзааигеит х-Вано!

Ускан Ҳариза лткы лшəыхны, лыџоныматəакəа рышəцара даџын. Мсаут аткы нархəы-аархəуа днахəапшыи: — Ари, Қарттəи захыроуп, сзацхьом, аха аурыс џыреи акыртуа џыреи еиџыздыраауеит! — ихəеит.

— Иухəо закəызеи, нанхеит, сара исмахауаз, Вано ианли-тоз Петабурнтəи ибзаазгеит, ихəеит.

— Сан, ари шқарттəыз усканцəкьяггы игəстеит, џысымтит бымхəозар. Ҳасасцəа зынза гəахақəак хакəны ихəхəапшуеит. Излазбо ала, шə-Варден уажəы Петербург ацара итазом.

— Закəызеи, мшəан, бызлацəажəо, азгаб, Петабурнтəи исалам шəкəггы хмоухьази, ацара дантала ашьтахь!

— Ихəухьан, сан, ихəухьан, аха уиаахыс хышықəса ирықəуп, Петербург ахəынтқар дахырхəахьеит, амалуаа рцыхтəа ццəахьеит, шə-Вано дызтаз уажəы аусуцəеи анха-цəеи рыхшара роуп итоу, насггы аусуцəеи анхацəеи роуп уи анапхгара зку!

— Ак дыбмырхан хасасцəа. Мшəан, убри аума цəажəатəыс ишəымоу, сџызцəа рахь сцойт хəа ари амчыбжык бахьцало?! Уцши ура илдырқəо!

— Уи зеггы ирахəхьеит, сан, бара ибмахац аха! — лыбжыы аармачшəа даацəажəан, акəйтқəа лыцхəылхуа лан дна-лыдтəалеит Ҳариза.

— Ҳара уажəшьта хəамыстацəами, бара, уртқəа ирзаауа-зеи? Уажəшьта хара хтəы хəуеит, адгьылггы хəуеит. Вано ицыба иаатыхны бгьыц дукггы кьякьаза иаахаимырбеи, дамыг дукггы аархоуп, уи баша-маша шəкəхарым.

Мсаут арт реицəажəара акəџымтзо дынханы дышгылаз анылба, иаалцəымыгхашəа дизцааит ан:

— Мшəан, Мсаут, уи азбахə ала акггы уарымхəазеи ант?

— Иархəахьеит, сан, иархəахьеит, ахəаццышəггы хамтас изартит аихабыра, Апсны айқəырхага хəа хзыс иатаны, ачынқəа шинаалоз агəра идыргеит.

— Апсны айқəырхага бхəоу, исзеилкаауам, Ешбеи Ала-кəабеи ракəу Апсны еикəзырхо, арт хасасцəа ракəу?

Ҳариза зхэылхра даёыз акэты азыршы интагэаны доацкѡан:

– Апсны еикэзырхо ҳара ҳтэкэа роуп, ҳара ҳ-Ешбеи ҳ-Лакэабеи!

– Унан, цѡбеит, абар ассир дахьхазкылкѡа, нас иабаагон ани абгъыц кѡакѡа ду иаҳзааргаз, адамыг ду зынззала изну, аамыстара зегъы иауроухуа, ианҳау мап ацѡаҳкуама, ихарц-хашьома иаҳзаазгаз ҳатауад дукэа, баб иуацѡа дукэа!

– Урт ҳауацѡа ракэзам, сара исшѡыстараны сыказам шѡ-Вано исзааигаз аткы, икѡыкэны икасыжъуеит!

– Ианааига беигѡыргѡацѡа ибшѡыбѡеит, уажѡы бахь-зырхѡызеи?!

– Аѡнашѡ аќынтѡи сахьырзызырѡуаз еилыскааит иаҳ-зааргаз арт аҳамтакѡа зегъы зызхѡу, абгъыц ду ҳѡа шѡыз-ѡугъы зызку! – Ҳариза днеины лашъа иѡацхѡа днагылеит. – Иудмырбац аҳамтагъы ыкоуп, ҳаб изааргаз апалта аѡыза уаргъы иузааргеит, Вано ипалта ахькнаҳау иавакнаҳауп. Убри ушѡырцарц ртахуп, аҳѡа науќэнырцарц. Аха уи аҳѡа уашьѡѡа анхацѡа ршьала иузрыжѡырц ртахуп!

– Ёыбымтѡын, Ҳариза! – дныѡоныцѡааит Мсаут уажѡы ишъхѡагъы дныќѡѡѡаан, амацурта дындѡылтѡуаз.

Амѡашѡура ихкѡа дѡон Мсаут, ашта аназараѡы дѡаны да-хьылеи-ѡеиуаз. Ихтарца аќѡѡѡа иаркыз аќаитан лых ќѡчыч ааныжъны, доаханы иааихихын, ижѡѡа иныќѡѡиршѡит. Ахъ-та ѡаѡаза иѡасуа ианалага, ажѡѡан днаѡаѡшит, аха иара, уажѡыцѡкѡа игѡы ишаанагаз еипш, ажѡѡан кеикеиуа, аѡѡѡѡ-кѡа еилаарцыруа, аѡѡа иаргѡѡѡырц агѡы итамызт, еихапаны, аѡшра аанахѡаны иќан.

Уи ус шакѡыз уажѡы ибахызма, ахѡылѡаз арахъ да-наауаз аахыс ѡбаќа саат ракѡахп иѡуа, ускангъы ажѡѡан днаѡаѡшлон, уажѡеипш еихапаны ишыќазгъы ибон, сыла излачны апѡтхѡакѡа иаалырќѡаны ицќѡашѡкѡа акыр иаз-гарызма? Аха игѡы аилашра аамтазыцѡкѡа, уи зылшашаз мчыкгъы ќалазар ҳѡа агѡѡанагара иауу, уи зынза ихаштхѡазу здырхуада. Ихаштзаргъы ќалап, ихѡыцыртаќѡеи игѡамтра-ќѡеи аныраѡѡаха.

Зегъреихѡа деилызшьаауаз Ҳариза лажѡѡкѡа ракѡын: «... Аха уи аҳѡа, ууаажѡлар анхацѡа ршьала иузрыжѡырц рта-хуп!» Абри гѡаныла иааитеихѡаѡыцхѡаза, ѡныцќала амѡѡ

еыцххараза инаижэлон, дарзызон. Убри иачыдангы, Хариза убаскак длызгэауан, абыржэы абри иапхьа дгылазар, ачалт иаатихыз ахэынцэрацшы акара ада рыцхашьарак иламс-закэаны дхэылаирпыцыртэ. Ега еидикиларггы лажэеи лареи еикараны ибомызт – лажэа тлапқацэан, лхата дхэычын, иара игэаанагарала: қаралаггы, хшыолаггы.

Ихаёы изаамгоз, абарт ажэакэа Хариза илзырхэаз акэын. Ианакэзаалакгы, Апсны абыржэтэи атагылазаашьа атэы, ажэоуп хэа итаацэа днарылатэаны даламцэажэацызт, еиха-ракгы Хариза ианлахауа, уи хэычыс дыпхьазаны. Акы-зацэык уажэы игэалашэаз, атаацэа анааилатэалоз зны-зынла Хабашь апанза даакэпсычхалон: «Ее, аамта цэгьак хтахеит, аамта цэгьак!»

Хабашь ус анихэоз, илаба аехэа иныхэаршышь-ааехэар-шышьуа, акэицкэа ракэын дызхэапшуаз. Такэ антцлак, ихы дазоахашэа иуан, аха азэггы шалаёимтуаз анибалак, уаха акымзарак мырзакэаны, доагыланы ииартахь иёынеихон. Хариза лаб иихэаз лмахазазшэа лыгелырдагэон Мсаут иеипш, аха маза-мазала днеизыцшы-неизыпшуа, Мсаут уаха акрацицомашь хэа. Уиггы акгы анацимцалак, Харизаггы акгы змахазаз леипш данаатэалак, Мсаут ипсы изон. Уи игэеимто дыкамызт абри аамтакэа раан иаб ихы здикылоз, дзыёцаауаз. Игэеитон, Хабашь дындэылтуазаргь ихы шхаз, даагылазар дзыцныкэоз аамыстцэа рахь дышцалоз. Дара ракэзар, уажэы лымкаала еиха хатырла ишизныкэоз ибон. «Хариза иабалыпшааи абарт реипш ажэакэа?!» – ихы дазцауан.

Ран Нанашьа Хариза лзы дгэынкбуа иахахьаз, абыржэоуп ихаёы иааганы данрызхэыцхьоу, ианиахауаз хырфысггы икаипазомызт.

– Хариза, баанзырхозеи бара, фархькаабгарц бандэылтцлак, насггы харантэи изаабго, налбаа аккараёы иками афархь?! – хэа дналабжьо ыынтэка иахахьан.

– Бара, сынтытырггы буамеи, гэыла ааигэа дхамазам, нахьхьи инхо Танас-ипха Мкыд лкны снейлоит, сыгёёыгьра насхызгалоит, азраггы слырцоит, – лхэалон атакс лан лахь.

Нанашьа уи зылцэымгххоз, лычкэыни Мкыди ирыбжьа-лахьаз аус азы акэын, аха уаха акгы ацылхэомызт, лызгаб

Мкыд лахь анеира дапдыркэкэаарц далагомьшт, азахра стоит ахьылхэозгы лгэы ишахэоз ҫашьомьшт. Амала, илхэоз ззылхэоз, лызгаб хыро лзылмурц, хлапшрада днылмыжбырц шылтаху лпырдыруан.

Уажэы Мсаут абарткэа дырызхэцызгы акыкоуп: дани ихьз ихьзызцаз аамыста Цьамлат икны дахьнеиз (ацыхэ-тэантэй аамтакэа рзы уи иҫы дыштэазаз дтэан Мсаут, уахагы уахьынтэй ауп дшааз), Цьамлат иажэа Мкыд даалымцзо далан, «Кьаразаа» захьыс дрымоуп, Гэдоутантэй лара лкны азэы даарышьтлоит. Уи Мкыд лаб Танас псатә шкэакэа диахэшьапоуп хэа сахәит хэагы иеихэсит.

– Еихарак уаҫы игэы тызкьаша, – ихэсит Цьамлат, – «Кьаразаа» рцэаматэакэа рымацарагы ракэымзаап Мкыд дзызку, Урыстэыла ицэырцыз Абирак капшыкэа роызцэагы лзахуеит, рхэсит.

Мсаут абарткэа еихагы амца ицрацо рҫаархеит. Иара диашаны ихы ипхьазон: Апсни апсуареи реикэырхара дазхэыцуаны ибон. Апыхэтэантэй аамтакэа раан, Цьамлати иареи ааицэажэацыпхьаза, ҫажэак рыбжьара иахауаз: «х-Апсни хәпсуареи еикэырхатәуп!..» – акэын. Убри ауп иаргы еихарак Цьамлат ихэатәаҫы дызнейхьаз.

Апсны алахьынтә акыр дазхэыцхьан Мсаут, Цьамлат икынтэй арт ажэакэа иахауа далагеижьтәигы. Иара изы-хэан Апсни апсуареи рацкыс еихау акгы ибомьшт убри дазхэыцпхьаза.

«Ауаҫы дахьиз, дахьаазаз ипсадгьыл ихы акэитәит!..» – абриаҫы даангыларц итахым Мсаут. Иара игэаанагара иҫеиоызшоз хэа уажэыцкэа иипхьазоз Цьамлат иакэхеит.

«Сара Апсназы ашьа кастэаргы, моу сымам, арахь лара, кьанҫаак дыказамкэаны, «...уи ахэа, уашьцэа анхацэа ршьала иузрызжэырц ртахуп урт!..» – хэа даасәагылеит. Апсны ацарбгара, даеакала аархэра иашьтоу ирыдгылаз аамыстцэагы ыкоуп, ихэсит Цьамлат. Урт хэатыхла рҫагы-лара дазыхиоуп иара. Ус анакэха, Цьамлат аамыстцэа, аҫауадцэа, анхацэа хэа еилыхны акэзам Апсны азцара дшазнеиуа, цара пыткгы имами, Апсны аархэра иашьтоу зегы иааилымхзакэаны драҫоуп!»

Апсны аикэырхара иашьтоу шьоукны ипхьазеит уахатэй исасцэагы. Ахэа аниитоз Вано иажэа иалеитаз: «ари Апсны

аикэырхара иасимволуп!..» – еихагы агэра инаргеит урт Цьамлатгы иаргы ргэаанагарақэа рыцеиоызшо шыоуку ракэны.

Абартқэа зегы еидихэыцлацыцхэаза, Хариза лышка игэыпжэара иацлон.

«Ари ахэа Апсны агацэа ршыала изрыжэхароуп, Хариза!» – хэа ишимчу ҕытырц итахын уажэы Мсаут, аха Хариза иааигэа дыкамызт, амацурта дицэацэахуан, ихала иакэын ашта атыхэан алашыцара иагэтылакны иамаз.

Икалап Хариза абартқэа зегы лзеилымкаауазар. Гэыбгангы лымазам, Мсаут иааста лара дсабиуп. Азгабцэа рызхара мариоуп азы дтыгта илызхаит, атыпцхарагы лэыназылкуа дкалеит. Аха уи иаанагома лыхшыо шэхьеит хэа? Илбахыоузеи, рыцха, аоны дтэоуп, цыара таацэала иахыныцыцуа дрымгацзар, абна, Егры аарцэ, Мсаут ешыас икаитцаз Заабет цхэыс данааигоз мышкэак атаца длыдгылан данхэычыз зны умхэозар, дабанихыоу, дабааихыоу. Апхэыс лус – аонус ауп, насгы, ианлаамтахалак, ахацацара! Хариза уажэшта ахацацарахь лхы кыздаргы аует. Иабалусу уажэы Мсаут, Цьамлат, Варден, Мосе злацэажэо лара?! Аха лажэакэазакарахазиуаха? Хымпада аклыцоуп, аклахахьеит. Мкыд!.. Мкыд цхэызба тэахыоуп, акреилыцоит, рхэоит, арахь уаалызхэыццэкьар, хшыола дкэадоуп, «Кьаразаа» Абирак капшыкэа рзылзахуеит хэа ирхэаз, ахшыодара ауп измааноу. Ега умхэан, дыпцхэысми. Ма ацара дыхнахит, мамзаргы – аба. Мамзар, хагацэа рбираккэа лзахрызма? Издыруада убри лыбз акэзар дзырбыжкуа Хариза? Ани асаби лжыара акратахума. Уаха акы зымбац, акы змахац, рапхэа иаалахаз халцазар?

Абас изааиуа иалагаз ахэыцрақэа дрылаханы, ашацашацахэа амацуртахь иёылеихеит Мсаут. Аонашэ ааимцааны дныоналан, дадырсызшэа, аонашэ дахыаахытыз даангылт.

Ихтарца ижэоа икэын. Ицацакэа амца иахынадубалоз, зынза ирацэаххырахазшэа иубон уажэы, иаазкыацэшэа, ицыцхь-цыцхэа. Илахь акьакьара иацызцоз, иапхыака мацк иаакапсахыз ихахэы акэын. Игэаара ихы-иёы еикэара еихагы иармашыцон. Илақэа абжыаапны аткыс иаакэазханы икан, аха ртацшылара цэгьан. Хариза уи дахыихэапшуаз, дызлалымбацыз акгы далакамызт уажэы. Игэаамтақэа

раантэи ҕапшыларан ицшыыз, еихаракгы уажэы, аамтацкэак рацхэа «ҕыбымтын!..» хэа данлызцэыркэаз, илақэа иахыарызхэз, уа инханы иказшэа лбеит. Амала, акы зацэык уахада идлымбалацкэаны идылбалаз, иаазцэхапшышэа ишэыз апалта кэае акэын. Уи такэы ишықэсхэз лзырдыруаз, апшшэы ахкэаны ихэаре-хэареза иахыкэаз акэын, рацхэзатэи апшшэы лзеилымкааит иахыуахынлаз азы – амцеи акэачаби ега амацурта дырлашозаргы, уи апшшэы ашыа-кэыргылара удафын.

Абри апалта кэае цэара илбахэеит Ҷариза, аха, уажэы, убри даназхэыцгы, иахылбахэоу лгэаламшэеит. Хымпада, еизарак акны азэы ишэны илбакэахэеит. Лара ари зтэыда хэа лашыа дизтаартэы тагылазаашыа лымам уаха, еихаракгы иарей ларей рыгэкэа анцэибакэа ашытахь. Апхэан, ант асасцэа апалта ғыц шизааргаз аниалхэоз дизымтаашази, аха усқан уи аха лымамызт. Уажэы лан лгэаг шытылхит абри гэатаны лычкэын дахызымтаауазы. Нанашыа лакэзар, уи агэхыаагы лымкит, «ағыц изааргеит уи зтэызаалакгы нақ инкайжэуеит, ма мэаагара далацалоит» хэа аазызбаны. Аха, уажэы, итбаа-тыцэза ибгэауа иахызыкэази, ихы-иҕи иблакэа тырлашыцааны игылашыеи акалэшэа илбан, Нанашыагы акэыора акынтэи лхы аарнаашэа дизыцшуа дгылан.

– Изтэыда, нан, Мсаут, ари ибгэауа иушэу апалта кэае? – диазцааит Нанашыа, Ҷариза лгэы дтатэаны, уи иазбыз зегы лдырызшэа.

Итахымызт уажэы убри апалта кэае зтэыз избэхэ уиала ацэыргара. Нас илақэа аацырцырын, илацэкэа даароахеит. Уи атак каитцар, иихэарц игэы итакны дыззааиз ажэа меыцкэа неимбгыжэаа ицэцар хэа дацэшэеит, урт иеааибытазаны ихэарц итахын. Уеизгы иан лызцаара атак акамцара ахэтамкэаны ицхэазеит.

– Цэамлат–ихэеит иара, ибжыааларкэшэа, иеыззыкаитцоз иажэа меыцкэагы, убри ауафыхыыз иама инцаакэкэалазшэа, инеиҕабеит. Ҷариза уажэшыта илгэалашэеит ари апалта кэае Цэамлат ишэны ишылбахэаз.

– Аамыстара афэы ухнацап уи, нас сабгы уаргы шэыцсы шэшыап!.. – амца дахыахагылазынтэи ҕаалтит Ҷариза.

– Аа, абра исшэысхуеит, – ипалта кэае ишэыхра дналагеит Мсаут, – амца иакэцаны иблы, ағыц сзаарымгеи,

убри сшэысцоит. Ари аамыста палтазар, егы тауад палтоуп, атауад фоы сыхнацап! – даагэрымшэа ишэихыз апалта кьае ыршэны атзаеы икеакапаз ацэартагэы иныкэижыт.

– Шакахаа иуитазеи, ари ахэ анбоушэои? – даахталкит иан.

Мсаут дгылан дышгылац, уаха амцахыы дмааикэаны.

– Цьамлат уи ахэ имихзом, ихэатэы далацирныкэоит, рыхэ хамырхуама арт хасасцэа иахзааргаз амацэакэа? Убас ауп убригы!

– Бара бзык быхышыуп, Хариза, сгэы иаанагоит Мкыд атыцьха лыбз акэзар хэа. Уи бара ыыхышыртас дыбкит, – иаармеыгны иахэшыа лахь даацэажэеит Мсаут.

– «Мкыд атыцьха» хэа акэзам уи ишлышытоу, «Мкыд атэразы» хэа ауп.

– Ааи, ааи, дахьтэразу азыхэан ауп “атыцьха” хэа ахыыз чыда лыхьзахцаратэы лхы зымоапылго, изабалак ицарцалак рзылзахуеит азы.

– Уи уара дуцымцеит, сабгы уаргы, «ахьапарч згэылцыз иахэлацацэон» хэа, шэызлыцыз анхацэа шэышытахь реиарханы аамстцэа шэеахьрыдэашэхэало азын. Арахь хқытан Гэымста апшахэа адэ ду акны аизарацэа анымоапысуа аамыстцэа рахыгы шэнарышытуам, анхацэагы шэрыладыргылом, хуауаза, рыбжьара хшыбжьаз уаха халам.

– Мкыд лакэызма сара сымч зкэымхоз истаххар, Хариза, уи дхэынчангы дызгарын, аха сгэы лызтацэаамызт азы ауп. Хара хауацэа Цьамлат иеипш икоу схьадырцшуеит еигьу анасып ахь, дара ирышыашэалоу атаацэарацэа рахь, ибахама, Хариза! Мкыд лакэзар, сара сзын дтыцьхауп уажэшыта, дызгарангы икада, дахьцеит!

– Беилагама, бара сызгаб, иаабац бакэзам уахак зынза! – днарыбжьалеит Нанашьа.

Мсаут иахэшыеи иани уаха акгы рыцымхэазакэаны ишьтахька дындэылкьан, асасцэа рахыгы дымнеикэаны, еитах адэы дныкэлеит.

– Сан, уаха сара иббац сакэымшэа сыббоит. Ааи, иббац сакэзам. Хасасцэа сгэапхом азы ауп сказшыа зыцсаххаз, исзааргаз атцкыы зысшэысхыз.

– Хариза, астал анхархиалак, уи аткы бышэцаны рымац бымур, Вано ибзааигаз батэабымшыязшэа икалоит. Уиак бдыруз.

– Икалап усгы, икалалакгы калааит, сара уи аткы уаха ишэысцом, Петербургынтэи иааигагшэа ахыхэаз акынтэ-гы ишэысцом. Сара уи сизжэзом. Аиаша имхэеит. Ус анакэха, газабеиа хайбоит зеггы, сымалагы сакэым, хшын-таацэоуггы!

– Уи акы аمانы избом, Хариза, зегякакэзами, Петабу-тэиу, мамзаргы аеацбаратэиу. Ахамта хамтоуп, хауа бзиа ибзааигейт.

– Уи хара дхауазам, дхауахарц итахуп!

– Ишца уи?

– Сан, уи сара сизыцшырц сейхэахьан, зеггы сымхэар бымуазар уаха!

– Унан, изакэйтэ ссирузеи! – даагыргьан, аихацэы аларцаны ачуан зытгара дафыз акэты лымпыцшэаны ахэа инылахаит. – Хайт, инабхабгааит, с-Хариза! – нацылцеит икахаз акэйтгы агэхьаа мыкзакэаны, дгэыргьа-гэырагы Нанашья.

– Баша багымгэыргьазан. Уи аткыс ахэа илахаз быкэты шьтыхны изэзэа.

– Атауад Даут ица Вано махэыс дхаурц итахну ?!

– Итахуп, сан, уи сейхэеит Петербургка ацарахы дан-цоз аламталазы, иабгы иаргы хара хэы ианыказ, Петер-бургнтэиггы асалам шэкэкэак соухьан. Мкыд лыхь-зала исааишьтуаз, саргы урт ртаккэа Мкыд илырфны исыштьлон. Мкыд дзырдырызгы сара соуп. Уахарнахыс смап – смапуп! Еилыскааит уи дзакэйтэ уафу.

– Бара газа, – лхэеит уажэы Нанашья, лызгаб дналзыцшын.

– Петабутэи аткы сзааимгент хэа мап ицэкра газароуп.

– Уи акэзам “деилыскааит” хэа исхэаз змааноу. Уиала еилыскааз рацэоуп. Иара Петербург ацара ипазом уажэы, Петербург, насгы Урыстэыла зеггы акны Асовет мчра шыақгылахьейт, уака Вано ифызцэа тыц рымазам, дтыцны ифныка даахьейт. Убри ауп ирхэо арт ихамтакаагы.

– Унан, цьбеит, абри аипш ажэабжыкэа бара иабаб-дыруей?

– Ыы, баргы ибмахахьей уахь аамта ыщ шышыақ-гылахьоу.

– Уи ами, нас, бабгы дзыцэшэо, уи хара хыхь иааир хэа хамшэои.

– Уи иацэшэатэзам, иадгылатэуп! Саб иеипш уи иацэшэакэо ыкоуп, аха иадгыло еихауп х-Апсны, избанзар, убри адгылара зацэык ала акэхоит х-Апсны злеикэдырхо.

– Диида хаас!.. – лзамоакэа неимлагэа иаанылкылеит Нанашья. – Хара хзыцэшэо, лара дадгылоит, хара иахтахым-хаз Мкыд атыцъха, лара ыыхышыртас дылкуп. Убри азын амахэ хазына дхацэлырзуеит. Акырткэагы убри нак икалаз хэа бызэу иацэшэоит. Дара ртэылагы еикэдырхарц иаеуп, рхэоит, хара хтэыла айкэырхаразгы иааны икоуп, рхэеит. Хара хрыдымгылазoi, нас, урт? Урт роызцэа ракэзами, нас, урт хасасцэагы – хабзиа зтаху рыдгылаоцэа?

– Урт ркынгы цьоукы-цьоукы рыда уи аамта ыыц иацэшэазом, уи иадгылаоцэоуп, иагъазыкэпоит. Аха цьоукы, урт хасасцэа ртэыла ахадара ахтоит хэа иаеуп, убри ала ртэыла еикэдырхарц акэушэа ауаа иддырбоит. Х-Апсны айкэырхара иашытоушэа кэзцо апсуаа реихараоык тауади-аамыстеи роуп, урт цьоукы-цьоукы анхацэагы ржэоит. Дара еикэдырхарц изэу тауади-аамыстеи роуп, рыдгылкэа роуп, Урыстэыла тауади-аамыстеи амчра шрыцэцаз еипш, аракагы ирыцэцаны, амчра анхацэеи аусуцэеи иргар хэа, урт ахакэитра роур хэа ишэоит. Убри азын афатэра аагара иашытоу рхэаеырц иаеуп, – иаартзаны даацэажэеит Харица лан лахь.

– Цьбеит, исахауазеи?! Абарт зегы базхэада? Быржэоит, цьоукы рыбз бхысны быкоуп. Мсаут диашазаап, цьбеит. – Нас даатгылашэа, инкылкааны лызгаб дналзыпшит Нанашья: – Нас, ари х-Ваногы урт дыроызоума, Петарбуг апара имцэзои?

– Х-Вано хэа бызэу, иааиуа аамта ыыц дшагаз еилыскааит аонашэ савцагыланы сахызызыроуаз, харгы иаамта ыыц хагахарц итахуп, Петербургнтэи аамта ыыц дацэыбналазар акэхап. Убри азы аууп исзааигаз ацкгы уаха изысшэысымпцо.

– Исахауазеи, цьбеит?..

...Знапкэа зышытахь икацаны, ашыр-шырхэа зшыафакэа еиххэо, инеи-ааиуа, иазымкуа аштэ ацыхэа икэыз Мсаут зынзаск аеа хэыцракэан изааиуаз: «Сара уажэшэа саа-мыстоуп. Цыха Цьамлат дицуп хэа сзырхэалозтгы, уажэ-

шьта «Цьамлати Мсаути еицуп» рхэалашт. Уи мацара акэым, хауа ду атауад ица Вано сишьашэлахеит. Аизарақэа реы тауади-аамыстеи анхацэеи рыбжьара хабжьахеит хэа Хариза илхэо шбашоу лдырып. Рыбжьара хабжьаха акэым, аамыста таацэарақэа рыгэта тыпс иаанахкылап, арт аилаоынтракэа ааххысыр. Аха уи акэым иусу, уи акэым, лцэажэашьакэа уамашэа избоит Хариза. Хымпада, бзык лыхышьуп, хымпада, шхамк дакыашьит. Мкыд!.. Мкыд атеразы!.. Мкыд атыцьха!.. Дыбзиан Мкыд, сыбжьы рдуны ус сызхэом акэымзар. Хариза диашоуп, мап сцэылкит, ларггы дымцеит, сарггы азэггы дысзаамгазакэаны, суаоыбжарахь снеит. «Дахтахымхеит» ахьзахцеит хшынтаацоу, лара данхацымца, ацгэы ахэарта ианызтамла, «ашэ баауп» ахэеит. Убри хзатэазымшьаз лыгелыдылкылеит Хариза, харггы халацакэа хааоеит, «лгэы ғыгьеуеит, ааигэа лхы наздылкыло уаха згаб дыкам», кахпан. Мкыд атыцьха маза цюукуы лтаалоит, азахтэқэа лзааргалоит, Урыстэыла иахадыргылаз акапшь иеицшуггы акы лзахуеит хэа сеихэеит уаха ахэылпазы иара икны саныказ Цьамлат. «Мкыд атеразы» имхэазеит уи, «атыцьха» хэа длызгэааны акэын дышцэажэоз. Уажэраанза изысмахацыз убри, Хариза акрылдыруазар, илысмырхэоз Мкыд дызэу закэытэ еицакэакэарақэоу?! Хариза азахра лцоит Мкыд лкны хэа дазыгэдуны жэаха зны иаалэытцкьеит санггы. Убри аилкаара снапы ианицеит Цьамлат, Хариза уи лахь дышнеилозггы иахахызаап. Уахала уи аилкаара акымзаракггы алцуам, Харизеи сареи хайцаажэашьала. Уи апшка дыргэыбзыгны илырхэатэуп, аха уи уашьтан. Уажэы хасасцэа Цьамлат иапкыс еигу ирыдсыртэалода?! Уахь сцап».

Мсаут агэашэ дынтыцуан аамтазы, Хабашь даадэылцит:

– Мсаут уоума агэашэ аазыртуа? Арахь утало, нак утыцуоу? Асасцэа ргэы ғыгьит, инарыдхартэалоггы азэы дыкэзар какал аныркуа, ухатаггы убналеитеи!

– Уи ауп сгэы итоу, Цьамлат адырра истап хэа сцоит!

– Аа, Цьамлат иеигу ирыдхартэалода, дад! – даахынхэын, асасцэа рахь деитаныоналеит Хабашь, ипалтоу ғыц шэардгалеи иеаалахэашэа.

Нанашьа амацуртакынтэи аган-еишэа цэооа лхаргыла аган-оны иааоналгалан, аоны агэта агэгэхэа еилашуаз амца инацэхыкны, днаханы иналыргылеит. Деитаикэкышан,

амапуртахынтэ ахылѳа-псылѳа ахылѳа иѳо, абыѳта зѳаз ачуан ааганы уи аишѳа инавалыргылан, амѳаѳ тыртѳааны аѳахраѳа ныѳѳѳо лѳыналѳеит.

Уажѳымзар-уажѳы лыѳкы чыгра ѳыѳ даѳаеырѳо, хышы-ѳѳаѳас дыѳѳѳраа, аѳыѳаѳа лыманы дааѳналоит Ҳариза хѳа, уажѳы-уажѳы аѳнашѳ ахь дыѳшуан Вано.

Нанашѳа абыѳта ананылѳа, дѳан, еиѳыхны агѳыѳлаа иа-ныз акѳтѳа аалѳеит, нас ашѳ ххны. Уажѳы Вано дыѳшын еирызла аѳы лыманы дааѳналоит Ҳариза хѳа (уи ус ѳалѳалон иаѳи иарей дара рѳкны сасра ианыѳаз). Аха айрыз амаа ианкны иааѳназгалаз, ааигѳа дара ааныѳыны индѳылѳыз Ҳабашь иоуп.

Ҳабашь дѳѳажѳарѳ иѳы ааихихаанза иѳышѳ аатуан уа-ха асасѳѳа аарѳааиѳѳѳеигѳы. Раѳхѳа урт ааѳыс-мысуан, нас иѳѳѳѳѳы инеихыѳхѳон, ус, ихы-иѳы акычыраѳа ааимахѳа-еимахѳаны еивѳаѳах иааѳалон. Мѳаѳ ныѳѳалон ихы-иѳы, изамѳа ѳѳышѳаѳ-еиѳѳараѳа рѳѳаѳшшѳахѳы ѳѳа арахь изалымѳхазо.

Убри амѳа иааиныруаз анаанѳѳалаѳ акѳын иѳѳажѳабѳы ануаѳауаз, мамзарѳы иѳаѳыѳѳѳа неихаргыланы, иѳѳабѳ анааѳоз. Илаѳа, данѳѳажѳозѳы даныѳѳозѳы рѳеипшны, иѳыѳѳыруан уаѳаѳ.

Аирыз кны аѳнашѳ дѳаахыѳызѳѳѳа, абанѳ иѳышѳѳѳеи ихы-иѳи иааѳарѳаѳ зѳѳы анааѳарѳа ашѳѳахь, иѳѳы ирѳш-ѳазу иргѳаѳазу узеилымѳауа, инеилаѳѳаны иааѳеит:

– Шѳыдам-зѳам азѳы изхыѳырѳ сѳѳы иѳамызѳ, мѳаѳазын аѳаѳшѳа сѳызѳан, ахѳраѳы азин сѳмазамызѳ, аха Анѳѳа ду иѳоит, Анѳѳа иаашѳѳымѳаѳѳа хѳа сѳызѳаѳшуа абра шѳааины шѳѳѳоуп, ѳѳыѳѳан сѳѳарым зхышѳѳарѳѳѳа сакѳыхѳоу!

Мосе абри аѳаѳ азы Ҳабашь игѳы иахѳашаз акы шѳѳѳѳыз игѳы азѳѳеит, аха еиѳа иапшѳѳмоу Вано иоуп, уи ихѳааит хѳа иѳѳыза иахь днаѳшит. Вано иѳѳажѳоз иахѳѳы дымнаѳшуа, Мосе иахѳѳы дхѳамѳшуа, аѳзыварахь кылѳаарак дазыѳшуан, иѳналаз Ҳабашь шиакѳыз аниѳа нахыѳы.

Ускан Вано дзызхѳѳуаз Ҳариза лакѳын: лыѳкы чыгра ѳыѳ лышѳѳаны, лылагѳ хѳаѳшшѳѳалаѳа тыѳѳа-тыѳѳо, лѳахѳы лѳара иахысуа, иѳылѳѳа-былѳѳо, лѳамѳа ѳѳымшѳѳѳѳѳѳа ѳы-хѳа аѳкыс иѳѳѳааны, иѳѳѳѳаа иѳо, иѳлаѳа абѳѳысришѳ хѳа

маза-маза иара днеизыпшуа. Иара убри аамтазгы, абыржэы иара дышлызхэыцуа айцшцэкьа, аонашэ ааимцааны дааонапрып игэахэуан азы, илақэа уахь инеихалон.

– Вано, апшэма аныхэара хацшыа хазхитит, – ихэеит иныцакшэа Мосе.

Вано ихэыцрақэа даарылкьеит, акы шхэатэыз игэы аэоаны. Хабашь икьышэкэа ааихамцхэазо, уажэы-уажэы илақэа ааршақь-шақьашэа уи иахь инарцшуа, айшэакынза днеин, иеирыз акыгэхэа аханы инықэиргылеит.

Абри аамтазы, аонашэ аатын, хацак дааоналеит, уи дишьтагылан Мсаут. Ахаца даатгылан, лацшыла асасцэа ааимидеит.

– Бзиала шэаабейт, хасасцэа! Вано, ушыздыруаз укэыпшны акэын, уарцыс назаазаны уахтааит уаха! – ихэеит Цьамлат, дагыпшышэмырччаэакэаны, икьышэкэа ааихырпашэа.

Вано доагылеит. Иёацхэа дгылан иаби иареи арака ианыртаз иибахэаз хацак: деихыкка-еипцыкка, харазык, еилаоак, ихы-иёы ааизыхэхэаны, ицаца ахьсамыз даазхэареызшэа дунарбон, аха илақэа тбаан, икэазын, илахь кьакьан. Ихтарпа данааоаха, ихахэ кьаё цыпхькэа ааигэа идыркэыдыз акэашт ахэеипш еилагылан. Ипалта кьаё анааишэих, еиха дкалаза дкалеит, асасцэагы рылаёы еиха дааит. Игалифе еикэеи, изиацкакэеи, иблуза иакёёахэаз акэынақэа зықэгылаз имакеи даадырчкэынеит.

– Ари соыза гэакьа аамыста Цьамлат иоуп! – ихэеит Мсаут.

– Сара дшызбахэаз сгэалашэеит, ихы-иёы аакэирлашеит Ваногы.

– Мосе! – имаёа кьакьа наизирххеит егыи асас.

Хабашь иган-оны агэта аехэакны еиёажьыз акыдкэа хэажжаза иаацшуан, урт цахэахэуан, рааигэа уаоы дзымтэо. Ахэыштаара ахахы иааганы идыргылаз айшэа цэыооа кьакьа ахи, ацыхэеи, агэтани акэачабкэа ххаза икэгылан, ишынахатэара ирхиан. Хабашьи Цьамлати айшэахь анацхэара ишазыпшыз моашёо, ражэакэа нцэан, уажэытэкьа цэажэатэыс иаацёырыргаша хэа акгыи иаазымхэыцзо, маза-мазашэа, иртахцэамшэа шыкарцозгы, инармырукэаны ры-

лапшкэа аишэахь инахалон. Аха ирзыпшыр акэын абар, абар, иааонашылап хэа изыкэгэыгуаз, Мсаути, Харизеи, урт рани. Иууаза, инеихэацш-ааихэацшуа, маза аишэа иназыпшуа, асасцэагы даргы тэазижьтеи аамтагы такэ цахьан.

Дара ирахауамызт акэымзар, амацуртафы акэын укьан-чакьанкэа ахьыказ.

– Сара абра сан лиартакны сышталаны сыцэоит, атц цеит! – лхэсит, лхы налыкэыжышэа агёуора дыгёагыланы Хариза.

– Унан, цьбеит, ари халмырпхашьар лымузаап, илхэо умахауеи! – лзамоакэа нак-аак лнапкэа налакны Мсаут днеизыпшит Нанашьа.

– Аюстаацэа быкэтэоума? Ианамух ма цытрак бныонал, рнапкэа аадырзэзэакэа, аишэа ианынахатэалак, оуэак нарыз-тацэа. Нас бызып бара ишыбтаху, иббо зегьы бхы инакэжьны бцэыцалап. Уа бцэыцыхэыцлап, былацэакэа нтааргы, Мкыд блеипхызыргы калап, ибдыруеи аюстаацэа шбыкэлыртэо ббаргы! Уи дааны дахтандаз уаха, заца бышьямларыз, бычча хакхэа цнахрын! – зны длыхэарц итахызшэа, зынгы ирымеыгзаны дцэажэон Мсаут.

– Мкыд зныкыр дахтаахьахушэа ауп ушцэажэо, – дыш-гылац дгылан Хариза.

– Дахтамаац, аха бара былтаахьеит. Хазхара хаччеит, хахэмарит хэа баалоит, рхэсит уахьынтэи.

– Нас, скышэ кылыршышь, Адкьа леипш, ахэыштаара сыехэашэыртэа. Аизаракэа аныкоу шэара анхацэа шэан-рыламгылалак, схы ахьызгара смоуа, сымала шэара саа-шэыдхалоит. Аонгы ахэыштаара сыехэатэаз! – леаа-лыргэааит.

– Унан, цьбеит, уи ами ибаххэо, асасцэа рахь баацэырц хэа ами хцо-хаауа хазёу! – лнацэакэа лзамоа иадкыланы ишылкыц илкын Нанашьа.

– Асасцэа дахькэа хцоуп. Урт иахьыруз абзиара аюыза бзызухьада, ихэеи, даба, уиакара бтыцха бзиазар? Уажэшьта аамыстцэа ртыцхацэагы брылагылоит, харгы хабжыажэо рыгэта хабжыахазом, аамыстцэа хрышьашэаланы, ёыгэгэала хцэажэо хнарылагылоит.

Мсаут ацыхэтэантэи иажэакэа рышьтахь иаалыркьаны, лыбжы ныхцаны акыркырхэа дыччеит Хариза. Ани ацеи

ахышәт-сышәтхәа иналызхәацшит, ирхәара рәамшәо. Хариза дагыччон, лылагырзкәагы аауан, аччара мыцхәы иханаркәкәало алабжышкәа иреипшзамкәаны, итааза, икәаз-кәаза.

– Азызлан дызхалаз, улкәац шыта, хасасцәа цшуп, рхәы иахәацшуа иаанхеит. Абри ацкьынт аамта шлыкәхарзуа иалырдыраауазеи. Ёыцк наганы аишәа ирзыкәахцо цьыр-шьозаргы рацәа хәацхашеит. Ега хлырқацап хәзғаб, уажә-натә ас дахымзыроуа далагазар! – ашә ахь ләыналхеит Нанашә.

Мсаут дандәылцуаз, ила цырхәкәа Хариза иналызирхан, даамақарит:

– Бышьтамлакәаны абра бтәаны бызбааит!.. Хара быч-мазаоуп хәа амц иаажьар акәхеит иахтааны икоу апахаим-барцәа. Бышьтал, иббо зеггы быкәыжыны бышьтал! – ашә шаарту иаанкыланы адәахы днацшит, нас деитаахьахәны: – Издыруада уаха иштхылашәуггы, ахәылыхәа асоура ишалагазгы, Мкыд лахь бцарц бтахызар?! Аха уи бзыгәагьзом, атх лашә уамашә бшацәшәо гәастахеит. Бышьтал! Ана хасасцәеи хареи хайдгәыргьалалап, бара, ацәыш-лампыр адгьыл бгьатны ианхәыцало еипш, биарта бгьатны бхәыцала!.. – аонашә ишьтахька иныджьланы, дыццакы-ццакуа иан дналышьтәлеит Мсаут.

Хариза лымала амапуртаҕы данаанха, аҕеыора дааҕеы-цын, амцахь дааскьаны, дынкыдпшыла-аакыдпшыло даат-гылт. Алҕа зхылоз лылакәа, лнапкәа нархылшьылеит. Алҕа аоны аонутка аеынкылара адәахьтәи амшцәгьа ишамааназ аагәнкыланы, даазыроит. Апша аршәаа иасуа, асытәхәа амапурта атызкәа ирыднахәалон, аҕеыора даныгәагылаз лыжәоақәа зкыдшәауаз убри азы шакәыз лдырит. Насгьы, ахьта шлылсыз лбеит хәылпазы аахысгьы, хамтас илоуз атқы цаға ҕыц хыхь акгы ацылшәымцазакәаны иахьылшәыз азы. Уи лшәылхижьтәиггы, лыҕоныматәа цкәагәкәа рымала илшәын, лнапала илпаз аласа фуфаика рхамырцазакәаны. Уажәы аць-мца илыншуаз ахьта лылнацозшәа лбон.

Ацанза даакәпсычхан, дзыҕонагылаз амҳара амцәышә хыб – акәцәанзатәи алҕацартахь лхы дааҕаханы днацшит. Данаакәыпсычхауаз инышьтыпаз, ихаргьежьбаа-харгье-жьбааза итышәынтәалахьаз лгәыхәпкәа ааикәтәеит. Уажәы,

инамза-аамзо илшәыз амагратбаа кофта акынцәкыагы лып-лан еиекааша зырлахыуаз лгәхәпы кәымпылкәа, ацк җыц анылшәыз иблахкыгахазшәацәкәа шылбаз даазхәы-цын, гәахәарак лхы-лҗы иныкәлашеит, лҗацхәа даагылеит Варден дҗацха-җаччо, амцабз иҗыкәхх. Азныказы уи лыб-лакәа даарыхгылеит азыхь аҗы җыкәбалла даакылкәан, дынеыҗәпаны лацхәа данаагылаз еипш, дыцрыхәцәаза, ихәы-ижыы ааинышәшәыло, ибла тбаакәа аатыцха-тыцхо, ибжыы ларкәны дхәытхәытуа: «...бахәаамыста тыцхахо акнытә, сара бзиа бахыызбаз акнытә, сара бахыстәхо акнытә, Хариза!» Ашәтахыы, уаха ахәылпазы данааи, дтаа-тыҗаза, дарпыс назаны, ихы-иҗы ттәааны, ибла тбаакәа маза илахәытхәытуа, ацкы чыҗра ааицыхны иналыдкыло ицәажәара: «...ари Петербургтәи цкуп, Хариза, бцәа иакәшәо изахуп, ибнаалоит хәа сыкоуп!..»

– «Тәу!.. – лхәеит, иаалыркәаны Хариза, абартылзааиз Вано изхәыцракәа рышьтахь, – дара рыҗтәи захыра, Петербург-тәиуп хәа исзааигеит. Сижьарц даҗуп, газабеиа сбаны ауп уи шсеихәаз. Насгыы «Петербург» ихәахт, арахь Петроград ахьзырцахәеит хәа Мкыд исалхәеиҗьтәи ианбыкәу. Ус анакәха, кьанцәас ауп сиццазаргыы сшицхәазо, акьанцәеипш сеилахәаны, хәмаргас мацара... Шака сикәҗыгуаз, бзиагыы дсамхабахәан. Ани ачкәын еилыхха, Мкыд ислырбаз, Варден ицкыс деигьымзар дшеицәамызгыы, зынзаск хырҗо изызуит, сгәы җыцәа шалнамхуаз, Мкыд лахь исымхәеит, аха сгәаныла ишәакәсыргылт... Ацкыегәаурымызт, Петербургынтәиахамта сара скынтәи базыпшыз хәа исеихәахәаз дацәыпхашәаны ихәазааит, иара цкы бзиоуп, цкы цәанаалоуп... Уи усмызт, абна аонашә сахьавцагылаз Мсаут иеихәакәоз смахазтгыы. Сара избеит иарей сарей хшеишәашәалам, ххәыцшәакәа шхаз-хазу, хаибамбеиҗьтәи ихәбжәлаз арт ашыкәскәа ирылагзаны. Избоит хамҗақәа зынзаск ишхаз-хазу... Убри азоуп дара рахьгыы сызцәырымтуа уаха, хмеишәыцларц, хаизааигәамхарц...»

Абарт лхәыцракәа рышьтахь, ацанза деитаакәыпсычхаит. Днеин, амца днацха-җацхан, аць-мәкәа амҗысса нарыб-жәалпсеит. Леаанастхашәа амца деитааеҗагылеит. Абас амца дыеҗаагыланы мацара ацх агара ауам. Лан даакылсыр,

ара бызгылоузеи хэа деиталкышт, акэачаб днатэхэаны дышь-
талароуп. Аха илнатозеи уи: асасцэа рэампшра зацэык!

Такэаамта, зны агёыорахыы дыгёало, зны амцахь дааиуа
дшыбжьаз ауп дхэыц-хэыцуа дшаанхаз. Уажэы даатгылеит,
агха шыкалцаз дназхэыцын. Агха калцеит уха, лхымоац-
гашыала. Иаххэап, дынцэыталаны дышьаталап. Илбои,
илахауеи уака? Амапурта атзамцкэа, адэхэыи иауа асытэхэа
ашьтыбжь, ихэажжаза иаапшуа ахэыштаара акэиц! Аха урт
акымзаракгыы лархэазом, илбац роуп. Анака, аган-оны акны
уха еицэажэара гэгэак калараны иказар ауеит. Асасцэа
Кырттэылеи Апсни ртагылазаашыакэа рзы ажэабжькэа иш-
рылацэажэоз лахаит аонашэ давцагыланы данызыроуаз. Ус
анакэха, астал акны, аоыжэракны уи иазку ацэажэаракэа
камларц залшарыма? Еихаракгыы, Мсаути иареи рыбжьара,
зхэыпракэа рыкэшэо аамыста Цыамлатгыы дахыыкоу, уа-
ха нхаоык дахырылатэазам. Уахь дахымынеиз, цэыз дук
лоушэа аалбеит. Лыбла иаахгылеит азахра лзыртцо Мкыди,
«Кыаразаа» ркынтэи уи лёы иаало арцыс еилыхха Каурбеи.

Каурбеи Мкыди реицэажэаракэа акырынтэ дырзызыро-
хыан Хариза:

– Апсны еикэзырхо акызацэык ауп – Урыстэыла
аиааира згаз ареволиуция аракагыы аиааира агара! Убри
ауп «Кыаразаагыы» ззыкэцо. Убри иадгыло, иааизакны
«акацшыкэа» хэа изышьтоу рхыцхызара еиха-еиха ирацэао-
хо иаауеит, зыбла хтуа мацэзам! – ихэалоит Каурбеи.

– Аха урт рагацэагыы мацэума, урт рыдгылаоцэа
рацэаоуп, рхэоитеи? – дцааит зны реицэажэараан Мкыд.

– Урт рыдгылаоцэа ыказаргыы, акацшыкэа хадгылаоцэа
еихахо иаауеит, аиаша иашьтоу маиааирц залшом, рхэеит
убри аиаша напхгара азто Апснытэи Ревком анапхгаоцэа,
хара х-Ешбеи х-Алакэабеи.

– Аха шэагацэа ргэы итоу, еиха рхы азыркуа аилкааоцэа
мачыозами макъана? Уи мазалатэи аусура ду атахымы,
Каурбеи? – изцааракэа дыркэацуамызт Мкыд, Каурбеи
илзааигаз «Кыаразаа» рызахтэкэак дахырыёыз.

– Иатахуп. Уртгыы мацэзам, аха аиаша бхэеит, итеггыы
хамазароуп, рымазакэа рыцызхуа калароуп. Зеггы хамч
анеибахта, хагацэа хариааиуеит, убри алагыы Апсны еикэ-
хархоит. Мчыки-мчыки еицылоит. Аа, уажэы Хариза

дбыцырхырааны, бара бызеу азахра, хра дус иалоузеи, зах-тэкак захуазар, митэ камлеит хэа ауп ишыбцхьазо, арахь, «Къаразаа» хара хтэразы хэа ибышьтоуп. Ареволиуция агэта баланаргылеит уи. Убас шакаоырымч халартдо иалагахьоузеи, ахацэа рымацарагы ракеымкэаны, ахэсагы.

Мкыди Харизеи рзын ускан ажэа “ареволиуция” иеыцза иаацэырымцызаргы, иашыцылатэкэаны, уи закэу хэа инарцауланы азэы икны изалацэажэо ишыкамызгы, цакыс иамаз еилыркаахьан, «Урыстэылатэи апролетартэ револиуция» хэа лассы-лассы Каурбеи икынтэи ирахалон. Амала, уи ахэара рыбз акны цкэа имааиуашэа ахыырбоз азы, ркышэ икэххцэаломызт. Ирхэарцгы иалагацэомызт. Акы, ииашаны ахыз рзымхэар хэа иацэшэон, обагы, ацакы еилкааны ирзымхэоны ирбон.

Уажэы, Каурбеи ас анреихэа, еиха иазааигэахазшэа рбо иаакалеит роыцэагы. Гэаныла ирхэон, еитархэон, Каурбеи иахь имырзакэаны. «Ареволиуция агэта балагылоуп» хэа илеихэаз акыр даарлахэыхит Мкыд.

– Атеразрада уха сызлашэхэхэхуеи «Къаразаа»?! – лхэеит, Каурбеи днеизыпшын, уажэштарнахыс еихагы ишыгэцаралкуа лнырпшны.

– Бахьахтаххо каларгы ауеит, макэана аеазыкапаратэ усуракэа роуп еихарак имоапысуа. Кыртуа революционер дук дыкоуп, Орцэоникизе ижэлоуп, «Къараз» аиекаао х-Алакэаба «хара х-Серго» хэа ауп избэхэ шхаихэало. Апснытэи Ревком анапхгаоцэа Ешбеи Лакэабеи дрыцхраао дузаап. Уи иихэаз хэа х-Алакэаба иихэаз жэдыруу? – Мкыди Харизеи изэыз иаакэытны Каурбеи инаизэлымхахеит. – «Нагзара акэзааит ахакейтхара иаеу Апсны капшы!» – ихэеит. Уи иаанаго, ихэеит х-Алакэаба: ахакейтразы агэрагара, аидгылара, аилацэара, аицхыраара – абри ауп Апсны ареволиуция аиааира аргаразы зегы рапхэа иргылатэу, убри азын акапшыкэа рхыпхьазара иазырхалатэуп, еидкылатэуп!

– Х-Алакэаба иажэакэа зхысхэаауа, – ихэеит, Каурбеи, инеимда-аимданы, азахра иакэытны изызырфоуаз азгабцэа днарзыпшын, – шэаргы ареволиуция агэта шэаалагылеит, ишэылшо ала шэацхыраауеит. Мкыд, бара бызбахэ рдыруеит Апснытэи Ревком анапхгаоцэа, Хариза лызбахэгы рахартэ

сныкѣап. – Ҳариза лахъ даахъахэны: – Бара уи бакѣшахатума, Ҳариза?

– Сақѣшахатуп! – днаицыѣлеит Ҳариза, ахэыцхагы лхы иамразакэаны.

Каурбеи Мкыди реицѣажэара дазызырѣуанаты. Мкыд леипштѣкѣа еиха-еиха длахѣыххон Ҳаризагы. Цѣеижъ-лагы еиха дыттѣаазшѣа, дтыпѣахазшѣа рапѣаза акэны лхы анылбаз убарт аамтѣакѣа раан ауп. Дшацѣы-шацѣуа даакалеит, лымч-лылша хѣартара злоу акы ишадылцоз аалнырын. «Ҳариза дбыцырхырааны бара бызѣу азахра аусгы ареволиуция агѣта баланаргылеит!» – Каурбеи иажѣакѣа днарызхѣыцит. – «Ус анакѣа, саргы ареволиуция салагылоума? Икастахѣои, сызларыхѣеи «Къаразаа»? Мкыд илзаарго азахтѣакѣа ркны сахьлыцхраауа зацѣык ала? Уи сара исыздыруамызт, «азахра споит» мацара акэын издыруаз. Дыказтгы уажѣы Варден арака! Апхѣан Каурбеи зызбахѣ ихѣаз акыртуа револиуционер ду ихѣази х-Лакѣаба ихѣази иахазтгы, иаргы саргы урт хнарывагыланы, хазларыхѣа-шаз акы каларын. Хымпада адцѣакѣа хауа икахцарын Ревкомаа хѣа Каурбеи зызбахѣ хѣихѣаз ауаа ркынтѣеи. Хѣы-цѣагы хѣгѣра ргартѣ хазбахѣ урт иреихѣарын Каурбеи!» – абас, Вано днаизхѣыцит ускан Ҳариза.

Каурбеи Мкыд лахѣшьаду лѣа иакэын. Мкыдраакны иѣонеицш ицѣхазон. «Къаразаа» рыцхырааѣыс даныкала ашьтахѣ ауп азахтѣакѣа рзызахуа, игѣрагоу азѣы дрымазарц шыртахыз азы азцаара анцѣырц. Иара дырзицшааит ианшьа ипѣа, игѣрагоу Мкыд. Каурбеи уи лѣы дахѣаалоз, гѣѣарак уаѣы изацагаломызт, ааигѣа-сигѣа инхоз зегы ирдыруан ишеизыказ, дхѣычаахысгы арахѣ мѣас ишимаз, уи аѣонатакны дшаанѣаскѣалоз.

Мкыд илпѣхазон Каурбеи Ҳаризеи еикѣнаго, еизшоу цѣоуки роуп хѣа. Ҳариза ллымѣагы интымшьыкэаны дзаанымгылеит, еихаракгы азахра ахьыллырцоз. Каурбеигы лассы-лассы уа дахьрыкѣшѣалоз иарццакит уи еипш ацѣа-жэара. Аха Ҳариза, зынзаск Каурбеи лхахы даалгарц шылтахымыз анылба, Мкыд уи азбахѣ ала азгаб лгѣы цылымцѣазеит, уака инышьталырбазеит. Амала, «Къаразаа» хыкѣкыс ирымаз, иззыкѣцоз ухѣа Каурбеи данрылацѣажѣоз,

Ҳариза азелымҳара ду ескынаггы илауан. Мкыд уи илал-хәахьан Каурбеи иажәақәа цъара ианааиталхәа аамтазы, «Къаразааггы» дарггы русқәа ишырцырхагахоз, урт раґацәа ишырзеигхоз.

– Сыгәра га, Мкыд, – лхәон Ҳариза, Мкыди лареи абри ажәабжә ианалацәажәоз, – суаажәлар срыдымгылозар сзыд-гылода, урт еикәзырхо стіру, нас, бара бтәала?!

Ҳариза ацхьақәа цкәа илзеилымкаауазарггы, акы-рынтәтәи Каурбеи ицәажәарақәа рыла агәра лгартә дка-лахьан «Къаразаа» зықәцәо Ацсны аикәырхаразы шакәу. Уи аменшевикцәа рыгәрамгара лызнарцысхьан. Аха, аоны, Мсаути лаби рахь акәым, лан лкнытәкәа лыпсы иахырзааны илхәомызт. Мсаути лаби тауади-аамыстеи ишрыдхәалаз лдыруан, дара тауади-аамыстеи аменшевикцәеи хықәкыс ирымаз акы шакәыз лахахьан Каурбеи Мкыди ркынтәи, лан акы лалхәар, урт рахь ишламхәхәоз гәоарас илыман.

Ҳариза уажәы, Каурбеи Мкыди реицәажәарақәа лхаґеи ианаалга, акацшықәа дрыцхраарц лтахызар, агха шлыхьцә-кьаз агәра лгеит. Аонашә давцагыланы данырзызыроуаз – ахәа еихабыратә хамтаны лашьа ианиитаз иихәақәаз, насггы, лара кьанцъас дкаитарц шитахыз ала лхы агәра иалыргаз, ихымґоацгашьақәа илбаз ухәа рышьтахь, Варден игәаг лызшуан. Каурбеи, Мкыди, лареи реицәажәарақәа рышьтахь, уи изын агәыграқәеи ақәгәыграқәеи илызцәырцыз зеггы налымпытаба ицахьан. Варден хара дыргыланы, абгыз лнацәа ақәкызшәа акәын лхәыцрақәа дрылцшы дшизыцшуаз.

Дааикәкьашан, ахьыштәхәа лоныматәақәа аалышә-хырцәрааны, ацк ґыц чыгра налшәылтцеит, уи ахыхь, лна-пала илцаз аласатә фуфаика (апара лзырцазггы Мкыд лоуп) нақәылтцеит. Уи ахәда аахьарены, лхахәы ацхьақәа аапхьахәо, атзамц алаандаґеи иқәгылаз асаркьа цеыха днадгылеит. Игәылыршәоу апатрет иаґызан уажәы лхы-лґеи, лхахәы цхьахәақәа. Лыхәда иаатагылаз акофтә цәикәа-ра лхы-лґеи еихаггы ихагъежьааза иканацеит, насггы еиха иаршкәакәан, ґыц ихыху ашәаза ацшшәахәы анаґеит. Ускан лыла тбаа хьацшшәалақәа ашәт шкәакәақәа иргәылакшәа итшаша-тшашаза иаакалеит. Асаркьа аакәхны лапхьака мацк днахашәа иаалкын, длаха-ґахо лыплан-сахьа лбартә

днанпшылеит – лытқи лыласатә фуфаикеи, лхы-лҕы мацарагы акәымкәаны, лцәагы ишанаалоз лнарбеит. «Абас сцәыртып урт рахь» хәа лгәы иаатылхәаан, лсаркыа ахышә инықәыргылары, акәачаб тааза ишаркыз иааныжыны аонашә ныдцаны, аган-оны ашқа лғыналхеит. Ашә даннадгыла, лхы надкылары даазырөит. Акыркырхәа рыччабжықәа аалахаит. Уи мацк еихсыгъит анаалгәахә, ашышыхәа ашә аавтрааны дныоналеит.

Рыччабжықәа еихсыгъхан. Аишәа ау ахи, ацыхәеи, агәтеи акәачабкәа ххаза иқәгылан. Ацәца хыхәхәо ыла иртәны Цыамлат инапы иакын имжәыцкәаны, аха ионапык акәыршаны излеикыз ала, Хариза илдырит иашытыхны анеиғыпакра ада ус шамамыз. Мосе илақәа пат-патуа, икышә изеикәымкуа, ачча аакәхх-аакәххуа ибжыы тганы дахыгчоз, макыанагы ихы-иғы изыкәмырбацыт. Варден ипаца еиқәатәкәа хахаза икан, иччара ашытахь икышә ахызеихамкыцыз азы, арбагы аика ацшшәы ицшшәын, дахыгчацәаз амца иғыкәлаз еиқәымтәацыт, ихахәгы еибарчны аоада ицшуан. Цыхыа, иаби иареи аныртаз, аиқәара аазхылары иказ ихахәы уажәы ирацәаххыраха днахәапшит Хариза (ахәылпазы хылцарчык қәацәза ихан азы, уи цкәа илбартамызт). «Ари иаанаго, зегърыла дтышәынтәалеит ауп!..» – лгәы иаатылхәааит, цәымтрак илыманакуа.

Хабашь аишәа дахыахатәазгы, ишыапы наитцәашәа амцахь днахеит. Ипалта ацшь кахәхәа иварахь асаара ишътан. Иғы ахыааихихыз иаанхазшәа, икышәкәа ахыеихыпхыаз итысзомызт, ихапыц еихагылақәагы урт икышәкәа рыла ихәахон, аха ихымпсаацыз иччара еитах ихы-иғы ианаа-кәлалак, икышәкәа хыравыра реанынархалак, иоеижь-өеижьза иаацәырпуан. Уажәы-уажәы илахь итахауаз ихтарца ахакәацәраетәи апырцә кны данааәахалоз акәын еихарак икышәкәа ихапыцкәа анхырөоз. Мсаут изамәа иарманап натыргәашәа, Цыамлат иацәца илацш акәкын. Хариза дшынәналазцәкәа, уи, икышәкәагы неихапсын, илақәа рытра интагыжь-нтагыжьын, илактакәа нтылашыцааит. Цыамлат иәналаз зынзаск дгәамтазакәаны, иацәца даахан инхитәалан, нас икышә акынза инаганы инеиғытцеикит. Нанашыа лыччара иахкыаны, лылақәа зынзаск иташәашәазшәа еимахәац-еимахәацуа, акычырақәа еизибацаны, лзамәакәа

реы рееидыргэгэала инханы икан, лкышэ цэырпсакэа ахьеихалымкыцыз иахкыаны. Ларгъанап ала леирыз амаа кны, иахынзазалшоз цака инашътны, ларманап ркыакыаны лгэы инадкыланы, лыбга абжъаапны аткыс иаарцъыкэшэа, ахэштаара аханы дгылан.

Хариза дшибазтэкъа Варден ашырхэа доаткъеит. Нанашъа леирыз ахыгэхэа ахэыштара аханы инаргыланы, Варден днаидххылан, ижэоа лнапы ахышэт-хышэтхэа иныкэылшь-аакэылшьын:

– Утэа, Вано, нан, абри аткъынт лзы ушпагылеи! – лхэеит.

Азэы дыоналацыпхъаза доаткъаны дихатгылахуазшэа, апсуа цаскэа кайцаларц итахызшэа, иенамаириашеит иаргъы. Нас, иблакэа Хариза илзыоуа даашакъ-шакеит. Уи ихыыз абгъаахэа еилызкааз Хариза лоуп.

– Сан, сыхь сыхгеит, хар сымазам уажэшьта! – Варден икынтэи иаахынхэны, аирыз аашьтызхыз Нанашъа леирыз аалымылхит Хариза.

– Иухэан еипш, Цьамлат, ирызхатэалап урт абрагъцэа, – нас икышэкэа еитах иаахирчча-аахирччан, – усгы уахь ауп урт рымоа, адгыл хьшэашэахь! Рыпсы штоу заа ирызхатэалап! – Мосе иатэца анаахирнаа, инткъашэа аеырхэа аишэа иныкэтэеит, ҕамоак акара аоы. Нас, доахан ижэит.

Варден иатэца иапхъака данаахоз, ихы-иёы ныкэлаша-ныкэлашеит, илакэа аатбаахеит, иёапшылара бзары-бзаруа иаакалеит, ихапыц чыссакэа аатцлашааит. Аха аамтацк ала ихы-иёы аеаитанакит, «хшыотпак» дук далацэажэарц иешазирхио ааныцшын. Икышэкэа ааихаирчабын, илагытбаакэа тхаца иаакацаны, илапш итээз зегъы инархигеит, нас иатэца иназирхан, атэца хырнаашэа иныхтэаланы, илахь дымоахазакэаны ацэажэара дналагеит:

– Цьамлат, ажэа бзиа ухэеит. Икаларын абыржэы абрака итэоу харбанзаалактыы иахзымызбызтгы абри еипш! – илакэа нцэытырпшшэа Хариза лахь маза-маза днапшит, иалагашъа илгэацхоу-илгэамцхоу лытидыраарц. Зылакэа ааихмырсыгъзакэаны ихэацшуаз Нанашъа, абгъаахэа убри гэатаны, дкэаруа днаидххылан, лнапкэа ижэоа инахылышь-аахылышьит, ацэыцэ ыкэрыцкыо, дныкэтэхэа-аакэтэхэаны:

– Дзакэытэ уаоы хазынахазен Даут ичкэын! Ахыы шпей-
ёышэшэои!

Варден еихагыы игэы шалакахаз ихы-иёы инаныпшит.

Хариза леирыз кны, аотатэара дазыхианы, деилфачаза дгылан, урт дарбанзаалакгыы ирхэо, ируа зынзаскгыы хьаас илыкзамшэа. Аха Варден илапш шылхыз ахьылдыруаз азы, даагэыгэтамыжкэаны днеизыпшит, лан лажэа лыпшаах-кэагыы уи изизылкыз лдырын, мацк блацыхэала, лылакэа аатырлашыцаашэа лан лахыгыы лылапш налыршэит.

Иара инацитцеит:

– Абрака, ёымтрыла ахтэлалара мацарагыы акэымкэаны, урт абрагыцэа уажэы Ареволиуциатэ комитет анапхгаоцэа хэа шэзышьтоу, ирызыхатэлалатэкартэ акацашьа ауп изла-цаажэатэу. – Абри анихэа, зеггы реааикэапсашэа, реар-еиикэаны иаатэан, еиха инаизэлымхахеит. – Урт адунеи раныхра арака итэоу азэггы ихалымшозаргыы, урт рыкэхра зылшо аменшевикцэа хрыцхраао дукэаны хкалароуп. Хара, уахынтэи иааз – соызеи сареи, – Мосе иахь инапы нарххо. – Аамталатэи аихабыра ркынтэи хнапы иану ацхырааоцэа реидкылара ауп, егырт хнапынцэа аеазны иара ианаамтоу хрылацэажэап. Цьамлат, уара уаагылазаргыы уаамыстоуп, упсадгыыл Апсны «аикэырхара» ушазхиоу еилкаауп. Уажэы дуоуит аешьа-аамыста ёыц Мсаут. Шёоыцбагыы шёызла-хахэо рацэоуп Урыстёылантэи арахь зхы хоу агьаауркэеи, атыпцантэи абрагыцэеи, урт рыцхырааоцэеи реагылараёы. Цьамлат, уара зыгэра уго тауади-аамыстэи мацёымкэаны иумахап. Мсаут иакэзар, иахьарнахыс даамыстоуп, аха... (абри анихэоз, цкьа иазэлымхам азэымзаразэы изгэамтартэ икышшэ хыччарак ныкэхэмарит, нас ижэагэаны инхэы-цаишыит. Уи гээзтаз Хариза зацёык лоуп) уажэраанза анхаоы ица злаиакэыз ала, зыгэра иго, ихэатэы хазцо анхацэа имазар калоит. Урт зеггы иахьа хара ихэхэоит хазёу аус ду акны.

– Вано, – инапы ааркьакьаны дааоахан, ицэажэоз даат-гыларц ахэара ныкайцеит Цьамлат, – Мсаут даагылазаргыы тауади-аамыстэи дхадкыланы дхаман, ашэкэы изыкацара халымшацызт умхэозар. Изхысхэааз, уиггы саргыы хэгэра га!

– А-аа-к! – ихэеит, инацэа ааркьакьаны, Цьамлат иихэаз дакэшахатхо Хабашь, икышшэкэа ахьааихирпхьаз иаанкыланы.

– Ааи, ааи, – Вано диѣапшуа, иаарццакны даахэытѣы-хэыпѣит Мсаут дахэтѣаз. – Хқытан мацарагы акэымкѣан, Кэыдры нырцѣангы сыгѣра зго анхацѣа чкѣынцѣа сымоуп.

– А-аа-к! – ихѣеит, уигы днакѣшахатхан илакѣа аар-жбаржбалеины, иѣы ааихамкзакѣаны, инацѣагы кыакѣаза ишикыз, еитах Хабашь.

– Абар, нас, уи зегы иреиѣуп, – ихы-иѣы еитаныкѣлашан, Мсаути Цѣамлати инеимда-ааимдо ихы нарызирхеит Варден, – Кэыдры анырцѣ, Егры аган ахь ауп хара – Мосеи сареи хадца анагзаразы ауаа ахьахтау, уи аеа дцоуп, макѣана шѣара ишѣзымдыруа акыкоуп. Уи ахьзала нас хайцѣажѣап. Аа, абар, Харизагы дзавахажьри хус акны. Уи дшыпцхэызбоугы, акы дхахѣар калоит, лѣызцѣа-лпызцѣагы мацхарым, лхѣатѣы хазцогы калап!

– Ках, ках, – ишааицѣымыгхаз моашѣо дааццакит Мсаут, апцхѣтѣантѣи Вано иажѣакѣа рышьтахь, – уи халкѣацп, зѣабк... цкѣынтк... сабик... Насгы, мшѣан, лгѣы баапсуп, иара уажѣгы лыпсы лшѣар акѣын. Бца, Хариза, быпсы шѣа!

– Хар сымазам, схыхь сыхгахѣеит! – леирыз кны аишѣа дахагѣежѣуа, итацѣыз атѣацѣа рѣтѣара дналагеит Хариза.

– Аа, ус акѣап, аха амшцѣгѣаха, бара бахзалархѣуам ари... ари аус палх... цѣоушѣт, ари аус бзиа, аус ду!... – иажѣа наиркѣарацѣит Мсаут.

– А-аа-к!... – еитах инацѣа ааиркѣакѣеит, ицкѣын днаикѣ-шахатханы Хабашь.

– Аа, уи даеакуп... – лхѣеит ашьтахь лара.

– Аа, уи... уи аеакуп! – Хариза лажѣакѣа ааитеихѣеит Варденгы, ацхырааразы даалеигзаны. Нас иажѣа инацпаны дналагеит. – Уатѣуха аамталатѣи аихабыра раашѣтымтѣацѣа – хара хѣызцѣа Егры азиас изхыргараны икоуп абѣар. Ацѣа икѣсзом, уака ишѣартѣоуп азы ипѣггы аѣадахькала изхыргоит. Уи абѣар макѣана итѣахтѣуп, Очамчыра акалакь ахьгы иаамгакѣаны, Егры ахыкѣангы инмыжкѣа, цѣара иахьшѣартамхо, иахьгѣоарамхо, рхѣеит, хара хаазышьтѣыз.

Цѣамлат иѣонапыкгы изамѣакѣа инарытаргѣаны, дхѣы-цуа даатѣеит. Иѣынпшылара иахѣон уи аус акны цхы-раарас икайтѣашаз хѣа актгы шизымызбыз. Мсаут иѣоуп убаскан иаалахѣыххаз. Ицѣымшькѣа ѣышьтѣихын, илакѣа

ааихаирлашеит, иааиртбааит, аха илапш Варден иахь ина-ирхаанза, даалак-оакын, азэы ишыапы днакэгыланы «уеу-мырцысын» хэа даапхыркэкэашэа, илакэа аапат-патын, деикэышышы иеаакаицеит.

Икалаз абгэаахэа илдырит Хариза. Илдырит Очамчыреи Егри рыбжьара ирыцхрааша адыр даныртахха, Мсаут уи ицшаара шилшоз ихэарц иешыназикыз, аха уи ацэыргарафы лара дипырхаганы дахьибоз акынтэ иешааникылаз. Ак збатэын, лыгэра игартэ, ибз аунаштыртэ еипш кэзшыак аарцштэын, ирзбоз аус лара ишлахауа избахарц азын.

Ахышэтхэа даакэцэиааит Хариза, леирыз шылкыз.

– Сышпаанхазеи, шэатэцакэа тацэны ишэымтцагылоуп! – лхэан, деихаччо, зегы днарывагьеж-аарывагьежыа афы атацэара дналагеит. – Сан, асасцэа акы шыцэрыгхо аныббалак, иаасабхэалар, сацэаашыошэа скабымцан, – лажэакэа тыцха назак леипш рфыналырхеит.

Нанашьеи Мсауты уи лказшыакэа аарзымбатэбарашэа, рылапцкэа налыздырхеит. Нанашья дгэыргэацэа даакалеит, Хариза лгэалакаракэа рбзианы рымац аура дахьалагаз. Уи уажэраанза илыздыруамызт асасцэа ркны лбжыи рдуны ацэажэара лылшоит хэа. Уажэы уи еихагыи деигэыргэон, Хариза абас дцэажэо, дыткыаны рымац аура дахьалагаз Вано дшарлахэыхыз анылба. Лыбла ааитцыхны Варден днеицапшын, дагынаихэлаччеит Хариза, лашья ибартаны. «Издыруада Хариза лыхшыок ташэазар, уажэраанза шхамк дакыашьызаргыи, уи ашхам лыжыцэа аипштэкыа нак инкалыжызар!» – игэахэуан Мсаут уажэы, игэи-игэи еилахэыцуа даанханы дахьтэаз. Уеизгыи акы дшацэшэоз моашыо, изкэикыз ахэара изымгэагыуа дынханы дыкан. Данеипцххэыцкэа, Хариза лыцэшэара дакэыцит. Асасцэа ргэы нылмырхарц дааины, даагылакэаны дцоз цыишыон Хариза данааи нахысгыи. Аха Хариза уажэы зынза аеакалаза дибейт – иареи, лареи, иани анеицажэозтэи зынзаск иналыхкыазшэа. Иара игэы иааинатеит цыхьатэи лтыц афы даакалазашшэа, асасцэагыи иаргыи инагзацэкыаны еиылкаазашшэа, урт рымац ауреи хатыр рыкэцареи рыда акгыи дазэлымхазамшэа. Урт игэаанагаракэа рыгэра идыр-геит Хариза асасцэа дырхагьежыны рымац аура дахьа-

лагази лгэалаказара айгъхареи. Нанашьяггы пыхъа ааста длахейххейт.

– Мсаут, Варден дыцшуп, акы ухээрц утахызшэа аабан. Уареи сареи цхыраарас ихалшозеи умхэои? – изамоакэа нак-аак ирыцыргэаз инапкэа аарыцхны, Ванои Мсаути инеимда-ааимданы днареацшит Цьамлат.

Мсаут зеггы-зеггы ихаштит, ишьтахька инижыит, Хариза лыгэрамгара инаркны, зеггы. Вано илацш датэнатэзеит иара, амати адагьи анеицылалак, амат лацшыла мацара адагь ырчыжь-чыжьуа иааганы ишаёанагало аипш. Насггы ихы-игэы азталеит дара ирыхэашаз акы илшоны ахьибаз. Лашарак ихы-иёы иаакэхэмарит еицах илакэа аатбаахан, Вано инаизирхейт:

– Сара дсымоуп ауаоы ихацхраауа уахьтэи аганахь! – иажэакэа еишьтамыргылазакэаны абгъаахэа иааилеижэжэеит.

– Уи ууао иарбан гану еиха дыззааигэоу? – Мсаут иажэа дшаалгазцэкъа, дымцшзакэаны дцааит Вано.

– Егри Очамчыреи ирзеипшртануп.

– Сара уи зысхэаз, урт иаауа абцъар Егры ирыргараны икоуп, нас цъара акала удыр иёы иааганы ицэахтэхойт.

– Сара стэы ухэозар, Вано, данызбанахысггы издырит Мсаут хара ихашьашэалоу азэы шиакэыз, нас, уажэраанзаггы аамыстара ашэкэы зикэнагамзаарыз! – инацэа ааиркыакъейт Мосе, илакэа аажьаржьалеин, мазашэа Вано иахь илацш нхьаршэтны.

– А-аа-к! – инапкыакъа дааоахан, Мосе иихэази аинациргызит Хабашь, икышэкэа ахьааихихыз, уаха имыркэацазакэаны, ацыкэ-цыкэ ааихирган.

– Уи сдыр арахэ дырчычоуп, ацэкэаггы имоуп, ауардын акэзар, еикэхацс иаштаёы игыланы избахъейт! – уажэы иихэаз ихатаггы дааигэыргъейт Мсаут.

Нанашья илыкэыгэгэоз леидара лыжэоа иныкэхны, ахэыштара аханы инкалыжьыызшэа, дпыр-цыруа дыкан уажэы. «Еех, абас адыруейт азгбра! Рацэа бтаслымыртэит уи изамоа тыцэраакэа, ибла тшашакэа, илахь акыакъара, иц-ишэ еинаалакэа! Ус дыббаза дааины дгылаз цьылшьон. Цкык лзааганы иналыкэжъны, нхаоы нанамгак ицак иеипш ижэцэеимаакэа ишьапы ртахэае, амца ахьадшыло иоахьза доатэойт хэа дыказма, мшэан! Ибатинкакэа цырцыруа,

ицәажәашьа ссир ухәа ахәыхә пшкеипш ддыртаслымит. Дзакәыгә махәузеи хара ихәушаз ухәарауазеи! Егафы лы-
ташыыцып сыңха, егафы ҳацашыыцып хара атацәа хшы-
неибарку!»

Нанашьа абас данхәыцуаз аамтазы, Мсаут зынзаск аеа
хәыцрақәан изааиуаз. Иахәшьа Ҳариза лынасыц атәы зын-
заск ихахы иказамызт. Ванои лареи реишьклацшра атәы
усгы издыруамызт. Иара ихы итапыруаз аеа насыцын.
Цьамлат дицырхырааны ихы аахцәо дзышьтаз аамыста
тыңха илзикшаз ажәакәа ихы итапапон. Уи изаалыцхахыз
ажәа «анхаф шыап кьакьа» уажәшьта тың, амамызшәа ибон.
Иааилгақәар, Цьамлати, Ванои, иареи еикәтауадцәаха,
еикәаамстцәаха уи лкны инеыжәцып, иускәа еикәшәап.
Убас каларц азы Ванои уи арахь даазышьтызи шака илшо
дрыцхраароуп. Уажәы ихы ацьшьара аитоит Егры аарцә
Заабет зыхьзу адыр бзиа дырҳаны дахымоу азы. Зака
иманшәалахазеи зеггы. Дара иахьаартахыцәкьоу дынхоит
ешьас икаитцахьоу Рашь Заабет.

Ҳабашь даеа мцәыжәоак имоуп. Абыржәы, уха дахьтәоу
«а-аа-к» хәа инапы ркьакьаны иихәо зеггы ақәшахатушәа
шибо еипш, инацәа ааиркьакьар, иааигәа-сигәа ишьтоу
адгьылқәа зеггы убри инацәа инахагьежьрашәа игәы
инатоит, урт адгьылқәа цәмәтәала ирықәхандеиуагы, убри
инацәа абатысри хәа иахәапшрашәа.

Вано уажәы «хыхь» ала Мосеи иареи ирыду адца наг-
зоушәа ицхьазаны, даапыр-пырит. Петербург зоура да-
хьымзас ачын кәаз, уажәы арахь данаауаз дзыкәдыргәыңыз,
ижәоа икәушәацәкьа агәра игоит. Аишәа даахыцын,
днеины Мсаут данааихагыла, акы иеихәарц шитахыз
дацәымфашьо иаанибаалан, Мсаутгы доагылан, акәакь
ахь днаицнаскьеит. Вано ацәажәаразы ифы ааихихуан еипш
(уи Мсаут имахәар инапы нкылшышәа икын, иаармазашәа
ацәажәара игәы иштәз мфашьо), Ҳариза абгьаахәа ф-цәыцак
афы нартатәаны, илыма днарыдгылеит.

— Шәфыцәагы хазы шәанаайдгыла, снапала ишәызтастәаз
аанышәкыларц стахуп! — лхәеит дычча-ччо, лашьа уамак
дифампшцәакәа.

Вано гәахәас иқатаны руак аалымихит. Мсаутгы ашышьы-
хәа инапы нарыгзаны, егы ацәа инапафы иааникылеит.

Аха иаартрышэа ауп уи шлымихыз, лара дахьаарыдгылаз ишигэампхаз ихы-иёы иаанирцшын, блацыхэалагы днал-зыпшит. Аха Ҳариза, лашьа уи иказшьа лымбазазшэа аақацаны, ихаа-харабгыараза илыхэапшуаз Вано илактақэа лына-рыташэа, лырыкасазаны даарывагылеит.

– Варден, – лхэеит нас, диеацшуа, шэеицаажэара еиц-сыркьарц акэзам аоы шшэызтастэаз, заацэа ишэсырkit, шэахымыпцакын уи ажэра, шэажэа шэапсыркьом. Шэеи-цэажэа шака шэтаху, нас уи ажэрагы шэахьзап!

Вано игэы ааканацеит аччахэа дахынаиацаажэаз. Уи лкны уажэтэи ицаажэара ырмазатэымкэаны ибеит. Мсаут иахэшьа даацъашьаны дылзыпшуан. Ахэычы хэа иипхьазоз, асасцэа аныкоу ажэак зыхэлымшэазоз, дыпхашьапхацо лхы даамоахазакэаны оык нарызтазтэоз, уажэтэи лказшьақэа изымбатэбараханы дкалеит. Аха нас игэы ааипсахит, Вано хаоната иатэу азэ иеипш длыпхэазеит, Анцэа ицъшьоуп хэа аазбаны.

– Ҳара, хзышьтоу аус Ҳариза далахархэуам, аха илцэаа-зом, – ихэеит Вано, Ҳаризеи Мсаути инеимда-ааимданы днарыхэапшын.

– Каи, цъушьт, сабик, насгы згабк!.. – асаара днышьтап-шын, дааццакшэа инацихэеит Мсаут.

– Сара исуалу, аоы шэытароуп! – леаркасаны деи-таатгылеит лара.

– Изхысхэааз, – инацицеит Вано, – Мсаут, Аалзга аарцэ-тэи ууа даара дхэартахоит хара хзын. Уажэы уи дыпшаатэуп. Уацэуха ауардын хэа узеугы хауроуп. Атцх иалыршаны изхырго абцъар ааганы уоыза июны ипхьактэуп.

– Уаха пыхла хандэықэымла, алапш-ёапшы калаанза Очамчыра алсра хэхьазом, ёыла хшыкоугы, аекэа рзы усгы сара шэсықэгэыгуеит, хшэартахоит, ашыклапшоцэа мачыюзам, рхэоит, Очамчыра акалақь акынгы. Нас ишша-ра ишааит атахызаргы. Уинахыс абнацэхып илганы амоа-хэаста нагоуп суа икынза, иахпырхагахо уао дкалом. Нак, Егры ахықэахь акэзар, бнала мацара хцарц халшоит.

– Еилкаауп, – ихэеит Вано иеааикэырцшьыханы.

– Шэатэцақэа!.. – Вано «еилкаауп» шааихэазтэқьа даарыдхэацалеит Ҳариза.

Вано иатэца аёыгэ хэа Мсаут имкэыцарцс иикыз инад-

икшалеит. Аюбагы ихыхэхэо излатэыз аюкэа аахыкыаш-
кышан, ацэцакэа инархыкэкэеит...

* * *

Аирынаа ахынхози Мкыдраа рыонатеи верск акара
акэын иахыицэыхараз, аха раштакэа ркынтэи рыонкэа
рхыцэкакэагы убартамызт, бна тоуракэак рыбжыан.
Еихаракгы хьацара-ккарартаны илашьтын, ашэцлакэагы
мачзамызт. Ацхын ацла рымахэкаа еимачыозаны ишэа-
хазшэа акэын урт абнакэа реибаркыра шыказ, ацлакэа
рбыгкэа еилачны. Азын, иаалацшыкэуцацэкьарц утаххо-
зар, Аирынаа раштакынтэи унацшыр, Мкыдраа ркэацэ
иахылцуаз аюа убон, урт ркнытэ уаацшыргы, – Аирынаа
рмацурта иахылцуаз лэакгы убартахон.

Ари аены ашыжь, Мкыдраа ирзааигэаны инхоз хцака
тзы рылоацэкэа, реыхаракны цыара реахьааизыркуаз иббаза
улапш иаацамшэозар, уаха рацэак еилганы акгы убомызт.
Иаха иауз асы ацлакэеи абнакэеи ирыкэжын, еилышэшэа-
рак рымазамкэаны. Ицыоны иаман, уарла-шэарла, ацша
махэкак неиннакыаны, ирыкэу аскэа налнамыроруазар.
Ацша мачны иасуан ашыжь, аха ифыхьшэашэаза мач-мач
зэаазхозгы, иахатэи асы еипш, ладантэи акэын ишаауаз.
Амраташэара хыч-хычы ицыккон, ацстхэакэа неилыюры-
ааилыюруан.

Аирынааи Мкыдрааи иахьырзеипшыз аккарафэи ианааи,
ахышэт-сышэтхэа иааеыжэеит Мкыди Харизеи. Шарпаз-
шэа иааилацааз асы инылагылеит. Ашэыбкэа ыырцысы ры-
мазамызт, аха амрагыларахыгы инцыблаа-нцыблаауан, ам-
ра абз шыцнагоз моашыо.

– Амш еилгоит, Харица, – лхэеит Мкыд, абымба рцаганы
итаршэны лнапала илрысыз лпалта аарееишэа леаалалхэан,
лхы ыышьтых-еышьтыхуа, амраташэарахь днацшит.

– Уи злабдыруеи? – дцааит зуапа иташьшыы игылаз
Харица.

Уажэы урт збалак хацаки пхэыски шымфасуаз иаатгы-
ланы иеыжэцит рхэарын. Харица лыхцэы зынза иумбазо
Каурбеи ихтарцала итахэхэан, лылакэеи лхы-лэи ракэзан
иубартаз. Луапа ахэпыркыа анаацлыртла, лзара еихытаруа,

арпыс еинааланы даакэгылеит – Каурбеи иапсуа матэакэа рыла дейбытан. Азиацккэа лшыапкэа иахьрыщэдууз ала гэоарак каумтозар, уахьлыхэацшуаз дшызгабыз узеилкаа-зомыт.

Рыыцагыгы рыгкэа рфы ианкны иаамоахыцын, аккара иныцалеит.

– Сызцаара атак кабымцазеит, Мкыд. Ибымдыруеи, сара зегы еилыскаарц азы шака сгэыпцагоу?

– Зегы бдырырц, зегы еилыбкааларц казшыас Анцэа иахьбылеитаз ауп абас, шыжышаанза, ахаца цшра бытаны, абна агэтаны баазгазгы. Бызцаара атакгы басхэап: Мраташэарахь анцыкка – амш бзиа иатэуп, ианыцлашыцаа – амшцэгьа. Ари сирцеит саб гэышыа ипсы антаз.

– Сагамыз, Мкыд, уи акэзам уажэы ихадоу... Сыла ихыбыз бардрак инавалан иаатгылеит.

– Хариза, бынсыжыусит уажэы ара, – лэы агэрагы уахь иналырххан, дааггежыны амоахь лэаалхеит Мкыд.

– Ишейбаххэаз, сани саби рыгкэа ртынч, Мкыд! – налышталхэит Хариза леааикэырпатазаны...

* * *

Нанашья иахья пытрак леаашьталкырыцгы лтахын. Ус ззылтахызгыгы лгэы иаулызтакзахуаз, ишшаз анылбацэкьа, лхы ахыза ианаацэытлырхэхэа, лцынца кьацэза иаалтын-хеит, фырт-чырт хэа абжы налыргеит, лхаца дыцэамзар лышьтыбжык неилырхарацы.

– Ыы, бара, быцэазами? – ибжы ахыза иаавтцеит Хабашь, дагьяаимхэа-аимхэан.

– Уара уцэазами, мшэан?!

– Саапшхэит.

– Саргы. Аха хгыларым макьана.

– Избан?

– Хаамыстцаами!

– Бышьтаз нас! – ихы ахыза еитацэытцеит.

– Хариза, бара! – лыбжы налыргеит, уиггы раамыстаразы акы налгэыкэлшыырц лтахны.

Атак лмахаит.

– Хариза, бара! – лхэит еитах, лхы доаханы, лыхэда

адакэа аалырхэхэаны. – Дабакоу, цьбеит, хазгаб?! – лхыза аалыкэыршаны лиарта дныкэтэеит.

– Дындэылцзаргы буамеи, ани бцынца цэахэ нак ахыза накэыжыны бхэыцал, ахкэажэ.

– Уоу, уара, хазгаб дыказам, дгыланы дцахьеит, лцэартакэа еилырганы ишыкоу умбои?

Хабашьгы ахышэтхэа дынхыкэтэалан, иеы аартны, илакэа пырхэзаны, аха икамкамуа иаартбааны, Харица лиартахь днацшит.

– Угыли, уара, угыли! – ажэжэахэа леааилахэаны, адэахы дындэылкьеит Нанашья.

Хабашьгы ипалтау еыц наишэхарцаны, уи дналышьта-леит. Нас дналапызаны ашта данныкэла, ипшэма лахь даахьахэит:

– Ачкэынцэа анцоз инрыжыыз хеггы ыказам!

– Иалудыраауеи, уара, унеии, аетрахы унеии!

– Аетрахы сызнеихуеи, ашэ ахьаарту бымбазои, ант анца, иара нтакны, снапала ицарбагьа иасыркыз аетра ашэ? Аеышьтакэагы еыц-еыцза ашта итгоуп!

– Уа, Нанашья! – агэшэхьынтэи бжык аагеит уи аамтазы. – Шаанза сшэыкэлеит, аха... – нацылцеит зыбжыы ыргыз.

– Барбану, бара, бысымдрит? – уахь лэыналхеит Нанашья.

Хабашь деиоыхэ-еиоыхэо, цака ишьтакыысуа ишэхарцаз ипалтау ахьеибартыз, ишкэакэаза цакатэи иматэакэа ацц-шуа дахьаатгылаз, уа дынханы, агэшэ ахь дыцшуан.

– Мкыд соуп, Нанашья, сыбдыруагы сабакаху, амкэыл кахан, избаз зеггы схасырпеит.

– Аак, убама, атахмада, узгаб дуаазеит, Мкыд атыцьха лахь дыюны дцазар акэхап шаанза! – Нанашья инцэыцакны лхаца иахь даацаажэан, дыехырччо Мкыд лахь лыбжыы аардуны иналыргеит:

– Баазгазеи, нан, Мкыд бзиа, ашьжымтан шаанза? – Нас, лхазы: – Тэу, атыцьха! – лхэан, инцэыцакшэа дагьынкажыцэеит.

– Сыцхаражэхэаоуп, Харица саалышьтит...

– Унан, цьбеит, дабакоу Харица, лабгы саргы ххы

нкыдкьо хлышьтоупеи! – даагачамкит Нанашья, лыпрахэа дааоаханы, ихшэааны иказ лпынтца кьацэ инахышыа.

– Исызрахэа, лхэеит, исцэымшэааит, лхэеит. Аамта цэгьоуп, сашья сицэшэоит, сишъталоит, ыызара изызуеит, лхэеит, ыла сцоит, лхэеит. Зкны инеираны икоу хара дхауоуп, итаацаггы иарггы здыруеит, амоаггы сақэшэоит, сцахьеит-саахьеит, лхэеит...

– Ыы, Мсаут дызцу иоызцаа мачоума, лара аткьынт дызхэартоузеи, цьбеит! Лхы еилагеит хазгаб! Иуахауама, уара, узгаб думкэыткьеит, лхацызала дныкэеит! – лхаца иахлыбжы налыргеит Нанашья.

– Уиггы лхэеит Хариза, аха, «уцэа иаду ухарц» хэа, сашьазацэ сара еиха сихылапшуеит, лхэеит, зыкны инеиуа атаацэараггы лара усггы ибзианы дырдыруеит. Насггы, – лхы Нанашья иналыдкыланы, даахэыт-хэытит Мкыд, – изышьтоу аус еиха иазеигьуп, сара сахьрыхэо калоит, лхэеит, еицуггы харггы хайцэтэымуаахом, лхэеит!..

– Унан, лымазақэа зеггы балхэама, Мкыд бзиахэ, лхы лымсааитеи?! Дшаамыста тыпхахазггы балхэама, цьбеит?!

– Зеггы-зеггы салхэеит!

– Аха аамта цэгьаха... Дырхынхэтэуп, дырхынхэтэуп, ххэычы цшқа лымала ыла амоа дахзыкэтом, Мкыд, сеилагоит...

– Сызлалыцхрааша сызбахьеит, убриак акны сшэыхэоит. Ибхэан еипш, Нанашья, згаб хэычык лымала амоа дызыкэтом сарггы. Харизеи сареи бзиа хайбабоит. Слыццарц сызбеит.

– Унан, Мкыд бзиа, Нанашья дбыкэхшахааит!.. Аха, мшэан, ыцья азгабца шэымацара... Ках, ках, шэыхынхэроуп, Мкыд нан!..

– Илуам, баша шэеышэмыраадсан, сарггы истахума ацара... Ианылыму аеак сызбеит... Саншья ипак иапсуа матэакэеи иуапей аоны икнахан, убарт рыла хаца матэала дейбыстеит. Лара дхацоуп, сара сыпхэысуп. Азэггы дахпырхагахом. Шэылцэымшэан! – даахынхэын, ашацахэа лғыналхейт Мкыд.

– Изакэызеи ибхэаз? Ишэцэажэоз закэыз Мкыд атыцъхай барей? – инарма матэакэа ипалтау ишкэакэаза иапыхэхэо,

агэашә ахь дааскьон Җабашь, икьышәкәа ахьааихихуа, иааи-
хыкканы инхо.

– С-ссу! Ус умхәан, ак лумырхан, дахцәыхынхәыр, нас
иҥахпахуеи? – даанылкылон Нанашьа. – Җазгаб лымала
амҗа дыкәлар?

– Закәызеи?

– Закәызеи, умбји, узгаб дрышьталт... – абри анылхәоз,
лкьышәкәа кәац-кәацо, гәахәарак налҗыкәлан, ахьта иаркац-
шыыз лпынца кьацә лыпрахәала иаалпссеит.

– Ии-а?

– Ишуахаз! Сара иахагы издыруан урт шгәапхеибашьоз.
Учкәыни уареи шәакәын злымха цадракәа иртамсыңыз.
Угәырҗа даганы аамыстара ашәкәы узааигаз цьушьома
Вано? Абас ауп ишыкоу азгаб цыхәа.

– Дабакоу сымхәеи Җариза?

– Дрышьталт. Уегы аатыганы илгеит. Илхәар, дшах-
мышьтуаз лдыруан. Ацыхәа рымами азгабцәа. Мкыд атыць_
ха... Мап, мап, сыбз сацпахуеит, зхацкы сцаша Мкыд җызара
лзылуеит, длыццеит. «Сашьа сичәшәоит, сишьталоит!..» –
лхәахзаап. Лашьа иеипш Ваногы дицәшәозар акәхап. Җауа
бзиа Заабетраакны инеиуазаап дара, уа уажәы илбама, Җари-
за илдыруеит уахь амҗа. Дрышьталеит Мкыд даашьтыхны.

– Ирхынхәтәуп, ирхынхәтәуп, иабабышьти бара Апсны
акьакьара ианызааша! – аеыгә-еыгәхәа илаба ныцакшо,
даауалуашеит Җабашь. – Иабыкәыз иахьцоз агнымышха...
згабцәакәак... ахацәа ирышьталаны... Адунеи аахәыма
зынза, җазгаб хара дахзымцаауа акны инеима? – илаба асы
инылакшо, агәашә дтыцны Мкыд лышьта дынхылеит.

– Уабаци, уара, хзыхьзода уажәшьта? – дхыць-хыцьуа
уи дналышьталеит Нанашьагы.

– Дырхынхәтәуп, дырхынхәтәуп!

– Ипхашьаразами, мшәан, азәы хайбаргы, уажәшьта
аамыстцәакәак... Нармеикәеи харцы зацәлеи ушыкоу
умбои!

– Бааласы, бсыхьза!

Аккара агәаны Мкыд лышьтакәа ныцаба ицеит. Урт рцын-
хәрас аеышьтакәа асы инанпыккалеит. Инадырха-җадыр-
хеит, аха урт аеышьтакәа Мкыдраахьынтәи ишааиуаз, нас
уантәи Акәака ихеит.

– Арт цeit. Аекэеи лареи абрака иааныжъны акэзаап Мкыд хара хaxъ дышнеиз. Данаахынхэ, иприт! – илаба аеыгэхэа инарсны даатгылт Хабашь, илакэа аажьаржъалеин, икышэкэа ахъааихихыз, данцэажэа ашьтахыгы уа иаанкыланы.

– Мкыд атыцъха... скышэ сацхауеит, мшэан, иаасэахазеи, Мкыд бзиа, зхаткы сцаша, хазгаб лымала дылмыштит, – лхэан, даахынхэит Нанашъа.

Хабашьгы дхыкэ-хыкэуа дналышьталеит, ижэцэеимаа хэбабакэа анцапала, ишьхэкэа пырпылха, ибызбызуа.

– Уара, тыцъха-мыцъха хэа ак уамхамхэааит, ани атыцъ... Мкыд лзын, – даахъацшит Нанашъа, ргэашэ ианазааигэаха.

– Егысхэом, егысхэом... – илаба иеынахарпашэа даатгылеит Хабашь, – нас, атауад Даут такас сыпха дигома, бара?

– Дигоит, дигоит. Уи збеит сара лабэаба. Уаргы саргы егарааны урт ркны хеырбабаны атауад барца хныцатэалашт хаамыстцэоуп хэа.

– Хаи, банацъалымбеит уанза багъанбанеихъеи!.. – илакэа аатбаахан, ихапыц еихагылакэа ытцшуа, икышэкэа кэацмацо, ацыкэ-цыкэ ааихылцит.

– Зыбз аавтызхыз амра, шэахэкэак иара инеиэанапсеит.

– Амш цхеит. Уаха атахзам, саатк ауп, ари асы ишьтоу азы аталахъеит... Саатк ауп... – ихэеит хрыжъ-хрыжъ даатгыло дахъаауаз.

Харизеи Мкыди Акэа ианазааигэаха, еиха ргэы реанырцеит. Асы зытуан, ае-шьапкэа акъац-сапхэа асырз тыркыо иалагахъан, знык иандэыкэла, ацэцэа-цэпэахэа атла махэкэа ирхыкэкэон.

– Мкыд, – лхэеит Хариза, лэыза лахъ дынхъацшын, – хымпада ара дкалома Каурбеи?

– Хымпада. Иаха ахэылпаз ауп хара хкынтэ арахъ данааз. Иаха Акэа хъауацэкэак ркны дыпхъон. Акалакыае амшын апшахэала такэы инаскысит.

– Хааит иаха Каурбеи дыпхъараны дахыыказ аонафы, – лхэеит Мкыд, леагэра даахан. Рэыцъагы ахышэт-сышэт-хэа инеыжэцеит.

– Бахънеиуа ихэатэу бара ибдыруеит, Мкыд. Амса акэзар, сара ишыздыруа иабхэап. Мкыд леагэра Хариза иналыркны, агэашэ хэычы аартны, ашта дынталеит.

Аамтацкээк рышытахь Мкыди Каурбеии Хариза иаа-
лыдгылеит...

* * *

Ааилашэшэымтазы жэаоык аецэа, Мсаут еишыас икаи-
цахъаз Заабетггы днарыланы, апкара-пкарахэа Гал иалсны,
амоаду ианыршэланы инеиуан. Ихэло ианалага аахысты
ачыхь аёанаахъан, ажэоанггы апстхэакэа инхырѳахъан.
Абнакэеи адэкэеи ркны с-цакыакэак шытамхазар, уаха
аанымхеит, аены еитанеитасуа иаацэырцлоз амра иама
ицахъан. Аецэа рапхъака иналкышэа инеиуан хоык: Мкы-
ди, Харизеи, Каурбеии. Днахэы-аахэуа, зны Мкыд ихы на _
лыкэкуа, зных – Хариза лахь днапшуа, дцэажэон Каурбеи.

– Сара исымоу анапынтца ахы ахыцднахыз шэара шэоыцъа
шэкынтэи ауп, анагзараѳгы шэара шэыцхыраара иакэ-
гэыцуеит арахь ххы зырхаз. Хатыр дузза акэырцеит Ревкомаа
шэара шэыхэсаны, Апсны ареволиуция иазыкашэцо ац-
хыраара. «Ари, апсадггыл абзиабароуп!» хэа иалацэажэеит.
Мкыд илыцу дыпхэызбазам, дарцысуп, зыгэра гам азэы
иакэымзааит хэа агэаанагара калеит, шэара шэышытахь сара
дара ркны санааныркыла. Сара агэра дсыргеит бара Хариза
шбакэу, схата сапсуа матэакэа рыла быгешеибыбтаз, настгы
Мкыд «Къаразаа» ртеразыс даныкала нахыс бара цхырааѳыс
бышлымоу. Шэара шэызлахэхэо акыр ирацэоуп уахатэи хус
акны – хатала, ижэбар ижэдыруеит Ешырантэи арахь иааз
апшьоыкгы. Ус анакэха, шэара урт аныжэдыр, рапхъаза
зтып икэцатэу урт роуп, избанзар, урт еиха ишэартоуп
абцъар азыхгаразы иаазго рааста, адцакэа змоуггы хыкэкыла
дара роуп.

Абри аамтазы, Хариза лцэа-лжыы налыхзызааит. Лагэра
даахан, даатгылеит.

– Урт хэхэзоит, решытыбжыкэа ааѳуеит, – ихэеит
Каурбеи, рѳызцэа рхылыгзарц даатгылеит хэа игэы
ианаганы.

– Мап, мап, уи акэым!... – лыбжыы шэарзызarak ааныцшит
Хариза.

– Ихэа бзыргэамцыз, Хариза! – иеыналываикит Каурбеи.

– Сашъа, сашъа зацэ! – даагъцэыгъацэит. – Сашъа Мсаут
ипсы еикэырхатэуп!

– Уи джьоуп, дхыхуп, Ҳариза. Мкыд ихалхэахьейт. Зегъы ейлахкааит. Акэантэй хандэықэлос хгэыц акны халацэажэейт уи атэы. Уашьтан зны хшеиликаауазы агэра ганы хакоеуп. Уажэы дейкэхархойт. Егьыртгъы рышьра акэзам хықэкыс ихамоеу, аха иамузаргъы... – даатгьлан даахэыцхэыцын, инацитейт Каурбей: – хықэкыс ихаматэкьоеу, Егры изхыргараны икоу абцъар ареволиуция агацэа рымпы-цамыршэара, урт абцъаркэа Ревкомаа дырхэара ауп.

Ҳариза лгэы ейха ишаатынчхаз моашьо, акэадыр акны даатышэынтэалан, лыблакэа хааза Каурбей днеизыпшит. Ишылашьцазгъы, Каурбей инырит урт абла хаа-гэыразкэа.

– Ҳариза, беацхэа схы иадысдойт Мсаут иейкэырхара, уи бара бкынтэйгъы напынцас исымазааит!

Ҳариза ғымт-псымшьт, лыбла тбаакэа ааихалыркэысит.

Рышьтахька иааиуаз анаарыхьза, рыекэа рагэракэа аар-еархханы, нас иноурышьтын, пхьака реынархейт.

Егры ианаахықэгыла, рыекэа инареыжэпан, иааикэа-гылейт. Нас Каурбей икайтаз адцала, рыекэа рагэракэа ирынкны ҫадака абнахь такэы инаскьаганы инылафархэейт. Заабет дааин, Ҳариза дналыдгьылт:

– Сахэшьа хэычы, Ҳариза, – ихэейт, инап цадакэа рыла нак-аак лхы аанкыланы, лылахь днагэзын. – Бара революционер пхэызба иашатэкьоеуп. Хацампхэысны бызбон итегьгъы банейтазгъы, хара хэы баннейлоз. Сбықэгэыгуан азы акэын гэтыгьгала избасхэоз, «бразкымҫа аан хатаҫызара бзыз-уейт» хэа.

Ҳариза атак мхэзакэаны, лыблакэа нейкэыжышэа дгылан цытрак. Нас лыблакэа тырхаха Заабет днеизыпшит:

– Мсаути уарей ейшьцэас шэкайбацахьан, исахэа им-закэаны, Мсаут дыпсахомеа?

– Излеилкаахаз ала, Мсаут дхыхуп, джьаны чархэаҫыс дкацоеуп, Ҳариза. Аха уи иейкэырхаразы адца хамоеуп.

– Ус анакэха, Каурбей исеихэаз иашоеуп?

– Хымцада. Каурбей Ревкомаа рхатарнакгэрага иоеуп. Иихэаз – хэоеуп, ииуз – ууп.

Каурбей иааирзыройт:

– Гэмыста апшахэантэй иааз апшьҫык, ареволиционер пхэызба Ҳариза Аирын-пха лашьа, иахьазы именшевикхаз Мсаут днарылацаны, ихэынчатэуп, иахьынзауа рыпсы штоу,

ианамухгы, егырт рылымкаа, ижыаны, икәтәны ичархәа-
оыртәыз Мсаут Айрынба изы Ревком акны ишхархәаз из-
ныкәатәуп, деикәпах дәахәаны дыткәатәуп, абцаргы
хнапағы иаагатәуп. Сара азин кастаанза ахысра калом.
Ихацу ахәсагы акыарахәкәа акака рымазаанит, зейцш камло
егыкам. Дара ахысша рдыруеит, Мкыдраакны кыарахәла
ацкыаракәа ирейхсырсқәахейт! – имака иаавцыхны кы-
рахәк-кыарахәк Мкыди Харизеи инадиркит.

Абри ашытахь иара днарацгыланы, моахәастала Егры
инаваршәны оадала рғынархейт.

– Церуал март шаласуа оашьом, умбои, – ибжы ны-
пакшәа даацәажәеит Заабет, – алашыцамтазы ихчылаз
апстхәакәа апша Кәыдры аоадака еизнакуеит, амза акәзар,
акыр ишынталахыоугы, илаша-лашо иаацәырцуеит.

– Амза цәырцуеит, аха апша хышәашәа пысит, еиха
ихьтахеит, – ихәеит агәыц ирылаз аеазәгы, ибжы
рмацзаны.

– Амза алашара хара ихацхраауеит абнағы, аха амза
ыка-икам, хадца нагзатәуп. Уажәшыта такәы хнаскәеит,
агәеанызаароуп зегы ирыцку! – даатгылан, азәазәала зегы
илацш нархигейт Каурбеи. Нас Заабет иахь дынхәацшит.

– Заабет, – ихәеит иара, ибжы аатымгацәакәаны, –
излеилкаау ала, уара угәрагоуп урт рғы. Иатахханы ианыкала
аамтазы, уара убжы ургоит, «иуцугы уоызцәа шракәу,
ууардын акәзар, ааигәа ишааихыоу» роухәоит. Еилукаама,
Заабет, арткәа змаану?

– Еилкаауп, Каурбеи! Амала, уи атагылазаашыа иахнар-
боит, макъана ихаздыруам абжыргара акәу, абцар акәу
иатаххо.

Азәгы уаха акгы ацимхәазеит. Зегы еилыркааит уи
змааназ, зегы рылапшкәа Заабет иахь ихан, еихаракгы Ха-
риза. Уи лгәы тынч атра изтагыломызт. Абра, о-мчык анааи-
әагыло аамтазы, лашыа ихы шымәаигашаз лыздыруамызт.
Хариза уажәыцәкыа еилкааны ишлымоу еицш, пыхыкәа
илзеилымкааыцт зыгәтацәкыа дназлагылаз аус. Мкыд
лкынтәи, насгы зны-зынла Каурбеи икынтәи илахақәоз
рыла акәын ареволиуция, «Къараз». Ревком ухәа лара лзын
иғыыыз ажәакәа шлахауаз. Урт рцакы акәзаргы, убас хыхь-
хыхышәа акәын ишеилылкаауаз. Абцар ахы дтамцшыцыт,

насгыы ухахада, ианатаххо аамтазы иткыароуп хэа акыарахэ наганы иналыдмыркыцызт. Ас илдыркыз акыарахэ дта дук шлыднацоз уажэоуп даназхэыц, уажэоуп абант ажэакэа – «аревوليуция», «Къараз», «Ревком» – цкыа данрызхэыц, урт инарыдкыланы, абцъаргы ишазхэыцтэу, абцъар зыкоу иткыарц шакэу, ианткыо азэы ишикэку, изыкэку ага шиакэу, ѿ-мчык абцъарла ианеиѿагыла, акы шаиааиша, акы шацахаша. Азэы илахэо лхахыы иааигозшэа, даарызхэыцит еиѿагылоу амчкэа закэу, аменшевикцэеи абольшевикцэеи шракэу. Агацэа рхатарнакцэа зустцэада хэа данаазхэыц, лѿапхыа иаагылеит Варден, Мосе, Цъамлат, лашыа Мсаут.

Егырахы икоу – абольшевикцэа зѿу, аменшевикцэа зѿу акгы инартбааны лара илыздыруамызт, лара илдыруаз дызлагылоу абольшевикцэа ргэыпи урт зѿагыларц, изеибашырц инеиуа аменшевикцэа ргэыпи ракэын. Уажэоуп еиха лхакны иааганы даназхэыц дызлоу агэып бцъарла ишейбытоу, изабашырц икоугыы убас, ухаазы иззеибашыуагы изхыргараны икоу абцъар азы шакэу, уи абцъар, знапѿы икалозаалакгы, рнапѿы изыкало иткыарц азын шакэу. Хариза лхахыы иааиуаз ахэыцракэа зегыы азныказы дааиладырзызеит, лхэы-лжыы қаказа иааилагылт. Лгэы аапшқахазшэа иаакалан, иаагэхыаалгеит лан, лаб, рган-оны, рмапурта, лкыта Ешыра, Гэымста азиас апшахэа; лгэы даацалеит лашыа Мсаут – зынза тэым тэылак ахы иагаз иеипш даапхыазаны. Дызлоу агэып ѿымт, мамзаргыы хэытхэытла инеицэажэа-ааицэажэо, ршыапкэа мацэык инакэыргыланы ипырымцэо, абна чыкыкэа инархыкэша-аархыкэшо иахыцоз днарызпшуа, атцлакэа иаарывтчыччалоз амзагыы лыблакэа тырхаха дназыпшуан. Зѿыкэ иаваршэны инеиуаз Егры азиасгыы, амшцэгыакэа рышытахы ихэашыын, аетыртэаа инеиуан, аеа-еахэа иахыеилатэоз ашытыбжы лахауан. Лара лхэыцракэа шылтааиц илзааиуан. Иахеи иахыеи иаалыршакэаз зегыы лхэы иаалгон. Лара лакэымзар, ухаа дызцугыы ларгыы абра иаанагазомызт. Тынч лыѿоны дыказаарын ларгыы. Аха ускан диашахозу диашамхозу? Абри даназхэыц, дышиашамхоз агэра лгеит еиѿах: абцъар изхыргоз рагацэа рнапѿы иаанхон, урт ткыар акэын абольшевикцэа ирыкэкны, аревوليуция иакэкны, «Къараз», Рев-

ком ирықэкны, лара шыала-дала дзеиуаз анхацаа зыхьчо, лтэыла хэычы еикэзырхо хэа еилкааны ылымоу ирықэкны.

Абри аамтазы, абыржэы ада ианакэзаалакгы, зным-зар-зны лхы ианылымбаалацыз цэымгра баапсык лызцысит аамыста Цыамлат иахь, лашы Мсаут змака дадеахэаланы идэыкэыз иахь, уи иаби лаби реицэнымхара ашка, цэымгра баапсык лызцысит Варден ишка – зхэы-зжыы аабнышэшэылоз Вано кэыцш, азыхь акны иеыкэбал дынеыжэпаны, ларалышка имазацэанырракэа анаацэырига, лцаа-лжыы налхыбзааны, бла хаала дназхэацшхьаз, уинахысгы цэанырра хаараны лхэыцракэа ирзынханы ылымаз, ианлаамтахо лхы-лыпсы зылтарцгыы лгэы итакыз. Уажэы, уи ихы-иёы гьамгьам, изамоа пырпылкэа, урт ирнаалоз ипаца еикэацакэа, ихахэы еикэара цыцхькэа, абрака рапхьака цыара гыгшэыг мишэанны абна иаалцны иаалцагыларызшэа акэын дышрызхэыцуаз. Уи убриакара уажэы дылцэымыгхейт, абант изхыргараны икоу абцаркэа зегыы иара инапала, аамыстаратэ кьаад ицыба иаатыганы, Мсаут икышэ иныкэкны, «уара аамыстара ашэкэы узаазгейт, хара ухашыашэалоуп, уст абарт абцаркэа, Ацсны агэацаа цэкьарас икаца!» – хэа Мсаут инаииркуазшэа лхакны ианааи. Лыбла иаахгылейт рган-оны агэтаны астал ианахатэаз Ванои Мсаути нахибаганы уахатэи абцарзыхгара атэы ианалацажэоз Мосей Цыамлати рылакэа гызмал-гызмалза, абгахэычы ааимкьарак анбасоури хэа акэытцара ианазцшуа айцш, урт ианырзыцшуазтэи асахьа.

Абарт азхэыцракэа рышытахь, лара, аменшевикцаа драга иашаны лхы лыпхьазейт, аха зцаарак лцацхьа иаацэырцит: – «Сара сызустада?» Атакгы калцейт лхала: «Баша пхэызба хэычык, сан илхэалоит еипш, пхэызба цкьынт хэычык!» Ааи! Аха уажэы хацаматэала дейбытоуп, акама анаосангы акьарахэ лмака иавцоуп, уахатэи рус акны ахадаратэ тыц аанылкылоит – лара лоуп изыбзоуроу. Дара ргэы иштоу еипш, агацаа изхырго абцар рнапэы ирзаагар, ареволюция, «Кьараз» Ревком рзы ицхыраара духон. Ус анакэха, лара «баша пхэызба цкьынтк» лакэымзаап!

Абарткэа анаидылхэыцла, Хариза, цыхьатэи Хариза шлакэмыз лхаца агэра лгейт, еихагы леаалыргэгэейт.

Леааитыхны, леаарцацаны лшыаҕаҕа аалыргэгээн, лапхбака инеиуаз Мкыд дналыхъеит.

Агэыц нацэхыцла такэы инаскыхан еицш, изакэу цкыа ирзеилымкаауа шытыбжкэак ааѿит. Рацкыа инеиуаз Каурбеи азынаказы дымцысзо даатгылан, илымха кыдцаны даазыроѿит, нас иѿысцаа рахь даахыахэит. Аз ашытыбжкэа уахартэ еицш, дарбанзаалакгыы зыцсы тоу, инакэацо азэы убра дрыламызшэа, уахатэи ацх азы убра иахыгылаз афасара рахатцаны ицэазшэа, имцысзо иаагылеит зеггы.

– Харзааигэахэит!.. – ихэеит Каурбеи, ибжыы аармачны, аха игэы атыц итамгыло, ишыа-ида еилашуа.

Ахыатэ мѿырчча акэкаахэа еикэыпсозшэа акэын иааѿуаз ашытыбж шыказ.

– Абцар еикэыпсоит! – инцэыцакшэа, аха дааццакны даацаажэеит Заабет.

Амза аптакэа аххэаны, уаха иачапшыоз, изхылапшуаз абант абцаркэа знапаѿы иказ ракэушэа, рмаршэа куа, урт еиѿдырееоз Егры азиас арцырцыруан. Агэыц харантэи иахыпшуаз, хыык ауаа – нырца-аарца ибжыаз рцааракэа имѿашыартэ ирбон. Аарцака аеа хыык гылан, абант азиас еиѿдырееацаа акоманда рызто роуп ззыргэахэыз. Ашэакыкэа ахыынеикэпсоз иааидкыло, чакэа-чакэа иѿахэаны инышытар-тон урт рпалтоукэа нышытахэазо. Агэыцаа, ажэа мхэазакэаны рыгэкэа излатырхэауаз ала, Ешырантэи инеиз ракэын. Аха цшыѿык ыкоуп хэа акэын ишырдыруаз, ирбоз хыык ахыракэах цкыа еилкаамызт дара рзын. Хариза абгбаахэа акы лхаѿы иаалган, дагбааигэыргэеит: «Мсаут абцаргага ауардын азын Заабетраахь ццаны дыкоуп, арт Вардени, Мосеи, Цамлати роуп!»

Абар, нас, ус анакэха, лашыа урт дрылазам. Нас даа-ццакын, Мкыд дналахэытхэытит. Мкыд уи илхэаз Каурбеи илымхакынза иналыгзеит. Уигы дааигэыргэеит. Агэыц маза-маза еигэныѿт: «Мсаут арака дрылазам!»

Хариза уажэы еиха длахыыхны, агацаа реагылара еиха леазлырхион, ага ицэымыгра илымаз еихагыы аеаргэгэеит лыонутка. Лапхбака лыыналхеит. Лгэылеанзамкэаны аѿа-хэа мацэыкгыы налытаццэеит. Зеггы еикэызыроуа иаатгылт, ларгыы лгэы нтыцсаит, аиакэым шылцаыкалаз дырны.

Ари ашытыбжь рахаит абцар ғазхәоз ахык, агәаны-заарагы роут. Азныказы рыхкәа, неидыркылт, иаанапшы-аапшит, аха рааигәацкәа ахыкәмыз азы уао дырбартамызт, ирахаз ашытыбжь аамчыдарахаз. Руазәк инапы даахашәа иааикҕеит: – Ишәартам ари еипш апхыакырта атыц, икалоит абцар шытыхга ауардын ааигәахазар! – ихәеит.

– Ус акәзар, дыррак кататәуп! – диашахәцәаза даагылеит аеазы.

Иныцакны аtryшә дасит апхәа ицәажәаз.

– Ҳара хаума шәызеу? – рыбжы ааоит азнырцәынтәи, абцар ырган ицоз ахацәа, аtryшә дара ирызкыз цышыаны.

– Шәара уаха ус шәымам ҳара хкны! – ибжь гәаоа нарыкәиргеит апхәа ицәажәаз. Ҳариза дымәашәо илдырит Варден ибжы.

Уи уажәы илахаит цыханым итоу гәылшыапк иахылтны, ахапшыа цаула иаатыфызшәа.

Азнырцә зцәара рбоз ахацәа афасара иналазит, иаанхеит аарцәтәи ахык. Урт гылан еикәызыроуа такәаамта. Уаха шытыбжы ахырмахаз еитаарзызеит, изысыз рытрышәгы ус ахауа иналаз ицеит. Дара иртахын аеәахәа афасара илхо ауардыншытыбжь рахарц. Еитаанапш-аапшит, аха абна атынчра ахатәан. Еитах иныцакны аtryшә дасит Варден, аха атак аныкамла, даазызымкит.

Рыхыкгы аамтацк аонуцкала рпалтакәа аапыртланы, аттахәа ртапанчакәа рyтра иаатырцааит, нас алашәарыца аипш иаанашәа-аашәеит.

Абольшевикцәа ргәыц уажәшыта иртахын «ауардын аазгеит» хәа Заабет ибжы наиргарц, иарггы уи иеазирхион, аха «макәана» хәа адырра кәицеит Каурбей, ихарацәоуп хәа ицхязаны. Егырт агәанызаара бзиа злароуз ала, арт ега ахаскын дмыреырггы, афасара-фасароуп, шытыбжык рхылымцыкәаны уафы дызрылсуам азы, рерызмырцысуа иаанханы икан. Ас шыкалаз лбеит Ҳариза, иагылдырит аҕацәа рганахь икалаз азызымкракәа лара илыхыыз агха ишахкәаз. Лхы ларкәны дгылан илцәыкалаз гәынганы.

– Уи хәаагатәым, Ҳариза, – ихәеит, илыхыыз дырны Каурбей, ибжы икышә икәкны, инаиепрааны хара ицар хәа дацәшәо. – Зегь акоуп, бцар тмыркәкәаны еилгашәа шахмоуа збоит!

– Цшра атахны иаабом! Заабет ибжы аргарагы икалап акгы ханамтар, арака бцар усуп икоу! – Каурбеи иахь рхы надырхеит зеггы еицѣакны.

– Цсыхѣа ахынзамоу... ирхыкны... ианамузо, атагылазаашѣа иахнарбап... Ахы!.. – ихѣеит Каурбеи, рацхѣазагы иара ирхыкны дхысит...

Аѣацѣа ахѣык иеикѣѣахѣаз абцѣаркѣа реынарывапсаны, ахысра иалагеит. Каурбеи агѣыц акынтѣи цшѣѣык ирыдицеит инаскѣаны, урт ирхыкѣшарц. Аамтацкѣак рышѣтахѣа аѣацѣа рышѣтахѣкѣалагы ахысбыжѣкѣа рѣаархеит. Аха абцѣар ахѣеикѣыз рааигѣа иахыкѣшазгы артгы знеиуамызт – аѣацѣа икылкааны ихысуан. Каурбеи арт цѣапханылагы ишмачмыз гѣѣарас икит, ахысра ианакѣымтц, иѣызцѣа иреихѣеит рпатронакѣа иреичахарц, насгы икылкааны ахысра иаламгар ада цсыхѣа шыкѣамыз. Агѣыц рхысра цыкхѣацѣхѣаза, еггыртгы рабцѣаркѣа еикѣтѣон. Иналкшѣа азѣы данхыслак, еггырт залпла итдыркѣон.

Рышѣтахѣкѣа ирхыкѣшазгы адырра роуит икылкааны ахысра азин шыкѣалаз.

Цытрак ашѣтахѣ, аѣацѣа рахынтѣи бцѣарк мацара ткѣо иалагеит. Ега ицшыргы, уаѣа акгы адткѣомызт. Уи абцѣар зацѣы апхѣака мацара иахѣткѣоз рхы иархѣаны, рааигѣаза инеит ашѣтахѣкѣа ирхыкѣшаны икѣаз.

– Шѣабцѣар шѣташѣт, мамзар цсроуп! – рбжы дыргеит.

Иткѣоз абцѣар зацѣгы уаѣа уѣѣы дацымхо иаатынчхеит.

Ахѣык рахынтѣи настхашѣа азиас ахыкѣахѣкѣа ишѣтаз, ицнапык даѣѣахан, акѣарахѣ иршѣит, Заабет дзымтѣасны иааникѣлаз, Еггырт ѣѣыцѣа мѣысзо ѣыцѣа ишѣтан. Агѣтаны ииаз, иѣаиханы даашѣтырхит дхѣантаза, дхыдышышѣ. Уи згѣеисра еикѣтѣахѣаз Цѣамлат иакѣын. Ѣѣыцѣа апыхѣтѣа-нынза ихысуаз инеихаххит. Иѣаиханы данаашѣтырхгы, дѣысуамызт, аха деикѣѣыхза дыкан. Илацѣкѣа еимацѣгѣан, икѣышѣкѣа еихарцсын.

– Аригы цсыбаѣуп! – ихѣеит дышѣтызхыз руазѣы.

– Варден иоуп, рнапхѣаѣы, – Хариза уи днеизыпшуа, даатгылан, нас лхы аалалыркѣит.

Вано иблакѣа аахитит, Хариза лѣѣажѣабжы иаханы. Ахышѣтѣѣа ишѣапкѣа днарыкѣгылан, иблакѣа тѣаца даа-

напшы-аапшит. Ари анылба, лыхтарпа аалхылпааит Ҳариза. Лыхцэы қамызуа лызқэа инарықэлеит.

– Ҳариза, – ихэеит Вано, – бара быбжыы аума, мшэан, ари?!

– Ацгэеипш ыырпсы кайцазаап! – даацэытаччеит инапқэа ишътахька ирцэины изкыз.

– Ааи, Варден! Ари сара соуп, анхаѡ-тыпха, «Къараз» иалоу Ҳариза Аирын-пха!

– Ааи, аха сара... сара бзиа...

– Бзиа субон, аха уажэшьта сутахзам, избанзар, «Къаразаа» удзыркыз сара соуп!..

– Мшэан, башьа Мсаут... Мсаут хара...

– Сашьа шэкэылагыы ажэалагыы джэоуп, дхыхуп... Абцъар иркны Ацсны агэацэа тыхны цэкъарас изкыдышэцарц шэафын!..

– Цъамлатгыы иаргыы хара хайлыркааит...

– Цъамлат даамыстан, дмалуаѡын, итахын иара иблақэа ишыртаху Ацсны ибаларц! Сашьа дкэтэан, илацэкэа хоан!

– Нас, уажэшьта?

– Уажэшьта Цъамлат акгыы ибартазам, абан, ипсыбаѡ ахышьтоу!

Вано илақэа аацымцымын, уи днеизыцшит.

– Сара сышьзам, сызнацэкьыскаупихцэоу, нацэкьысдагыы апстазаара ыкоуп!

– Ааи, Варден, ушьзам, уагыпцсом, аха Ацсны агэацэа иара ахэыштаарафы иехэацаны иузызсом, унапқэа ҫахэоуп!

– Мсаут?

– Сашьа уардынла даауеит хэа шэыпшуп, изхыжэгаз абцъар шэыцигарц.

– Мап, Ҳариза, Мсаут харт дхацқан, аа, абан, дахышьтоу. Сахынапшуа избоит гэгэала дышхэу. Икалоит бара бхымта акэзаргыы ишья казтэаз!

– Дышэпах, иѣы изеихымхуа деихаҫашэхэа! – изшьапык еикҫахэа, дцыркыуа даарыдгылеит Каурбеи, деихацсы-еипацсы, игэы цыжэжэо.

Ҳариза урт днарыдқьан, Мсаут днеихаххит:

– Сашьа Мсаут, узгаша уахэшьа дагааит!

– Мсаут дызгаша ахэра инзам, Ҳариза... – ихэеит уажэы настхашэа игылаз Заабет, иикыз акъарахэи афицарцкеи

аѳбагы инапала ирхэмаруа, – абри иску акъарахэ сыѳны даннеи хамтас истаз ауп, ибгэалашэоит ари афицарцка – сара еишьас саныкаицоз иситаз ауп. Аѳбагы, уаха гэгэала еиѳахысырц акэзаарын изеимаадаз. Аха Анцэа ицьшыоуп, пстбара рхылымѳааит иареи сареи хабжьара.

Мсаут илакэа апхэа иаапыстысит, нас илацэкэа ѳышьтыца-ѳышьтыцан, иаахитын, Заабети Харизеи днареапшит. Варден изааигаз ахэа цырцыруа, ихэхэаза иван...

– Мкыд, Мкыд, бабакоу?! – даашакъшақан, даагьежыт Хариза, – Мкыд, сашьа ихэра злаѳасхэаша ак сзыпшаа!

Хариза ааигэа Мкыд данылымба, длыцшаарц днатрысит. Уи аамтазы, агэыц иалаз ѳыцьа Мкыд илыцаланы даал-цыргалейт.

– Мкыд! – арцэаа аатлыргеит Хариза. Нас, дылпызгалаз даарыдххылейт:

– Лыхэра ѳаххэап, лкэафта инамцжэаны!..

– Лыхэра аѳахэара атахзам уажэшьта, Хариза!.. – ихэейт Каурбеи даахьахэын, ибжыы тааза.

Хариза лзамѳакэа лнацэкъаракэа рыларкаца иахьаалкыз уа даанхейт...

* * *

Сатбеи хэычы асас дахыкэаиз аѳапара ашэ ывцрааны дынкылпшит пытрак ашьтахь. Асас дтахэахаа дыцэан. Ашышьыхэа ашэ ныдитцан, адэахыы дындэылтцит.

«Сцап, сцап Дамыр икынза. Иасхэап саб иѳызак даины дшыкоу!» – агэашэ дынтыцит.

– Саб иѳызак дааит! – гэхэхэарак зныцшуаз ихы-иѳы ааихаччейт Сатбеи, аанда ахырка иаѳыз Дамыр даны-наидгыла.

Дамыр илахь ѳейтихын, ицатца еикэатцэкэа инапала инейцхыишьшыааит, ихы ларкэны ижэцэеимаакэа ршьац-хэкэа ааиргэгэан, ачкэын днеизыпшит.

– Дызустада уи?

– Мосе ихьзуп.

Дамыр дхэыцуа дгылан, аха ус уаѳы дигэалашэомызт.

– Дсыздыруам умбои, Сатбеи. Иааишьоузеи? – дцааит, иѳааицыхны даагылан, имахэѳа раакэагы ааушьтны.

– Мсаут хэа саб ыызак дааганы, дныжыны дцеит, с-Ешыратэуп ихэеит уи Мсаут.

– Мсаут Айрынба? Уи дыздыруеит. Заабет еишыас джаи-цахъеит. Мсаут сицны уи ионгы снейхъеит. Амала, ааигэа ихабар хэа акгы смахацызт... Иуеихэазазеи Заабет избахэ ала?

– Уаб иыыза соуп, ихэеит, уи Мсаут. Уаха акгы... Аа, исхаштыз, Мосе иаб дзыцшыны дшаанхоз ихэеит...

Ахэылпазрахъ инеиуан еипш, Сатбеи иангы дааит. Иказ анлеихэа, ахурзы нхылшыит уаххъа рзыкалцарц.

Дамыргы дааит.

Зегы Заабет итызшэак рахарц нахыццакуан, аха асас дахыцадырэхоз. Ихала дгылаанза изыцшит.

Дамыр хэыцрашэки ихаеы еилагъежыуан: «Мосе дыз-устхаридашь?.. Айрынба зыгэрагоу уафумашь?.. Издыруада зыгэрагам уафны, Заабет иуара дакэгэыгны, ихагоу азэы дааганы даанижъзар?!»

Асас ицсы анишыа, доагылеит. Иеааирххан, имаха-шыа-а еицыхуа, аёапараеы даалеиёеит. Ацэажэабжыкэа аниа-ха, ишицэымыгхаз моашыо, илахъ ааимаирцахэын, ашэ ахывтпрааз дынкылыцшит: «Хацак, цхэыск, нас издыруа ахэычы... Ус анакэха, атаацэа ирхыгам...» – даалахэыххейт. Ашэ ааимцааны дара рахъ даафналеит.

– Сан лоуп! – асас днеицылеит Сатбеи, зцаарала данаа-ихэацш. Ацсшэакэа ааибырхэеит.

– Заабет? – дцааит нас, иимбацыз ахаца иахъ инапы рххо, иагънацицеит атак дазымцшыкэа, – даара сеигэыргъоит хаибадырра!

– Мап, Дамыр сыхъзуп, аха Заабет иеипшцэкъа сыцхъаза, сгэылоуп, аха фнатак еипш еицыкоу хауп.

Дамыр акыцыхэа идырит асас Заабет иыыза шиакэмыз, аха игэра ирганы, Заабет акыр иеихэараны дыказар, иир-хэарц итахын.

– Ибзиоуп, хэара атахума, ибзиоуп, – дааехырччейт Мосе.

Инеибартэакэеит.

Мосеи Заабети шзеибамдыруаз уажэшыта усгы еилкаан. Дамыр илахъ ааибыг-быгит.

– Заабети уареи шэзеибамдырузаап? – атынчра ааилеигеит аамтацкээк рыштыахь.

– Соыза Мсаути иареи еибадыруеит.

– Иареи уареи шэиннымиазацзаап? – реицэажэара ирцауларц инацицеит Дамыр, ататын ақыбаад инылахэаны амца нацрацо, ыыстаарак инмырцшзо.

– Хайнымиацт, ааи. Мсаут сызлакэиргэыгыз ала, арака хаинио цыышьоит. Уи арахь сымоахигеит... сасра...

– Бзиала иаабаша уакэхааит, асасцэа рзы еснагь хгэашэ аартуп, Мсаут хаоната дацэтэымуаозам, дакэымгэыгуазтгыи умоахигомызт. Апшэма дыкам хэа ухы ахумбаан, уонеицш ипхыаза, – пшэыма пхэыск лахасаб ала диацэажэеит Сатбеи – иан Шыйдгэагы.

Уаххэа хэа акрыфара иантэоз Мосе аёапараёы даныцэоз ишиуаз еицш, ипалта ишэыхра мап ацэикит, ахьта сакуеит хэа ыцтгас икацаны.

Акырфеит. Дамыр акраамта дтэан, аха реицэажэара уаха еицыхшыа амоуит, асас иажэакэа еиха-еиха икыёхон, акэалап итёушэа ихьчон.

Сатбеи игэалашэон, асас апсшыаразы даныкэиоз, ипалта ишэыхра мап шацэикыз, патронакээк рыхьархьарбжыгыи шиахаз. Аха иабгыи абцар ныкэимгози...

– Апатронакэагыи ныкэигоит, – ихэеит иара, Дамыр днееёацшын, – акыарахэ хэа изышьтоу ситондаз, саргыи сымхыслози, шыри! – иныцакшэа дцэажэон ахычы.

Уи ашытахь Дамыр цытрак блала-ёылеи хэытхэытлеи атаацэа драцэажэон, нас иеынмырхацэакэаны аоныка дцеит. Алымоанык ихы итагьежыуа итаз асас иказшыакэа ракэын: «Дшэапырхапуеит, иблакэа кыалоит уажэы-уажэы. Хагэрагара ицэуадаоуп... Арыцхара сызхэом... Дзеиуоу хэа акгыи сзеилкаауам?!»

Шыйдгэа аёапараёы асас ииарта аныкалта, цсуа пасла деилыхны дыштыалцарацы лёыназылцит. Аха иара даёагыаланы имуит. Ларгыи уаха акгыи ахымхэаакэаны аёапараашэ ныдцаны, дындёылцырц лёыналхеит. Убаскан:

– Заабет уаха дмаазои? – хэа дналызцааит.

– Уаха даарц ауп иихэаз, – лхэан, лажэа ааркыёны дындёылцит.

Ахэыштарааҕы акэытхакэа былуга ишнеиуга ианёҕы-
цэаалак, доатцханы амёкэа еитанеиёаижуан Дамыр. Ианеи-
кэбыллак, дындэылтны абарцаҕы ишытаз ахыаца мёҕы еида-
рак игэытцак иааганы инеикэижуан. Еитах ахэыштарааҕы
амца агёҕаахэа инеилашыюкуан. Амацурта иахылтуаз алёа,
абамбеипш еилаханто жёоангэы иныцазуан. Иаргы ицёҕыба
кёаад еиларекэак аатганы, татын бгыц кёакёак ныхэарс-
ны ихыч-хычуа ианааёоалак, инапсыргэца иныкэыркёычны
ннылеипсон. Иааиларцэины, икэеицеиуаз кэицк ахы над-
икшалон. Нас, инеиёытцакны апақ-апақхэа даннахалак, алёа
неиёытишытуан.

Арбагкэа ыынтэын ыыртуазижытеи, аха Дамыр лацэааи-
хышык каймтацыт. Атц цаципхёаза иаха-иаха илакэа
ырцапыцабуа, ахышэт-хышэтхэа доаткёаны, такэаамта
ахара амёа дацшлон, нас даахамчамны, дааины амца
дныхэатэон, атёыц ццэаргы иара иахаратэы, илымхакэа
кыдцаны дзырёуга.

Атц агэы еиёнашеит. Ахэыштараамцагы еихсыгёуга
иалагеит. Дамыр аехэа дшыгхэапшуаз, аскам ахы дын-
кыдиаалан, игэшиёаныз илацёкэа нтааит. Уи аамтазы, иш-
тыбж мыргазакэаны азэы ашэ данааха, иаачыж-мыжыт.
Ашырхэа доаткёеит Дамыргы.

– Уа утэа ашышыхэа, амцагы умёоатцхан! – Дамыр ижёоа
инапы ныкэикит Заабет.

– Умаар хэа сшэон, атцгы уажэшыта...

– Стакызаргы саауан, саауеит хэа ургэыгны унсыж-
уазма?

– Ааи, аха абцбар сзааумгазеи, «Кёаразаа» срылоуцарц
хмеицэажэази?

– Абар, Айрынба ианасшыахёаз афицарцка абри уара
иуанасшыоит уаха!

– Ишца, Айрынба ихата дабакоу?!

– Ахы, иудкыл афицарцка! «Кёаразаа» уахацёкёа
урылапхёазахоит. Мсаутитэы нас иуасхэап. Уажэы хаццакып.
Сёоны атэым сас датоуп, дхэынчатэуп. Сёызцэа угэашё
антыц иахыпшуп Айрынба иахэшыа Харица днарылацаны.
Хдэыкэца! – дааццакит Заабет.

– Ишпа? Уоны «асас» дшыкоу уаргы иудыруама?! – иаацьеишьеит Дамыр, иитаз афицарца ааимхуа.

– Ааи, Мсаут иеала ихайхэеит аменшевик дааганы сыоны дшынижыыз. Хдэықэца!

Заабети Дамыри реааибыртан, акэачаб инатэхэаны индэылкьеит.

* * *

Амза нцэыркэа-аацэырасуа Заабетраа рмацурта аеапара аценцэыр инкылцшлон. Асас даапса-дкара дшыказгы, Шыдгэа дыштыастеит хэа лгэы ртынчны дындэылцижтеигы, ишыапкэа неиеаршэны ииарта дахьнылатэаз, лацэаихышь каимцаызт, Заабет дшизыцшыц дизыцшын! Ацэа ииааиуа иалагаргы, акы днарырхазшэа, илақэа ааирцымцымуан.

Уамашэа акэын Заабет дшихыццакуаз. Атц агэы нахыс игэы атра итагыломызт. Ибла ихгылан Мсаути иареи ашта ианааталацэка рылапш зықэшэаз, зчарт хаххала настха ашта аганахь, ахьаца амца игылаз ауардын. Уажэааны уи абцарла еипатэы абрака иааганы ирцэаххызар акэымзи Заабети иареи.

Иабакоу уажэы уи еипш? Ихата дшазхэыцуа ала, иара деиоыреахэа, дкэықэма-шэықэмаха аиарта дылатэоуп, дара, инеира иахыццакуа, Егры ихықэтэалоуп. Заабет иакэзар, рыжэтэык дханагалан, иқаф тазза, аоныка дшаарагы ихаштны цэара дкако дтэоуп!

Уи аамтазы, аган-оны ашэ ашышыхэа иаатит. Шыапышьтыбжыыкгы иахайт.

Заабет аоны даныоналоз, рацхэа аценцэыр ала аеапара дыонапшны, асас аиарта дшықэтэаз гэеитахьан, ицыз – Дамыри аеа оыца ахацэеи – аштыхэтэи аонашэ иавцаиргылахьан.

– Асас дыстоуп хэа сахаит, бара, апшэмапхэыс, ус аума? – итаацэагы «асасгы» ирахаратэы ибжыы неиптыхны даацэажэеит Заабет.

– Ааи, хасас аеапараеы дыцэоуп, аха уи уара иабауахай? – ацэа даалцит Шыдгэа.

– Исмахакааны, ишпасмахауаз, Гэымста апшахэаэтэи сашыа Мсаут асас ара дааныжыны дышнейуаз дыспылт.

Иоызцэеи иареи аус рыман, уахь срыццеит, рус рыцкастеит, уажэы асаси сарей аеа уск хнапы ианырцеит!..

– Асас даапсазар калоит, убжыы умырдучэан, дурёыхоит.

– Маап! – ихэеит Заабет, еитах ибжыы неитцыхны. – Мсаут исыдитцеит ега атх цахьазаргыы дсырёыхарц, аус хамоуп!

Мосе даагёырған, ахышэтхэа доаткёеит, Заабет шиакэыз, Мсаути иареи шеибабахъаз агэра ганы.

– Заабет, усас дыцэазам, дшеилахёоу дузыпшуп! – аёапарахынтэи ибжыы лахёыхза иаагеит Мосе.

Аёапара ашэ ааимцааны дааёоналеит Заабет, нас даатгылан:

– Амала, Мсаут зегърапхъаза исыдицаз, иёыза бзиа снапы рцаца уаасгёйдсыхёхэаларц ауп! – асас иахь иёынеихеит.

Иаагёыдибахёхэалеит.

Убаскантёкба ашътахътэи ашэ ааимкъан, Дамыри уи иёызеи ааёоналеит. «Асас» уахь данынхъапш, рабцъаркёа рыхкёа днартапшит.

Мосе ишэакъаз илакёа шакъ-шакёо, гёыграк инырцшуа Заабет днеиёапшит. Ускан Заабет инапы цыпхъкёа рыла деикёыркаца дикын. Азынтрыс «асас» инапкёа нтарс иааныркылан, ишътахъка ииаганы, иркёаракёантэны ирымаз ашаха нахаршэны, икыдырххала акаруат ахы инадеархёалеит.

– Изустцэада арт архёцэа?! – еитах гёыграк иныпшуа Заабет илакта дынтапшит Шъыдгёа акёачаб аркны илыма данааёонала.

– Уёеумырцысын! – днаикёкааит, илакта дызтамцшуа иаарыцёгъаны Заабет.

Убаскан ауп абжъас млашыы даёызаха данааргёйдхала, ишыцёгъаразцёкба баны. Инапкёа ихы ианизамырхёа, шпылеи шыапылеи дыкёпон, абгыз даёызаха дхёаауан, нас ихапыцкёа аёёа рыхга инеихаиргёгэон.

– Ухы-утцыхёа уёала ихахёа!.. Уааццакы!.. – уажэы иёахёы иёызырц иаёыз Дамыр иакэын.

Атак акапара ацынхэрас, ацёкба иакыз ацыг еипш дпапашькуан. Ихёыпракны апшатлакэ ашътыбжъ цёгъахо иааиуан, иууан, аценцъыркёа ёнахуан...

Имч анымхаза, дхахъ-цсыкъуа аиарта днылахаит. Нас дынхыкётэалеит, идакёа зегъы еибархханы. Ахышъ ишътна-

пааз акэчышь гэйткья аипш, игэы адыц-дыц ахга еисуан. Ихы икэжьны иблақэа аахарккалашэа днарытцапшын, дцааит:

– Шэызустцэада шэара?.. Уара Заабет уакэзам, Мсаут уиоызазам, уабрагьуп!..

Асы илагэаны иркыз ажэеипш, икышэ қэацқэацон. Нас, ғымт-цсымшьт ила шэакьякэа натаато, илапш зегы инархыго, игэы дтацэуон: “Арт рнапы ампыцтыцышыагы сывамуажэшьта. Сабцъардахеит. Зымтэыжэоакэа хдырффаз ашшагыч еипш, саарымпытахеит иаха изызхахтэалоз ареволиуция анапхгаоцэа руаа!..»

Аонашэ аартны дааоналеит ззара еихытаруа цсуаматэала еилахэаз, хтарпала зхы-зёы тахэхэаз азэы. Мосе уахь дна-цшит. Иара итахын уажэ иааоналаз Мсаут ма Цьамлат руа-зэык иакэны, цхыраарак дакэиргэыгырц. Ахтарпа дааона-хеит иааоналаз. Лыхцэы шыкыруа лыжэоа иныкэлеит Хариза. Лкэыпш блақэа аатыпха-аатыпхан, блацыхэала инеиоыреахэа иёахэаз днеизыпшит.

Мосе иблақэа кьалан, аёапара иааонагёежэ-ааонахын-хэит. Нас иёы ахьяаихихыз уа даанхеит...

1985

АЦСТХӨА ХЬАНТАКӨА

Мчыбжык ахи-ацыхэи рыла амарда ахалара мачк сшашыцылаз моашьо, иахьа сшьамхкэа еиха срыкэгэыгуа снейуан. Амарда иаёагалаз амоахэаста анаанцэа, уф, гэышыа хэа сыпсы ааивызган, сшьапкэа риашаны ашьаькыастара иныкэсыргылеит.

– Еиґах уаапсама? Аёаоа дгылаёы шьхауаюпас аныкэара узамышыцылеитеи! – ишьтахька дхьацшын, даатгылеит гэыбган ситацёкёозу, лафшакэ дсацэажэозу сзеилымкаауа Даут, Цсхэы сыкоижьтеи уамак пуазшэа.

– Даарагыы дыбзиазоуп хасас, нан, Даут, ага-уаа – лассы ашьха изашыцылом, Тамел пасакэа рааста шыабстацас дхалазшэа збоит иахьа! – амоахэаста макьана инзмырцэаыцз Даут иан, даатгыла-аатгыло, лыпсы ааивыго саалырехэеит.

Гэахэарак насызцысит: «Ааи, исыкёеицит, мчыбжык ала Кышышы слырехэартэ скалазар, пытрак ашьтахь лагьарагыы оадарагыы сзеипшны скалап!»

Кышышы данаахахьза, хшьаёакэа неитпыхшэа ашьаькыас_тара хныкёлеит, саргыы сгёыргьацэа саакалеит азныказы. Аха Цсхэы хназаанза еиґах шака марда хареысраны хаказ саназхёыц, сгёы нґахат.

Хара аныкэара хаман аены. Аинститут исыцалгаз Даут июны мызктэи сыпсшьара схызгарц сааижьтеи аенеипш хара сымныкэаыцзт. Ааигэа-сигэа амардаракэа сеырнысшэауан, амардакэа сыерышьсырцылон. Уи ауп иахьа сшьамхкэа еиха итархазшэа зылбаз Кышышы.

Цсхэы такэы инацёыхараны алада халбааит иахьа. Кышышыгыы, сажэзаанза сымч пысшэап лгэахэызшэа, ишлымчыз дхашьтан хныкэараёы. Дау хэа иахьашьтоу ахыпцрта хазааигэахомашь ххэо акынза халбааит.

Уажэшьтоуп иануадаюу.

Ханаауаз лагъарак халбаанагеит, аха уажэшъта шыап-
цындала шака марда реыстэузеи!

Макъана амшгъы такэ ыкоуп. Амѡагъы.

Цстхэацк ажѡан иацубаауамызт. Шыбыжь анхыхэхэа
нахысгъы ацсыршыага цша ахэхэхэа иасуан. Ашэацыцъац
зташышы иказ ацстара, ашэшъыра каианы нтѡара ақэ-
замшэа инашытын. Зны-зынла ахэадақѡеи атлабжьарақѡеи
иаарбжьшѡоз амра гѡкы-цѡыкуа ишхашътаз, еиѡах ашэшъы-
ра хныцалон.

Уажэы ашыақъастара хнахысырц егъхагмызт.

– Аа, нан Тамел, агантѡи шыоуки хгѡылара рыцсы
ршыарц иааит хэа иаха ахѡылцазы зызбахэ шѡасхэаз! – ашыа-
қъастара атзыварахъ сынхѡалырцшит Кышыышъ. Зегъы
урт рахъ хнацшуа хаатгылеит. Хацеи, цхѡыси, рыцхаи
аабон хнацшны. Ахаѡа даун. Уахыхѡацшуаз еилаѡак иа-
кѡын. Ишлиапа ихыхны икын. Ихагѡта цырцыруа икан,
амра цахѡахѡуа инакѡеир, иааизымчхап угѡахѡратѡы.
Ацырцырра инаѡакны ихѡѡышла къѡѡгѡыгѡкѡа цыцхъза
икан. Иѡацшъза исаз ихы-иѡы хэхѡа акчырақѡа ануѡаалон.
Дахъаалеиѡеиуаз мацк изшыапык шитишъуаз иныцшуан.
Ацхѡыс аурыла ишаанагара дыкан. Уигъы лыхѡѡы ашлара
такѡы иамеханакхъан, аха лѡара аамѡақѡа раан ахѡѡы наза
шлымаз мѡашыѡ, уажѡгъы ибымбылха илыкѡын, аура маѡын
умхѡозар. Лзара тхаѡаза ипан. Аѡаѡкѡа ылѡма ухѡаратѡы
изгыз лхы-лѡы ахѡажѡѡа иамеханакхъан. Ани цхаи
рыблақѡа унархыцшылар, еицшызар калап шугѡахѡуазгъы
роашгъык иааиѡнашазшѡа ахѡаа нарыбжьалон: ан лыбла
тынчкѡа илхылгахъѡу аѡаѡаакѡа рышыѡа рхуѡаалон; ацха
лыблақѡа лхы-лѡы тѡѡаа ианаалон, агѡахѡареи агѡыгреи
мѡаѡзха ирхуѡаалон, дахынацшуаз ашыѡа цсаѡара хѡыц-
хѡыц еимырдон, ллакта еиқѡарақѡа иртыцхон. ѡажѡа шықѡса
иреихѡаны иузлыѡомызт. Зны-зынла лацшыла еимылѡоз
ацстара, лгѡы хнахзашшѡа, зѡыгхара жѡѡаза илкыз ашѡкѡы
аартны, лацшыла ацхъара дналагон.

Арт ахѡык ахыгызлаз рѡацхъа зкѡатыцк аѡара адгъыл
агѡы тахѡаны икан, еилаѡыххаа анышѡгѡал хъанѡақѡа тапсан.
Хацеи цхѡыси рылахъ еиқѡѡаны такѡаамѡа агѡы тахѡаны
иахыыказ атыц ахъ инацшуа ираѡсхъаз акы ргѡаладыршѡон.

Нас, апхэыс аёкьарра ахыкэахь днаскьан, ҕымт-псымшыт хара ахаоакэа дыртапшуа, лыблакэа кыдырхало даагылт.

Ацлакэа рыкэцэакэа тыстысуан шыыбжышытахьтэи апша ахынархыысуаз. Апхэыс лылацэакэа ааикэцсаны даагылеит. Апша лхахэышла жэпа ааипхьнашышыааит.

Ашшыхэа ашьтыбжь ааоуан ахара аохаа итысны илеиуаз Бзыц азиас...

* * *

Едгьац Марыхэба азхкыраёы даатгыланы, итыблаауаз амраташэарахь днацшит. Нас, ашьхарахь дынхьацшын, минуткэак ус дгьлан.

Ихэыцракэа неитасит Едгьац. Иагьааигэалашэеит:

Амцабз иёыкэхэхэо, дкатаза дыкан ускан, асарха даоызан, ибга алар еицш ииашахэцэан. Абцъар шьтырхит Адсны ацеицэа!

Едгьацгьы...

Кэыдры ахыкэан еибашьран. Аменшевикцэеи дарей еиёахысуан. Иззеибашьуаз рдыруан. Ахакэитра рнапаёы иааргон.

«Уажэы ахакэитрей Ҷацсадгьыли рыхьчоит, хачкэынцэа хара хрыхьчоит», – игэы амца нташын, ибылбылуа иаакалеит. Апхьарца арахэыцкэа реицш, идакэа ааибарххеит.

Цсхэы ааосшэа дыкоуп ица Алиас. Абцъар икуп!

Едгьац иеы туған азлагара апхьа иёахэазам. Уигьы ица дахьыкоу акэхап иахьыкоу. Ахьшыцэа рхэы ханамгалазеит уахь. Иагаз Алиас иоуп. Алиас жэаа шыкэса дыртагьлан. Иан хэашабга лдуinei лыпсаххьан. Ицазатэ! Убри ауп заа цхэыс дзизааигазгьы.

Едгьац ица днаскьеигеит иеы туған дакэыртэаны.

Иара даахынхэит. Аеы днацакьеит Алиас. Иеырца-еырцо анаара инаёалеит, пхэысхэара ашта данталоз иеицшха...

Иёызцэа азёырёы реицш, икэра атанакуа данькала, дахэеит хашьхакэа рыхьчара – еибашьра дрышьтырц, аеы туғангьы иманы...

Лыблакэа таа ашьха даёапшуеит ипхэыс хэычы Шьасиа.

Арац ахьзын уи аеы туған. Алахэахзы еицш еикэатэан. Алахь чашьан. Адшышьапыкгьы рхьышьақэа мацэаз шкэа-

кэала икэыршан. Ахэда еикэырхэа, апырцэкэа агэышпы инытацсон. Абга амартақ иафызан. Акэтағ шазоу иакэутэар иакэцэраап ухэарын. Алиас абгаёы данфөиуаз адыруан, иеырца-еырпо иаакэлон. Ахы ианақөитыз, иагэарцханы ианыкыркырлак, ахабла зегы ааиланарызон.

... Едгьац азхкыра днапырцын, азлагарахь ихы рханы дналбааит. Данаатгыла, инеиужны уубжык иахауа далагеит. Ажэоан иацагьежьюаз ахаирплан ууан.

– Иара ауп, иаабац-ихахац, ашьха иахууааны аёанахеит. Её, сабиц, Акэа еиталанажьюазар акэхап...

Азлагара дныфөналеит. Иеааибитан, ишыла зтаз аатэа даахан ижэоа ианныкэитца, хахэ хбык дук дацалазшэа, ихьантыцыз ишааикэыгэгэаз моашё ибга ааицыт:

– Сеихап уажэшьта! – илабашья наитцарсуа, азлагара ашэ нытцаны амфөа днанылеит.

Ахаирплан, хара ишцахьазгы, абжы аафуан.

Али-пси рыбжьара абжы нытаба ицеит. Уи ацынхэрас абомба ткэацбыжкэа реархеит.

Едгьац даатгылеит. Абзарбзанкэа нашьклартцеит Акэа иахьахагьежьюаз. Дук мырцыкэа абомба ткэацбыжкэа ааикэтэеит. Абзарбзан бжкэагы... Иууаз ахаирплан гьежны ашьхақэа шыказ еихеит.

Едгьац иаатэа шытамцазакэаны итатын днафыха-аафыхан, ихы доаханы ажэоан днацацшит. Етэакэак нкыдыцсалахьан. Итатын цыблааха нкаршэны, илабашья наитцаргэо деитандэықөлеит.

«Исалам шэкэы ма ихауандаз, сабиц, инафөымтак! Итцуазеи, ианацфалымбеит, шэкэыбгыцк имфөижьтеи! Иан хлахэацэгьа лызкэа змадоу анышэ дытцанаргыломей. Стаца хэычгы уамашэа лылахь еикэылцо далагеит. Бгыц хэычык аатэагэаны, паса зны еипш, ашьхантэ илбаауа азэы ианитар... сымч мачк иацымлози...»

Едгьац иаапсарақэа мачк инацхьатызшэа ибеит, ифөныигэара алашьцара ианналибаа...

Уи аамтазы аёы кыркырит агэашэ апхьа. Уи абжы халеит ишиашаз цфөантэыка, нас ипытлан ахауа иналазсеит. Ахабла ааигэныфөит...

– Арац, Арац! – ибжы нтигеит Едгьац, деигэырғыарызу изымдыруа.

Иашьтарххны бжы имахайт. Ицысзомызт Арапгы. Иш-гылац игылан еикэхапс.

Шьасиагы амапурта даадэылцны агэашэ ахь лэаалхеит.

– Алиас!.. – атынчра инеихатэаз изымчхакэан, ибжы наироуит атахмада.

Инашьтарххны бжы имахазеит.

Изкэа икэыз аидара уажэраанза ажэоан амаа иахьынхаланы уажэы иааунашьтызшэа, ихахэха ибга инакэыгэгэеит, ибга неихасыкэит. Ишьамхкэа аакэаркэарын, ауардын алыра анхжэо еипш, инайтцкэалазшэа ибеит.

– Умала укоума, уанацьялбеит, Арап!.. – Едгьац иеидара изкэа икэыюрны инкахайт. Алиас ихабар анимба, ишьамхкэа найтцкэалан, ашыла зтаз аатца дныкэтэеит. Дшабазшэа, дзыкэацомызт акраамта. Ижакья зыш аарла икэацон, апша ахьналасуаз. Атыхэтэан, илахь ааитыхшэа данынапш, Арап акьыркьырбжы захаз агэылацэа ааизыоохьан...

* * *

Амра гылт. Абжыаапны еипшуп уи амра. Игьежьуп. Ишамшамуеит. Хьаак амам иара усгы. Адунеи ахтыскэа ахы рыланархэуам. Мацара зацэык, адгьыл арпхоит, апсабара аршэтуеит.

Шьасиа луада хэычы дыонагылоуп. Аценцбыр иаакылцхаз амра ашэахэа лыблакэа инархьысит. Лыблакэа уи инацэыхьчан атзамц ахь днацшит. Алиас иматэа ахькнахаз лылапш надхалеит.

Шьасна шыаппынцала акэардэ дныкэгылан, лнапы нароуны Алиас ихылпарч астал хэычы иныкэлыршэит. Иапсуа еикэа кнылхит. Иблузагы, акама зхьынхалаз, кэынала ихиаз амакагы аанкыланы дналбааит. Азиацккэагы нарыццаны, еилахэаны лартмак инталцеит. Арт ишэцо, Алиас иеанеилеихэалоз ихы-ицы ихаччон, лхы-лэы лхаччон Шьасиагы, лхата илшэылцозшэа. Еицапшуан. Рыблакэа ччон роыцагы. Уажэы лыблакэа ччазом. Ллакыца цкаа дыкоуп. Лзамоа тцэраакэа цшшэыдоуп. Аонашэ даалагылеит ддэылцырц. Ашэхымс дынхыцын, аонашэ ныдылцеит лышьтахь...

Арап аурыс кэадыр акэырцахьеит агэылацэа. Уи анаосшэа ыызк цахэоуп. Зыцшшэы цахьоу кэадырк акэуп. Акэыркэыл-

кэа хаооала икоуп аеыз. Ахы шытацаланы, амырхэага аеата-ны игылоуп.

Едгьац, еилахэарақэак кны амацурта даадэылцын, агэашэ ахы ифынеихеит. Шьасиа дишытагылоуп леилахэарақэа кны. Ркытбжыы ыказам.

Агэыла хэсақэа ааит, хацэа быргцэақэакгыы зыш-зышза игылоуп. Итбаау артмак лкуп азэы. Егьырт ацлакь мгьал ыгхарақэа газеткэак рыкэыршаны рнапкэа ирнуп.

– Ари цхала икэаханы изуп! – артмак зкыз иналыргылан, ацлакь мгьалкэа нтарцеит ахэсақэа.

– Алиас цхала икэахау амгьал бзиа ибалон, снапала изит, – цлакь мгьал дук нархьылгзеит ацыхэтэаншэа иааиз цхэыскгыы.

– Ибзиоуп, дад, аха ицсы таны хазихьзар! Гэгэала дхэуп хэа ауп иихэо, знапы хэны иааз Ламшыацэ. Гэакра гэгэак ианымиаакэаны Алиас дныжыны иаауамызт Арац, – даакэыцсычхаит Едгьац.

Шьасиа артмак аарымхны, егьырт аилахэарақэагыы иаргыы Арац иакэыз акэадыр ашытахь инадылхэалеит.

– Беыжэла, сбаба!

Зжакьей зхахей хэыцеикэацэак зларшэымыз, Арац агэра иахьынпашала изкыз абырг зыш днеизыцшит Шьасиа...

Асержант Пчиолкин иабцъар инацэа ацакны дгылан. Абгац алада днымхакэаны, дыццакны дынхацалеит:

– Оыцъа аецэа ааигэа ихалахьеит!

– Цкъа иубартазма?

– Амза ааигэоуп абахэ ианхыц, макьана хгэаоара цкъа итампхац, еилыскааратэ исбартамызт.

– Оыцъа аецэа иреихазами?

– Мап!

Асержант илахь ааимаирцахэт. Гэамцпрак шиоуз моашьо даалеиоит.

– Пшьоык аецэа лбаахажьлеит ахэылпаз ацъацханы ахагаларазы, уара оыцъа аауеит хэа усыдгылоуп!

– Оыцъа роуп ихало, аоыза асержант! – асолдат абри ихэонацы, ладака ахыкэ дхыкэгылахьан асержант. Днымхакэан даахынхэит. Абгац днеидгылан адта кайцеит:

– Умпшыкэан ихавгоу амоахэастала аоада унаскьаны уеыцэах. Уара уиашоуп, иахзымдыруа ыыцэа аауеит. Ихавсны иандэыкэла, уара иаанукулоит. Сыбжыы сыргаанза ахысра калом!

Асержант дааикэкъашан, ашэцла наа иенавеикит. Асолдат ицсы заны моахэастала аоада днаскьеит.

Аешыапышытыбжыкэа хрыж-хрыж игоит. Азэгы икыт-псыт ыказам. Еишытагыла иааиуеит. Апхьа игылоу аеы агэра ркэадазаны иакэыршэуп. Ахы иоужьуп. Иакэтэоу иникилом, датакъом. Авзвод зтаз аплашьпалатка еитцхэа ду азиаша ианааи, иыцза иаангылт. Алымхацэкэа ыыштынахит. Нас иаамоахыцын, аплашьпалаткахь аеыоанахеит. Едгьац идырит Арац аанэасны ианымоахыц, ари атыц адырит азы ишыканацыз. Ашытахь игылаз аегы аштыалеит. Аплашьпалатка иазааигэахеит. Амза ари агэаоа итацхон уажэы. Иеыхтан. Асержант илацш нарыкэшэеит апхьа игылаз аеуао цхэызбеи ашытахь игылаз аеуао жакьа зыши. Аецэа шыммоахыцыз гэазтаз асолдат бырг али-пси рыбжьара рышытахькала дрытацэины асержант днаидгылеит.

– Апхэызба?! – асолдат илымха дынтахэытхэытит асержант.

– Ааи!

– Атахмада?!

– Ааи!

Азэыбжыа акытан ишшалоз еипш, арбагыкэа аккахэа еикэсыртэуа идмыршазеит арака. Едгьац данаахыкэтэала «ашшы» хэа Бзыц ииасны иахыцоз абжыы ааоуан. Шьасиа атзамц ахь лэы рхэны дкараха дыцэан. Иааунырыртэ еипш, ихьтан ашыжы. Едгьац абымбакае Шьасиа иналыкэиршэит. Доагылан адэахы данындэылтц, асолдатцэа харцзацэы атаалым карцон. Ус, азэазэала аплашьпалатка иныпеибахэа ицеит. Едгьац иаха икарулуаз асолдат бырг днаидгылт:

– Дад, иаха излоухэаз ала, Абгэац ужэлоуп, ус аума?

– Ааи. Абгэац сыжэлоуп.

– Кытас уабатэиу?

– Цлоутэуп...

– Саргы Азэыбжыатэуп, дад. Апсуаа шэрацэаоума, дад, афронт акны?

– Храцэафымкэан, Апсны акытақэа зеггы ркынтэи икоуп. Арцэ́кья ирхыцхьазалоуггы ҳакоуп, ацхырааоцэаггы рацэафуп.

– Ибзиоуп, дад! Абни атаалым дзыркацоз иакэхап шэеихабы?

– Ааи.

– Убри сияцэажэарц шыстаху сызиахэа.

– Асаат ааба рзы иара иахь шэнаагарц ауп адца шхаитаз, иаха шэанааи, макъана икоу асаат быжьба роуп.

– Алиас иаб шсакэыз иашэымхэеи, ишеит, уажэшьта цшышьа сымам, сычкэын иахь сцароуп...

Асержант даарыдгылеит. Иееидыцсалан даагылан, асолдат иахь ихы наирхеит:

– Акарулра ушықэгылоу ухаумырштын, атэымуаф иацэажэара азин узтада?

Абғац атахмада иихэаз асержант иеихэеит.

– Ега ус акэзарггы, афыза алеитенант ианихэаз аамтазынза шэзеикэшэом!

Едгьац иааицэымыгхеит.

– Уара, дад, иуцеибашьуаз сычкэын уикэлоуп, сара сызшэыхэаз наугзароуп. Шэеихабы илымхақынза исызнага исхэаз!

Асержант Пчиолкин такэы длакоакит, аха атахмада илак-та аамцсахзакэаны ихэацшра данакэымтца, инаимызарггы шыкамлоз ибеит.

Асержант даақэцэиаан, аплашьпалаткахь дцеит.

Атахмада ауа иахьыцхьаз аплашьпалатка хэычы дныфналеит. Шьасиа лэы-лнапы зэзэаны, абымбақьаф дылатэан, лабхэа днеихацгылеит.

– Бтэа, сбаба, – дхэыц-хэыцуа днатэеит иарггы. Алеитенант Кравченко асержант икнытэи иахаз азынказы даргэаама ухэаратэы, ашырхэа доацкэеит, аха амедицинатэ пункт акны гэгэала ихэны ишьтаз Алиас ибла данаахгыла, иусқэа дыркаатны атахмада иахь дцеит.

Едгьац алеитенант Кравченко днеицылеит.

– Шьыжьыбзиа, дад!

– Аа, иеилыскааит, атахмада, еилыскааит, салам сүтеит! – рнапқэа ааимырхын, аплашьпалатка хэычы иныфналеит.

– Дад, исыцугыы стаца лоуп, сычкэын Алиас ипхэыс, шәеибадыр!

Шьасиа ҕымт-псымшыа дыцшын. Алеитенант ихы ааир-цысын, апсшәа леиҳәеит.

– Сычкэын унапәы дыкоуп хәа саҳауеит, аха уажәы ихәра гәгәоуп рхәеит, хнеиҕапшыр хтаҳын, – дрыцхаушьаратәы хрыжь-хрыжь даакәыпсычхәит атаҳмада, алеитенант диҕапшуа.

Алеитенант, илахь еицымхцәакәаны, еикәышышыы игылаз атаҳмадеи апхэыс ҕеи инеимда-ааимданы днарзыпшит. Ибла даахгылеит асолдат кәыпш, иара ивзвод акны аибашьцәа рыцхырааоцәа анапхгара ритарц здитахьаз, еибашьоы фыр-хатаны зхы аазырпшуаз. Иеы туған акәзар, инаскьаганы иҕахәоуп, аблакәа тыршаша. Иара? Иара иаха ахәылпазы амедицинатә пункт акны дибарц дахьнеиз, иҕызбжыы иаҳаз ауп уажәы алеитенант игәы икәыоуа.

– Ауаоы дшәыцыстап, иара иахь шәызгаша! – ихәыпра даалкьан, инеимда-ааимданы деитанарҕапшын, аplashь-палатка хәычы дныццит...

– Дад, Алиас, сычкэын, уаб сами, аа, упшәма хәычи сареи хааит!.. – абас хәо, Шьасиагыы иаргыы ичкэын ишихатәаз, амра аташәамтаз илацәакәа тааза иаахитит. Имаха-шьахақәа изырцысуамызт.

– Сжыы рфеит... алемсаа!.. – даахәйтхәытын, назаза илацәакәа неикәипсеит Алиас.

Зыбаоқәа зылшәшәаны инеизкәыҕыз Едгьац, наk-aak амедицинатә еиҳәышцәа итагыланы, апункт зыоназ аplashь-палатка дныцпргеит...

Алиас анышә дамардеит ааигәа иказ шыакьастарак акәакь акны. Апсыбао уахьынтәи тгашьа амамызт усқантәкьа. Атаҳмадеи Алиас ипхэыси иреилдыркааит, ашьха аибашьра амца ақуанаты, Алиас ибао шырызшышымгоз.

Икалцагәышыарыз Шьасиа, адырҕаены лабхәа игәшәамшәак хәо, дыргәагәо даалгеит ианхалаз ауха иахьцхьаз аplashьпалатка хәыч акны. Едгьац акрыфара ацынхәрас, агантәи иааигаз ататын ххы хтеикит. Шьасиа изыоназ апалатка хәычы моу, изтагылаз аҳаоагыы дазымкуазшәа лхы анылбалак, ддәылпуан адәахы. Лабхәа ианимбоз иналҕыкьасоз ала-

гырз аанкылашыа лзатомызт. Аха лабхэа дрыцхашыаны, лгэахы еикэхэало апалатка дныцалон. Агэжэажэара иар-караз атахмада, ататын иеыцеимкижытеи такэ пуашэа, кьаад цыпжэахак еитанылеихэан, амца напреитцеит. Итаца дахылыхэапшуаз ибон лгэы кыдханы дшыказ.

– Сбаба, дад, – ихэеит ибжыы качқачо даацэажэан, – сара уажэшыта сеилацсеит, изқэыскуа саргыы исыздырам, сыбао ашыа иныжыны сыоныжэ ахь сахыылбаауа егыыкам, арака сыршыыр сычкэын иааигэа скалап, алемс ишытахька дхынхэны, еимга-еимцарак калар, сычкэын ибао мышкызны сыоныжэ ахь исызкылгар збап. Бара, сбаба, хышла бкэабоуп, быцсы бызгозар агака былбаа. Мышкызны, сычкэын ибао сашта исзамадан скалар, бара запэык боуп цастгыы пхастгыы исзынха!

Шьасиа акраамта лыпсы заны дкэыпсычхауа асаара дышытапшуан, такэаамта атак лхэазомызт. «Сизеилым-каауазаап атахмадагы!» – гэаныла дыгэжэажэон лара. Нас даацэажэеит, лгэи лылагырзи шеилацэо цэахуа:

– Хапсы ибао ныжыны цьаргыы сцом, быргк ар шэрылацаны сызцом, шэара сшэыщуп, шэара шэкны сыкоуп! Аонынтэи санауаз иаазгаз акама сартмак итоуп, уи акама шыаугас, еибашыыга бцьарс икастдоит! – днеин, артмак еилахэарак аатылган дындэылкьеит. Пытрак ашытахь даао-налеит. Алиас икамачаца лыкэнын, алымха змоу ар рхылца лыхцэы тацэахны илхан.

Едгьац иахьа ар неихытцны ицеижытеи ыынтэ Алиас ицсыжырта акны дцаны даахьан. Нас игэыроакэа алеихигарц, алабашьақэа рыкацара далагеит. Ааигэа-сигэа дахьаанашэа-аашэаз алабашьа злытцшаз ачамха рацэаны ибазаап.

– Атахмада, узеу иахьзуи?! – ицшзаза зыкацара даеыз цьашьо, напышыашэалеи ажэалеи диаццааит акарул солдат-цэа руазэк дааидгылан.

Едгьац аплашьпалатка ду аоналарта азааигэара дтэаны акэын дшыкыцэ-кыцэуаз. Акарулра атакпхықэра иаргыы идны ипхьазон. Азэыбжыантэи иааигаз иапсуа шэакь атыхэта итыхны, иварае икэагылан. Уи абаа ду еипш дақэ-гэыцуан. Иааины идгылаз асолдат дацшыын, ишыа илпхо дыкан. Аибашьрае рацэак икэымсыщыз уафын. Атахмада иказара цьашыаны дахэапшуан.

- Алабашья, дад! – дѳагылеит аҫахмада.
- Арт ѳба каупеит, акы уара иутѳап, егыи зтѳыда?
- Акы шѳкамандир итѳуп!

Аганти иҫалаз ҳаирплан цѳыжѳжа хѳычык ашьтыбжъ еиҫа-еиҫа иааигѳахон. Аҫахмадагы асолдатгы ирбартан уажѳы уи. Асолдат иибац акѳын, ус дгыланы дахѳацшуан. Едгѳац иҫѳы-ижѳы ааилагылан дѳагылеит.

– Узыршѳзеи, аҫахмада? – днаиазцааит асолдат.

– Аҫаирплан абомбақѳа канажѳуеит умбои!

– Бомбазам, аҫахмада, афатѳ – ача, ашьақар уҫѳа – аацѳала ар иҫазканажѳуеит ауп...

Мачк игѳы ааиртынчит Едгѳац.

Иааигѳахон аҫаирплан. Асолдат карулцѳа рааигѳа аацѳақѳа хланцы ишталалак, рплашьпалаткахъ аагара реазырҫианы ицшын. Аҫахмада илабашья нарсны инаитцырғѳашѳа даазырѳит. Игѳалақара зынзаск иаабжѳысит, ауу зымшыз аѳа ҳаирпланк ашьтыбжъ аниаҫа.

«Анемец ҳаирплан!»

Аҫаирплан хѳычы ааигѳазаны инарҫагѳежѳит. Хцѳа аацѳа ажѳѳан иалхѳѳа рѳаарҫахъан еицш, анемец ҳаирплан, ашьҫа уарбак иақараны, ахытқѳа еицш, Ерцахѳ ашьҫа иалыѳорызшѳа, аѳхырбыкѳуа иаархалан, аҫаирплан хѳычы лапшықѳцаны иқѳыргѳежѳуа аѳаанахеит. Алада игѳежѳырц иалаган – уахъ иавацѳеиины иамышьтит, аѳада идѳықѳлан – иаҫацѳеиины амѳа акит. Иоумаха ицѳеицѳиуаз аҫаирплан, цѳаатѳызшѳа, аҫаирплан хѳычы иацѳѳраауан, нас хыхъ иҫалон.

«Сабиц!..» – дааикѳѳашеит аҫахмада, аҫа илшахуаз. Аҫаирплан хѳычы уаҫа таҫак анамоуза, изеицшратыцзаалакгы цѳара итѳарц иақѳнакит. Аҫа уи азразодаз, ишыбалыбаѳоз бахѳык инацѳахасын, уаҫа аѳазнымкылазакѳан иаахбыкѳы-хбыкѳын, хланцы интѳалеит. Анемец ҳаирплан аѳада инҫацѳрылеит.

Аҫаирплан хѳычы, наскѳа ацақѳа илаѳахан, илаѳапыххаа-са ицеит.

Асолдат карулцѳа ари еицш ахтысқѳа уажѳы иаурбахыз, иааибарқѳыпсычҫан, аҫаирплан хѳычы иканажѳыз аацѳақѳа инарышьтѳалеит. Едгѳац аѳаамтѳазар ицқѳа ицаз аҫаирплан хѳычы амацзуѳцѳа рахатыр азы мацарагы иааргаз афатѳ

дашталарымызт, аха афронт ахь ицаз ар аахынхэыр, Азсыб-жыантэи Шьасиеи иареи инаргаз аплакь мгьалкэа рыда чагьа рымазам. Урт фатэыла еикэыршэатэуп. Рыцсы риманы изыхынхэуазар! Иаргьы асолдатцэа днарышьталеит, цъара акы сызрыхэозар хэа.

– Атахмада, хаанза хтыц карултэуп. Ара указ, аатэакэа уара иузышьтыхрым, угэуеаныз! – асолдатцэа руазэк даа-хьахэын, атахмада идца идырыртэ диацаажэеит. Едгьац даахынхэын, ахьышэтхэа итыц аёы днатэеит, иапсуа шэакь-гьы дааханы иааигэа иныкаитцеит. Асолдатцэа такэаамта ицшаауан. Нас аатэакэа юба цшааны иааргеит. Акы шыакарла итэын, егьы – псызкачала. Едгьац иааигэа инадыргылан, дара ахьыкарулуаз атыцкэа рахь ицеит.

Анакэ хтэаланы, алашыцара жэпахахараза иахьтачыз ао-хаакны цэашык кэииза иаркын. Еидшы-еипшыны цэынха-мынхала икапаз уи ацэашы апалатка хэычы аоналартала акэын излоубартаз. Ибга нарыдцашэа аатэакэа дыркьидиалан атахмада. Ацэа имцын иааиуамызт, аха хэыцра шэкы дыр-тагаланы дрыман. Асолдат карул, уахыныюнало иавтомат кыдыргыланы, ионеигалаз ақыдуахэа хсаха дыкэтэан. Ам-цэажэара игэы анарёыгьза ахьркэысра цигеит.

– Атахмада, шытыбжума иго?! – доапкэеит асолдат. Атахмада ёимтзеит, деикэшышы дыштэац дтэан. Асолдат дындэылкьан, такэы днаскэеит.

– Уаагыл, уарбану иааиуа?! – иавтомат харшаланы даа-гылт. Атахмада изымчхакэаны доагылан, иапсуа шэакь харшаланы асолдат днаишьталеит.

– Сара соуп, алеитенант Кравченко соуп! – дынеыжэпан иёааихеит.

– Аоыза алеитенант! – дгэыргьаны днеицылеит асолдат.

Едгьац днеигэыдхахалеит Шьасиа. Ахэцэа дназлацшыз, анемец снаипер дышлеихсыз, зегьы анааидылхэыцла, аду-неи аёы зегьы реиха илзааигэоу абри атахмада шиакэыз еитэх агэра лгеит. Ирыцыз апшыхэы аплашьпалатка дны-цалахьан.

– Сбаба, беибганы бзыхынхэыма?! – атахмада игэы аап-шаан, Шьасиа лхагэта днагэзит. Нас, алеитенантгьы дар-

ггы еиманы аплашьпалатка иныталеит. Ианаатэа, асолдат карул иреихэеит анемец хаирпланкэа ртыц цэагэаны еи-
цагэаны ишышьтарцаз. Уи аамтазы афронт аёы илбаз атэы
асолдат иахэара далагеит Шьасиа. Уи лцэажэашьала бзиарак
дшаламцэажэоз агёара икит атахмада.

– Икалазеи, ишсабхэара, сбаба?! – дтааит Едгьац.

– Сныкэымиар сзычхауам! – изшыапык еицыхны даатэеит
алеитенант.

– Алеитенант дхэуп, саб! – абамбакьяё наидылтан, дын-
кыдиаалт алеитенант. Ихэра анаахдыртла, Едгьац ацэашьы
иманы дындэылтын, быгькьаьақэак ааёнеигалан, ихэра
иақэцаны, инапала иёеихэеит.

Алеитенант Кравченко уажэы ицшшэы ааины дыкан,
ихьаа мацын.

– Икалаз уи ауц, – лхэеит Шьасиа, лылахь еикэыршышы,
– хвзвод акынтэи абарт ижэбои, шыбжышьтахь ацхыраа-
разы исыццаз аоыцьеи хадазых иахэоз уао днымхеит.

Атахмада иахаз ицэымгхан, дааитанаргэгэеит.

– Зеггы ршыма, нас?... – ихы дааоахеит.

– Абгачь иуатэа гэгэала ихэны асанитаргэ пункт ахь
дылбааргеит, аеа хоыкгы ихэыз лбааргеит... егырт...

– Егырт зеггы тахану?

Изцаара атак камтазакэаны, лхы лыкэыжь даагылт
Шьасиа.

* * *

Аохаакэа тылашыцаауан. Асолдатцэа-ацшыхёоцэа дры-
шьятагыланы даауан Шьасиа.

Амоахэаста аанцэан, ккара хэычык иныталеит. Рныкэа-
шьтыбжь ада шьтыбжык гомызт. Ааигэа-сигэа анемеццэа
рхабарк калап хэа гёара ыкамызт, избанзар, анемеццэа
рхыхьчарта Шьасиа дызцызи лареи рышьятахь инрыжьхьан.

Ахысбыжь геит. Инакэырццакны ацхьа инеиуаз асолдат
пшыхёоы ёыцха дынкахэит. Еггы ацшыхёои Шьасиеи неи-
хаххын даашьтырхит, аха кыт ихэылшэомызт. Инашьярххны
еицах ахысбыжь геит. Аобатэи ацшыхёоы днеизкёыгеит.
Шьасиа лышьятахька ацарта тшэан. Моахэаста зацёык акэын
иказ, нак-аак аиохаакэа лашьтын. Лышьятахька деихар лшэара

лиаины даѣкар калон. Лапхьака плараны икан. Днеитапан, тлакы ашьапы теаваргэгэа даагылт. Лыызцэа ацшыхэыюцэа кэымпылуа ишнеиуаз аохаа илтакэкэеит. Ахлымзаах лхакны иаин, лыблахац ааилаоынтит. Ацлашьап иахьнадхэазалаз илхаршышы илхаз лхылца лыхшэаны иналывашэеит. Ита-тэахыз лыхцэы аеоужьны асаара инкаеит. Ахра иаѣахаз ашьабста зыс хэычы еипш лгэы адыкдыкхэа еисуан.

Ашьапыштыбжыкэа ааигэахон.

– Дыпхэысуп, дшэартам! – ибжыы цагаза даацэажэеит анемец.

– Аиашацэка ухэазаап, уцши лыхцэы қамызуа иахьлеиуа! – иатеикит егы.

– Хе-хе-хе! Абас зыхцэы дуу, рпыхьашэарагы удаоуп! – ибжыы тымгацэакэаны игэарцхазаны дааччеит руазэы.

– Абар, нас дахьупыхьашэаз, сеихабы ухацкы!..

– Ааи, аха...

– Илашьцоит, сеихабы ухацкы, қамоагы мариазам, уааласы!

– Ааи, ирластэуп.

– Ацшахь асуеит цьанатушэа, хратэылоуп, апсабара цшзазоуп, иаарласны ихампыцахалараны икоу Ацснытэи акурорткэа ркны укоушэа цхьаза, сеихабы ухацкы!

– Узгылоузеи, мшэан, нас унеи, лыхцэы данкны арахь уаалых! Ахьшь-ачашэао ицнарцрааз ача еипш, дгэыткьа-цсыткьаха ауп дшыцшуа!.. Насгы ача цсыла даоызоуп ларгыы, иумбазои?!

Чынла еипбыз анемец атла днадххылан, лыхцэы изнапык инакэырша-накэыршаны, ишимчыз ишка даалыхеит. Шьа-сиа днеилууааит. Лыблахац неилагьежыт, аха лхы лнапэы иааганы, лгэы аалыпсахын днеигэыпхэеит...

– Сеихабы ухацк!.. – уаха акгы изымхэакэан дынхьыдышышыт иара. Анемец еихабы дыззыпшымыз амацэыс анааимкьа, деиханы дналгэыдххылан, инапы иаапыхьашэаз лсумка атга днаникит, аха атга аапцэан ишьтахька ағыбгарра дыхбыкьны дынталт. Лкама ашьа ағыкьасон... Аказгы ғыбгарра дынхыкэгылан, иууаза дынтапшит. Ацэытцлашьцара дналылбааит ибгалаз анемец. Изнапык ала атла-махэ хэычык тартаруа иаанкыланы аказгы даѣажьын уи.

Иеирцысыр бжъара-бжъцэа дынзаакэкэалон. Лсумка ахабар лзеилымкааит, илцэылашыцеит.

Пшыхэра ианцоз, дызлаз авзвод ахьцхьозынтэи амѳакэа даара игэнылкылазшэа лбон, аха агэыткьара ашытахь зегьы лцэеилацсазшэа лбеит. Дақэнаршэоу, дызлааз здырхуада, илулак дкылсит авзвод ахьгылаз.

Ауаѳытэыѳоса ицэара дшынахьыпшызтэкьа алеитенант днаигэтасит атахмада. Алеитенант Кравченко, дыцэазамызшэа доатцкьан, итапанча тцаа инытцакшэа ибжы наиргеит:

– Уарбан иааиуа, уа уаагыл!

– Сара соуп, Шьасиа! – лыбжы кыцькыцьуа даа-нымѳасзакэаны дшааиц дааиуан.

– Шьасиа! – атахмада иахь даахьацшит алеитенант.

– Саб, саб! – лыбжы лызткаауамызт Шьасиа. – Саб, саб! – днеигэыдхахалан, лнапкэа ааикэлыршеит лабхэа.

– Сбаба, беибганы бзаама, сбаба! – дааигэытцеихэцэеит илабжышкэа рыцкьо Едгьац.

Шьасиа дкыцькыцьуан, ашыз лыхьызшэа дцысуан, ацш-ка иеипш, деитцакьны дцэуон...

Ацэылашара адэы ианаакэлоз алеитенант Кравченко пшыѳык асолдатцэеи, Шьасиеи, Едгьаци ицны, анемец дахьыбгалаз аказгы ѳыбгарра ихыкэгыланы ипшуан. Анемец тцысышья имамкэа авциаа хыжэжэара амахэ хэычы хыхьчагас икны, ишыапгы мырцысзакэаны, илакэа тызза хыхь икэгылаз дырзыпшуан. Ипсы аарла еивигон. Иладахька такэы инаскьаганы ахахэкэа ирылхэцэон иавтомат агэыцэ. Ихы-иѳы рыцхэхэха иаакэымтцакэаны хыхь икэгылаз ирыхэон.

– Уабцъар укэных! – ибжы иргеит алеитенант. Анемец илакэа тыпцырызшэа иаахабакалан, ипсы тырымхырц дыш-рыхэоз ихы-иѳы ианырцшуа деитанарѳацшит. Нас, авциаа хыжэжэара амахэ хэычы изнапыкала иааникылан, егыи инапы идьсны ишыказ мѳашьо, икачкачо иварахь индэыкэитцеит. Итапанча атра иаатиган, ахьычцапыр шпыруаз иаанкыланы иауишътуазшэа инацэкьарақэа ааиртит. Атапанча ацакьа ианынаѳаха, уаха иаанымгылазакэаны икаца-кацо ишнеиуаз амакьацсара инылашэеит. Уажэшьта анемец дыбгамтцакэан, аѳкьара даѳгатэуп ипсы штоу. Уи «ибз» акыр ихэартахоит

аполк иахьатэи ажэыларакны. Икацатэузеи? Иааргаз аша-
ха кьаеуп, анемец дахьаеажьунза изыназом. Иааигэаранза
анеира гэгэгылацеоуп. Адгьыл ушьапы акуа икам. Уаефкьеит
– унзаакэкэалоит. Асолдатцеа алеитенант идца иазпшын,
хауа издицодашь албаара хэа. Иара убри аамтазгьы апсра
иазпшын. Урыстэыла агэышкэагьаз иашыцылаз акацеара
албаара шрылымшоз рбон. Алеитенант аохаа дтацшуа
даахэыцын, атахмада ихы найкэикит:

– Халбаарц зламаншэалахари солдатки сареи?

Алеитенанти асолдатцеи лапшыла иааимидеит Едгьац,
афицар дзытцааз анеиликаа.

– Хфицар, дад, иудыруама усолдатцеагьы уаргьы шыап-
пынцала арака албаара шэшашыцылам, шэагышамыхэо!

– Ма апсра, мамзаргьы анемец ипсы штоу икра! –
даацеажэит алеитенант ари аниаха, игэы итахх-ытаххуа.

– Угэы ртынч, афицар, анемец ипсы штоу унапаеы
дкалоит хэа сызиахэа, сбаба!

– Изла?! – алеитенант иахаз аацъашьаны даакэцеааит.

– Хратэыла иацоу ахра дацешэазом, макьана сгэашьамх
царуп, сылакэа реипшцэкьа. Сылбаауеит схата, сымацара!

– Маап, изыкалом ус, атахмада уи еипш адца идахцарцу,
мап!..

– Абнака иаеажьу анемец ицкыс еихау абгэаьма абри
еипш икоу аекарра ахы хыхэхэа акырынтэ иаеызгахьеит!

– Аха ари ипсы штоу!..

– Хорош, хорош! Сара ишысхэо уныкэа уажэы, афицар!

Атахмада уаха дымпшзакэаны ашаха шэпа изара инак эир-
шеит, ашаха ахы асолдатцеа рахь инаирххейт. Ишьаппынца
дыкэгыло аекарра днаеалеит. Асолдатцеа ашаха еиоырфе-
еиоырфе икны атла ашьапы реадыргэгэала иаагылеит.
Атахмада такэы анемец дизааигэахейт, аха ашаха уаха дна-
намгзейт. Иаеагылаз цланаак ишьапы надиргылеит.

– Ашаха аушэышьт! – хыхь ибжыы наиргеит. Зырлашэшэа
иаалакьы-лакьын, ишьтахэазаны ишьапаеы аеааизнажит
ашаха. Нас, изара иахьакэыршаз иаапиртлан, ишьапы зэа-
гылаз атла илгэыгэшэа ахахэкэа ирылхэхэоз адац хэахэа
иахаршэны иаефеихэейт.

– Фриц, фриц! – ибжыы икэиргеит анемец. Анемец илакэа
патцато даакалт. Атахмада напышьашэала инаиирбеит ашаха

ахы шааникылашаз. Иацхьацэкъа инеиртэ еипш, ирман-шэаланы ашаха ноуишьтит. Анемец днамтасны иааникылан дахьынхалеит. Уф, гэышья хэа ицсгыы аавивеигит. Алеитенант ибеит анемец импыцарпс иикыз апшыхэюцэа рсумка.

– Асумка атца ашаха иадхэал! – ибжбы наиргеит. Анемец ашахеи асумка атгеи неипишьит. Алеитенант идырит анемец аурысшэа Shiaxaуаз. Инапкэа неитарсуа, ашахала аёкьарра даёаланы иёааихеит анемец. Дук дадымхалакэаны атахмада икны дхалеит. Ицсы аайтеикит. Атахмада атца адац ашаха аамихын, аруаа рахь иршэит. Урт намтасны ирkit. Анемецгыы дкыдларц иархэит. Данхаргала, ашаха аапдыртлан, азхык атахмада иахь илбаарышьтит. Уи еитах изара инакэыршаны иёеихэит. Ашаха есааира еиоырёо иаахон. Атахмада ишыапцынтца дыкэгыла-ыкэгыло дхалон...

Иеаапиртлеит Едгьац.

– Афырхаца атахмада, – ёааитит алеитенант, – Адснытэи ашьхакэа рыхьчара атоурых адакьакэа ркны ухьз нхоит! Икоуцаз цыхраара дуззахоит иахьатэи хжэыларакны!

Анемец ихэда ихшыз асумкеи ауха шаанза импыцарпс иикыз Шьасиа илыкэнижэаз асумкеи алеитенант иааими-хит. Анемец деихэткэыкэланы ицсы еивигон. Мачк ицсы анаавивига, иеихада дахкьашо дёагылеит. Зегы лацшыла иааимидеит. Шьасиа данаалёапш дидырит. Ишыамхкэа аакэаркэарын, инайтцакэалеит...

Ишылашьцара илашьцахьан. Анемец хаирпланкэа ирыцэ-шэаны акалакь иалтцны иказ ауаа шырацэаюыз мёашьо, ау-лицакэа тацэын. Иаанхазгыы урт ахаирпланкэа ирыцэшэаны алашаракэа адыркзомызт. Амашынакэа мачзан. Акэа акалакь знык иадамхарггыы дналсны дыказар, лгэы зака илыр-тынчрыз Шьасиа, аха иааг. Ажэжэахэа иццакуа ацапцханы аекэа рыкэцара иаёуп.

– Какашья! – лыбжбы ааламхатгеит Шьасиа иаалыркьаны. Лоызцэа икала рзымдыркэаны иаашанхеит азнаказы. Лара даарылкьан, иааигэазаны инарывсыз, жакьа гэымжьацэза иказ атахмада еилаёеи апхэызбеи днарыхьзеит. Дарггы Какашья лыхьз зхэаз деилыркаарц иаатгылахьан.

– Какашья, Шьасиа соуп сара!

– Бышпакоу, дад, Шьасиа, Едгьац дышпаказоу, ичкэын изы амбатэ иибаз дацэынхагэышьяма?

– Шэылахь еикэышышы шэыкоуп, цэгъара калама, Какашья?

– Бган Чагэ-ипа Кыбча ипсзы ааоэгэышьейт, – даакэып-сычхайт Какашья, – иртахкээз ыкан, раахэарахэа хаайт. Уаха шыапыла Азоыбжыака хцап хэа ауп. – Кыбча иаб иашья ажакья гэымжыацэгы ацанза даакэыпсычхайт.

Шьясиа ыыц тацаны данааргаз тацаоызас илывагылаз арцао цхэызба лакэын Какашья.

– Какашья, икоузеи жэабжыыс хара хцейжытеи? – даахэыт-хэытшэа длызцаайт Шьясиа жэабжь бзиаак дазцшзамкэан...

– Абзиара мацуп, Шьясиа, уиаахыс ххаблакны хоык ар-парцаа рыпсзы ааохэейт афронт акынтэи, – лылахь еицымх-кэаны илаталкит.

– Уаха?

Абри азпаара ашытахь лхы-лэы аалашейт Какашья:

– Ибасымхэаргы сгэы иауам, бара ибасхэахэейт Алтыкэ Ақацэба сышизхэоу, уи ишэкэы бзиа хауйт! – ирмазаны ллымха дынтахэытхэытит.

– Уи ишца?

– Асовет Еидгыла Афырхаца хэа ахыз ихырцазаап аибашырафы!

– Ибыдсныхэалоит, Какашья!.. Даара сыццакуейт!.. Абзиаразы!

– Бышцааи? – икалаз цкья иззеилымкаацыз Какашья Шьясиа длызцаайт.

– Акэа хаайт ацапцханы агаразы. Уаха асаоа хаёалоит цхла.

– Дад, Шьясиа, – налыкэейтит Кыбча хлахэацэгыа иаб иашья, – хшыамхы хнаагонацы Едгьац ионы-игэара хлацш-прада ишынхмыжыуа сызиахэа!

Ари амчыбжыык афронт цхьакагы шытахькагы еитац-рак амамыт. Анемецца ракэзар, нырцэтэи ахэы икэын: шытахькагы ицомызт, цхьакагы изаауамызт. Нак-аак еиёа-хысуан. Хар агахон, анемецца еилхаауан. Ашэапыцап хыжэжэон, еилараа ицон. Ргэыцэкэа ахы шытакэа тыёёа-ты-ёёа ирныпккалон. Алеитенант Кравченко аполк акомандир акапитан Горбунов икынтэн даныхынхэлос илактаа атацш-ра гэагылацэан. Даазкэылаз ицэажэарагы цкын. Иаапсара

иахкьозу, ари амчыбжык анемеццэи дарей зымцысуа
иахьейдхалаз даргэааны дамазу здырхуада. Ааигэа ира-
цэаоны ар халеит, ихатэааит. Алеитенант Кравченко апо-
литикатэ хэтэзы ахатыцуаоҕы диоуит, – ацхырааоҕы. Ар
рылагы деикэдыршэит: ивзвод ацынхэрас ротак ар иртеит.
Атыпантэи ацхырааоцэа рахьтэ ари ахэылпазы инханы иказ
Едгьаци Шьасиеи рымацара ракэын.

– Егьырт ацхырааоцэа зымаацзеи, сбаба? – Шьасиа днал-
еапшит атахмада, апалатка хыжэжэара хэычы ашка дааин.

– Урт зегы тахеит! – лхэит уи лэы илзамырхэо. Атах-
мада игэы аатцшыаа-аатцшыаауа, акы снацхандаз ихэо ды-
кан. Игэы ааималеит. Днаскыашэа акыдуахэа дныкэтэан,
даакэыпсычхаит. Такэаамта дхэыцуа асаара дышьтапшуан.
Нас, даалтызшэа ихы дааоахан, Шьасиа лхы лнапы
апаргэаны дахьтэаз дналзыпшит:

– Сбаба, анышэ ишэзатама урт?

– Аснаиперцэа итадырхаз Гацаа аохаа дама ицеит.
Дыргэын нышэк икэхапсеит, егьырт рыпсырта уажэгы
исзеилымкаацт.

– Сбаба, аснаиперцэа хэа бзышьтоу зустцэада?

– Чыдала икылкааны ихысуа роуп, урт азыкацоуп, маншэа-
ларак анырпыхыашэа, шамаха иназкэыркыз икэдыршэароуп.
Хрота акынгыы икан урт рөызцэа!

– Ее, сабиц, сабиц, – даагэжэажэит атахмада. Аекэеи
аеадакэеи еишьтагыла иаахалеит, аидаракэа рыкэны. Урт
рышьтахь игылан гэып-гэыпца ауаа.

– Арт зустцэахарыдашь, сбаба?

– Ацхырааоцэа ыцкэа хзаарышьтзаап. Хара хаипш
агантэи иааз роуп.

Шьасиа шарпазы дтахазаны дыцэт. Лара убаскак агэеа-
нызаара лыман, ега даапсаны дыцэазаргы, атэыц цэара ип-
цэар, атхарцэхэа ацэа даалкьон. Ишшара ианааша, алашара
рплашьпалатка хыжэжэара хэычгы иныоналеит. Лыбла
ацэакэа аатыстысит азныказы, нас лыоблакгы аахылтын,
ахышэтхэа дынхыкэтэалеит. Ишшаз агэра анылга, ацэа
зынзаск лааигэа иказамызшэа, иналхызаа ицеит.

Едгьац дыказам аплашьпалаткафы!

Аплашьпалатка ду иаѣапшьыз апалатка хэычы аҕны икэиза иаркыз ацэашьы ыцэеит. Уантэи иаадэылтцит хобык: алеитенант Кравченкои, аполитикатэ хэҕазы иара ихатыпуа-ои, ицхырааои. Алеитенант ицхыраао иикыз, карандашлы ицэаҕэаз ахсаалакэа ааикэаирэын, аплашьпалатка ду дны-цалеит. Рылакэа такэаха, еидшыла акраамта акы шырзбоз оашьомызт рыхобыкгы.

– Ахсаала еикэхаршээз харманшэалоит, аоыза акоман-дир! – ихэеит аполитикатэ хэҕазы ихатыпуао алеитенант еиц-бы Ахыба, дзыхаз амохорка злахээз ақбаад цыблааха иѣы-цыршэаны инкаиршэын, аѣыц неикэархэны амца наркуа.

– Ааи, – ихэеит алеитенант, – уажэшьта иѣыхоит асолдат, урт рыѣонутқа указ уаргы!

– Сзыроуеит! – ашыр-шырхэа апалатка ду ах иѣынеихеит алеитенант еицбы.

Алеитенант Кравченко дыцаны иааигэа игылаз атцла амахэ днахьынхалеит. Акраамта дгьалон. Нас ишимчыз хара дцан дынкацеит. Иеааицыхны даныѣагыла, Шьасиа дшақьо адэы дшықэыз ибеит. Акомандир уи леапшылара ааицэымгхан, длызцааит:

– Атахмада дыцэоума?

– Мап, дызбом, сишьтоуп!

– Ианбаахыс?

– Ианаашоз саапшит, дыкамызт!

Алеитенант такэаамта атцлакэа дырцэытцшуа, днацшы-аапшуан.

– Нахьхьи игылоу атахмада иакэзами?! – инацэа наир-ххеит.

Иааигэа днеит Шьасиа. Едгьац ишэакь итаргэаны илапш хара ихан.

– Сбаба, сара сшэарыцаѣын ицегьгы санѣаз, ашьха дгьылаѣы ега ихаразаргы ашэарах ацэаара анызба, абла тысцкьауан, нас, сбаба, иаха зызбахэ бхээз аснаиперцэа сара саткыс ихысцэоума? – даакэыпсычхаит Шьасиа длацэажэо.

– Шэанызымба, сшэышьталан... – лгэы аалыртынчит Шьасиа.

– Бзиоуп, сбаба, хнеип хтыц хэычы ахь!

Харантэ иааѣуан Бзыц азиас ашьтыбжь...

Цсхэы инатакны апстакэа рёы мраташэарахыгы мрагы-
ларахыгы адыд тагьежьюазшэа итагэыргэыруан. Апстакэа
тыблааны иаикэтэазшэа уажэы-уажэы алша нхатэалон.
Ахкэа зынпыккалоз атла хыжэжэаракэа хыц хыцуан. «Ууу-
ууу», – рымшын ахауа иалаз ахаирпланкэа. Ахаоакэа абомба
ртаткэацуан ахэка ирыкэткэацуан. Апси абзеи реилыргара
удаоын. Шьасиа лцэа иадкацала ар рейкэа лышьян, ргим-
настиорка лшэын, лхылпарч лхан – лхахэы лпырхагамхо
еиднакыларц азын. Бьарс иныкэылгоз абжэаапынтэи лкама
мацара акэын. Аполк акомандир дызлалацэажэахьаз ала,
афронт амрагыларахь иахык эшаны цыххэра ицоз дрыццеит.
Ага ихыргэгэартакэа анеилкаахалак, ахышыцба айцш,
дцэыткэраауа аполк акомандир икынза дназон. Иеилылкааз
иахэаны дцон, апцыххэоцэа ахылызыцшыз днеиуан.

Амра хынхэны такэы инталеит. Аибашьра еихсыгьуам:
ижэылоит ҳар, ижэылоит анемеццэа. Еидшыоклоит. Азэгы
дхьацуам.

Едгьац иблакэа лассы-лассы еихаиркэысуеит, илацэакэа
еикэижьуеит. Идакэа еибарххоит. Ашэакь хэшэи ахы зтоу
акьасеи идхэалоуп. Шакантэ дхысхьюзеи иахья. Хэхэ
кэаз дук дадтэалоуп мацк иааҳараку тыпк акны, афронт
такэы дналцшэа. Иара иахь инеиуа ахкэа мацуп. Иеавакны
дзыдтэалоу ахахэ ачаххэа абла нтырцкэауеит уарла-шээрла
зэаазхауа ахкэа. Иара иеырцсны днатэоит иацсуа шэакь
агэыцэ ахахэ ахы иныкэкны. Анемеццэа ибартоуп инахараны.
Шакантэ икылкааны дхысхьюзеи, аха ихымта азэгы дка-
нажхьаны имбац. Ма ишэакь иазнамгозар! Аха уажэ ибама,
уиакара ахыбжэаз ашэарах лаишьтуан. Дтаҳмадахеит,
дтаҳмадахеит! Дара анемеццэагы иманшэаланы рхы иртом,
рцэаарак наидырбоит, нас изуеит...

Ишэакь дкылцшуеит, дкылцшуеит. Нырцэтэи ахэы да-
еацшуеит.

«Сылакэа агэыр ата икылдыршэоит макьана, нас!..»

Аарцэтэи ахэакны еипш, атлакэа цэыжэжэараза абцар
мца иабылхьеит уакагы. Адгьыл цьара-цьара иаархэны
еикэыжьуп. Ацакьакэа дыргэйдцшылоит.

Азэы ицэара дахьцшуеит. Ишыхароугы шэпа-жэпак
шиакэу оашьазом. Цьара иенавайкуеит, цьара днавцуеит,

ирырхахъоу абгацьмеипш. Атахмада еиха дибартоуп уи. Ихьцшугъы пытфок шыкоу еиликаауеит Едгъац. Уи дахькэарацо ишьтоуп ихьцшуп ззигэхэуа ауаа.

«Абри иакэхап урт реихабы!»

«Икалап инапкэа ашьа ргэыцкьасозаргъы, шакафы хар ахы цахэцахэ ргэыцаиршэахъоу здырхуада. Кэазк иоуп!»

«Сычкэын Алиас зхымта икэшээз дыздыруандаз, ицэара цъара избар, игэыцасыршэарын!»

«Издыруада абри иакэзар!» – даатрысит Едгъац. Атахмада илацэакэа митэшэа еикэахаит, илахэ тассы дкалеит. Ижакъа зышкэа аацыстысит, идакэа еибархханы ицламхэа аакэац-кэацит. Икылкааны дкылцшуан. Абар, цлакы ихы аавирхэхэеит Едгъац илацш назыдхалаз. Ихылца даафахан, аланарцшыга илакэа инарыдикылеит. Ааигэа-сигэа ахы-сыбжкэа еикэтэаны икан, уарла-шэарла акэымзар. Агэыз аатгеит. Ихы зывырхэхээз ацла ашьапы давахэазаны ыццха дынцэытахаит анемец. Ахысбжы ашэара рнаган, залпла ахысра иалагеит хаибашыцэа. Анемец ихьыцшыз шэакъан, рцэараагъы ахьцшырта уафы имоуа илеимбгъыжэааит. Атахмада иеыриашаны дфагылеит. Ишэакъ ашьхэа ныцаирсын, агэыцэ ааникылеит.

– Алиас, Алиас! Сажэымтыеха ауафытэыюса снапала дысшьит, урт утазырхаз алемсаа иреиуоу, уи дысшьит лажэк сшьышэагъы импхьазакэаны!

Абри аамтазы, дахьаатгылаз ыцц илымха интасызшэа иахаит, Алиас ицсымтазы «Сжыы рфеит... алемсаа...» – хэа иххээз.

Нырцэ ахэы дафацшуан илакэа тырлашыцааны, иацсуа шэакъ агэыцэ инапы акэыршаны.

– Ахэымгакэа иаарылкьо даеазэгъы дзафыташэар!.. – даамакарит.

Уи аамтазы иааигэа иааихьан хар рполк ацшыхэоцэа. Урт ццакуан. Рыпси-рыпси еихьзомызт. Рацхьа дгылан ацхэыс ға дыцрыхэцэаза.

– Саб!..

Шьасиа атахмада лнапкэа ааикэыршан даанылкылт.

– Сбаба, быцсы рцэыбгагэышыама еитах! – лхагэта днагэзит атахмада, жэаха зны еипш анемеццэа лыцсы рым-кэытыкэкэаа иаалгеит игэхэын.

– Алеитенант Кравченко дкэакэа-чакэоуп, уи шэнапы даныстоит, – ихэеит акапитан Горбунов, Едгъаци Шьасиеи ихы нарыкэкны. – Иарггы-шэарггы ыымш апсшьара шэыстоит. Аеы туган ауаы дакэтэаны аштабахь дсышьтит. Дааир, Кравченко дакэыртэаны алада шэтыпахь дыжэга, шэымпшзакэа.

«Апкара-пкара, апкара-пкара!» – аеышьтыбжь аагеит. Арац амгэырхакэа апхзы рывцыжжуан. Дакэтэан уаооук, абаакы. Дырдырт. Кравченко ихатыпуао иакэын. Ашырхэа дылеыжэпан, аеы агэра накэыршэны акапитан днаидгылеит;

– Аоыза акапитан, шэыдца неигзеит алеитенант еихабы Ахьиба!

– Ахьиба?! Уашьтан зны хаибардыр, арцыс бзиаи иоуп! – Шьасиа лахь дынхьахэит Едгъац.

Алеитенант еитбы Ахьиба ипси-ипси еихьымзо акэын акапитан дышиацэажэоз. Иикыз апакетггы наииркит. Афицарцэа рымала иныөнеибагалан, апакет хыртланы аштаб аначальник икаицаз адца иапхьеит. Иара уацэкыа алеитенант Кравченко ирота, иара ыымш апсшьара иманацы, алеитенант еитбы Ахьиба акоманда рытара идпан. Акапитан Горбунов акомандир еихабацэеи акомандир еитбацэеи даарыпхьан адца кайцеит, аштаб икэанацаз адцала, ааилахэлаанза иахганы анемеццэа ишьтарцаз ахэахы ихаларц.

Ар еизыркит. Акапитан Горбунов рацхьа днагылт. Аекэеи аеадакэеи рыла ацапхьани афатэи рымөацгра зыдцаз цысит...

Атахмадеи Шьасиеи ицхрааны Арац дакэдыртэеит алеитенант. Арац аеы ианкны апхьа днагылеит Едгъац.

Амра ахэкэа ирхыцны, ажэоан агэахы изсо иныкэлахьан. Алеитенантггы еиха даапшуан. Ахысбыжыкэаггы ааоуа-мызт, тынчран аены. Ажэабжь злааоыз ала, хар ахьхалаз аидыслара камлазеит.

Шьасиа ддан азыхь аалгеит. Рыэкэа рнапкэа длырзэзеит. Какал длыркит. Алеитенант Кравченко апалатка дыпыцны амырхэагахь днеит, Едгъацггы. Такэаамта ицэажэон атахмадеи Кравченкои. Еитагаоыс дрыман Шьасиа. Апх цызеыз атахмада иаапсаракэа изеизаны дыкан, ашьжымтан их-

цэааз изхомызт. Акэадыр наихчынцаны дынкыдиаалеит. Дыцэеит абырг.

Шьасиа акыдуахэа дыкэтэаны, Бзыц зтысуаз аохаа дтацшуан. Ашшы ахгон Бзыц. Алеитенант Кравченко атахмада иааигэа дахыкэиаз даакэпсычхайт. Нас дынхыкэтэалан, ихы инапы атаргэаны зымға дыцшуа далагеит. Иблакэа кыдхалон. Деитақэыпсычхайт. Шьасиа алеитенант дыштынчмыз анылба, афронт ахь ацара азбахэ ихэар илшарым лгэахэын, лгэы алаказшэа ҕаалтит:

– Аоыза алеитенант, оымш уцсшыара тынч иухугар!.. Излахахауа ала, уцсадгбыл Украинагы ахакэиттэра иаеуп...

– Ааи, – ихэеит алеитенант, – сахыз, сахьаазаз, ацара ахыспоз скыта ахы иакэитыртэхьеит анемсаа ркынтэи. Уи сахыхьеит. Аха сзеигыргыаша акгы сызнымхеит уи акытаҕы. Сани саби хаҕацэа рмагэшхэа иадыргеит, сашьейхаб афронт аҕы дтахеит, сахэшьейхаб зацэык дынхеит лыпсы таны. Дтаацэароуп, лхаца афронт ахь дыкоуп!..

– Лышэкэы уоума уи?

– Ааи, лара лами абарткэа зегы шэкэыла исзысэызы. Аха ааигэатэи лысалам шэкэы апыхэтэантэи сгэыгракэа рцыхэа зынзаск ицнацэеит... Бзиа избоз апхэызбагы хкыта аҕацэа ианышьтырхуаз анемеццэа дрымпытапсызаап!.. Избарымашь хэа схэыцуан сани саби, дызбарымашь хэа сгэыцуан уи апхэызба... Марусиа...

Алеитенант ихы инапы нацаргэаны еитах зымға дыцшуа даатэеит. Такэаамта дхьапшуамызт. Нас иаалыркыаны даахьацшит.

– Шьасиа! – ихэеит уи лара длыхэамцшзакэаны. – Сгэы амца иацраз сыртынчхьан Марусиа рыцха лцыхэала, сара сеипш иакэшэахьоу шырацэоу ахызыдыруа сеихэлагэаны сакажон, саргы дысхасырштхьан. Аха уажэык исызцэырцыз амца сыоуцка зегы тнаблаауеит, тынч сызтэом, адунеи зынза аеакхазшэа избо салагеит. Шэышьхакэа цшзоуп, шэымра мракы иалаоашьом, Шьасиа! Убарт зегы бара быкэша-мыкэша иахыкоу азы акэхап абас изсиру, изыблахкыгоу... Анемец дхьатит. Аостэа дсыхоит шэышьхакэа рыпцтакэа сызртымтырц, алахэакэа рымцхэрас ахышьыцбакэа ххацрит, абынхэа атыпан ашьабста цэырцит. Иацы ацакыа сахьаҕажьыз сылацэакэа нхызэацыпцхьаза абарткэа зегы

сыбла иаахгылон, урт зеггы хазынак акэшамыкэша ихэмар-
уан, урт зеггы ахазына алашара рнатон... Шахала сантыжэга,
рапхьаза сызхыпшылаз, адхэыс бла гэыразкэа ракэын аха-
зына иахаз аблакэа!.. Уи адхэыс, бара бакэын...

Убри аамтазы рааигэа-сигэа абомбакэа ткэацит адгбыл
аархэуа, ажэоан инадибалеит ицэицэиуа ихыз ахаирплан,
ихиаала адгбыл ахь иаауаз абомбакэа...

– Агэанызаара! – ар акоманда ритозшэа ибжы еитцых-
ны дныюныцэаит алеитенант, ыццха адгбыл хэыгэра
иенаважыны. Атахмада дѳаткыан даахыкэтэалеит дыцэа-
замызшэа. Шьасиа лабхэа ишыапкэа лыгерыларпс иааныл-
кылеит. Ацсабара амамеикэара ахатэеит, алѳа ыкэчын:
амрагы ыкамызт, ахазынагы...

Хаибашыцэа псхэйтэи рхыргэгэартакэа еиха ирыкэ-
гэыцуан. Избанзар, иша-шаны ианжэылоз ацкыс уажэы
рымч акын. Еиха рыедыргэгэон. Аенытэи Цсхэйтэи аидыс-
ларакны анемецэа рхыргэгэарта зынзаск ицкыахеит. Зыцсы
зауз немецк ааигэа-сигэа днымхеит. Еиханы ихьацуан. Аха,
цэгьамзар бзиа рызбуамызт ихьацны иахьцозггы: арѳаш
ссакэа ирхыз ацхакаэа еитакаэыбаса инрыжыуан, уажэраанза
ирцэынханы иказ Цсхэаа ршыамака ахьырцыхьашэоз инар-
гэйдцаны, ишыны икажыны ицон, ажэхьакэа рыгэкэа цыб-
лааны икажыын, рычыргэкэа ахш рташы. Цсхэаа ирзынхаз
рчеицдыка рнапы икэыргылыны хар ирпылон, рымац аура
рхы иадырцон, афашистцэа рыкэцараеы ацхыраара ду артон.
Ажэоан акны апстхэакэа неилыѳры-ааилыѳруа аганкэа
рахь реыпцхаркуан.

Алеитенант Кравченко Бзыцка дылбааит. Цшахэа иаша-
рак акны азиас дынхыкэтэалан, такэаамта ицсы ишыеит.
Нас иеы-инапы, ишыапкэа изэзэеит. Иаацсаракаэа ихкьазшэа
ибейт. Иматэакэа ирыцкэеит, ихылца инапы ырбаазаны
инахьхэа-нахьхэаны инейхеицеит, имака кьакыа изара тыр-
хаца иакын.

Ашышыыхэа апшахэа днавалеит. Уажэеипш дласза ааи-
гэа ихы имбацызт. Анемецэа Цсхэы ааныжыны иахыцит
иахьа. Агэанызаара итахзам уахатэи ахэылпазы, азэггы
иабцъар иара икэкым. Агацэа наскыахьейт. Ацар ус шакэу
рдыруашэа, иааигэа ичырчыруейт.

Бзыпггы иаха итынчхазшәа ашьтыбжә иахауеит. Днас-
кьацыпхьаза игәалакара иацлоит.

Алеитенант Кравченко даатгылеит. Азиас цкьакәакәараза
дынхыпшылт. Аоадантәи, лахәак дакараны, дышьтианы,
дпыруашәа даауан аеуао. Дааскьацыпхьаза иаха-иаха шәа
гаала дхаракхон. Абар, дааигәахеит Шьасиа. Уажәы лыхцәы
лхылпарч итацәахзамызт. Акны ипан. Апша ахьапасуаз
ишькьырны Арац азкәа иныкәпсалон.

Леы агәра даахеит Шьасиа. Оынтә-хынтә икәчаразны
аеааннакылеит Арац.

– Хәлыбзиақәа, аоыза алеитенант!

– Шьасиа, сара издыруан арстәи ишбымѳабтәуаз, избан-
зар, аеуао изын арстәи еиха амѳа маншәалоуп, аха сара
бсымбацызт асцәкьа беуаоны!

– Ахәцәа азиас ахыкәахь илбаагеит, амедицинатә пункт
атып уака иазалырххьан. Зыхәракәа гәгәаз ахаирплан иатаны
Акәака идәыкәахцеит.

– Шьасиа, атыцахь сцоит саргы...

– Сабхәа, имачны ихәу дырхыпхьазалоуп, аха ацхыраара
итахуп, сыццакыроуп, шыапыла сдәыкәлар, сынхацәоит.

– Атахмада дыхәнү?! Иабашәа?!

– Иуатәа ажыашәра нацәак нташәо ахы азывасит, дар-
гәамтцәом, аха ахәлара сыхьзаанза, сабхәеи сареи хаматәа-
қәа амедицинатә пункт ахь иаазгарц сызбеит. Абзиала, аоыза
алеитенант! – аеы акамчы анынахылкьа, инышьтыпраит.

– Ус анакәха, саргы атахмада икынза снейуеит! –
налышьтеихәеит.

Шьасиа такәы дахьынаскьаз даатәин, ртыц иазиашаны
амарда днафалеит.

Алеитенант Кравченко ахьшәашәара илсуашәа ибан,
игимнастиорка ахәынцәрақәа ааибаркны, даагьежьын, азиас
иаваршәны аѳада амедицинатә пункт ҫыц ахьазалырхыз
шыкоу иҫынеихеит.

Шьасиа рыплашьпалатка хәычы даназааигәаха, дынеыжә-
пан аеы агәра атла гыды амахә инхылшьит. Иаапса-икараха
иказ айбашьцәа апсшьара рыман. Акарулцәа еикәных инеи-
ѳеиуан. Шьасиа апалатка хәычы ашка ләыналхеит. Иматәақәа
зтәз иартмак ибга икыдцаны, асержант еихаб кәыпш дтәан

апалатка ааигэара. Изамѡакэа тыкацшыааза, иааиланы, их-хэеикэацэакэа ихылца иавцыхэхэон. Агазет пжэаха амо-хорка ылархэны икышэкэа ирыбжыакыз ѡацэза нахьхы иѡеиуан. Уажэадагы длымбацыт. Шьасиа ажэжэахэа Ед-гыаи лареи рыматэакэа рэахэара далагеит.

Аруаѡ итэаз доагылан, апалатка хэычы ааигэа дааит.

– Сатамыз, апхэызба! – даацэажэеит асержант еихабы.

– Иауазеи, акыр ухэарц утахызма? – леилахэаракэа дыр-кэацны даатгылеит Шьасиа.

– Сара сешуп аракатэи архэтакны, атыцкэагы макьана исымцайт. Хыкэкыла сыззаарыштыз арота акомандир алеитенант Кравченко иоуп, акарулца изласархэаз ала, уи дцеит азиас Бзыц апшахэахы, данбахынхэришь, акраамта сизыцшыр аума?

– Алеитенант амедицинатэ пункт ахь дцеит, сабхэа ибара.

– Бара бабхэа арака деибашьюама?

– Сабхэагы саргы аибашыцаа хрыцхрааѡэоуп!

– Аа, – даахэыцит иара, – шэапсуаазар акэхап?

– Иудырит, ааи. Уара уабанзатэиу, цаара пхашьарам?

– Сара с-Карттэуп. Сабду Апсны шьахэла идыруан.

– Ишца уи?

– Сабду дабицазатэын, – ихэеит асержант еихабы, – Жэыргыт иуацэакэак ркны дахьааиз, парархара Апсныка иаауан иуацэа, иаргы дрыцны дааит. Шэкэырча акытан инанагеит, Ебжноуқэак ркны иаанѡасзаап. Такэаамта ари акытан икан. Акытакэа рахь иныкэон, аус руан. Ебжноуааи дарей еишыцылт. Атыц бзиа ианын Ебжноуаа, ихэалоит сабду уажэгы, игэаларшэо. Жэыргыттэи иуацэа руазэы игэацхан уа даагылт. Ебжноуаа уиазын мап ицэырымкит. Сабду даныхынхэы ашэтахьгы, иналаршэ-ааларшэны даа-лон Шэкэырча иуа ибара.

– Шэкэырча Азѡыбжэа иазааигэоуп, скыта иазааигэоуп! – аамта шцоз анылба, аматэакэа реикэыршэара деитаналагеит Шьасиа.

– Акэхап, акэхап! Уажэыцэкьа истаху алеитенант иба-роуп.

– Алеитенант иротакны уаанѡасырцоума?

– Ааи, арота акомандир ицхырааѡыс!

– Лассы думбар камлозар иасхэап, амедицинатэ пункт ахь ауп сахьцо! – аматэакэа ҕахэаны даалгеит Шьасиа.

Асержант еихабы длыцхраан, Арап аидара нақэырцеит.

– Абзиараз, аоыза асержант еихабы! – Арап аёы ианкны Бзыц ацшахэа шыказ лёыналхеит Шьасиа.

Абар, мчыбжык цит ҳар анемеццэа рхыргэгэарта иа-зааигэаны итэоижътеи. Жэылара захьзу рзыкамцеит. Амшцэ-гъа баапс! Адыдмацэыс! Абахэқэа цэырцэыруеит. Иёкькьа-раха иаарпгылоит. Ажэылара амалахазгъы реазыркзом. Иара абри аамтэқэа рзы, Нхыц-Кавказтэи афронт аёы Кэбина зымпыцазкхъаз анемеццэа рхыргэгэартақэа иаха-иаха иц-сыехон. Афронтқэа зегъы ркны ҳаибашьцэа рымчқэа есаира идыргэгэон. Анемеццэа ргэыграқэа есаира имчыдахон, еилахауан.

Абартқэа зегъы агэкажъра рыртон Псхэы аоадахьтэи ане-меццэа рхыргэгэарта акоманда қацаоцэа, алемс еибашьцэа.

Аены ашьыжыгъы амра цхон, иацы ахэылпаз еипш. Ибаррахо иалагеит аёкьарақэа ркынгы.

Едгъац изывасыз ахы атэы зынзаск ихаштхъан, алаба икзамкэан дныкэон.

Шьыжъхъа ҳэа апсызқаца мачымкэан ирызканажыт хаирплан хэычк.

– Акэа икарцаз псызкацоуп ари! – акы аахыртланы атаҳмада инаимталыргылт, ачеикэатэа ытк наццаны, Шьасиа.

– Иф, дад, иф баргъы, ҳара ҳ-Акэа икарцаз псызкацоуми.

Акрыфаны ианыоагыла, иёы зык нтиршан даатэеиг Едгъац.

– Азоыбжъа акытантэикэа азэыр шэыкоума? – ар рыцхырааоцэа дрызцаауа дааиуан солдатк.

– Ҳара ҳ-Азоыбжъатэқэоуп! – лхэеит Шьасиа, днеи-цыххылан.

– Хацак шэыцшаара дашьтоуп, – инарцшны днадирбеит, еилаҳэарак кны игылаз уао быргк.

– Ҳаи, дад, Гыд уоума, уабахзаанагеи? – днеипылеит Едгъац рхаблаётэи Гыд Ашэанба. Уи даниба, иқытауаа зегъы ибазшэа даакалеит Едгъац.

– Аибашьцэа рыцхырааразы аеа гэыпцокгъы хааит, – ихэеит уи, нас игэы иалырсны иацитцеит, – Алиас ибао ара

инхагэышьеит Едгъац, узыниаз зегъы хашьны хамоуп, умала уакэу цьумшьан, аха ихалуршагэышьозеи акэымзар...

Акраамта ыымт игылан роыцъагъы рылабжышкэа рыцкъо. Нас Гыд инацитейт:

– Акыркэа сеимдахейт иацаахыс, аха сьабаа мызит, шэсыпшааит, ххабла ахэсакэа ар рзын аматэа цхакэа еидыркылан, Едгъаци итацеи убозар, урт еиха ирдырп изтахкэоу, ирзыршап рхэан, исыртеит. Шэсымбаргъы сеихабы истон ирзишарц, – ихэан, аилахэара аапиртлейт.

– Итабуп, уи цыхыраара думи хаибашьцэа рзын, – игэы иахэейт Едгъацгъы.

– Сбаба, бара еиха ибдырп изыкэнаго, – Шьасиа лнапы инанитейт.

– Шэыпш таагалт, Едгъац, – ихэейт Гыд, Едгъац ихы наиқкны, – такэгъы калейт, ибарақьатхейт. Шэыжгъы цхастахамтэйт, аодытк шэызтахтэейт, ажэра-афара Анцэа шэахимбааит.

– Итабуп, – ихы ааирцысит Едгъац, нас итаца лахь даахьацшын, – сара издыруан, сбаба, хара хакамзаара хаоны ишанымпшуаз хгэылацэа ркны! – даарылаехэейт иара, ионы, ихабла, иуаажэлар рызбахэ ыыцххараза иахьиахаз игэы канацан.

– Сара сызлоу агэыц сыцшаап, абзиаразы! – иааныжыны дцейт Гыд.

Зееимыртага ашьхакэа рыкэцэакэа ирхыкны еилаөей-ласуази амшын ахьынтэи зыыштых иөейуази апстхэакэа еипылт. Амра рцэахуа иалагеижьтеи ахьта иаха-иаха аеаргэгэон. Акэа лассы-лассы иаулон иаазкэылаз. Аха амра апстхэакэа иракэпарц атахызшэа ахы цэырнагон, иаха амчра рцэагон. Уажэык ала атацшырта рымамызт. Апсабарагъы азын цшра аанахэейт. Иөацаза зөаазхаз апша аруаа рлымхакэа өнаршэауан. Акырцх аплашьпалаткакэа апкка рыхнаргон. Нас акэабаа-сабаа наланатон. Акыргы иачхайт, аха ашарпазы асы алеира иалагейт. Такэаамтагъы ихымкэейт. Азхара аун, ашьыбжышьтахэ амра налацхейт. Ашэыбкэа абық-чықхэа апламахэкэа ирхыьорны илеиуан. Бзыц абжы иацлейт асырз анлеи. Асы шытыцуа ианалага, афицарцэа зегъы реидыркылейт, аполк акомандир икны.

Заа асы иауз агэеанызаара ду рнатеит айбашыцэа. Аилатэара ашытахь афицарцэа зегьы ртыцкэа рахь ицеит.

«Ааи, цшра атахым, цшра! – такэаамта дзымтэо алеиоеира даёын аполк акомандир акапитан Горбунов. – Санчаратэи ахыцырта хэынчатэуп, настэи мариоуп!..»

Асы анышытыц ашытахьгы адгьыл харакыракэеи аёкыаракэеи цэырцэыруа уаоы ишыапы акуамызт.

Хайбашыцэа Санчаратэи ахыргэгэара инаёапшит. Амцацшыгы ажэцо реынархеит.

Еитах алёа хатэалеит.

Аамта прит аены. Ауагeimшхара иалагылаз айбашыцэа ирызгэатомызт шыыбжь шааз. Аха аамта иара атэы канатон. Ага ихымтакэа агахон. Ахысбыжкэа еикэтэон уарлашэарла акэымзар. Едгьаци Шьасиеи мачк рыпсы ргеит, цьацханыла реикэыршэацэа иахьрылаз. Айбашыцэа уиакара ацаацханы иамыргэакуа иалагеит. Арац тыц маншэалак акны инёахэаны ахэцэа рыцхыраарахьы диасит Шьасиа.

Хайбашыцэа цхьака инеигеит, Санчаратэи ахыцхырта рымпыцахало.

Шьасиа дахьынацшыз, лара чыдала дзыдхэалаз арота рапхьа дгыланы акоманда кайтоны дылбеит алеитенант еицбы Быцьгэыр Ахьйба. Алеитенант Кравченко амалахазгы лылацш дыцамшэеит.

Ахэцэа ахьрылыргоз амедицинатэ ехэшы Шьазина Амабеи Шьасиеи иеицэажэартэ еизааигэахеит.

– Шьасиа, шэкомандир гэгэала дхэуп! – лхэеит Шьазина иаалымёатэшэа.

– Алеитенант Кравченкоу?! – даагьацэыгьацэит Шьасиа.

– Уао диқэгэыцратэ дыказами?

– Даара иуадаоуп, ахақымцэа зикэгэыгуам!

Лгэы даарыцханашыит Шьасиа. Илылшо акрыказар иглырхарым, лжыы цкатэызар ицылкап, аха ихэару! Такэаамта ахэцэа адэы рықэгара дахамшэалеит. Хайбашыцэагы уажэшыта иццакуамызт. Ахысбыжкэа зынза еикэтэахьан. Анемецэа инрыжыит ахыцырта. Хыц-оыцк иаанхаз аоадака ашыхахь ршыамхы реадыргеит.

Шьасиа ацсгаха шаалоуцэкьа алеитенант Кравченко дахьышытарцаз аплашьпалаткаёы дааит. Икэакэа-чакэаны

афронт иацэынхаз акапитан Горбунов уао илаёы дмаиуа, ихы-иёы лашыцакны, итатын алёа оахылшътны даадэылцит.

– Ацхэызба, – ихэеит уи дшибазцэкъя дидырын, – атахмада дахтахуп, ауаа изахашътуеит, дабарыпшаари?

– Арап иманы дылбааит, аоыза акапитан, хаматэакэа иманы данхало арстэи даауеит, алеитенант дышхэыз иахаит!

– Алеитенант дыхэзам уажэы, дыпсуп!

– Ишпа?

– Ааи, дыпсит... дахэеит Гагра изкэатып каларц... Уи зылшо атахмада зацэык иоуп, ацхырааоцэа ицахцар...

Анемеццэа рыпсы апарацэкъя такны акэын ишыказ. Нхытц-Кавказ, Кэбина апшахэаёы, ага имчракэа аанкылан. Хайбашыцэа гэгэала ишиныкшац иныкшон. Хашьхақэа ркны акэзар, азынра иаакылсыз анемеццэа ыкэнаргыломызт. Рырхэтакэак арахыгы хайбашыцэа ихырмыжбуа, накгы изхымцуа хашьхақэа ирёахаз рыпсыбаоқэа есымша ирыцлон. Санчаратэи ахытыртаёы агацэа рганахьала шэарта камлеит уаха. Хайбашыцэа рырхэтакэак ахыргэгэарта кацаны уака реааныркылеит. Адта кацан ахыргэгэаразы иааныжбыз рыда егырт хархэтакэа агака илбааны, иакэшаны Нхытц-Кавказ Кэбина апшахэа иазцарц.

Афронт ацхырааразы хайбашыцэа ирыдкылан ирымаз. Апснутэи акалакэкэеи ақытакэеи ркынтэи ауаа рыюныкақэа рахь ахынхэра иакэитхеит. Зыпсы таны инхаз рыеқэа, реадакэа рацца ихынхэит.

Едгьаци Шьасиеи рыматэакэа ёархэеит. Шьыжбын. Амра ипхозгы ахьта азыхеуамызт. Шьасиа лыткы еикэара ахых абамбакьяё лшэылцитеит.

– Хцалап, сбаба... уажэшьта! – апанза даакэпсычхан, доеиханы доагылеит атахмада.

Шьасиа леилахэара аашьтылхит. Абхэеи тацеи рымёахь инаскьеигеит алеитенант еитбы Быцгэыр Ахьйба.

– Ашьхақэа рыкэра укэрахааит, дад, макьана укэыпшуп, айбашьра алпха умазарц Анцэа сихэоит!.. Адыдмацэыс еикэтэар, ақэаршоы хкэар, укалақ гэакьахь ухынхэыр, хара ханхартагы уи акыр иацэыхарам, хаугэаларшэа,

унабжыыс... унабжыыс, дад! Атцлахэыстажэ сумбарггы, аоны азэыр дахызар дубап! Унабжыыс, дад!.. – ихэеит Едгьац.

Быцъгэыри Шьасиеи неихэацшын, рлактакэа аахаахеит...

Ашэацыцъац рыкэцэакэа еиннакьон апша. Адыд аеиикэкны икан, ашьхакэа тынчхон...

* * *

Бзыц азиас абжыы слымха иштаоыц итаоуан уака хгыланацы. Аратэи апсабара иакэшэо абжыы ахылцуеит. Атцлара срыбжыыцшны нахьхьи цъара зырлашэк иакараны инацэи-аатэиуа избоит иара. Уажэы уи дахэапшуан аёкьара ахыкэахь инаскьаны игылаз апцхэысггы. Икалап уи зынзаск хгэалымтзарггы. Икалап блала хгэалтзарггы, аха лыкэша-мыкэша илбоз, илахауаз зеггы ллымха итахэйтхэытуашэа, ихароу хтыс дук лгэаланаршэозарггы, уи ашьтакэа лбозтггы, дзагэылымтцуа далахаланы дамазтггы.

– Шэсышьталаны шэааилеи! Тамел, иусырдырп, артггы агатэкэами! – афакьахэа дара рахь лэыналхеит Кышьышь. Кышьышь даниба, ахаца лара лахь иёааихеит. Арт ибзианы ишеибадырхьаз ангэахта, Даутггы сарггы хналышьталеит.

– Нан, Быцъгэыри Шьасиеи шэанызба сызшэывымсит, сычкэын иоыза агантэи зыцсы зшьоггы дышэсырдырып схэан! – ахаца апсшэа наиалхэеит. Шьасиа лыхьз анлаха, лхэыцра даалцын, Кышьышь лахь лэаалхеит.

– Нанраа, атыцха хазына дшэымазаап, иацы ханеицэажэоз лара дыкэазамызт, дызша дисасуп! – апцхэызбаггы даагэыдылкылеит.

Хаибадырырц Быцъгэыр иахь снапы анынасырхха, анышэ ахатата иаргьанап иакыз аихацэы иарма инаркны ауп снапы шымыхыз. Уи алабашьа иахадырсуа аихацэы акэын. Ажьакца иаганы, ала ахьтоу умбо икан.

Хацсшьарта онкэа рахь ацараан такэаамта хаймоалатэан. Хандэыкэллоз даахынхэын, агэы таханы иахьыказ адггылытыц аханы хахэла днас-насны иныцеицалеит аихацэы.

– Атахмада цсата шкэакэа ичкэын ибао анигоз инапала ицеицаз ауп, далахгэалашэалап!..

Адыршоены ашьыжымтан, сымпахышьы аашьтпааны ёы-зэзэара хэа аршоаш хэычы ахь сахьналбааз, аршоаш даазхыц-

ны лымпахышы хэбаба лешьуа, сызлалбаауаз амоахэастахь
лѣаалхеит пхэызбак. Абар, иацы издырыз ага пхэызба!

– Сапхьа бгылазаап, апхэызба, шыжыбзиа! – схэеит
сара, саатгылан.

– Ага чкэынцэа шыжымтанла агылара бзиа ирбазом,
еихаракгы шыхатэыла рыпсы аныршыо! – даахэмарит уи,
апсшэа анааибакхэа.

– Исхаштыз, – схэеит сара, – иацы цкба хмеибадырзеит,
сара Тамел сыхьзуп!

– Хьыкэыч! – даасѣапшит лыхьз хэаны.

– Хьыкэыч, бара қалақь пхэызбоуп, сымѣашьозар?

– Ааи, Акэа аинститут стоуп.

– Қытас шэабанзатэикэоу? – хаицэажэара ццакра
шамамыз анызба, сцааит сара.

– Уажэы – х-Азѣыбжыатэкэоуп.

– «Уажэы» ишца?

– Рацэак цуам Азѣыбжыак нхара хааижьтеи.

– Уаанза?

– Ленинград хакан, саб аруаѣын, аибашьра ашьтахь ѣа-
жэи хэба шықэса арраматураѣы ихигеит, апхьатэарахы
даниас, сан лыкны Марыхэаа ртынхараѣы хааит. Марыхэаа
рыѣоны гылан, саб иреыцит, иагыз-иабзас каицеит.

– Марыхэаа ртынхара хэа бызѣу бан лаб иѣоны акэзами?

– Мап, сан Марыхэ-пхазам, саб диццаанза дызлалахьаз
атаацэара рыѣонатоуп. Сан лаб иѣоната хазуп. Уака санду
дыкоуп, сашьеитцбы лара длазоит, дтакэажэуп. Азѣыб-
жыак ханаауаз санду сани саби драшьапкуан лара лкны
нхартас икахцарц, илдыруан аибашьраан Акэа саб итынхара
шықэзаахьаз. Аха сан илтэххеит апхьаза лшыапы ахьеихылгас
нхартас икалцарц, апсцэаггы зсыргэакрызэи лхэеит. Сабгы
уака еиѣеишьеит. Аѣоната иахыз атахмада, сан саб даницца
ашьтахь уасиатны иеихэахьаз дахымпеит.

– Аа, ус акэап, – слыкэшахатхеит сара, инагзаны еилыс-
каазшэа сьыкатаны.

– Абзиала! – днасыдкьан амѣахэастала амарда днаѣалеит
Хьыкэыч.

– Шэыпсшьара аамтакэа гѣеыгьрада ишэхьжэгауоу? –
налышьтасхэеит рацэак днаскьяанза.

– Агәҗыҗра ыҗазам, иахьа акәзар, хееибаркны Бзыҗка
цсызкра халбаауеит рхәеит сани саби, – даахьацшит.

– Даутгы саргы хеышәхьаҗагзоит! – сгәырҗацәа
ғаастит сара.

Хьиаа ртаацәареи сареи хәишыцылт. Есены хәцсшьара
аамтақәа еицахьаагон. Цсхәы ааигәа-сигәа ашьхақәа зегьы
харҗысны иаабейт, Санчаратәи ахьыцырта акынзагы хназеит.
Аракатәи аибашьратә тыцқәа зегьы Быцьгәыри Шьасиен
ибзианы иргәалашәон, аибашьра ашьтақәа ахьанхалаз
рацәан.

Еиха ирдыруз атыцқәа ркны такәаамта иаатгылон,
рылапшқәа кыдхало инацш-аацшуан. Ускан рхы-реқәа
аеакхон, иргәалашәоз рацәахон. Нас, инеимда-ааимдо, тынч-
тынч ахтыс хлымзаахқәа хзеитархәалон. Зны-зынла Шьасиа,
мазашәа ацанза даакәыцсычханы, избахә лхәон Алиас,
дыргәаладыршәон атахмада зыш цсата шкәакәа...

Ашәацыцьяц инарбжькәа-аарбжькьо, амра ашәахәақәа
нахгәыднацон амардарақәа хәхьырҗаз, ахаоақәа хәхьыртаз.
Ацлақәа рықәцәа катаракәа цысцысуан аохаақәа ирыбжькьо
ацша ахьырхьысуаз, ароаш чысса такнахақәа ахьхьа-
хьхьахәа рыбжькәа еиныоуан.

1975

АЖААНА АЖЫ ИЖАА

Тамел аоны данааи, еиҥах иҥынха дук дизиҥшны дтэан. Аонашэ ашьтыбжэ мыргацэакэаны иаартны данааонала нахысгы иҥахын амаҥэакнахартэҥы тынч ипалта ныхшыны, ишлиапа наҥ икнаханы, азал данааонало, ицшэмеи ихэыч_кэеи ацэцэахэа инеицэыланы днаргэыларкыр, иаргы иаац-сарақэа зегы неихыгганы, амац ахаскын иацэа аеаларзны ианышэахэо иамоу агэалакара игэалакараны даарылатэар. Аха, уи ацынхэрас, алектор бзиа дақэшэаны инапаҥы иааигаз аудитория акарацэҥа еиқэышышы икан уажэы рзал тбаа-тыцэ.

Абасеицш иҥаз атынчра «иахантэаоыз» Тамел иҥынха ду Қамал иакэын. Ацшэма дшааоналаз аниба, Қамал даалахэыххейт. Мамзар, ақэардэ татахыгы дымтэакэаны адиуан иеахынықэикыз, ихатэ хэыцрақэак дрылаханы ды-кан. Тамел ихэычқэа роыцэагы саркыала иҥацаз азал ацшы аҥны еибархэытхэытуа ателевизор иадтэалан, рыбжы тганы изцэажэомызт, ирзымдыруаз асас ицэыцхашьон. Ателевизор ақэын имшэа-имырха иқэгэежэаа ицэажэоз. Уи абжыгы иара ишитаху иахауамызт Қамал, азали уи ацшы еиоызкаауаз асаркыатэ тзы иалсны, игэыло-фылоза ақэын ишиахауаз. Иҥаххейт азали уи ацшы еимаздоз асаркыалых дапырхагамхакэаны ахэычқэа иадыркыз ашэ аартны дныоналарц, инапқэа аарцааны ахэычқэа рых-қэа ааишышыырц, данынрылатэалак, икэшаны ивеибахэа даргы натэар, ичырчыруа, иара иацэажэо, ателевизор иахэо ажэабжықэа еицрылацэажэаларц. Аха изымгэагыт. Игэагырцгы далаган, аха, уи даныназхэыц, иеацхэа иаагылейт уахь дныоналар иҥалашаз асахэа: дшыныонала-лапцэҥа, ацарақэа еибарчырчыруа аиг шырфо, уарбажэык аарылахар, илеимбгыжэаа ишцо еицш, дара царақэаханы индэылеибахэа ицарын.

Ускан ателевизори иареи аайдхалон, уарбажэхатѣкѣшэа ихы ибo далагарын. Егъуп иеахѣааникѣлаз. Даеа усын урт ахѣычкѣа уажѣраанза илацѣаны дырдыруазтгѣы, руа ду шиакѣу агѣра ргахѣазтгѣы, ишыцылахѣазтгѣы. Ускан, иара ихала дыѣонамларгѣы, дара днарыцхѣарын: «Диадиа Кѣамал, – рхѣарын, рылагѣы хѣацшшѣала разкѣа ихѣларччо инаидибахѣаланы, – уааи ателовизор ахѣ!» Дара зан амцѣыжѣоакѣа ирыцѣаку акѣчаракѣа иреипшхон иара икнѣы: ипхарак рныруан.

Тамел ипшѣма Агнеса лакѣын, уажѣы, х-уадак змаз рынхартакнѣы ахѣыкацартаѣы ада тыцк змоукѣаны иаанханы икѣаз. Аусурахѣынтѣи данааи, аонашѣ ахѣаалыртызтѣкѣа, дара иртѣымыз ацѣалых артмак гылан, ицѣикѣараза, акѣ аалганы, нак-аак аваракѣа ташѣашѣаза, хѣаца шыапыматѣа назазаакѣакгѣы авагылан иѣыц-ѣыцза, аха рпѣынцахѣшѣа рзываракѣа ашыацѣхѣыц тыцкѣа ылга-ылганы. Дахѣынапшѣыз, азал акнѣы адиуан дыкѣтѣан илзымдыруаз ахѣаца, иаазыжѣпаз калпад ѣежѣкѣак ишыаны, ицѣиацѣаз айкѣеи акѣѣеи еикѣѣацѣаны ишѣын, икѣѣѣ ацѣака икалпад иацшшѣыз аблуз апѣан, икѣѣѣ апшшѣыла абз змаз ахылца ихан, ихы-иѣы аазкѣѣакѣан, дацшѣын, ихылца абзи ипѣынца акѣатрацѣреи еизеикѣаран.

«Кѣалакѣ уаѣызар, аѣоны аѣонутѣка ихылца ихыхнѣы дтѣон. Ус анакѣа, акѣытантѣи дааит!» Лгѣацаѣы цѣара ганк аакѣацмацѣан, лгѣалашѣараѣы иѣыхон, акѣы ацѣаара днахѣыцшит, аха уи еилыкѣацѣкѣагѣы икамызт, ихыбжа-ѣыбжаны иаалымпыцахеит, иахѣныкѣылцѣара-иа хѣаашѣылхра лзымдыруа. Ихаѣсахѣа мацѣара зацѣык ауп лгѣалашѣараѣы дызхѣыпшѣуаны иаанхаз, аха уи ахѣылбахѣаз, ега лундазгѣы, лгѣаѣы илзымпшѣааит. Нас ауп азал даныныѣнала. Иара, пшѣымапѣхѣыск лахѣасабала дшыѣоналаз аниба нахѣысгѣы, Тамел ипшѣма шлакѣыз идырт, аха дѣоатѣкѣангѣы дзылцымлеит, ускан зпѣынца акѣрыра адгѣыл иныкѣзыкшѣо мѣаѣѣаѣаѣык диеипшхозшѣа ибеит, дыззымдыруаз апѣхѣыс лѣапѣа ахырхѣара акѣынза ихы изыламыркѣаит. Ашѣ анаалырт нахѣысгѣы иѣыртѣынч тѣашѣас имааз, игѣыцхѣыртѣаны акѣын дахѣыказ, аха ус кѣаипѣарц азын уажѣраанза игѣыцхѣаи иареи апсшѣа рзеилазар акѣын. Иахѣеипш игѣалашѣаит уи дахѣыбахѣаз: руартѣаны чарак акнѣы акѣын. Анапызѣѣарахѣ инарыцхѣахѣан. Иаргѣы уахѣ иѣынеихон

аамтазы, иахэшьацха Анула дытэрышкэаза дааипылан, дааигэйдхахалейт. Иарггы лхы днагэзит. Нас инапы кны илыдгылаз апхэыс җа лахы дынхьацшит лара:

– Ари Агнеса лоуп, дузымдырзеи? – Қыамал уахы днацшит, аха зынзаскгы дшимбацыз агэра анига:

– Мап, Анула, дсыздырзом! – ихэейт иаахтэаны.

– Тамел ицшэма хэычы лоуп! – ас лажэакэа тлапка-тлапказа иахьяалэпышэшээз даацэпыцхашьан, апырпыл лхы-лэы иныкэхэмарит.

– Тамел?.. – даахэыцызшэа аакайтцан, иахэшьацха днал-зыцшит. «Дабалгэалашэеи ухэарауазеи уажэы!», – гэаныла даалзагэит.

– Тамел, мшэан, диадиа Қыамал, Тамел Цасарба!

«Тамел иаха абасымоу уажэы, Анула ахыткыа!» – иблакэа аацэажэейт.

– Аа, – ихэейт нас даафыхазашшэа, – ибзиами, изаманоуп!.. – иблакэа мчыла иааитихын, иааирччейт, аха урт ажэакэа аооба анихэа ашьтахы инейхаткачыз икышшэкэа қэацарак аарзыкамтазакэан иаанхейт: «Алакышшышь еипш, уажэ сылжит, арт азгабцэа қэыпшцэа уаха усс ирымоузси!»

Қыамал дрыдууаа дышиашаз анапызэзэартахы инейхыз ахацэа днарылагылейт. Анулеи Агнесеи иара иахьяацэажэоз атыцан иахымтысзацызт. Анула апхьан лцэажэашьа тлапка-лзамоакэа ирыннацыз апырпыл цшшэы налэабаны дыш-гылаз, уажэы еитаналэықэлан, ибызбызуа иналэахэмарт:

– Агнеса, диадиа Қыамал ихьыз дацэыпцхашьан, дхадкыаны дцейт! – лхэейт уи, Агнеса ллымха дтахэытхэытуа. – Тамели барей шэчараан акы дахнаган дзымнейсейт, убри дацэып-хашьейт. Дышпацэымпцхашьоз, иан лахэшьаца ичарафэи дзымнейт, хьымзгыс ицхьазаны дыкоуп, дзыбэампшит!

Қыамал инапы изэзэонацы дихэацшуан лара, иарггы игэейтэйт, аха изгэамтазшэа кайцейт. Лара лхатэ оната ааныжыны сыоната хэа ааигэа лхы змалдаз ауао изааигэазоу уаоуп хэа акэын инапы ахьизэзэозгы лылацш зихыз. Ауаоы дызқэымшэо егыкам, акы дахнаганы дзымнейзар, иауазеи, шыала-дала сыпшэма дизааигэазар, иахтау уаохап, калцейт, дагыллгэацхейт уаоык иахасабала: иназаазоу ахаца замана, дхьатицатиуа акэымкэаны, еилацыхза икоу, анхао

махәәа цаақәа зныцшу, ақалақь ақны икоу, аха ақытағы салахәында згәахәуа, уи иуара мап изацәкуам.

Дахыбахъаз ааигәалаиршәеит уажәы, ихы-иғғы мцацшык нықәмацәысын, ихәламшәа неихәлагәаны иааннакылеит. Уи ишыапқәа шаархьантазғы, игәы наитцгәан, дҭа_гыланы дналпылеит. Убаскан ауп дшибахъаз идырратәы, данибазтәи лхаҕсахъа ихакны ианааи.

– Хәлыбзиа, Дашъа! – ихәеит иара, инапы налзырхханы. Бышпакоу, бышпану хәа гәыцхәцас апсшәа икарцәаны длацәажарц атаххеит игәы, аха ани ихәламшәа аанызкылаз иоунашьтуамызт. Уи инацлеит, азал апшыы ақны иказ ахәычқәа ран дшааз ангәартә, азали дарей ирыбжъаз асаркъа иалцшны лаaira еигәырғаз рцәытцейбахахара-ччара иаа-иахаз: «Дашъа ихәеит, ха-ха-ха! Дашъа, Дашъа!»

Иара усғы иапшыыз Қыамал ихы-иғы, пырпыл калаха Агнеса ләапхъа иаанхеит. Игәы ишътахъка ихеит, аха ишыап-қәа ирмышьтит. Ихәламшәа зкызғы иаунамышьтыцызт, акы ихәашазарғы изырхәаша хәа дзыкәгәыцуаз, ибзғы хахәха иааихәланацеит ахәычқәа ркынтәи иахаз.

– Шәтгәа, шәызгылоузеи?! – лхәеит Агнеса: «Дашъағы акәзааит сыхъз, егәурым!»

«Дашъа акәзами, мшәан, илыхъзуп хәа илхәаз Анула зны данслырдыруаз!»

«Акырцуеит, иугәаламшәазарғы ецныхәас икасцом иуахахъаз сыхъз!»

– Тамел дыгәхъаазган, снәшәылацшып, схәан... Сара Тамел сиашьоуп, ханацәа еихәшыцәоуп!.. – ибз адысра аах-наган, иаашакъ-шакъеит данынатәа.

– Дааиуеит уажәшьта иаарласны, шәгәы шәмыреыңғын... – азал апшыы ашә аартны, лхәычқәа рахъ дныоналеит.

– Нана, Дашъағы быхъзума?! – иааиларыцсеит ахәычқәа налгәыдхahalаны.

– Санхәычыз исыхъзын!.. «Шәара ишәзеилкаарым ишәас-хәарғы, уи сыхъз зицәеилагаз!» – рыхқәа аалшьышыын, икәйт-кәйтза ателевизор инадлыртәалеит. Лара ахәы-кацартахъ дныоналан даатгылеит: «Дахъызбахъоу?... Дахъыз-бахъоу?... Исгәалашәом... аха акырғы аацуеит.» Ахәыкацарта даадәылтны, руатах аоналарта ашә инацәхыкны иказ акәакаца аалыртын, аоны илышьалцоз леимаа татақәа на-

лышъацаны, лыцшәма иеимаа татакәа лыман азал данааф-
нала, иара дтәан илацәакәа неикәыцсашәа дтаа-мааза,
дзыкәтәаз адиуан дгыларц ицгәоны, иара имурц дафызшәа,
инапсыргәытцәкәа аобагы нак-аак иваракәа рахь адиуан
икәыргәгәо. Илкыз аймаа татакәа ишъапкәа рааигәара ашъ-
шыхәа иналыргылеит, лыцшәма иан изналгалоз еицш
инкалыцсар, иара дтәымуафымзи, икышә иныкәлыкшазшәа
ибар калон азы, имаршәа аанылкылеит. Ускан иара дызлаз
агәлым-әлымора хьанта мчыла иеналганы даахәыц-мыцын,
инапсыргәытцәкәа ныкәыргәгәаны, зных иеаариашаны, нас
адиуан иеынакәйтхеит.

– Шәтәа, мшәан, шәабаци? Қылпад мацарала шәгылоуп,
шәашъа иеимаа татакәа нашәышъхашәырца! – лхәан, Агнеса
луадахь дныоналеит. Леаапсахны, лыоныхалата аалышәца-
ны данаадәылтц, иара дтәан ихы ааларкәшәа. Даниба, ашыр-
хәа дналхацгылт, ацхьан еицш дтәанымхалацәакәаны.

– Шәтәа, мшәан, сыоналацыцхьаза шәысхацгылома?!
«Дтәымуаауеит!» – лгәы иаатылхәан, ахәыкацарахь
дныоналт. Акәыора дныкәалан, афәтәкацара лыеналтеит.
Азал ахь уаха дааизомызт. Дааирын. Дтәымуафызма уака
адашъма зшъапы иагәо итәаз... Лыцшәма иан лахәшъаца
иакәымзи. Лактала иагышпейцшу дара. Тамел иааигәаны
дыздыруа, Қамали дарей ааидхалар, «Тамел Цсарбеи уарей
шәызлеизыкоузеи?» – хәа итаар, акгы узрывбом. Абыржәы
абрахь даазцазгыы убри ауп Қамал Хәтхәа. Абрыгь-абрыгь
аус стахуп, уара укны сааит, ес-икауцалакгыы усыцхраароуп
хәа Кәараш араион ашәыреингаларатә кәша аихабы Ертме
икны даннеи, Тамел иахь амәа дыкәицеит. «Қаад хәычык,
сыбла инапыраскыша аага» хәа.

...Қамал уажәы иааоналаз иан лахәшъаца убаскак диеи-
гәыргәеит, дгәлыә-әыләха, гәфьцграк игәы ихьу-хьууа ица-
ланы ихәдацәакынза инхаланы, нас инеимбггыжәаа ицо,
иууаза изааиуаз абант агәалашәаракәа, агәытцхәкәа иха-
кынтәи ишъапакынза инаилшәшәаны, дзыкәгылаз адашъма-
гыы иннамкылакәаны, иныцашәкәа ицазшәацәкьа.

Диашахәтәаза дгылахьан иара ашә абжыы анга нахыс-
гыы. Ихәычуггы, идууггы, исасуггы уажәшъта иааиуа хәа
иззыцшыз Тамел иакәын азы, Тамел шиакәыз рдырт зеггы.

Иара иззыпшыз дшааоналазцѣкѣа, уахѣаонало акѣакѣ ахь
инастханы игылаз артмак кѣацѣ илацш акѣшѣеит. Ари арт-
мак иидыруаз, иибакѣаз акы акѣны днахѣацшит. Ицѣа-ижѣы
ианырит азал акны азѣы дихацгыланы дшыпшыз.

«Аазиз дааит. Даацыпхѣаза иартмак дацамлакѣаны
даазом!»

– Аазиз, абри уартмак ааныжѣны уаар, ари апшѣмапхѣыс
уаалмышѣтзои?! – дхѣамцшзакѣаны ишѣацѣкѣа ишѣхуа
даацѣажѣеит. Нас ауп ихацгылаз иахѣ данхѣацш. Иибаз
даацѣеишѣан, дагѣаашанхѣеит.

– Аазизгѣы дхацѣтѣымуаѣым уаргѣы саргѣы, уи ихѣз
ахѣуѣашѣаз азы гѣыбган уам, хѣыцѣагѣы хаузеипшуп!
– ибжѣгѣаѣала даацѣажѣан, ацыкѣцыкѣ дааччеит Қѣамал,
игѣытракѣа зегѣы назазшѣа ихаѣы иааганы.

Тамел, Қѣамал абас дыччо ааигѣа димбазацызт. Иааи-
бабацыпхѣаза деихацсы-еицацсы акѣын апсшѣа шиѣеихѣоз,
амала ицѣажѣашѣтыбжѣ, хѣарада, иара итѣын. Даназхѣыц,
ари иччашѣтыбжѣгѣы иара ишитѣыз игѣалашѣеит, ааигѣа
имахацызт акѣымзар.

Убри иччабжѣ аниахахѣазтѣи аамта шака ибзиаз. Икѣыпш-
кѣан, еикѣлацѣан, аихѣмарреи аипхныѣлареи рыда хѣаа-
баа рымамызт. Аазизи, Қѣамали, иареи анеипхныѣлалак,
Қѣамал драпысуан, даангыланы дырзыпшны ацыкѣцыкѣ
дыччон. Абар, уи иччашѣтыбжѣ ахатацѣкѣа! Игѣы аапшаа-
аапшааит Тамел, гѣхѣаагарак игѣы иныцалан. Уажѣы Қѣа-
мал икѣыпшратѣ цыкѣцыкѣ-шѣтыбжѣ ахѣынтѣиахауаз
Қѣамалраа рѣацхѣа адѣхѣыпшраѣынтѣи акѣын. Аазизгѣы,
Қѣамалгѣы, иаргѣы ранацѣа еихѣшыцѣан. Апхын ашкол ак-
нытѣ ишааурышѣтлакѣкѣа, мчыбжѣык, жѣамш рыхѣыкѣы
ааинымиакѣаныруамызт, иахѣынхозркытацѣашхазхазызгѣы.
Тамел дышиашаз Қѣамалраахѣ дцон, Аазизгѣы уа днеиуан,
избанзар, Аазизи Тамели ркытацѣа ирыбжѣакын Қѣамалраа
ахѣынхоз, уака ирзеипшу тыцуп хѣа ирыпхѣазон. Уа ргѣы
ѣыгѣыр, ма Аазизраахѣ ицон, мамзаргѣы Тамелраахѣ, устѣи
егѣирахѣ. Абас жѣамшка еицныкѣон псшѣарак ахѣсабала.
Ашѣтахѣ акѣын рыѣоныкакѣа рахѣ ианеимыцуаз, рѣаацѣа
ирыцхрааларц. Алпхынрак иаабжѣырѣкѣа-аабжѣырѣкѣаны
еицах еиѣанамиааир рузомызт. Рѣаацѣагѣы заца уи мап

ацэырымкрыз, еихагы иеигэыргьон. – «Шэеишьцэами, нанраа, шэеибабала!» – рымшын. Даргы, рыхоык реицш ирзааигэоу, бзиа иеибабо адунеи азэы дырзыкэуп хэа ика-замызт.

Абарткэа зегы ааилагзаны исас данынаихэацш Тамел, хынхэра зкэымыз аамтаны иаагэхьааигеит. Иара абарт игэа-лазыршээз ихата дахьибаз игэы аацшаан, иихэара иэамшэо, дазышанхашэа даанхеит.

– Қамал! – ихэеит нас, игэыцшаара ииааин, ибжыы аармачны.

Қамал уи дницылан, инапы ркьакьаны инаизирххеит. Аха Тамел, инапы имымхзакэа, инапкэа ааикэиршеит. Иара, икьакьаза иаартыз иаргьанапы роыцьягы рымгэацэакэа иаарыбжыхан, иарманап калкало ивара инадхалеит. Икьышэ ахьынеихеикыз, изымкэацеит. Тамел икьышэ уи изамфоа иа-хьадызгы икэац-кэацон, издыз ацэа цыцхь арцсахэарц, иарфыхарц атахызшэа. Аха уи иалшаз акьзатэык ауп: иар-манап ала ихылца абз цэызы ихцаара.

– Қамал, уанацьялбеит, хайбамбеижьтеи ицуази?! – дааушьтны иэацхьа даагылеит, дышгэыкы-цэыкуаз иблакэа ирхыхэхэыла. – Аа?! – дцааит еитэх инакэырццакны.

– Имтыкэа, Тамел, ишпамцуеи, акьаад ьыт хэычы акара мцуеи!..

– Акьаад ьыт хэычгы иантаны иумоума хайбамбеи-жьтеи ицуа?! – иаацьеишьеит Тамел, игэы ишахэазгы ааиныцшит, иеибамбеижьтеи ицуа акьаад иантаны ишимоу убауоу, кайцан.

– Акьаад схэоу, цьушьт, ашыкэскэа жэабака мцуеи!

– Ааи, – ихэеит Тамел, даатгыланы дхэыцуа, – ускан ххэхэқэагы шлацк рыламшэацызт...

– Схахэы ауп зызбахэ умоу, иеикэышла ицарц акгы згым!..

– Сара схахэгы ашла аалацсеит умбои!.. – ишлиапа ааихыхны акнахартэ инхишьит. «Дзыршлазеи, ныкэгатэ ди-мам, гэакра дақэымшэацт. Гэыроас имоузеишь?..»

– Акьаад ьыт хэычы... Фу! Исхэарц истах-ху, акьаад еицш ишлараны иками ххэхэқэа!.. «Макьана акьаад ьыт хэычы азбахэ сызхэом, уанза цэажэатэыс ицэырызгари, мшэан!..»

– Аазиз ихахэы шлацк аларшэым, ицабаа шыцэгьоугьы,
– Тамел днаскьаны адиуан дныкэтэеит, исасгьы инапы кны
днартэо. «Қамалгьы са исзымдыруа цьабаак имазаргьы
калоит.»

– Аазиз цьабаас имоузеи, мшэан, ишикэнагоугьы дыз-
нымхеитеи?! «Аазиз еиқырцаа шимам имбазои, мшэан,
Тамел?»

– Папа дааит!

– Папа дааит!

Ахэыцкэа ателевизор ныжьны еибароуа азал иааоналан,
раб иааигэа ианааи, асас инаихэапшын, нас реанкыланы
изыгэ-зыгэза иаатгылт.

– Шэааи, шэйцэпхамшэан, ари дшэыцэтэымуаоу
цьышэшэома? Сан лахэшыапа гэакьа иоуп, Аазиз дыш-
шэуоуцэкьа иаргьы дшэуоуп, Қамал ихэзуп! «Иеилышэкааз
акгьы ыкам, аха сара стэы схэеит.» Инапкэа нарыгзаны иара
иааидипхэалеит.

– Рэыцэагьы нак-аак илымхакэа иртахэыт-хэытуа, акы
иазцаауа иалагеит. Иара ирхэоз изеилымкаауа дыреапшуан.

– Шэыбжы аашэырдуи, ишэхэо еилыскаартэ ишэхэеи! –
еиха ижыцэыз днеикэцэкьеит.

– Нана данхэычыз Дашэа лыхэызма?!

Аригь ихэеит, рэыцэагьы цэыцацчараха ирысын, рыхкэа
ахэырцэахра рмоуа, ихэантеи-сантеиуа иаакэхеит.

Мцакы дааимнадеит Қамал.

– Гха хэычык кэсцеит... Аха уи зхароу Анула лоуп...
Сахэшыацха, мшэан, Анула... Чарак акны Анула Тамел
ипшэма Дашэа лыхэзуп хэа салхэазшэоуп сшыкоу... «Ану-
лагьы Дашэагьы еидеахэаланы...»

– Хасас гэыбган имазам, – ахэыкапартыхынтэи дааона-
леит Агнеса, – Аазизи хареи хайпш хайтанеиааиуазтгьы, ак
ххэарын, аха хайбамбац, хэхэзкэа еицэаашэаргьы гэыбган
ыкамзааит!

– Ибзиоуп, – ихэеит Тамел иеаарлахэыхны, – гэыбган
ыкамзааит, - Иагынацитеит Агнеса лахь: – Хасас ғырцысы
каимцацзар акэхап!

– Уажэыцэкьа уаххэа хиахоит! – ахэыкапартыхь деи-
та-ныоналеит Агнеса.

Рхы мацарақәа ирзынханы иаатәеит роыцбагы.

– «Исхәарызеи?» – даахәыцит Тәмел.

«Ак хәатәуп, аха иааг!» – даахәыцәыхәытәит Қыамалгы.

Тәмел мазашәа ивара итәаз днәизыцшит: «Ханмачқәаз ас ҕымт хәидтәалозу?»

Қыамал илапш иапхьақа атзамцахь инкыдирхәлеит: «Ға-хаи дагәеи реипш хашпаайдхәлеи!»

«Ак ухәарауазеи, уарамыжда Қыамал, ма хқәыпшрахьтә акы ааугәалауршәар!»

«Уара ууао думи, иухәаша акы аауҕауршәыр!»

«Аазиз уакәызтгы, уацәажәашьа здыррын!»

«Аазиз сакәызтгы, ас уеихацсы утәарымызт, ушааона-лазтқәа, усыхәапшаанза, уи сакәыз цьушьеит.»

– Ханқәыпшыз шәнаос адәхәыпш акны хәнеипхьнолоз угәалашәо?! – иеаарлахьыхны Қыамал днәизыцшит Тәмел.

– Уи адәхәыпш хәычы уажә иабақаху, мандаринатрас исымоуп.

– Уи бзиами!

– Аазизраа рывараҕтәи адәыбжьахала ишааубац ус ишь-тоуп, адгьыл ҕыт хәычы ихы изамырхәакәаны икоуп.

– Мызкы аиха цуеит Аазизраахь хамцеижьтеи. Уара ааигәа уа уқазма?

– Диадиа Аазиз даама?

– Диадиа Аазиз даама?

Ахәыцқәа азал иааөнеибәхәеит, ихьз рхәошәа анраха. Урт рыбжы захаз Агнесагы дызҕыз даакәытцны ахәыкапартә дындәылқан, ашәахь днацшит.

– Папа, Аазиз зухәеи, нас дмаазар? – иааиларпсеит.

– Ала еибажьан, ашьха ицеит хәа, хәйбажьаны аума ашәахь хшеихаз?! – дааччан, лус ахь даахынхәит Агнеса.

Тәмел аеыц-еыц дыччо ицшәмеи ихәыцқәеи инеимда-ааимдо днарзыцшит, нас Қыамал иахь дынхьахәит: – Аазизи арти еиха еишьцылоуп, дыгәхьааргеит. Данааиуа иеибарыуа ипылоит. Иарггы арахь даакәланы, даадымгылакәа дцазом.

– Аа-а... Аиеи... ыык...

– Исхаштыз, ааигәа дара рҕы уқазма сымхәахыз?

– Ааи... Мамоу... уи адәыбжьахала шыкоу сиасуан...

«Сәахынца сәухырц уаҕума?»

– Удгылазтгы ишыкақәоу аахаухәап сгәахәын ауп.
– Ццакырак сыман, снейр сынхон. «Ақбаад ыт хәычы азбахә анбацәрызгари?»

– Аазиз ахәычы рацәа дышрылоуггы иеацаирхом.

– Ақбаад ыт хәычык... Фу!.. Хәычык дсымазтгы... Ааи, хәычык, Аазиз ахәычқәа имоуп... Шакаоы имада? «Иабастаху шакао имоу? Шакантәггы исахахьоузеи, аха исгәалашәом!»

– Ааоык! «Иабоудыруеи, хара хакны уааихьоу аха урт ркынгы умнеицтеи!» Аихабацәа уажәшьта ихьзашт, аеага ркыртә икалахьейт. Уареи сареи хапхьа атаацәа далам-лахьази.

– Ааи, ааи, – ихы ааирмацьякәйт Қьамал.

– Убри апхәыс данааигазгы, аены хәлаанза агәашәахь сыпшуан уажә уааиуейт, уашьтан уааиуейт хәа. Ашьтахь санцаа, дыкам, абрахь харак дцаны дыкоуп хәа сархәейт. Аазиз сааисны дыскит заа, уахь дцаанза аеҳәара зиоумхәезеи хәа. Иасхәейт, идыруан, аха зда цсыхәа амамыз уск ацыхәала дцазар акәхап, ихәейт...

– Аиеи... Адәхәыцш хәычы итызгаз акарпыжә, усқан амандарина кәсымцаызт, атира исцәахьцан, ааигәа-сигәа ахә мачын... Харак изган...

«Уи игәырғьарае укәмызт, сара саан укәмызт, уарамьжда!» – илапш дныцигейт исас.

«Уара уаангы сеилахан, ани адәхәыцш акны иеитасхәз амандарина хәшәла исхәшәтәуан аены!»

«Сара саангы харак укәзар акәхарын!»

«Уара уаангы харак сыказ цьушьозар акәхап уажәггы.»

– Уара ескьынаггы уеилахоуп, унхаоыми! – атынчра ааилеигейт Тәмел, дөагыланы азал акны длеиөеиуа.

– Ишпааури, Тәмел, ххы хамыхәар акыр хәзтода? «Аепныхәа ситама, ичарае сахьымнеиз азы?..»

– Уоы-угәара еихачаца икоуцеижьтеи акырцуейт, сара снейны исзымбацт умхәозар. «Уаныоналозгы дыррак сумтеит, хагбааибамбарыз, стәымуаоызма!»

– Сара исыгу рацәами уара укны, аилахара мыжда сзацзауам акәымзар.

– Узыргәамцуа акгы уам, қьаф ууртә укоуп, уцшәмеи уареи шәыда ацбааа здышәцода, шәхәычқәа ыкам, шәдуцәа ыкам. Амандарина рацәаны иумоуп хәа сахауейт, ус аума?

– Ааи, исымоуп, иалазгалоит, аха атара рызхом, акъад ыгт хэычы... Фу!.. Аиашыкь хэычкэа мачны акэзаап ишрымоу... Иалазпарц зтаху рацэаоуп... Зегы амандарина аадрыхуеит... Хаингалао зегы ртэы изидкылом... Абна сартмак итаны ишэзаазгыз закэытэ мандариноу убап... Убас икэазуп смандарина зегы. «Изгэагырма?!»

Абри аамтазы Агнеса рыхэкэа лыма ахэыкапартахынтэи дааоноло, астал акэыргылары дналагеит.

– Уаххэа хэа какалк хкып, Қыамал, – ихэан, дыргылары дима анапызэзэартахь днеигеит. «Дышпатэымуаоуеи ухэарауазеи!»

Какалкразы астал ианынахатэагы, Тамели Қыамали реицэажэара зылахэылымхеит. Аеакхон Аазиз иакэызтгы. Тамел дшааоналазцэка, артмак даннахэапш нахыс, Аазиз дааз цышыаны длахэыхза ацэажэара далагахьан. Уаххэа ианахатэагы Аазиз иакэзар, ахэычкэагы ааицхьон, нак-аак инаиваиртэон, рани раби ирымурц ишалагозгы. Агнесагы дааганы днарыдиртэалон, мап шылхэозгы, аха инеилатэаны акрыфара бзиа ишылбоз дырны. Иара даалаганы икэу афатэ хкыцыцхэаза акака рхихэааларын, алаф рылихларын зегы еибарччаларын. Ацэыца-ацэыцакгы ааныркылон, ачах-саххэа инейдыкшаланы. Ахэычкэа ракэзар, алимонад зтатэоу рацэақэа хэмаршақэ инейдыркшаларын. Уажэы нак-аак иеицатэоу арт аоыца рылацшкэа рыхэкэа зацэык ирыкэкин. Агнеса ахэычкэа рхэы ателевизор иахэахэапшуа ирызналган, рстол хэычкэа ирыкэыргылары, инадлыртэалеит. Лара ахэыкапарта леааоналкит, кацатэы шлымамызгы. Атынчра шака ирхатэоз акара Қыамал ицацақэа ырссаны иоеигон.

«Шака итшэахазеи ари азал, сыцсы онакэыкуеит, сын_дэылцны сыцсыц ааивызгандаз!..» – апхзы хышэашэа наикэнатэеит Қыамал.

«Шака итбаахазеи ухаа хзал, атынчра анахатэа!..» – даанацшы-аапшит Тамел. Қыамал ицацақэа зынзаск ишыссахаз ангэеица, уи изын ари азал тбаатыцэ шытшэахаз ибан: «Ауао иажэа азал артбаара иахэшэуп!» – каицеит.

– Қыамал, иакэым сыхьт ухаа, цшэымас усшьеит, хаи-зыкара ауп сзызхэыцыз, сасыс ушьатэын, суадакны умааи-

цыт. Азэык-фыцъак сфызцэа аапхъаны инаудсыртэалар акэын, угэы сыреыгыт. Иумцагылоу ахэычы ыытк аамхны унацхалеи, зынзаск уеурсасзеитеи! «Иеибаххэарызеи, мшэан, уаха?!»

– Акъаад ыыт хэыч... Фу!.. аеыт моу еихагы сфахъеит... Сафыми... «Исеоуцогы стaxым, абни акъаад ыыт хэычы ааоны унапы нануцар!..»

– Акака аанахкылап, еиха акраҳэанацоит, – икэеикэеиуа оыла итэны иапхъа икэгылаз ацэца цшза хэычы аанкыланы, Қамал иапхъа икэгылаз ахь инаргзаны инадикшалеит: – Уныхэаз!.. «Ари ацэца хэычнушыаларушь?»

Қамалгы иааникылеит: – Уныхэаз... «Уаха исхэари, мшэан?!»

Еитах иантынчраха, Тамел илапш атзахы инкыдирхалеит: «Мшэан, абас аума акыршеицахфо Аазизи сареигы. Мап, мап... Хашцэажэоз, ихамбазакэаны какал кны ҳоагылон!»

Қамал игэы ыгыны акэзамызт ари азал нак-аакгы атызкэа игэо изицэтшэахаз. Ионгы ауаа ацъбахэа дрылатэаны какал ауикыхуаз. Ицхэыси иареи еидтэалон... Ахармапурта егытшэахомызт, агэыгырагы импан иааизомызт. Рынхамоа иналацэажэон...

Уажэы арт аоыцъа абра иеидтэаланы уаххъа хэа какал ркуанацы, «уныхэаз!» ада акымзаракгы рзааибымхэеит.

– Хай! – ихэеит Қамал иаалыркъаны даанацшыаапшын. – Исхамыштхъази! – доагылан, иартмак ахыгылаз днеин, иартны инапкэа ндэыкэитцан, имкэыпамзо, иоежъканталеиуа амандаринакэа аатыхны, иааганы астал иныкэеипеит. «Исзапсоумашь схэыдцэарххо сацаланы сахъааз?!»

– Уакэыт, Қамал, закэызеи икоуцо, ишпахухуеи умандарина! – дагъоапцахеит Тамел.

Уажэы ихы-ифы лашон Қамал. Тамел итаацэеи иареи рэапхъа аара хэа акыр идзар, зегы убриала ишэазшэа игэы инаҗеит.

– Хай, цъушът, шэара шэами сартмак азна амандарина заазгаз! Зегы ыыхны еизызгеит, – днатэан, иеаца ссакэа дааркэацны, ыгыгэала акрыфарагы дналагеит. «Сызааз аартны исхэартэ скаламашь?!»

– Иазыжэуаз, цыушът, аидара шэацаланы шэышпааи, амандарина харгы ихамоуп, мшэан! – дааоналан, апсшэа нкалырцэеит Агнеса.

– Ахэычкэа какал ахыркуа ирыбтап схэан!.. «Ахэычкэа шэымазу ишэымамзугы сыздыруамызт!»

– Амандарина шэтахызар, шэеибарыоны ара шэааи, диа-диа Қыамал ишэзааигеит! – ахэычкэа рахь лыбжы налыргеит. «Хауа зааигэара иоуп, ахэычкэагы ааишыцыландаз!»

– Иахтахзам, нана, иахьа хгэы цнацэахьеит амандарина! – ибжы аафит ажыцэ.

Қыамал ихы-ифы алашара еитах инықэбан, иёацакэа еитаирссеит. – Такэ уоузаап амандарина, Қыамал! – иааид-ирехэалеит, «ас анухэо ргэы иахэоит амандарина аары-хыоцэа» – ааигэахэын.

– Ақбаад ыт хэычык... Фу!.. Аёыхра стакэажэи сарей хамч акэымхеит акэымзар, еихагы соуан... «Макьана исхэа-рымашь?» – даахэыцит.

– Атакэажэухэахт, апхэыс-ёазамануоны дыонагылоуп... Амала, иугхаз, абарт умандаринакэагы уцтазгалашаз арпар-цакэак, тыпхацакэак уцагылазар ауан. Сара сапхьа акыр-шыкэса атацэара уалалт. Уажэшьта Аазиз итэкэа реицш иаауцагылахьазаарын....

Атацэара уалалт хэа иаацэыригаз, дааицанаргэгэеит. Игэалашэеит усқан Тамел иабгы иаргы, иаеигзазакэаны ахаршэ шэаны, атаца дшырбаз гэыцхэык иахасабала... Иара Тамел ипхэысаагараан анеиха «шимоуз». Иёацакэа ицегьгы иссахеит. «Убрицэка саецнимкылондаз!» – ааигэахэн, иблакэа таа днеиёацшит.

Иёаца налбааданы асас иахь деитанапшит Тамел. Егы иара дихэацшуан «еыцныхэак сумтан» хэа ихэоз ибла-таакэа рыла. Аха, уи зыхкёоз изеилымкаазакэаны, иажэа инацицеит.

– Анхамоа бзиақэа шэымоуп хэа сахауеит, шэахажэааит, нас шэара шэышьтахь икьаптажэхаргы, угы ижэбом-ишэахауам...

Қыамал дахьтэаз даатрысын, ицэа неихыбзаа-неихыбзааит. Абри иеихэаз аоыза аеазэы икынтэигы имахацызт, иаргы ианакэзаалакгы ихы итамшэацызт. Азныказы даатрысит,

аха нас еиҥа-еиҥа деилашәо иҥааихеит, Ҥамел ижыы имазар, ифарын. «Уқьацтажәхоит ихәама?» – игәы нтнашәаит.

– Ихәмоуп икаҳцеит азы! – ицәыцәза, ибылгәа-чылгьо иааиҥкәеит Қьамал, амацәыс еипш амцаггы наиҥхысит.

Иҥеигарц иикыз иҥаца иҥы интеитар аткыс, адунеи наиқәлашыңар шака иҥаххазеи. Нас:

– Ках, сцап, уажәшыҥа, уаха насыламкәа исфеит. Ках, шәеиласырхеит. Акыршышәфо сцоит, аха... – ихәан, доацкьан иартмак хьанҥа доахан днацалеит.

– Уабаци уаха, Қьамал, уҳазгәаама?! – уахь днаскьаны днeihыңпашалеит Ҥамел. «Ахьымзг згеит уаха дансыцәца!»

– Сымцар калом уаха аоны сцароуп, сҥакәажә лымала дыкоуп... Сымцар калом!.. – иартмак днацалан, ашә ааимпааны, ишыҥацәкәа ишыҥхарпо дындәылцит.

– Узго хәа уажәшыҥа акгыкказам, автобускәа уажәшыҥа иныкәазом... – деитанайшыҥалеит, аха усқан Қьамал амардуан абжара дылбаахьан азы, уаха дызышыҥтамлакәаны даахынхәит. «Ипшәма уахада лымала днимыжыцызшәа, ицәажәашьоузеи?»

– Папа, ани ууа Қьамал дызцеи?

– Папа, уи Қьамал зихьзу хара дахьхауоу азоума?

Ахәычкәа иазцауан. Иара ҥымтзакәаны, аоныкаггы дыонамло, дадырсызшәа дгылан, ицаз дишыҥацшуа. Нас, илахь данааоаха, ипшәмаггы илызцәашьатәхазшәа, дымцысзо дышгылаз ибеит.

«Ддәылаҳцазшәа ари икаитцаз закәи?!» – нархибаалт итырхаха ихәапшуаз лыблакәа.

«Исыздыруам!» – атак карцеит иара итәкәа.

– Акыр иоухәама игәы нзырхашаз? «Афатә хәыцк сцәалашәама мцахәыцәа?!»

– Сеидру, «шәара шәышыҥахь шәынхара қьацтажәхоит» схәеит, уаха исхәеи?

– Нас дургәаахт, уаха иарбан.

– Папа, дара рышыҥахь изқьацтажәхои? – атагылазаашьа зеакәыршәаны, зхы ларкәны игылаз ажыцә ихы доаханы диҥацшуа, иаб дизцааит.

– Ахәычкәа имазам! «Дсыргәааит, игәы нсырхеит!» – гәаныла ихәон, иеиҥеихәон.

– Ыы, папа, ахэычкэа змам дкыаптажэхома? – дааскыаны даайдгылт аипбы.

– Иахыло уафы даныкамлалак, ионы-игэара кыаптажэымхой, – уи ихы ааишышыын, зегы еицырхэхэа аоныка иныоналеит.

– Хара хакамзар, ари хуадакэагы кыаптажэхозма? – ажыцэ акы дазхэыцуа дышгылаз, даалкыаны даацэажэеит.

– Акытаёоуп иахыкыаптажэхо, ара, акалак акны ауада тацэыр, ионарташа абырсаатк ирцшауеит, – ихэы деитанахатэеит Тамел, аха акгы ифазомызт. «Назаза дсылцит. Уажэраанза сибазомызт, дабасыхэои хэа. Уажэшьтагы – дахысыргэааз азы!»

Ахэычкэа ателевизор иахэапшуа, рыхэкэа ианынарыдтэала, Агнеса азал ахь дааит.

– Баапсеит. Аарла быкоуп бымбои. Ари амчыбжь ала аусурахь аныкэара бакэыцроуп. Бнатэаны акы бнацха! – ицшэма дналацэажэеит Тамел.

– Сара истаху удыруоу, Тамел, – дгэыргэа-гэыргэо, лыбжы ныцакны днаиацэажэеит Агнеса, лхэы днахатэо, – азгаб дыстахуп, лхэхэы кымфыфылкэа алента капшыкэа алапаны, дкэап-кэапуа дныкэызгалоит. Доеидасыргы лашыцэа еихабацэа дрылаехэалап, даргы лыхызыаауа дырныкэлап!..

Тамел дпышэырччон, илхэакэаз игэарцхо.

Атаксыкэа иафкыкэа ишцозгы, иааникылазомызт Кыамал. Ижэоа ихшыыз артмак, азныказ апша акара иласны иибоз, уажэы, идакэа реибарххаракэа еиха реанеикэырк, иаргы дышгылаз дшыахуа даналага, итаз амандаринакэа фэжыкэнталеикэа доухала ихахэхазшэа ихыантахан, ижэоа фнахуа иалагеит. Инеихьрорны иацхэа инаиргылан, днакэтэеит. Убаскан ауп иблакэа икэыцшра аамтаказтэи ихата данаарыхгыла. Зымца дтэаз ацамет шыака хаккала ду акэцэан икэииза иакыз афымца лампа, ихылца абз иакэкын азы, ихы-ифы изанччаломызт. Иблакэеи анакэ зпахаз ахаптра иафызаха саатк уажэапхэа интахаз илактакэа неикэыжыны асаара дышьтапшуан. Убри асаарафы икэыцшрахата тыхызшэа иаанибаалеит. Абыржэы дыштэоу еипш, иеидара наргылыны дныкэтэон. Аха ускан артмак

зынзаскгы имазамызт, ачаихыхга калачкэыр акэын. Амаа кьаькьаны, иаазкэакьаны иазыкацан. Убри амаа акэын дзыкэгэыгны дназыкэтэоз, рацэак иемирхьантацэакэаны. Иеааирхьантар, аклачкэыр хырџаапшьаа излатэыз алаха ма ажымжэакэа еидиркьаькалар ауан, иагьизытиуамызт. Ицбабаа ифеидаха даахынхэыр акэын, Дадмышь агэаны ашэыртирта базар хэыч акынзаггы ацара дакэнахуан. Асаара дахьышьтацшуаз иаанибалеит, зны уи абазар хэыч акны илахакаэа аниги ашьтахь, иааихэаз абз змаз ахылпа, абыржэы ихоу аипшцэка изахыз. Убаскан ауп, ахылпа ахацараггы даналагаз. Убриаахысггы абз змоу ада аеа хылпак ихеимтац, жэаџа верс алаха дацаланы иганы иааихэаз ахылпа, азахышья убаскак игэацхеит. Икалап уи ус изигэацхаз ацбабаа адбаланы иахьяаихэаз азы акэзар. Аоны данааи, иаб арехэацхыызкэа дырмеигзазакэаны ашицэхэа инаикэипсеит. «Кьамал, ахылпа ыщ мацара акэзам иааухэарц иулшо, егырт аматэа ыщцэаггы ааухэарц улшоэаап ухатэ цьабаа ала!» – хэа иеихэеит ацыхэтэаны. Убринахыс алахаи ажьи рытира иеетазеит тагалара аанцэаанза. Тагаланшьтахьггы иааимпыхашэоз ашэыркэа дрыцан. Абыржэы еипш, ишэыр зтаз наргыланы дныкэтэаны, ицсы ишьалон амџан. Аха уажэы ицсы ааитакразы акэзамызт дызтэаз – автобус дазыпшын, авокзал акынза днаагарц. Ижэаа акыдхара анихыпсаа ашьтахь, ахьта илсуа далагеит. Ивкьаны ицалоз атаксикэа ицсахы ааиларцан, доацкьан ахьышэт-хьышэтхэа ицбыбакэа ааимидеит, цьара маат лашэык таршэзар хэа, аха усггы акггы импыхьамшэеит, автобус азы изхашаз ыырпкэак рыда. Икьае аоныцкатэи ацьыбахь инапы наирхеит. Ахэынцэра хэычы аапиртлан, инапы ндэыкэипцеит. Ичакаэаа акьаад илахаэз инацэкаьаракаэа навшьуа иааирпшааит, аха акггы анимпыхьамшэа, акьаад илахаэз тигеит. Ахыртлара даналага, инацэкаьаракаэа аакыць-кыцьбит, ахыртлара рылымшакэаны.

– Мап, мап! – ихэеит, дуалуашо даалкьан. «Ари иахых-тэым, нак иахататэуп. Иахья сцага-саага хэа ишьтысхыз ахэмаатк рахьтэ ыырпкэак рыда, таксила авокзал акынза сызланеиуаггы сызнымхеит. Сахьяаизггы апсы хьшэашэа сиднагалт! Заца хашэала смоурыз, сыхэмааткггы хэахэдашэа, саара, акалакь акны какалка ухэа, илыбжэасырзит. Аха,

уажэшьта узкьымсырц угэы итоу уцъыба уахал! Ушахаларыз, уззахало хэа феидак узалхуандаз. Баша афоу-гоуразы узлахаларызеи?»

– Мшэан, сартмак итоу царазами?! – даауалуашеит, ибжы аатганы. Нас, гэаныла: «Пароуп, хымпада пароуп, иара гьежбуп, иоежбуп акэымзар!!!»

Иварахь игылақээз даарылапшын, иартмак кьакьаза иааиртит: – Аа, амандарина лыпшаах, икээз-кэаза! «Иззааз-газ ғашэа умоуааит!» Имарианы ишэыстоит изтаху. Ари аоыза абазар акэша-мыкэша хца-хца маат иркуеит. Сара акыла оба-оба маат хэа ишэыстоит!

Игылақээз аакэац-мацан, инахапшы-аахапшит. «Х-мм-чым-м!» – рхэан, ишыргэапхақээз аарнырит. Дахынапшыз, таксик тацэны иааиуан. Днапххылан, инапы дѳоахеит. Иѳап-хьацэкьа иаангылт. Иартмак аѳы аартны ишикыз днад-ххылан, атакси апхьатэи ашэ ааиртит.

– Аныкэцаѳ, иубома зеипшра мандариноу... Мариала... Абазар акэша-мыкэша хца-хца иркуа, сара оба-обахэа иустоит.

Арныкэцаѳ днахэапшын, ишигэапхаз ааиныпшит.

– Акапанга умоума, шака тоузеи?

– Жэаба тан, кылак ахысхит, жэба тоуп.

– Аа, уиакара стахым, хэба роуп истаху.

– Аа, нас. Абжа ааѳшаны пытк нацысцар, хэба калоит.

– Иааг.

Абжа ааѳшаны, пытк нацицан, иитеит. Жэаба ицоз капшьза инеииркит егыгьы. Нас Қьамал даахэыц-хэыцын.

– Мап, мап, арныкэцаѳ, – ихэеит, – аеа кылак угароуп!

– Уаха стахым, сымхэеи!

– Ус истиуам, аеа кылак угароуп. Уара узын аеа ѳ–маатк акымзарак цнаказом. – Аталара иаѳыз рахь дынхьаирпшит: – Арт ахѳык еицзам, рыхѳык маатк-маатк аарымухыр, дара ахьынзацо маатк акэхап утакси итанаршэуа, уомаатк исуто аахауртэауеит. «Иахьа шака маат урхэхьоу Анцэа ибоит!...»

– Аа, уст – аеа ѳ–маатк наимцеипсан, кылак ыкоуп хэа иитаз амандаринакэа иигахьаз инархеипсеит.

Қьамал аеа убриакара еитаахыхны атаксист инаидигалеит.

- Ари закәи? – адәыкәлара иеыназикуа дцааит.
- Авокзал аҕынза сызлоуго ауп.
- Атаксист дааччан, дынтаиртәеит.

Ғабуп хәа нахәаны данылбаа, иартмак ижәәа инхишьит, иаанхаз амандаринакәа тахәрхәаруа, еидкьацсла. Уажәы еиха игәалаказаара еигьын, автобус дазцшны дангылаз ааста. Имандарина аус ауит. «Аамтацк ауп зегьы зызбуа. Смандарина зызкыз изынсыжьызтгы, ақьаад илахәаны сцьыба итоу иахысхыр акәхон атакси ахәгы, уацәы аоныка сызлацогьы. Ақьаад еыт хәычы ансмоухгы, сартмак азна амандарина зыбжьасырзхуаз! Ғашәа имоуааит!»

Даатгыланы, икьаә ацакатәи ицьыбахь инапы ндәыкәи-цан, инцәытагәаны ақьаад аахиртлан, имандарина иатни-хыз ажәаба уахь иналагәаны, ақьаад ааимацьгәаны днахан интацаны, ицьыба ахәынцәра хәычы неибайрkit. Иаанхаз аомаатк иацхьатәи ицьыба хәычы интеицьгәеит. Иартмак уажәы, ахыгәра тацәы ахәынацкәа аныкәхәмаруеипш, амандаринакәа тахәрхәаруа ладеи-әадеи ицон, ахаґагы ласза икан. Иааигәалашәеит данмачыз, шәыртирантәи даныхынхәуаз икалачкәыргьы абас иласза, ибгьаауа ишааидхалалоз.

Қьамал дышнеи-шнеиуаз иоьызцәа класск аҕны ацара ицызцоз хара дрыцәгыло дамхалагеит. Уи ацхьаза иара ихаґагы ибарґан, итахзамызт. Аха рацәазак изеидхаломызт иареи дарей. Ианааидхалалак, рцәажәаракәа ацатәкәа рышка ииасуан, урґиарадрыцәхкьаназын, игәыиаднамкылазакәаны, ихбыкьны иавахәуан, аеаганкахьалагьы, еилахәашьалагьы иеизрыдкыломызт – иара еыцкәак ишәитцалон, дара иршәымыз. Дышнеи-шнеиуаз, ашкол ахь амшкәа бжьаижьюа далагеит. Иаб ипхьо, уцкәын дзагурхозей хәа дыхтаркуа даналага, ашкол даатыцын, ашәыр хыккәа мариала иаахәаны, абазар ахь иганы иґиуа далагеит. Уи рацәак дамырманшәало ианалага, иаб икынтәи абжьагажәа иахаит: «Ухатә цьабаала иаарыхны иутилар, еиха ихырхагоуп.»

Абри дныкәныкәо иәааихеит. Иахәшьеихаб, Анула лан, аґаацәара хәа дцаанза, иаргы ларгы рани раби ина-рывагыланы ихандеиуан. Иаб аибашьра ихганы даахьан, аха кьыс имамызт, дыґәгәза дыкан, ихәракәа уашәшәырамызт,

шәахстамзар акы инубаало дыкамызт, баопцәа иламызт. Иахәшья хаца данцагы иара даргәажәоаны итаацәа дрыва-гылан. Рынхара-рынцыра, ршәыр-қәыр ааинылахьян аамта-зы, арыцхара иашта иаатагылт, Ақәантәи ишаауаз машәыр-ла ихышәтыз автобус иааимнахит урт, еихык-еитык рашта иаатаргалоит. Уинахыс иахәшья лхәыцқәа лгәыцаркәыкә лассы-лассы даалон-дцалон, лашья дихылацшуан, аха ахәыцқәа зқәыпсахьаз ан даадгыларгы дцар акәын, дзаан-әасуамызт. Ихала ахандеира нап аиркит.

Қамал иартмақ итахәрхәаруаз амандаринакәа роуп уа-жәы авокзал ахь днеиуанаты, абартқәа зегы игәалазыршәаз. Иани иаби рышықәс аниас ашьтахь, иацааиуаз аапынразы икаипаз амандаринатра (усқан атаацәарагы даламлацызт) итигаз ауп арака ихәрхәаруагы. Азал тбаа-тыцә даныонала, даатгыланы даанацшы-аапшит, нас аапшырта азал ахь дынхәапшит. Итахын тынч кәакьк акны тыц маншәалак ылихыр. Ахыбра аонуцкатәи ацхарра аиныр, икьәегы аапыртланы уахь иәанынеиха, икьәегы иартмақгы еицыбгәауан. Аапшырта азал акны ауаа егырацәамызт, ана-ара ихарабгәарашәа итәакәан. Дныоналан, лацшыла зехьынцъара иааимидан, иманшәалоуп ззигәахәыз кәакьк ахь днеин, иартмақ неихыршәа, ивара инықәжьны, днадтәалеит. Инаәсшәа, дукднеицәыхарамкәаны, аххәацырцырзкәыршоу адипломат зывара иқәгылаз, уажәы зылацәакәа неикәыпсаны цәамтхаа итанагаларц зтахыз, аха даарак дмаапсакәаны, игәы аапымцәакәаны уи шамуаз аниба, зылацәакәа еикәыжь-еикәыхуа итәаз ахаца хәфкәкәа, дыкказа даалырхит артмақ асқам ианныкәс, иааилаәоыз ахәрхәарбжькәа. Илацәакәа аахитын дцааит:

– Аәыза, хара ицо уаәхап уаргы?

– Қм-м. Аа? Қм-м... Аиеи, амәа сымоуп...

– Азыжәырта акран цъара икамкәа икам, аха иааг... Сәы лтаба ицеит, – ихапыцқәа ааихаиргәгәа-ааихихит.

– Аа?.. – даалак-әакит Қамал. – Мшәан, азы ыказами ара?

– Ацхнеигәахьейт, азыжәыртақәарышәкәа еимачыәхьейт. Хәқәагы еимачыәт, хәбызқәа бажәхейт.

Қамал даауалуашейт. Зны иаргәарахь дыцәиит, насх, иармарахь иартмақ ағышәта ионапыкгы нақәигәан, даа-

хэыцит: «Амандарина азыша шыхнаеуа идыруазар акэхап.» Иартмак ааиртын, инапы ааирпшааит. Иахьааилаирфын-тыз еиха ирептоуп хэа инапы иалнахыз аатиган иоежыза инаииркит:

– Азыша хызеуа ари еипшу еакы узыпшаауам... Хы-хы! – дагыааихэлаччеит.

– Оо, уа уиашахымкэа! – даалахёыххеит егыи.

Ацэа хыхра дахымццакзакэаны, инапсыргэытца икэыр-гыланы днахэапшын, изтаз иахь дынхьапшит:

– Ари иафызоу амандарина акыла х-маатк иркуеит!

Қамал даалахёыххеит. Акэашт анзкэыршэшэо еипш, даазкэыршэшэан, ижэоакэа ирыкэгэгэаны иибоз аихаза хьантыцкэеи ахахэкэеи ыкэршэшэаны инкеипцсазшэа данаа-ласха, ахьышэтхэагы дѳагылеит. Ионапыкгыи ндэыкэйтцан артмак зырхэархэаруаз ааизихэхэеит. Инапкэа ишшэыр-шшэырза ишмачкэамызгыи, итегыгыи идузарц итаххеит, уа итаз зеггыи ааиднакылазтгыи еиха еинтёыларак иатэхозшэа... Аха иара иааиднакылазгыи кэнушьартэ икэазамызт, икэаз-кэаза, «машышбаллах» рзухэарын. Ианаатга, иназымтеикыз дааигэыргьейт.

– Аа, убоме? Х-маатк ракэзам, ѳба-ѳбахэаны истоит изтаху, х-кылац тоуп зынза!

– Иаасхэарц акэзам изсырехэаз, ишыкатёкьаз схэеит ауп! – мандарина сак ибз икэыртзуа, имцакыз илапш накэиған, адашьме дныкэпшит: «Изутиуазеи, уара мыжда, адэыгба утанаты убз аамырцсаалои?!»

«Икалазеи, амѳа хара икэло х-кылац узаамхэо, арахь, убз ѳаны иухэлажьупеи, укыркы тѳааны, ацэыкэбар мылбааргыи салазоит!»

«Абра иныкэупсар, уаргыи саргыи иааимытёпэаны халымгоз, унап-дацкэа нак артмак инташышьыз ѳыхахьхэала имкэацазо иаатугаргыи салазоит!»

Қамал инапкэа артмак иаатиган, абгыаахэа ашэ наиркит.

– Уара изумфои? «Х-кылац иуцэахыцыр хэа ушэоит акэу?»

– Сгэы хнарцахьейт!.. «Иустазгыи ахыцит, ғашэагэза умоуааит!» – Иартмак аашьтыхны ижэоа ианхишьуаз, итаз ааилафынтын, иаахэар-хэарит. «Ма шэышьтыбжытымѳыхуандаз!..»

Иеибартыз икѣѣи иартмаки аабгѣаа-аабгѣаан, итацѣыз егѣи акѣакъ ахъ иѣынеихеит, аха ускан иацѣажѣозгѣы днеихарштны, аѣа хѣыцра блакѣакѣак хара-бгѣара, тагалан-тѣи аптакѣа реипш иеытѣа-еытѣа, хакѣыла иасны ихы ата-папара иаѣын.

– Уабацои, ара атыцкѣа тацѣупеи?! «Иуцѣысфар хѣа ушѣома, сыбз уажѣшьта икѣатахеит?!»

– Саапсоуп... Акѣаад ѣыт хѣычы... Фу!.. Хѣычык сыла-цѣакѣа нсыртаарц стахуп. «Аѣаца уѣалааит, зегѣы уара иуусымтгѣы». – Дагѣаамтгѣылакѣаны, дагѣхѣамцшкѣаны, дыбгѣаауаднеиуан. Дшынатѣазгѣы, «фу!» – ихѣеит, ихапыцкѣа аѣѣа аарыцдырганы. Аихаза хѣантыцѣкѣеи ахахѣкѣеи ижѣоа иныкѣеибахѣазшѣа ибеит. Дааипагѣгѣеит. Убарт ахѣантакѣа зегѣы ириааиуан грамк акарада ихѣамтамыз, абни зызбахѣ иамхахѣало акѣаад ѣыт хѣычы. Убри аиуразы рацѣазакгѣы атахны ибом Кѣамал, иацаѣтѣуп ахѣз ахѣтѣы нбан зацѣык, акѣац наваргѣыланы, нас ажѣла нагзаны. Иара убарт Тамел Цасарба итѣызароуп. Иара убри ауп иуадаѣохазгѣы – абни ахѣз нбанки ажѣлеи! Уи, арахъ капан амазамкѣаны, аихаза хѣантакѣеи ахахѣ мгѣлыѣкѣеи ршьапы икѣгѣылазамшѣа ижѣоа икѣпссааны иканапсар алшоит... Аха иааг...

Уажѣы ицегѣгѣы дааицѣыпхазшѣа ихы ибеит, ихгѣы дазгѣааит. Избан, абас дзеиталарызеи? Абни дзышьтоу нбанки ажѣлеи зхатѣу иацкѣыс иара дызлеипоузеи, иара ишигѣахѣыз еипш, дагѣзлеипѣоузеи? Сааткѣак уажѣапхѣа ихата иблакѣа ирбеит уи х-уадак рыда шимамыз, ѣыцѣа ахѣыцкѣа рнаѣсангѣы, ахпатѣи дшизыпшугѣы. Иара, ипшѣмеи иарей рыда, ууа–ллах, уаѣ дышимамгѣы, пака пшь–ѣык, хыхъ пшьѣык – аа-уадак амоуп иѣоны. Иууаза иапхѣа иаагылт иѣоны еиххѣа-еипцхѣа. Аихатѣ гѣашѣ аханыцѣкѣа итааза фымца лампак аркуп. Абартѣа уахѣныцалогѣы убас. Ахѣыкапартѣа зынза илашакакараза икоуп, еилыцѣѣо алиустра кнахауп. Уажѣы, апц зланеигѣахѣоу ала, мцагѣы мыѣгѣы зтам аурыс плита иакѣгѣылоуп ачхѣар зтататоу, ѣыцѣа рхѣы зтыцуа чуан хагѣежѣаа хѣычык. Мартѣа лакѣзар, абжѣаапнеипш, макѣанагѣы дмыцѣацт. Лызгѣык лыпшѣма изыпшуп, егѣи – аертѣынчхѣеит уажѣшьта дшымаауала, аха, лыцѣа мааизац азы, зны аѣымсаг аашѣтпааны дынхѣапссоит, асасцѣа апаркет ашьапышьта иарганы, индѣылтны ицазшѣа,

зны ампахышы ырбаазаны ашықап ашәкәа ырцырцырны
днахысуеит, уаха иаахәланы, уаххәа ыфаны даналга нахыс,
хынтә-цшынтә ракара ус шыкалцахьоуггы. Аеа цшыуадак
цака ачытбжы рдәыләуам, хыхь апшыуадакгы ууаза икоуп.
Апхынтәкәа акәзар, аеакын. Цшак җонаслап хәа ашәкәа
аалыртуан даныштыалозынза. Азыркәикәа идырәыхон уи ао-
батәи аихагыла, иеибарлацәкәуа иныоналон, ларггы абарца
аәапхәа ацәкярста аоымсаг ныкәшыны, асаба нхарчыланы,
даатгыланы уахь днацшлон, асасцәа еибарлахәыхны ацыца-
хәа аобатәи аихагыла җындыртәауазшәа, урт азыркәикәа
дреигәыргьон.

Икан аамтақәак Қямали Мартеи х-җык аманы, метрабжак
иоыштыхны ирызгылаз рыон хәычы роыццәеи рыкәлацәеи
ацыцахәа ианыондыртәауазггы. Қямали Мартеи җыц иа-
неиднагалаз, урт ргәы дырәыхон, ргәы тыргон. Изтахыз
реигәыргьон, иеибаны зымала зацәык аоны ионаханы иказ
роыза абас ицшәма хәычи иареи ахьеидырбалоз. Дарггы
убаскак илахәыхын, реирыз аоы танцәаанзаггы ирзым-
чхакәаны, ахышәт-сышәтхәа ицаны, ихырхәхәо иааганы
рстол агәта иныкәдыргылон, чашәк рзылзыр, убри аздырхон,
абыста, ашә, акәац, акәтыжь зынзаск рхыхьггы иааргазомызт.
Убарт ирылан Тамели Аазизи. Иааиныркәацыцхәаза икә-
ланы икәашон, рызхара кәашара кәлазомызт, ргәыргьара
иараацсазомызт.

—Ари Марта лыхьзала! — ирылеихәон, кәашара хкык
неигзарц данныкәлоз Тамел.

— Ари ашәа Марта илызкуп! — аркәашага ахапа аацәы-
ригон Аазиз.

Зеггы рнапкәа еиныркьон дыдрацас.

Цабыргны, Қамал Хәтхәа агха имыхьзеит ишәаны-
изаны ипхәысаагаракны. Уахык Разныроаш ақыта акәакь
пхьакыртақәа руак акны инхоз, Шәлым Сасран ионата да-
тааит, иоыза арцыскгы дицын. Машәыршәаггы акәзам
уахь дшыкәнагалаз, ицыз иоыза ихкәаноуп. Уи Қамал дыз-
цәымгыз җызазамызт, бзиартанык дакәшәарц итахын.

— Разныроаш ақытантәи Шәлым Сасран ипхәзатә ссирк
лоуп, Қамал! — ихәеит уи уахык лассы-лассы итаалоз иоыза,
риартақәа неитцыхны иахынышталаз.

– Аах? – дцааит, хэыцрак дшалкыаз моашыо Қыамал, атзахынтэи арахь даахьахэын.

– Уеих, ушыныштыалазтэка ацаа утанагалама, иаха ацх пуеызшэа! – иаацьеишыейт егы, акаруат акны змахэаркэа цэытцганы атуан иацацшуа ишытаз Дамыр.

– Мап, мап, смыцазац! – атак дахыццакуазшэа кайцеит Қыамал, убри аамтац азы иара ишиахауа ачынчацэкагыы чыт ахэар шитахымызгыы.

Атзамц злашэыз акьыр шыаршыафны акино аддырпха-лошэа, уи ауаа рсахьакэа аннацахуашэа акы дахыцшуан. Ицеггыы данхэычыз зны иеацхьа акино ааганы абрака икыддыршэлэз ашыаршыаф ианибаалон хэарақэак адэ-хэыцш икэланы ахаскынрафы ихэуа. Ааскыа адэыкрынкэа кэшэаны илымкэытцак, амацаз икылурушэо лзара мака-па ссирк еилыцыцаауа иаакэыршаны, аапын шэтыцкэа зкэыпсаз аткы цэанаала лышэны, лхахэы еикэара юбаны ицаны лыгэчама иныкэсуа, дгэыргьа-гэыргыо ахэарақэа дрылацшуа. Иара, аеыхэа мархэац дакэтэаны дыека-екао дышнеиуаз, данылзааигэаха, агэра даахеит. Лааигэа-сигэа ахаскынра цэыхэха, ашақэ иасуа, иаеаз агэра аихатэ ғы агырехэа икако, иаанеаст аеы. Апхэызба дшанхан, даахэны днапгылеит. Қыамал ахышэтхэа дынеыжэеит.

– Сара сазпцшамызт абрака ббара. Шэыюнацхьа саниасуаз, сеы аныкэшэа сырмачит, Такэчы. Шэашта бтызбаауазар хэа сыблақэа пшаауан. Аха ббара ансынасыпымха, сышыхэа асырбеит! – иагэра имахэар ихшыны даалыдгылт.

Қыамал Хатхэа арт иажэакэа зызымкуа, иеипхытто акэын ишихэоз.

Апхэызба даалахэыххан, лыблақэа тырхаха днеица-пшит. Аха нас, лылахь ааикэахан, зны асаара дныштыапшит. Лхы данааюаха, рылацшкэа ааикэшэеит. Игэыюба-еыюбаз, игэытрахыпсааз лказшыа еейтакрак лхы-лэы зеггы аме-ханакхьан... Цэацшык зкылымырсыз лкышэ жэпақэа аилыбзаареи апшшэыхыггареи иеимаркуан. Иаацыс-мысит, акы ахэара лыгешазыкалтэоз ирдыруа. Иаргыы даалпейпшит.

– Уразцаама утаацаа – уани уаби? – лхэеит, апыхэтэантэи лхаеппшылара аампсахзакэаны.

Ибз аахэатхэатын, инхбык-былгыошэа иеы ишаатахаз анылба, дааццакны инацылцеит:

– Акгы ухэазом... Ус анакэха, иеилкаауп!..– Даахынхэын, лыоныка дааццакит. Дытэоанны днарсны днечиырцызшэа, тысра хэа акы ааизыкамтазакэан дгылан иара, лара, уи адэхэыцш аёы лышты азазакны мацара инантаны, днытцаба дцаанза.

Иара изыхэан убриаахысгы, азаза анба лыштыакэа адэхэыцш ишаныцыз еипштэкэа дыштыбахэан. Ихаёы иаанханы иказ, дназтацшлоз лашта цкыашэкэа архиашёеи, лаб зыцкы изыкамтацыз аганон хэычи, игэы ахи-ацыхэеи амехакны сахэаны лоура-лышэара ианылази ракэхейт. Абарткэа ибла ианаахгылалак, илымха иаатаоуан иаб ибжы: «Лаб дызнымхейт, иганонытэкэа изымпсахит, аччиа уиднагалар, уарггы уччахоит!» Аб абас анихэа, «Осман ихаиршалоз, Кыгэа дацхон» хэа, ианггы ихаршаланы илоуз днатхейт: «Уи тацас сыоны дысзаанкылом»

Кыамал иани иаби анипха ашытахь, амшкэа нарыбжыало, рышыкэсеишэагыаныкайца, хэыцыртахадизкашэо далагейт Такэчы. Имала аоны данааонахалак, цыара хыаца мёык ахыкны даахарггы, ацыхэа лара илкызар, еиха дарманшэалозшэа ибон, деилыхха, дкэап-чапуа иёапхыа даацёырцуан ескынггы. Ипсахы еилартон шыжык адэхэыцш акны ёыла данлхытгыэлаз» иареи лареи реицэажэара. Иёыза, Шёлым Сасран ипхэацэ хэа пхэызбак лызбахэ анаацёыригаггы, Такэчы лыда аеазёы лызбахэ иахарц шитахымыз абгэаахэа иаиныцшит.

– Егёао ассиркэа адёы икэуп, Дамырхейт. Еигыу-еицёоу нтэазом. Уцэ, Дамыр, уажёшты, – атзамц ахь иёы еита-наирхэит Кыамал.

– Умала уонахарггы шутахым здыруейт, Кыамал, ухэыц-ракэа ирылоуггы дыздыруейт, Такэчы лоуп. Пхэызба цёгёа-зам, Такэчы зейгёакам лоуп. Аха уёала исоухэахейт уани уаби уи аус ишазыказ. Урт адамра хыла иузарсрым.

– Исабжёугарц иутахуи, Дамыр? – ибжы аармачны тынч-тынч дцааит Кыамал, еидара хыантак найкэыгёгэаны, ипсыц лагаоагара ицёыхыантаха даакалан.

– Уара уоуп, Кыамал, аус злоу! Ухатэ ус сара сапырхаг-харц сгёы итазам. Амала, «Сыркэацит урт ананамгацэа, сани саби исабжаргейт, акрызку абхэа дсымазар, еиха сыбга неицысхуа» хэа соухэахэан. Ус анакэха, Шёлым Сасран

итаацэара иацназго кытала уао дыкам. Апхэызба лакэзар, дшеишеиуа дгылоуп. Лаби, сара сабхэеи хатыр рзеикэуп, акры рзеилоуп, акреимырдоит. Рёыцъагы малырхацэоуп. Сара сыюны иааонагылоу зегъы сабхэа иситаз роуп. Уажэы сзышьтоу, иаасырхауа ацэахроуп. Уаха абри уасымхэар, уацэы ахэаха соуамызт, шарпазы уара ушыцэоу сцоит. Схацэқанза сеилахоуп, сабхэа амал ансита, иацысцароуп.

Цытраамтак ыырцысы имазамкэаны атзы дкыдпшылон Қамал абри ашьтахъ. Ихшыо кьалон, игэатеиуаи.

– Иухэакэоггы сахауеит, сани саби рыбжьгы сгэы икэыо-уеит... – уаха акгы ацимцеит Қамал.

– Уазхэыц, исхэан еипш, уара уоуп аус злоу. Уара ианааутахха аамтазы, уаргы саргы хэоёежэланы уахык хартауеит ауп. Нас сара избап, – атзамц ахъ иёы нархэны дыцэеит Дамыргы.

Апх агэы ааонашаанзагы измыцэаз Қамал иоуп. Да-мыр ионы ауадакэа зегъы еимдо днарыоналеит. Ааигэа зны иара иёы, иани иаби рышыкэсеишэазы ацхырааракэа шитахыз иеихэарц даннеиз, иибакэаз акы аанмыжкэаны ихаёы иааигеит. Ускан ианибаз, урт рызхэыцха имазамызт, уажэраанзагы дырzymхэыцызт. Урт иибакэаз рзын шыцракгы ихахы имааизеит. Шака итахыз ацарагы ажэак ахымхэаазакэан иирпсахит азы, уи ионатаёы ила иабаз акы аанмыжкэаны гэык-псык ала дырзыразын. Аха уаха уи азал ионагылаз, иеикэызза-еикэыцырцыруа иказ, кэыцхазшэа илакэа инархыкшалеит. Ауадакэа руак акны еикэхацс, еилаарцыруаз ацэарта еизаки Дамыри иарей уажэ иахышьтоу нак-аак атызкэа ркны игылоу акаруаткэеи анааидикыла, дара уажэ иахыiaz казармак иаоымсуаны ибеит. Егъирахышэа акэакъ икёагылаз акаруат ианиаланы итахэхэа ицэаз Дамыр днеизыпшит. Зых иакэиту, зым-цэыжэоакэа неицых тынч апша зындо, ахауа иалоу апсаатэ дадикылеит. Иаргы убас дыказарц агэахэара иман уажэы. Аха убас акаларазы игкэаз зегъы ибла иаахгылон: аоны тбаа-тыцэ, еилаарцыруа аоныматэа, ишеишеиуа уака ионагылоу апхэыс. Абарткэа зегъы рыкалара ега дазхэыцзаргы, ишэазаргы, изазаргы, илшоныимбеитбгадукицамсыкэаны, уи абга хэа дызеуггы Дамыр иабхэа ишыашэалоу Шэлым Сасран иакэзар калап ааигэхэт. Ицэа даатрыхътшыаазшэа

даакаланы дааилазырзыаз, абри анихэыцпэ́кыа иеа́пхыа
ажэоан ааимкыаны, Та́кэчы дпырпыруа дахыаизцэ́ыркыаз
ауп: «Уразцаама утаа́цэа – уани уаби?... Акгы ухээ́зом... Ус
ана́кэха, иеилкаауп!..» Илымхакэа ао́багы нтыршыааит арт
лажэа́кэа, ларгы́дны́цаба дцеит. Уи лхаты́цан рцэ́аара алашь-
цара иналибааит иани иаби еишьтагыла. Иаб ибж́ гэаоа
ааиа́хаит: «Лаб ды́знымхеит, игано́ныцэ́кыа изымпса́хит,
ач́циа уиднага́лар, уаргы́ уч́циахоит!..» Уи инашьтагы́леит
иан лы́бж па иаахы́жэ́жэа-аахы́жэ́жэаны: «Уи та́кас сыо́ны
ды́сзыо́наргылом!..»

Аба́ртхэа зегы́ анааидихэ́ыцла ашьта́хь, ила́цэа́кэа нта́ауа
далагеит, а́ха зма́хэар а́капшь акэ́ыршаны инеи́уаз, има́хэар
ааирхы́цхы́цит: – Умы́цэан, ао́ыза, адэ́ыгба у́цэар калоит!
«Аххы инеи́лаха́уа и́цэоу зегы́ шэсы́ре́ыхалар акэ́хеит!»

– Ма́п, ма́п... са́ра... са́гхазом!.. «Сгэ́ыроа уамго́тгы!»

Уи ии́хээзгы́ имы́рхэа́кэаны ды́шцаз аниба, еи́тах
ихэ́ыцра́кэа дна́рыла́хаит. Уажэ́ы игэ́ы ты́нчын иани иаби
руа́сиат дахы́азхэ́ыцуаз. Ишы́рхээзцэ́кыа д́калеит. Абеиа́цэа
данры́ланагала, Да́мыр иеи́цшцэ́кыа иеи́битеит: а́он ду,
ао́ныма́тэа, ио́нагы́лоу и́цхэ́ысгы́ дшеи́шеи́уа:

Қа́мал цхэ́ыс данааи́ганахы́с мы́зкэа́к гэ́ыргба́ран,
фа́ран, жэ́ран. А́ха иара иабхэ́араа́хь дна́рышьта́анза́гы,
и́цшэ́ма хэ́ычы Ма́рта лан ла́хь дцо́-да́ауа данала́га, уахы́к
уахы́нтэи дааны ры́мала ианааи́зынха, до́агы́лан, аса́ркыа
дна́дгылт. Уи а́уаооу́ра урас иа́ман, ама́ла атба́ара уа́мак
ы́камы́т ме́лых хэ́рцы́цса́раха ихы́рчан, иа́акэ́ыршаны,
иеи́кэ́ароу цш́шэ́ахэ́ыла ила́кркын, ухы́-уе́ы ану́баалома
ухэ́аратэ́ы и́цыо́цыо́уан. А́ха уажэ́ы зхы́-зе́ы аба́ра зта́ху уи
да́дна́цхы́алазо́мызт, аса́ркыа акэ́ын ды́зны́цшы́лоз. Ихара́к-
ца́мкэ́аны, ихы́цэ-хы́цэ́а, а́ха ихы́рча́цшзаны аме́тэы
шы́апкэ́а а́цагы́лан. Уа́макгы́ ихы́анта́мкэ́аны, иа́ашы́тыхны
иахы́ута́ху иеи́тоу́го и́ка́цан. Ахэ́ылпа́зы ка́сышла и́та́хэ́хэ́аны
иано́налга́лоз, иара дмааи́цызт. Ма́чк ио́ышы́тыхы́з ркэ́ас-
кыа хэ́ычы а́зал а́кны дахы́заа́уа ты́цк азы́лы́цшааит уи
аса́ркыа а́у, а́цшза. Лы́цшэ́ма данааи́, уаххы́а хэ́а иа́аилганы
а́зал ахы́ ианхала́ ауп, лан илы́лтэ́з аса́ркыа азба́хэ́гы
аниа́лхэ́а, иани́лырба́гы. Уска́н уа́мак деи́гэ́ыргба́ны ихы́
ааи́мырцш́зеит Қа́мал, ихы́-и́егы́ еи́та́крак ани́мырцш́зеит.
Ила́цш ины́цганы «ы́к-чы́к» ихэ́ан, дна́тэ́еит.

Ашьтахь лара днеины даннадгыла, маза-маза, иналцэы-
цэахшэа дахьтэзынтэи дназхьыцшлоз асаркэа цшза еиха
аартрала илацш надирхалейт. Уи ангэалта, Марта еиха
лхы-лэы акэбзиаханы днанцшылейт. Лнапкэа аайтылхын,
нас лхахэгы аалырееит. Иара иахь даахэын, лзара лнапкэа
рыла иткэыцэаа иаанкыланы, лшыапкэа аалыркэаша-аалыр-
кэашейт.

– Асаркэа садубалоу, Қамал?! – зны асаркэахь днацш-
уан, зны иара иахь.

Убри дазыцшызшэа, ахьышэтхэа доацкэан, ицхэыс дна-
лыдгылейт. Лара лыюнапыкгы ихэда инахшыны, иблакэа
днархыцшылт. Зны асаркэахь дыцшуан, зных, ицеггы
илыткэарц лтахызшэа, иблакэа лацшыла имтылпаауан.

– Бзиа субома, Қамал?! – лара илызкыз илацш цылшэон.

Илацш ауп ицэажэз Қамал. Уи иахэз лара еилылкаайт.
Нас инацицейт:

– Апатреттыхра захтахузей, аа, абар, хэыцэагы зыцсы
тоу патреткэами!.. – асаркэа ианибаалоз ала, ларггы иарггы
днарыхэацшит.

Акыркырхэа дыччон лара, лнапкэа ихэда иакэыршаны,
иёацхэа дыштыцаны, лкышэ жэпакэа изамёа иахьыр-
кысны данкацоз.

Убри азал убаскан уаёы дныюнацшуазар, асаркэа цшза
ахьыкёагылаз акэакь кёылашаауан: ёыц иеибагаз хэцей-
цхэыси асаркэеи улыскак еинаалон.

– Сани саби иаарласны Москвака ицараны икоуп, –
лхэейт Марта ашьтахы, – аимпорттэ зал хзаархэойт, ханы-
нарыштыуа ихартарц. Нас ари асаркэа хашьталарта ауадахь
иаагойт. Аха уагы рацэак инхазом, аспальниа анааххэалак,
ари амацуртахь акэхойт иахьатыцхо!

Қамал даахынхэны дааины итыц аёы даатэойт, ицшэма
хэычы илхэз даархэыцшэа.

– Уи калоит, Қамал, хымпада икалоит. Цэшэараггы
атахзам!.. – иааигэа днейт.

– Мап, мап!.. Икамлакэа... икалоит!.. – икышэкэа иаарыб-
жьиршэейт арт ажэакэа.

– Икалоит!.. Азы иагоз Анцэа дихэо даналага, иархэз
умахэхей?

– Ыы? ыы?..

– Анцэагы анцэа иоуп, аха уаргы унапы кѡа, рхэеит. Харгы ицеггы хаахэыцымыщыр, убри иеихаугы калоит.

– Ишпакамлои... аиеи... – доагылан, агэашэ ахь дыпшуа, ашэхымс даалагылеит.

– Азэыр уизыпшушэ?.. Азэыр даараны дыкоума уа-хагы?.. – лгэы аакыдзаазшэа, ллазаракэа мачханы днатэеит, зымѡа нак кэакык ахь лылапш кыдырхало.

– Ибыхы, Марта? Уаха хгэылацэа, хакэлацэа азэгы дмааизари, мшэан, ма хара цьаргы хамнеизари?

– Хакэыцып, Қыамал, аилыхара, аилаѡеиласра! Сани саби ракара урт иаины абра хтазфо рахьтэ уаѡ дызхахэазом. Хчара иацэынхаз аѡы, ишэтиуазар хэа шакаѡы азцаахьада?.. Идхархэхар, иргоит... Иахцэымцхэу апшгы, ацбырмык акны инаагар, иааимырцэцэоит. Харгы парак ааидахкылап... Убас ауп хшалагаз харгы, лхэеит, сан. Дара ахарц хакэкарцо, хара ибгыжэхтэуа халагар, цаашшаларахоит.

Абас ианеицэажэоз иацаиуаз асабша ауа ахэылпазы Аазизи Тамели агэалаказаара бзиа рыманы, иеибарччо-еибархэмаруа ашта иаталеит.

– Марта, уа Марта! – хэа инеихык-еитыкны рыбжькэагы дыргеит.

Апшэмацэа анаадэылц: – Уажэы гэыбган шхашэто аадыруеит, ари амчыбжык шэгэгэтахажьышэа хкалеит, аха хаташэымцан, хацхьака шэгэы пахцэазарц хакоуп! – рхэеит дара. – Аа, Марта, быхьзала апсуа ашэакэа зхэо апластинка ыщкэа ибзаазгаз! – ирѡыцпракыз апластинкакэа налдыркит. – Акы аркэашагоуп иахэо, уаха хазхарагы хакэашап! – нацицеит Тамел.

Аазизи Тамели цэажэо, алаф хэо, апшэмацэа рахьтэ иназхэапшуаз Қыамал иакэ, Марта лакэ, рхапыц пкэашаакэа аатдырцшуан, ркышэкэа азэы икны доахазшэа мчыла иааихыхны, нас, ззы ркыз азлагареипш, инеикэахауан. Иааѡналан, ианааибартэакэа, ахьурзы икнахаз уахагы ина-цымтэалазакэаны, ашыла нтапсаны абыста луит. Ианыкала, икныхны еихшаны пшь-саанк инарнылцеит. Рыхэкэа иа-нырхатэа, Қыамал даалак-ѡакит.

– Уаха тымцзеи бычуан, хакэка кьапсхазеитеи?! – Марта лахь дынхьапшит.

– Уаха тымтит, ахьурзы еилашхьан хасасцэа анааи!

Нас даакэгъежьын, лара лхэы хэа ианылцаз хыцъара иаашаны рыхэкэа инарыкэылцеит.

Аазизи Тамели маза-маза рылапшкэа неиздырхеит:

«Иукапаныргы абас еикараны иузеихшарым!..»

«Аптекакны хэшэеихшаоыс аус луазма?!»

Қамалусканигэеитаз, уртцэыцпыцшшэа ишынеихэапшыз ауп, «ргэы иаанагарызеишь убри аамтазы?» – хэа абыржэа-дагы дазымхэыццыт. Уажэы абрака – авокзал акны даназ-хэыцгы, ихэашь-хэашьшэа акы ихшыо назцеит ада, ргэы иаанагаз абеидыруаз.

Рхэы рнапы анаадырк, Марта аоы рызталтэарц аграфинка анаанылкыла ауп ианиба абжа шакэыз итаз. Иаргы исасцэагы уи рылапшкэа неицакэшэеит. Қамал ипшэма лахь акы ихэарц иеы ааихихырц инакэикит, аха ибыз балыбато, ихамкэало иеы иаатахан, уаоы изеилымкаауа хара-бгыара акы ааикэындкэындит.

– Хаграфинкагы бжатоуп, сара ицсыша... Уара... – лапшыла лыцшэма днеизыцшшэа, – Дамыр икынзагы узымцентеи асасцэа анааи. Унабжысыр, хаграфинка зыртэышаз акара аоы ма имумхэхарыз!.. – лхэеит Марта.

– Ках, цыушът, аоы шэаархэаны иаажэыртэ... «ыжэра хауаах... ус хааибабақап, ххэан...

Абри ауа «шэныхэаз-хныхэаз...» хэа иааимырдаз ажэеизадакэа ркны иаанхеит. Рпластинкақэагы апатефон ааигэара изымнеизеит. Агэыгыра ацэа нарханарпеит. Ашъталара реазкуа иахындэылцыз, иаалеиоирц ақэатара иныталеит роыцбагы. Аазиз дзыхкыашаз ахапшыахы ахоа ус иахан акэымзар, ихтын. Ахоа анаахпа, илаха-лахауа аоы афоы рцынца интасит. Иаагэартазар, цытк шахыхызгы, ахэда инытацэарц егыагымкэаны аоы тан. Аваракыка аеа о-хапшыакгы хытзамкэаны, рыхоакэа шэаханы ус ипан. Роыцбагы, ажэак айбыхэара рзымгэагыкэаны, аоныка иааоналеит.

– Шэтэакэа!.. – рхэан инархацгылеит апшэмацэа.

Тамел исаат днахэапшын, акы аацъеишьеит.

– Хм-м... Ас сақэгыгуамызт... – Аазиз иахь дыпшуа, – аскак аамта цазарцу?.. Дахзыцшуп, ишпакахцои? Даа-жъарыма нас уи, Аазиз?..

– Ках, цыушт! – ихэеит Аазизгы, уи иенамариашаны. – Даажьар калома? Хаацкакып!

Ацара реыназыкарпеит.

– Ишпа, мшэан, шэабацои, уаха шэахтазаауеит хэа акэмыз ишыздыруаз?.. Ари шэтаца шэцэартакэа ырмезеира даеуп...

– Ихазгэамтазакэаны аамта хацэцазаап. Аазизраафы ауафы дахзыпшуп. Хаамласыр, хамнеиуа цыша дхацэцар калоит, – иажэакэа ааикэиреаеит Тамел.

– Шэцарцу, мшэан, сара...

– Цыбаа бхарбеит, Марта, хиартакэа ырмезеиуа, егыиуа... Хамцар ауам, ишыббо, – Тамел ихьаиршшон рдэыкэлара зыхъыз.

Қыамал адырфаены ашыжь дахыныпалаз ибеит ихацшыа ахоа ахрыорны ишкажыз. Аха усқан игэы иаанагаз, «ршыа-пкэа ахьейхыргоз рызгэамтазози?!» зацэык ауп. Ауха, Мартеи иареи анааизынха убри иналацэажэеит, рцара зыхкъызгы нышыақэдыргылеит. Иара ишхьааигаз анылба, днарыкэзбаны даацэажэеит: – Ххацкы рыман ицо убеит, аиеи! Оыжэра иаазу, уабара иаазу?!

Дара – ицаз апх иалыхэхэа иахьнеиуаз, такэаамта игэагыны абри ахтыс изалацэажэомызт. Абри иаламцэажэарц азы мацара, уаха аеа ажэабжыкгы цырымгазакэаны, иеиғампшзо амфа икэын. Уаха нарылымшо икыпахахьан Аазизраа рыоны ианазааигэаха.

– Сан лахэшыа дмырфыхакэаны, хапсы заны хнышталаны хацэап, – ихэеит Тамел.

– Ажэха Анцэа илумтан хтаца! – лыхъз ахэаразы ибз мкэит Аазиз.

– Илхарои, хара хтэы длымхацадрахазар! Абжыаап-неипш дсымбеит зегрыла.

– Сара уаха цэыкэбаркгы жжэырц стахымызт.

– Укэашарц утахын. Апластинкакэа хаазырхэаз ухата уакэзамзи?!

– Исыздыруамызт урт аамтакэа шцаз...

Қыамал абри аухатэи ахтыскэа ахыгэалаиршэоз, урт иахьцоз амфан ирхэаз-ируз хэа акымзарак шизымдыруазгы, уиаахыстэи реибабарақэа, реитанеиааирақэа данрызхэыц, цхаррак шынеикэцсааз ибеит. Апхарра мызырц

азы акәицкәа җыңаанза амца шизеикәымтязгы, уажәы еиха тынч дназхәыцит – Тамел цхәыс данааигозгы, «аха имоузт», дакәымшәеит. Убри ашьтахыгы маң-маң иҗыңааз амца җың ахы аихәлатарагы дзаламгеит. Уи аха имоуашәа зибо зынзаск аеакын. Излаихәартаз, иаххәап, дара рзыхәан иеыраапсо, аамта нарыкәырзуа днарышьталар? Аазиз ахәыцкәа икәңсан, дхәалаханы дыкан, наң аңхыраара ита-хын акәымзар, азәгы дызихәашамызт. Тамел иакәзар, Акәа аинститут далган, мацура хәычык дналакьакьан, иңшәмеи иареи уатах хәычык иныоналеит, ашьтахы ухәансхәанла излаиахазала, шыкәсқәакгы аеаңбара царак ахы ддәыкәртқан дыкан, иңшәма лцәалтәымкәаны дшыкәзгы уахы дигазаап. Ускан шакантә игәы итихәаахьаз «Ахәынаң акылхара изкылсуамызт, амкәыба аңранахәон еиңш, иара хыкәақырта имазам, ипхәыс лцәалтәымра абеитахыз» хәа. Уажәааигәа Тамел Цасарба Акәа атың бзиагы иоуит, абрыгь-абрыгь аулицагы ауатахкәа имоуп, ихәыцкәа иара деитаҗоы дыкоуп, иажәагы акыр цхылнадоит хәа аниаха, дахынеилакгы ихыз икышә иаакәххуан: «Сан лахәшьаңа – сашыа Тамел дыбга дуны даасыцагыланы дыкоуп» – ихәон.

Абарткәа дахьаарызхәыцыз, ибга аазыргәгәоны иибаз наикәншәаны, инеикәчычы, авокзал ахы данаауаз дзылбааз амардуан инаҗаңсаны даазшәа ибеит. Аха Дамыр, иара ишигәаңхалоз еиңш, иитаз Шәлым Сасран ибга, макьанагы игәгәаңаза деибаркны дакын, еилшәарак амазамкәаны, дбагьаза Разныроаш ақыта агәта дыргыланы дамоуп. Игузеи? Акымзаракы! Ионы, игәара, иашта, имандаринарта, иаңа акәзар, аҗыгхара җагазаны аңш тоуп, җыла итәу иуалыркәа еиңаххәа кыс рымазамкәаны игылоуп. Имандарина изаламцеит. Убри азын акәын Акәатәи абга зитахызгы. Аха уигы цсыхәак аиуп. Иуалыркәа иртоу рахьтә шыкәсык... җышыкәса... хышыкәса... зхыцуа ыкоуп. Аахәаҗ днарылаирпшуеит: Хышыкәса зхыцуа еиха ахә еихауп, җоба зхыцуа... акы зхыцуа... дызхымпо рыхәкәа изрыкәуп. Абри импыцаманшәаламхаз имандарина атың ишаакәиталак, иуалыркәагы ртың иныкәитап. Иңыба итоу, акгы зхимхырц азын авокзал ахы данаауаз иартмак зызтаирцәыз инаңцаны ачалап еиңш инаитәахып урт

ирытнытцаугы. Ихаёы иааигеит шака рытнытцаугы, ицъыба итоу анрыциталак шака калоугы, ацѣахразы изхеитцараны икоу шака ыкоугы.

Ибга иашахѣцаза иааитихын, багъа-багъа ишыапкѣа ргыло, изгѣамтазакѣаны ишыаѣакѣагы неиххѣа-неиххѣо иѣы-неихеит авокзал аонутка. Ихгы доаханы иныхарейкит. Иартмак мандарина цыракѣак ртахѣархѣаруа ижѣоа ишыхшыыз, ицъыбакѣа инапкѣа анынартеик, игѣышпы иапхъака инылцит. Ихы ахыхаракѣаз акнытѣ, илапшгы еихарак атуан ахь ихан. Абарт итагылазаашъакѣа зегы даарылцны, иарадшыкацѣкоутѣи иплан-исахъеи, иказшьеи, иныкѣашъеи ркны даазгаз, дизгѣамтазакѣаны дназгѣыдхалаз адѣыгбакѣа рревизор шѣпа ѣамкѣыцъ махѣѣараа ду игѣы цкапуа ахтын-кѣа иитаз ауп.

– Мчыла зыхѣда тызхѣаз азыцѣа! Улакѣа хаккала атуан ахь уабапшуеи, адашьма аупеи ауаа зыкѣныкѣо?! – иѣахѣо ала ушка ианзымааилак, ацкѣа еихаргыла, игыгуа уанаршѣо еипш, ихапыц аукѣа ааихыхны, днаиацѣажѣеит.

– Усымбазеит, ухацкы, исхарам! – ихылца абз аанкыланы ицегъгы инеихаиршышыын, дцѣамхъашѣа дахыыказ акнытѣ инхиацѣаашѣа икаланы иказ ицынца кѣатрацѣ иѣылгашѣа иказ игѣы иныкѣаирсит.

– Иарбан дѣыгбоу уззыпшу? – икышѣкѣа еицацаланы, ихапыц аукѣа еитанеихаиргѣгѣан, днеизыпшит аревизор.

«Дсыдызцалазеи, иѣазгѣакѣахѣоу изымхазои?!» Кѣамал аѣимт: – Лассы-лассы адѣыгбакѣа ркны узбалоит, аѣыза, уеидарацсараха. Хайкѣшѣап зны шыахѣла! «Акитаи кѣты ахѣдеипш уцѣсырхѣып, Анцѣа уситар!» – ажѣа цѣбаракѣа неиѣыпирддит, гѣанылагы еицѣоу ажѣакѣа неизикын.

«Уара уакѣын уажѣы исыгыз, апсцѣеирымга, «кыц» ану-хѣо, акы нтасыжыыр иузхоит!»

Нас абгѣаахѣа исаат днахѣапшит Кѣамал Хатхѣа. Аамта ашарккарахы ишнеихъаз аниба, даауалуашеит, автобускѣа раанѣасыртахыгы дааццакит.

Атзыхарахышѣа итацѣыз тыцк акны днатѣеит. Иартмак еидкѣапсла ишыамхы иныкѣцан, ихылца неихаршышыны,

абз ипынтца агəфылгартə инькəикшеит. Автобус андəыкəла, ибгəгы нкыдитцан, зцəаракəа ихылца аарла иатцшуаз илацəкəа неикəикит, ипиеыз атх нхицəаарц итахны. Икаларын дыцəаргы. Автобус караха изыкалозшəа баны дыкан инаскəацпхəа. Дахынцəыцпшы-аацəыцпшуазгы ицəкəаз илацш иныцашəа-аатцашəон. Иаргы уи иенеитарц итахыцəкəан, аха илацəкəа ирмузеит. Иааихеикцпхəа, мышкада атсынцры змам ахычцапыр атсы анахало, аха макəана ианзыштьымцраау, амцəыжəоакəа шарцарпаруеипш, иеихагыломызт, ишьтыпон. Ишитəхзамыз ихы итапаноз ахəыцракəа цыхəатцəара изрымтə даналага, илакəа заца атəа рхымларыз, алагəыртбаага ахəшə хыртəалазшəа, реыртбаауа иаацымцымуан.

Атыхэтəантəи аамтəкəа рзын дыбга гəгəаны дсоуит хəа даазыкəгəыгуаз Тамел Цасарба – иан лахəшьаца гəакьа, уажəы деикəыхьшəашəа, быжь-шьхак рнаос цьарантəи иблакəа даарыхгылеит. Уи лацшыла днеигəтасын, узафамло, узылмбаауа, ицшьыркцаза хаскьын иатəак зкəымиаац бахə хаззалак нарыбжəаиргылан, димбазо даакаитцеит. Аха аамтацк ала абни абахə ыкькьа атəкəан инауркəа ныкəибааит, иара иахьгы ибжьы наиргазшəа иахəит: «Уара хəыламырцəа, Аазизгы саргы ухəгəтасхəан, аха тынхас иузынхада?»

Қамал ашырхəа ибга аакыдхны иеаариашо, «Шəлым Сасран!..» ааифьцкьарц икьышə инькəххит. Нас, уи мхəакəаны иеахьныкылаз ихы иацьшьо, еитəх ибга нкыдцаны даахəыцит. Игəалашəон иабхəа иааизыкаитцахəаз зегьы. Ицшəма лəгы уи избəхə ахьаатəыригоз, ихьз ааткааны иахьызымхəоз азы «мышьта бзия» хəа хьызышьарас ихьзитцахəан. Рыюны-ргəара рырхиагакəа рыла ршьапы ианыкəаиргыла, роыцьагы уи аихəхара нап адырkit. Еитəнеиааиуа ианааишьцылакəа зны, атəца шьтыхны имахə даниныхəоз ихəахəан: «Насыц сьман сызгаб зацə лыла, исышьашəалаз амахə дсоуит, чкəынра сьызуа, акрырхəоы, анхəоы!..»

Қамал илацшхəаа иара иаштєи иабхəа иаштєи ирхьхəхəаны атшра иакəытхəан. Уажə даазкəылаз, урт ирхьхəхəаны Тамел икынза ианаазагы, изхьынхəлаз амахə оагы

ааѣапцѣан, инахъѣорит. Иара абни ашѣырдыкылаѣ Ертме икынзагы имназацызт, акырынтѣ дышиднагалахъазгы, избанзар, иара диднагалараны даныкалозцыпхъаза, уаанза иабхѣеи иареи еиднагаланы иеилгахъазар акѣын. Мышкѣак уажѣапхъа ииулак, амра аташѣамтѣази иара иѣы данызнеиггы, еинаалашъак рзыкамтѣеит, иабхѣеи уии ахъзеинымиацыз азы. Уажѣы, абарткѣа дахъаарызхѣыщыз, иабхѣа иблаѣы дмааит. Шыкѣскѣак рапхъа Шѣлым Сасран хѣа, итѣазар – игыланы, игылазар – ашырхѣа инеипыланы апсшѣа зархѣоз ауаѣы харак иашахѣцѣа, зѣабызшѣа хааз, злактакѣа мчыз, зажѣа хыркы азѣгы даѣампоз Ертмераагы зыткѣоз, уажѣы ибѣа ааизыхѣаны, илабашъа ипышытыргѣаны ауп ибла дшаахгылаз.

«Шѣлым Сасран инеи-ааи пыкхазаргы, уажѣшъта дыз-зынеиааиша хѣа акгы даргѣамтѣуам, ианилшоз адѣы дыкѣ-напы иааитаххаша зеггы еидикылахъеит!» – хѣа рхѣоны иахахъеит Қѣамал. Иара Қѣамал ихатагы убасцѣкѣа иѣыкаимтѣахъеи, мшѣан? Излеипшым акала зацѣык ауп – Сасран икѣрахъ днеит, иара макъана дѣоуп, макъана ирхѣ-лароуп. Ишааитахыз игѣыхѣтѣы дахъзаны дыказами, мшѣан Қѣамал Хатхѣа?! Икѣпраауа иргылаз иѣонеихагыла, иакѣу ацинкатѣ хыб акѣцѣан рымтѣыжѣѣакѣа неитцых ахѣыхѣ шкѣакѣакѣа ыкѣргыланы, иѣоны ахыб апсшѣѣала ишѣу иаштѣа злакѣыршоу аихатѣ гѣара ашъака цшыркцацыпхъаза ажѣцар еихѣытхѣытѣуа иеиѣаргыланы, иѣоны аѣонуптѣка еилаарцыруа ахѣаанырцѣтѣи ѣонымѣтѣала ирхианы, адашъмакѣа злахѣѣоу акаршѣ хѣбабакѣа ушъапы абымбыл еипш инрылашѣкѣо, аха игѣагыны узыламгыло, ипхѣыс дшашаза дыѣонагыланы!.. Игызгы аахъааигѣеит уажѣы – амашъына! Изаамхѣонгы акѣмызт. Абри акны акѣын иахъеивнагоз иабхѣеи, ианхѣеи, ипхѣыси. Урт аатѣар, тызшѣас иаашътырхуаз амашъына ахъааимхѣоз акѣын.

– Амашъына ааххѣап! Уѣы усгы иутихъеит. Саб дна-рацѣажѣар, амашъына аиуразы икѣгылакѣоу рапхъагы ихѣуртѣ икаипѣоит!.. – лассы-лассы дааидгъацѣыгъацѣылон Марта.

– Иара дакѣшахатхааит... аиура хѣа шѣызѣу сара избап, – ихѣалон цыхъа-пыхъа Сасран, ипхѣа лаб икны уи азбахѣ анаацѣырылгалак.

– Икалазеи, убри дыбзакэмыршахатуа? – лыпха аепныхэа
лылтон лан ускан.

Иара ахэггы-аеггы икэиргыломызт. Уи азбахэ анаацэы-
рыргоз, бжеихан даламцэажэазакэаны иаоижьюан. Аха зны
ипхэыс иаахыжэжэа-аахыжэжэаны атак леихэеит:

– Амашэыркэа иахкьо бмахазои? Ианызжэуа рацэоуп...
Макьана апстазаара хтахуп!

– Уара ушэыргэындоуп! – неигэыдылтцеит Марта. – Саб
дшэыргэындам, сан дшэыргэындам!..

Абри анылхэоз иибахьаз лактазамызт дызтапшуаз. Да-
нышьталаггы убарт алактакэа иблакэа ирхымцуа ирыхха-
леит. Дагьяарыцэшэеит.

«Сшэыргэындацэкьоума?!» – ихы даацэшэеит ашьтахыы.
Убаскан ауп акыр шыкэскэа раахыс иблакэа ирхымгылацыз,
даарыхгыларц далагарггы, лапшыла дналыханы бахэык
инавцеитцэахуаз Такэчы данаарыхгыла: адэыкрынкэа кэшэа-
ны илымпыцак, амацэаз икылурушэо лзара мака-па ссирк
еилицыцэауа иакэыршаны, аацын шэтыцкэа зкэыпсаз аткы
цэанаала лышэны лхахэы еикэара обаны ицаны лыгэчама
иныкэсуа... «Сара сазцшзамызт абрака ббара!..» «Уразцаама
утаацэа – уани уаби?..» «Акггы ухэазом... Ус анакэха,
иeilкаауп!..»

– Фу!.. – ихэеит ускан иара. «Исаосхэоу, исызмышынхэуа
агэаларшэара иапсоума?!» – хэа игэы иаатхэааны. – Фу! –
алашьцара иналэит. Марта даахэычымыцит.

– Ухы уакэжыцэала, сара сакэым!

Ускан уаха лыкэеимтзеит, аха ашьыжь уи шака шьей-деи
реибарххара изтэазей? Дангьазкэа, ашацкыразы даныцэа,
акэа дтанаршэзоу здыруада, данаапш амраггы гылахьан.
Марта лцэартакэа еикэхапс ишьтан, аоны-агэара ууаза,
шьтыбжык иахауамызт, иеибаркаауаз ахэаракэеи акэтцара-
эы иеибаркаркаруаз акэткэеи рыбжьада. Хымш изтэеит
Марта дырхынхэны лаагара. Уажэы арыжэтэжэракэа ианыр-
кэац, иарггы иеынкыланы, ихаирштырц данаэу, амашына
имазтггы, дкэацэа иаха ионы дмаауаз, иабхэаггы уажэшьта
уи ашьталара илшом акэымзар. Абарткэа зеггы игэалар-
шэаны, ибга нкыдцаны, икэха ицоз автобус дахьтатэаз:
«Фу!.. – ихэеит игэаныла. – Акэаад бгыц хэычы... Фу!..
Хэычык ауп аоны снеианза инхаз!..»

Агэашэ даназааигэаха даатгылан, ишыапкэа неивыга-ааи-
выго, азаза инылшь-аалшьны, ишыацакэа ирыцкэит. Акэа
леиуамызт, аха азаза мачимкэаны иахэит ауха. Макьана
ишшьыжыыз шымфашьозгы, иара игэанала, амфадыкэ-
нацы амрагы гылеит, ибартамхеит акэымзар. Ашэшы
злачкэа нжэыла-аажэылон ажэфан акны. «Гэыбганс иоу-
тозеи, цхынчкэын цхарраны ианцанахысгы, амш акыр
иачхаит, ауракэа хтанаргалеит!» – апсабара цэыртракэа
днaryзхэыцуа, агэашэ ааиртит. Ашта данынтала дагыаим-
хэит, икыркы тырыцкэаарц итахызшэа аакаитцан.

– Уара уоума, уара, уаама? – Марта лыбжы аагеит арахе
рказармахынтэй.

Ажэкэа ахш рымхны итылцахьан, иефкааны изтакыз
рытракэа еиллыргон. Иара, илхэз уамак акээымткэаны,
аматурта дныфаналан, еиоыреахэа иикыз иартмак ныжыны
даадэылтит.

– Акэтцара ашэ аауртырауеи, иеилакаркаруа еилахеит,
раха смоуц умбои! – еитанаикээылтит.

Днеипы ашэ ааиртит, итыбгыжэаа иахькапоз дрыхэац-
шуа даатгылт.

– Рхэы аматуртафы асаара иануп, инарымцапса, имла-
геит! – акэыткэа рымцэыжэфа-шьтыбжыкэа инрылю-нрылю-
ны иахаит. Апш нарылапса, егхмоуазар акэаап згэахэны
ахэстакэа рахь фатэыпшаара ицакэахьазгы «дэрршь-
дэрршь» хэа днарыцхэит.

– Ахэаракэа зык нарымтаргылатэуп!.. – еитаиахаит.

«Зегы иртаху бгэалашэоит, сара иацаахыс акгы
зэазмыршэзац какалкра стахзами?» – даагэрымшэа аакаитцан,
илхэз наигзеит. Аштафы иахьааипылаз, игэалакэзаара
аагэнылкылеит.

– Иахьа акруфарымцазеи, уара, уахьыказ?! – ацэы
наилалцан, дыччарцгы лтахын, аха, уи аха лымамызт,
аштакны арахе инрыжыыз ауац ыкэылгон дыццакуа.

– Акьаад хэычы... Фу!.. Ахэыс хэычы азхара аин иацабцоу,
макьана ахаскын азыфом?

– Уи азхара ахш ацеит, аха уара зызбахэ ухэз уоума?

– Иарбан зызбахэ схэаз?

– «Акьаад хэычы» умхэеи, мшэан, уажэы. Узызцазгы уи
акэымзи?

– Ыы?... ык...

– Уреаханы уарышьтма, уара? Дышпакоу уахыказ ууа ду, ауао ду? «Қбаад кәырчахак ада уаха дагызхтахузеи?» – ашта акәакк ахынтәи дцааит.

– Ыы?... ык!..

«...Деахахацәкьейт хәа сыкоуп!» – лгәы интылхәааит, – Ажәкәа агәашә иапырымцкәа иеилахейт. Унарыцакьаны нак Есыф ихәста интоуцалар...

Ажәкәа кацаны даахынхәны аматуртаеы данааи, Марта ахьурзы акнахара даеын.

– Исырбеи, уара, иааугаз абгьыц! – ачуан амца инахакнаханы днаидгылейт.

– Иаасымгазейт. «Иаргьы баргьы шәнеиҕывастааит!»

– Иуимтазеи, уара?! «Иаргьы уаргьы шәнеивастааит!»

– Исмоузейт! «Инап уаха амәааит!»

– Думбазей, уара?! «Уаәы димбааит!»

– Дызбейт! «Уаха дсымбахааит!»

– Нас?.. «Насыц гәашә дылоумырцшын!»

– Изакеаным. «Азакәан ихы иасааит!» «Ууа ду, ауао ду!...»

Ишибоз ллактакәа нытшәааит Марта. Шьыжьтәи ронускәа зегьы еилыкькәа ишылгазгьы, ишеишеиуа игылаз ацхәыс хәкьакьа даагәынқыт.

– Исылшом уажәшьта, исылшацәкьом... уф... уф... – днәины аматурта акәакь икәагылаз адиуан тата данныкәтәа, агәәылга нтапалейт. – Ачуан ду агьгьарагь дууп! Хәон ду, хгәара тбаа амат аура уажәшьта исылшацәкьом! Уф... Уф!.. Қамал, дыцшаа амат зуша азәы... Хәоназы!..

– Марта, ари ахьурзы анбакалои? Уаанза сназыцхауа акрыказар?

– Иказцоз угәанала? Иаха уара угәарымлейт. Сымала сзы акрызуазма?.. Иказ ыфаны сышьтәлейт.

Ә-әахрак зтыцуаз ачуан акәын ахьурзы зтаз, еснагь еипш. Иааирцакын, акраарун, какал ркын, нас саапсоуп ихәан, дцаны дышьталт.

Данаапш, иааилашәшәхьан. Ацхзы дтаршәны даман. Ахыза нацхьаршәтны, илахь инапы надикылейт, ашоура имоу-имаму изеилкаауазар хәа. Ашоура хәа ихы акгьы анадимбала ауп «исыхъзеи» хәа данаахәыц. Игәы убаскак

итқапуан, убасқак игәлақазаара баапсын, рақхыза иназ-
вибаз иқыркі ибзи ахәынцәа рықәшышь иахыныруаз ауп.
Доеихан доагылеит, аха ишьамхы шыаёак днанагомызт,
дбырбыруашәа ихы ибон. Иеимаа татақәа днартагылан,
нас дышхәати-патиуаз иеааилеихәеит. Дназлагылаз акаршә
бымбылха ишьтақәа итадырпалон. Ацша аршәабжы гон.
Асаркыа дналцшит. Ашьыжь ашта данталоз ажәоан ахь
иибоз апстхәа злачқәа, иара дыцәанаты рызхара ичкәахазар
акәхап, ақәа цыкәбар кәазқәа иаарылышәшәоз атах-атаххәа
асаркыақәа инарыдпкәалон.

«Закәыз, мшәан, сцәырбыжәуа иахәтәи амш сызлаз?
Цхызны-ицхызымкәаны, илабәабаны –илабәабамкәаны?
Исхаабыцуаз ахәычқәа ируаз, иеикара-еикараны, алаба
нархушыылазшәа? Зынгы игыргыцәхошәа? Ирылсхра дыс-
зымдыруа сбалыбато сышпарылахаз?! Сан рыцха илхәо
сахахьан: «Асабицәа цхыз иануба, ачымазара иатәуп!» –
хәа. Иара ларгы лцәара цъара снахьцшит. Саб днаскыаны
дахыгылаз ахь днeihуазшәа. Санылба, даатгылан «сатамыз»
хәа лхы аара надцаны лғыналхеит. Сабгы даапцны акы
сеихәон, дхырхәон, дхаран азы иихәоз сахауамызт, аха
аарак ихы иадцаны дсацәажәозшәа збон. Ахәычқәа зуст-
цәадаз, мшәан, зақаҭгы ыкадаз? Зны инеибеицшны
атәыргәы нархушыылазшәа иааикарагон, аеазны –цьюкы
гыаргәалашьгон, цьюкы хылтыҭ-хылтыҭәа иаакалон...
Изеицшнысшьалодаз, мшәан, абарт?!»

Ихәыцрақәа даарылызхыз ақәа цыкәбар кәазқәа еихыис-
еипыс, апша рытагыжәуа, зны ирацәаны, зных еихышәшәа-
еипышәшәа ахыб аҭыкә-ҭыкә ахыкәдыргоз ауп.

Амапуртахь дналбааит. Ашә анааирт, ионылашаауан.
Ауацбақ агәгәахәа амца тан. Оыцәа рхәы зтыцуаз ачуан
аҭапараҭы агазтә плита иақәгылан. Ахьурзы кьаткьатуа аса-
ра иаҭын. Ахьта аныкала, Марта лыцхын оныхалат азынтәи
ала илыпсахзаап, ишәтыш мацараха абамбазиа халат ҭыц
илшәылтцаз дагәылцхо, лхы-лҭы хагыжәбаа кәымшәышә, амца
ианаркацшь, иҭыблаауа, уаха ицәырылгаз лыласа қалпадқәа
кәашкакараза илышьацаны, лшыапқәа аонеимаа хәбабақәа
иртагылан. Иаргы днeин, лҭацхашәа дныҭхәатәеит.

–Иухзеи, укыт-псыт ыказамкәаны? «Акәантәи, хымпада,
деиларсны даарышьтит!...»

Лызпаара ацымхэрас дааеархасын, инапы неиџишьит.
«Иласхэарызеи мшэан?..»

– Уагъцэалапсуанеи, уанацъалбеит, арыскак ицэаз, угэы бжыысын!

– Бызёу закэи, бара?

– Уласатэ хэдатых ауп. Азынра аауеит, арахь иара маградоуп. Амагракэа ахасцоит.

– Амагракэа ахаргэагэаны исшэысцом!.. – иажэа ааирцацэеит.

– Нас, иушэуцозеи?

– Адэкъанкэа адыркыма?

– Уи аахэага атахуп.

– Ихамазами, нас? – блацыхэала дналзыцшит.

– Ихамамкэа, умандарина злалоупашаз акъаад бгъыцгъы ааугеит уахьцаз! Изхаххраны икои? Агэабанкэа иртоу хаз-ламкысуа роуп. Уантэи иугаз аеыт уахамлакэаны иааугоу?

– Аа, быст! – ицъыба иаатыганы иналикрит.

– Аригъы уи инахахцоит, уаха ихамои?

– Уа ибыстаз акны зегъы ыказам, абжа хазы арахь иныс-кылт, хмандарина алацагас. Уацэы Ертме иахь схалацэкъа сцоит. «Мышьта бзиа» уажэшьта егъилшом.

– Аа, нас, иахаспаз псыртлоит... – иласатэ хэдатых ааитылхын, арахэыц дааха-аахо, иахалпаз аапыртланы иаахалыреын, уртгъы иналикрызгъы лыманы аонду ахь дынхалт.

Лара дааиаанза абыста иун, ихаббала инкнеихан, амца деитаныехэатэеит. Марта данааи, абыста сеит анылгэахэ икнылхын, уаххъа хэа акрырфеит. Уиашьтахыгъы ахаеахэа алеира иалагахъаз акэа ашьтыбжъ иазызыроуа такэаамта нак-аак иехэатэан.

– Адх цоит, умгылазои? – лхэеит, лгэы анёыцъза Марта.

– Ацэа сакзом.

– Сзацэажэо дызустада, мшэан, иахъа хэлаанза ицэазу? Сара ацэа сакит. «Уара уцэаблакааит!» – дџагылеит.

– Бара бца, сара акъаад бгъыц хэыц... Фу!.. Сара хэычык саатэоит.

Марта данцагъы, ахэыштаара дыехэапшуа дтэан Қямал, иеихсыгъуаз амца иехэаз апыргкэа ицхъазозшэа. Аха уа акэ-замызт гэынхэпыстала уажэы дахьтэаз, Тамелпрааёы акэын.

Ауадакэа ирыџоноуп урт, рхатэ џонеихагылагы рымазам. Ацъбахэагы рыџоны џоноуп. Нас Агнеса даалызхэыцит. Ахпатэи ахылт изыпшуп. Уи азы рус пкым, рхэыс пкым: Агнеса акыркыр дыччоит, лхэыцкэа дреигэыргъацэа акрыр-џалтџоит. Убра сыканацы шаќантэ дыччаз пхэазашъа амазам. Ари (ипшэма длызхэыцуа) знык лырччаразы апсуа лакэќэа зегы хэаны урылгароуп. Урт рхэара хаха-хымш уадхалоит. Иныќэзаа ицахэеит хнеихэапшыцыпхэаза хан-пышэеибарчоз аамта.

Марта дшеишеиуа ибла даахгылеит: рапхъа, дшацэы-шацэуа, рылапшќэа ааикэшэацыпхэаза аччапшь лэы-кэхэхэ, нас еиха дтышэынтэаланы, аха дгэыкытэыкуа, ашьтахъ дшеишеиуа, иналаршэ-ааларшэны дыччо, зны-зынлагы ллакытќаќэа аапшэаауа. Шьталара хэа аџнду ах ианхалалак, рзал аныџонтэаа уа иаадэылганы рышьталарта уада рапхэаза акэны џонадыргылаз, рапхэаза лан илыл-таз асарќба ау днадгылоит лыџоны халат ахэынтэраќэа ааибартны. Днахэы-аахэуа лыенадлырхалоит лхы-лэы рхио. Дшеишеиуа лэааќацаны, тынч-тынч аиартахъ лэыналхоит. Иара дылзыпшуп, илацэаќэа нтаауа, иаахтуа. Ааи, русќэа ртып иќэцаны, уаххъа хэа ианеилгалак, зымац луада?! Лхы зацэык ау. Уажэы дахылызхэыцуагы, ега инышьтэицар-гы-наашьтэицаргы, иахъа ашьыжъ Акэантэи даныхынхэ, деикэымшэакэаны дшааз анлеихэа, ллакытќаќэа ишибоз инытшэааит, лыџонусќэа зегы убасќак илцэыхантаны ил-беит, дырмышэацэќбарашэа.

«ќамал, дыпшаа амац зуша азэы... хэџназы!...» – лыбжыы илымха интаџит.

Цабыргны, дызхыччаларызеи Марта лассы-лассы? Аг-неса дылџирпшуазар, уи даныччалоз еихарак лхэыцќэа ра-кэын изыдхэалаз. Марта диашоуп хэа ипхэазон уажэы ќамал. Арупап дызхалаз леипш, лхала дзыччомызт, иара ихала дыччараха. Азэы рыџоны данааиуа, еиха илахэыххон, хэарада. Аха уи «азэы» хэа узеугы рзыхэшэханы иќан. Урт «азэраа» пхэабахэеижътэи акыр пуан. «Дамыр, уа Дамыр!» – хэа ибжыы нарганы, уи иашта дынтамлеижътэигы итцуазеи? «ќамал, уа ќамал!...» – хэа џытуа дааталалон иара Дамыргы, егырт «азэраа» аныпхэаба ашьтахыгы, аймак роуаанза. Уи реимаќгы дара рџыцбагы ирхаразам. Араион акны иаана-

газ ахэаанырцэтэи аматэа азбахэ нхэыцкэа-аахэыцкэеит. Иахэаанагаз атыц акны аус зуқэоз цёуuky-цёуuky зынзаск уи азбахэггы рмахацыт, избахэызгы, азбахэ аацэырганы уналацэажэо уалагар, изыхдыркэалакгы, иддмырхазакэаны рылацш нархараны Кыабархэын инаддырхалон. Аха усгы хаз-хазы роыцагы еилыркааит аоныматэа бзиа араион ишаиуз, дара-дара айбыхэара рзеибамгэагыт умхэозар. Ацы-хэтэаны усгы еиёамхар амуит – Кыамал илаба аакыдхны Дамырраахэ сцоит хэа агэашэ дынтыцуаны, егы иара иахэ дшааиуаз иаиниеит.

– Аа, насыц шсымаз моашё, усыцэаанза суниеит, Кыамал! – даайдгылт Дамыр.

– Хай, саргы насыц змаз сакэхеит умбои, ара хааиёамхакэаны сцазтгы, аоны сукэымшэозаарын! – дааиеи-гэыргэеит Кыамалгы.

– Сутахызма? – дцааит Дамыр.

– Сара сутахызма? – днеизыцшнт егыгы.

– Устахын...

– Саргы...

Рылацшкэа ахэеикэшэаз иааидхалеит.

– Уеизгы?!.

– Сара сзы акэызма узауаз?..

– Ааи, баша ус хэычшэа ак соун... Уара уус еиха игэгэа-хап... иумхэои? – даахэыц-мыцит Дамыр.

– Саргы ус гэгэак сымоу цёушё, Дамыр... Уи уашьтан. Уажэы уара иутаху хэа.

– Сукэгэыгны саауан, Кыамал... Мап шысцэумкуагы сымдыркэа... Уажэ уара са сёы иутаху азын мап сызуцэкру... Азы изаагылатэызар, иаашаанза суззаамгылои!.. Уареи сареи хабжьара... Хабхэацэа иарбанзаалак азын «итабуп» рыбжьахызма!..

– Саргы убасцэкёоуп сышукэгэыгуа, Дамыр, иухэан еицш, баша ус хэычык азын. – Иёныка инапкэа наирххеит Кыамал. – Уара унапала сыоны ашаха нахатцаны иума удэыкэлар, мап хэа сызуахэахуама?!.

– Анцэа искэырхуп... Уоны уагымхааит... Ухацкы...

– Ух шьарда ннацааит!

– Абна храион акны оныматэашэа акы аанагазаап... Кыамал дхаргэыгхэеит, мап имхэозар, уара иухархэап, рхэан...

Уи сара избап, мап сцэызкуа уаѳзам зызбахэ сашэхээз, схэан, арахь сѳаасхан... Абриаы акэын цушьт узыстахыз. Уи, нас, ишеимахамкыша сымдыркэа... Егьи, уара сзутахыз сахэишь... – имырхаазакэашэа даацэажэит Дамыр, ари аус збоушэа ишипхьазоз инырцшуа.

– Хм-мм... мм... «Иаууеи, иаууеи, иакэымк усаана-гама?!»

– Икалеи, Қямал, мап сцэукуама? «Иагьсзимура цушьо?»

– Сарггы... сара узыстахызггы убри азы акэын... «Апсцэа-ха уитаххарггы салазоит, сара сзышьтоу ансоу!...»

– Сара ишсанаужьуа соухэарцу? «Схапкхэы узын-сыжьюеит!»

– Мамоу. Уара ишсанаужьуа соухэарц. «Ғашэа гэза!»

– Уи ишпа?

– Дамыр униацэажэа, уажэ иеааникылааит... уашьтан ианааиуанза, рхэан... «Уашьтан амкэыл ааиааит атахызар!»

– Уара иулшо сылымшар хэа ишэома? Иагьсылшоит, сара иагьызгароуп!

– Сара изгароуп, Дамыр, уи! «Мышьта бзиаггы» уара иугароуп, ихэеит.

– Сара изгароуп уи! Са сабхэаггы уара иугароуп, ихэеит. «Ғашэа гэза иумтан уи «Мышьта бзиа» хэа узеуггы. Са сабхэа днеиґасыжьыр, уааирхынхэып!...»

Ари усхеит. «Мышьта бзиеи» Дамыр иабхэеи еилнахын, икэап-кэапца ианаатэа ашьтахьынза, уи аоныматэа иахьца-шаз ицахьан. Изгадашь абри хэа иашьтацаауа иашьтазижьтеи ианбыкэыз, аха ааигэоуп уи избакхэ анрахаз, ирахазггы ихьз зацэык ауп. Ижэлои хэа ианцаа, ижэлала акэзам уи дшеицырдыруа, Алпанте мацаралоуп, рхэеит.

– Фу! – ихэеит уажэы, аехэа днылханы, иґыблааз акэа-стхақэа еитах иааиґакуа. – Абра сыехэатэоуп, амца сна-хыкэласуа. Лара нахьхьи дцаны дышьтоуп! – атынчра ааицэымыгханы даазыроит. Адунеи ууаза инеихатэеит. Еиґеикыз акэастхақэаггы, атынчра еиларгартэ еипш, апыр-пырхэа амца рымкыцызт. Деитаазыроит аонду ахьынтэ шьтыбжь иахауазар хэа. Аха мцыкггы кьаланы уи иныѳ-нампрыцызшэа, ишышьылахаза иапхэа иаагылеит. «Абас акэушь уажэааныла аонатақэа зегь шыкоу? – даахэыцит.

«Аазиз аафок ахылт змоугы ионы уажэы абас иууаза акэушь ишыкоу?» Урт рхы-рэкэа зегы ибарц агэа-зыхэара иоуит. Дхэыцит, деитахэыцит, аха урт рахьтэ дарбанзаалакгы азэы ихы-иёы, иоура, итбаара ихаёы изаамгеит. Иахьа данышьтаз, дыцэоушэа даапшуашэа даныказ, ибла иаахгылаз ахэычы еикаракэа, нас агыргыцэкэа, еицах агаргалашькэа уажэы данаарызхэыц, рхаёсахьакэа еилыкка ибеит. Хаёсахьала зегы еипшымзаргы, лактала иеипшуп. Ус шакэыз ибахьан мызкэак рацхьа уахык зны, агэагьрашицэуадафызгы, Дамыр данымфохигаз. Акэаршфы реацэырыхьчарц имфохымцыр камлеит. Абыржэааныцэкьа акэын – асаат жэеиза калахьан.

Ускан хьаасгы имкзеит Кьамал ари афната афеипш. Дамыри иарей ирыкэнакыз акэыршфы уахь ицхьанацеит. Фырцбанкэак неишьтадырпкан, индэылтны ицеит. Аха уажэы игэалашэараёы абри анааи ауп хэыцыртахы ианызыкала, апшэма инаиркны ахэычкэа рахьтэ иреитцбазоу хэа иипхьазаз икынза, зегы азэазэала ибла иаахгыло реаархеит. Азэы ихаёы дааигацыпхьаза, ран днарыдибалон: длахёыхьза, агэазыхэаракэа лёыкэхх. Лыпшэма днаидыргылыны данлызхэыц ауп игэы фобангы ихпангы ианынтахы. Рылапшкэа анааикэшэалак, рыбакаэагы аамыччакэа камлеит урт дарапкны иканаты, рыбакаэа инарышьтарххны ркышэкэагы ааицыпшзахон. Фырцбанкэак, нас ацэыцакэак афырышьтахь, урт рпатуеикэцашьей рказшьакэей иара игэы ицаххуа иалагеит. Азныказы, игэы аайкажеит, шэара шэеихэапшны шэыблакэа шэырччала, аха иззы?! Шэыфны еига ицкьаны иныкэжэаргы, суадакэа ирыфнагылоу реипш ахаангы ишэзыфнаргылом! – Ха-ха-ха! – иаалыркьаны дыччеит, арупап днеихагьежьызшэа, абри анигэахэцэкьа, икышэ ахь ифохареикхьаз иацэца ацагы акыгэхэа дызхагылаз астол иныкэикшеит. Убри ашьтыбжь даарёыхазшэа, дшыччоз иаалыркьаны икышэкэа неихачабын, амца иёыкэлаз ихыиёы ааимнадан, итахы-итахым, илакаэагы нтыбаазеит. Нас дофоханы хэыч-хэычы иацэца таирцэуанаты, ихэыпракэа блакьо ихатэ фната еимырдон. Абыржэы иацэца акыгэхэа ианныкэсыз аламталазы шака ибжьы тганы дыччаз акараччашьтыбжь ионы ифнымфийжьтей ицуазей. Гэаныла илапш

зхигаз аоныматэакэа днарыдгыланы даазызхэыцуаз Марта деикэшьшы дибон, гэынамзарамзар лхы-лэы акгы иа-намхэазо. Лгэынамзара закэи хэа данаахэыц, руадакэа зеггы хиоуп, аха рзал (лара ишиалхэо ала) иакэнаго аоныматэа онагылам. Иаатэаыцхэаза абри аацэырылгоит. Иара Москванза дцарггы каларын, аха макъана уи аха имоуцызт. Уи азбахэ анцэырцлак нахыс тызшэахэарада акгы зыкалом, заца иеибаргэыргъацэа иеидымтэалара.

Цис «Пацаду» зыхызыз ианарччалоз ыкан... ианхэычыз... Инкаца-кацо, нак-аак ауацак иехэатэоу хацеи-цхэыси ианаарыбжыалалак. Аха ианазха иашыаохеит: Марта лшыа-пафы инатэон ихырсысуа, ахэыргхэыргбжы лахауа, алацэа хышлаакэа неикэыж-ааикэыжыуа, ацаца дукэа нхы-дыршышыуа. Иара, ахэмарха рмоуа ианалага, тынч атэара иашыцылеит.

Уажэы абрака Қямал дахыехэатэоу Пацадуггы ыказамызт, Марта илыццеит, икалап ахэыргхэырг ахга лшыапкэа рфы ицэазар.

Апша еиха-еиха аршэаа иасуа иалагеит. Ишнеиуаз, ицэаа-цэаауа акынза инеит. Рмацурта ахыб апккахэа акэаршфы ныкэпыккеит. Апша уи инацахэхан, еихкыа-еиткыа ишар-блакыоз, иаамацэыс-мацэысын, агэыргэыргхэа идыдуа, ана-ара атыкы-ацыкыхэагы ихысит. Қямал доаткыан, ашэ днылаххит, аха иаамыртыкэаны дхэыц-хэыцуа аехэах даахынхэит. «Апхыни азыни еилгоит!» – даатгылеит. Апах-апаххэа имгэа днас-насит, нас ишэыз рахытэ цыбас имаз зеггы дрысит, маза цыбакгы цыара иаанмыжкэаны.

– Хцыбакэа ртэы! – ихэеит дахыццакуа, адыдракэа еихсыгъаанза, ибжы нтыганы.

«Уаха?! Уаха икада?! Лара илахаушь? Илахазарггы, ил-дырмашь, апхыни азыни шеилго? Дасмашь, мамзарггы дцэыблаку?!»

– Хы-хы-хы! – дааччеит, адыдмацэысггы еилганы, акэагы хкэаны, амца ахэытахэхэара дахыафыз. – «Дамыр имцаггы хэытахэхэаны, иарггы ахыза иехэыцаихэхэахэеит!...»

– Фу!.. – ихэеит игэалаказаара бжысны убри аамтазы. – «Дамыр ипхэыс лакэтггы, хылц-пылтца абас хзыртэаз!...»

Абри изааиз ахшыоцпак даланагалацэар, хара дагон азы, уака иеааникылеит, алашара ырцэаны, амапурта аанижыт.

Ашацкыразы дангыла, ажэѡан кеикеиуа ицкъан, мрагы-
лара цыблаауан. Иѣыхьшэашэаза пшахьыкгы аѣанахеит.
Ихьтакыз инацэкъарақэагы ааиркэычит. Знаахыс ицэырим-
гаңыз, аѡны ихеиталоз икэмызцаа хылца неихеиршышьит.
Рыѡнқэа рапхьа ацэкъарстақэа бахбахза икан, ахаскынра-
қэа азаза рхыхэхэылан. Рыпшэма адэы дышныкэлаз анырба,
ахэарақэа ааибаркааит, ажэқэагы иныхца-аахцаны рыбжэ
гэашақэа урт инаддырхаит.

Қыамал амра ѡапцхахаанза ирахэ-ишэахэ ртыц икэитеит,
иѡн усқэа зегы кайцеит. Нас амацурта дныѡнаххын, иаха,
азыни апхыни анеилгоз, ауацъак акны ихэытцейхэхэаз апыр-
гы ахэа аннақэих, ишап-шапуа иааиѣачцеит. Амца ахы
неихэлеитан, днатэхэеит. Ианааибак, аѣапара дныѡналан,
агаз плита аархианы ахьурзы нақэиргылеит. Даахьахэаанза
амца агэгэахэа иеикэылахьан. Индэылцга матэақэа рыла
иееилеихэарц аѡнду ахь дынхалеит. Тагаланцаулатэи амра
шоушоууа ишзыкамлозгы, ашэахэақэа абартца ицанапсон,
зылахь еикэу игэалақазаара шьтнахьртэ еипцшгы инеи-
ѣахэмаруан. Иаргы убақа даатгылеит. Ыыцбарах ибазшэа,
рааигэа-сигэа, нас илапцшхэаа ахьынзаназоз апсабара да-
лапшуан. Илапцшхэаа атыхэан цъара амшынгы ацэаара
дынхыпшылеит. Ашэапыцъап дахьрылапшуаз, ашэахэа
ирылцхози дара цэыхэ-цэытэаны иахьыкалахьази, ираз-
ныцсараханы акэын ишибоз.

«Ашықэс аамтақэа зегы ссируп... иссирзоуп!.. – Нас
ихы ааларкэны даахэыцын: – Хара ҳакэзар акэхап, ашықэс
аамтақэа ирыцклампцшзакэаны, еиуеипшым ацэақэа рыла
зеызыпсахуа!..»

Ашьтахь даацпакит рышьталарта ауадахь. Дахьыныѡна-
лаз, рышьталартақэа макъана иеилыргамызт, аха Марта
дыш-гылахьаз мѡашьѡ, еикэкъапсаа ишьтан.

– Қыамал!.. – иааркынцыцшэа лыбжы аагеит лара ауада
акэакь ахьынтэи.

Данынапш, рапхьаза акэны лан илылтаз асаркьа наза-ааза
дадгылан Марта днахэы-аахэуа. Лыхцэы, лхы-лэы лырхион.
Цыгэхыршэт катц лшьапаѣы ихэмаруан Цацаду. Идырит
Цацаду ишабзоураз уажэтэи лгэалақазаара. Иаргы абри
аамтац хэычы азы игэы нхьапссаны ипцхэыс дылзыпшуан.

– Ибуеи, бара? – днеины ашифонер идэылтга матэакэа
рытгара дналагеит.

– Уабаци, уеибыто?

– Ертме иахь. Иаарласны какалк сзыкаца, ахьурзы шуеит.

Ахш астал икэгылоуп.

– Хмандарина идикылару?.. – днаидгыланы диазцааит.

– Идикылап... Иаха хшалацэажэз... Икало аабап.

– Уажэытэка шыжыхьа узсырхиоит! – дындэылкэеит.

– Абахарахь бхы надырба. Амш еилгеит... Сара сыказам...

Бахау?.. – иналышьтеихэеит, ажэжэахэа иеилахэо.

...Ашта дантыцгы дыкэа-фкэо днеиуан, аусура мышха
Ертме икны ауаа мацоуп хэа дгэыцны. Автобус акынза дна-
заанза Ертме ибаха ижэоа икэк арахь данааипыла, изым-
батэбараха даатгылеит. Дааниуан уи дымццакзакэаны,
дгыргалашьза, итра тахаха. Қамал даниба, ипаца гэым-
жыацкэагы днарыха-аарыхеит.

– Ертме, – ихэеит, уи данизааигэаха, – уабаци?

– Бахара!.. «Еиоыжааны шэнастааит зегы, бахара акэыз-
ма ара сзынхаз!...»

– Аха... «Убаха аэшэарадагы утахзам, уакуюеит!...»

– Уи сакэырхит... ашэырдыкылашыа уакэшэом, рхэан...

«Уи ишэирбап ашэырдыкылашыа зейцшроу!...»

– Аха утыпан? – абгэаахэа уахь дниасит.

– Алпанте.

– Уи дарбану, мшэан? «Ихьз адамра итымэааит, аоны-
матэа сцэызгаз иоумашь?

– Алпанте, мшэан, сахэшыапа... Ани снаос аоны ашыапы
кыз...

– Ант... ауаажэпара ианрылсуа амэаахэаста рылданы
изго... уажэшыта?..

– Урт... шнеиц инеиуеит!

– Аоныматэа... аа-а... аоныматэа зыонаиргылазеи, аоны
ашыапы акэзар иикхьюу?.. «Даларсааит иргыло, хэапахэы
шпахцэигеи?...»

– Уи иаб ионыка имгеи, мшэан, сара сахынхоз ауп
иабгы дахынхо, амала, сара сааижытеи ипуазеи. Иара
ааигэоуп данаазга. Аоны иргылар, аоныматэа еицах имоур
хэа ушэоу...

...Марта аусхэартахынтэи дхынхэны данааи, Қамал ашыжь иеызлеилеихэаз интыцгакэагы ракэымкэаны, ицъарацага матэакэа иреигъыз ишэцаны аанда дадгылан. Макъана амра, шэшкэак нахапалозаргы, ацсы штаз арахэ-ашэхэ еилиргяхан. Акэткэеи ашэишэикэеи ракэын иеицхытта ашта икэыз. Урт ркытбжыгы уахазомызт, акрыр-еицтахап, амала алапш-фапшы ыканацы ишымпхъарылоз идьруан азы, акгы рхихэауамызт. Аанда дахъадгылазынтэи имхурстакэа дыртапшуан. Алаба нархишбылазшэа, инеицеи-караны акэынцъ хгылан. Имандаринатра данынтапш, игэы иаазхайт: ицарцаруа, имахэсарааха реыртбааны игылан амандаринацлакэа зегъы. Ианитаауаз ицэынхаз хыцфыцкэак иоеижъканталейуа рыбгъеилачыракэа ирылибаауан. Хазы итахкааз аутратых аарыхырта дантапшы, игэы ааихънашыт. Ихаха-хахаза, зыбгы капсахъаз шэыршыапкэак тагылан. Егыс, адгыл кэаза ус ишътан.

– Иахбахап абри хутра, знынзагы цъара акы нкабыцса-аакабыцсар, ауаа ркнытэ мацарагы, аацын агха икахцаз уажэы ихариашар амузои? – баха-сагакэак ааирхиет жэаха хэылпазык.

– Иацсоума анышэ хнапы иахатата абра атыхара, Кэараш ацъармыкбае икажуп иааутаххалак аутратых, капеикэак ирыпсоуп, – дахлырхэит.

Агэылахэсакэа анааидыхэйтхэйтлоз ирхэалон:

– Марта ыынпхэыспас утрак калцо хамбацт!

Ари былгъо ишааиуа лара ллымхакынза ианааилак, еархыкэымца дааччон: – Хы-хы-хы, сара сеицш ихааны акрырфалааитишь. Ахшхырцэы сымажуп, ахэсхэа-цыбра-раханоума иаасрыхша, ацъармыкба ду нахъхы ишыкоу?! Да, игэартааитеи, сыфатэкэа дара икарцо иеицэаны аутратыхкэа рыламзар!

Марта диашан, аутратых лыглырхазомызт, аеакы – еакуп, аха урт рзы, рцэашэцатэ азы, аоныматэазы лнапы кымызт.

Уажэы, ашта данаатала, лыпшэма деилахэа-еилаца данылба, изкэылтцарыз лзымдырит. Ашыжь дандэылтцуаз ааигэа-сигэа индэылтцакэа рыла деибытан, уажэы – ас! Рмандарина алацара азин иоузаргы, ас иезеилеихэарыз. Ирыдрымкылакэаны еацъара деитадэыкэлазар, уаха дцаны, уацэы аихабыра рахъ дашшырц? Уигы лзырцабыргуам

– ауаа рымѡангагакѡа иааша аахьеит, ицаша цахьеит. Аха зегърейха даазыкѡгѡгны, иара иахъгы даазырццакыз, рман-дарина ес-икалалакгы цсыхѡак азиузар калап хѡа ауп.

– Иузрытама?! – днаидххылеит.

– Иарбан?

– Амандарина, мшѡан!

– Аа, уиу?.. Уи... Мап, мап...

– Нас уажѡы ухы абахоу, уеѡилахѡа-уеѡилаца?!

– Абыста зун, иаѡѡгылоуп... Алацш-ѡацшы шыѡоу...

– Уабацѡи, мшѡан, иузымхѡазеитеи?

– Сара избан... Хамцѡи, мшѡан, уахъ...

– «Уахъ» иаба?

Абри ашьтахъ ауп иангѡеита ицхѡыси иареи царцы игѡы иахътеикыз лара ишылзымдыруаз. Иналеихѡарц дналагон еипшааны атабылфѡы аареѡахѡит.

– Унан, абыста тоублыма? – дааѡѡѡааит.

– Абыста бымблын... Хѡхъцѡгы басхѡап!... – ихы-иѡы лашарак ныѡѡѡмарит.

Марта дыццакны амацуртахъ дахъцѡзынтѡи ѡынтѡ-хынтѡ даахъацш-кѡацшит, ихы-иѡы иѡѡлашѡз закѡу лзеилкаауазар хѡа. Аха иеилылкааз лара илзымдыруаз акы цѡыркъа-цѡыр-расуа ихы-иѡы шарлашѡз ауп.

Алтар игылаз цырхаа, ишшѡыр-шшѡырза иѡато иѡеиуан. Урт ирыцгаз амѡа, аены амра ицхѡз иарбан, икаххаа иѡан. Амзаѡа уажѡшьта аташѡарахъы инеиуан азын, уамак иша-мырлашѡзгы, лашара цѡараѡѡак ахылцуан, рымѡа иацѡ-хымкъартѡ идзырбѡз. Амала, ацстхѡаѡѡа аѡѡѡан цахѡма-рыртас ирыман, иааилачуан, нас иааимыгга-ааимыггон.

– Уара ескъынагы аѡаѡа ухѡыцуеит аѡѡымзар, хѡыла хнаихѡар, имашъыналас ала хѡабжыгазтгы, хѡззаазгы збаны хамгъежхъѡзи. Гѡѡѡрада-ѡѡѡрада рышьталамтазы хѡзкылсуа, – лгѡы намзо дѡѡѡѡон Марта.

– Хѡззааз макъана уаѡы изымдыруазароуп...

– Уахра агон абра хѡааз агѡыла идырыр... Даара усс дсы-моуп!

– Хманшѡалахар, зегъы бзиоуп, аха хманшѡаламхар, ала анаѡѡ имитаѡѡуан хѡа изышьталаз закѡызеи хѡа иахъхыччарц захъахъзеи?

– Иахъихѡарызеишь хѡа даара игѡхъѡа скуп уи.

– Ёык итыцуа, шә-ёык ирталоит.

– Ауаа иахзырхэарызеишь хэа хшыапкэа пхархаайтеи!

Алтарраиахнылсыз, тшээрракиныбжъанaгaлeит. Иахбаа-бжыысыз раргъарахъ ала дэхэыцшк тахкааны ишыкыз рбеит. Қамал идырит ари адэы, итахыркаанза зны дызвысхъаз акэын. Дааццакны аанда днадгылеит. Иртағаны ишытаз уи адгбыл, алашыцара иалхэаа, ихыцә-хыцэза икәибаауан ааигэа иеитархаз амжэатцла катакэа.

– Иубеи уа? – наишьталхэеит иаатгыланы изыцшыз Марта.

– Ари адэы тахыркааит, аитахатэггы еитархаит, аха Аазиз итаацэеи иареи ракэзам.

– Уи злоудыри?

– Аанда капашыала. Бымбои ишеилажэжэоу, напеилацсала икацоуп. Адгбылггы, ишылашыцоуггы, анышэгэал кэазкэа хакъак иакараны ихыжылоуп!

– Ус ицэыкалар амузои у-Аазиз?

– Ихыз бшыозшоа сыкамзи, бара, бантацаз?

– Исшон!

– Имааз хыызшыарас?

– Исхаштхэеит!

– Нас хэхънеиуаггы «Аазиз» хэа бнеицагылома?

– Хм-мм... Дсымбеижътеи ицуа умдыруеи? Ихызшыарамоу, абра даахадгыларггы дысзымдырыр калап. Дабахтаху умхэаз... хайкэамтхъази?!

– Хм-мм...

– Акыр ихароу, мшэан, хкарахеит.

– Абна икаххаа алашарақэа ахъаабо ауп!

– Иуцэымшашызааит?!

– Мап, абри адэала издыруеит.

Агэшә ианазааигэаха, даатгылеит Марта:

– Ххынхэыр еигъзар?

– Избан?

– Онеихагылакгы измыргылеит у-Аазиз... Абарт роума ишәуацэоу хэа хзырымхэазои?

Қамал уи акәғимтит. Агәашә ианнадгыла, алыкә аалиршәан, аштә интәлеит. Рармарахъ аштә акәакъ акны абетон цканы иеикэын, ахахәи ацслымзи рықәцәкәа ылганы икапсан.

– Ахёыхга еикэдыршэахьазаап... Арыцхақәа, акы ргэы итақәоуп!..

Абриггы акәеимтзеит Қямал, дышнеиц днеиуан, ицшә-ма длывагыланы. Ашътахь ауп иара данаанғас.

– Ибахауоу? – ихәеит даахәйтхәйтшәа.

– Изақәи мшәан, чара хбыцк рымазаап, ианакәымз хақәшәеит.

Уахь изырфәуанаты, аоны-агәара лацшыла иааимылдеит. Рмапуртағгы ифышьтыхшәа игылаз ржәйтә кәасқьаггы рыфәуцқа иххаза алашарақәа аркын, ацәажәшьтыбжқәеи аччашьтыбжқәеи рдәылфәуан. Аонқәа рыбжъара машына-ласыкгы еикәхапс игылан.

– Сасцәақәак ртазаап! – илахь ааикәитеит Қямал.

– Исзычхауам, ауаа реилатырра сзычхапқьом!.. Илеи-кәычқарааит! – лыбжы нытакны даагытцәгытәеит Марта.

– Хаззаазгы хазхәомеи!.. «Рухәақәа схәап... аха!..»

– Хәашьас ихәмоузеи?.. Ххынхәып... ххынхәып!.. – даақәцәиааит.

– Хцарцу? «Рныкәара цыхәтәантәихааит!»

– Ажәфәан хаалкьарызшәа хаанхоит, иаххәо-иаауа ха-кәымшәо...

Қямалггы даахынхәуаны еипш, «аақ...» арган, икәлаа-уа, аапрахьынтә аәанахеит лак. «Иштәымуааз анаба, иры-даапкылазеит. Инакәырццакны амапурта даадәылтцны, дыф-ны иәааихеит арпыс назаазак.

– Мах... алышькьантыр!.. – уи ала даннапакьа, иаахын-хәын, ихапшшала ишааиуаз амапурта иныцалан, иаакрым-ерымшәа аун, аеырқьақьа иаатәеит.

– Хәлыбзиа!.. – Қямал инапы арпыс инаизирххеит ианаатынчрахәа.

– Бзиала шәаабеит!.. – инапы ааимихит.

Нас ауп ианааифәапшқәа.

– Аазиз дыкоума?

– Ааи, дыкоуп сабгы... Шәааи афныка, диадиа Қямал! – даарыдхәацәлеит ачкәын.

– Уажәшьта саргы уздырит, аха ухъз ауп исгәаламшәо.

– Уазамап хәа сархәоит, диадиа Қямал. Аха сгәы иалоу, сыхъз ашәа иахьану ауп, – дычча-ччо дцәажәон арпыс.

Уи инаишьталаны амапуртахь рёынархеит...

Рацэакгы мырцыкэаны, акэаскыхь иказгы анылбаа, инеизгы апшэмацэагы еикэшаны аплита иазааигэацэамкэаны, настха азал агэтаны игылаз астол еицых иакэшаны рыхэкэа ирыдтэалан. Уазамац иеицбы Есма зацэык дшацэы-шацэуа дырхагыланы рымац луан.

– Сасцэакэак шэтэзшэ аабан... – атынчра ааилеигеит акрыфара напы адыркаанза Қыамал.

– Хара хкны сас даныкоуггы даныкамгы тынчымжа ыкахума? Азэы ипатэкэа дыреуп, аеазэы дызеу иудыруазеи! Аитбацэа ахэмарра инханагалоит. Раб ажэабжык аацэыригоит. Сара усгы сус нцэазом, акёыора схэару, уацэ индэылцуа рымацэа-рөытэа реикэыршэара схэару. Асаат жэаюанза шыталашыа зыкалом усгы... – лхы днахашшааит Аазиз ицшэма Асмац.

– Уаанза иахтамзаргы, иреигыыз асасцэа шэахтааит уеизгы! Шэнапы ашэыркы. Иахтааз хасасцэа шэныхэаз, – икэеикэеиуа маچارла итэны иацхьа икэгылаз ацэца доаханы иааникылеит Аазиз.

Аазиз уаха чыдала игэалакара бзиан. Қыамали, Тамели, иареи ркэыпшра аамтакэа зеггы игэалашэо рёаархахьан. Дицэызит хэа иипхьазоз Қыамалгы, аа уажэы иацхьа дахьтэаз, иакара ицлазшэа ипхьазон.

– Шэара шэтынчуп, – какал кны ианааиёапшкэа, лысасцэа рахь даацэажэеит Асмац, – уаха шэанааилгалак, ашьтала-рада ус шэзынхазом!

Қыамали Мартеи апшэмапцхэыс илхэаз акгы ахым-хэаакэаны реааныркылеит.

– Анцэа иахкэырхуп! – илхэаз днацыцкьан, аха уа иааёахипцэеит Аазиз.

– Хаоны гэыргъара агым, ччара агым, ххэычкэеи хареи Анцэа хаигумырхан. Ацэыяхэа ханааилатэалак, хаапсаракэа зеггы ххаштны, хацуркьар хаузымкуа, хласза хаакалоит, адунеи зеггы хара ихамехакушэа, – иагёхэарамкэаны аиаша лхэеит Асмац. Нас инацылцеит: – Ххэычкэа духацыпхьаза ххэыцыртакэа хара ицшуа иалагеит. Уазамац дгыгрыцэза изхаит, сынтэа абжыаратэ школ далгоит, аинститут азбахэ анаацэыраагалак, амеханика цара салымгар калом хэа даахадтэалоит. Афизика, аматематика ашэкэкэа ирххақэо,

шәкәыкәцартак ааиган, иазымкыз еипхытга, дахышытало икаруат икәжбул.

– Җм-мм... – ихәан, ихы ааирцысит Җмамал, – Акәа акәхап дахыташәцә?

– Ус акәхап игәы иатаху Уазамат, иара дымсаит, – дааихыхәмарит иан.

– Дшәызтәицап, цыушът, Тамел... Уи амчрақәа имоуп, рхәоит.

– Уи иухуа дыкоума Уазамат, сталаанза апышәарақәа рахь сшыкоуггы диадиа Тамел имахароуп, ихәеит.

– Җм-мм... Акәаад бгыц хәыч... Фу!.. Цхыраара хәычык уггы икаитцап...

– Иухәан еипш, қәаад бгыц хәычык нарзиоырггы, акы иахәозар акәхап, аха иабгы иара диқәшахатхап, дталаанза уи иахь акы дмырзарц рызбеит.

– Иатахым, иатахым... Афизикеи аматематикеи ибзианы идыруеит. Ашәкәқәа рыдагы, аихачамача ирххоижьтәи ианбыкәу... Абна ацацака итахикаан, иеилажбу иудыруазеи. Җмашына есымчыбжәа иеимыршәшәаны айбытара даәуп, инапы нахысаанза, еихә-еихә иеыцхоит. Иидыруала дталааит! – дааихыехәеит абгы.

– Җм-мм... Уи зынза ибзиами... – дхәытәыхәыцәуан урт цәажәонацы Җмамал, дыззааиз ахәара, абар, абар, иаидгылазшәа ибон,

– Тамел ихабарқәа удырузаап, Җмамал. Пыхашәа зны убра санныдгыла, узбахә аацәыриган ицшра схаштыр хәа сшәоит хәа далацәажәон иара, – Аазиз иажәа уи иахь иниеигеит.

– Жәаха хәылпазык... сыкан... қәаад бгь... Ффу!.. Ахәычқәа аазбап схәан...

– Зака хәаас ишьтихыз умбои, уара, – лыпшәма лхы найкәылкит Асмаат, – Уазамат дахытало қәаад бгыцк аачышәны иритар хәа ибз икәкуп, игәы ицхоит.

– Уи мап хамхәеи! – иааҗахитәеит Аазиз.

Цытрак ашьтахь Аазиз днеизыцшит Җмамал.

– Атцхгы шәцәаагеит, хашәылахан... – ихәеит.

– Иахьпоухәои, Җмамал, шәара ацәа шәакызар хәа сшәоит, мамзар, шәара шәтәаны, шәцхык еихаларггы, ацәа сакуам, убаскак сеигәыргыаны стәоуп. Амала, – ицшәма дналзыцшит

Аазиз, – айтбацэа ганы ишьтабцандаз, ихырсысуашэа збоит.

Асмац айтбацэа ахыыкгы ашьталара илзакэмыршахатит, егырт ахэык асасцэа штэоугы ишьталарц шыртахымыз рбон. Уажэы Қыамал ихатагы айтбацэа дрыдгыланы даацаажэеит:

– Шэыркэац урт айтбацэагы, ирахэаит хара уаха хаззааз!

– Хаузызыроуеит, Қыамал, – искам дзыкэтэаз ааирхыцхыцын, дзыроуа даатэеит Аазиз.

Зегы рлымхақэа нкыдырцан, амц пыруазар ашьтыбж уахартэ иаатынчрахеит.

– Аазизгы Асмацгы шэыла абзиахэ абааит, ишэымбо шэыкам сара сышцеидахаз. Суа-стынха неидкыло санрызхэыц, шэара шэкны саангылеит... Ааигэа иумбацзар калап, Аазиз, сыоны-сгэара?... Иеихачапа икастеит...

– Издыруеит, Қыамал, уахажэааит...

– Харгы уажэшьта ххэыцкэам... Цеида хлеимгэажэ хцаргы хтахым... Насгы абриакара аарыхны хзыкьац-тажэхарызеи мышкызны... Хтынха ду Аазиз ааык ахшара имоуп, Анцэа изиазааит, айтбы, абни Кэамашэ хэычы, – инацэа Асмац лшыамхы икэтэаны ацэара зыыназызкхьаз инаикэикит, – иаазарта хартарц хрыхэап хэа хааи... Ихамоу зегы иара итэымхой, иабашыцэоци...

– Уаха даагоит хэа акэым, шэааилахэыцкэар, нас игара хахымзoi... – нацылцеит Мартагы.

Абри ашьтахь сасгы-апшэымагы рыхкэа рыкэжны итэан акраамта. Асмац уажэы-уажэы ллакыцақэа цшэауан. Есма акэыора астал лнацэкьарақэа ыкэкны, лыблақэа ааихмырсыгьзакэаны, лнацэкьарақэа инарывакны, тыц зацэык лылацш ахьнакэылкыз иакэкын. Уазамат илацш изхатэаз астал инахиган, атзамц ағы тыцк иназырханы дыцшын.

Қыамал «Кэамашэ» зыхьзитаз икып-шэыпбжы атынчра ааиланагеит.

– Нана, нана, сара сыргома?! – инацэкьара хэыцкэа рыла иан лзамоакэа ааипхьишышыааит, илагырз хакэкэала.

Ахэычы ибжы шаалахазцэкьа, аеырхэа инеималтэан, даакьызкьызит Есма.

– Бара бзырцэуахуеи, драхтар хэа бшэома? – иаажэаны, аха шака лылшоз ала лэынкыло даацаажэеит Асмац.

– Нана, азэггы сишэтазом, ус ами?! – иан лыхэда инапы накэиршеит ахэычы, илабжыш иѣахэхэы.

– Уи иакэымзарггы... Еггырт аицабацэа дарбанзаалакгы... Хназдыпшылаша!.. – арыцхацэа ихыкэкэома ухэо, ибжы аакыцкыцыит Қыамал.

– Шэарт шэызуствэада?.. Шэсыздырзом, уахадаггы шэсымбазац... Шэыюны-шэгэара, шэеихачаца шэара ишэымаз... Хара иахтазам... Сашыцэа азэггы дшэоураны шэыказам!.. – лыбжы лыкыызкыызбжы иналоит Есма.

– Мап, мап, мчыла хамхэеит, цыушьт!.. – иажэа анихэа аштыхтэи атагылазашыакэа ибо даналага нахыс адгыл игэон, уаха азэггы диѣамцшзакэаны, агэашэ дытганы ихы дакэитызтгы, зышьтрак днырызшэада уаха акашэеипш имцхыазазакэаны, ихы шхоу июныка дцарын Қыамал.

Деицагэгэа доагылан, ицшэма лахь днацшит... Марта иара усгы акала лыпшшэхэы ааицамкит, абри атагылазаашыаѣы, зеггы шылзеипшыз даанхеит. Лыпшэма дышгылаз анылба, ларггы доагылеит. Ибон абра ицшэмеи иареи ирыкэкыз аблакэа зеггы абарт ауаа рцэымгракэа шырхылаз.

– Бцеишь, бара, – ихэеит Аазиз ицшэма лахь, – ацх цеит, риартакэа кацеи!..

– Мап, мап... Хара хцоит... Аюны ахала иууаза икоуп... – ашэхэы иѣынеихеит.

– Хакэткэатэкыаггы такым!.. – ак хэатэын азы даацэажэан, днаишьталеит Мартагы.

– Узамац, машынала инабжыга! – ичкэын инаидицеит Аазиз днарыцдэылцын...

Рыюны агэашэ зларыпшааз амашына иамаз алашаралоуп. Иеикэылашыца икан зехынцэара. Иааигэатэкыаны уао дышнымхозгы, иахынапшуаз ргэылацэа рыонкэа рбарцакэа ркны алашаракэа аркын.

– Абарцаѣгы алашара амыркыкэаны хцазаап, – амашына даатыцит Қыамал.

– Амрагы цкба итамшэацызт хандэыкэлос, нас, изахаркрыз? – ишьтархх даатыцит Марта.

– Шэыцх бзиаз! – ибжы наиргеит, амашына аус ааирун Узамац.

– Ках, ус калазом! – ацхэатэи ашэ шартыз иаанкыланы дгылеит Қыамал, – ацх лашэха, уаха уахзышьтуам. Ибым-

былха аиарта унылахариоит, уацә ашыжь уцап. Аазиз иасхәоит шысхәоз иассахамышти уаха ушныскылоз! Хәонгы убап, еазны уааиргы уацәымәашьартә.

– Сыцқакуеит, уаха саауеит хәа иақәсыргәыцит... «Шәцәарта бымбыл ацәа шәцәоуп.» – Нас инацитцеит: – Сан снейааиза дыцәараны дыказам!

– Унан, саанхоит хәа лоухәарауаз!.. «Дааумухааит уан, хызнеиз анаацәыраага нахыс, лылақәа цшәаауа ишца- цоз!..»

Уазамат имашына дәықәлахьан. Дара уи иашьтапшуа иаанхеит. Иара данаапш, уа ишгылаз аниба, ашә ихы ааґир- хәхәеит:

– Шәца, диадиа Қьамал, сара шәысцәымшәан!

– Даарак суцәшәанәоуп сызгылоу, – нцәыцалхәеит Марта. Нас лыпшәма иахь даахьахын: – Абри аоызацәкьа хамам хлазгаоазгаша!

Қьамал ґимтзеит. Аоны ишааизцәкьа, абарцаґетәи ала- шараркыга ачәх аахиргеит. Еимгеимцарак аонуткала алам- почкақәа ркны лашарақәак нхәытцеибаркьан, бжьра-быжьцәа илхәыцаба ицеит, ацәахәахы цьара лґоакгы нхәытцкьаны, уа иааґыцәааит.

Уи акәхеит.

– Еихәдхашәеит... – ихәеит днацшы-аапшуа даанханы.

Ибжыы заҳаз акәытқәа атла кьаґқәа иахьрықәтәаз иааибаркаркарит. Ашәишәиқәаґы кәылт-кәылт ааилдыр- геит. Аборахьынтә цәыкгы аабәоит.

– Хкәытқәа ызуеит уаха... Хшәишәиқәа... – дааґа- цәыґацәит Марта. – Атлақәа ирылбаацаны, акәытцара итацалатәуп.

Гәынхәыстала амәырқәара цшааны, кьатк-кьатк ры- ма аатра иныцалейт. Атла махәқәа инарысуа акәытқәа дыршәон. Илбаапыруаз ькан, икан амахә ршьапхыцқәа рыларцсны зызымырцысуазгы. Илбаарцақәаз ркәытцара рзымпшаакәаны, ишәакьаны цьара ихәыцатәон. Кьатла амахәқәа ирысцыпхьаза еибаркаркаруан.

– Ахьшьахәы!

– Абгассархәы!

Рыбжьқәа алашыцара иалґыцыпхьаза, рла ахьґахәаз икрым-ґымуан, рыцґәы амапурта ианыоахаза, алыґәра

иахыкэлазынтэи икьиуан. Амахэкэа акыгэ рыхгон. Акэйт-кэа еибаркаркаруан, ашэишэикэа кэылт-кэылт рымшын.

– Ахышбахэы!.. – лыбжы еиха-еиха иштылхуан Марта, апх цацыцхыаза лгэахы еикэыччо.

– Абгассархэы! – ибжы еиха-еиха игэаоахон Қы-малгы.

Даапсан, ахыгэхэа адгыл иныкэикшеит икыат ахы. Иц-сы ааитакшэа, ажэоан днацапшит: «Акэа халаларушь ана-цъалбеит!..»

Апстхэакэа шыхэмарц ихэмаруан. Ажэоан ршыпыуан ирцэыхтыр хэа иацэшэозшэа. Иара дшацапшуаз цъара иааимкьейт. Аарлахэа ибартэ еипш, ецэакгы днахьцшит. Уи, иара ихатэызшэа иицхыазаз, ишапшапуа ибартахартэ еипш аптакэа изрылцуамызт, абызкатаха итакызшэа, апта хаггалакэа апша иацанагалон. Уажэы-уашьтан сханы иаа-шапшапып, иаасхалашап хэа дшазцшуазгы, харабгъара инацашькыруаз аптакэа даёадырцшуамызт.

– Ахышбахэы!..

– Абгассархэы!.. – икыат доахан, иханы ацаардэынеипш аеырхычпыжэны, аха ахата кэаёза арцына бзиақ зыкэтэаз амахэ акыгэ аахиргеит...

1985

АХҚӘА

Ашәацшь ацшшәы ацсахуеит	5
Акәрорттә роман	113
Алацшхәаа азиас иахыцоит	180
Акәыцшра	224
Итынчмыз ацх	261
Ацстхәа хьантәкәа.....	327
Ажәџан аҕны етәак	361

Владимир Константин-ица Басариа

Июымтақәа реизга
II-томкны

Аобатәи атом
Аповестқәа

Владимир Константинович Басариа

Собрание сочинений
В двух томах

Том второй
Повести

Аредактор Цубеи Ебжьноу
Асахъаѳыхѳы Руслан Габліа
Акорректорѳа Емма Адлісйба, Нанули Шъаматаа,
Гѳыли Аркѳыць
Атехникатѳ редактор Клавдіа Анфимова
Компиутерла иеикѳлыршѳеит Астанда Аѳынцьбал

Аформат 84x108 $\frac{1}{32}$. Атираж 300.
Икаѳѳ. акъ. бгъ. 13,13. Иныкѳ. акъ. бгъ. 22,06.
Аѳаѳаѳка №

Аѳсны Ахѳынѳкарра
«Акъыѳѳъ аѳны»
Акѳа, Ешба имѳа, 168

